

a veszprém megyei múzeumok közleményei

1965

3.

**A
VESZPRÉM
MEGYEI
MÚZEUMOK
KÖZLEMÉNYEI**

3

1965

**MITTEILUNGEN
DER MUSEEN
DES KOMITATES
VESZPRÉM**

3

Veszprém, 1965

**A VESZPRÉM
MEGYEI
MÚZEUMOK
KÖZLEMÉNYEI**

3

Veszprém, 1965

ÉRTÉKELÉS

MEGJEL

NYOMTATÁS

KÖZLEMÉNYEK

3

Szerkesztő:

Redakteur:

ÉRI ISTVÁN

Közleményeink 3. kötete elé

A Veszprém megyei múzeumi szervezet tudományos kiadványsorozatának megindításakor jeleztük, hogy a kötetek a helytörténet egészen tág fogalomkörébe tartozó, valamennyi, e tárgykörbe vágó témát feldolgozó tanulmány számára nyitva állnak. Ezáltal — Közleményeink első két számának tartalma a bizonyíték rá — az egyes kutatók érdeklődési körének megfelelően igyekeztünk helyet biztosítani a hozzánk beküldött kéziratoknak, így az egyes tudományterületekbe vágó értekezések széles skálát ölelnek fel.

Természetszerű azonban, hogy Közleményeink egyes kötetének szerkesztésénél esetenként változtatásokra is szükség van. Egy idő múlva az eddig megfelelő közlési lehetőség híján feltorlódott tanulmányok közzététele befejeződik. Módunk lesz nemcsak a közlés, hanem a kutatás menetének irányítására is. Ennek következményeként a sorozat egyes kötetei nem mindig fognak ennyire sokrétű anyagot tartalmazni. Alkalmanként, ha kisebb terjedelemben is, de csak egy-egy tudományág művelőinek zártabb témakörű tanulmánysorozatát tartal-

mazhatja egy-egy kötet. Így tervezzük a természettudomány, a régészet, a néprajz, a művészettörténet stb. művelői által feldolgozandó, előre meghatározott tematikájú speciális kötetek kiadását.

Jórészt ilyen megfontolások alapján állítottuk össze Közleményeink 3. számának anyagát. Hazánk, ezen belül megyénk felszabadulásának 20. évfordulója alkalmat adott az 1945 óta eltelt időszak helyi vonatkozású részfeldolgozásainak publikálására. Ugyanakkor okvetlenül ebbe a kötetbe kívánkoztak a felszabadulást megelőző korszakok történelmi tanulságokkal is járó folyamatainak, jelenségeinek feltárását tartalmazó cikkek. Végül is más történelmi jellegű, szinte kizárólag írott forrásokra támaszkodó tanulmányok közzétételével terebélyesedett ki a jelen kötet tematikája.

Éppen sorozatunk nem rendszeres, időhöz kötött megjelentetése tette lehetővé, hogy az 1965. évben a 3. kötet mellett napvilágot láthat, ugyanezen évben még a 4. kötet is, amelynek összetétele előre láthatólag hasonló lesz az 1—2. kötetekéhez.

A szerkesztő

Zum dritten Band unserer Mitteilungen

Bei der Einleitung der Serie der wissenschaftlichen Veröffentlichungen der Organisation der Museen des Komitats Veszprém, deuteten wir an, dass die Bände für sämtliche, in den Bedeutungskreis der Ortsgeschichte gehörende Themen verarbeitenden Abhandlungen offen stehen. Dadurch — und der Inhalt der ersten zwei Bände unserer Mitteilungen ist der Beweis dafür — strebten wir dem Interesse der einzelnen Forscher gemäss den uns zugesandten Manuscripten einen Platz zu sichern, und somit umfassen die zur einzelnen wissenschaftlichen Zweigen gehörenden Aufsätze eine breite Skala.

Es ist aber naturgemäss, dass bei der Fallweise auch Änderungen nötig sind. Nach einer Zeit wird die Publication der bisher wegen Platzmangel aufgestauten Abhandlungen beendet. Wir werden in der Lage sein, nicht nur den Gang der Veröffentlichung, sondern auch der Forschung zu lenken. In Folge dessen werden die einzelnen Bände der Serie nicht immer mit so vielseitigem Inhalt erscheinen. Gelegentlich wird ein Band — obwohl im kleinerem Umfang — nur die Abhandlungs-Reihe der Pfleger einzelner Wissenschaften, in geschlossener Themenkreise, enthalten. So planen wir die Aus-

gabe von Büchern mit im Voraus festgesetzten speziellen Themen, bearbeitet durch die Forscher der Naturwissenschaft, Archäologie, Volkskunde, Kunstgeschichte, usw.

Gutenteils am Grunde solcher Erwägungen stellen wir das Material des 3. Bandes unserer Mitteilungen zusammen. Die 20. Jahreswende der Befreiung unseres Vaterlandes — und inbegriffen unseres Komitates-beten Gelegenheit zur Publikation lokalbezüglicher Teilverarbeitungen der Ereignisse seit 1945. Gleichzeitig aber wünschten sich unbedingt in diesen Band auch historische Lehren aufweisende Ereignisse, Erscheinungen der der Befreiung vorgehenden Periode erklärenden Artikel. Zu guter Letzt breitete sich die Thematik dieses Bandes mit der Bekanntgabe anderer, sozusagen ausschliesslich auf schriftlichen Quellen sich stützenden Abhandlungen aus.

Gerade diese nicht regelmässige, an Zeit gebundene Ausgabe unserer Mitteilungen ermöglichte es, dass neben dem 3. Band — mit 1965. Jahreszahl — auch der 4. Band erscheinen kann, dessen Zusammensetzung voraussichtlich den 1. und 2. Bänden gleichen wird.

Der Schriftleiter

In memoriam

1963/64. telén, alig néhány hónap leforgása alatt három, tudományos működése révén közismert idős helytörténészt ragadott el körünkből a halál. Másfél esztendővel később, 1965 áprilisában követte őket a kortárs negyedik. Hosszú, eredményekben gazdag életük, többévtizedes, fáradhatatlan tevékenységük során nemcsak megyénkben, de az ország határain túl is ismerték nevüket. Közülük az egyik Veszprém, a másik Pápa városáért, gazdag hagyományainak összegyűjtéséért, megmentéséért élt, amellet

mindketten egyházaiknak is megbecsült szolgálói voltak. S míg az ő tevékenységük az egyházi szolgálattal és a múlt emlékeinek felkutatása között oszlott meg, a másik két tudós az egyetemi, illetőleg gimnáziumi oktatás mellett foglalkozott a tudománnyal, utolsó évtizedeiket Keszthely környékén eltöltve.

Eredményekben gazdag életpályájuk befejeztével kötelességünknek tartjuk a róluk való megemlékezést, a rájuk emlékeztetést.

Darnay—Dornyay Béla

(1867—1965)

Az elmúlt századok kutatói amellet, hogy szak tudósok voltak, többé-kevésbé polihisztoroknak is mondhatók, s ha másutt nem is, útleírásaik színes sorából (mert utazni szerettek) minduntalan kivilágosodik a minden iránt való érdeklődés. Gondoljunk csak Kitaibel Pál hidrológus ma már kultúr-történeti értékű útinaplójára (Diaria itinerum, 1769—99), vagy akár az itt járt kiváló orvostudós, Richard Bright könyvének (Travels from Vienna etc. 1818) Balaton környékét elevenen megfestő részleteire.

Ilyesfajta polihisztor hajlamú, fáradhatatlan, hanyaszorgalmú, nyughatatlan utazó volt Dornyay Béla, akinek halálával az elmúlt századok polihisztorainak egyik utolsó képviselőjét veszítettük el. Voltaképpen geológusnak indult és mint fiatal tudós, gimnáziumi tanár, máris maradandó értékű eredményt ért el, amikor nagynevű bécsi geológusokkal szembefordulva, a Rózsashegy környéki hegyekben a triászt kimutatta (Rózsashegy földtani viszonyai, 1913). Munkássága további folyamán a geológiától ugyan eltávolodik, azonban később is minden művében érezhető a geológus képzettség. Lehetséges, hogy ha eredeti tudományágához hű marad, további értékes felfedezéseket tesz. Mindenesetre a természettudomány realista szemlélete végig megmarad egész működési területén, a dolgokat

elsősorban ebből a szempontból figyeli meg és írja le.

Tulajdonképpen minden érdekli, ami környezetben a múlt emlékeként megmaradt, kezdve a sok millió éves kőületektől, növénytan ritkaságoktól, római fibulákon, középkori várromokon, metszeten keresztül az újkori parasztkultúra termékeiig. Fáradhatatlan buzgalommal gyűjti a természettudományi, régészeti, néprajzi tárgyakat, az ezekre vonatkozó adatokat, levéltári kutatásokat végez. S mert nyughatatlan természete több felé sodorja, mindenütt, ahol mint gimnáziumi tanár működik, végül Keszthelyen, ahol végre múzeumi alkalmaztatást nyer, múzeumszervezéssel foglalkozik, gyűjteményeket létesít, s az illető városok múltjával kapcsolatban számos cikket, tanulmányt jelentet meg. (1910—12 között Rózsashegyen, 1912—18 között Veszprémben, 1918—23 között Magyaróváron és Budapesten, 1923—40 között Salgótarjánban tanít. Megszervezi a Liptó-Vármegyei és a Tata-Tóvárosi Múzeumot, 1912—18 között a veszprémi múzeum őre. 1940-ben a keszthelyi Balatoni Múzeumba kerül, 1941—48 között, nyugdíjazásáig, igazgatójaként működik.) Munkássága sokoldalú, egyformán ír Fellner Jakab tatai építőművészről, régi tatai várképekről, balatoni halászcéhről, Beudant francia

geológus munkásságáról, a diási boronapincéről (sajátjának mondhatván a legrégebb Balaton melléki pincét), Cserszegtomaj helyneveiről, a Burgundia helynévről, a siófoki zsilipről, keszthelyi törökkori okiratokról, mammutfogról, florisztikai emlékekről, 48-as naplóról, a balatonszentgyörgyi Csillagvárról (amit különben Dornyay Béla írt le először, ahogy a balatonszemesei reneszánsz pasztofóriumot is ő tette közismertté) és még sok minden másról.

De e sokoldalú munkásság tulajdonképpen egy célt szolgált: felfedni a településben, a tájban élő ember előtt környezetének múltbeli emlékeit, általában értékeit. Lényegében nagyvonalú ismeretterjesztő munkát végez, s írásainak, cikkeinek bibliográfiáját áttekintve olyan érzése támad az embernek, mintha egy, mai, jólműködő TIT szervezet többéves munkaprogramját olvasná. Jól összeállított honismertető levelezőlapsorozata is ennek az érdekében állt, ahogy a Salgótarjáni Füzetek, a Balatoni Múzeum Értesítője, a Balatoni Múzeumi Füzetek című sorozatok egyes számai. Az utóbbiak minden cikkét különben egy személyben szerkeszti és írja.

Mindezzel azonban erejét, tudását is szétforgácsolta, s a sokszáz tanulmányának értékes tartalmú mozaikszemeiből nagyobb egészset nem hozott össze, kivéve két útikalauzát.

Dornyay Béla több helyen működött, élete nagyobbik felét szülőföldjétől, Keszthelytől távol élte le. Lényegében azonban balatoni ember maradt — amit gyakran büszkén emlegetett: — balatoni halászivadék, s valamit megőrzött a kegyetlen termé-

szettel viaskodó halászok zordságából, tárgyilagosságából, merevségéből. Érthető, hogy a legtöbb szeretettel, türelemmel, valóban bámulusos hangyaszorgalommal szedte össze a Bakony és a Balaton útikalauzok hatalmas anyagához az aprólékos adatokat. Valljuk meg, hogy e két útikalauz gazdag, már monográfiát képviselő tartalmával ma is a legjobb útikönyvnek, sőt a Bakony és a Balaton enciklopédiájának nevezhető és az öszes, azóta megjelent bakonyi, balatoni útikönyv Dornyay Béla műveiből táplálkozik. (A Bakony 1927-ben, a Balaton 1934-ben jelent meg.) Az ismeretterjesztésnek a legmagasabb és a legmaradandóbb eredményű formája ez, s útikönyveinek segítségével sok tízezer kiránduló, üdülő került közelebb a Bakony, a Balaton ismeretéhez, kultúrtörténetéhez, általában a hazai történelemhez, kultúrához.

Alkalmadtán még a nagynevű szakemberek is a Dornyay-féle útikalauzokban néznek utána kérdéses adatoknak.

A polihisztorság azonban tragikus tulajdonságokat is rejteget magában. Dornyay Béla, aki többször emlegette, hogy három múzeumot alapított és még több múzeumnak dolgozott, élete javarészét mégis mint gimnáziumi tanár töltötte el.

Csak élete alkonyán kapott (ezt is véltlenségből) múzeumi alkalmaztatást Keszthelyen. Lelkes honismertető munkáját a külső körülmények egyáltalában nem segítették elő, s életművének felmérésénél, mindig kutató, tevékenykedő, pillanatig sem nyugvó egyéniségének, szemléletének értékelésénél ezt a tényt nem szabad számításán kívül hagyni.

Vajkai Aurél

Gutheil Jenő

(1887—1963)

Veszprém város történetének jellegzetes egyéniségű, tudós kutatója távozott az élők sorából. Egyházi pályafutásával kapcsolatos tevékenységét nem említve, de e megbízatásaitól is az utóbbi évtizedekben visszavonulva, feltűnés nélkül élt, búvárokodott fent a várban. Előrehaladott kora és állandó betegeskedése miatt úgyszólván ki sem mozdult innen, minden idejét vendégszerető otthona, virágos kiskertje és a káptalani levéltár iratai között osz-

totta meg. Egyike volt azoknak az ambiciózus, bár nem hivatásos történész-kutatóknak, akiket kedvelt témájuk feltárása és feldolgozása szinte teljes életükre lekötött. Őt csak Veszprém múltja, abban is az egyházi vonatkozások miatt különösen érdekes középkori történte érdekelte, e szűkrefogott témavilágából elvétve kalandozott el.

1887-ben Kaposvárott született, atyja Gutheil János ottani jó módú kádármester. Ugyanitt érettségi-

zett, 1905-ben, majd előbb a veszprémi, később a budapesti szemináriumok növendéke volt. 1910-ben Veszprémben szentelték pappá, 1916-ban szerezte meg a teológiai doktorátust „A tévedés, mint házassági akadály” c. értekezésével. Néhány évi káplánkodás után 1914-ben végleg visszakerült Veszprémbe, ahol különböző egyházi tisztségeket viselt, 1937-ben székesegyházi kanonok lett, 1948-ban pápai prelátussá nevezték ki.

E város történetének kutatását, ahol egy híjján félévszázadot élt le, már korán megkezdte. Mint maga írta: „S mert tudományos igényeket is kielégítő, egyben a nagyközönség részéről is érthető és élvezhető feldolgozása a város múltjának nem volt, évtizedekkel ezelőtt fogant az elhatározásom, hogy ezt a hiányt megkísérlem pótolni.” Ahogyan erre kutatásainak előrehaladtával módja nyílt, eredményeit időről-időre, valóban élvezetes stílusban, közérthető formában, de kellő tudományos apparátussal tette közzé. Így ismertette a veszprémi domonkos apácázárda és a Szent Margit-egyház történetét, helyrajzi adatokat szolgáltatva a város középkori történetéhez. Szent Istvánról, Szent Imréről írva Veszprém XI. századeleji történetét dolgozta fel. „Árpádházi Boldog Margit Veszprémben” című munkájában ismét a domonkos apácák zárdájának XIII. századi eseményeivel foglalkozott. Talán legjobban sikerült a XV. század második feléből fennmaradt tárgyi emlékegy ismertetését is tartalmazó „Mátyás korának veszprémi emlékei” című kis tanulmánya, amelyet, több más munkájával együtt a veszprémi múzeum jelentetett meg.

Megírta a mai Vöröshadsereg tér legszebb barokk műemlékének, a Pósa-háznak történetét, foglalkozott több alkalommal is a város zenei múltjának ismertetésével. Az ő kutatásai ösztönözték a székesegyház melletti Szent György-kápolna sok meglepő eredménnyel járó feltárására. Erre vonatkozó, részben közöletlen forrásanyagot is tartalmazott a Műemlékvédelem c. folyóirat 1960. évi 3. számában megjelent írása. Ugyanebben az évben, illetőleg 1961-ben két, alapos tudással megírt, de a Veszprém iránti elfogultságát, ragaszkodását sem elrejtő tanulmányban sorakoztatott fel újabb érveket, adatokat egyrészt a veszprémi püspökség alapításának időpontjával, másrészt a XIII. századi veszprémi jogi főiskolával kapcsolatban, ezek a Vigilia c. folyóirat hasábjain láttak napvilágot.

Még ha mindehhez kisebb ismertetéseit, újság-

cikkeit, előadásait is hozzávesszük, kutatótevékenységét csak körvonalazva láthatjuk. (Maga sem tartotta nevét megörökítő „műnek” az egyáltalán nem elfogulatlanul, a fehér terror első évében készült „A kommunisták uralma Veszprémben” című pamfletjét. Azt azonban mindig hangsúlyozta, és elismerte, hogy e munkája a kétségkívül jogos és éles kritikákon kívül a felszabadulás után semmiféle retorziót nem váltott ki.)

Gutheil kétségkívül legértékesebb munkája ugyanis mindmáig kéziratban maradt, közöletlen. Csaknem öt éves szakadatlan munkával gyűjtötte ki 1948—52 között a veszprémi káptalan levéltárának 1836 középkori okleveléből a Veszprém városra vonatkozókat. A 224 oklevél teljes szövegét (melyek közül 139 kiadatlan) tartalmazza Veszprémi Okmánytára. További öt esztendő fordított ezt követően kutatásainak feldolgozására. Ennek eredményeként készült el az okmánytár bevezetőjeként „Veszprém a legrégebbi időktől az Árpád-ház kihaltáig” című, kb. 300 gépelt oldalnyi tanulmánya.

Sajnálatos, hogy különböző okok miatt, bár több ízben volt róla szó, a kézirat kiadására a szerző életében mégsem kerülhetett sor. Remélhetőleg a közeljövőben megoldódik a közzététel kérdése, talán abban a formában, ahogyan Gutheil szerette volna. Munkája előszavában ugyanis ismételten leszögezte, hogy azt nemcsak tudományos körök szakmai érdeklődésének kielégítése céljából írta s egyúttal újból rávilágított tevékenységének indítékaira: „Könyvemet a nagyközönségnek szántam. Annak a küldetésnek szolgálatában — írja —, amelynek célja nemcsak a helytörténet művelése, hanem ezen túlmenően a helyismeret gyarapítása, népszerűsítése. Ennek a küldetésnek szolgálatába akkor szegődtem el, amikor évtizedekkel ezelőtt Veszprémbe kerültem, a történelmi nevezetességek tekintetében külföldön tapasztalt tájékozottság helyett itt, ebben a nagymúltú városban nem kis járatlanság és közöny fogadott.”

Veszprém városának összefoglaló és kimerítő történetét, amíg megírható lesz, még ezután is számos részlettanulmány megjelenésének kell megelőznie. Gutheil éppen az addig legjobban elhanyagolt időszakokkal, a város középkori, főleg egyházi történetével foglalkozó rövidlélegzetű munkái, leginkább azonban éppen közlésre méltó okmánytára révén örökítette meg nevét Veszprém hivatott s a várost szerető történészeinek sorában.

Iványi Béla

(1878—1964)

Eredményekben gazdag kutatások, értékes tudományos közlések valóságos áradata jelezte hosszú, munkás élet ért véget 1964 január 23-án a vonyarcvashegyi temetőben. Utolsó útjára legközelebbi barátai kísérhették el, tisztelőinek, egykori tanítványainak gárdája csak távolból adózhatott részvétél.

Mi, akik korban tanítványai lehettünk volna, és még közvetlenül tapasztalhattuk kutatómunkáját, szinte úgy zárandokoltunk el hozzá, vonyarcvashegyi magányába, mint egykor a reformkor kezdetén a fiatal magyar írók Virág Benedekhez, „a szent öreghez”. Számos hasznos adatot, kidolgozható ötletet és kutatási útmutatást kaptunk tőle.

Vas megyei tisztelői azt javasolták, hogy amint Bem József emléktáblájára azt írták: „Lengyelország szülötte, Magyarország hőse, Törökország halottja”, Iványi Bélát ez a sírfelirat illetné meg: „Zala megye szülötte, Vas megye történetírója, Veszprém megye halottja”. Ez a sírfelirat azonban megtévesztő volna, mert csak élete vége felé foglalkozott legszívesebben Vas megye történetével kapcsolatos kérdésekkel, valójában a legszélesebb körű érdeklődésű történész volt, akit egész Magyarország múltja érdekelt, és annak részleteit a legkülönbözőbb oldalokról próbálta feltárni. Hogy munkásságának csak legszélső periferiáiról tegyünk említést, egyfelől megírta a magyar tűzérség történetét a szatmári békéig (Hadtörténeti Közlemények 1926—1928), másrészt külön tanulmányt szentelt a középkori olasz—magyar jogi kapcsolatok történetének (olasz nyelven, Padova, 1930).

Kutatómunkájának sajátos, szinte ellentmondás-szerű jellemzője, hogy noha jogot végzett, és férfikora delén 22 évet jogi tanszéken töltött, lélekben mindig levéltáros maradt, és legértékesebb művei forráspublikációk.

Nagykanizsán 1878 október 27-én született, postatisztviselő gyermekeként. Középiszkolai és egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, 1903-ban avatták a jogtudományok doktorává. Jól érezte magát a pesti lateinerek zajos forgatagában, de a századforduló jogász fiataljaitól eltérően nem karrierre vagy pénzkeresetre, hanem tudományos munkára vágyott. Tíz éven keresztül (1903—1913) az Országos Levéltárban előbb díjtalan gyakornok, majd szerény fize-

tésű levéltári tiszt volt, csak 1913-ban nevezték ki levéltári fogalmazónak. Ezt a tisztséget azonban igen rövid ideig viselte. Az első világháború kitörésekor bevonult, és tartalékos tűzértisztként a frontra került, 1915 végén pedig az újonnan felállított debreceni egyetemre a magyar alkotmány és jogtörténet tanárává nevezték ki.

Levéltári szolgálata alatt kezdett forráskutatással, források közlésével foglalkozni. Nagyszerű anyagot gyűjtött, különösen a felvidéki levéltárakban, melynek eredményeképpen egész sorozatot adott ki Eperjes város történetéből (Eperjes város iskolaügye, számadásai, levéltára, műtörténeti adatai, magyar és német népelemek Eperjesen a középkorban stb.). Sajnos, a közlés több esetben elhúzódtott, mire kinyomatták, aktualitását veszítette. A sorozat utolsó része 1940-ben jelent meg.

Ekkor kezdte meg forráspublikációit is. Elsőnek Bártfa város levéltárának anyagát tette közzé (1910), később a losonci Bánffy-család családi levéltárát két hatalmas kötetben (1928, 1941), majd a Teleki-család gyömrői levéltárát (1931). Ez utóbbinak csak egy töredéke teljes szövegű közlés, nagyobb része a családi levéltárban őrzött iratok regesztáit (rövid kivonatait) közli, ami a közlő részéről kétszeres munkát jelent, de a kutatónak szinte nagyobb segítséget ad a teljes szövegű közlésnél, mert tájékoztatja arról, hol található témájáról bővebb adatokat. Legújabb forrásközléseink is szívesen alkalmazzák e módszert (Veszprémi regeszták, Zsigmondkori okmánytár).

1916—1926-ig a debreceni, majd további 11 éven át a szegedi tudományegyetem jogtörténet tanára volt. Jogtörténeti tanulmányaiból a magyar Corpus Juris keletkezésén (1926) kívül a városi polgárjog keletkezéséről és fejlődéséről írt könyvét (1936) említjük meg. Ez utóbbi részletes magyar és összehasonlító forrástanulmányok alapján tisztázta, milyen módon és feltételek között válhatott valaki teljes jogú városi polgárrá. Ezzel rávilágított, hogy a polgári jog is rendi jellegű volt, a polgárrá válás épp oly nehézkes és fontos jogi hatású aktus volt, mint az egyházi vagy a nemesi rendbe való felvétel. „Adalékok régi magyar országgyűléseink Rákos nevéhez” c. kis dolgozatában (1935) a magyar és lengyel rendi szervezet érdekes egyezéseire mutat rá.

Tudományos munkásságának elismeréseként 1923-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. 1938-ban nyugdíjazását kérte, megvált az egyetemtől és kizárólag kutatómunkájának élt. Régebben is szívesen ismertetett egyes levéltárakat, különösen az értékes magyar adatokat tartalmazó külföldi levéltárakat. Most megkezdte a körmendi Batthyány levéltár rendezését, segédletekkel ellátását, ismertetését és fontosabb iratsorozatainak közzétételét. A „Körmendi levelek” c. sorozatban közölt a Körmenten talált magyar nyelvemlékeket, címeresleveleket, a két Zrinyi Miklós leveleit stb. Haláláig vallotta, hogy a Dunántúl török kori történetét a Batthyányak számadáskönyveiből és az általuk összegyűjtött egykori missilis levelekből jobban megismerhetjük, mint a legszebb haditanácsi vagy kamarai hivatalos iratokból.

Itt gyűjtött adatainak csak egy töredékét dolgozta fel, és adta ki (Képek Körmend múltjából. 1943., Zalavár a török időkben, 1960), néhány részlet kéziratban maradt (Zalaszentgrót, Vasvár törökkori története, de még sokkal több feldolgozatlan jegyzete.

Élete utolsó éveiben is részt vett a Keszthely és vidéke c. ismertető összeállításában, ismertette a keszthelyi Festetics családi levéltárát, tehát dolgozott ott és úgy, ahogy öreg korában vonyarcvashegyi magányában erre még lehetősége nyílt.

Ötvennyolc nagyobb tanulmányán és igen nagy számú kisebb cikken kívül különböző tudományos intézetekbe került hátrahagyott jegyzetét is sok haszonnal forgathatják a Dunántúl történetének kutatói, de közvetlen kedvességét, szeretetteljes egyéniségét, mellyel a hozzá fordulókat még késő öregkorában is támogatta, senki sem pótolhatja.

Degré Alajos

Pongrácz József

(1885—1963)

Meghalt Pongrácz József, az egykori pápai református kollégium tudós professzora. Mi is elbúcsú-zunk tőle, mert személyének és szolgálatának jelentősége messze túlterjedt a református egyház, a pápai kollégium és tudományszakja határain. Utolsó képviselője volt ama régi református polihisztoroknak, akik az egyház falain belül az egész magyar művelődést szolgálták. Lelkesedéssel és szorgalommal, a régi hagyományok megbecsülésével és átszármaztatásával, új feladatok szíves vállalásával és teljesítésével azt a prédikátor- és professzor-típust ábrázolta ki közöttünk, amelynek Bod Péter, Benkó József, Szilágyi Áron, Földváry László és Miklós Ödön voltak vele együtt méltó képviselői.

Több mint hat évtizeden át ő igazgatta a pápai kollégium híres könyvtárát. Hűséggel folytatta azt a tiszteletre méltó munkát, amelyet elődje, Borsos István végzett a könyvtár rendezésével és katalógusának publikálásával, de mégis többet tett elődjénél: gyűjtő szenvedélyét egészen a könyvtár szolgálatába állította. Járt a parókiákat, padlásokról, almáriumokból, ládákban összeszedgette múlt kalódó értékeit, s bár a második világháború folyamán

sok minden elpusztult gyűjtéséből, a Dunántúl művelődéstörténetének a pápai könyvtár még mindig fontos lelőhelye. Személyes barátságban és ismeretségben élt a könyvtár minden jelentősebb nyomtatványával és kéziratával, s a könyvtárlábkól értékes kéziratokat bontott ki. Az a néhány kézirat, amelyet kötésekben és könyvtárlábkól tárt fel és mentett meg, csak a Rákóczi-szabadságharc irodalom- és művelődéstörténetére nézve is, egészen jelentős. Egy XVII. század derekáról való debreceni kötésben megtalálta Fodorik Menyhért tipografus üzleti levelezésének töredékét, amely azóta nyomtatásban is megjelent, éppen halálának esztendejében.

Otthon volt az angolszász protestantizmus világában, s értékes összeköttetéseit a könyvtár számára gyümölcsöztette. Gyakran járt külföldön és tanári szolgálata folyamán hetven tanítványát bocsátotta Nyugatra azzal a tanítással: „Nem azért megyünk ki, hogy majmoljuk azt, amit ott látunk, s lekicsinyeljünk mindent, ami magyar, hanem hogy felrúzzuk az itthoniakat: mi is tudunk és akarunk dolgozni.” Edinburgban tanult. Önéletírásában így emlékezik meg könyvtári tanulmányairól: „Szorgal-

mas látogatója voltam a Free Public Librarynek, amelyet Carnegie létesített. Voltam az egyetemi könyvtárban, Skócia legnagyobb könyvtárában, amely az ő nemzeti könyvtárak: az Advocates Libraryban, mindenütt Hungaricákat kerestem. Ezért kerestem fel Glasgow és Aberdeen könyvtárait is. A glasgowi Hunterian Museumban van pár török kézirat, amely a törököktől visszafoglalt Budáról származik." Hálával emlegette a New College könyvtárosát, dr. Kennedyt, tőle tanulta meg, hogyan kell kiszolgálni a könyvtári olvasókat: mindig türelemmel, szívesen és eredményesen.

Nagymennyiségű könyvvel tért haza, s nem is akármilyen könyvekkel, angol antiquariumokban szedegette össze a magyar vonatkozású műveket. Roppant olvasottságú, széleslátókörű ember volt, de azt szokta volt mondani, hogy neki a tudományos könyvkereskedések és antiquariumok katalógusai a legkedvesebb olvasmányai. Oxfordban, a Bodleian könyvtárban kimásolta a Liber Admissiorumból azoknak a magyaroknak a névsorát, akik a könyvtár alapítása óta engedélyt nyertek használatára. Sohase tért haza külföldről üres kézzel.

Eber figyelme és alapos bibliográfiai tájékozottsága segítségével kincseket lelt a magyar antiquariumokban is.

A pápai főiskola négyszázados jubileuma alkalmából, 1931-ben megalapította nevezetes helytörténeti gyűjteményét, a Papensiát. Haláláig hűségesen gyarapította, gondozta ezt a szívéhez nőtt kollekcziót.

Személyét, szolgálatát nagyra becsülte a magyar könyvtárpolitika. A Könyvtáros néhány hónappal halála előtt szép cikkben tájékoztatta olvasóit — arcképe kíséretében — évtizedekre terjedő értékes könyvtári szolgálatáról.

A Magyarországi Református Egyház Tudományos Gyűjteményeinek: könyvtárainak, levéltárainak és múzeumainak szervezete azokra az alapelvekre épült, amelyeknek a mi nemzedékünkben és az előttünk járó nemzedékben ő volt a legméltóbb képviselője. Mi, akik tanítványai voltunk, azzal szeretnénk megbecsülni emléké, t hogy a pápai gyűjtemény egységére ügyelve, az ő szellemében kívánjuk gyarapítani. Folytatni akarjuk életművét a magyar művelődés és a Dunántúl szellemi kultúrájának szolgálatában.

Esze Tamás

Beszámoló a Veszprém megyei Múzeumi Igazgatóság 1964. évi munkájáról

Felettes szerveink 1963 nyarán elrendelték, hogy hasonlóan más művelődési intézményekhez, a múzeumok is szeptembertől augusztusig tartó művelődési évre készítsék el munkaterveiket. Ugyanerre az időszakra készülnek munkabeszámolóink is, azonban miután számszerű jelentéseinket a gazdasági évre szólon készítettük csak el, továbbra is szükséges az évvégi statisztikai beszámolók összeállítása. Ilyenformán az elvégzett munkára és az elért eredményekre vonatkozó jelentések kereszteztek egymást, fedések vannak a munkatervekben is.

Attól eltekintve, hogy az ilyesfajta tervezést és jelentéskészítést nem tartjuk megfelelőnek, megszüntetését ismételten kértük és kérjük, a Múzeumi Igazgatóság nyilvánosságra hozandó beszámolóit változatlanul egy-egy naptári esztendőre vonatkozólag tesszük közzé.

1964-ben végzett munkánkra visszatekintve ismételten hangsúlyoznunk kell, mint azt már korábban is tettük, hogy egy alig néhány esztendeje létrehozott szervezet legcélszerűbb működési formáinak kialakulása folyamatos fejlődés eredménye. Ebben a folyamatban újabb előrelépésekről számolhatunk be: tervszerűbb s alapvető jellegű tudományos munkálatokról, az égető tudományos létszámhiány bizonyos mértékű pótlásáról, színvonalasabbá vált ismeretterjesztő-népművelő tevékenységről s mindezek feltételeit is biztosító gazdasági fejlődésről. Mindezzel egyidejűleg megállapíthatjuk a Veszprém megyei múzeumi szervezet súlyának, jelentőségének növekedését a terület kulturális életében, idegenforgalmi vonatkozásaiban is. Természetesen hozzá ez magával a feladatkörök bővülését. Nemcsak újabb kiállítóhelyek s hasonló létesítmények számszerű növekedéséről van itt szó. Feladataink árnyaltabbak lettek, szükséges lesz a nem lényegbevágó, tehát jelentéktelenebb tennivalók elhagyása is annak érdekében, hogy a lényegeseket kellő energiával valósíthassuk meg. Múzeumaink egyre inkább kilépnek a szűkebb értelemben vett speciális feladatköreik szabta térről, magától értetődő, sőt, a megye művelődési szerveinek számára szükséges,

hogy múzeológusok irányítsák a honismereti szakcsoportok tevékenységét, a műemlékekkel kapcsolatos ügyeket, részeseik legyenek a Balaton-part nyári programjának gazdagításában, a megyei képzőművészeti élet kibontakozásában. Eredményesen keressük és helyenként meg is találtuk más kulturális intézményekkel való szoros együttműködésünk módját, így a megyei könyvtárral, — 1964-ben leginkább a veszprémi Petőfi Színházzal, színháztörténeti kutatás tekintetében.

A megyei múzeumi szervezet 1964-ben megindított több olyan vállalkozást, amelyek a múzeumok helytörténeti kutatóintézmény jellegéből adódóan kívánatosak. Ma már nemcsak a korábbi években megindított természettudományi kutatásokról, vagy a régészeti topográfia munkálatairól számolhatunk be, mint amelyek kezdeményezésünkre, vagy tevékeny részvételünkre alapozottak, hanem a műemléki topográfia, a népi műemlékek kutatása, földrajzi helynevek gyűjtése tekintetében is kezdeményeztünk. Ebből következik, hogy kapcsolatunk nemcsak az országos múzeumokkal vált rendszeresebbé, hanem más, országos jellegű intézmények programját is a magunkéval egyeztetve munkálkodhatunk.

Beszámolóinkat az eddigi gyakorlatnak megfelelően állítottuk össze.

I.

1. Múzeumaink és kiállítóhelyeink tevékenységéről az 1964 februárjától rendszeresített és jól bevált havi szöveges és statisztikai jelentések alapján állandóan tájékozódni tudunk. A megyében szétszórnt intézményeink közvetlen segítése és ellenőrzése 1964-ben sokkal hatékonyabbá vált a múzeum gépkocsijának beállításával. Így elérhető volt, hogy legalább negyedévenként valamennyi múzeum problémájával a helyszínen foglalkozhattunk, a gazdasági ellenőrzés is folyamatos lehetett. Tekintettel arra, hogy kisebb-nagyobb építkezések, kiállításfelújítások szinte mindegyik intézményünkben foly-

tak, e feladatokat gépkocsi hiányában nem is tudtuk volna ellátni.

Az elmúlt évben nagyjából kialakult a kiállítóhelyek, illetőleg a múzeumok kiállításainak kidolgozott módszer alapján történő irányítása. Ehhez lehetőséget biztosított a megnövekedett teremóri létszám. Így Veszprémben, Keszthelyen, Tihanyban és a veszprémi Vármúzeumban a teremőrök közvetlen irányítása, a látogatókkal való foglalkozás (tárlatvezetések formájában) egy-egy ezzel megbízott személy feladatkörévé vált, ugyanez a személy foglalkozott a kiadványok terjesztésével, múzeumi propagandával is. A megnövekedett idegenforgalom kívül ez a módszer is kétségtelenül hozzájárult múzeumaink látogatottságának több, mint 130 000 fővel való emelkedéséhez. Tartalmi szempontból pedig a nyilvántartott tárlatvezetések számának ugrásszerű növekedése (4200 a megye 13 múzeumában) szintén a múzeumlátogatók igényeinek magasabb szintű kielégítését jelenti. Szolgáltatató teremőreink, gondnokaink számára egyébként az év folyamán két ízben rendeztünk értekezletet.

Tudományos munkatársaink 1964-ben még aránylag ritkán vettek részt értekezleteken, az 1963. évi munka kiértékelését, majd az 1964—65. évi munkaterv megtárgyalását egy-egy alkalommal, a nyár folyamán pedig a múzeumok tudományos és gazdasági problémáinak a megye művelődési munkáját irányító vezetőinek és a Múzeumi Főosztály kiküldöttjének jelenlétében történt megvitatását tűztük napirendre.

Az értekezlet összehívását szükségessé tette a központosított vezetés és a gazdasági függetlenségüket, mint működésük alapját féltő múzeumok közötti nézeteltérés, egyes tisztázatlan kérdések. A megyei szervezet vezetője beszámolójában vázolta azokat az okokat, melyek a gazdasági vezetés, de elsősorban az egységes tudományos és népművelési program lebonyolítása érdekében a központosítást szükségessé tették és teszik a jövőben is. Rámutatott arra, hogy egyrészt tipikusan mutatkozó jelenségről van szó, az ország más megyéiben hasonló viták folytak és folynak. Az új megyei szervezet kialakítása olyan hirtelenül történt meg, hogy sem a vezető, sem a beosztottak számára nem volt idő különböző módszerek kipróbálására. A Veszprém megyei múzeumok helyzete másrészt speciális, hiszen az országban itt van a legtöbb kismúzeum s ezek megfelelő színvonalra fejlesztése igen nagymértékben igénybevette a központként kijelölt Bakonyi Múzeumot,

annak munkatársait, egyúttal természetesen a közös megyei költségvetést is. A fejlődés a jövőben is parancsolóan fogja előírni, hogy a megyei igazgatóságok központját létszámában, felszerelésben (pl. központi restaurátor műhely, gépkocsi stb.) erőteljesebben fejlesszük, mint a többi múzeumot.

A gazdasági függetlenség önmagában sem az Igazgatóság vezetőinek felelősségét nem csökkenti, sem a közösen kidolgozott és ezután kidolgozandó munkatervtől való eltérést nem indokolja. A megyei szervezet egységeinek a gazdálkodás függetlenségét a tanácsi költségvetési előírások szabályainak figyelembevételével korlátozott mértékben 1965-től kezdve biztosítjuk.

Az elhangzott hozzászólások egyrészt támogatták a központi vezetés célkitűzéseit, másrészt felhívták a figyelmet arra, hogy szükséges a jövőben gyakrabban és részletesebben megvitatni a szervezet munkatársi gárdájának tevékenységét és a munkatervet. Ezért a munkaértekezletek rendszeres időközben való megtartását határoztuk el. Erre az is alapot szolgáltat, hogy az 1963. évi hat tudományos munkatárs helyett az elmúlt év folyamán már 11-re nőtt a szervezetben aktív munkát végző múzeológusok száma.

Igazgatóságunk növekvő szerepét a megye kulturális életében jól mutatja azoknak az értekezleteknek, megbeszéléseknek növekvő száma is, amelyen múzeumi szakemberek jelenlétét szükségesnek tartották. E fajta alkalmakkor, a kialakuló munkamegosztás szellemében nemcsak a megyei múzeumigazgató, hanem egyes tudományos munkatársak képviselték Igazgatóságunkat.

2. Az Igazgatóság 1964. évi költségvetése kb. 30 százalékos emelkedést mutat az előző évihez képest, „túlgyors” fejlesztését azonban indokolja a személyi és másjellegű elmaradás, elsősorban az 1956 óta megyei kezelésben volt kismúzeumoknál, továbbá az a bővített feladatkör, melynek ellátását a Veszprém megyei múzeumi szervezetnek sok esetben, mint speciálisan a Balaton-parton, mint kiemelt idegenforgalmi területen működő intézménynek vállalnia kell.

Változások következtek be az év elején a múzeumi szervezet gazdasági vezetésében. Horváth Pál gazdasági igazgató, aki az Igazgatóság megalakítása óta másfél éven keresztül irányította ezt a sokrétű munkát, 1964 január 1-én nyugalmomba vonult. Utóda dr. Bárdossy Lászlóné számára, tekintve, hogy 1962 őszétől látta el nálunk a könyvelői teendőket, a munkakör átvétele nem okozott különösebb nehéz-

séget. Az eddig részfoglalkozású adminisztrátor helyett főfoglalkozású munkaerő beállítására nyílt lehetőségünk, ugyanakkor részfoglalkozásban a csaknem száz fős létszámhoz elengedhetetlenül szükséges bérszámfejtő-SZTK előadót tudtuk beállítani. Zökkenőmentesen, kapkodás nélkül sikerült az 1964. évi költségvetés, a póthitel s a külső támogatások 3 millió Ft-nál is magasabb összegével gazdálkodni. Valamennyi felújításunkat, jelentősebb beszerzésünket már őszre lebonyolítottuk.

A múzeum gépkocsijának kihasználtsága az év folyamán 100 százalékos volt. A már említett kiszállításokon kívül jelentős segítséget adhattunk a régészeti terepjárásokhoz, leletmentésekhez, tárgyvásárlásokhoz. Hasonló módon jelentős volt a gépkocsi szerepe kiállítások mozgatásában.

3. A teremőri és adminisztrátori létszám bizonyos növekedése mellett jelentős volt az a segítség, melyet elsősorban a megyei tanácstól kaptunk a múzeológusok alkalmazásához. Ismeretes, hogy az Igazgatóság korábbi tudományos létszáma minimális volt. Tervszerűen igyekeztünk fiatal múzeológusokat már egyetemista korukban megyénkben foglalkoztatni. 1964 folyamán vált esedékessé négy államvizsgát tett múzeológus elhelyezése. A Múzeumi Főosztálytól 1963-ban, majd 1964-ben biztosított 1—1 státussal Keszthelyen egy fő néprajzos, Veszprém-ben egy régész munkábaállítását meg tudtuk oldani. A megye művelődésügyi osztálya segítségével részben órakedvezményes, részben szolgálattételre a Bakonyi Múzeumhoz beosztott 1—1 tanári állással egy művészettörténészt és egy régészt is alkalmazhattunk. Ezenkívül a tihanyi múzeum gondnoki állásának ideiglenes betöltetlensége miatt ezt a státust múzeológus állássá szerveztük át s Veszprém-ben múzeumi ismeretterjesztő-könyvtáros munkakörben foglalkoztatott személlyel töltöttük be.

Megoldatlan maradt azonban, megfelelő személy és státus hiányában egyaránt, a legújabbkori történezmunkábaállítás. Miután a megyei szervezet nemcsak gazdasági tekintetben központosított, az egész megyére kiterjedő tudományos, szervező és népművelési feladatok központi ellátása igényelte, hogy az új munkatársak közül négyet veszprémi székhellyel foglalkoztassunk.

Itt említjük meg, hogy 1964 augusztusától a feleltes pénzügyi szervek által is javasolt módon, szerződéses részfoglalkozású grafikust alkalmaztunk a megyében rendezett időszakos, illetőleg állandó jellegű kiállítások rendezéséhez. Szándékunkban áll a technikai részleg bővítése mellett, ugyancsak szer-

ződéses alapon állandóbb jellegű ásatási munkaerők lekötése is, miután a régészeti kutatásnál egyre inkább nehezebb lesz alkalmi munkaerők foglalkoztatása.

II.

Igazgatóságunk munkatervében súlyponti feladatként kiemelt főfeladataink teljesítésében az alábbi eredményekről számolhatunk be:

1. A veszprémi Bakonyi Múzeum új állandó kiállításának rendezése különböző okok miatt 1964 első felére is áthúzódott. Ez lehetőséget adott egyúttal az eredeti kiállítási program bővítésére is: a múzeum előcsarnokában kőtárat rendeztünk be. Ugyanakkor az Igazgatóság 1964. évi költségvetését is felhasználtuk az épület modernizálásához, felújításához. Így került sor a lépcsőházi csillár elkészítésére, az előcsarnok teljes átalakítására stb. A Bakonyi Múzeum dolgozói számára másfél esztendő megfeszített munkát jelentő kiállításrendezés május elején fejeződött be. Az 1964 május 9-én megnyílt kiállítás modern installációjával, korszerű fel-fogásával, szemléltetőbb bemutató-módszerével igen szép sikert aratott.

2. A keszthelyi Balatoni Múzeum újjarendező kiállításának forgatókönyve jelentős átdolgozásra szorult, így az elmúlt évre tervezett kiállításrendezés halasztást nyert. Időközben módosította a terveket az épület központi fűtésének megoldásával kapcsolatos új elképzelés (közös kazánház az épülő új keszthelyi gimnáziummal). Emiatt e kiállítással kapcsolatban lényeges előrehaladásról nem számolhatunk be.

3. A megye régészeti topográfiájának munkálatai egyébként 1964-ben amúgyis alaposan igénybeveték a Balatoni Múzeum munkatársait. A tervek szerint a Balatoni Múzeum gyűjtőterületének lelőhelykataszterét őszre kellett nyomdakészen összeállítani. Tekintettel azonban egyrészt a nem várt mértékű anyagra s a kiadvány terjedelmének kötöttségére, csak a keszthelyi és a tapolcai járások régészeti lelőhelyeinek számbavétele történt meg. Ez azonban kb. 500 oldalas kéziratban, 5—600 lelőhelyet tartalmaz, melyeknek legalább egyharmada korábban ismeretlen volt. A sümegi járás terepbejárása is megkezdődött, azonban befejezése halasztást nyert: a Bakonyi Múzeum gyűjtőterületéhez tartozó devecseri járás anyagával kerül egy kötetbe. — A Bakonyi Múzeum gyűjtőterületén az előkészítő munkákon kívül ősszel került sor 20—25

község területén terepbejárásra a veszprémi járás területén.

4. A természettudományi kutatóprogram tervszerűen, az előző évinél is magasabb kutatólétszámmal folytatódott. (Minderről Papp Jenő a Közlemények 2. kötetében kimerítő alaposan beszámolt.) Megjelent a program keretében szervezett kiadványsorozatunk („A Bakony természettudományi kutatásának eredményei”) első száma is: Fekete Gábornak „A Bakony növénytakarója” c. munkája. A második szám sajtó alá rendezése is megtörtént (Pap József: A Bakony növénytan bibliográfiája), megjelentetése 1965 első felében várható. A múzeumi hónap idején a növény- és állattani kutatásban résztvevő munkatársakkal értekezletet tartottunk, melyen több előadás és hozzászólás hangzott el.

5. Várostörténeti, építéstörténeti kutatás elsősorban Veszprémben folyt (épületek felmérésének folytatása, fényképezés stb.). Ezen túlmenően, munkatervünkben még nem is szerepeltetett nagyszabású munkát indítottunk el a megye műemléki nyilvántartásának felfektetésével, a műemléki topográfia előkészítésével. A Bakonyi Intéző Bizottság megbízásából láttunk hozzá egy kartotékkrendszer létrehozásához, mely az intéző bizottság területére eső műemlékekről a legfontosabb adatokat, rajzokat, fényképfelvételeket tartalmazta volna eredetileg. A megbízást kibővítve s Igazgatóságunk költségvetésének némi módosításával, részben a Bakonyi Múzeum négy tudományos munkatársának, részben külső szakembereknek a munkába való bevonásával az eredeti elképzelést módosítottuk. A megyei műemlékállomány nyilvántartásának felfektetését (több mint ezer objektumról van szó), 1964—65-re terveztük, így ez a munka még nem nyerhetett befejezést. Elkészült csaknem valamennyi objektum részletes leírókartonja, a bibliográfia gyűjtésének, összeállításának zöme (800 objektumra vonatkozóan), fényképfelvételeink száma meghaladja az 1500-at, többszáz az eddig megszerzett, vagy elkészített felmérések száma is. Kisebb mértékű levéltári kutatást is végezhetünk, részben Budapesten az Országos Levéltárban (családi levéltárak anyaga), részben Veszprémben. Az utóbbi helyen kb. 500 cédulányi anyagot gyűjtöttünk ki a megyei, káptalani és püspöki levéltárakból, melyek a bakonyi üveghuták működésére vonatkoznak.

6. Kiemelt jelentőségűnek tüntettük fel 1964-ben is a múzeumi gyűjteményekkel kapcsolatos nyilvántartási munkák végzését. 1964-ben a megye három múzeuma (Keszthely, Pápa, Veszprém) összesen

19 000 tárggyal és kb. 28 000 segédgyűjteményi anyaggal (adattár, fotó és könyv) gyarapodott. 9500 tárgyat leltároztak be (túlnyomó részben Keszthelyen), 7800 leírókarton készült (zöme Veszprémben). Revízió csak Veszprémben folyt, 20 000 tárgyra terjedt ki 1964-ben. Lényegében a gyűjtemények közül itt csak a geológiai gyűjtemény nincs revíziózva (kb. 20 000 tárgy). Oka ennek az, hogy a gyűjtemény jórésze a Földtani Intézetben van feldolgozás alatt s még mindig nem került vissza Veszprémbe.

7. Azzal, hogy Pápán szakember kinevezésével a múzeumi tevékenység megkezdhető lett, a Múzeumi Főosztály engedélyével, Helytörténeti Múzeum néven alakítottuk ki a megye harmadik önálló múzeumát. Gyűjtőterülete Pápa városa és a pápai járás. Tevékenységéről alább számolunk be.

8. 1963-ban láttunk hozzá a megye múzeumi tevékenységének tudományos kiadványsorozatának előkészítéséhez. Az első kötet anyagát 1964 elején adtuk nyomdába. A 23 tanulmányt tartalmazó munka 367 oldal terjedelemben, 323 illusztrációval az elmúlt év őszén jelent meg 1100 példányban. A kötet szerzői között nagy számban szerepelnek külső munkatársak is más múzeumokból, vagy tudományos intézetektől (a tanulmány szerzői Igazgatóságunk tudományos gárdájához tartoznak).

1964 folyamán már sajtó alá rendeztük a második kötet anyagát, 30 tanulmánnyal, 350 illusztrációval, s az év végén nyomdába adtuk. A harmadik kötet anyagának összegyűjtése is megindult.

A tudományos kiadványsorozaton s a természet-tudományi munkák sorozatán kívül 1964-ben még két ismeretterjesztő jellegű munkát is megjelentettünk. Egyikét a Bakonyi Múzeum munkatársai írták (É. Takács Margit—Péter Márta: Csikász Imre), a másik B. Thomas Edit munkája: Baláca, freskó, stukkó, mozaik címmel, német—magyar nyelvű szöveggel, 70 illusztrációval. Nyomás alatt áll a nagydémi larariumot ismertető kiadványunk is.

9. A megyei képtár ügyében előkészítő tárgyalásokat kezdeményeztünk a Tompa Kálmán-féle magángyűjtemény megszerzésével kapcsolatban. Az ügy lebonyolítása 1965-re húzódott át.

10. Kismúzeumaink közül az alábbiakban rendeztünk teljesen új állandó kiállítást, vagy végeztünk részleges felújítást:

Sümege Darnay Kálmán-émlékiállítás és geológiai kiállítás.

Pápán a pápai keménycserep kiállítás rendezése. (Ugyanitt megkezdődött az állandó helytörténeti kiállítás rendezése is.)

Ábrahámhegyen megrendeztük a madártani kiállítást.

Zircen átrendeztük a néprajzi és a természettudományi kiállítás egy részét, a geológiai kiállítás átrendezése 1965-re is áthúzódott.

Tihanyban a „Balaton jövője” címmel rendeztünk az állandó kiállítás három termék átrendezésével egyidejűleg új kiállítást. Ugyanitt a Népművészeti Házban „A Bakony és a Balaton népművészete” címmel állandó kiállítást rendeztünk.

Keszthelyen a Közlekedési Múzeummal együtt hajózástörténeti állandó kiállításrészt rendeztünk be a múzeum előcsarnokában.

Elmaradt: a badacsonyi irodalmi és szőlészet-borászati kiállítás átrendezése, az ehhez szükséges építkezések elhalasztása miatt. A tihanyi szabadterei néprajzi múzeum létesítése ugyancsak az építkezések elmaradása miatt halasztódott el. Sümegen és Nagyvázsonyban a várban az Idegenforgalmi Hivatallal közösen végzendő kiállításrendezési munkák külső, anyagi okok miatt maradtak el. Megfelelő épület hiányában elmaradt a tapolcai Batsányi-múzeum létesítése is.

11. Múzeumi és műemléki propagandamunkánk egyelőre nem jelentős. Elkészítettünk egy általános megyei jellegű múzeumi plakátot, leporellót és szórólapot, ezek nyomdai kivitelezése azonban csak 1965 elején várható. Összeállítottuk a megye múzeumait ismertető rövid tájékoztatónkot, mely javított és bővített kiadása lenne az 1963-ban 4000 példányban kiadott és néhány hónap alatt elfogyott hasonló jellegű kiadványnak. Anyagiak hiányában azonban a kívánatos nagyobb példányszámban, több nyelvre lefordítva megjelentetni nem tudtuk.

1964 őszén a Veszprém városi műemléki munka szervezett formában való végzése érdekében szabályrendelet-tervezetet dolgoztunk ki a Városi Tanács és a Hazafias Népfőnt által létrehozandó és irányításunk alatt működő Műemléki Bizottság számára. A szabályrendelet megtárgyalása és életbe léptetése 1965-re halasztódott.

Még mindig minimális azonban az Igazgatóság szerepe a megye műemlékügyeinek intézésében, ennek legfőbb okát a Művelődésügyi Minisztérium részéről már évekkal ezelőtt kilátásba helyezett hatáskör-leadás (műemlék-hasznosítás és propaganda ügyében) elhúzódsában látjuk.

12. Védett magángyűjtemények tekintetében 1964 folyamán folytatódott a veszprémi Egyházművészeti Múzeum gyűjteményének számbavétele és fényképeztetése, irányításunkkal. A teljes leltári nyilván-

tartás, leírókartonanyag elkészítése azonban 1965-re is áthúzódik, tekintettel arra, hogy több mint ezer, zömében nagyértékű műtárgyról van szó.

Nem Igazgatóságunk szervezetébe, hanem szakmai ellenőrzése alá tartozó múzeumi gyűjteményekkel és kiállítóhelyekkel kapcsolatban leginkább a Herendi Porcelánmúzeummal építettünk ki gyakorlati kapcsolatot. Részfoglalkozásban a Bakonyi Múzeum egyik munkatársa segíti elő a herendi múzeum gyűjteményének nyilvántartásbavételét. Ez a munka 1964 novemberében vette kezdetét.

13. Amint fentebb már jeleztük, múzeumaink népművelési munkájában legfontosabb feladatnak a tárlatvezetések színvonalemelését, általában ezek rendszeressé tételét tartottuk. A 4205 tárlatvezetésből kb. 300 hangzott el német, 30 francia nyelven. Nyilvántartásunk szerint 1964-ben legalább 33 000 külföldi látogató kereste fel múzeumainkat, tehát az idegennyelvű vezetések egyre inkább szükségesek lesznek. Legtöbb tárlatvezetést Tihanyban és a veszprémi Vármúzeumban tartottak (mindkét helyen 1100-nál többet). Hétszáznál több hangzott el Balatonfüreden, 670 körül Keszthelyen. A tárlatvezetések száma és a látogatottság növekedése természetesen arányban áll egymással, különösen Keszthelyen, ahol a tárlatvezető tevékenysége igen sokban hozzájárult a múzeum 100 százaléknál is magasabb látogatónövekedéséhez. 43 000 fővel több volt a veszprémi Vármúzeum, 25 000-rel több a tihanyi múzeum, 8—8000-rel a badacsonyi és balatonfüredi múzeumok látogatószáma az előző évihez viszonyítva. Összesen 606 000 látogatója volt múzeumainknak 1964-ben.

Az állandó kiállításaink újjá-, illetőleg átrendezése 12 kiállítást érintett. Ezenkívül 43 időszaki kiállítást rendeztünk Keszthelyen, Veszprémben, Pápán és Tihanyban az év folyamán. Egyes időszaki kiállításainkat több helyen is bemutattuk a megyében (Balatoni Nyári Tárlat, Forma 64). A Nyári Tárlat és a Bakonyi Múzeum állandó kiállításához új plakátok készültek.

14. A megye legújabbkori történeti bizottságát 1964 elején létrehoztuk az összes érintett intézmények bevonásával. Azonban megfelelő személy hiányzott és hiányzik e bizottság munkájának igénybevételére, a szervezés végzésére. E téren csupán a honismereti szakkörvezetőkkel való foglalkozás s ennek befolyásolása jelent némi előrehaladást. A szakkörvezetőkkel a Bakonyi Múzeum egyik munkatársa tart közvetlen kapcsolatot, megszerveztük, s legújabbkori témákat tárgyaló előadásokkal

irányítottuk a Pápán 1964 július elején rendezett négynapos szakkörvezetői tanfolyamot, melynek kb. 21 résztvevője volt. Hagyománnyá vált a múzeumi hónap alkalmával a honismereti kutatók találkozója. Az elmúlt évben Nagyvázsonyban rendeztük meg mintegy 40 résztvevővel a kétnapos tanácskozást, ahol előkészítettük a földrajzi helynevek gyűjtését Veszprém megyében, s foglalkoztunk az idegenforgalom és a honismeret kapcsolatának kérdésével.

15. Mint minden évben, 1964-ben is jelentős volt a múzeumi hónap rendezvénysorozata megyénkben. Egyes rendezvények, mint pl. a természettudományi kutatómunka résztvevőivel tartott tudományos tanácskozás, vagy a honismereti találkozó, a műsor harmadik esztendeje ismétlődő programpontja. Ezenfelül még egy tudományos tanácskozást tartottunk a megye és a szomszédos múzeumi igazgatóságok régészeinek és geológusoknak részvételével, az együttműködés módozatainak kidolgozása céljából.

Jelentős esemény volt Veszprém-ben a Hazafias Népfront város szervezetével közösen honismereti-múzeumbaráti kör megalakítása. A körnek mintegy ötven állandó tagja októbertől havonta legalább egy előadáson vesz részt, melyeket leginkább a Bakonyi Múzeum munkatársai tartanak. A múzeumi hónap alkalmával két alkalommal rendeztünk a kör és a veszprémi művészklub tagjai számára esti múzeumi sétát. Veszprém-ben és környékén néhány szomszédos faluban, továbbá Keszthelyen és környékén, valamint Pápán és Várpalotán ugyancsak hangzottak el előadások múzeumbarátok számára, összesen 41 alkalommal.

A múzeumi hónap rendezvényei között Veszprém-ben saját erőből rendezett megyei műemléki kiállítást, az Iparművészeti Múzeummal közösen rendezett XX. századi gobelin és XIX. századi ötvösművészeti kiállítást rendeztünk, s ugyanitt a Bakonyi Múzeum 1964-ben restaurált asztali zongoráját kisebb kamarakonzert keretében szólaltattuk meg. Keszthelyen 2, Pápán 1 időszaki kiállítás nyílt októberben.

A múzeumi hónap eseménysorozatába tartozott a nemzetközi műemléki kongresszus külföldi vendégeinek kétnapos kirándulása megyénkben, ezen közreműködtek a Bakonyi Múzeum munkatársai, a Herendi Porcelángyár múzeumának ünnepélyes megnyitása, s végül az ugyancsak nemzetközi jellegű múzeumigazgatói tanácskozás résztvevőinek Veszprémbe és Tihanyba tett látogatása.

III.

A Bakonyi Múzeum 1964. évi tevékenységéről részleteiben az alábbiakat jelenthetjük:

1. Gyűjteménygyarapítás

a) Régészeti gyűjtés, ásatás-leletmentés az elmúlt évben aránylag igen kismértékű volt. A három tervásatás (Örvényes, Túskevár, Nagyvázsony) részben anyagi fedezet hiányában, részben külső-belső munkatársak lemondása miatt elmaradt. Terven felül folytattuk viszont a felsőörsi románkori templom megkutatását és kisebb mértékű kutatást a várpalotai várban. Előkészítettük a veszprémi Várkút feltárását is. Jelentősebb leletmentésünk Balatonfűzfőn volt, az avarkori temető újabban veszélyeztetett részeinek feltárása. Néhány helyen, Balatonfüred-murwabánya, Márkó-murwabánya stb. kisebb leletmentést, -begyűjtést végeztünk. Az OMF régészei gyűjtőterületünkön Gyulafirátóton a premontrei kolostor, Balatonfüreden egy középkori templomrom s az alatta fekvő római villa maradványainak feltárását végezték el. Akadémiai tervásatás keretében viszont folytatódott a Bakonykoppány—Kesellőhegyi és a halimbai feltárás.

A tervezett régészeti kutatás elmaradásánál természetesen szerepet játszott állandó régészeti kiállításunk rendezésével, majd külföldi tanulmányutakkal és topográfiai bejárásokkal adódott munkatöbblet. Az év folyamán kb. 1400 tárggyal nőtt régészeti gyűjteményünk, ennek több mint felét be is leltároztuk.

b) Jelentősebb néprajzi gyűjtésről 1964-ben sem adhatunk számot. Külső munkatársak (debreceni egyetemi hallgatók) a nyár folyamán a pápai múzeum számára végeztek tárgy-gyűjtést. Összesen 76 tárgy került részben a revízió, részben vásárlás útján nyilvántartásbavételre.

c) Iparművészeti anyagunk, vásárlás útján, hat tárggyal gyarapodott.

d) Képzőművészeti gyűjteményünkben 27 volt az 1964-ben megszerzett tárgyak száma, ebből 5 Csikász Imre gipsze, illetőleg rajza.

e) A legújabbkori gyűjtemény és múzeumunk adattárának anyaga még nincs szétválasztva s az adattár teljesen, a legújabbkori gyűjtemény jórésztben leltározatlan. 1964-ben azonban főleg színház-történeti jellegű fotó, dokumentum s kismértékben tárgyi anyaggal gyarapodtunk.

f) A természettudományi gyűjteményben a 95 egyedi tárggyarapodás teljes egészében preparált

állatokból adódott, ezeket a Bakony-kutatásban résztvevő külső munkatársak lőtték, illetve gyűjtötték be. A szekrénykataszterbe felvett anyag gyarapodása (6600) a rovar- és lepkegyűjteményt érintette.

g) A múzeum adattári anyagának szétválasztása, gyarapítása folyamatos munka, s már évek óta tart. Az új nyilvántartási utasítás megjelenéséig azonban számbavételével várunk, így hozzávetőleges adataink sincsenek e részleg mennyiségére és évi gyarapodására vonatkozóan.

A fotónegatív gyűjtemény növekedése a szokott mértékű. Könyvtárunk növekedése évről évre nagyobb ütemű, vásárlás mellett a Megyei Könyvtár főlös példányait is átvettük az elmúlt évben.

2. Nyilvántartás, raktározás

Általánosságban elmondhatjuk, hogy az 1964-ben múzeumunkba bekerült anyag, eltekintve a restaurálandó régészeti leletektől, folyamatosan beletárolásra került. Leltározatlan tárgyak a képző- és iparművészeti, az adattári anyagban, továbbá egyedileg nem számbavehetően a régészeti és numizmatikai anyagban vannak. A régészeti anyag a nagyvászonyi ásatás raktár hiányában kellő módon nem kezelhető részéből, a numizmatikai a duplumpéldányokból adódik (kb. 6—6000 db). Összesen kb. 15 000 a leltározatlan tárgyak száma.

A nyilvántartással kapcsolatban megemlítjük, hogy az 1964. évi revíziós munkában visszavetett bennünket az állandó kiállítás rendezése, az ezzel kapcsolatos utólagos rendcsinálás mellett csak a régészeti és néprajzi gyűjtemény revízióját fejeztük be teljesen. Nem szerepel revíziótlannak továbbá a Múzeumi Főosztály helyénvaló rendelkezése értelmében az 1960 óta beletárolt anyag sem. A régészeti gyűjtemény úgyszólván teljesen, a geológiai és a képzőművészeti túlnyomórészt kartonozott. Elmaradásunk a néprajzi és iparművészeti leírókartonok készítéséből mutatkozik, várható azonban, hogy 1—2 éven belül ez az anyag is teljesen kartonozott lesz.

Raktárak tekintetében a tervbevert padlástéri képző- és iparművészeti raktárépítés kapacitás hiányában történt elmaradása miatt javulás nem következett be. Az irattári-adattári anyag tárolásához készítettetett tékák valamit enyhítettek a dokumentumanyag zsúfoltságán.

3. Tudományos munka

a) Kollektív tevékenységet igényelt a Bakonyi Múzeum állandó kiállításának rendezésével kapcsol-

atos munka, ugyanehhez készítette el 1964-ben Tóth Sándor a kőtár forgatókönyvét. A Balatoni Múzeum forgatókönyvének átdolgozása elmaradt, ebben tehát munkatársaink nem vehettek részt. Kisebbségi felújított kiállítások forgatókönyvét készítette el Papp—Vajkai Zircen, Vajkai Tihanyban a népművészeti kiállításához, Németh pedig a sümegi Darnay Emlékkiállítását. É. Takács Margit „150 éves a veszprémi színjátszás” címmel rendezett kiállítás forgatókönyvét készítette el.

b) Tudományos publikációk, feldolgozások.

Eri István: A Veszprém megyei múzeumok Közleményei I—III. kötetébe kerülő tanulmányok szerkesztése. Az I—II. kötetbe 3, ill. 2 tanulmány megírása. Múzeumtörténeti kutatás, régészeti és műemléki topográfia gyűjtőmunkáinak megszervezése.

Vajkai Aurél: Megjelent a „Balatonmellék” c. 244 oldal terjedelmű munkája a Gondolat Kiadónál. Befejezte Szentgál szellemi néprajzát tárgyaló kéziratát (700 gépelt oldalt). A Közlemények II. számába Cserszeztomaj helyneveiről írt tanulmányt.

Papp Jenő: Irányította a Bakony természettudományi kutatásának munkáját, szerkesztette e munka keretében megjelenő kiadványsorozat két első számának anyagát. Négy tanulmányt írt: Adatok a Bakony-hegység méhalkatú faunájához (Közlemények I. sz.). A Kárpát-medence Aphaereta Förster fajai (angol nyelven: Beiträge zur Entomologie); Az Aridulus Marsh. genus monográfiája (angol nyelven: Acta Zoologica); Beszámoló a Bakony természeti képe c. programról (Közlemények II. sz.).

Németh Péter: Elkészítette „A városi kolostor története és régészeti emlékműve” c. szakközlését, eredményesen államvizsgázott. Közleményeink II. számába megírta Darnay Kálmánról szóló tanulmányát. Folyamatosan dolgozott a Veszprém megyei avar temetők, illetve A románi koravaskori kincslelet c. tanulmányokon Erdélyi Istvánnal, ill. Torma Istvánnal közösen.

T. Péter Márta: Elkészítette „A türjei premontrai prépostság építéstörténete” c. szakközlését s eredményesen államvizsgázott, összeállította Csikász Imre oeuvre-katalógusát. Irányította a műemléki nyilvántartás gyűjtőmunkáit.

Kelemen Márta: A Veszprém megyei múzeumok közleményei I—II. kötetének technikai szer-

kesztését végezte, továbbá anyagot gyűjtött két készülő tanulmányához (Veszprém megyei római sírleletek, A pápasalamoni római ládikaveretek).

É. Takács Margit: Megírta a Bakonyi Múzeum kiadásában megjelent Csikász Imre c. kiadványba a szobrász monográfiáját, részt vett a Közlemények technikai szerkesztésében, anyaggyűjtést végzett színháztörténeti vonatkozású tanulmányához.

Tóth Sándor: Folyamatosan dolgozott szakdolgozatának összeállításán. Elkészítette „A veszprémi székesegyház középkori kőfaragványai”, ill. „Sírtöredékek a veszprémi székesegyházból” c. tanulmányát Közleményeink I., ill. II. számába.

c) Tanulmányutak.

Több munkatársunk önköltséges alapon, fizetett tanulmányi szabadságon járt külföldön. Éri István az NDK-ban, Németh Péter Lengyelországban tartózkodott 2—2 héttel. Kelemen Márta egyhetes lengyelországi tanulmányúton volt. Tóth Sándor rövidebb ideig Csehszlovákiában járt. A Megyei Tanács támogatásával Vajkai Aurél a Szovjetunióban tartózkodott 2 héttel, míg a Kultúrkapcsolatok Intézete és az ELTE támogatásával Péter Márta Olaszországban volt egyhónapos tanulmányúton.

Az országos múzeumok által rendezett szakmai-ideológiai konferenciákon Éri—Vajkai—Papp—Németh vettek részt. A régészeti topográfia módszeréről a Régészeti Kutató Csoportnál rendezett konferencián Éri István korreferátumot tartott.

4. Népművelési tevékenység

Tekintettel az állandó kiállítás rendezésére, az év első felében visszaesett a Bakonyi Múzeum időszakos kiállításainak száma. Egész évben így is 19 kiállítást rendeztünk. Ezek közül saját rendezésű volt a Csikász emlékkiállítás, a Forma 64 c. iparművészeti kiállítás, a megye műemlékeit bemutató kiállítás, valamint a veszprémi Petőfi Színházban rendezett 150 éves a veszprémi színháztörténet c. kiállítás, továbbá a november 7-i megyei képzőművészeti tárlat. A Múcsarnokkal közösen végeztük a Balatoni Nyári Tárlat szervezését s a kiállítás rendezését, az Iparművészeti Múzeummal közösen a XX. századi gobelinművészet és a polgári ötvösművészet a XIX. században c. kiállítást rendeztük meg. A Múcsarnok által forgatott kiállítások közül igen nagy sikerű volt a svájci plakátművészet, illetve Miguel Alandia Pantoja bolíviai festőművész alkotásait bemutató kiállítás. Előbbi megnyitóját Svájc magyaror-

szági nagykövete tartotta, a másik megnyitóján részt vett a művész is.

Az állandó kiállítás megnyitóját alkalmával sajtófogadást tartottunk. A múzeum állandó és időszakos kiállításai, jó propagandája (sajtó, TV és rádióriportok) eredményeként a négyhónapos zárvatartás ellenére is magasabb volt látogatóink száma az 1963. événél.

Bevezettük a múzeum tudományos dolgozóinak heti rendszeres inspekcióját kiállításainkon, magnetofonos tárlatvezetést rendszeresítettünk az állandó kiállításon.

Fiatalkorú munkatársaink is egyre nagyobb szerepet kaptak a városban rendezett Batsányi Szabadegyetem művészettörténeti fakultásán (4 előadás), részt vettünk (Vajkai—Éri) a Balatoni Nyári Egyetem rendezésében. Létrehoztuk a Hazafias Népfronttal közösen a veszprémi honismereti-múzeumbaráti szakkört, irányítottuk a honismereti szakkörvezetők ismeretterjesztő tevékenységét. Jelentős munkát végeztek fiatal munkatársaink a városi műemléki albizottságban.

Munkatársaink a helyi sajtóban több mint 60 ismeretterjesztő cikket jelentettek meg, továbbá a TIT, illetőleg a múzeum saját rendezésében Veszprém és a környéken 31 ismeretterjesztő előadást tartottak az év folyamán.

5. Restaurátor, preparátor munkája

Igen jelentős volt az állandó kiállításához szükséges restauráló-konzerváló munka, ami Isaszegi János tevékenységét négy hónapon át megsabta. A további időszakban a régészeti revízióval párhuzamosan végezte az anyag konzerválását, kiegészítését. Ő végzi folyamatosan a pápai múzeum gyűjteményanyagának a restaurálását-konzerválását is. Ezenkívül kiállításrendezéseknél Veszprém és vidéken (Balatonfüred, Badacsony, Zirc, Sümeg) is közreműködött. Az év folyamán 85 tárgy restaurálását, 1868 db konzerválását végezte el.

A részfoglalkozású preparátor 6600 rovar preparálását végezte el, segédkezett a cédulázásban, továbbá a Bakony természeti képe c. program levelezési-adminisztrációs ügyeinél.

Ezenkívül időszakonként alkalmazott szakember (asztalos) közreműködésével több céhládát s más néprajzi, iparművészeti bútort restauráltunk. Másokkal a balácai freskók és mozaikok tisztítását, illetve az utóbbiak kiegészítését végeztettük el.

Létrehoztunk a restaurátorműhely mellett egy

asztalosműhelyt, ahol házilag az említett bútorrestaurálás mellett megoldottuk a legtöbb tablójavítást, illetve tablókészítést is.

IV.

A Balatoni Múzeum 1964. évi munkajelentése:

1. Gyűjteménygyarapítás:

a) A régészeti kutatás eredetileg a fenékpusztai romterületen folytatódó ásatásra összpontosult volna. Időközben, egyrészt a jelentős számú leletmentés anyagi igénye, másrészt a régészeti topográfia terepbejárásaira fordítandó idő szükségessé tette a terv módosítását.

A leletmentések során, jórészt külső munkatársak segítségével a múzeum igen értékes tárgyakkal gyarapodott. Balatonberényben egy későrómai téglasír, Szegerdőn X. századi szláv telep egy lakóházának, Hévízen egy középkori templomrom körüli temető egy részének feltárása folyt, Balatongyörökön bronzkori szemétdöbrök, Zalaváron rézkori, Keszthely—Fenékpusztán árpádkori telepanyag, Balatonszentgyörgyön egy IX. századi temető 60 síros része került feltárássra. A terepbejárások kerámiaanyagán kívül szórványként került a múzeum birtokába egy bronz lószerszámdísz Diszleről, ugyanonnan egy római oltárkő, egy rézkori edényfedő Felsőpáhokról stb. 4185 egyedileg és 1200, csak becslés útján számbavehető régészeti tárgy került be 1964-ben a keszthelyi múzeumba.

A múzeum gyűjtőterületén akadémiai tervátadási hitelből a zalavári ásatás folytatódott.

b) A néprajzi gyűjtemény 469 tárggyal gyarapodott. Ennek több mint fele a gyenesdiási falumúzeum ideiglenes megszüntével a múzeumba került anyagból származik. A múzeum néprajzosa az év közepén kezdte meg gyűjtőmunkáját, elsősorban Felsőpáhokról gyűjtött be értékes anyagot (hímzett női és férfi viseleti tárgyak, XVIII. századi faeke stb.). Felgyűjtötte a közelmúltban elhunyt utolsó keszthelyi takácsmester, Vargha Dániel mesterségbeli tudását 25 oldal terjedelmű szellemi néprajzi gyűjtésben.

c) Öt ipar-, három képzőművészeti tárgy begyűjtése, illetőleg megvásárlása történt meg. Szakember hiányában a veszprémi Bakonyi Múzeum művészettörténészei jártak el a vásárlások ügyében, így újabb Egry József alkotások kerültek a múzeum gyűjteményébe.

d) Helytörténeti gyűjteményünk iskolatörténeti

részét gyarapítottuk a múzeumi hónap idejére készített időszak kiállítás alkalmával. A létesítendő Egry József Emlékmúzeum számára a művész hagyatékának az örökösök kezén maradt tárgyait (bútor, festőállvány, paletta stb.) vásároltuk meg. Folyamatban van egy viselettörténeti jellegű gyűjtemény megszerzése is. Az év folyamán az ábrahámhegyi madártani kiállításhoz Csörgey Titusz és Vönöczky-Schenk Jakab ornitológusok hagyatékából vásároltunk jelentősebb mennyiségű anyagot.

e) A természettudományi gyűjtemény gyarapodásánál, figyelembe véve a Múzeumi Főosztály útbaigazítását, létrehoztuk a szekrénykataszterbe foglalt gyűjteményt. Kb. 800-ra tehető az ásatások során előkerült, igen értékes növényi maradványok száma. Balatonberényből római kori körte, dió, szilva, rózsza, len- és fenyőmaradványok, Szegerdőről a többi között szőlővenyige darabja, Balatonszentgyörgyről szőlőmag, sárgabarack csonthéja, Keszthelyről árpádkori dió, búza, árpa, rozs, Zalavárról rézkori gabonalenyomatok kerültek a múzeumba. Idekerült ezenkívül a Magyar Nemzeti Múzeum fonyódi ásatásáról gabonaszemeken kívül őszibarack, cseresznye, meggy, dió és gubacs maradványa is. Az állandó kiállítás megrendezésének elhúzódnása a kiállításához történő alaposabb gyűjtés elmaradását eredményezte, 65 közetféleség került csak be a gyűjteménybe.

2. Nyilvántartás, raktározás

a) Leltározás tekintetében jelentős munkáról számolhatunk be. Az összesen 7411 beletárolt tárgyból félezerrel több volt a néprajzi, 69 az iparművészeti tárgyak leltározása, a többi, nagyjából fele-fele arányban a régészeti és természettudományi gyűjteményben került leltárba.

Az adattárban, jórészt az 1964-ben beállított rész-foglalkozású adattárkezelő munkájának eredményeként, nyolcezerrel több darabot rendeztünk és leltároztunk be.

A revízió a gyűjteményekben még nem indult meg, a kartonozásra is, bár gépeltetésre előirányzat szerepelt a költségvetésben, korlátozottabb mértékben került sor. Így csak a néprajzi gyűjteményben készült el 809 db leírókarton.

A raktározás tekintetében számbavehető változást az eredményezett, hogy a volt Festetich-kasztélyban a múzeum bútorgyűjteményének elhelyezéséhez sikerült megfelelő helyet szerezni, így a múzeum elkészülte óta befejezetlen állapotban rak-

tárnak használt nagytermét rendbehozhattuk és végre kiállítóteremként használhattuk fel.

3. Tudományos munka

a) A régészeti topográfia terepbejárásainak lebonyolítása, majd a kézirat összeállítása Sági Károly szerkesztése alatt folyt, munkatársai voltak Kalicz Nándor és Bakay Kornél, a MTA Régészeti Kutatócsoportjának tudományos dolgozói. Az elkészült kézirat 20 ív terjedelmű, kb. 600 lelőhely leírását tartalmazza a keszthelyi és a tapolcai járások területéről. Frech Miklóssal közösen készítette el Sági Károly az ábrahámhegyi madártani kiállítás forgatókönyvét is.

b) Önálló tudományos publikációk, folyamatban levő feldolgozások:

Sági Károly: Megjelent a Közlemények I. kötetében a vörsi langobárd temető újabb ásatási eredményeiről szóló tanulmánya. A teljes temetőanyagot az Acta Archaeologica 1964. évi kötetében német nyelven is megjelentették. Elkészítette a keszthelyi munkásmozgalom 1902—1914 közötti szakaszáról szóló tanulmányát, amely a Közlemények II. számában jelent meg. Ezenkívül Czeglédi Józseffel közösen a Tanácsköztársaság Keszthelyen címmel írt tanulmányt a Közlemények III. kötete számára.

Részt vett az 1964 nyarán a keszthelyi múzeumban tartott hidrobiológiai kongresszus megszervezésében, itt, továbbá a Régészeti Kutatócsoportnál tartott konferencián korreferátumokat tartott.

Frech Miklós: Megjelent a vörsi langobárd temető növényntani leleteiről szóló tanulmánya a Közlemények I. kötetében, illetőleg német nyelven az Acta Archaeologica 1964. évi kötetében. Elkészítette a jutasi és ösküi népvándorláskori temető növényntani maradványairól szóló tanulmányát, mely a Közlemények II. kötetében jelent meg. A Közlemények III. kötete számára a pápai születésű Győrök Leóról írt tanulmányt. Előkészületben van a Közlemények IV. kötetéhez a balatonberényi későrómai sír növényntani maradványait ismertető tanulmánya.

Petánovits Katalin: Folyamatosan dolgozott a keszthelyi takácsipar történetét tárgyaló dolgozatán, illetőleg megkezdte néhai Németh József „A sümegi népi fazekasság” c. kéziratot tanulmányának sajtó alá rendezését.

c) Szakmai-ideológiai konferenciákon mindhárom tudományos munkatárs részt vett. Sági Károly befejezte a marxista-leninista esti egyetemet, Frech

Miklós ősszel megkezdte tanulmányait az esti egyetem első évfolyamán.

Petánovits Katalin a nyár folyamán kéthetes lengyelországi tanulmányúton járt.

4. Népművelési tevékenység

A Balatoni Múzeumban 1964-ben összesen 12 időszaki kiállítást rendeztek. Ezek közül állandóbb jellegű és jelentősebb terjedelmű-anyagú a Közlekedési Múzeummal közösen készített balatoni hajózástörténeti kiállítás. Saját rendezésben készült el a múzeumi hónap alkalmából az alsófokú oktatás történetét bemutató kiállítás egy teremben. Ugyancsak saját rendezésű volt a hidrológiai kongresszus alkalmával készített bemutató kiállítás.

A Balatoni Nyári Tárlatot ez évben Keszthelyen a helyreállított díszteremben nyitotta meg Polinszky Károly miniszterhelyettes. A kiállítás idejére elkészült modern paravánrendszer segítségével a terem alkalmassá vált képzőművészeti kiállítások anyagának elhelyezésére. Így a Nyári Tárlat után az NDK jelenkori akvarellkiállítását, László Gyula rajzait, majd bélyegkiállítást rendeztek a teremben. A többi kiállítást a Propaganda Iroda és más külső szervek rendezték.

Már említettük a Balatoni Múzeum látogatószámának igen nagymértékű növekedését (az 1963. évi 44 093-ról 91 019-re ugrott a szám), s okai között a múzeum létszámába 1964 januárjától beállított időszakos főfoglalkozású munkaerő tevékenységét is jeleztük. A múzeológusok és főleg a tárlatvezető teremőr az év folyamán összesen 668 tárlatvezetést tartottak, ezek közül csaknem 150 hangzott el német nyelven. Nőtt a kiállításon szolgálatot teljesítő teremőrök létszáma is, tekintettel az új kiállítási termek (előcsarnok és díszterem) hasznosítására.

Az ismeretterjesztés írásos és szóbeli formájában szintén nőttek a teljesítmények. Sági Károly a keszthelyi útikalauz új kiadásához készítette el kéziratát, továbbá a balatonszentgyörgyi ásatásról írt népszerűsítő cikket. Ugyanő a múzeumi hónap időszakában öt ismeretterjesztő előadást tartott. Több rádióriportot is készítettek a keszthelyi múzeológusok közreműködésével. Frech Miklós három ismeretterjesztő előadást tartott és négy ismeretterjesztő cikket írt.

5. Restaurálás, preparálás

A múzeum restaurátora folyamatosan végezte az 1964-ben múzeumba került régészeti és néprajzi tárgyak restaurálását, konzerválását. Összesen 78 ré-

gészeti tárgyat restaurált, 2010 régészeti és 53 néprajzi tárgyat konzervált. Frech Miklós maga végezte el a régészeti növénytani leletanyag konzerválását (517), illetőleg preparálást (1135). A Múzeumi Főosztály anyagi támogatásával hozzákezdettünk a keszthelyi volt Festetich-kastély értékes XVIII. századi bútortárgyainak restaurálásához. A Képző- és Iparművészeti Gimnázium 1964-ben három igen nagyértékű bútordarabot állított helyre.

V.

A pápai Helytörténeti Múzeum 1964-ben kezdte meg a múzeumi munka minden ágára kiterjedő tevékenységét. Az első esztendő elért eredményeiről az alábbiakban számolunk be:

1. Gyűjtés

A régészeti gyűjtőmunka egy kisebb jelentőségű, Borsosgyőrön folyt leletmentésen és a pápai várkastély udvarán történt építéstörténeti szempontból fontos kisebb kutatáson kívül főleg a gyűjtőterület bejárására és megismerésére szorítkozott. A járás hűsz községét kereste fel a múzeum igazgatója, tevékenységét összekötötte a régészeti topográfia munkálataival is. 29 egyedileg, 200 becslésszerűen számbavehető tárggyal gyarapította múzeum gyűjteményét.

Az év nyarán több néprajzos egyetemi hallgató tartózkodott Pápan. A járás 8—10 községében folytattak gyűjtést. Rajtuk kívül a múzeum mellett működő honismereti szakkör tagjai segítettek a néprajzi gyűjtemény megalapozásában. Összesen 216 tárgy került be 1964-ben a múzeumba.

A helytörténeti anyag (ideértve céhemlékeket is) 443 darabban szaporodott. Jelentős volt még az iparművészeti gyűjtemény gyarapodása is, mivel főleg a készülő pápai keménycserép-kiállítás számára jelentős mennyiségű kerámiatárgyat gyűjtöttünk, illetve vásároltunk (összesen 91 darabot).

A múzeum a korábbi években begyűlt anyaga 1964-ben csaknem megkétszereződött: év végén már csaknem 2000 darabot számlált.

Jelentős volt a múzeum adattári anyagának (dokumentumok, képeslevelezőlapok stb.) gyarapodása is. Tekintettel arra, hogy szakkönyvtára a múzeumnak egyáltalán nem volt, legnagyobb mértékben (1858 kötettel és 519 évfolyam folyóirattal) a megyei, illetőleg az ország múzeumainak duplumanyagából és kisebbmértékű vásárlásból ez a gyűjtemény gyarapodott a legjelentősebben.

2. Nyilvántartás, raktározás

a) Megtörtént a múzeum törzsanyagát képező, 1961—63 között begyűlt anyag beletárolása mellett az új szerzemények legnagyobb részének leltárba vételezése is. Nincsen leltározva a meghatározatlan geológiai és numizmatikai anyag (összesen 377 tárgy). Adattári nyilvántartási szabályzat híjján az adattár egyelőre nincs leltározva. Beletárolásra került a könyvtár anyaga is. A fotónegatívár anyaga egyelőre nem számottevő.

b) Kartonozás a múzeumban még nem indult meg.

c) A múzeum 1964-ig a volt Eszterházy-kastély díszteremsorában kapott csak helyet, így a raktárt is ezekben volt kénytelen elhelyezni. Az év folyamán a Pápai Városi Tanács az épület földszintjén hat helyiséget bocsátott rendelkezésünkre, melyek helyreállítása után, a Bakonyi Múzeumtól, illetőleg az Iparművészeti Múzeumtól kapott bútortárral kialakítható volt a raktár. Megszereztük a kastély nyugati szárnyán az első emeleti folyosó egy részét is, itt a könyvtár kapott helyet. Tekintettel arra, hogy a múzeum kiállítási termeinek helyreállítása és a gyűjtemény anyagának gyarapodása rövidesen újabb elhelyezési nehézségeket támaszt, sürgősen szükséges lesz a múzeum számára ígért nyugati emeleti szárny helyiségeinek átadása, hogy a tervszerű fejlesztést, a múzeum állandó és időszakos kiállításainak kialakítását a helyhiány ne korlátozza.

3. Tudományos munka

Mithay Sándor elkészítette a pápai helytörténeti kiállítás forgatókönyvét, ehhez a Bakonyi Múzeum munkatársai nyújtottak segítséget. Ugyanő közreműködött az Iparművészeti Múzeum osztályvezetőjének, T. Marijk Klárának irányításával folyt keménycserép-kiállítás előkészítésében is.

Feldolgozta az általa megtalált és a megyei levéltárnak átadott régi pápai levéltár anyagából az 1870 körüli halotti nyilvántartás anyagát. Megkezdte a régi pápai városháza épületének történetére vonatkozó kutatásait.

Részt vett a szakmai-ideológiai konferenciákon.

4. Népművelés

A tervidőszakban a múzeumi hónap idején megnyílt a pápai keménycserépgyár történetét, termékeit bemutató kiállítás egy teremben. A Pápara és környékére vonatkozó helytörténeti kiállítás rendezése 1964-ben megindult, a grafikai munkák elhúzódnása miatt azonban csak 1965-ben lesz megnyitható.

Részben saját rendezésben, részben a Múcsarnok, illetőleg a Propaganda Iroda által lehozott anyagból Pápán hét időszak kiállítását rendeztünk. Ezek látogatottsága azonban, tekintettel arra, hogy a folyosó és a kiállítási termek egy része felújítás alatt állott s a múzeum több hónapon keresztül zárva volt, az 1963. évihez viszonyítva visszaesett több mint ezer fővel.

A múzeum vezetője patronálta a járás területén működő néhány honismereti szakkört s a pápai általános iskolában szervezett néprajzi jellegű szakkört is. Tagja lett a város műemléki albizottságának. Az év folyamán megkezdte helytörténeti vonatkozású cikkek publikálását a helyi sajtóban, a múzeumi hónap alkalmával egy előadást tartott a múzeumban.

5. Restaurálás, konzerválás

Miután a múzeumnak saját restaurátora nincs, a gyűjteménybe került anyagot folyamatosan a Bakonyi Múzeum restaurátora restaurálja, illetve konzerválja (1964-ben 20—20 tárgy). Ezenkívül restauráltattuk a múzeum céhládáit, továbbá az Országos Műemléki Felügyelőségtől kapott értékes XVIII. századi bútoraryag néhány darabját.

VI.

Kiállítóhelyeink, emlékmúzeumaink 1964. évi működéséről az alábbiakban számolunk be. Általánosságban megemlíthetjük, hogy a látogatottság minden intézményünkénél növekedett. Kisebb mértékű volt a létszámnövekedés teremőrök viszonylatában. Bár tervbevevettük, de megvalósítani csak helyenként tudtuk, hogy a nyári idényben Balaton-parti múzeumaink hétfőn is nyitva tarthassanak. Kétségtelen, hogy részben a hétfői, részben helyenként (pl. Tihanyban, Balatonfüreden) a napi 8 órán túli nyitvatartás tovább növelné a látogatottságot. A meg nem felelő biztonsági helyzet okozta, hogy Tihanyban két ízben is lopás történt az ott bemutatott időszak kiállítások anyagából.

1. Madártani kiállítás, Ábrahámhegy

A birtokunkba jutott épületet 1964 első felében 80 000 Ft-os költséggel teljesen felújítottuk. A keszthelyi Múzeum munkatársai a Madártani Intézet segítségével egyelőre két helyiségben rendezték meg a kiállítást, mely általánosságban a madárvédelem jelentőségével, illetőleg ennek két hazai, életük

utolsó szakaszában Ábrahámhegyen élt úttörőjének (Csörgey Titusz és Vönöczky-Schenk Jakab) tevékenységével foglalkozik. A kiállítást 1964 augusztus 7-én nyitottuk meg. A főútvonaltól néhány száz méterre álló épülethez az Idegenforgalmi Hivatal által állított jelzőtábla irányítja a látogatókat. A tábla késői elhelyezése miatt 1964-ben a látogatók száma még nem érte el a félezret sem.

A múzeumhoz tartozó telek a gyakorlati madárvédelem példáit fogja szolgálni (madáretetők elhelyezésével stb.). Rendbentartásával részfoglalkozású kertészt bízunk meg. A gondnok számára a természetbeni szolgáltatásokon kívül egyéb juttatást biztosítani még nem tudtunk.

2. Irodalmi Emlékmúzeum, Badacsony

Az év elején mindhárom épület nádasát befeljártuk, rendbehoztuk a múzeum kertjét is. A kivitelezésre vállalkozó KTSZ visszalépése miatt elmaradt a tervbevevett átalakítás új kiállítóhelyiségek és irodahelyiségek létesítése érdekében.

Részben ezért, részben a költségvetésünkhöz kért külső támogatás elmaradása miatt elhalasztottuk az itteni kiállítás felújítását is.

A megnövekedett forgalomra való tekintettel a nyári időszakra egy fő 8 órás főfoglalkozású időszak teremtést is alkalmaztunk. A múzeum összesen 41 350 ez évi látogatója nyolcezerrel több volt, mint az előző évben. A magyarul, németül, ill. franciául megtartott tárlatvezetések száma 195 volt. Az év végén a múzeum gondnoka, Hertelendy Gáborné, aki a létesítmény megalakulása óta látta el teendőit, nyugalomba vonult.

3. Jókai Emlékmúzeum, Balatonfüred

Kivitelezési nehézségek miatt ismét elmaradt a házfelügyelői lakás kialakítása. Az eddigi házfelügyelő-takarító (László Jenőné) 1964 szeptemberi nyugdíjazása után lakásprobléma is felmerült (cserelakás).

A múzeum kiállításán változtatás nem történt, a Jókai-olvasókönyvtár anyagát továbbra is bővítettük kb. 100 kötettel. Az olvasótermet modern ülőbútorral láttuk el.

A teremőri létszámot itt is bővítettük időszak főfoglalkozású teremőrrel a nyári időszakban. A 47 659 látogató nyolcezerrel volt több, mint 1963-ban. Részükre a gondnok és a teremőrök összesen 732 tárlatvezetést tartottak.

4. Helytörténeti kiállítás, Gyenesdiás

Az elmúlt év őszén ideiglenesen rendelkezésünkre bocsátott helyiség más célra történt igénybevétele miatt a kiállítást 1964 augusztusában lebontottuk. Anyagát, melyet amúgyis a Balatoni Múzeum leltárkönyvébe vezettünk be, Keszthelyre szállítottuk. A kiállítás megszüntetésével a magunk részéről nem értünk egyet, egy, a célnak megfelelő népi műemlék rendelkezésünkre bocsátása esetén kisebb szabadtéri néprajzi múzeum létesítését megoldhatónak tartjuk.

A gyűjtemény létrehozóját annak nyitvatartása idején tiszteletdíjjal honoráltuk, gyűjteményét a keszthelyi múzeum irányításával végezte. A kiállításnak az év első felében 455 látogatója volt.

5. Kisfaludy Emlékmúzeum, Sümege

A múzeum épületében az év első negyedében nagyarányú átalakítást végeztünk. Ennek során egy új kiállítási teremmel gyarapodtunk és korszerűsítettük a házfelügyelői lakást, vízvezetékekkel láttuk el az épületet. Parkosítottuk a múzeum udvarát is.

Az újonnan szerzett helyiségben május 17-én, Darnay Kálmánnak, a sümegei múzeum megalapítójának százéves születési évfordulóján emlékkiállítást nyitottunk, részben a Darnay-család birtokában levő dokumentumok és tárgyak kikölcsönzésével. A kiállítást Németh Péter múzeológus rendezte. Erre az időre fejeződött be az 1963-ban rendezett geológiai kiállítás bővítése. Az év folyamán egy tárlóban elkészítettük a sümegei neolitikus kovácsbányát és leleteit bemutató kiállításrészünket is.

A múzeumot 19 062 látogató tekintette meg, alig valamivel több, mint 1963-ban. A múltumban 148 tárlatvezetést tartottak.

Németh Péter és Petánovits Katalin hozzákezdtek a múzeum gyűjteményanyagának leltárbavételéhez. Az anyag túlnyomórészt a Darnay-féle anyag ittmaradt részéből áll, elsősorban helytörténeti, irodalmi jellegű. A leltározás 1965-ben nyer befejezést.

1964 június 3-án, a sümegei vár helyreállításának befejeztével történt kezelésbeadás során Igazgatóságunk vette birtokba az itteni ásatás leletanyagának őrzésére szolgáló helyiségeket. Az anyag leltározása és restaurálása, nemkülönben a kiállítás megrendezése 1965-ben válik időszerűvé. A Hazafias Népfront sümegei szervezete április folyamán múzeumi albizottságot hozott létre, amely Igazgatóságunkkal közösen tárgyalta meg a sümegei kiállítá-

sokkal kapcsolatos problémákat. E bizottság nyújtott segítséget a múzeumi hónap sümegi rendezvényeihez (időszaki kiállítás, előadások).

6. Múzeum, Tihany

Az 1960-ban megrendezett állandó kiállítás fokozatos átrendezésének keretében a Balatoni Intéző Bizottság támogatásával három teremben „A Balaton jövője” címmel rendeztünk be új kiállításrészletet, az itt korábban elhelyezett anyagnak az előző termekbe történt összevonásával egyidejűleg. E kiállításrészlet augusztus folyamán nyílt meg s nagy érdeklődést váltott ki.

Az időszaki kiállítótermekben, előző évi gyakorlatunknak megfelelően több kiállítást rendeztünk. Április 1—május 31 között Halápy János festőművész, majd ezt követően a Veszprémből áthozott „Forma 64” c., fiatal művészek modern iparművészeti kiállítása nyílt meg. Július közepétől itt és az anyag terjedelme miatt a múzeum folyosóit is igénybevevő területen nyílt meg a Balatoni Nyári Tárlat. Szeptemberben Castaguino argentin festőművész kiállítását nyitottuk meg e termekben.

Májusban az UNESCO nemzetközi építészkonferenciájának ülészakát tartották a múzeumban, ennek programjához tartozott a kolostorudvarban rendezett hangverseny, a Tatrai-vonósnégyes fellépésével. A múzeum kiállításán több ízben filmeztek, „A tihanyi Echo” c. rövidfilmet a TV műsorában már be is mutatták. Összel a PEN klub nemzetközi találkozója keretében fogadást rendeztek a múzeumban.

A múzeumnak (beleértve a szabadtéri néprajzi kiállítást, az ún. Népművészeti Ház kb. 30 000 látogatóját is) 1964-ben 187 ezer látogatója volt, 25 000-rel több, mint 1963-ban. Részükre összesen 1119 tárlatvezetést tartottak. Az 1963-ban megjelentetett katalógus csaknem teljesen elfogyott.

A múzeum ügyeinek intézését Bartha Lászlóné részfoglalkozású alkalmazása mellett elsősorban a szolgálatvezető teremőr oldja meg. Folyamatban van főfoglalkozású múzeológus biztosítása a múzeumhoz, ez egyelőre lakásproblémák miatt nem valósítható meg.

Szabadtéri néprajzi múzeum, Tihany

A jövőben szükséges lesz a kolostorépületben működő intézmény s a fenti, több egységből álló létesítmény különválasztása, mivel a kettő profilja és működtetésével kapcsolatos problémák merőben más jellegűek.

Az ún. Népművészeti Házban Vajkai Aurél által, Petánovits Katalin segítségével „A Bakony és a Balaton népművészete” címmel rendezett kiállítás májustól októberig volt nyitva.

A további két népi műemléképületben létesítendő múzeumegyüttes ügyében az OMF, a Néprajzi Múzeum, a BIB és a Háziipari Szövetkezet vezetőivel közösen több ízben tartottunk helyszíni tárgyalást. Megállapodtunk abban, hogy 1965-től kezdetét veszi az épületek helyreállítása, esetleges újabb épületekkel való bővítése Igazgatóságunk, a BIB és az OMF közös összefogása révén.

7. Helytörténeti kiállítás, Tüskevár

A tüskevári gyűjteményanyag végleges elhelyezésére, egyúttal a kiállítás kibővítésére a községi tanács által átadott épület felújítását 1964-ben 40 000 Ft-os költséggel megkezdték, de nem fejezték be. Ezért az átköltöztetés, új kiállítás rendezése 1965-re tolódott el.

Az anyagot kezelő és folyamatosan gyarapító Molnár István plébános számára tiszteletdíjat biztosítottunk. Patronálásával létrejött a község helytörténeti szakköre, ennek működése révén újabb tárgyak, főleg helytörténeti, néprajzi jellegűek, kerültek a gyűjteménybe. A gyarapodás feltárbavétele, megfelelő tárolóhely hiányában, egyelőre nem történt meg.

A kiállításnak 2159 látogatója volt az év folyamán.

8. Vármúzeum, Veszprém

Lényeges változás a három kiállítási egység anyagában nem történt. Újabb kiállítóhely megszerzésére irányuló akcióink egyelőre nem jártak eredménnyel. Anyagi fedezet híján saját kiállításvezető kiadására sem volt módunk, azonban a Propaganda Iroda és az OMF által rendelkezésünkre bocsátott, a Szent György-kápolnát ismertető vezető 3000 példányát néhány hét alatt eladtuk.

Sikerült valamivel növelni a teremóri létszámot, nyelveket beszélő nyugdíjasokkal. A 150 409 látogató (43 ezerrel több az 1963. évinél) összesen 1150 tárlatvezetést kapott, köztük száznál több a német, harminc a francianyelvű.

9. Helytörténeti kiállítás, Várpalota

A kiállítás bővítését Várpalota és környéke geológiai emlékeinek bemutatása céljából megkezdtük, a szerelési munkálatok elhúzóásával ennek meg-

nyitása 1965 januárjára tolódott át. Egy fő részfoglalozású teremőr-takarító beállításával megoldottuk a nyitvatartás problémáit. A kiállítást megtekintők száma 1964-ben 7412 volt.

10. Helytörténeti kiállítás, Zalavár

Változtatás a kiállításon nem történt, az alapterület bővítésére sem kerülhetett sor az elmúlt évben. 1809 látogató kereste fel a múzeumot, 700-zal több, mint 1963-ban.

11. Reguly Emlékmúzeum, Zirc

Tekintettel arra, hogy a Reguly Könyvtár önálló Reguly emlékkiállítást rendezett, múzeumunk kiállítási profilját megváltoztattuk s az ide tervezett önálló természettudományi múzeum alapjaként a néprajzi és iparművészeti jellegű helyi anyagon kívül a Bakonyi Múzeum gyűjteményéből áthozott anyaggal természettudományi jellegűvé alakítottuk. A természettudományi kiállítás egyik termét, mely a Bakonyi növény- és állatvilágát mutatja be, a Bakonyi Intéző Bizottság anyagi támogatásával teljesen újjárendeztük. A folyosóra tervezett geológiai kiállítás átrendezése folyamatban van, 1965 tavaszára készül el teljesen.

20 846 látogató kereste fel a múzeumot, 1700-zal több, mint 1963-ban. Számukra összesen 43 tárlatvezetést tartottak.

VII.

A nem közvetlen szakmai irányításunk, hanem csak felügyeletünk alatt álló kiállítások, gyűjtemények, múzeumok száma 1964-ben gyarapodott. Ezekkel kapcsolatos tevékenységünkről az alábbiakban adunk számot.

Lényegében formális kapcsolatunk volt a tapolcai Batsányi emlékkiállítással, miután itt önálló létesítmény kialakítására lehetőség nem volt. Az Idegenforgalmi Hivatal irodájában berendezett emlékszobának alig volt valamivel több látogatója, mint 1963-ban (12 000). Hasonlóképpen kevés kapcsolatunk volt a pápai Kékkfestő Múzeummal, amely, jelentős értékei ellenére 1964-ben még az 1963. évinél is kisebb, mindössze 1936 látogatót fogadott (szemben az 1963. évi 2181-gyel).

A könyvtármúzeumok (Keszthely, Zirc) tekintetében sem történt lényeges változás eddigi kapcsolatunkban. A keszthelyi intézmény látogatottsága tovább nőtt. Zircen a látogatók számában lényeges változás nem következett be.

VIII.

A nagyvázsonyi Kinizsi Vármúzeum kiállításának felújításáról, továbbá a szabadtéri néprajzi múzeum és malommúzeum létesítése ügyében tárgyalásokat folytattunk az Idegenforgalmi Hivatallal. Sikerült itt egyelőre raktározási helyet biztosítanunk az 1742-ből származó szentjakabfai olajütőnek, melyet Nagyvázsonyban kívánunk felállítani új védőépületben. A védőépület terveit és költségvetését elkészítettük.

A veszprémi püspökség egyházművészeti gyűjteményének patronálásáról, az itt folyó nyilvántartási munkák irányításáról már számot adtunk.

Ünnepélyesen, a múzeumi hónap alkalmává, Trautmann Rezső építésügyi miniszter nyitotta meg a Herendi Porcelánmúzeumot. Előzetes tárgyalásaink eredményeként a gyár vezetősége a Bakonyi Múzeum egyik munkatársát részfoglalkozású minőségben alkalmazta a múzeum nyilvántartási munkáinak végzéséhez. A megoldás jelenlegi formájában ideiglenes, célunk az, hogy lehetőleg főfoglalkozású iparművészettörténész idekerülésével nyerjen megoldást nemcsak a kiállítás szakszerű irányítása, gondozása és a nyilvántartás, hanem a tervszerű bővítés, szerzeményezés és a tudományos kutatás rendszeres végzése is.

Összefoglalva a Megyei Múzeumi Igazgatóság 1964. évi tevékenységét, megállapíthatjuk, hogy a tudományos kutatási program tervszerűvé tétele érdekében tett erőfeszítéseink meghozták kezdeti eredményeiket. Lassan befejezést nyernek a kismúzeumokban égetően szükséges korszerűsítéssel kapcsolatos építkezés-, kiállításrendezés-jellegű munkák is. Ennél azonban meg kell állapítanunk, hogy az új és új igények jelentkezése (pl. 1965-ben Egry Emlékmúzeum, Bajcsy-Zsilinszky Emlékmúzeum, tihanyi és nagyvázsonyi Skansen, sümegi Vármúzeum létesítésében kell közreműködnünk), újabb és újabb nehézségeket jelentenek anyagi és létszámkeretbeli vonalon egyaránt. Nemcsak a tudományos munkatársak létszámának még szükséges növelése, vagy a teremőri létszám kellő felemelése. hanem technikai segédszemélyzet (újabb restaurátor, kiállításrendezők kisebb csoportja, kisegítők, a megnövekedett tudományos és segédgyűjtemények kezelői) szükségesek az elért színvonal, illetve az igényelt fejlődés biztosítása érdekében.

A veszprémi múzeumi szervezet 1964. évi fejlődését jól illusztrálják statisztikai és létszámkimutataink is:

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG KÖLTSÉGVETÉSE

K I A D Á S	1963-ban összesen	1964. évi jóváhagyott összköltségvetés	1964. évi póthitelek	1964-ben összesen
01-es rovat	414 000	545 000	10 000	555 000
02-es rovat	230 300	315 400	24 000	339 400
03-as rovat	34 300	31 500	15 000	46 500
04-es rovat	11 800	16 200	—	16 200
05-ös rovat	596 800	535 000	61 000	596 000
06-os rovat	153 000	188 500	22 000	210 500
07-es rovat	294 550	400 000	65 000	465 000
08-as rovat	560 000	350 000	75 000	425 000
09-es rovat	—	210 000	—	210 000
Kiadás összesen:	2 319 750	2 591 600	272 000	2 863 600
B E V É T E L	1963. évi előirányzat 307 000	1963. évi teljesítés 337 000	1964. évi előirányzat 348 000	1964. évi teljesítés 457 611

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG LÉTSZÁMKIMUTATÁSA

a) Főfoglalkozású dolgozók

Név	Beosztás, besorolás	Munkahely	1963	1964	1964	Megjegyzés
			XII. 31.	I. 1	XII. 31.	
1. Éri István	megyei múzeum-igazgató	7203 Eakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	1	
2. Sági Károly	múzeumigazgató	7204 Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	1	
3. Mithay Sándor	múzeumigazgató	7204 Helytörténeti Múzeum, Pápa	1	1	1	
4. Vajkai Aurél	tudományos főmunkatárs	7222 Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	1	
5. Papp Jenő	múzeológus II.	7224 Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	1	
6. É. Takács Margit	múzeológus II.	7224 Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	1	Átmin. X. 1-től
7. Németh Péter Kelemen Márta	s. múzeológus	7228 Bakonyi Múzeum, Veszprém	—	1	1	1964 I. 1—X. 31. 1964 XI. 1-től
8. Frech Miklós	múzeológus II.	7224 Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	1	
9. Petánovits Katalin	s. múzeológus	7228 Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	1	1964 VI. 1-től
10. Isaszegi János	restaurátor II.	7228 Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	1	
11. Csiszár Károly	restaurátor II.	7228 Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	1	
12. Bárdossy Lászlóné	gazdasági igazgató II.	7403 Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	1	1964 I. 1-től
13. Kollár Józsefné	előadó	7424 Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	1	1964 I. 1-től
14. Gyarmati Istvánné	gondnok	7441 Reguly Antal Múzeum, Zirc	1	1	1	
15. Szukop Emma	adminisztrátor	7441 Bakonyi Múzeum, Veszprém	—	1	1	1964 I. 1-től
16. Isaszegi Istvánné	kisegítő III.	7473 Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	1	
17. Futó Jenő	kisegítő III.	7473 Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	1	
18. Nagy Anna	kisegítő III.	7473 Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	1	
19. Balogh István	kisegítő II.	7471 Tihanyi Múzeum, Tihany	1	1	1	
20. Okvátovity János Molnár János	gépkocsivezető	264 Bakonyi Múzeum, Veszprém	—	1	1	1964 I. 1—X. 1. 1964 X. 2-től
Szolgáltatételre beosztva:			Összesen:			
			17	20	20	
21. T. Péter Márta	s. múzeológus tanár	Bakonyi Múzeum, Veszprém	—	1	1	1964 I. 1-től
22. Németh Péter	s. múzeológus tanár	Bakonyi Múzeum, Veszprém	—	—	1	1964 XI. 1-től

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG LÉTSZÁMKIMUTATÁSA

b) Időszaki főfoglalkozású dolgozók

Név	Beosztás	Besorolás	Munkahely	Hónapszám	
				1963	1964
1. Börzsönyi Ferencné	szolgálatvezető teremőr	7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	6	11
2. Horváth Jolán	teremőr	7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	6	6
3. Tóth Ernőné	portás	7475	Bakonyi Múzeum, Veszprém	6	6
4. Cseh Gézáné	szolgálatvezető teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	11	11
5. Neupor Ivánné	teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	6	6
6. Szemerédi Károlyné	teremőr	7474	Irodalmi Emlékmúzeum, Badacsony	—	6
7. Mesterházi Ferencné	teremőr	7474	Jókai Emlékmúzeum, Balatonfüred	—	8
8. Aradi Vince	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	7	7
9. Balogh Istvánné	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	10	11
10. Blénessy Tiborné	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	6	6
11. Csizmadia Mártonné	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	6	6
12. Dobos Gáborné	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	6	6
13. Dobos Pálné	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	4	4
14. Fülöp Istvánné	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	6	6
15. Geisz Simonné	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	6	6
16. Horváth Jánosné	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	6	6
17. Kovács Istvánné	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	6	6
18. Kötél Pálné	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	6	6
19. Varró Imréné	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	6	6
20. Volfinák Dénesné	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	6	6
21. Wéber Dezső	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	9	11
22. Wéber Dezsőné	teremőr	7474	Múzeum, Tihany	—	5
Összesen:				92	160

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG LÉTSZÁMKIMUTATÁSA

d) Időszaki részfoglalkozású dolgozók

Sorsz.	Megnevezés	Beosztás	Besorolás	Munkahely
1.	1 fő á 7 hónap	teremőr	7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém.
2.	2 fő á 7 hónap	teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely.
3.	1 fő á 7 hónap	teremőr	7474	Helytörténeti Kiállítás, Zalavár.
4.	1 fő á 7 hónap	teremőr	7474	Madártani Kiállítás, Ábrahámhegy.
5.	4 fő á 7 hónap	teremőr	7474	Vármúzeum, Veszprém.
9 fő összesen 63 hónap.				

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG LÉTSZÁMKIMUTATÁSA

c) Állandó részfoglalkozású dolgozók

Név	Beosztás	Besor.	Munkahely	1963	1964	1964	
				XII. 31.	I. 1.	XII. 31.	
1. Benedek Sándorné	adminisztr.	7443	Bakonyi Múz. Veszprém	—	1	1	1964 I. 1-től
2. Vitéz Ágnes	preparátor	7643	Bakonyi Múz. Veszprém	—	1	1	
3. Tóth Ernőné	portás	7475	Bakonyi Múz. Veszprém	1	1	1	
4. Vitéz József	portás	7475	Bakonyi Múz. Veszprém	1	1	1	
5. Havas Jánosné	teremőr	7474	Bakonyi Múz. Veszprém	1	1	1	
6. Lajtai János	teremőr	7474	Bakonyi Múz. Veszprém	1	1	1	
7. Sebestyén István	teremőr	7474	Bakonyi Múz. Veszprém	—	1	1	1964 I. 1-től
8. Szöllősi Anna	teremőr	7474	Bakonyi Múz. Veszprém	1	1	1	
9. Zimmermann Gusztáv	teremőr	7474	Bakonyi Múz. Veszprém	1	1	1	
10. Komáromi Zsigmondné	teremőr	7474	Bakonyi Múz. Veszprém	—	1	1	1964 I. 1-től
11. Bugár Pálné	teremőr	7474	Bakonyi Múz. Veszprém	—	1	1	1964 I. 1-től
12. Makai Mária	takarító	7474	Bakonyi Múz. Veszprém	1	1	1	
13. Csomai Anna	takarító	7474	Bakonyi Múz. Veszprém	—	1	1	1964 I. 1-től
14. Cseh Géza	adminisztr.	7443	Balatoni Múz. Keszthely	1	1	1	
15. Ulrich Ede	adattáros	7465	Balatoni Múz. Keszthely	—	1	1	1964 I. 1-től
16. Csizsár Károlyné	teremőr	7474	Balatoni Múz. Keszthely	1	1	1	
17. Papp Sándor	teremőr	7474	Balatoni Múz. Keszthely	1	1	1	
18. Bojárskzi Dezsőné	teremőr	7474	Balatoni Múz. Keszthely	1	1	1	
19. Molnár Gyuláné	teremőr	7474	Balatoni Múz. Keszthely	1	1	1	
20. Németh Gyuláné	takarító	7474	Balatoni Múz. Keszthely	1	1	1	
21. Hertelendy Gáborné	gondnok	7441	Badacsonyi Múzeum	1	1	1	
22. Kankó Erzsébet	teremőr	7474	Badacsonyi Múzeum	—	1	1	1964 I. 1-től
23. Istvánffy Miklósné	gondnok	7441	Balatonfüredi Múzeum	1	1	1	
24. Kemechey Jenő	teremőr	7474	Balatonfüredi Múzeum	1	1	1	
25. László Jenőné	takarító	7474	Balatonfüredi Múzeum	1	1	1	1964 X. 1-ig
Éles Józsefné	takarító	7474	Balatonfüredi Múzeum	1	1	1	1964 X. 1-től
26. Jászai Józsefné	gondnok	7441	Helytörténeti Múz. Pápa	1	1	1	
27. Szabó Istvánné	teremőr	7474	Helytörténeti Múz. Pápa	1	1	1	
28. Meisinger János	külső III.	7472	Helytörténeti Múz. Pápa	1	1	1	
29. Kovács J. Andrásné	gondnok	7441	Sümei Múzeum	1	1	1	
30. Bozó Sarolta	teremőr	7474	Sümei Múzeum	1	1	1	
31. Szalay Lajos	gondnok	7441	Zalavári kiállítás	1	1	1	
32. Wessely Ferenc	teremőr	7474	Zalavári kiállítás	1	1	1	
33. Hermann Julianna	teremőr	7474	Reguly Múzeum, Zirc	1	1	1	
34. Molnár István	gondnok	7441	Tuskevári kiállítás	—	1	1	1964 I. 1-től
35. Farkas Imréné	takarító	7474	Tuskevári kiállítás	1	1	1	
36. Hernád Tibor	gondnok	7441	Gyenesdiási kiállítás	—	1	1	1964 I. 1-től
37. Meldrich István	teremőr	7474	Várpalotai kiállítás	—	1	1	1964 I. 1-től
38. Kaluger Simonné	házfelügyelő	7441	Ábrahámhegy	—	1	1	1964 I. 1-től
39. Barta Lászlóné	gondnok	7441	Tihanyi Múzeum	1	1	1	
Összesen:				31	39	39	

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG GYŰJTEMÉNYEI

	Összesítés					
	Teljes tárgyi gyűjteményanyag					
	1963. XII. 31.		Gyarapodás 1964		1964. XII. 31.	
egyedi	becslés	egyedi	becslés	egyedi	becslés	
Természettudományi	44 933	25 550	2 700	7 400	47 653	32 950
Régészeti	56 471	14 170	5 448	2 560	61 919	16 730
Numizmatikai	14 740	6 600	14	—	14 754	6 600
Néprajzi	11 893	—	897	—	12 790	—
Iparművészeti	7 195	—	102	—	7 297	—
Képzőművészeti	2 461	—	73	—	2 534	—
Irodalmi	652	—	—	—	652	—
Helytörténeti	5 745	—	479	—	6 224	—
Tárgyi anyag összesen:	144 090	46 320	9 713	9 960	153 803	56 280
	Segédgyűjtemény					
Adattár	33 042	15 000	8 522	13 858	41 564	28 858
Fotó	22 769	718	1 178	969	23 947	1 687
Könyv	18 763	—	2 452	—	21 215	—
Folyóirat	3 290	—	851	—	4 141	—
Segédgyűjtemény össz.:	77 864	15 718	13 003	14 827	90 867	30 545

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG GYŰJTEMÉNYEI

a) Bakonyi Múzeum, Veszprém

	Teljes tárgyi gyűjteményanyag					
	1963. XII. 31.		Gyarapodás 1964		1964. XII. 31.	
	egyedi	becslés	egyedi	becslés	egyedi	becslés
Természettudományi	22 804	23 000	95	—	22 899	—
Régészeti	40 309	5 500	1 226	160	41 535	6 660
Numizmatikai	7 604	6 200	14	—	7 618	6 200
Néprajzi	6 971	—	76	—	7 047	—
Iparművészeti	4 025	—	5	10	4 030	10
Képzőművészeti	1 100	—	36	—	1 136	—
Irodalmi	—	—	—	—	—	—
Helytörténeti	3 903	—	—	—	3 903	—
Összesen:	86 716	34 700	1 452	170	88 168	4 055
	Segédgyűjtemény					
Adattár	—	—	—	—	—	—
Fotó	20 580	300	1 178	600	21 758	900
Könyv	8 644	—	579	—	9 223	—
Folyóirat	498	—	87	—	585	—
Összesen:	29 722	300	1 844	600	31 566	900

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG GYŰJTEMÉNYEI

b) Balatoni Múzeum, Keszthely

	Teljes tárgyi gyűjteményanyag					
	1963. XII. 31.		Gyarapodás 1964		1964. XII. 31.	
	egyedi	becslés	egyedi	becslés	egyedi	becslés
Természettudományi	21 624	2 550	373	—	21 997	800
Régészeti	15 945	2 670	4 155	365	20 100	3 035
Numizmatikai	5 910	—	—	—	5 910	—
Néprajzi	4 457	—	469	—	4 926	—
Iparművészeti	3 035	220	5	—	3 040	220
Képzőművészeti	1 268	—	3	—	1 271	—
Irodalmi	—	—	—	—	—	—
Helytörténeti	1 263	—	45	—	1 308	—
Összesen :	53 502	5 440	5 040	365	58 552	—
	Segédgyűjtemény					
Adattár	33 042	15 000	8 110	—	41 152	14 390
Fotó	2 189	418	—	457	2 189	875
Könyv	10 119	—	23	—	10 142	—
Folyóirat	2 792	—	245	—	3 037	—
Összesen :	48 142	15 418	8 378	457	56 520	15 265

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG GYŰJTEMÉNYEI

c) Helytörténeti Múzeum, Pápa

	Teljes tárgyi gyűjteményanyag					
	1963. XII. 31.		1964 gyarapodás		1964 XII. 31.	
	egyedi	becslés	egyedi	becslés	egyedi	becslés
Természettudományi					150	—
Régészeti					99	200
Numizmatikai					180	—
Néprajzi					221	—
Iparművészeti					131	—
Képzőművészeti					28	—
Irodalmi					908	—
Helytörténeti					908	—
Összesen :					1 717	200
	Segédgyűjtemény					
Adattár					1 280	—
Fotó					30	—
Könyv					1 880	—
Folyóirat					519	—
Összesen :					3 709	—

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG GYŰJTEMÉNYEI

d) Kismúzeumok

	tudomány	Régészet	Numizmatika	Néprajz	Iparművészet	Irodalom	Helytörténet	Képzőművészet	Összesen
1. Irodalmi Emlékmúzeum, Badacsony	—	—	—	—	34	—	8	8	45
2. Jókai Emlékmúzeum, Balatonfüred	—	—	—	—	14	—	—	—	14
4. Kisfaludy Emlékmúzeum, Sümeg	274	14	336	322	17	652	35	90	1740
3. Helytörténeti Múzeum, Gyenesdiás	anyaga a keszthelyi múzeum leltárkönyvében felvéve								
5. Múzeum, Tihany	nincs önálló gyűjteménye								
6. Helytörténeti Múzeum, Túskevár	—	141	611	94	4	—	66	—	916
7. Helytörténeti Múzeum, Várpalota	anyaga még nincs nyilvántartásba véve								
8. Vármúzeum, Veszprém	nincs önálló gyűjteménye								
9. Helytörténeti Múzeum, Zalavár	anyaga még nincs nyilvántartásba véve								
10. Reguly Múzeum, Zirc	96	—	69	180	26	—	10	—	381
Összesen:	370	155	1016	596	95	652	114	98	3096

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG MÚZEUMAI

Leltározás — kartonozás — revízió

	Bakonyi Múzeum	Keszthelyi múzeum	Pápai múzeum	Kismúzeumok	Összesen
Leltározott 1963 XII. 31-ig	82 626	44 543	935	1 420	129 525
Leltározva 1964. év folyamán	1 442	7 411	735	220	9 810
Leltározott 1964 XII. 31-ig	84 068	51 954	1 670	1 640	139 332
Leltározatlan 1964 XII. 31-én	4 100	8 840	377	1 520	14 837
Kartonozott 1963 XII. 31-én	26 558	1 281	—	—	27 839
Kartonozva 1964. év folyamán	7 037	809	—	—	7 846
Kartonozott 1964 XII. 31-ig	33 595	2 090	—	—	35 685
Revíziózott 1963 XII. 31-ig	42 907	—	—	—	42 907
Revíziózva 1964. év folyamán	20 204	—	—	—	20 204
Revíziózott 1964 XII. 31-ig	63 111	—	—	—	63 111

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK ÉS GYŰJTEMÉNYEK LÁTOGATÓINAK SZÁMA
a) VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG

	egyéni		csoportos		összesen		1963—64 különbség
	felöltt	gyermek	felöltt	gyermek	1964	1963	
1. Bakonyi Múzeum, Veszprém	4 089	2 158	4 174	17 631	28 052	26 549	+ 1 503
2. Balatoni Múzeum, Keszthely	11 939	4 320	16 530	58 230	91 019	44 093	+46 926
3. Helytörténeti Múzeum, Pápa	1 900	1 481	751	4 623	8 755	10 002	— 1 247
4. Helytörténeti kiállítás Túskevár	862	86	460	751	2 159	1 952	+ 207
5. Helytörténeti kiállítás Várpalota	1 670	580	2 120	3 042	7 412	2 142	+ 3 849
6. Helytörténeti kiállítás Zalavár	407	92	650	660	1 809	1 073	+ 736
7. Helytörténeti kiállítás Gyenesdiás	210	20	150	43	423	277	+ 146
8. Irodalmi Emlékmúzeum, Badacsony	18 623	2 678	6 452	13 597	41 350	33 211	+ 8 139
9. Jókai Emlékmúzeum, Balatonfüred	19 454	1 432	8 962	17 811	47 659	39 421	+ 8 238
10. Kisfaludy Emlékmúzeum, Sümeg	1 384	548	3 461	13 669	19 062	18 603	+ 459
11. Reguly Antal Múzeum, Zirc	3 471	1 514	4 623	11 238	20 846	19 155	+ 1 690
12. Természettud. kiállítás Ábrahámhegy	270	—	110	90	470	—	+ 470
13. Tihanyi Múzeum, Tihany	49 100	50 006	57 101	30 801	187 008	161 974	+25 034
14. Vármúzeum, Veszprém	14 687	9 759	40 676	85 277	150 409	106 998	+43 411
Összesen :	128 066	74 684	146 220	257 463	606 433	465 450	+139 562

b) EGYÉB

1. Batsányi Emlékiállítás, Tapolca					12 081	11 911	+ 170
2. Helikon Könyvtár, Keszthely					92 524	74 338	+18 186
3. Kluge Kécfestő Múzeum, Pápa					1 936	2 181	— 245
4. Kinizsi Vármúzeum, Nagyvázsony					66 962	57 220	+ 9 742
5. Reguly Könyvtár, Zirc					16 583	16 479	+ 104
6. Vár, Sümeg					34 626	—	+34 626
Összesen :					232 212	162 129	+70 083
Mindösszesen :					838 645	627 579	+211 083

Éri István

Im Leben der Organisation der vereinigten Komitatsmuseen hat das Jahr 1964 weitere Entwicklung aufzuweisen. Sie wird vor allem in der Vermehrung des Standes der wissenschaftlichen Mitarbeiter manifestieren: vier neue, junge Fachleute wurden in die Arbeit eingesetzt. Auch die Zahl der Sammel-tätigkeit und Bearbeitung verrichtenden Museen hat sich vermehrt: neben den Museen von Veszprém und Keszthely hat sich die Ausstellungsstelle der Stadt Pápa zu einem Museum für Lokalgeschichte umgestaltet. Auch unsere materiellen Quellen haben sich weiter vermehrt: unser Budget wurde im Vergleich zum J. 1963 um 30 % erhöht. Die Direktion erhielt einen Kraftwagen. Die im J. 1964 erzielten Resultate werden jetzt mit detaillierten statistischen Ausweisen vorgelegt.

Die wissenschaftliche Tätigkeit unserer Museen wird im Folgenden bekannt gegeben:

1. Auf dem Gebiet unseres Komitates wurden durch unsere Fachleute an drei Stellen planmäßige Ausgrabungen vorgenommen. Unter Leitung von Archäologen aus Budapest wurden noch an vier weiteren Stellen Ausgrabungen durchgeführt. Die Zahl der Ausgrabungen rettenden Charakters betrug im J. 1964 11. Als Ergebnisse dieser Ausgrabungen wurden ca 8000 archäologische Gegenstände in unsere Museen eingeliefert.

2. Gleichfalls wurde die naturwissenschaftliche Sammlung, dank der ausgedehnten wissenschaftlichen Forschung, mit zahlreichen Objekten bereichert (ca. 10 000 Objekte.) Die ethnographische, kunstgewerbliche Sammel-tätigkeit, sowie die der bildenden Künste erzielte der Zahl der Objekte nach weniger, aber qualitativ wertvolle Vermehrung. In unseren Museen wurden bis Ende 1964 ca 210 000 Objekte aufbewahrt. In unseren Bibliotheken befinden sich ca 25 000 Bände von Fachbüchern, Zeitschriften; 26 000 Photonegative und 70 000 Dokumente, Schriften, Lichtbilder und Zeichnungen.

3. Die planmäßigen wissenschaftlichen Forschungsarbeiten, darunter die naturwissenschaftlichen Forschungen im Bakonygebirge unter Mitwirkung von mehr als hundert Fachleuten wurden

fortgesetzt. Neben dem ersten gedruckten Band, enthaltend die Summierung der Arbeiten, sind die botanische Bibliographie der Bakony-Gegend und Manuscripte von Detailarbeiten zum Druck vorbereitet. Die archäologische Topographie des Komitates betreffend haben die Mitarbeiter des Balatoni Múzeum die Beschreibung, Spezialkarten und Zeichnungen der 5—600 Fundstellen von zwei Bezirken druckfertig gemacht. Der erste Band dieser Topographie wird beim Verlag der Ungarischen Akademie der Wissenschaften voraussichtlich im J. 1965 veröffentlicht. Neben diesen beiden kontinuierlichen Arbeiten wurde, der lokalforschenden Rolle unserer Museenorganisation folgend, ein Sammeln und Bearbeiten der aufgesammelten Materialien in Angriff genommen: mehr als tausend Kunstdenkmäler des Komitates wurden photographiert und beschrieben und diese Dokumente samt Grundrisse wurden als Grundlagen einer Kunsttopographie vorgelegt. Diese Aufgabe wurde unter Mitwirkung auswärtiger Fachleute durch die wissenschaftliche Arbeiter des Bakonyi Múzeum von Veszprém bewältigt.

4. Es ist der Band I unserer wissenschaftlichen Zeitschrift „Mitteilungen den Museen des Komitates Veszprém“ erschienen. Im Laufe des Jahres wurde auch der Band II in die Druckerei gegeben. Ausserdem sind in diesem Jahr noch zwei kleinere Mitteilungen über die Mosaiken, Fresken und Stukkoresten der römischen Villa in Balácsa, bzw. über das Lebenswerk des Veszprémer Bildhauers Imre Csikász erschienen.

Durch unsere Museologen wurden im J. 1964 19 wissenschaftliche Arbeiten veröffentlicht. Ausserdem haben sie etwa 60 Aufsätze für die Volksbildung geschrieben.

5. Im Laufe des Jahres wurden unter Mitwirkung von zahlreichen Fachleuten Konferenzen gehalten (für Naturforscher, Lokalgeschichtsforscher und für die Teilnehmer an den Arbeiten der Topographie für Denkmäler und der ebenfalls neu eingeleiteten Archäopetrographie). Ausserdem haben auch die Teilnehmer der Internationalen Kon-

ferenz für Denkmalschutz, bzw. der Konferenz der Museenverwaltung unser Komitat besucht.

6. Wir bestreben uns unsere bereits vorhandenen Beziehungen mit den ausländischen Kollegen noch zu erweitern. Mehr als hundert ausländische Fachleute haben 1964 unsere Ausstellungen besucht, bzw. das Material unserer Sammlungen studiert. Im Rahmen der Tauschbesuche haben sieben unserer wissenschaftlichen Mitarbeiter kürzere oder längere Studienreisen in Italien, Polen, in der Tscheschoslowakei und in der DDR unternommen.

Auch auf dem Gebiet der Volksbildung wurden durch unsere Museen bedeutende Erfolge erzielt. Unsere Museen und Ausstellungsstellen haben im J. 1964 bei 606 000 in- und ausländische Besucher gehabt; um 140 000 mehr, als im J. 1963. Für die Besucher wurden vom J. 1964 an durch gebildete Führer in den Sammlungen 4200 Führungen abgehalten (etwa 10 % in fremden Sprachen.) Im vergangenen Jahr wurden etwa 50 periodische Ausstellungen in unseren Museen von Keszthely, Pápa, Tihany und Veszprém veranstaltet (hauptsächlich für schöne Künste.)

Die Eröffnung der ständigen Ausstellung am 9. Mai 1964 ist ein Markstein im Leben des Bakonyi Museum. Ausserdem sollen die Ausstellung für die Geschichte der Balatoner Schifffahrt in Keszthely, die Gedenkausstellung anlässlich der hundertsten Jahreswende der Geburt von Kálmán Darnay in Sümeg (Begründer des dortigen Museums) und die Ausstellung der Produkte der Steingutfabrik in Pápa als die bedeutenderen erwähnt werden. Im

August 1964 wurde unsere neueste Gründung, die ornithologische Ausstellung im einstigen Wohnhaus des Ornithologen Titusz Csörgey eröffnet. Es sind die Erneuerung der ständigen naturhistorischen Ausstellung im Reguly Antal-Museum von Zirc, und das Arrangement des ständigen archäologisch-lokalgeschichtlichen Museums von Pápa im Gang.

Die Serie unserer Veranstaltungen im Monat der Museen vom J. 1964 war sehr erfolgreich. Bei dieser Gelegenheit wurde unter anderen auch eine periodische Ausstellung der Kunstdenkmäler unseres Komitates eröffnet und es wurden durch unsere Fachleute Vorträge (etwa 40) im Rahmen der Volksbildung gehalten. Für die Pedagogen, die sich mit ortsgeschichtlichen Forschungen befassen, wurde ein Fortbildungskurs im Sommer gehalten. In Veszprém haben wir den Verein der Freunde des Bakonyi Múzeum organisiert.

Im Komitat Veszprém fungieren mehrere Ausstellungsstätten und Museen, die nicht zur unmittelbaren Aufsicht unserer Direktion gehören. Diese hatten im J. 1964 mehr als 230 000 Besucher. Ihre Zahl vermehrte sich im vergangenen Jahr um zwei: in Herend wurde das neuerbaute und geordnete Museum eröffnet und in Sümeg ist nach Beendigung der Herstellung der Burg das Burgmuseum gegründet (vorläufig ohne ständige Ausstellung.) Eine Funktionsbewilligung erhielt das Museum für chemische Industrie in der Burg von Várpalota, deren Resaurierung jetzt im Gange ist. Der Sammlung der kirchlichen Kunstgegenstände im Palast des Bistums von Veszprém standen wir auch bei den Inventar- und Evidenzhaltungsarbeiten bei.

István Éri

A homokbödögei harang

A Magyar Nemzeti Múzeum 1906 április 3-án egy harangot vett a Veszprém megyei Homokbödöge református egyházától. Feliratának tanúsága szerint 1656-ban öntötte Heroldt Baltazár pozsonyi harang-, ágyu- és szoboröntő mester.

Magyarországi viszonylatban már maga a harang is műtárgynak tekinthető, öntőmestere sem jelentéktelen személy művészettörténeti szempontból, mégis, hogy vele foglalkozunk, annak oka főleg a harang története.¹

A harang 22 kg súlyú. Alsó átmérője 32, magassága, a fülek nélkül 26,5 cm (a fülek csonkák). Palástjának felső részén két ízléses, barokkos indás díszített sáv között az alábbi teljesen körbefutó, kiöntött nyomtatott nagy betűkből álló felirat látható: „GOS MICH BALTHASAR HEROLDT IN PRES-BVRG.” (Leltári száma: 26/1906.)

Biztosra vehetjük, hogy e harang nem megrendelésre készült, különben rajta lenne domború, azaz a haranggal együtt kiöntött betűkkel az öntető község neve is. A homokbödögeiek készen vehették azt Herold műhelyében 1656-ban, vagy a következő években. A harangok beszerzésének ilyen módja különben igen elterjedt volt még a XIX. század első felében is.²

A harang sorsának könnyebb megértése végett tudnunk kell azt, hogy a Pápa közelében, a Bakony lábánál fekvő Homokbödöge lakossága vallásfelekezeti szempontjából vegyes és az is volt már a harangvásárlás idejében is. Katolikusok, reformátusok, evangélikusok egyaránt lakták. Nem lényegtelen az sem, hogy lakosai nemesek voltak, tehát vallási szempontból sem voltak földesúri önkénynek alávetve.³

Hasonló, vegyes felekezeti, nemes községek esetében általános jelenség volt — akárcsak az alább is említendő Tokorcon, Répceszemerén, hogy nem valamelyik egyház, hanem a község összessége gondoskodott nemcsak a harang beszerzéséről, hanem a kezeléséről is,⁴ különösen ott, ahol nem működött katolikus plébánia. Amint látni fogjuk, ez történt Homokbödögen is.

A harangok történetének tanulmányozása során különben is megfigyelhető, és bizonyos mértékben szinte a legújabb időkig nyomomonkövethető, hogy harangra a múltban a falunak, mint közösségnek nagyobb szüksége volt, mint maguknak az egyházaknak. A mindennapi élet rendjét irányította a harangszó. Az óra használatának elterjedése előtt a napi események idejének jelzése végett volt szükség harangozásra. Ezzel jelezték a hajnalt, délutánt, estét, vagyis a munkához való felkészülést, ebédpihenőt, elnyugvást, nemkülönben az egyházi szertartások idejét is, vagy a haláleseteket. De a harangok félre-vevése vész idején a falu felriasztására is szolgált.

Új harangjukat a homokbödögeiek nem sokáig használhatták békességben. Alig 10 évvel a beszerzés után, a sümegi ferences rendfőnök kezdeményezésére, felsőbb parancsra, a vármegye tanukat idézett be Pápa-ra, annak kivizsgálására, kik vették a harangot? jogosan használják-e azt a protestánsok? Minderről a vizsgálatnak alábbi fennmaradt jegyzőkönyve tanuskodik:

„En Turi István Nemes Veszprém Vármegyének Fő Szolga Birája és Hathalomi János Nemes Veszprém Vármegyének Esküttye, Eő Felsége parantsollattyából ültünk le Sümegi Guargjánnak Sz: Ferentz szerzetinek instancziájára bizonyság szedésére, hogy az minemü harangunk H. Bödögen mostan vagyon, kik attuk meg az árrát, azok így következnak, tudjake vagj hallottake az minemü fizetést tettek annak Laistromit, hogj kinél volna, kinél lenne hit szerént vallya meg, jam primus Testis Nobilis Stephanus Bartzs, in possessione Bödöge, degens annorum circiter 66: Iuratus examinatus fassus est. Ad primum vallya hit után is aszt mondgja, hogj ezen Laistrom ezen Fatensnek kezénél volt, mellyet elvett tőle Péter András. Secundus Testis Nobilis Stephanus Damukos in possessione Homok Bödöge, degens annorum circiter 70: Iuratus examinatus fassus est vallya ugj mint az első. Tertius testis Nobilis Georgius Kiki, in possessione Adász Tevel annorum circiter 80: Iuratus examinatus fassus est, vallya ugj mint első: quartus Testis Nobilis Iacobus Lampért, nunc in possessione Ho-

mok Bődöge, degens annorum circiter 50: Iuratus examinatus fassus est, vallya hit után ugymint az első és a többi: Következik a Laistrom Számlálása az első Horvát Görgj 10: F: Tot János 5: F: Horvát Miklós 5: F: Ezek mind Papisták voltak, Gombás István 5: F: Gombás Márton 10: F: Nemes Péter András 10: F: Kis András 4: F: Tot András 8: F: Nemes Lampért Jakab 8: F: Nemes Lampért István 4: F: Fejér Gergő 5: F: Latzo Péter 2: F: Latzo János 1: F: Nemes Kis Péter 2: F: Ezek mind Calvinisták voltak. Nemes Damukos 10: F: Nemes Bartza István 8: F: Tar Péter 4: F: Ezek Lutheranusok voltak. Mellynek nagyobb bizonyosságára attuk ezen Inquisitionalis Levelünket futura et cautela Subscriptionkal és Petsetünkel megerősítvén.

Költ Pápán 1667 Esztendőben 16 May Turi István Nemes Veszprém Varmegyének Fő Szolga Birája Hathalmi János T: Vármegje Esküttye.”⁵

A vizsgálatnak, úgy látszik, folytatása nem lett. Miután a három felekezet hívei mind hozzájárultak anyagilag a harang vásárlásához (a katolikusok 20, a reformátusok 59, az evangélikusok pedig 22 forint erejéig, mindannyiuknak a használathoz való jogát el kellett ismerni.

Közel száz év telt el, mialatt a helység lakosai felekezetek közötti különbség nélkül egyaránt használták a közös birtokukat képező harangot. A használat azonban nem lehetett mentes a surlódásoktól, miként az egy későbbi okiratból kitetszik. Végül is 1751-ben odáig jutott a dolog, hogy a katolikusok fel óhajtották bontani a közösködést. A civódások egyik okát ezzel meg akarták szüntetni. Valószínűleg jelentős kisebbségben voltak ekkor is még a községben s ezért választották azt a megoldást, hogy ők maguknak új harangot öntetnek vagy vesznek. Másutt ugyanis ezekben az időkben, azaz a katolikus restauráció korában, nem egy esetben hatalmi szóval egyszerűen a maguk számára lefoglalták a harangot. Megállapodás jött tehát békés úton közöttük és a protestánsok között létre, amelynek értelmében a régi harang értékének rájuk eső részét a reformátusok és evangélikusok közösen készpénzben kifizették nekik. Ezzel a harang utóbbiak kizárólagos tulajdonába ment át. Az egyezségről szóló okirat is fennmaradt ránk s annak a harang sorsát érintő része így hangzik:

„Mi Homok Bődögei Compossessorok egyrésről ugyan Catholika Hiten lévők, más részről pedig Augustana és Helvetica Confession valók adgyuk emlékezetül...

... Harmadszor: Hogy pedig azon kis harangocskán, mellyel mostanában harangoztatik, villongás jövődöbe ne légyen mi Catholicusok akarván más Harangot részünkre állítani, azon kis harangocskából való részünkért alku szerént felvettük Augustana és Helvetica Confession Levóktül tíz Rhénes forintokat és azon harangocskát engedjük eö kegyelmeknek egészben, semmi just magunknak abban fönt nem tartván.

Mely közöttünk stipulatis manibus végbe ment egyességrül adtuk ezen két egyenlő exemplárban költ Levelünket Homok Bődöge 2a Marty 1751.

Szegedi Istv, Szántóházy Imre, Ppapai Ferencz, Oroszy László egytestvér atyámfia részéről iis, Bersenyi Boldizsár, Angyal János, Nagy Ferencz x, Vesei Sámuel x, Lampért János, Póza István, Lampért Imre, Lampért György, Kovács Márton x, Barcza Ferencz, Rajkovics Ferencz, Gyimóthi Ferencz, Szalai János, Barcza Ferencz x, Német Ferenc x.

Coram me Paulo Eördögh I Cottus Vesp. Lip. Iud.

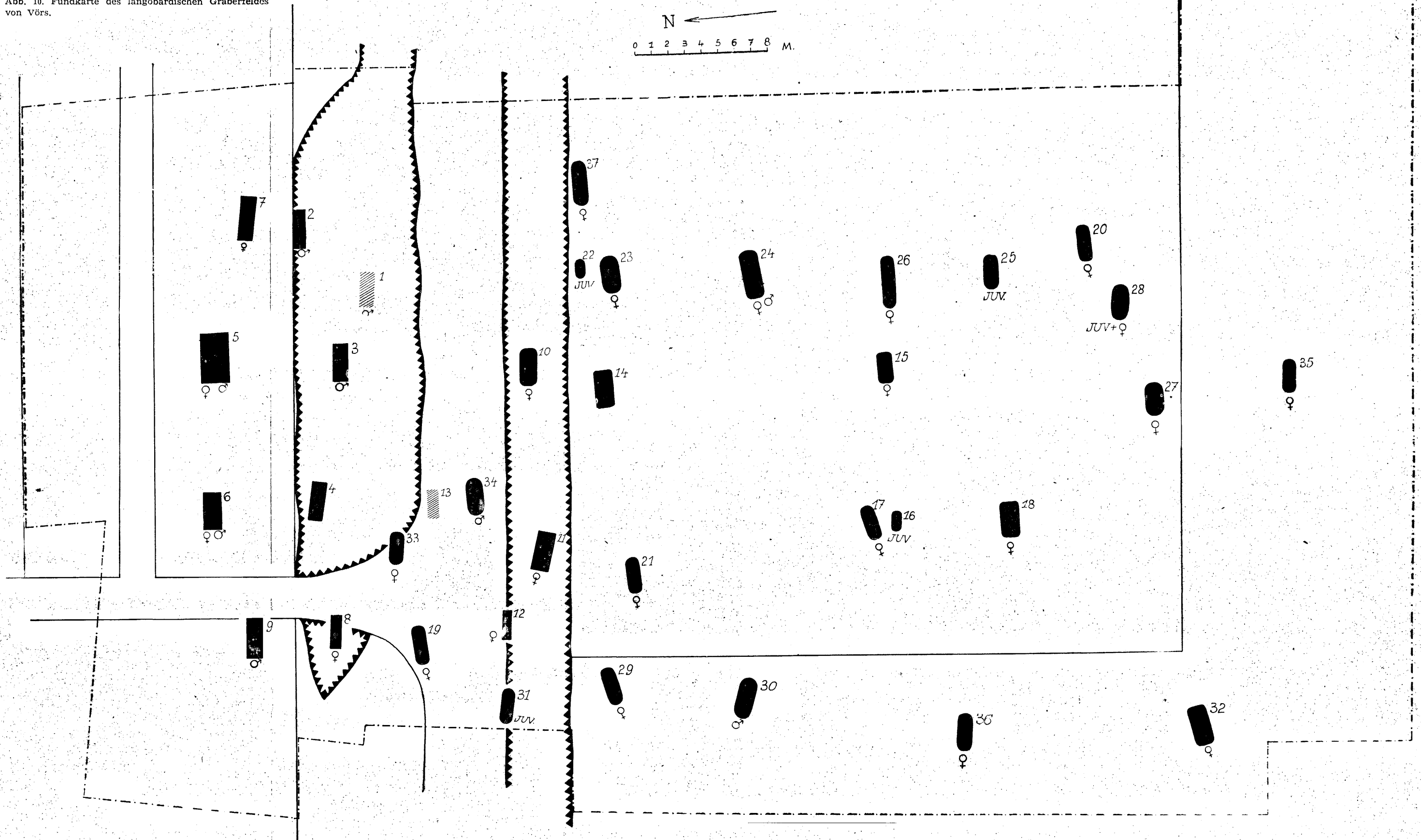
Coram me Ioanne Gáll I Cottus Vesp. Iurassore.”⁶

Az egyezséget végre is hajtották, amit igazol az, hogy a katolikusok az ugori rk. plébánián (ahova Homokbődöge affiliálva volt) levő feljegyzés szerint a következő évben, azaz 1752-ben egy harangot szereztek be, ezel a felirattal: „Bödögei Papisták harangja.”⁷

Nem múlt el újabb száz év s a harang birtoklásában ismét változás következett be. Úgy látszik most már a reformátusok és evangélikusok között is támadtak nézeteltérések a harang használata körül. A megoldás azonban most is békés úton történt: a reformátusok megvették az evangélikusoktól a haranghoz való jogukat. Ime így szól ennek az egyezségnek a szövege:

„Alul irottak mi Homok Bődögei, Tettes Nes vesprim vármegyei Ns Helsígnék lakosai, Különben pedig mi Augustano Confessiottartó Evangyélika Szent Gyülekezetnek tagjai, ezen írásunkal hitelesen bizonyítjuk azt, Hogy Helsígnék lakosai, Helvétiai Reformata vallást követő Szent gyülekezet tagjaival, a mell kis harangot mind ez máj napig közösen használván, máj alul irt napon és esztendőben, a mi a harangbul minket illető, felibül funtszámra barátságos egyességünk mellett minden böcsülettel kifuzette, a harangot pedig miis a magok tettsize szerint valyo használásokban bocsátván, melnek igazságáru és valóságos ell hitetésül ki atuk ezen nyuktató levelünket neveink alyá írásával kezeink kereszt vonásával meg erősítve H Bő-

10. kép. A vörsi langobard temető térképe.
Abb. 10. Fundkarte des langobardischen Gräberfeldes
von Vörs.

dögén December Holnapnak 2kán Annó 1839 esztendő.

Ns Pap István x, Ns Bersenyi Sándor x, N Kováts Zsigmond, N Berzsényi Zsigmond, N Kováts Mihál, Ns Tubán Pál x, N Kováts Pál, Ns Pap György x, Ns Fodor István sk kezeivel, Tóth János x egyházi, N Berzsényi Ferentz kurátor.”⁸

Ettől kezdve a harangot a reformátusok használták kizárólagosan. (Az evangélikusok még abban az évben, azaz 1839-ben öntettek maguknak Győrött, Mendel János harangöntőnél egy 259 font súlyú új harangot.)⁹ Melléje 1844-ben¹⁰ egy nagyobb, 166 font súlyút¹¹ is beszereztek. Érdeemes azonban megjegyezni, hogy e két harang egészen 1896-ig továbbra is a régi haranglábon maradt, az egykori közös használat emlékeként.

A századfordulót követő években azonban a reformátusok nem érték be a régi és kis harangokkal. Újakkal, nagyobbakkal akarok hivatkozni (jellegzetes tünete a kapitalizálódásnak az egyházakban), s ennek érdekében az ősi Heroldt-féle harangot is átöntésre ítélték. Az akkori lelkész, Kelemen Zsigmond azonban átérezte e harang történelmi múltjának értékét és meg óhajtotta azt menteni. Felajánlotta tehát 1906 január 23-án kelt levelében az általa 25—30 kg-ra becsült harangot 100 koronáért a Veszprémmegyei Múzeum Igazgatóságának. A Múzeum vezetősége rövidesen válaszolt: „A múzeum jelenleg nincs oly kedvező helyzetben, hogy az ajánlott árt elfogadhassa. De ha az egyház a harangot ércértékben — ami ca. 30 Koronának felelne meg — hajlandó lenne átengedni, akkor a múzeum a harangot megtartja.”¹² Meg kell jegyeznünk, hogy az első világháború során elrekvirált harangokat a kincstár kg-ként 4,— K értékben váltotta meg. A lelkész most már a Magyar Nemzeti Múzeumhoz fordult. Rövid levélváltás után a Múzeum a kért 100 korona vételár ellenében gyűjteménye számára meg is vette a harangot.

A harang történetének ismertetése után térjün ki az azt öntő mesterre, Heroldt Baltázarra is. Személyével és működésével nem e cikk foglalkozik elsőnek a magyar szakirodalomban.¹³ Tudjuk róla, hogy Nürnbergben született, 1625-ben. Előbb Pozsonyban, majd Bécsben működött mint harang- és ágyuöntő, sőt mint szoboröntő is jeleskedett. Magyar területről több harangjának, sőt két általa öntött ágyunak adatait is közölték. Ezeknél azonban ma már lényegesen több alkotásáról tudunk; közülük néhány napjainkig fennmaradt. Jelenleg ismert munkáinak sora — időrend szerint — az alábbi:

1. 1648 Egyházzelle (Pozsony m, Csehszlovákia), rk. templom. — Felirata: „Balthazar Herold hat mich gossen aus Feuer und Hicz bin ich ge(f)losen In Pressburg Anno 1648.”¹⁴
2. 1650 Tata (Komárom m.), rk. plébániatemplom. — „ME FECIT BALTHASAR HEROLD IN PRESSBURG 1650.” Átmérője 35,5 cm. Eredetileg a Kálvária kápolnában volt, onnan vitték át 1959-ben a rk. plébániatemplomba. Minthogy a Kálvária kápolna 1650 után épült, feltehetőleg oda is máshonnan kerülhetett. A harang ma is ép állapotban van.
3. Berényi György számára öntött 2 ágyu a Magyar Nemzeti Múzeumban. Ltsz. 57.6495 és 57.6496. — „ME FVDIT BALTHASAR HEROLD IN PRES(burg).”¹⁵
4. 1651 Kocs (Komárom m.), ref. templom. — „Me fudit Balthasar Herold in Posoni Anno 1651.” A harang sorsa ismeretlen, lehet, hogy 1747-ben a református templommal együtt a katolikusok vették birtokukba. Ma már nincs meg.¹⁶
5. 1652 Mihályháza (Veszprém m.), ref. templom. — A harang közelebbi adatai Csaba István egykori mihályházi lelkész (1767—1789 által vezetett „Memorialis” könyvből¹⁷ ismeretesek: „... a mostani harang minden crucifixus vagy egyéb kép nélkül öntetett 1652-dik esztendőben ilyen inscriptióval: 'Me fudit Balhasar Herman 1652' amely harang, amint mostan élők Attyáiknak Traditiojából mondják a Török háborúban a Martsalban conserváltatott.”¹⁸ A harang egyébként 1898-ban tűzvészben elolvadt.
6. 1653 Zayugróc (Trencsén m, Csehszlovákia). — „Aus Feuer und Hitz bin ich geflossen, Balthasar Herold hat mich gossen in Pressburg 1653.”¹⁹
7. 1655 Nemeskér (Győr-Sopron m.), rk. templom. — „ME FECIT BALTHASAR HEROLDT IN WIEN ANNO 1655.” Minthogy a templomot 1673-ig, majd 1683-tól az evangélikusok használták és csak 1732-ben ment át végleg a katolikusok kezére, lehetséges, hogy eredetileg ez a harang is az evangélikusoké volt. A harang ma is megvan.²⁰

8. S z e n d (Komárom m.), rk. templom. — „Gos mich Balthasar Herold in Presburg Anno 1655.” A harang 1775 táján az evangélikusok birtokából a katolikusokéba ment át. 1788—89-ben az evangélikusok perelték, de eredménytelenül. 1856-ban a katolikus templommal együtt tűzvész áldozata lett.²¹
9. 1656 H o m o k b ö d ö g e (Veszprém m.). Lásd fentebb.
10. P e r ö c s é n y (Pest m.), ref. templom. — „GOS MICH BALTHASAR HEROLDT IN PRESBURG 1656.” Átmérője 35 cm. A harang ma is megvan.²²
11. T o k o r c s (Vas m.), községi harangláb. — „GOS MICH BALTHASAR HEROLDT IN PRESBURG ANNO 1656.” Átmérője 35 cm. A harang ma is megvan; egyaránt használják a katolikusok és evangélikusok.²³
12. 1659 S á r k e r e s z t ú r (Fejér m.), ref. templom. — „Me fudit Balthasar Herold in Presburg anno 1659.” Súlya kb. 70 font (40 kg). A harang 1816-ban még megvolt, azóta elpusztult.²⁴
13. 1663 R é p c e s z e m e r e (Vas m.), ev. templom. — „GOS MICH BALTHASAR HEROLDT IN WIEN ANNO 1663.” Súlya 160 font (90 kg), más adat szerint 80 font (45 kg). Eredetileg közös községi haranglábban volt. A XVIII. század végén, amikor a harangokon a katolikusok és evangélikusok megosztzkodtak, az evangélikusoknak jutott. Valószínűleg az első világháború során hadi célokra elrekvirálták.²⁵
14. 1668 N a g y v á z s o n y — N e m e s l e á n y f a l u (Veszprém m.), ev. templom. — „Me fecit Balthasar Heroldt Posoniensis (?) 1668.” Súlya 85 (más adat szerint 75) font (48 vagy 42 kg). Eredetileg a nagyvázsonyi vár órájának harangja volt. 1844-ben Zichy Ferenc a nemesleányfalusi evangélikus gyülekezetnek ajándékozta. Minthogy az egykori Kinizsi várból származott, „Kinizsi harangnak” nevezték. 1882-ben, mint-hogy elhasadt, anyagát egy új harang öntéséhez használták fel.²⁶
15. 1669 B a r n a g — M a g y a r b a r n a g (Veszprém m.), ref. templom. — „Me fecit Balthasar Herold Posonii 1669.” Rómer szerint a harang 1840-ben „összeolvadt.”²⁷
16. 1675 P o z s o n y (Csehszlovákia), rk. főtemplom. — 2 harang. — „Me fecit Balthasar Herold Viennae anno 1675,” ill. „Me fudit Balthasar Herold.”²⁸
17. 1676 S z e n t a n t a l (Pozsony m., Csehszlovákia), rk. templom. — „Me fecit Balthasar Herold Viennae anno 1676.”²⁹
18. Bizonytalan időből származik: Győró (Győr-Sopron m.), rk. templom. — „Me fecit Balthasar Herold Viennae anno 1687” feliratának lejegyzésénél az évszámot elírhatták, mivel tudomásunk szerint a mester már 1683-ben meghalt Bécsben.³⁰ A harang ismeretlen helyről került a győri rk. templomba, szentgyörgyi Horváth Zsigmond révén, valószínűleg 1797-ben. Súlya 26 kg volt. Az első világháborúban hadi célokra elrekvirálták.³¹
- Az irodalom tudni vél még két Heroldt-féle harangról, egyről Nagytevelen (Veszprém m.), egy másikról „Bögöte-Markotá”-n (Győr m.), a ref. templomban.³² Ezek az adatok nyilvánvalóan félreértésen alapsznak.³³
- Korábban úgy vélték, hogy Heroldt közel 20 éven át megszakítás nélkül Pozsonyban dolgozott s csak 1669 után tette volna át műhelyét Bécsbe, ahol azután élete végéig (1683) működött. A fenti adatok birtokában azonban a működésével kapcsolatos ismereteink lényegesen módosulnak. A nemeskéri harang például világosan tanuskodik arról, hogy már 1655-ben is öntött harangot Bécsben a mester. Viszont ugyanebben az évben Pozsonyban készült harangjáról is tudunk. De ezt az évet megelőzően 1653-ban, majd követően 1656-ban szintén itt tevékenykedett. Ezekből az adatokból arra sajnos nem derül fény, hogy mikortól meddig terjedt a mester első bécsi működése. Így vagy 1653 után ment át a császárvárosba s már 1655-ben visszaköltözött Pozsonyba, vagy pedig — amennyiben a nemeskéri harang fiatalabb a szendinél — csak 1655-ben költözött volna át, de még ugyanebben, vagy a következő évben visszatért az akkori magyar fővárosba.
- A répceszemerei adat Heroldtnak egy második bécsi működésére utal. Ezek szerint 1659 és 1663 között másodszor is Bécsbe tehetette át műhelyét, majd 1663 és 1668 között újra visszatért Pozsonyba. De most már csak néhány évig maradhatott itt, mert úgy látszik, 1675 előtt, végleg elhagyta Magyarországot.

Feltűnő, hogy a mester ilyen sokszor váltogatta működésének színhelyét. A fentiek alapján műhelyét néhány évi időközökkel többszörösen is fel-feladta a két említett város között ide-oda vándorolt. Mi készíthette ismételten erre? Vajon nem lehetett-e esetleg inkább az a való helyzet, hogy Haroldt egyidejűleg két helyen is tartott fenn műhelyt? Talán lehetőség nyílt számára, hogy a császárvárosba költözve annak nagyobb forgalmát is kiaknázza, másrészt a Pozsonyba szokott nyugatmagyarországi vevőket sem akarta elveszíteni? Ebben az esetben viszont — ha ez a feltevésünk nem téves — úgy Haroldt működése messze meghaladta volna a kispolgári kézműiparos tevékenységét. Ezt az érdekes kérdést a fent összegyűjtött adatok alapján sajnos, még nem tudjuk megoldani. Ehhez levéltári kutatások és további, főként ausztriai harang-adatok lennének szükségesek.

Bővültek az ismereteink Haroldt harangjainak elterjedési területét illetően is. Vevői között természetesen elsősorban a Pozsonyhoz és Bécshez közel

fekvő megyék egyházai, ill. községei szerepeltek. De jutott harangjaiból az akkori végvidékre is bőven (Perócsény, Tata, Kocs, Szend, Barnag, Nagyvázsony), amelyhez tulajdonképpen Homokbödögét is hozzászámíthatjuk. Sőt a sárkeresztúri adat arról tanuskodik, hogy a hódolt területről is jártak Haroldt műhelyébe harangért.

A fentiekből megállapíthatjuk, hogy a magyarországi harangöntőipar történetében Haroldt Balt hazar jelentős szerepet töltött be. A XVII. század közepén mintegy 3 évtizeden át ő látta el Magyarország nyugati részét haranggal. Rajta kívül — Erdélyt leszámítva — csak Eperjesen működött még ebben az időben harangöntő mester, előbb Wierd György, majd Ulrich Mátyás személyében. Így érthető, hogy Haroldt harangjai, amelyek egyébként is szép és jó kivitelűek voltak, széles területen terjedtek el. Harangjainak közkedvelt voltára jellemző az is, hogy működésének idejéről más bécsi mester harangját nem ismerjük — legalább eddig — házánkból.

Patay Pál

Jegyzetek

¹ A harang történetére vonatkozó adatok rendelkezésekre bocsátásáért ezúton mondok hálás köszönetet Eri István múzeumigazgatónak.

² Patay Pál: Nógrád megye harangjai. Művészettörténeti Értesítő, 1958. 172. — Uő.: Évszázados harangok. Bpest, 1936. 22. — A harang fényképe uo. 4. kép.

³ L. erre: Ila—Kovacsics: Veszprém megye helytörténeti lexikona, Bp. 1964. 202. és Eri István: A homokbödögei közös harang sorsa. — Napló, 1963. III. 29.

⁴ Tokoracson pl. még a XX. században is a község fizette a harangozót. (Ev. Canonica Visitatio, Celldömölk, 1904. IX. 8. Ev. Orsz. Levéltár.)

⁵ Az okiratot a veszprémi Bakonyi Múzeum irattárában 42/1906. sz. alatt őrzöm és a homokbödögei ref. egyház lelkésze, Kelemen Zsigmond által az eredetiről 1906. I. 22-én leírt másolat alapján ismerjük.

⁶ L. 5. jegyzetet.

⁷ Rómer jvk. VI. 45. Országos Műemléki Felügyelőség irattára.

⁸ L. 5. jegyzetet.

⁹ Esperesi Visitatio, Homokbödöge. Ev. Orsz. Levéltár.

¹⁰ Kelemen Zsigmond ref. lelkész levele, 1906. I. 23. Veszprémi Múzeum irattára, 42/1906. sz.

¹¹ Rómer jvk. VI. 47. Orsz. Műemléki Felügyelőség.

¹² A veszprémi Bakonyi Múzeum irattára, 42/1906. sz.

¹³ Ipolyi A.: Csallóköz műemlékei AK. I. (1859) 84. — Kemény L.: Különlék. Arch. Ért. XXVIII. (1908) 92—93.

¹⁴ Ipolyi A.: i. m. 84. — Gerecze P.: A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma, Forster Gy., Magyarország műemlékei. II. (Bp., 1906) 654. — Kemény L., i. m. 93.

¹⁵ Thaly K.: Magyar ágyúk a bodóki várban. Századok 1874. 429. — Kemény L., i. m. 93.

¹⁶ A harang feliratát a szendi evangélikusoknak az 1783—89. években lefolyt harangpere során a Helytartótanács-hoz beadott fellebbezése tartalmazza, L. Canonica Visitatio, Szend, 1897. VI. 13. Ev. Orsz. Levéltár.

¹⁷ Kézirat, Mihályházi Ref. Egyház irattára.

¹⁸ A „Herman” név nyilvánvaló elírás „Heroldt” helyett; ilyen nevű harangöntő nem volt. — A harangok vízbe-rejtése, vagy vízben való megtalálása országszerte elterjedt hiedelem, L. Patay P., Évszázados harangok 33—35.

¹⁹ Gerecze P.: i. m. 930. — Kemény L., i. m. 93.

²⁰ Csatkai E. stb.: Sopron és környéke műemlékei, Magyarország műemléki topográfiája. II/I. (Bp., 1953) 490.

²¹ Feliratát a harangper során a Helytartótanács-hoz benyújtott fellebbezés tartalmazza, L. Canonica Visitatio, Szend, 1897. VI. 13. Ev. Orsz. Levéltár.

²² Aggházy M., stb. Pest megye műemlékei, I. Magyarország műemléki topográfiája. V. (Bp., 1958) 627. E he-

- lyen a harang felirata nincs betű szerint közölve. — L. még Ref. Konventi Levéltár. Műemléki kérdőívek, 1953.
- ²³ Az Északi Evangélikus Egyházkerület püspöke által elrendelt adatgyűjtés 1959-ben, Püspöki Hivatal irattára.
- ²⁴ Canonica Visitatio, Sárkeresztur, 1816. VI. 23. Ráday Levéltár.
- ²⁵ Canonica Visitatio, Répceszemere, 1813. X. 21., 1847. IX. 12. és 1896. IV. 24. Ev. Orsz. Levéltár.
- ²⁶ Canonica Visitatio, Nemesleányfalu, 1847. X. 11–12., 1875. IX. 27., és 1896. VI. 13. Ev. Orsz. Levéltár. A harang feliratát is ezek alapján közlöm. — L. még Gerecze P., i. m. 1007. — Kemény L., i. m. 93. — L. még: Németh Gábor: Adatok Nagy-Vázsony történetéhez, Veszprém, 1901. 120–121.
- ²⁷ Rómer jkv. VI. 58. — Gerecze P., i. m. 1008. — Kemény L., i. m. 93.

- ²⁸ Rómer jkv. VIII. 17., ill. 161. — Gerecze P., i. m. 673. — Kemény L., i. m. 93.
- ²⁹ Gerecze P., i. m. 683. — Kemény L., i. m. 93.
- ³⁰ Kemény L., i. m. 93.
- ³¹ Csatkai E., stb. i. m. 451. — A harang adatai feljegyezve a círáki rk. plébánián.
- ³² Gerecze P., i. m. 339, ill. 1008. — Kemény L., i. m. 93.
- ³³ Gerecze mindkettő forrásául Rómer VI. jegyzőkönyvének 47. oldalára hivatkozik. A valóságban Rómer itt a cikkünk tárgyát képező homokbödögei harangot írja le, míg a nagyteveli (németteveli) rk. templomot és annak harangjait a 48. oldalon. Utóbbiak között azonban nem szerepel Heroldt által öntött darab. A Győr-Sopron megyei Markotabödögeiről Rómernek semmiféle jegyzete sincs. De itt nincs is ref. templom. Bizonyára a két hasonló nevű községet összetévesztette.

Die Glocke von Homokbödöge

Im Ungarischen Nationalmuseum wird eine Glocke aufbewahrt, die 1906 von der reformierten Kirche von Homokbödöge gekauft wurde. Das Gewicht dieser Glocke beträgt 22 kg, ihr unterer Durchmesser 32 cm. Über das Jahr ihres Gusses und über ihren Meister gibt uns ihre Inschrift Auskunft: „GOS MICH BALTHASAR HEROLDT IN PRES-BVRG 1656.“ Über die Geschichte der Glocke informieren uns die Abschriften der gleichzeitigen Urkunden, welche im Bakonyi Museum aufbewahrt sind.

Die Glocke wurde ursprünglich durch die drei Konfessionen (Katholiken, Calvinisten und Lutheraner) der Gemeinde gemeinsam gekauft und gebraucht. Das Komitat hat 1667 auf ein Gesuch des Franziskanerguardians von Sümeg eine Untersuchung eingeleitet, ob die Protestanten diese Glocke mit Recht gebrauchen. Die Glocke blieb aber auch weiterhin in gemeinsamen Gebrauch.

Um die Streitigkeiten zu vermeiden, haben die Calvinisten und die Lutheraner 1751 den Anteil der Katholiken gekauft.

Es sind aber auch unter den Protestanten Meinungsverschiedenheiten entstanden. Im J. 1839 haben die Calvinisten die Glocke gegen eine entsprechende Summe in ihrem ausschließlichen Besitz genommen.

Nach der Jahrhundertwende fand aber die refor-

mierte Kirchengemeinde die alte Glocke für zu klein und wollte sie mit einer grösseren vertauschen. So gelangte sie in das Nationalmuseum.

Der Gießer, Balthasar Heroldt, war auch bis jetzt schon der ungarischen Fachliteratur bekannt. Er ist 1625 in Nürnberg geboren; er war in Pozsony—Preßburg; und gegen Ende seines Lebens in Wien tätig; gestorben ist er ebendasselbst 1683. Durch neuere Forschungen Verfassers wurden 18 Glocken und zwei von ihm gegossene Kanonen bekannt.

Gegenüber den früheren Anschauungen kann festgestellt werden, dass Meister Heroldt seine Werkstatt in Wien und in Preßburg mehrmals gewechselt hatte. Uns sind Glocken bekannt, die zwischen 1648—53 in Preßburg, in 1655 in Preßburg bzw. in Wien, zwischen 1656—1659 in Preßburg, in 1663 in Wien, zwischen 1668—1675 in Preßburg und seit 1675 in Wien gegossen wurden. Es kann aber auch die Möglichkeit bestehen, dass er gleichzeitig in zwei Städten je eine Werkstatt hatte.

Aus den gesammelten Daten geht noch hervor, dass Heroldt nicht nur für die Gegend von Preßburg und Westungarn, sondern auch für die Grenzgebiete ja sogar auch für die durch die Türken besetzten Gebiete gearbeitet hatte. Er spielte somit auf dem Gebiet der Glockengießerei im XVII. Jh. eine bedeutende Rolle. Außer ihm war in Ungarn nur in Eperjes-Presov ein Glockengießer tätig.

Pál Patay

Sármellék gazdasági fejlődése 1731—1850 között¹

Hazánk török iga alóli felszabadulása után még néhány évtizedig néptelen marad Sármellék területe. Az elpusztult falvak gyorsabb ütemű felelevenedését a II. Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharc is akadályozta. A gazdasági-társadalmi élet fejlődését nem segítette elő a hosszú ideig tartó háború, de az azt követő abszolutisztikus uralom sem. A község területén néhány család élhetett csupán. Ezek is főként a Szentgyörgyvár közelében levő Kis-Devecser pusztán.

A törökkorban, 1560-ban elpusztult Sármellék újjászületésére, feltámasztására 1731-ben kerül sor. 1731 május 18-án Domokos Sámuel, Oroszvári András és Mezericzki István földesurak Simoncsics János szentgyörgyvári plébános közreműködésével szerződést kötnek a paraszttal, melynek értelmében Kis-Devecser pusztát és az akkor szintén pusztának számító „Saar mellyiké”-t benépesítik.

Érdeemes talán megemlíteni, hogy a régi sármelléki nemesek aláírásait nem találjuk a szerződésen, viszont egészen új neveket igen. Ez nem jelenti azt, hogy a régi sármelléki nemesek mind kipusztultak, hiszen neveikkel találkozunk a későbbi okiratokban, sőt még ma is tucatjával (pl. Kálmán=Kámán), hanem arról van szó, hogy a régi nemesek elszegényedtek, a község feltámasztásában nincsenek komoly szerepük. Földesúri családokként mások, talán a jobb összeköttetésekkel rendelkezők, a Bécshez jobban simulók, a politikusabbak lépnek fel és keltik új életre községünket. A szerződés azon okmány szerepét tölti be, amely meghatározza a jogi viszonyt a földesurak és jobbágyaik között. Egy ilyen szerződést kötnek a fentebb már említett földesurak különböző helyekről összeverbuvált paraszttal 1731-ben. A szerződés teljes szövegét itt közlöm:²

„Mi alább írottak adgyuk emlékezetül: hogy mi ezen N. Szala Vármegyében levő Saar mellyike és Kiss Deveseri pusztáinkat megh szállítván ezen lakosainkal és levelünk tenora szerént végeztünk a következő punktumok szerént:

1. Minden rajta lévő lakosinknak esztendeigh

való censusa, vagy hely adója 3 ft lészen, melynek is terminussa Szt. György napja lészen.

2. Mind őszi és tavaszi vetésektől tized, avagy igaz... melynek ösvő hordása ell is készítése ezen lakosinkat illetvén, abbul az eő számokra esendő rész az földes uraktul az felsőkhöz képest a mint lenne, tehát mindenkor edgyel föllebb lészen.

3. A tized gabonának föll vétele is, ahová kívánatlik, szolgálattyok lészen.

4. A sörtés marháinak makkozása igaz tizedben lészen.

5. A bor árulás Szt. Mihály naptul fogva husvétig a falu részére, az után ismét következendő képen husvétul fogva Szt. Mihály napig a földes uraké lészen.

6. A földesurak számára lészen a mészárszék fél esztendőre, az után ismét fél esztendőre a falu részire engedtetik annak haszon vétele.

7. A határos Szala vizén a halászás, vagy a Balaton bozótyán is csikázás, akár rákászás azon embereinknek szabados lészen, hanem a végre a földesurak jusára a csütörtöki halászás kötelességekben lészen.

8. Ezen jószágoknak határán magunk részire mikor kívánatlik lészen egy-egy darab gabona földet és egy darab kaszálót reserváltunk.

9. A követség, levelezés és vadászás is mikor kívánatlik lészen, obligatiojukban lészen.

10. Földünkről az elmenetel ugyan szabad lészen, de olyanokkal, hogy mindeneknek előtte a közönséges onusok és a földesurak obtingense éránt is jóval satisfaciállyanak és eleget tegyenek.

Mely dolognak tellyes hitelire adtul közönséges atyafiak ezen contractuális levelünket. Actum Sármellék, 1731. V. 18. — Coram me Joanne Simmesics (Simoncsics) plebano Szent Györgyváriensi m. p. L. S. Sámuel Domonkos m. p. Andreas Oroszvári m. p. Mezericzki Steph.”

A szerződés szövegével nem kívánok sokat foglalkozni, hiszen az önmaga is elég beszédes, mégis szeretnék rámutatni néhány olyan dologra, melyek jellemzően mutatják be a XVIII. sz. első felében élő földesurak és jobbágyaik közti viszonyt, vala-

mint olyanokra, melyekből a későbbiek során bizonyalom támadt.

A szerződést a szentgyörgyvári plébános készítette el három — már fentebb említett — földesúr aláírásával. A szerződés tíz pontja elég jó körülményeket biztosított a Sármellékre letelepülő jobbágyok számára. Ezt a tényét a későbbi, gazdasági téren való megizmosodásuk is bizonyítja. A szerződésben megjelölt kötelezettségek jóval kevesebb terhet rónak az új Sármellék jobbágyaira, mint amennyi a szomszédos községek jobbágyainak kötelezettsége, és ugyanakkor sokkal jobb életlehetőségeket, jogokat biztosít a szerződés számukra.

A szerződés évi 3 ft földbér fizetésére kötelezi a jobbágyokat. Ennek ideje: Szent György napja. A földeket, melyeknek termővé tétele sok munkába kerülhetett, tized fizetése fejében adják át a parasztnak. A gabona összehordása és kicséplése szintén kötelességük, de ezért fizet a földesúr. A szerződés 3. pontja a „hosszúfór” (hosszúfuvar) kötelezettségre utal, amikor azt mondja, hogy a tized gabonának elszállítása „... a hova kivántatik, szolgálattok leszen.” A sertések makkoltatásáért tizedet szednek a földesurak. Ez a kötelezettség nem volt olyan súlyos, mint az első pillanatban látszik, ha meggondoljuk — és ezt a későbbi adóösszeírások is bizonyítják —, hogy a jobbágyok sohasem vallották be pontosan sertésállományukat. Érdekes, hogy a conscriptiókban minden jobbágycsaládnak csak egy disznójáról esik szó. Ezek a képtelenül kis számok nem tükrözik a valóságot. Az akkori nagy cserfaerdők és tölgyesek igen sok sertés eltartását biztosították. Gondoljunk csak a Cseraljai dűlőre vagy a cseli (cseri) keresztre, amelyek a Túskevár utcánévvel együtt a faluig benyúló nagy erdők egykori léte mellett tanuskodnak. A sertésenyésztés komoly jövedelmi forrás volt a sármelléki jobbágyoknak, ugyanígy a szarvasmarhatenyésztés is. Jövedelmi forrást jelentett a község, de egyben a földesurak számára is a bor kimérése és a mézár-szék megnyitása.

Igen nagy jelentőségű a halászás, csikászás és rákászás megengedése. A hal, a rák és a csík abban az időben igen fontos népeledel vidékünkön. És amint látjuk, semmiféle korlátozás nincs a vizek használatában, hiszen a Kisbalaton és Zala vizén egyaránt halászhatnak és rákászhatnak. A feltétel csupán annyi, hogy csütörtökön a földesurak részére halásszanak, vagyis biztosítsák pénteki napokon a halat a földesúri asztalokra. Ez a kötelezettség nem súlyos, és általában a többiek sem azok. Abban az

időben oly bősége volt a hálnak, hogy könnyűszerrel teljesíthették halászati kötelezettségeiket. Itt a földesurakat sem vezérli még az üzleti szempont.

A majorsági gazdálkodásra gondolnak a földesurak, amikor a szerződés 8. pontját így fogalmazzák meg: „Ezen jószágnak határán magunk részére mikor kivántató leszen egy-egy darab gabona földet és egy darab kaszálót reserváltunk.”

Jellemző, hogy nem határozza meg a szerződés a földesurak részére visszatartandó földek és rétek nagyságát, mert így kevésbé érvényesülhettek volna a földesurak későbbi földelrablói, majorságaikat kibővítő kísérletei a jobbágyok rovására. Így azonban éppen a szerződésre hivatkozva foszthatták meg jobbágyaikat földjeiktől, ha arra a földesuraknak megjött az étvágya.

A követség, levelezés és a vadászás is jobbágyi kötelezettség. E kötelezettségek nem jelenthettek komoly terhet a közösségre, hiszen a levelezés és a követségbe való menés csak egy-egy embert vett igénybe, azt is csak alkalmyszerűen, miként a vadászás, bár az utóbbihoz több emberre volt szükség. Végül a 10. pontban a jobbágyok szabad költözködéséről intézkedik a szerződés. A tehermentes, minden kötelezettségének elegettevő jobbágy szabadon költözködhetik.

Sármellék község szerződéses jobbágycsaládjai 1731-ben új és küzdelmes, de ugyanakkor reményekben gazdag életet kezdenek azon a földön, mely közel két évszázadon át szinte teljesen lakatlan volt.

Egy 1750-es oklevél szerint, melyet alább csaknem teljes egészében közlök, a mi parasztjaink negyedtelkesek csupán, vagyis 5—6 hold földet kapnak (általában!) földesuraiktól jobbágytelekként a házhelyeken, réteken és a kerti földeken kívül. A földek természetesen nem kh-ban értendők, hanem annak kb. a felét kitevő 3 pozsonyi mérős holdakban. A földekhez tartozó rétek nagyságát „szekér széna szám” mérik. Egy-egy jobbágy gazdaságához általában 4—5 szekér szénát adó rét tartozott.

A kb. 4000—5000 négyszögölet kitevő jobbágytelek nem nagy. Egy nagyobb család (8—10 fő) eltartására nem elég még a mai termelési viszonyok mellett sem. Természetesen az 1730—50-es években még kevésbé biztosította egy-egy jobbágy-család megélhetését, ha mindenből még a földesúri járandóságokat, vagyis a jobbágyszolgáltatásokat is leszámítjuk. — Egy jobbágycsalád jövedelmét, létfenntartását azonban nemcsak a jobbágytelek biztosította. Nálunk igen sokféle megélhetési lehetőség volt a XVIII. században is. A halászást-vadá-

szást nem is számítva, még számatlan dolog, foglalkozás nyújtja a megélhetési alapon felül a gazdasági megerősödés, megizmosodás lehetőségét. A negyed jobbágytelkeket irtásföldek egészítik ki, helyesebben növelik komoly gazdaságokká. Az irtásföldek átlagos nagysága a 20—22 hold körül mozog. De nem ritkaság, hogy egy negyedtelkes jobbágy gazdaságához 36—42 hold irtásföld is tartozik. Az irtásföldek határa lefelé a 10—12 hold körül van. Egyetlen esetben találunk egy négyholdas irtványt, a következő legalacsonyabb értékű irtvány 7 hold. Ezek szerint az irtásföldek a legtöbb esetben a jobbágytelki állomány többszörösét teszik ki. Az emlegetett oklevél a jobbágytelket „járt földek”-ként emlegeti. Az irtvány természetesen nem csatolható véglegesen a jobbágytelekhez. Néhány évig azonban, ellenszolgáltatás nélkül, a jobbágy jövedelmi forrását képezi, kezdve a fa kitermelésével és értékesítésével.

Az 1730—1750-es években kb. 35—40 család élhetett Sármelléken. Ez a kis szám magyarázza meg annak okát, hogy a földesurak miért kénytelenek elnézni jobbágyaik állandó gyarapodását. Igaz, hogy az erdők letarolása, felszántása, ill. termőfölddé tétele óriási erőfeszítéseket követelt a jobbágyok részéről, de jövedelemhez is juttatta őket, míg a földesúri kapzsiság le nem csapott rájuk.

Az irtásföldeken főleg gabonatermeléssel foglalkoznak. A gabona egy részét a kanizsai piacon értékesítik, nagyobb részét azonban állataikkal etetik meg és az állanevelésből tesznek szert nagy jövedelemre. A gabona állatokkal való feletetése gazdaságosabb ebben az időben, mint piacra való szállítása, mert az állat a maga lábán megy el a piacra, ill. vásárra, azonkívül a lovakkal, marhákkal, ha kell, éveket lehet várni egy-egy konjunkturális helyzet kialakulásáig. Ezenkívül több vásárt is meg lehet látogatni különösebb gond nélkül. Közben a szarvasmarhák egy része: a tehének még a család élelmezéséhez is hozzájárulnak a tejtermékkel. A jobbágyok saját maguk és állataik, főleg sertésállományuk táplálására használják fel a tejet. Így nagyszerű sertésállománnyal rendelkeznek, melyet állandóan a makkos erdőkben legeltetnek, ill. makkoltatnak. A vaj, a sajt és a túró nagy mennyiségben áll rendelkezésükre. Sármellék lakossága rohamosan szaporodik. A munkábaállítás (nehéz fizikai munkáról van szó!) 20. éven felül kezdődik. Addig csak az állatok őrését, legeltetését látják el a fiatalok. Még ma is emlegetik az öregek, hogy a múlt század végén is ilyen volt a fiatalság helyzete. Hoz-

záteszik mint érdekességet, hogy bocskorban, vázsoningben és gatyában legeltettek az erdei tisztásokon, parlagokon és egyebütt.

Az állattenyésztésnél a nyári legeltetés mellett nagy gondot kellett fordítaniuk a téli, istállóban való tartásra, abrakolásra. Az abrakolás elengedhetetlen volt, ha azt akarták, hogy állataik a kevés jobbminőségű szalastakarmány mellett szükségszerűen alkalmazott silányabb szalastakarmányon (sásas széna) tönkre ne menjenek. Jobbminőségű rétet, vagyis kaszáló nem volt elegendő. A falu határában mind nyugatról, mind keletről hatalmas mocsarak és nyíltvizek terültek el. Az 1750-es évekből származó adatok szerint kevés kaszáló áll a jobbágyok rendelkezésére. A réteket nem holdakban mérik, hanem „szekér szám”, és így 3—4, 5—6 stb. szekeres réteket emlegetnek az egykorú főrások. Találkozunk olyan jobbágygazdaságokkal, melyekhez 10—12 szekér szénát adó rét tartozik, mint pl. Szabó Mátyás, Pál és Sándor özvegye gazdasága, melyhez 10, Szemes Mihályé, melyhez 12 szekér szénát adó rét tartozik. Ezek a legnagyobb számok, amelyekkel a rétekek kapcsolatban találkozunk.

Első pillanatban azt hinné az ember, hogy a rétek nagyságával van kapcsolatban az irtásföldek nagysága, de alaposan megvizsgálva az 1750-es jobbágytelkek nagyságát és azok tartozékait, azt látjuk, hogy nincsen pontos arány sem a „járt földek” (jobbágytelkek) nagysága, sem az irtásföldek és rétek nagysága között. A „járt földek” általában 3—6 holdig terjednek, az irtásföldek nagyságát pedig az egyes családok munkabíró tagjainak száma, azok szorgalma, de nem utolsósorban a szegényebb emberek, főleg zsellérek munkaerejének igénybevétele, kihasználása, ill. kihasználási foka határozza meg.

A rétekekkel kapcsolatban meg kell említeni, hogy igen sok jobbágy egyáltalán nem kapott kaszálót, vagy csak igen kicsit kapott. Az ilyenek kevesebb állatot tudnak tartani, és ez természetesen befolyásolja a művelés alá fogható terület nagyságát, az egyes családok gazdasági téren való megizmosodásának vagy elszegényedésének lehetőségét. A kicsi rétekekkel rendelkezők a lápokon takarítottak téli takarmányt állataik részére. A silányabb minőségű lápi széna mellett igen fontos lett volna az abrakolás, de éppen a szegényeknek nem állt módjában abrakolni állataikat a téli hónapokban, hiszen kevesebb és gyengébb igaerővel rendelkezvén, földet is kevesebbet foghattak művelés alá, mint a jobb igaerővel rendelkező gazdagok. A szükségletek ki-

elégítésének különböző lehetősége mélyreható társadalmi ellentéteket teremtett.

Az irtásföldek létesítése azzal a haszonnal is járt, hogy a jobbágyok nagy mennyiségű fához jutottak. A kivágott fák mennyisége meghaladta a jobbágyok és földesuraik tűzifa és épületfa-szükségeit. A felesleget a szomszédos, fában szegényebb helységek lakóinak adták el, főleg a keszthelyieknek. Az „épület- és tűzifaizás” olyan jövedelmet biztosított a jobbágyoknak, hogy a földesurak felháborodását váltotta ki.

A halászat és vadászat Sármellék lakóinak kedvelt foglalkozása volt a XVIII. században. Még később is voltak, — ma is vannak, — olyan családok, akik elképzelni sem tudnák életüket halászás nélkül. A XVIII. században a nagy erdők és nádasok rengeteg vadnak nyújtottak menedéket. A vadászási lehetőség tehát elég jó volt. Ennek ellenére a nagyobb jelentőségű mégis a halászás. A halat a maguk és földesuraik számára fogták elsősorban, a fölösleget (az pedig általában volt) távolabbi zalai falvak lakóinak adták el. Halász-szerszámuk a háló mellett, főleg áradások idején, a szigony. — A halászat sok élelmet és pénzt hozott a házhoz. A mézszárszék és kocsmatartás elsősorban a földesurak számára jelentett jövedelmi forrást, nem a jobbágyok számára. A földesurak az év azon részében engedték csak át a kocsmát és a mézszárszék birtoklását jobbágyaiknak, amikor az kevésbé volt jövedelmező. Erről a már emlegetett 1731-es megszállító levél is intézkedik. Egyébként a kocsmatartás és mézszárszék-tartás sok vizállyra adott alkalmat a földesurak és jobbágyaik között.

Az 1731—1750-ig terjedő időt nevezhetnénk a község aranykorának. Kár, hogy az a jólét, amely a jobbágyok verejtékes munkája gyümölcseként kialakult, nem tartott sokáig. A földesúri kapzsiság az 1750-es években már le is sújtott, hogy elvágja a jobbágyság további gazdasági felemelkedésének útját.

Sármellék jobbágyainak az 1750-es évektől kezdve kemény harcot kellett folytatniuk uraikkal szemben az 1731-es szerződésben lefektetett jogaikért. A földesurak jól látták, hogy 20 év elég idő volt a jobbágyok Sármelléken való meggyökeresedéséhez és ahhoz, hogy jogaik megnyírbálása esetén se váljanak meg attól a földtől, melyet verejtékes munkájukkal ők változtattak kulturált földdé. Ezt felismerve a földesurak állandóan támadásokat intéztek jobbágyaik ellen. Az 1750-es években megkezdett

harc majdnem egy évszázadon át folyt a szerződéses jobbágyok és uraik között.

1750-ben már „Úr széke” elé akarják állítani a sármelléki nemesek jobbágyaikat, hogy az 1731-es szerződés ellenére a sármelléki szerződéses jobbágyok terheinél jóval nagyobb, a szomszédos községek jobbágyainak terheit róják rájuk. De úgy látszik, nem ijednek meg a földesúri erőszakosságtól. A sármelléki jobbágyok az Uriszékhez a következő határozott hangú és talpraesettségről tanúskodó folyamodványt küldik:³

„Tekéntetes Úr Széke az múlt napokban nemes Kocsis Benedek Uram által a Tek. Földi Uraságh nevével parancsoltattunk, hogy máj nap szolgálta-tandó Úr Széke színe eleibe megjelenjünk, mint Földi Urainknak parancsolatjára, (Akárki által jelentessék is meg) alázatosan engedelmeskedni kívánván alázatosan meg is jelenünk, noha nem tudjuk mi végre és mi okból parancsoltattunk ide, ha mindazonáltal, amint már többektől is értettük Ezen Tek. Úr Széke avvégre rendeltetett, hogy mink más helységekben lakozó jobbágyokhoz képest az uraság szolgálataira reguláltassunk és hazánk törvényeitől az jobbágyságra szabott iga alá vettes-sünk, minthogy helyünket megszáltunk alkalmatos-ságával mint szabad személyek voltunk, úgy megszállító Földi Urainknak azoknak ismertetvén contractus szerént kezdettől lakásunkat és alkú szerént vettük fel helyeinket: arra nézve ha ugyanezen Tek. Úr Széke avvégre consideált, hogy bennünket contractusunk értelmén kívül köteles jobbágyok formájára regulállon, mink az contractusunkat, melyet földes Uraink assecurationkra Ki attanak az Tek. Széknek alázatosan beadjuk és magunkat mind submissióval és engedelmisséggel ekképpen declarály-ljuk, hogy valamint szabad akarunkból azon kiadott contractust az helyek megszállásával és eddig való lakásával adaptáltuk, úgy ennek utána is, valamint az tart mind cikkelyében megtartani kívánjuk valamint az alább által tőlünk Uraságunkal kívántat megadjuk és megszolgáljuk attul pediglen teljességgel elállni nem akarunk, tudván azt, hogy mi szabad személyek Földes Urakon conveniálunk aszerént azok kötelesek és azért is mink contractualosták lévén Úr Széke által nem reguláltathatunk. Alázatosan követjük Földes Urainkat és a Tek. Úr Széket, hogy mi annak judicatusát nem agnoscalhattuk, mert az Úr Széke hazánk törvénye szerént a contractusok (olvashatatlan rész) nem bírálja s azért is valamiben contractusunk értelmén kívül, vagy annak megbontására cilozna Tek. Úr

Széke mint judicatusát abban alázatosan deputály-lyuk és könyörgünk, hogy hazánk törvényei és a contractusban lévő assicuratiokat (melyeket mind nekünk mind F. Urainknak törvént tettünk) kegyes szívére és törvényes értelmére venni hogy Fölséges Asszonyunk és Tek. Földes Uraink használatára és szolgálattárára meg maradassunk méltóztassék a Tek. Ur Széke contractusunkat megerősíteni és abban minket helybenhagyni. Ha pediglen semmiképpen sem remélhetünk az Tek. Úr Széke valamint contractusunk értelmén kívül vagy ez ellen talál úgy rendelni, mint valamint abban a Tek. Úr Széke iudicatusát már declaráltuk úgy (olvashatatlan szó!) mint bizonyos elpusztulásunknak való-ságos okát a Tek. N. Vármegye színe avagy Törvényszéke eleibe alázatosan appelláljuk, minden subscissioval, hogy minnek előtte decissioját (ha contractusunk ellen lenne) végbevitetni méltóztassék mind az ellenünk (olvashatatlan rész) mind ezen alázatos könyörgő declarationkat a Tek. Vármegyének referálni.

Többiül mind magunkat, mind ügyünket a Tek. Urak gratiájába, törvényes megtartásához és szegénység megmaradásához vonzó szereteteiben ajánlják maradván az Tek. Úr Székének

Ügyefogyott szegényei

Sármelléki lakosok közönségesen."

Az úriszéket, amint az okleveleinkből kitűnik, 1750 augusztus 6-án Sármelléken megtartották.⁴

A pert Oroszváry László és Zsuzsanna (utóbbi Roboz Ferenc felesége), továbbá Mezericzky István, — József, — Éva és Anna, Domokos Márton és Borbála, Simony Erzsébet és Contra Magdolna, — valamennyien Domokossy ősök örökösei, — mint Sármellyék és Devecser puszta örökös földesurai mint felperesek indították Bérbély János, Németh Mátyás, Sármellyék község bírái, Dencs György, Mikli Lőrinc, Pap György, Szabó Pál esküdtek, valamint a Domokossy család összes parasztjai, azaz jobbágyai mint alperesek ellen.

A felperesek előadják, hogy az alperesek „sine ulla regulata norma” a földesurak kárára irtványok létesítésével, makkoltatással, fakivágással, vadászattal annyi nézeeltérést, sőt gyűlöletet okoztak a falu aránytalan elosztása folytán (!), hogy a földesurak a Tripartitum III. rész 25. címe értelmében jogaik orvoslására, és a Tripartitum I. rész 9. címében gyökerező nemesi kiváltságaik védelmére Ulászló I. decretumának (1492) 49. törvénycikke, valamint az 1548. évi 33., — 39. t. c. alapján törvényerejű szabályozást kívánnak bevezetni.

A parasztek bemutatják mellékelt instanciájukat

és úrbéri szerződésüket, és kéri, hogy szabályul továbbra is a szerződést vegyék, ha pedig a szerződésen felüli szolgáltatásokra köteleznék őket, a pert fellebbezésük alapján terjesszék a megyei törvényszék elé.

A felperes földesurak azt vitatják, hogy a parasztek által fenntartani kívánt szerződés nem kötheti a földesurakat, különösen a jelen szerződés nem, mert azt arra nem jogosult személyek kötötték. Domokos Sámuelnek ugyanis a szerződéskötés idején semmiféle birtoka nem volt, Sármellék jövedelmeit sem szedte. Oroszváry Andrásnak sem volt joga akkor a Domokossy javakra, és így nem is rendelkezhetett velük. Épp úgy, mint ahogy az atya nem rendelkezhet fiának az anyjától örökölt jószágaival. A szerződést az igazi birtokosok nem írták alá, így azok örököseit nem kötheti. Egyébként is a község a szerződéskötés idején még lakatlan volt, és a földesurak szorgalmából, igyekezetéből és sok kiadásával került a község a jelen állapotba (solertio et industria dominorum terrestrium gravissimis expensarum profusionibus possessia Sarmellyék et praeidium Devecser ad tale statum provenisset), ma ugyanis az egész megyében alig van termékenyebb föld, ahol a telekhez kert, rét, szőlő is tartozik, és egy telekhez 30—40 hold szántó is. Így a jelenlegi állapotra nem lehet alkalmazni a szerződést. Ilyen körülmények között nem lehet túrni, hogy az erdőből, melynek csak makkoltatási bére is évi 200 frt-ot hoz, rendszeresen áruljanak épületfát, szőlőkarót, tűzfát, vesszőt a szomszédoknak, különösen a keszthelyieknek, továbbá halásszanak és madarásszanak. Ezért a fent idézett törvények értelmében szabályozást követelnek.

Az úriszéki tárgyaláson a következő határozatot hozzák:

„Az úriszéknek B. alatt benyújtott szerződés a földesurakat egyáltalán nem kötelezi, mivel a törvényszék szerint nem a földesurak tartoznak a parasztek alá, hanem a parasztek tartoznak a földesurak alá, különben is a szerződést cselekvőképességgel a tulajdonjoggal nem rendelkező szerződőfelek kötötték, több földesúr meghívása és ténykedése nélkül és így a szerződéskötők és az utódok kötelessége is megszűnik, kövekezésük ugyan ezek számára kötelező ereje nincs, annál is inkább, mivel a parasztek az 5., 6. 7., 8. és 9. pontnak egyáltalán nem tettek eleget, és végül is az ország pozitív törvényeivel ellentétben áll, miután a borkimérés és mészárszék királyi javadalma csak a birtokló földesurakat illeti meg, ezért ezt a jelen-

legi érvénytelen és jogilag nem létező szerződést el kell vetnünk és az összes egészszelkes parasztokat egyenként 12 minden szempontból megvizsgált szántófölddel (mindegyik 3 köből vetőmag befogadására alkalmas) kell javadalmazni ezen nemes vármegye által jóváhagyott gyakorlat szerint, ezen felül, amennyiben rétet és kaszálót nem kaptak ehhez, még négy holdat kell hozzáadni. A féltelkes parasztnak pedig hasonló módon nyolc szántóföldet kell kijelölni, azon földek után pedig, amit a parasztnak ezen fölül bírnak Ulászló decretumának 39. artikulusa szerint kilencedet tartoznak fizetni. A mézárszék javadalmát pedig, ami kizárólag csak a földesurakat illeti meg, egész évre az ő használatukra hagyjuk. Mivel a sármelléki birtokhoz szőlőhegy nem tartozik, azért az 1550. évi 36. artikulus szerint a borkimérést Szent Mihály napjától Karácsonyig a parasztnak engedjük át, az év többi szakában pedig a földesurak tetszésére bizzuk annak használatát. És ezért az egészszelkes parasztnak minden héten egy napot, — a féltelkesek pedig két hetenként egy napot tartoznak fogattal szolgálni. Az egészszelkes napszamosokat pedig (gyalogrobotosok!) minden héten két, — a féltelkeseket pedig egy napi szolgálatra kötelezzük. Minden telepes évenként két csirkével és egy kappannal és a karácsonyi ünnepekre a tűzhely számára egy kocsi fuvarral, a zsellérek pedig, ha földjük és rétyjük nincs, évenként 12 napi munkával tartoznak. A vadászat, a madarászat és a halászat csak a földesurakat illeti meg. A deveçseri rétet pedig, amit idáig a parasztnak tartottak és birtokoltak, ezután is a közösség használatára és a birtok közös szükségleteire hagyjuk. A továbbiakban pedig a makkoltatást, a faszedést, a legeltetést és más e fajta javadalmakat adófizetés ellenében a parasztnak számára érvényben hagyjuk. Mindezeket a törvények előírásának megfelelően elrendeljük (meghagyva még a jövő számára az úriszéken is túlhaladó fellebbezés jogát)."

A parasztnak az úriszék ezen határozata ellen birtokon belül, azaz az ítélet végrehajtása nélkül fellebbeznek, és azt kívánják hogy újabb döntésig birtokon belül maradjanak.

A földesurak pedig, mivel az ítélet javukra szól, az ítéletet elfogadják, és kérik annak azonnali végrehajtását, a parasztnak fellebbezésének pedig birtokon kívüli elintézését kívánják. Erre az úriszék azt a határozatot hozza, hogy az ítéletet mielőbb végre kell hajtani, a fellebbezést tehát birtokon kívül kell referálni.

A sármellékiek azonban bíztak ügyük igazában,

és vállalták a további harcot, amely később meg is hozza a maga gyümölcsét. A fellebbezés alapján 1750 szeptember 11-én Zala megye törvényszéken, Zalaegerszegen tárgyalják a pert.

Itt a parasztnak kérik az úriszék ítéletének megváltoztatását és a gyakorlatban is alkalmazott urbari szerződés hatálybantartását. A földesurak ügyvédje pedig kéri az úriszék ítélet helybenhagyását és annak végrehajtását.

Zala megye törvényszékén a következő, a parasztnak igazatadó határozatot hozták:

„Az 1715. évi 101. és az 1723. évi 61. artikulus a szabadköltözködésű személyeket, amilyenek a sármelléki alperesek is, csak a megállapodás szerint kötelezi, a B. alatti megállapodást, ill. szerződést pedig, amit ugyanezek az alperesek nyújtottak be, maguk a földesurak is, osztóztársaik is, és azok utódaik is gyakorlat folytán érvényben lévőnek ismerték el, és amennyiben ennek a szerződésnek valamelyik pontját a parasztnak nem tartották meg (csak) annak végrehajtása tartozik az úriszék hatásköréhez. Az érvényesség fölött (az úriszék) semmiképpen nem dönthet, (mert) abban törvényes fóruma az illetékes, és így az alpereseket is és a földesurakat is egyformán a szerződés megtartására kötelezzük.

A parasztnak az ítélet kihirdetése után köszönetet mondanak a szerződés hatálybantartásáért, és kijelentik, hogy az ítélethez és a szerződéshez alkalmazkodni fognak. A földesurak ügyvédje, az ítélettel meg nem elégedvén, a királyi táblához nyújtja be fellebbezését. A parasztnak erre azt vitatják, hogy a földesurak fellebbezése elfogadhatatlan, mert ez a törvény nem engedi, és kérik a törvényszék ítéletének hiteles kiadását. A földesurak fellebbezését mindezek ellenére elfogadja a megyei törvényszék.

A sármelléki parasztnak 1750-ben megkezdett pere tehát nem fejeződött be a megyei törvényszéken sem. Az ügy lényegében 1754-ben oldódott meg egy újabb szerződés megkötésével. 1753. augusztus 31-én ugyanis a királyi tábla visszaküldő ítélete alapján a megyei törvényszéken a pert újra tárgyalják. A megyei törvényszék most a következő salamoni ítéletet hozza:

„Mivel a Nemes Királyi Ítéző Tábla visszaküldő ítélete, az alperesek által benyújtott szerződés földesurakon keresztül történő rendezésének nem áll útjában, ezért a földesurak megbízottja által idézett törvények, a gyakorlat, és ennek a nemes vármegyének szokása és kiváltképpen a szomszédos ura-

SÁRMELLÉK KÖZSÉG 1754-BEN ÖSSZEÍRT

JOBBÁGYAINAK EGY RÉSZE:

Az Oroszvály család telepesei- nek nevei:	Ház He- lek:	Járt Földek:	Irtás Földek:	Rétek Szekér Szám:	Házhelyhez irtatott, és kertjeikhez fog- lalt földek, melyek- rül nem attak az Parasztok
Varga Mihály	1	6	12	5	
Szabó Mátyás, Pál és Sándor					
özvegye	1	6 ³ / ₄	38 ³ / ₄	10	
Szemes Mihály	1	6 ¹ / ₂	42 ³ / ₄	12	
Köszörüs Imre	1	6	24 ³ / ₄	5	
Jándli János	1	6	22	2	
Bihalos Mihály	¹ / ₂	2 ³ / ₄	13 ¹ / ₂	1	
Kárász György	1	6	36	2	
Milszajer György	1	6	15	3	1
Horváth Péter és Mátyás	1	6	31 ³ / ₄	9	1 ¹ / ₂
Artner József	1	6	18	—	1
Fekete Németh Fiastul	1	6	21	—	1
Hermán Tamás	¹ / ₂	3	13	—	—
Kéménés György	¹ / ₂	3	20 ¹ / ₂	—	³ / ₄
Kámány Ferkó	¹ / ₂	3	8 ¹ / ₂	—	—
Vaspóri András	¹ / ₂	3	8 ¹ / ₂	—	1
Németh Simony	¹ / ₂	3	7 ¹ / ₂	—	—
Kurucz György	¹ / ₂	3	8 ¹ / ₂	—	1 ¹ / ₂
Kránicz Mátyás	1	6	12 ³ / ₄	—	1
Dencs György	1	5	29	4	—
Németh Mátyás	¹ / ₂	2 ¹ / ₂	4 ³ / ₄	—	—
Kámán Mihályné	¹ / ₂	2 ¹ / ₂	9 ³ / ₄	¹ / ₂	—
Gazdag Antal Fiastul	1	5	22 ³ / ₄	5	—
Kiss Köszörüs	¹ / ₂	3	11	2	—
Fejér Mihályné	¹ / ₂	3	15 ¹ / ₂	1	—
Belvári József	¹ / ₂	3 ¹ / ₂	15	1	—
Kámán János	¹ / ₂	3	9 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	—
Tangli András	1	6	7	5	—
Banhoffer György	1	6	15	—	—
Papok	1	6	14	1 ¹ / ₂	—
Varga Mihály	1	6	11 ¹ / ₄	1 ¹ / ₂	—
Borbély Mihály	¹ / ₂	3	9 ¹ / ₄	—	2 ³ / ₄
Vaszari János	¹ / ₂	3	9 ¹ / ₄	—	—
Barbély János	1	5	17 ¹ / ₄	1	2 ¹ / ₂
Horváth Miklós	1	5	21 ¹ / ₂	6	1
Krokker György	1	6	19 ¹ / ₂	2	1

dalmak és nemes uraik birtokán régebben kialakult szokásoknak megfelelően rendelkezünk:

Miszerint mindenegyes egész telket lakó telepes, minden héten saját ekéjével, vagy szekerevel egy napot, reggeltől estig, robot címén ad a földesúrnak, vagyis (egy napot) köteles dolgozni. A féltelkes pedig mással összefogva szintén egy napot. Ha azonban kézi munkával szolgál, akkor az egész telkes telepes hetenként két napot, a fél telkes pedig egy napot dolgozzék. Az olyan zsellér pedig, amelyik csak házzal, ill. annak tartozékával bír, de a telekhez nem tartozik sem föld, sem rét, az „tartozás” címén minden hónapban egy napot köteles dolgozni, ha van igazvonója akkor azzal, ha nincs akkor gyalognapszámmal. Ezenkívül a földesúrnak szabad mindenegyes tartozékkal bíró háztól is, meg a zsellérháztól is aratás idején egy pár csirkét, karácsonykor pedig egy kappant követelni. Az irtás, — vagyis a telekhez nem tartozó, — földekről pedig mindenfajta terményből tized jár a földesúrnak „terragium” címén.

A földesúr pedig, mielőtt az előbbi szabályzat-érvénybe lépne, köteles a nemesek bírása előtt egy egész telekhez, ami után persze hetenként saját ekéjével dolgozik, (telek) tartozék címén, tizenkét hold szántóföldet, melynek mindegyike három pozsonyi mérő vetőmagot fogad be, és hat szekér szénát termő rétet, a házhelyet és környékét nem beleszámítva kijelölni. És mivel az összeírásból kitűnik, hogy a szóbanforgó területen kevés a rét, sőt a szántóföldek is nagyobb részt csak irtásföldek, ezért szabad lesz a földesúrnak rét helyett szántóföldet kijelölni, minden egy szekeres rét helyett egy hold szántóföldet, ami az előírt mértéket elbírja (3 köből vetőmag), és az ilyen változtatással a telepes köteles megelégedni. Ha azonban a szántóföld ilyenfajta tartozékok elosztására nem lenne elegendő, akkor a földesúr az irtásföldeket jelölheti ki a telepeseknek a tartozékok pótlására, azonban semmiestre sem az irtás előbb megállapított értékelése, vagy munkabére szerint. A borkimérés Szent Mihály napjától karácsony bőjtjéig megengedett a falusi közösségnek.

Egyébként mind a borkiméréstől és mészárszék-től, mind a vadászástól és madarászástól eltiltatnak, a bírságok összege a földesúrnak jár. A parasztnak a földesúr engedélye nélkül nem szabad irtást végezni. A házakat és irtásföldeket a földesúr tudta nélkül, a telkek tartozékait pedig semmiképpen sem szabad eladni, vagy elcserélni. Végül a halászat és makkoltatás mind a sármelléki, mind a deveçseri

birtokon birtoknak és lakóinak szükséglete képpen minden adózás nélkül szabad lesz. Ezt a szabályzatot mint törvényes urbáriumot az alpereseknek is előírjuk, a földesúrnak is betartásra határozatképpen elrendeljük.”

Az ítéletet a földesurak, amennyiben az ellenük szól, újra megellebbedezik, amennyiben az számukra kedvező, elfogadják. Kérjük az ítélet végrehajtását. A megyei törvényszék a telperesek kérelmének eleget tesz, és a végrehajtásra a szolgálóitól eszküdtjeit kiküldi.

A sármelléki jobbágyok harca az 1731-ben lefektetett jogaikért nem volt hiábavaló. Ha nem is tartatják meg az 1731-es szerződést, harcukkal azt mégis elérik, hogy a nemesek új szerződést kötnek velük. Ez a szerződés még mindig jobb életlehetőségeket biztosít számukra, mint a szomszédos falvak jobbágyainak azok urbáriuma. Majdnem egy évszázadra határozza meg a jobbágyok és földesurak közötti jogi viszonyt ez az 1754-es szerződés. Még 1806-ban is érvényben van, „. . . ámbár a szerződés érvénye már vitássá leett, s ügye most is folyamatban van.”⁵ A fentebb vázolt tények azt igazolják, hogy a XVIII. század második felében nagyon eleven az osztályharc a sármelléki jobbágyok és uraik között. Az a tény, hogy a harc nem dől el fél évszázadon át sem a földesurak javára, igen sok mindennek köszönhető. Ezzel a kérdéssel alább részletesen foglalkozunk. Itt most még szeretném felhívni a figyelmet a két szerződés, ill. urbárium (az 1731-es és az 1754-es) összehasonlítására. Összehasonlítva a két szerződést, úgy látom, hogy a robot és a hosszúfuvar követelése az, ami leginkább felháborítja a sármellékieket, és ad erőt további harcaikhoz.

A sármelléki jobbágyok főleg azért harcolhatnak viszonylag sikeresen, mert kedveznek nekik a történelmi körülmények.

Mária Terézia felismerte a nemesség parasztfelkelésektől való félelmét és a jobbágyságban rejlő erőt, és e két társadalmi osztályt egymás ellen játszta ki a maga terveinek mielőbbi végrehajtása érdekében.⁶ A királynő ügynökei biztatására a parasztság nem fogadja el a vármegye peres ügyekben hozott döntéseit, hanem egyenesen a királynőhöz fordul panaszos leveleivel, — és gyakran szóbeli panaszával. Gyakoriak a Bécsbe való utazgatások abban az időben. A „jó királynő”-ben való bizakodás sokakat vezet tévútra.

Ez történik a zalai parasztsággal is.

Zala megyében jóval később és jóval kisebb mértékben kerül sor a parasztnak nemesek elleni meg-

mozdulására, mint Vas megyében, mégis „A parasz-
tok viselkedése oly nagy aggodalmat keltett Zalá-
ban, hogy a vármegye július 4-i ülése szükségesnek
tartotta felhívni reá a helytartótanács figyelmét.

Zala megyében a Helytartótanács hozott fel-
irata szerint a parasztok közt az a hír van elter-
jedve, hogy a királyné nagy szabadságokat adott a
parasztnak, de a vármegye és a földesurak elrejtik
a róla szóló írást előlük. Ezenfelül közismert
dolog, hogy a parasztok sok helyen ülést tartanak,
kiküldött emberek járnak köztük egyik helyről a
másikra, akik felizgatják a még békében levőket,
azzal csábítván őket, hogy most közös akarral se-
gíteni tudnak sorsukon. A mostani megyegyűlésen
is sokan jelentek meg közülük, és teljesen alaptalan
panaszaik jogosságát nagy számukkal akarták a
vármegye által elismertetni. Legszájasabbak köztük
a sármellékiek, akik egyszer már elintézték pana-
szaikkal újra előállottak, és a robotolást megtagad-
ták. Más helységekből való földesurak is panaszkodnak
azonban arról, hogy a parasztok nemcsak
nem robotolnak, hanem még pénzért sem dolgoz-
nak.”⁷

A fentiekből kitűnik, hogy a sármelléki jobbá-
gyok szívós makacssággal ragaszkodnak az 1731-es
szerződéshez, nem tudnak az 1754-es szerződésben
megnyugodni, — különösen az abban rájuk rótt ro-
botteher fáj nekik, — és nagy lendülettel kapcsol-
ódnak be a Mária Terézia által fűtött paraszti
zendülésekbe. Megragadják a számukra kedvezőnek
mutatkozó történelmi pillanatot, és bízva „jó ki-
rálynő”-jükben, még a megyegyűlést is szeretnék
megfélemlíteni, ill. arra bírni, hogy az 1731-es
szerződésben lefektetett jogaikba helyezze vissza
őket.

Ebben az erősen kiélezett helyzetben közeledés
jön létre a királynő és a nemesség között az úrbér-
rendezés, valamint a parasztlázongások leverése ér-
dekében. Mária Terézia katonaságot küld Vas és
Zala megyékbe a parasztlázongások lecsillapítására,
a nemesség pedig beletörődik az úrbérrendezésbe.

Az úrbérrendezés ügye lassan haladhat csak. Köz-
ben a parasztok tovább nyugtalankodnak, köztük a
sármellékiek is:

„A már régebb óta panaszkodó sármellékieken
és muraköziesen kívül újabban a kemendolláriak
panaszolták be földesurukat, Festetics Kristótot. Ez
utóbbi ügyben aug. 15-ére már el is rendelte a vizs-
gálatot, a sármellékiek és muraköziek evorsabb el-
intézésére pedig az eredetileg szeptember havában
esedékes megyegyűlést már aug. 27-re kihirdette.”⁸

„... az aug. 27-i megyegyűlés a helytartótanács tu-
domására hozva, azt is jelentette, hogy júl. 26-i ren-
deletnek megfelelően felhívta a parasztnak, hogy
panaszaik elintézéséig nyugodtan viselkedjenek. En-
nek a felhívásnak azonban nem lett meg a kívánt
credménye, mert a parasztság tovább forrong, a me-
gye tisztviselőinek tekintélye közöttük napról-napra
csökken, és a parasztnak nemcsak az úriszék és a
megye határozataiban, hanem már a királyi rende-
letekben sem akarnak megnyugodni. Példa erre a
sármellékiek esete, akiknek panasza ügyében aug.
26-án megtörtént döntést éppen ezen a megyegyű-
lésen hirdették ki. Minthogy az ítélet ellenük szólt,
a sármellékiek kijelentették, hogy ófelségéhez fog-
nak fellebbezni.”⁹

1767-ben elkészült a Mária Terézia-féle urbárium,
amely korlátozza a földesúri kizsákmányolás túlzott
lehetőségeit. Mária Terézia a jobbágytelkek nagy-
ságát pl. a Zala megye által ajánlott 16—18 hold
helyett 18—20—22 holdban állapítja meg. A „... job-
bágytelkek kimérésénél a királyi öllel mért 864
négyesögöles területet 3 pozsonyi mérősnak, az 567
négyesögöles területet 2 pozsonyi mérősnak fogják
venni.”¹⁰

A királynő a robot kérdésben is a jobbágyság ol-
dalára áll, és a megye által ajánlott hetenként egy-
szer adandó 4 igás robotot kétigás robotra szállítja
le. Igaz, hogy ebben a kérdésben enged a királynő,
de a nemességnek is engednie kell. Sármellék job-
bágyainak helyzetén nem változtatott az úrbérren-
dezés. A földesurak és jobbágyaik közötti jogi vi-
szonyt a Mária Terézia-féle urbárium szerint adózó
falvak helyzeténél jobb helyzetet biztosító 1754-es
szerződés (urbárium) határozza meg 1767 után, sőt
még a XIX. század elején is.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a sár-
melléki jobbágyok helyzete teljesen változatlan ma-
rad a következő évtizedekben. A földesurak meg-
találják annak a módját, hogy a parasztnak meg-
fosszák földjeiktől, és így a természetes szaporodás
mellett hozzájáruljanak a jobbágytelkek összezsugo-
rodásához, melyek a valóságban nemcsak a „járt
földek”-ből állnak (kb. = 6 hold), hanem átlagosan
20—22 holdnyi irtvány (a holdak 3 pozsonyi mérő-
sek, vagyis 864 négyesögölesek) is tartozik hozzá-
juk. Menedéket még „jó királynő”-jüknél sem talál-
hatnak, talán még annyit sem, mint más falvak
lakói, hiszen a sármellékiek egyik földesura éppen
az a Festetics Pál, aki a királynő legbizalmasabb
emberei közé számíthatja magát. Természetes, hogy
a vitás kérdések eldöntésénél inkább a parasztság

húzta a rövidebbet, mint Festetics Pál vagy akár a többi sármelléki földesúr.

A jobbágyság rendelkezésére álló földterület összezsugorításának első módja az irtványok elvétele volt. Ez már az 1770-es években megkezdődik. Az 1754-es években a legkisebb irtványok is a 7 hold körül vannak, tehát meghaladják a „járt földek” nagyságát, a legnagyobb irtvány a 42 hold, az átlagos pedig a 20 hold körül mozog. Az irtásföldeket általában visszaszedték a földesurak jobbágyaiktól, és azokat majorsági gazdaságaikhoz csatolták. Sármellék esetében nem tudom kimutatni, hogy az irtványok elrablása milyen ütemben történt, de ha a „járt földek”-nél is állandó és nagyméretű megcsontításokkal találkozunk, akkor egészen bizonyos, hogy az irtványok még gyorsabb ütemben zsugorodnak össze. Egy ideig még természetesen megvan az újabb irtványok létesítésének lehetősége, de az újonnan szerzett irtványokra is ugyanaz a sors vár, ami a régebben szeretteket már elérte.

A Sármellékre vonatkozó adóösszeírások rendelkezésünkre állnak 1776—1846-ig. Ezek az adóösszeírások nagyon beszédesek. Kiténik ezekből, hogy a jobbágytelkek nagysága az 1776-os évig nem csökken, annak ellenére, hogy a lakosság száma erősen megnövekszik. Az 1754-es 30—40 jobbágycsaláddal szemben 1776-ban 63 jobbágycsalád, 23 házas zsellér- és 10 házatlan zsellércsalád él a községben. Ezekon kívül még idegeneknek, így zalaváriaknak (Miklós István, Peti István, Miklós Márton, Papp Imre, Fors János, Csiszter Mihály) is és egy felsőzsidai embernek (Németh Péter) is van birtoka Sármelléken. Az idegenek többnyire réteket és szőlőket tartanak kezükben községünk területén, földet nagyon ritkán. A sármelléki jobbágyok, házas- és házatlan zsellérek számának és azok birtokállományának alakulását a mellékelt statisztikai számok, melyeket az egykorú adóösszeírásokból vettem, hűen tükröznek. Ezek alapján megállapítható, hogy a jobbágyok telki állománya 1778-ig nem igen változik. 63 telkes jobbágy, 27 házas zsellér, 10 házatlan zsellér, 10 szolga és 2 szolgáló él a faluban az 1778-as esztendőben. A parasztság soraiban is, még a telkes jobbágyok soraiban is differenciáltság mutatkozik. Vannak sokan olyanok, akik 10—14 holdas telekkel rendelkeznek és van két pár ökrük is, mások viszont 4—4 holdon gazdálkodnak csupán, és egy pár ökrük van. A házas zsellérek, igaerővel nemigen rendelkezvén, 1—2 holdat tudnak csak megművelni, a házatlanoknak pedig a legtöbb esetben semmijük, — még sertésállományuk sincsen. Ezek a falu legele-

settebbjei, — és számuk nem kevés. A házas-, házatlan-zsellérek, a szolgák és szolgálók együttesen 49 családot számlálnak 1778-ban, akkor, amikor a telkes jobbágyok száma 63.

A telkes jobbágyok és a zsellérek stb. számaránya a bizonyítéka annak, hogy a földfoglalási és gazdasági lehetőség megszűnt az 1760-as években. A jobbágyok száma nem változik, és 1846-ra is csak 54-re (9-cel kevesebbre) csökken a számuk, mint volt 1778-ban és előtte 1776-ban. A házas zsellérek száma pedig 23-ról 21-re olvad, míg a házatlanok száma 10-ről 21-re növekszik. Ezek a tények az elszegényedés jelei. Ugyancsak az elszegényedés jelének kell vennünk a szolgák és szolgálók eltűnését. Ez utóbbi amellet tanúsodik, hogy a jobb módú gazdák is szegényednek, és így nincsen szükségük, ill. tehetségük szolgák tartására.

A jobbágytelki állományok összezsugorodásának ütemét leginkább az adóösszeírások mutatják. (Itt az irtványokról nem beszélünk!) Ezek szerint a község jobbágynak kezelésében volt 1776-ban 562 és 1/2 hold szántó, 1777-ben 553 és 5/12 hold, 1778-ban 554 és 3/4 hold, 1787-ben 491 és 1/2 hold, 1799-ben 483 és 1/2 hold, 1811-ben 484 hold, 1820—21-ben 411 hold, 1828-ban 336 hold, 1841-ben 254 és 5/8 hold és 1845—46-ban 258 hold. Ha az 1776-os és az 1845—46-os jobbágytelki földeket összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy a szántóföldek nagysága az 1776-os esztendőből az 1845—46-os esztendőig az 562 és 1/2 holdról 258 holdra csökken. Ezekből az adatokból világosan látnunk kell, hogy nem a jobbágyok természetes szaporodásában kell keresnünk az egyes jobbágytelkek összezsugorodásának okát, hanem a majorsági gazdálkodás növekedésében, a földesurak földrabló tevékenységében, melyet erősen ösztönöz a napóleoni háborúk korában kialakuló konjunktúrális helyzet. Ugyanilyen arányú a jobbágyok kezelésében levő rétek összezsugorodása is. Csupán a szőlőknél nem tapasztalható nagyobb ingadozás a terület nagyságában. A szőlők 1776-ban 211 kapaljnyit tesznek ki, a későbbiekben csekély ingadozás tapasztalható, de 1845—46-ban ismét 211 kapaljnyi a szőlők területe.

Érdekes, hogy a jobbágyság életlehetőségeinek korlátozása az 1790-es években kezdődik meg erőteljesebben, és utána csak fokozódik. Feltétlenül összefüggést kell látnunk a napóleoni háborúk és a majorsági gazdálkodás fokozódása között. Ezen a téren természetesen nem a kisnemesek, hanem az őket is bekebelezéssel fenyegető Festeticsek járnak az élen.

Figyelemreméltó, hogy a szőlők területe sohasem csökken, viszont a földek és rétek, vagyis a gabonatermelés fokozásához és az állattenyésztés fejlesztéséhez szükséges ingatlanok egyre inkább a majorságokhoz csatlakoznak.

Nemigen szorul bizonyításra az, hogy az irtványok, — bár erre adatom nincsen, — szintén a majorságokhoz kapcsolódnak. Szinte elképzelhetetlen és az irtványokkal kapcsolatban kialakult általános szokások is ezt bizonyítják), hogy azok a földesurak, akik a jobbágytelkeket is a felére zsugorítják össze, ne rabolnák el az irtványokat. De az irtványok elvesztése mellett tanúskodik a zsellérkedés is.

1778-tól kezdve találkozunk árendásokkal is Sármelléken. Az árendások, vagyis a bérlők is hozzájárulnak a község jobbágytelki állományának összezsugorításához, mégpedig olyan értelemben, hogy a földesurak szívesen csípnék le egy-egy darabot a bérlők részére néhány forint fejében. A tökehiányban szenvedő nemesek többre becsülik a bérlőktől kapott forintokat, mint a jobbágyaik jólétét, sőt saját majorságuk fejlesztését is csak másodrendű kérdésnek tekintik a bérbeadással szemben, a tökehiány kényszerítő hatása alatt.

Baló Sámuel 1778-ban olyan birtokkal rendelkezik, mint árendás Sármelléken, hogy a hadi és házi (megyei) pénztárba 168 frt adót fizet. Ugyanebben az esztendőben Ábrahám Pál bérlő 20 frt adót fizet. De úgy látszik, hogy Ábrahám Pál még 1787-ben is árendás Sármelléken, és az is kitűnik, hogy nem ment tönkre közben, sőt gyarapodhatott, hiszen ekkor már 32 frt az évi adója. 1787-ben egy Gráb nevű zsidó bérlő nevét is említik az összeírások. Gráb évi 16 frt adót fizet. A későbbi években, így 1799-ben, 1811-ben, 1820-ban és 1821-ben a bérlők nevének említése nélkül jegyzik fel a bérlők hadi- és házi-adóját, melyek időrendi sorrendben: 122, 234 és 588 frt-ot tesznek ki. Az árendások adójának növekedése azt mutatja, hogy szívesen adtak bérlők kezére ingatlanokat, és a bérelt ingatlanok területe is egyre nagyobb lett, természetesen a „communitas”, vagyis az egész falu jobbágy és zsellér lakossága rovására.

Az 1799-es évektől kezdve nagyobb juhállományra is találkozunk. Ha a juhállományra vonatkozó számok nem is olyan nagyok, hogy szükségszerűvé tennék a jobbágyok legelőinek megcsonkítását és azok birkalegelővé való változtatását, számunkra mégis van jelentőségük, mert megmutatják a kon-

junkturális időret és azt, hogy a kapitalizmus felé való haladás sebessége fokozódik.

A sármelléki jobbágyok elzselléresedésében szerepe van minden bizonnyal az állandóan növekvő állami adóknak is.

A kisnemesi földbirtokok elaprózódása éppen olyan ütemben halad, mint a jobbágytelkeké. Sármellék „... régi jogon a Domokosoké. Az összes földbirtokosok ettől a családtól erednek, kivéve a Bogyaiakat. Ezek ugyanis már az 1720-as esztendőben együttesen birtokoltak a Domokosokkal, végül 1732-ben Bogyai József pert indított a Domokosok ellen. Ekkor olyan értelmű megegyezés jött létre, hogy annak erejével a község egynegyede Bogyai Józsefé, háromnegyede pedig a Domokosoké.”¹¹

1720-, ill. 1732-től sokat változik a sármelléki birtokos nemesek névsora a XIX. század elejéig. Számuk főleg a természetes szaporodás útján növekszik, és számuk növekedésével a falu határa egyre több család kezében oszlik meg. A nemesi leányok férjhezmenetlével a Domokos- és Bogyai-birtokok addig ismeretlen nevű nemesek kezébe kerülnek.

1806-ban a következő nemesek birtokolják Sármelléket:

- „1., Gróf Festetics György.
- 2., Bogyai László, Péter és Bogyai Ignác utódai, osztatlan állapotban.
- 3., Bogyai Mihály.
- 4., Roboz Ferenc.
- 5., Oroszvári Erzsébet, néhai Börzsönyi István neje.
- 6., Ságvári György.
- 7., Murmanniam Borbála úrnő.
- 8., Kovács Erzsébet.
- 9., Mezericzky Károly.
- 10., Mezericzky Sámuel.
- 11., Mezericzky István.
- 12., Mezericzky György.
- 13., Somogyi Mihály.
- 14., Nagy Zsigmond.
- 15., Győrfi Zsigmond.
- 16., Böröcz László.
- 17., Egri László özvegye.
- 18., Vida Gábor.
- 19., Briglovits Nemes-Boldogasszonyfán.”¹²

A földesurak egymáshoz való viszonya igen sokoldalú. A családi kapcsolatok létesítésétől a pereskedésig mindenféle esemény lezajlik közöttük.

Fentebb láttuk már, hogy Bogyai József 1732-ben pert indít a Domokosok ellen, és a per eredményeként a község határának egynegyede a Bogyaiak

kezébe kerül. A birtokszerzésre a Bogyaiak is nagy gondot fordítanak, és így elérik azt, hogy még akkor is élnek (1945!) Bogyai utódok Sármelléken, amikor a többieknek már se híre, se hamva. A Bogyaiak a birtokszerzés során kb. a falu határának felét szerzik meg. Újabb és újabb birtokok megszerzésére nemcsak házasságkötés útján tesznek szert, hanem vásárlással is.

„Bogyai Péter utódai az ősi birtokon kívül közösen birtokolják azt a részt is, amelyet Oroszvári Erzsébettől (hajdan Börzsönyiné) szereztek örökjogon 9 ezer forintért. Ennek a résznek hivatalos iratai eddig még nem készültek el.

A faluban levő birtok összesen nyolc holdat tesz ki. Erre épült téglaház, istálló, magtár. A másik birtok, a Börzsönyi kúriáé, szintén a faluban, négy holdat tesz ki. A szántóföldeket a gazdák művelik, felesben. A telkes gazdákat az előbb nevezett Bogyaiakhoz tartozóknak számítjuk.

Bogyai Mihály Sármelléken tartózkodik. Gyermektelen. Egymaga adminisztrálja egész örökölt birtokát. Áll ez: egy kúriából, kb. 40 hold nemesi szántóföldből, 7 telkes gazdából és 10 urnából (hegyjogot kell érteni e kifejezésben: urna!) Ezen birtokaiból néhány holdat zálogba adott nemes Breglovitsnak néhány száz forintért. Szerzett pedig Vida Pétertől és Gábortól kb. 2 holdat a vele szemben elkövetett erőszak miatt. Érte ez a rész kb. 12 ezer forintot. E szerzeményre csekély reménysége van, mert a tulajdonosok igen makacsok, rokonai a virtuális öröklést, eltulajdonítást, bekebelezést megakadályozzák.

Roboz Ferenc a Győr vármegyei Szemere községben tartózkodik. Nemesi földjét a termény fele a-nyában adta ki jobbágyai között. A faluban kúriális birtoka nincs, míg a Devetser hegyen a legnagyobb rész az övé. 14 fél-telkes gazdája van, akik együttvéve 180 hold szántóföldet birtokolnak. Ez a rész kb. 14—16 ezer forintot tesz ki.

Oroszvári Erzsébet, egykor Börzsönyi Istvánné sármelléki birtokát apai jogon szerezte. Ezt azonban Bogyai Péterre ruházta át 9 ezer forintért. Most a következő birtokai vannak: Oroszvári Mihály és Dániel széthulló birtokainak részéből neki jutó porció, Ságvári Zsuzsanna porciója, mely ugyan egyszerű módon adósságok rendezésére van kijelölve, de erről írást készítettek; néhány kis föld, amit Vidáék zálogosítottak el, jelentősebb nemesi szántóföldek és a faluban lévő kb. 2 holdas birtok, amelyre agyagház épült. Ide tartozik néhány gazda nemesi szőlőkkel a Devetser-hegyen.

Ságvári György a Zala vármegyébe tartozó Kővágó Örs községben lakik. Apai jogon szintén közbirtokos Sármelléken. Erről tanúskodnak az irodai szekrényben lelhető osztozkodási iratok. Tartozandóságait a következőkben állapítja meg a Fasc. 17. Nr. 170-es irat.

1., A faluban lévő kúriális birtokon a következő telkes gazdák vannak:

a., Varga János, akinek telke	2.410 négyszögöl,
b., Papp János	„ „ 2.410 négyszögöl,
c., Fejér György	„ „ 2.070 négyszögöl,
d., Varga Ferenc	„ „ 2.070 négyszögöl,
e., Takács Wolfgang	„ „ 2.107 négyszögöl.

(Takács Wolfgang utódai ma is viselik ragadványnévként a Wolfgang = Farkas nevet, bár eredetéről semmit nem tudnak. — Saját megjegyzés!)

2., A falun kívül

a., A felső mezőn	29 1/2 hold,
b., Az alsó mezőn	30 hold,
Összesen:	59 1/2 hold.

Ezek legnagyobb része ki van hasítva gazdák telkének.

3., urnányi hegyjoga.

E porcióért a fentnevezett Ságvári úr 9 ezer forintot kért. Annak értéke azonban... 6 ezer forinton felül vehető.

Ságvári Borbála úrnő, Murman úr özvegye György testvére részével egyenlő részt birtokol. Murmanné úrnő jobbágyi földjei adóssággal vannak megterhelve amit az egyes gazdák irányában, ha szőnyegre kerül az ügy, rendeznie kell.

E porció jogainak örök átruházását Murmanné úrnő a legutóbbi alkalommal 7 ezer forintban állapította meg, de nagy remény van arra, hogy önagsága e részt 5 vagy legfeljebb 6 ezer forintért meg tudja szerezni.

Mezericzky Károly úr, aki egyébként a vármegye-nek comisszáriusa, osztozkodás útján neki jutó részét növelte úgy, hogy megszerezte testvérenek porcióit is. Curiája nincs. Ezért a falun kívüli nemesi földjeit gazdáknak szokta kiadni bérbe a termény fele arányában.

Kováts Erzsébet kisasszony saját sármelléki kúriájában lakik. 3 telkes gazdája van és nemesi szántóföldjei, melynek jövedelméből tartja fenn magát. Van még néhány földje, miket valamikor Oroszvári Dániel zálogosított el, melynek Oroszvári Julianna utódai, nemkülönben Oroszvári András

által iratok erejével a kegyelmes Grófnak adtak át.

Mezericzky Sámuel úr Kővágó Órsön lakik. Porcióját részben apai jogon, részben Tóth Zsuzsanna, felesége után birtokolja. Ennek mennyisége az ügyvédi akták szerint így oszlik meg: Van kúriája, mely hajdan apósáé, Tóth Péteré volt, melyet legleg bérbé kiadott. Nemesi földjei kb. 50 holdat tesznek ki. A bérlő e porciókért kb. 280 forintot fizet, értéke tehát 4—5 ezer forintnak vehető.

Mezericzky István és György porciójáról hivatalos írás eddig még nem készülhetett. Kb. 1 zsellér és 16 hold szántóföld.

Nagy Zsigmond Köves Kálon lakik. Felesége jogán van 3 telkes jobbágya és kb. . . . nemesi szántóföldje.

Somogyi Mihálynak az Oroszvári családból született felesége után van kb. 28 holdja és 3 telepese.

Egri László özvegye sármelléki, apai kúriájában lakik. Van 24 hold szántóföldje és 2 jobbágya is.

Vida Gábor a szántóföldek egy részét már átruházta a kegyelmes Gróf úrra, egy jelentéktelen kúriáján és néhány szántóföldecskéjén kívül egyebe nincs Sármelléken.

Nemes Breglovitsnak zálog jogán van Bogyai Mihálytól kb. 12 holdja 400 forint értékben.

Mezericzky Sámuel úrnak Sármellék községben Gátra Dullóben van 3 hold szántóföldje amit az Oroszvári család zálogosított el 100 forint értékben.¹³

A Bogyaiaknál nagyobb hatalmasságok lépnek fel a XVIII. században birtokszerzési igényükkel Sármelléken: a gróf Festeticsek. A Festeticsek kitűnően gazdálkodnak és adminisztrálnak. Sármellék birtokosainak még a családfáját is elkészítik (Geneologia Possessorum Sarmellékiensium), megjelölve az egyes nemesek kezén levő birtokokat és a már eladottakat az eladási évvel és árral együtt. Ez a családfa, mint egy kémjelentés állhatott a sármelléki kismemeseket felfalással fenyegető gróf Festeticsek irattárában, hogy mindenkor tájékoztassa a „kegyelmes grófokat” a sármelléki nemesek vagyoni helyzetéről és a további birtokszerzési lehetőségekről. Ezek alapján elmondható, hogy a sármelléki kismemesek birtokait főleg a Festeticsek vásárolják meg.

Domokos Julianna (férje: Simonyi Ádám) unokái: Boncz Katalin és Böröcz Judit fél telküket a grófnak adják át 290 frt összegért, Tóth Gábor, szintén a Domokosok leszármazottja, eladja örökségét a grófnak 1795-ben 3000 frt-ért. Mezericzky Sámuel és

Tóth Zsuzsa fia: Sámuel 1805-ben adja el vagyonát a grófnak 900 frt-ért. Vida Gábor a részét 1803-ban adja el a grófnak 260 frt-ért, Vida Péter pedig már 1801-ben eladja a grófnak 3 drb szántóföldjét 180 frt-ért, és ezekről írást is készített. Ugyanez 1803-ban teljes örökségét eladja a grófnak 1400 frt-ért.

A Kováts Zsigmond és Domokos Borbála házasságából született gyermekek: Rózsa, Katalin, József és László Erzsébet kivételével sármelléki örökségüket örökre átruházták a grófra 1780-ban 12 000 frt-ért. Oroszvári Julianna birtokát 1806-ban adják el a grófnak 13 300 frt-ért.

Oroszvári András és Bárány Borbála fia: Gábor örökségét örökre eladja a grófnak 1806-ban 6669 frt-ért. Az említett eladó apja, Oroszvári András a maga sármelléki birtokait már előbb, 1785-ben örökre átadja a grófnak 7000 frt-ért. Farkas Anna, Farkas József és Bogyai Borbála leánya sármelléki örökségét a grófnak adja el 1803-ban 8600 frt-ért.

Az elmondottak világosan bizonyítják, hogy a nagybirtokosok milyen könnyűszerrel kaparintják meg a kismemesek birtokait. A XIX. század elején levő konjunkturális helyzet nagy jövedelemhez juttatja a Festeticseket. De láthatjuk azt is, hogy a konjunkturális helyzetet is csak a nagybirtokosok tudják kiaknázni a maguk hasznára, további birtokszerzésre. A kismemesek kezéből konjunkturális időben is gyakran hullik ki a föld, adják el birtokaikat. Igaz, van rá példa, hogy kismemesek is vásárolnak egymástól birtokot, de ez nem olyan gyakori jelenség, mint a nagybirtokosok vásárlásai.

Nem lenne helyes természetesen az elmondottakból azt a következtetést levonni, hogy minden egyes birtokeladás egy-egy kismemes tönkremenését jelent. Nem erről van minden esetben szó. A birtokeladások egyik oka lehetett az is, hogy a más községekben lakó földesúr nem tudott kellő haszonnal gazdálkodni sármelléki birtokán, és így inkább eladta azt. A nemesi birtokok eladásának leggyakoribb oka azonban mégis a kismemesek elszegényedése, kidőlése az egyre nagyobb ellenfelet jelentő nagybirtokosokkal szemben.

A XIX. század elején kialakuló konjunkturális helyzet sürgeti a majorságok kialakítását, ill. kibővítését. Sármellék történetében is világosan bebizonyítható a jobbágytelkek összezsugorodása. A földek és rétek jobbágytelki állományhoz tartozó része a felére zsugorodik 1754—1846-ig, annak ellenére, hogy a telkes jobbágyok száma nem növekvőben, hanem inkább csökkenőben van.

Ugyanakkor a zsellérek száma erősen növekszik. Az irtványok kicsire zsugorodnak össze, majd teljesen kicsúsznak a jobbágyok kezéből, új irtványok létesítésére pedig sokkal kisebb mértékben van módjuk, mint az 1731—1750-es években.

A földesurak szívesen kihúznák az utolsó darab földet is jobbágyaik lába alól, ha a feudális termelési mód felszámolása saját káruk nélkül módjukban lenne. A tőkehiány azonban arra kényszeríti a földesurakat, hogy az összezsugorított jobbágytelkeket meghagyják jobbágyaik kezén. A jobbágyok földtől való teljes megfosztása, elszelléresítése nem áll módjukban, mert ez a robot azonnali megszűnését, ill. óriási mértékben való csökkenését vonná maga után. A földesurak pedig, — éppen a tőkehiány következtében, — a robotmunkát semmi másval nem tudnák helyettesíteni ebben az időben. Sármellék és egyúttal a környékének is leggazdagabb földesura „...gróf Festetics György is meghagyta utasításában, akinek a kezén a pénztőke felhalmozásának viszonylagos meggyorsulásáról beszélhetünk a konjunktúra éveiben, hogy a gazdatiszt a pénzes munkásokkal kémélve bánjon és csak ott ahol elkerülhetetlen, applicallya (alkalmazza — Sz. I.), nagy judiciummal (körültekintéssel — Sz. I.) költetik élni, ahol olcsóbban jut az uraság hozzája, avagy szaporábban költetik végezni valami dolgot, azt fontolja meg... az pénzes munkásokat vagy rövid napokra, avagy gyöngébb munkára, úgy, mint gyomlálásra, gyűjtésre, stb., ahol gyermekeket és asszonyokat olcsó pénzen lehet találni, fordítani tanácsos.”¹⁴

Ha a gróf Festeticsek is óvatosan merik csak alkalmazni a bérmunkát és nagymértékben veszik igénybe a robotot, mennyivel inkább kell a sármelléki tőkeszegény kisnemeseknek ragaszkodniuk robotos jobbágyaikhoz. Abból az ellentmondásból, melyben a majorságok növelése és a tőkehiány miatt kerülnek, nem találják meg a kivezető utat 1848-ig. A jobbágyok felszabadításában öngyilkossági kísérletet látnak.

A sármelléki parasztok reformkori helyzetére elsősorban az adóösszeírásokból tudunk következtetni. Ezek közül is az 1828-as összeírásokba elhelyezett jegyzőkönyvek a legmértékadóbbak.¹⁵

Az 1830-as összeírás elvégzése azért vált szükségessé, mert az 1828-as nem tükrözte a valóságos helyzetet, még csak meg sem igen közelítette, s így az állami adó kivetése sem lehetett az állam által megkívánt szinten. A jobbágytelki állományok megműveléséhez szükséges kiadásokat az 1828-as

összeírásban jóval többre veszik, mint az 1830-asban, a bevételeket pedig jóval kevesebbre. Ezzel azt szerették volna elérni az összeírók, hogy a parasztság állami adója kevesebb legyen, és így könnyebben teljesíthesse kötelezettségeit földesurával szemben, aki ebben az időben már Sármelléken is pénzadót követel a terményadó helyett. A nádor azonban az 1828-as összeírások javítását rendeli el 1828 december 21-én. A nádor rendelete értelmében tartják meg 1830 márciusában az újabb összeírást, melyet azután az 1828-as összeírásban helyeznek el.

Mielőtt azonban rátérnénk az 1830-as összeírás ismertetésére és ezen keresztül a parasztság helyzetének bemutatására, szeretnék rámutatni arra a különbségre, mely az 1828-as és az 1830-as összeírás között élesen megmutatkozik, és okát képezi az 1830-as összeírás elrendelésének.

Az egy pozsonyi mérőnyi szőlőre fordított kiadások összegét az 1828-as összeírás 7 frt 50 kr-nak veszi, ezt levonva a bevételből 15 kr hasznot állapít meg. Ezzel szemben az 1830-as összeírás 1 frt 3 kr-ban állapítja meg a kiadások összegét, és ezt levonva a bevételből 1 frt 57 kr-t mutat ki tiszta haszonként. 1 tehén évente jövedelmez az 1828-as összeírás szerint (tej, a borjú és a trágya értékét számítva!) 7 frt 15 kr-t, de ugyanakkor a tehenre fordítandó kiadásokat 7 frt-nak veszi, és így az évi tiszta jövedelem csak 15 kr. Az 1830-as összeírás szerint pedig 1 tehén évi jövedelme 6 frt 18 kr, melyből levonva a ráfordítandó évi kiadások összege, marad tiszta haszonként 2 frt 42 kr.

De egy harmadik példán keresztül is érzékelhetjük az 1828-as és az 1830-as összeírás közötti különbséget. Ez pedig a katonaság évi gyakorlatozásai során keletkező károk felbecsülésében mutatkozik. Míg az 1828-as összeírás az 1827-ben elszenvedett károkat 126 frt 19 kr-ra becsüli, addig az 1830-as összeírás az évi katonai gyakorlatokból eredő károkat átlagosan 40 frt-ban állapítja meg.

Az 1830-as összeírás véleményem szerint is közelebb áll a valósághoz, mint az 1828-as, a felsőbb hatóságok ezt fogadják el mértékzsinóru a parasztság megadóztatásához, így azal részletesebben foglalkozom.

Az összeírás megállapítja, hogy az úrbéri birtokon, t. i. Sármelléken, a földesuraknak nem terményben adóznak. Két egyenlő kiterjedésű mező van. Az egyiket ősziakkal: búzával és rozssal szökták bevetni, a másikat tavasziakkal: zabbal (árpat itt nem szoktak termelni), egy harmadik részt pedig parlagon hagynak. Ezeknek a mezőknek külön-

böző a termőereje. $\frac{2}{5}$ része elsőosztályú, $\frac{2}{5}$ része másodosztályú és $\frac{1}{5}$ része harmadosztályú. Mivel ezek a földek az ugar leszámításával 336 pozsonyi mérő termést hoznak, amiből az elsőosztályúhoz $134 \frac{29}{72}$ mérőnyi számítódik, amiből (az elsőosztályúhoz tartozókból) viszont 1 mérőnyit 1 frt-ra lehet értékelni, így összesen 134 frt $24 \frac{1}{8}$ kr az értéke.

A másodosztályúhoz $134 \frac{29}{72}$ mérőnyi termést hozó föld számítódik, ennek egy mérőnyi részét 0 frt 40 dénárta értékelik, összesen tehát 89 frt $34 \frac{3}{8}$ kr az értéke.

A harmadosztályúhoz $67 \frac{14}{72}$ mérőnyi termést hozó föld számítódik, ennek egy mérőnyi részét 0 frt 24 dénárta értékelik, összesen tehát 26 fr $52 \frac{3}{8}$ kr az értéke.

Mind a 336 mérőnyi termést hozó föld évenként 250 frt $50 \frac{7}{8}$ kr-ra értékeltek, ami $150 \frac{50}{78}$ -ra redukálva s a föld nagysága szerint 336 részre osztva arányos számítással mérőnként $44 \frac{4}{5}$ kr-t jelent, amit az összeírási táblázat 6. rubrikájának 2. osztályába beírtak.

Egy mérőnyi búza elvetéséből hozzávetőlegesen, figyelembe véve a háromféle fajta földet, — többévi vetőmagot stb., amit le kell vonni, — három és fél mérőnyi búza terem. 1 mérőnyi rozs átlagtermése:

	2 és fél mérő,
1 mérő búza:	3 és fél mérő,
1 mérő zab:	3 és fél mérő,
összesen:	9 mérő,

ami a gabonafélék száma szerint 3 arányos részre osztva 1 mérőnyi mennyiség elvetése után 3 mérőt terem, azaz mind a 336 mérőnyi föld elvetése után 10008 mérő. Ebből 252 a búza, 630 a rozs, a zab pedig 126 mérő. Nevezett gabonákból elsőosztályú földön 3 és fél mérő, másodosztályú földön 2 és fél mérő, harmadosztályú földön 2 mérő terem.

Egy pozsonyi mérő gabona árát a szomszédos Keszthely város hét évi átlaga szerint a nemes vármegye 1 frt 3 kr-ban állapította meg. Ezen árak szerint egy mérőnyi vetés után 3 frt 9 kr, az összes 336 mérőnyi birtoknál 1056 fr 21 kr mutatkozik.

E termés elérése érdekében a következő kiadásokat kell eszközölni: három szántás az ősziék alá, kettő a tavasziak alá. Közepesen számítva egy mérőnyi, — akár őszi, akár tavaszi az, — két és fél szántás kell. Egy-egy szántás az előljárók szavai szerint 45 kr. A vetés és boronálás 12 kr, a trágya-kihordással együtt egy-egy mérőnyi föld után 24 kr. Egy mérőnyi föld vetésével kapcsolatos összes kiadások 1 frt 24 kr-t tesznek ki. Vonjuk ki ezeket

a fent feltüntetett bevételből, marad 1 pozsonyi mérő vetés után tiszta haszon 1 frt 48 kr, azaz a háromszázharminchat pozsonyi mérőnyi föld elvetéséből 604 frt 48 kr.

Az itteni rétek csak egyszer kaszálhatók. Mivel gyakran előnti őket a víz, csak másodosztályúnak számíthatók. Értékük egyenlő a másodosztályú földek értékével. 1 pozsonyi mérőnyi rét értéke 40 kr. Az összes helyi rétek értéke 29 frt 45 kr-t tesz ki. A község rétjei ezek szerint a második osztályhoz tartoznak, a másodosztályú földek termésének értékével egyenlő a jövedelmük, ami a kilenced levonásával $2 \frac{7}{8}$ pozsonyi mérőt tesz ki. Egy pozsonyi mérőnyi rét teljes jövedelme 3 frt $1 \frac{1}{8}$ kr, az összes rétek jövedelme 134 frt 42 kr-t tesz ki. E bevételért a következő kiadások vannak:

A kaszáló bére egy-egy kaszálásra	12 kr,
Gyűjtés, rakás és behordás	15 kr,
Összesen:	27 kr.

Ezeket a kiadásokat a fenti totális bevételből levonva, 1 pozsonyi mérőnyi rét után a tiszta haszon 2 frt $34 \frac{68}{68}$ kr, minden helyi rét együttevén 114 frt $38 \frac{3}{8}$ kr.

A helyi szőlők után természetben adják a kilencedet. Értékük egyenlő a helyi elsőosztályú földek értékével. 1 pozsonyi mérőnyi szőlő értéke 1 frt. Az összes itteni szőlők $135 \frac{1}{2}$ pozsonyi mérőt tesznek ki, értéke tehát 135 frt 30 kr.

1 pozsonyi mérőnyi szőlő átlag két kapást kíván meg. Az egész helyi szőlő után tehát 271 kapást, minden kapás után levonva a kilencedet, mivel az itteni hegy egyforma termésű, 3 akó terem. A 271 kapás után 813 akó terem.

Egy akó bor átlag 1 frt-ért adható el, ami besorozva a mondott három akóval (kapásonként) 3 frt-ot tesz ki. Az egész termés közepesárnyos értéke 271 kapás után 813 frt. Egy kapásnyi termés árából, a 3 frt-ból ki kell vonni:

a., két kapálást; minden egy kapásnyi szőlő után:	24 kr,
b., karózás	5 kr,
c., nyelés	12 kr,
d., fattyazás	8 kr,
e., kötözés	8 kr,
f., trágyázás	6 kr,

Összesen: 1 frt 3 kr.

Egy kapásnyi szőlő tiszta haszna így 1 frt 57 kr, a 271 kapásé pedig 528 frt 27 kr.

Egy itteni tehenet átlag 4 hónapig fejnek (az 1828-as összeírás szerint csak 3 hónapig), azaz 120

napig. Naponként átlag másfél média tejet ad, összesen 180 médiát. Egy média tej $1\frac{3}{5}$ kr-ért adható el, beszorozva 180-nal 288 kr. azaz 4 frt 48 kr azaz 4 frt 48 kr a tej utáni jövedelem.

A borjú 1 frt 12 kr-ért adható el.

Az egy tehén utáni trágya 18 kr-t ér.

Egy tehén után tehát az összes bevétel 6 frt 18 kr, 40 tehén után 252 fr.

A tehenek fenntartására a következő kiadásokat kell eszközölni: 5 hónapon, azaz 150 napon át naponként átlag 6 fontnyi széna, melyet szalmával kevernek, ami egy centenár értékű. Egy centenár itt 24 kr-t tesz ki, az egész szénamennyiség 3 frt 36 kr-t tesz ki. Ezt levonva a bevételből, marad tiszta haszonként egy tehén után 2 frt 42 kr, 40 tehén után tehát 108 frt.

A községben egy mézáros végzi a munkát egész éven át, segéd nélkül.

E hely földjei közepeseknek tekintendők, mert agyagosak-homokosak. Az egész föld őszi vetést kap, tavaszt csak a fél-föld. A szántást két állattal végzik, a föld 40-ed része évenként trágyázásban részesül. Egy pozsonyi mérőnyi föld trágyázásához 40 kocsi trágya kell. Egy kocsi trágya kihordása 6 kr-ba kerül, a trágyázás pedig 4 évig tart. A helység 6 kaszálónyi réttel rendelkezik, ebből a közép-arányos számítás szerint, amit a fentiekben már feltüntettünk, 18 frt $6\frac{6}{8}$ kr bevétel van. Ebből az összegből 2 frt 42 kr kiadást kell kivonni, marad a községnek tiszta hasznán címén 15 frt $24\frac{6}{8}$ kr. A borkimérési jogot fél évig gyakorolja a község, és ebből évenként 2 vagy 3 frt bevétele van. E helységben az évi gyakorlat idején a katonaság, — itt lévén, — 40 frt kárt okoz. Az állomásozó katonaság fenntartásából ennek a megyének minden adózója kiveszi a részét, így az elpusztítottak megtérítéséből is.

A fenti adatok világos képet festenek a sármelléki parasztok gazdasági életéről és helyzetéről az adott időben

Mivel a jobbágytelkek további megcsonkítását az 1820-as évektől kezdve nem lehet felhasználni a majorságok növelésére, hiszen már úgyszólván nagyra zsugorították össze a jobbágyok telki állományát erre az időre, a további megcsonkítások helyett a Zala és Kisbaltaton mocsarainak lecsapolását használják fel a majorsági földek és rétek növelésére.

A Zala mocsarainak lecsapolása közösen történik meg a szomszédos falvakkal, ill. azok nemeseivel. A megművelhető területek növelése mint közös prob-

léma vetődik fel a reformkor elején. Ennek a feladatnak, vagyis a Zala-mocsarak lecsapolási munkálatainak megoldása 1848-ig nem sikerül, sőt a szabadságharc közbejöttével félbeszakad és csak a XIX. század vére fejeződik be, mégis nagyra kell értékelnünk ezt a kezdeményezést, mivel hatalmas területet tesz alkalmassá a gazdálkodásra.

Az egész megye szívügyének tekinti a Zala-szabályozást, melyből a legnagyobb rész az alsó-zalamelléki falvak, — köztük Sármellék, — lakóira esik.¹⁶

A munkálatok megindulnak, bár a tőkehiány kedvezőtlenül befolyásolja a Zal szabályozását. Tőkehiány elsősorban a sármelléki és bókaházi kismemesknél mutatkozik. A szükséges pénzt néhány alkalmossal a tőkeerősebb zalavári apátság és gróf Szechenyi István bocsátja a fizetni nem tudók rendelkezésére kölcsön formájában. A Zala szabályozásához szükséges pénz előteremtése még így is nehezen megy. „A Zala ásatása megakadt, — írja Bajomy István mérnök —, mert Sármellék részéről még az elmúlt 1842. évi november 30-án a jó ásók részére assignált 708 frt 24 kr-ból még máig is 350 frt és 24 kr. fizetetlen. (Sümeegné asszonyosság még az 1838-i ásásból 33 frt-tal, 1842-i tisztogatásért pedig 18 frt 45 kr-ral, Darázs úrnak 15 frt 37 kr-ral adósok), szomorú esemény volna, hogyha most félben maradna.”¹⁷

De nemcsak a szabályozási munkálatok fizetéséhez szükséges pénz hiánya, késedelmes fizetés okoz bonyodalmat a nagyszabású terv végrehajtása során, hanem a földesúri kapzsiság is. Sármellék és Zalaapáti, — vagyis a zalavári apátság birtokai között a Zala folyó jelentette a határt a szabályozás előtt. A szabályozás során keletkezett új árok (Kis-Zala) Sármellék határán is keresztül megy, de tőle nyugatra a Nagy-Zaláig, vagyis az eredeti és igazi folyóig nagy terület helyezkedik még el. Ezt a területet „... a Zala-Apáti uradalom (értsd: zalavári apátság) a sáncolás által elszakított sármelléki területet a sármellékieknek vissza nem adja”¹⁸ — írja a sármelléki közbirtokosság által megbízott pénzkezelő, Bogyai Pál 1843 március 20-án Bajomy István mérnöknek és hozzáteszi: ebből, — az ügy rendezéséig, — az a másik kellemetlenség származik, hogy néhány sármelléki földbirtokos nem hajlandó fizetni.

Az ilyen események ellenére is, bár vontatottan, halad a Zala szabályozása, az Alsó-Zalamellék mocsarainak lecsapolása és termőfölddé, ill. kaszálókká és legelőkké való változtatása. Közbejött az 1848—1949-es szabadságharc is, amely alatt ásó helyett és

toll helyett is fegyvert kell ragadnia hazája megvédéséért nemesnek és parasztnak egyaránt.

Azt a munkát azonban, melyet a Zala szabályozásával kapcsolatban kezdtek meg 1829-ben, nem lehetett a szabadságharc után sem megállítani. Ha lassan, ha még néhány évtizedre elhúzódva, de befejeződött a Zala szabályozása, és ezzel a sármelléki földesurak is komoly területeket csatolhattak majorságaikhoz. A Zala szabályozása átnyúlik a feudalizmus határán, mégis az egységes kép kedvéért szeretném bemutatni a szabályozással kapcsolatos szabadságharc utáni munkálatokat és a velük járó nehézségeket, valamint azt, hogy mi lett az eredménye a reformkorban megkezdett szabályozási munkának.

„Bogyai Lajos megyefőnök... Csillagh Lajos Táblabíró úrhoz levelet intézett... aki a megbízásnak engedve 1851. évi július 28-án Zala-Szt.-György-várra hívta össze a gyűlést, hová a birtokosok majdnem mind megjelentek és elhatározták az elszakadt szabályozási fonalat ismét felvenni és folytatni s ezen gyűlésen oly erélyes és szigorú rendszabályokat alkottak, melyek maguk visszahangozták a szabályozás üdvös eredményeiről való meggyőződés hangját.”¹⁹

A tőkehiány, ill. a régi tartozás rendezése még mindig probléma. „A régi (bókaházi és sármelléki) hátralékosok újabban leendő egyéni kimutatását és

beszedését ismét elrendelte a közgyűlés.”²⁰ „...a társaság gyűlést tartott Keszthelyen 1865. szept. 4-én... és konstataulta, hogy a közpénztár 2.111 frt hátralékban van; megállapította továbbá, hogy gróf Széchenyi István által előlegezett költséggel Hajós István sármelléki birtokos van tartozásban és a Zalavári Apátság által előlegezett összeggel, sármelléki Bogyay József és Bogyay Terézia levén adósok, kik is beperlendőknek határozattak és a gyűlés tudomásul vette, hogy néhai Csányi Elek utódai tartozását Novák Ferenc úr, ki birtokjukat vette meg, fogja a vételárból visszatartva megfizetni.”²¹

A reformkorban megkezdett, de csak a XIX. század végére befejezett Zala-szabályozás is a földesurakat gazdagította, nem a parasztokat. A szabályozás 1059 holdat és 1500 négyszögölet tett művelhetővé, és így a Zala-berek művelhető területe 1311 holdra növekedett. Ebből az 1311 holdnyi területből azonban csupán 70 hold kerül a parasztság kezére.

A község parasztjainak jogi helyzetére vet fényt az a tény, hogy a Zala Vízelecsapoló Társulat-nál csupán egy szavazati joggal rendelkeznek, míg a község földesurai 22-vel. És talán még azt sem ártana megemlíteni, hogy a 22 földesúri szavazati jogból 11-gyel, vagyis az összes földesúri szavazatok felével a „Nmlts Gróf Festetics T.” rendelkezik, tekintettel arra, hogy a szavazati jogok számát az ártéri birtokállomány nagysága határozza meg.

A ZALA-SZABÁLYOZÁS EREDMÉNYE:

A Zala folyó kehidai töltése s a zabar-zalavári határ közötti részének ártere 1835. évben:

Folyószám:	A határ megnevezése:	Vizes rét:		Posványos berek:		Összesen:	
		hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl
2.	Sármellék	21	900	1038	600	1059	1500

A Zala folyó kehidai töltése és a Kis-Balaton közötti ártere az 1896. évben:

	Szántó föld:		Rét:		Fás és réti legelő:		Összesen:	
	hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl
3. Sármellék	191	1000	596	986	271	1114	1059	1500

Sármellék fizetett 1836—1865-ig:	
mederfenntartásra:	2.321 frt 15 kr-t,
ásatásra:	20.112 frt 08 kr-t.
1876—1896 fizetett	
új ásatásra:	+ 1.607 frt 82 kr-t:
Összesen:	24.041 frt 05 kr-t.

Az ártéri birtokosoknak törvény és alapszabályok értelmében megállapított szavazatszám:

Sármellék:	Hold után:	Szavazat:
T. Bogyai János úr	89	1
T. Bogyay Kálmán úr	82	1
T. B. Máté és Lajos úr	241	4
T. B. Ödön úr	105	2
Nmlts. Gróf Festetis T.	570	11
Sármellék község	70	1
Sármelléki birtokosok	+154	+3
	1311	23

A reformkor nagy és vajdó kérdései az 1848. évi márciusi forradalom hatására megoldódnak. A jobbágság felszabadításának, a jobbágytelkek megváltásának problémája a gyakorlati megoldás szőnyegére kerül. Mit jelent ez Sármellék esetében?

A mi járásunkban Bogyay Lajos 1848-ban a szolgabíró, tehát éppen egy sármelléki földesúr a hatalom képviselője. Már e tényből is következik, hogy a sármelléki parasztnak nemigen lehet igazuk saját földesurakkal szemben, aki egyúttal szolgabírjuk is. De könnyen elképzelhető, hogy a többi, vele atyafiságban levő földesúrnak is előbb szolgált „igazságot”, mint a parasztnak. De az is valószínűnek látszik, hogy a gróf Festeticseknek, — a „kegyelmes grófoknak”, — is előbb adnak igazat, mint a parasztnak.

A jobbágyok nálunk 1848 előtt is szabadon költözöknek, így a jobbágyfelszabadítás ilyen szempontból nem jelent semmi változást, ha csak eredménynek el nem könyveljük azt, hogy a jobbágyfelszabadítás után adósságaik megfizetése nélkül is elköltözhetnek bárhová.

Nagy hiba azonban az, hogy a jobbágyfelszabadítás során nem kerül sor a jobbágytelki állományon kívüli földek, a majorságok parasztnak közötti felosztására. A jobbágytelki állomány pedig, — mint azt már láttuk, — ugyancsak összezsugorodik 1848-ra. Ilyen helyzetben az egyetlen helyes megoldás az lett volna, ha a jobbágyok minden talp-
alatnyi földet megkaptak volna, vagy legalábbis

annyt, amennyi biztosította volna egy-egy család megélhetését. Erre azonban a nemesség nem tudta magát elszánni, hiszen itt saját érdekeiről volt szó.

Sármelléken is fennálltak ezek a problémák. Kb. 54 jobbágycsalád és 42 zsellércsalád kezére 258 hold szántóföld, 142 1/2 hold rét és 211 kapaaljnyi szőlő került. Ez a vagyon az akkori termelési viszonyok mellett nem tudta a falu parasztságának megélhetését biztosítani. Így a parasztság, — a jobbágyfelszabadítás ellenére, — továbbra is függő viszonyban marad a földesuraktól, hiszen azok birtokán kell megkeresnie kenyerét. A tőkehiányban szenvedő földesurak szoros viszonyban maradnak a földhiányban szenvedő parasztnak. A parasztnak földesurakhoz való viszonya természetesen nem nélküli osztályharcos jellegét sem, jóllehet ez nem éleződik ki hosszabb ideig a nyílt ellenállásig.

Nagy probléma a föld- és réthiány. Ez nemcsak helyi, hanem megyei, sőt országos probléma is. Zala megyében a „...szántóknak kb. 37, a réteknak 46, az egész birtokállománynak pedig 17 százalékát”²² mentesítették csupán az úrbéres szolgáltatások alól, vagyis ennyi került a parasztnak kezére. Sármellék területe ma 6149 kh. és 789 négyszögöl. Ez a terület akkor még nem volt mind művelhető, ill. hasznosítható, hiszen a Zala szabályozása csak a XIX. század végére fejeződik be, és így a művelhető terület 1059 holddal és 1500 négyszögöllel kevesebb volt, mint ma. De ebből az 5090 kh-ból is csupán 258 hold földet, 142 1/2 hold rétet és 211 kapaaljnyi szőlőt tartanak kezükben a parasztnak. Ez a terület a művelhető határrésznek is csak 8—10 százalékát teszi ki. A sármelléki jobbágyok tehát 7—9 százalékkal kevesebb területtel szabadulnak fel, a falu határának megművelhető részét véve figyelembe, mint a megye jobbágyai átlagosan. Helyzetük így rosszabb lett, mint a megye jobbágyainak helyzete általában, annak ellenére, hogy a XVIII. század folyamán a megye legjobb helyzetben levő jobbágyai közé tartoztak a sármellékiek. Ilyen óriási eltolódások jöhettek létre 100 éven belül a földesurak egyre fokozódó jobbágyelnyomása következtében.

Ezek után megérthetjük, hogy óriási ellenszenvvel viseltettek földesuraikkal szemben a jobbágyfelszabadítás pillanatában is a parasztnak.

A legnagyobb elégtelenséget a legelölkülönítések, az irtásföldek végleges elrablása és a bordézsma 1848 őszére tervezett beszédese váltotta ki Sármelléken. Az irtványok elrablásáért még csak morogtak a sármellékiek, a bordézsma beszédese-

kor már fejszét ragadtak és kikergették a dézsma-szedőket a hegyből. A legelők elkülönítésekor pedig oly magasra hágott az elégtelenség, hogy a Festeticsek Sármelléki tisztartója 25 huszárt kér a kegyelmes gróftól, nehogy a „sármelléki rebellisek” az akasztás műveletét alkalmazzák vele szemben, miként a balatonmagyaródiak tették tisztartóikkal.

A legelőelkülönítés azért váltott ki óriási felháborodást, mert a legelőelkülönítések során a parasztság állatai számára a Balaton-berekben, a földesurak állatai számára pedig a sokkal jobb Zala-berekben mértek ki legelőket.

De figyelembe kell azt is vennünk a parasztság mozgólódásainak vizsgálatánál, hogy Bécs keze is közrejátszott a parasztság felbujításában.

A zalai parasztságot 1848 tavaszán Csányi László biztos katonai erővel elfojtotta. A parasztságban azonban az elégtelenség továbbra is megmaradt, s egyes vidékeken még a nyár folyamán is kirobant.

1848 nyarán a zalai nemzetőrök egy részét a Dráva folyó mellé vezényelték ki, védelmül Jellasics horvát bán várható fegyveres támadásával szemben. Ezt az alkalmat néhány falu parasztjai a földesurak elleni megmozdulásra használták fel. Mozgalmukat a birtokos osztály a rendelkezésre álló hatósági erővel elfojtotta. Az utóbbi esemény már a Dózsa-féle parasztháborúra emlékeztet és egyben megmagyarázza azt is, hogy miért féltek a nemesek még nagy veszedelem idején is fegyvert adni a parasztság kezébe.

A Bécs által ellenünk hangolt horvátok Jellasics irányításával a parasztságot fellázításán fáradoznak 1848 nyarán. Zalában is röpiratokat terjesztenek, melyekben a földesúri földek elkobzására buzdítják a parasztságot.

A várható veszedelem elhárítása, ill. késleltetése érdekében fognak hozzá az önkéntes mozgó nemzetőrség toborzásához. Zala megye szépen kiveszi részét ebből a munkából.

Nincsen pontos tudomásom arról, hogy a sármellékiek mikor és hogyan kapcsolódnak be Délnyugat-Dunántúl gerillaharcaiba, de bekapcsolódásuk biztos. A sármellékiek gerillaharcokba való bekapcsolódása mellett tanúskodik az a tény, hogy egy sármelléki földbirtokos: Bogyay Lajos éppen a mi járásunk szolgabírája, és mint ilyennek hivatali kötelessége volt a népfelkelés megszervezése saját járásában. Természetesnek tartom, hogy saját falujának parasztságát is igyekezett bevonni a mozgálmába. De vannak kézenfekvő bizonyítékaink is

arra nézve, hogy Sármellék parasztjai is kivették részüket a gerillaharcokból, ill. Zala megye felszabadításából. Ez pedig semmi más, mint az a kb. 25 db szabadságharcos fegyver, melyet 1949-ben talált meg Bonczföldi István a háza előtt levő, 1839-ben felállított kőkereszt mögött, amikor cölöpöket szándékozott a földbe leásni. A fegyverek gondosan, nyelestől, lábába helyezve voltak elásva a kereszt mögé, szemben az ősi Bogyai kismemesi kúriával. A fegyverek nem damaszkuszi acélból készült mesterművek, hanem egyszerű kovácsolt lándzsák (valószínű, hogy csoroszlyákból készültek!) és kiegyenesített kaszák, melyeket a hazaszeretet teremtett meg hirtelenében.

Az a tény, hogy Bogyai-birtokon, a Bogyaiak által emeltetett kőkereszt mögött ásták el a sármelléki népfelkelők fegyvereiket, amellyel tanúskodik, hogy a népfelkelést senki más nem szervezte, csak a Bogyaiak, és később is az ő tudtukkal ásták el a fegyvereket. A legtekintélyesebb, legmeggyökeretesebb földesurak a Bogyaiak voltak Sármelléken, és így érthető, hogy a népfelkelést is ők szervezték meg a falu parasztjai között. A parasztság nagy veszedelem idején félretette minden gyűlöletét, ami benne élt, és csak a haza megmentésére gondolt. Igaz, hogy legfőbb ellenségét nem is az egymás után szegényedő kismemesekben látta, akik általában a parasztságot között, vagyis a faluban éltek, hanem a „kegyelmes grófokban” (Festeticsek!), akik egymás után szerezték meg a nemesi birtokokat is, és tették tönkre a jobbágyok gazdaságait.

De az általános magyarországi helyzet is mutatja, hogy a főnemességnek nincs komoly szerepe a szabadságharc vezetésében. A nemzet vezérei a közép- és kisbirtokosok soraiból kerültek ki. Így volt ez Sármellék esetében is. Nem az aulikus Festeticsek álltak a parasztság élére, hanem a kisbirtokos Bogyaiak.

A kanizsai harcokban vesznek részt minden bizonnyal a sármelléki népfelkelők is. Így érthető meg csupán, hogy a sármelléki 48-as honvédek száma Novák Mihály szerint csak öt. Ezek a következők:

„Kiss László, földműves, meghalt a hadjáratban.

Farkas János, ö. 47. kövitéz, napszámos.

Bonyai Vendel ö. 47. kövitéz, útkaparó.

Molnár István ö. 7. kövitéz, útkaparó.

Vastag József, ö. 60. kövitéz, útkaparó.”²³

Feltűnő, hogy a szegény emberek soraiból kerülnek ki leginkább a 48-as honvédek. Igaz, hogy nem

teljes a névsor, hiszen a még ma is sokak által ismert Czöldi Sándor 48-as honvéd (†1916) neve sem szerepel Novák Mihály felsorolásában. Pedig a rokonság és a falubeliek elbeszélése szerint részt vett mint honvéd a szabadságharcban. A rokonok elbeszélése szerint ott volt Buda visszafoglalásánál is. 1849-ben Temesvár környékén esett fogságba. Ott szemtanúja volt a Kossuth-bankók elégetésének. Temesvárról megszökött és csak hosszú bújdosás után tért haza. Később mint volt 48-as honvéd minden március 15-i ünnepségen a díszelnök szerepét töltötte be. Nagy népszerűségnek örvendett. Sokat segített a község tanítóinak az ifjúság hazafias nevelésében elbeszéléseivel. 1916-ban ragadta el a halál. Temetését nagy pompával rendezték meg. Koporsójára kardot és csákót szegeztek, és a keszthelyi huszárok vitték örök nyugvóhelyére.

A fentiekben már szoltam arról, hogy az 1560-ban epusztított Sármellék újjászületésére csak 1731-ben kerülhetett sor.

Arról nincsen tudomásom, hogy hány jobbágycsalád telepedhetett le Sármelléken 1731-ben, és így kísérletet sem tehetek a falu lakossága hozzávetőleges létszámának megállapítására. 1754-ből azonban már vannak adataink. Ezek szerint 1754-ben Sármelléken 35 jobbágycsaládot írtak össze. Kérdéses azonban, hogy ez az összeírás tartalmazza-e a sármelléki jobbágycsaládok teljes névsorát. Ha igen, akkor (5-ös szorzószámot használva!) megállapíthatjuk, hogy kb. 175 főből állhatott a falu jobbágylakossága. Ehhez még számíthatunk kb. 10 zsellércsaládot, vagyis 50 személyt, és így a falu lakosságának létszámát kb. 225—250 főre tehetjük. Feltételezem azonban, hogy az 5-ös szorzószám kissé alacsony, és nem tévednénk nagyot, ha a falu lakosságának létszámát 1754-ben 300 főben állapítanánk meg a nemesek nélkül is. A nemeseket is hozzászámítva a falu parasztlakosságához, a létszám a 350 főre is elérhette.

A községben 1752-től vezetik a „Matricula Baptisatorum”-ot, vagyis az egyházi születési anyakönyveket. Az első plébános Felsőpáhokról költözött ide. A plébánosok neveit és működési idejüket időrendi sorrendben közlöm:

Clementis Jakab	(1752—57)
Balogh István	(1757—59)
Horváth Miklós	(1759—60)
Álló Imre	(1760—95)
Baravits Azariás O. F.	(1795—98)
Szarvas Romuáld	(1798—1803)

Böröndi Pál	(1803—26)
Vitéz János	(1826-ban)
Pap Imre	(1826—31)
Tapolczai István	(1831—32)
Czuppon Ferenc	(1833—54)

Czupponnal kapcsolatban csak annyit szeretnék megemlíteni, hogy az 1848—49-es eseményekkel kapcsolatban még egy sor feljegyzése sem található meg.

A plébánosok feljegyzéseiből tudjuk, hogy 1752-ben 25, 1753-ban 7, 1754-ben 12, 1755-ben 20 stb. a születések száma. 1796-tól kezdve pedig a halálozásokat is feljegyzik, így módunk van a születések és halálozások számának összehasonlítására. Ezt az összehasonlítást külön táblázaton is elvégeztem. Ugyancsak az összehasonlítás kedvéért közlöm a Függelékben a sármelléki jobbágycsaládok névsorát 1754-ből, 1776-ból, és 1845—46-ból.

A Matricula Baptisatorum adatai szerint vannak olyan esztendő, amikor a születések száma eléri az 51—61-et, de még a 71-et is. Az 1796—1850-ig terjedő időben 2630 gyermek született. Ugyanabban az időben pedig 1742-en haltak meg. A halálozások és születések közötti különbség 888. Az egy évre jutó szaporulat tehát 16,14 főben állapítható meg. A halálozáson kívül más tényező nemigen csökkentette a falu lakosságának létszámát. Elvándorlás helyett inkább a bevándorlás tapasztalható. A halálozás általában nem magas. Évi átlag az 1796—1850-ig terjedő időben 31,71 fő, míg az évi születési átlag ugyanebben az időben 46 főben mutatható ki. A születések száma tehát általában jóval magasabb a halálozások számánál, kivéve néhány járványos esztendőt, mint pl. 1849-et, amikor a halottak száma (főleg gyermekek haltak meg!) eléri a 123-at. Ebben az esztendőben havonként esnek annyian áldozatul a gyermekjárványnak, mint amennyi a halálozások évi átlaga normális körülmények között. 1849-ben januárban és februárban 11, márciusban 21, áprilisban 25, májusban 10, júniusban 7, júliusban 12, augusztusban 18, szeptemberben 10, októberben 4, novemberben 2, decemberben 3 a halottak száma.

Az újszülöttek többnyire házasságból származtak. 2—3 gyermek neve mellett azonban minden esztendőben ott találjuk az impurius, vagy impuria (törvénytelen) bejegyzést.

A XVIII. század folyamán és a XIX. század első felében a lakosság számának növekedése mutatkozik Sármelléken. De a lakosság szaporodása tapasztalható a szomszédos községekben is.

A fenti adatok arról tanúskodnak, hogy nem áll messze az igazsághoz Acsády, amikor Magyarország népességét a Pragmatica Sanctio korában 2,5–3 millióban állapította meg. A mi környékünkre vonatkozó adatok nem támasztják alá Dávid Zoltán megállapításait, miszerint az ország lakossága az 1715–20-as években a 4 millió körül lehetett, és

így hazánk népességének szaporodása a XVIII. században csak kétszeresének vehető. Sármellék és környéke lakosságának szaporodása a XVIII. század folyamán közel háromszoros. Igaz ugyan, hogy egy nagyon termékeny vidékről van szó, olyanról, ahol a természetnyújtotta életfeltételek mindig kedvezőbbek voltak, mint az ország sok más vidékén.

Kisvarga Lajos

Jegyzetek

¹ Az alábbi tanulmány a szerző „Sármellék története a feudalizmus végéig” c. doktori disszertációjának részlete.

² Processus sedis dominalis dominorum terrestrium Sármellékiensium. (Zalaegerszegi Állami Levéltár — a továbbiakban ZÁL — Processus sedium dominalium, Fasc. 3, Nro. 1.)

³ Processus sedis dominalis dominorum terrestrium Sármellékiensium. (ZÁL, Processus sedium dominalium, Fasc. 3, Nro. 1.)

⁴ Lefolyását és következményeit a Zalaegerszegi Állami Levéltárban Acta sedis dominalis néven őrzött iratsorozat Fasc. 3, Nro. 1-ből ismerjük.

⁵ OL. Festetics-család lvt. Direct. lt. 1806, Fasc. 2, Nro. 76.

⁶ Szabó Dezső: A magyarországi úrbérrendezés története Mária Terézia korában, I. k., Bp. 1923. 9. 1.

⁷ U. o. 101–102. l.

⁸ U. o. 129–130. l.

⁹ U. o. 130. l.

¹⁰ U. o. 129. l.

¹¹ OL. Festetics-család lvt. Direct. lt. 1806, Fasc. 2, Nro. 76.

¹² U. o.

¹³ U. o.

¹⁴ Szántó Imre: Adalékok a magyarországi mezőgazdaság fejlődéséhez a napóleoni háborúk korában, Eger, 1956. 505. l.

¹⁵ Az egyik jegyzőkönyv 1828. augusztusában készült és Megjegyzések (Observationes) cím alatt került be a ZÁL-ban levő conscriptiones sorozat Sármellék 1828-ba, a másik pedig 1830. márciusában készült ugyancsak Sármelléken és az 1828-as conscriptioiba vezették be, mint az 1828-as összeírás módosítását.

¹⁶ Hertelendy Béla: A Zala Vízlecsapoló Társulat Története. Nagykanizsa, 1897. — 20. l.

¹⁷ U. o. 27–28. l.

¹⁸ U. o. 27. l.

¹⁹ U. o. 29. l.

²⁰ U. o. 30. l.

²¹ U. o. 33–34. l.

²² Ember Győző: Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez, Bp. 1951. — 53. l.

²³ Varga János: Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén, 72–78. l.

FÜGGELÉK

SÁRMELLÉK KÖZSÉG SZÜLETÉSI ÉS HALÁLOZÁSI TÁBLÁZATA 1752—1850-IG

Év	Születés	Halálozás	Év	Születés	Halálozás	Év	Születés	Halálozás	Év	Születés	Halálozás
1752.	25	—	1777.	26	—	1802.	46	21	1827.	44	42
1753.	7	—	1778.	22	—	1803.	37	57	1828.	50	36
1754.	12	—	1779.	20	—	1804.	39	43	1829.	36	36
1755.	20	—	1780.	27	—	1805.	36	29	1830.	48	60
1756.	12	—	1781.	25	—	1806.	41	45	1831.	55	47
1757.	56	—	1782.	26	—	1807.	44	24	1832.	36	37
1758.	30	—	1783.	20	—	1808.	51	33	1833.	57	45
1759.	46	—	1784.	20	—	1809.	54	21	1834.	48	31
1760.	50	—	1785.	32	—	1810.	46	28	1835.	41	39
1761.	43	—	1786.	33	—	1811.	59	12	1836.	42	44
1762.	37	—	1787.	37	—	1812.	46	20	1837.	48	29
1763.	39	—	1788.	26	—	1813.	51	21	1838.	51	38
1764.	34	—	1789.	24	—	1814.	49	26	1839.	42	26
1765.	33	—	1790.	33	—	1815.	51	26	1840.	56	32
1766.	27	—	1791.	36	—	1816.	52	—	1841.	54	22
1767.	27	—	1792.	21	—	1817.	33	21	1842.	37	36
1768.	29	—	1793.	20	—	1818.	51	22	1843.	61	50
1769.	27	—	1794.	30	—	1819.	32	4	1844.	51	24
1770.	23	—	1795.	48	—	1820.	28	4	1845.	71	39
1771.	22	—	1796.	48	45	1821.	45	5	1846.	54	42
1772.	21	—	1797.	61	36	1822.	34	16	1847.	53	35
1773.	30	—	1798.	46	54	1823.	39	12	1848.	52	45
1774.	29	—	1799.	56	18	1824.	43	19	1849.	59	123
1775.	17	—	1800.	51	27	1825.	35	—	1850.	71	29
1776.	17	—	1801.	53	44	1826.	56	22	1796-tól:		
										2630	1742

SÁRMELLÉK KÖZSÉG 1754- BEN ÖSSZEÍRT JOBBÁGYAI:

Az Oroszváry-család telepeseinek nevei:

1. Varga Mihály	6. Bihalos Mihály	12. Hermán Tamás
2. Szabó Mátyás, Pál
és Sándor özvegye	7. Kárász György	13. Kéménés György
3. Szemes Mihály	8. Milszajer György	14. Kámány Ferkó
4. Kőszörüs Imre	9. Horváth Péter és Mátyás	15. Vaspori András
5. Jándli János	10. Artner József	16. Németh Simony
	11. Fekete Németh Fiastul	17. Kurucz György
		18. Kránicz Mátyás

A Domokos-család telepeseinek nevei:

1. Dencs György	7. Belevári József	13. Borbély Mihály
2. Németh Mátyás	8. Kámán János	14. Vaszari János
3. Kámán Mihályné	9. Tangli András	15. Barbély János
4. Gazdag Antal Fiastul	10. Banhoffer György	16. Horváth Miklós
5. Kiss Köszörüs	11. Papok	17. Krokker György
6. Fejér Mihályné	12. Varga Mihály	

SÁRMELLÉK KÖZSÉG ADÓZÓINAK NÉVSCRA AZ 1776-OS ESZTENDŐBEN:

1. Mihály Mátyás	34. Iucz György	65. Horváth János
2. Balogh István	35. Esztergálos József	66. Kocsis Tamás
3. Dencs György
Dencs János	36. Kern Mihály	67. Czódli János
4. Szabó Pál	37. Kránicz Mátyás
Magyar József	68. Hermán Tamás
5. Hegedüs Mihály	38. Varga József	69. Kiss Mihály
6. Pap Mihály	39. Fejér András	70. Kámán Ferenc
7. Ferenc István	40. Bankó László	71. Kárász János
8. Kámán György	41. Hérics Ferenc	72. Gergely Péter
Kámán Ferenc
9. Bankó György	42. Bognár József	73. Balogh György
10. Herczeg János	43. Kránicz Péter	74. Kránicz Ferenc
11. Kohári György	44. Fisli András	75. Varga János
12. Czing Mátyás	45. Vögyi Ferenc	76. Pap Gergely
13. Szabó Ádám	46. Hegedüs János	77. Borbély Mihály
14. Tamás József	47. Kelemen Benedek	78. Pintér Mihály
15. Bonnyai János	48. Szabó Ferenc	79. Jándli Mátyás
16. Kámán Imre	49. Pap Ferenc	80. Takács Ferenc
17. Fisli János	50. Pozsonyi Jakab	81. Antal József
18. Kránicz Bertalan	51. Horváth Benedek	82. Köszörüs József
19. Köszörüs György	52. Lex András
Horváth Péter	83. Hidegkuti Mihály
20. Csiszár György	Belovári Ferenc	84. Czódli András
21. Csiszár Pál	53. Kis József	85. Németh György
Szabó Mária
22. Fejér István	54. Kis Ferenc	86. Szabadi András
Németh Márton
23. Szery Lőrinc	55. Palvezi János	87. Huszár György
24. Jándli György	56. 56. Keller József	88. Hencz János
25. Hermán János	57. Mihály Tamás	89. Zöld Mátyás
26. Németh János	58. Kis János	90. Büle Ádám
27. Kámán János	59. Tapler Tamás	91. Janoter Mátyás
28. Kárász István	60. Horváth Tamás	92. Tisler József
29. Sheres János	61. Keller József	93. Száros Ferenc
30. Kocsis Mihály	62. Kiss Antal	94. Büle Márton
31. Jándli József	63. Gergely János	95. Bankó Ferenc
32. Belovári István	64. Svarc Jakab	
33. Antal József	64. Németh István	

SÁRMELLÉK KÖZSÉG ADÓZÓINAK NÉVSORA AZ 1845/46-OS ESZTENDŐBEN:

1. Szalai Imre	50. Kis Varga Pál	99. Koller János
2. Kócs József	51. Kis Varga János	100. Kis János
3. Takács Ferenc	52. Fisli József	101. Jándli József
4. Szalai Mihályné	53. Sajcz Dániel	102. Szabó János
5. Lágler József	54. Kis Antal József	103. Kocsis Lajos Zsöllér
6. Vida János	55. Gergely Jánosné	104. Szabó Pál
7. Szél József	56. Gergely László	105. Dámos Antal árendás
8. Lakós János	57. Gergely József ifjú	106. ifj. Szabadi Ferenc
9. Antal József	58. Kőszörüs Adámné	107. ifj. Kis Antal János
10. Belevári Ferenc	59. Vógyi Gábor	108. Molnár Mihály
11. Czódli László	60. Bonczföldi József	109. Pál Istvánné
12. Németh József	61. Kis Józsefné	110. Kis Bonnyai Józsefné
13. Németh Lászlóné	62. Tápler István	111. Sajcz László
14. Kámán József	63. Porkoláb Imre	112. Fehér József
15. Bankó László	64. Szabó Ferenc	113. Antal László
16. Kis Antal János	65. Takács Miklósné	114. Magyar József
17. Herczeg István	66. Tamás János	115. Szücs Antal
18. Kis Vendelné	67. Bonnyai Vendel	116. Belevári József
19. Szabadi Ferenc	68. Tamás József	117. Bankó Vendel
20. Lágler Márton	69. Biró József	118. Tombor Márton
21. Tamás József	70. Matyi József	119. Kis Varga József
22. Bonnyai József	71. ifj. Czédula Ferenc	120. Vida László
23. Tamás Ferenc	72. Kis Antal Mátyás	121. Belevári Ádám
24. Báhober György	73. Kócs András	122. Kis Varga Ferencné
25. Kámán György	74. Kámán László	123. Simonics Ferenc
26. Fisli János	75. Tamás Márton	124. Keszei György
27. Vida Ferenc	76. Bonnyai István	125. Antal István
28. Mennyünk János	77. Kis László	126. Takács György
29. Belevári János	78. Fisli Mójzes árendás	127. Czédula László
30. Varga György	79. Kis Antal Miklósné	128. Magosi László
31. Kócs László	80. Máthés Fridrik árendás	129. Gergely Lőrinczné
32. Czódli Károly	81. Kis László	130. Belevári László
33. Kocsis György	82. Antal József obsitos	131. Bonczföldi Ferenc
34. Magyar János	83. Belevári József	132. Lázár József égenföldi
35. Kiss Antal László	84. Czédula Ferenc	133. Szél József zalavári
36. Kuti János	85. Kis Antal Ferenc	134. Fehér György zalavári
37. Nagy József	86. Kárász János	135. Francsics István zalavári
38. Kámán Józsefné	87. Hermán István	136. Horváth Vendel zalavári
39. Kárász Istvánné	88. Czódli Istvánné	137. Horváth Dénes zalavári
40. Iucz Imre	89. Bonczföldi Mihály	138. Kérpál István zalavári
41. Laboda Pál	90. Gergely József	139. Tarnóczy József zalavári
42. Jándli György	91. Koller László	140. Király Mihály zalavári
43. ifj. Belevári József	92. Kárász János	141. Pap Imre
44. Jándli István	93. Kis Kárász János	142. Benkő László
45. Nagy Lászlóné	94. Kárász Imréné	143. Számmer Gábor
46. Szabó József	95. Varga János	144. Tamás János
47. Tóth György	96. Németh János	145. Prapsz Imre
48. Bonnyai Pál	97. Németh József	146. Matyi István
49. Öreg Lágler István	98. Antal Pál	147. Takács Gábor

148. Takács Ferenc
149. Kis Mihály
150. Antal Györgyné

151. Nagy Ignác
152. Varga József
153. ifj. Czédula László
154. Király Józsefné

155. Hárfás Ferenc
156. Tislér István
157. Matyi János

Die wirtschaftliche Entwicklung des Sármellék

Verfasser hat die Geschichte seines Heimatdorfes in den XVIII—XIX. Jh. bearbeitet. Mit Beispielen wurde illustriert, dass die Ausbeutung des Bauerntums in der feudalen Gesellschaftsordnung sich fortwährend gesteigert und parallel damit auch der Klassenkampf sich zugespitzt hatte.

Es waren die Fronbauern des Sármellék nach der Türkenherrschaft Kontraktualisten. Der Kontrakt vom J. 1731 hat für die Bauern günstige Umstände versichert. Dadurch ist das Zeitalter der wirtschaftlichen Erstarkung des Fronbauerntums bis zu den 1760-er Jahren eingetroffen. Die feudalen Grundherren sind gezwungen, vorteilhafte Bedingungen für ihre Fronbauern zu sichern, um sie an ihre während der Türkenzeit unbewohnt gewordenen Latifundien ansiedeln zu können. Der Wert des Bauern nimmt jetzt zu. Er wird mehr Wert, als der Boden, aber wohl nur bis Mitte des XVIII. Jhs. Seit dieser Zeit verdirbt sich, infolge der Vermehrung des Bauerntums und des Hervortretens der Meiereiwirtschaft, das Verhältnis zwischen Bauern und Grundherrn, obwohl Maria Theresia sich bemüht hatte, in den urbarialen Umständen (wenn auch nicht uneigennützig, doch im Interesse der Sicherung der staatlichen Steuern und unter Druck der dem Urbarialpatent vorangehenden Unruhen der Bauern) Ordnung zu schaffen.

Verf. schildert, wie sich diese Faktoren in der Geschichte des Sárrét zeigen. Wir werden unterrichtet, unter welchen günstigen Umständen die Kontraktualisten in der ersten Hälfte des XVIII. Jhs zu leben vermochten und wie sie trotz ihrer Bewegungen unter das Joch der feudalen Herren gelangt

sind, wie ihre Rodungen, Wiesen und Grundstücke zusammengeschrumpft sind.

Die Idee von der „guten Königin“ hat auch in den Bauern des XVIII. Jhs gelebt. Die Königin (Maria Theresia) hat den Gegensatz zwischen Grundherrn und Bauern, im Sinne „divide et impera“, bis sie diesen Gegensatz zum Brechen des Willens des Adels brauchen konnte, geschickt ausgenützt. Bei Gelegenheit der Bauernbewegungen nimmt sie aber, als oberste Patronin der feudalen Ordnung, die Grundherren durch Verordnungen in ihre Obhut.

Was das Wirtschaftsleben der feudalen Gesellschaftsordnung der letzten anderthalb Jahrhunderte anbelangt, lässt sich mit Hilfe von Urkunden auch eines einzigen Dorfes beweisen, dass die Bebauung der Latifundien und des Bodens der Bauern mit gleichen Produktionsmitteln durchgeführt worden ist.

Es lassen sich nicht nur die Abnahme des Bauernbesitzes, der Rodungen und der Grundstücke, sondern auch die Einverleibung des Besitztums des Kleinadels in die Latifundien bereits in diesen Zeiten beobachten. Der Kleinadel hat an Mangel des Kapitals stark gelitten. Davon sind das schwerwiegende Problem des Überganges zur kapitalistischen Produktion und die Angst vor der bestehenden gesellschaftlichen Ordnung entstanden. Neben dem Gegensatz zwischen Bauern und Grundherren spitzte auch der Gegensatz zwischen Grossbesitzer und Kleinbesitzer zu. Das Bauerntum des Sármellék hat in den Jahren 1848/49, trotz seiner Gravamina, für die Verteidigung des Vaterlandes und der Freiheit die Waffe ergriffen.

Lajos Kisvarga

A Windschügel család szerepe a magyar kerámiagyártásban

A régi magyar és a korabeli külföldi művészi kerámiagyártási törekvések megvilágítására, a hazai és az európai mesterek és munkaerők vándorlásainak, a termelés, a gyártás kölcsönhatására, átszármasztására, egymáshoz fűződő kapcsolataik és kötelekeik ezernyi szálának bemutatására, a gyárak létesítésére jellemző példa a Windschügel-családnak az előbb németországi, majd ausztriai, végül magyarföldi munkálkodása, a kerámiaművészet történetében több nemzedéken át vitt szerepe.

Andreas Windschügel
(1755—1786)

A három ország kerámiaművészetében tevékenykedett, Magyarországon is kerámiagyártó dinasztia-vá terebélyesedett Windschügel család első előtünk ismeretes őse, Andreas Windschügel, bajor földön született, a sulzbachi járásban levő Kaltenbrunnban. Három évtizeden át kísérhetjük nyomon. Először 1755-ben hallunk róla, amikor is a Sulzbach közelében levő Philippsburger-Hammer fajánszgyárat mint porcelángyáros (Porzellanfabrikant) óhajtja bérebevenni. Ekkor „arcanist”-nak is nevezik. Ezzel fejezték ki és hangsúlyozták, hogy a gyár bérletére pályázó Andreas Windschügel a kerámiagyártás tudományában járatos, fontos személy. Olyan, aki a festés vezetője, a színek és keverékek alkalmazási titkaiba beavatott, a gyártmányok massa-összetételének ismerője; a művészi kerámia technika és technológiai dolgainak mestere és tudója.

Képességeit, tudását, művészetét azonban nem volt módja bizonyítani, mert már a következő év elején a gyár leégett. A nagyratörő mester anyagi elégtelensége miatt sem tudta a gyárat átvenni.

Ezután 1759-ben kap újra szerepet. Az Ambergben majolikagyár létesítésére engedélyt szerzett Simon Hetzendorfer polgármester Andreas Windschügel „Arbeiter”-t arra vette rá, hogy munkahelyét adja fel és álljon szolgálatába. Az előlegezett bizalom csalódássá változott. A gyárvezetői (Fab-

rikmeister) rangra emelkedett Windschügel nem tudott fehér mázat előállítani és ezért a remények nem valósultak meg.

Két év veszett így kárba. 1761-ben mesterünk még ott dolgozik. Feljegyezték azt is, hogy a gyár a szükséges föld egy részét Andreas Windschügel szülőhelyéről: Kaltenbrunnból hozatta és ebben Johann Windschügel odavalósi „Hafner”-nek szerepe volt. Sikertelen szereplése után — végre, annyi reménykedés és várakozás után — 3 évi szerződéssel a katolikus Andreas Windschügel vezetőként a Sulzbach melletti Philippsburger-Hammer gyár élére kerül.

Innen 1770-ben Frankenthalba, a hét legnagyobb német gyár egyikébe ment és mint „Bossierer” kívánt működni. De ez sem sikerült és 1774 októberében innen is tovább kellett állnia. 1777-ben a Rajna közelében, az Ixheim-i gyárban dolgozott, 1778-ban Worms körzetében, Dirmsteinben.

A XVIII. század nyolcvanas éveinek derekán végre megcsillant az állandó megtelepedés lehetősége. 1784 augusztus 16-án a saját maga és Carl August fia nevében hercegi privilégiumot kérelmez „englische Porcellaine Fabrik”, „englische steinerne Porcellain-Fabrique” létesítésére, angol köedény gyártására. Másnap már meg is kapják a privilégiumot, azzal, hogy a pfalzi térségben levő Zweibrücken melletti Bubenhausen-ben létesítendő gyárban lehetőleg hazai munkásokat alkalmazzanak. Az apa és a fia számításai azonban nem váltak be. Kétévi együttműködés után gyárukat a hercegi kezelésnek átadni kényszerültek.

Carl August Windschügel
(1751—1821)

Az alsópfalzi zweibrückeni hercegségben levő Bubenhausen-i „angol porcellán” gyár 1786-ban történt elhagyása után a két Windschügel — az apa és a fia — együttműködése nem folytatódott tovább. Útjaik szétváltak. Amikor ugyanis 1790-ben, az akkor élete harmincas éveinek derekán járó

Carl August Windschügelre Engelhartzellben ismét rábukkanunk, már a bajor földet, Németország területét is elhagyta. A Duna ausztriai felső folyásánál, Passau közelében, a bajor és osztrák határ találkozási pontjával szemben, a nagy folyam jobbpartján fekvő Engelhartzellben — Johann Klobszkyval és más társakkal együttesen — birtokosa az „Engelhartzell in Oesterreich ob der Enns”-ben levő császári királyi privilegizált „Steingut Geschirr Fabrique”-nak.

Ezt a gyárat mindezeidig csak úgy ismertük, mint a bécsi porcelángyárnak a passauai kaolint biztosító XVIII. századvégi fióktelepét. Meglepő tehát, hogy — íme — 1790-ben már virágzó, bizakodással teli gyár volt. Alapítása, kiépülése még a nyolcvanas években történhetett, hiszen 1790-ben már mint jól felerősödött üzem remélte felvirágzását.

A hatóságokhoz benyújtott beadványaiban és hirdeteményeiben Windschügel maga tesz említést arról, hogy „ganz besonders Steinarten”-ből, vagyis egészen különleges kőfajták keverékéből és összeolvasztásából állítják elő edényeiket és ezek a készítmények már akkoriban, 1790 táján, nagy tetszést arattak, széles körben ismeretesek, „a magas uraságok” már osztatlan megleléssel használják.

A gyár bécsi lerakatának röplapszerű, nyomtatott, reánk maradt árjegyzék-hirdetményéből² értesülünk arról, hogy az „Untern Dachlauben”-ben, a Kék Sündisznónál (Blauer Igl), az 571. szám alatt gyárának nemcsak az egyszerű angol kőedény-készítményeit árulják, hanem a szokásos ovális és kerek levesestálakon és tálakon, harangtálakon, salátás tálakon, tálcás mártás csészéken, leves- és edénytányérokon, háromlábú sőtartókon, mustár- és tormartartókon, tojás poharakon, valamint ovális és kerek csemegetartón, vajtartókon, fagyaltoscsészéken, üveg- és hűtőedényeken, puncsfazékon, lábasokon és serpenyőkön, vermuth korsókon, kávé- és tejes-, teáskannákon, cukortartón, mosdókészleten, tejkiöntő lábasokon, tojásserpenyőn, ételtartó és ételhordó edényeken, pomádétégelyeken, írókészleten, asztali- és éjjeli lámpákon, ovális, valamint kerek éjjeli-edényeken kívül márványból és különböző kőfajtákból a következő készítményei is vannak:

Kávé- és tejeskannák, teásflaskó, kávépoharak és csészék, kredenc tálcák, oszlopokkal és puttókkal (gyermekkel) ellátott írókészletek, fehér márvány írókészlet, kis asztalok, nagyobb és kisebb botgombok, ovális tubákos szelencék, gyer-

mekekkel díszített nagy (27 forintos) vázák, kecskefejjel ékített, 13 forint 20 krajcárba kerülő nagy vázák, szintén nagyméretű (9 forintos) szatirfejes vázák, 9 forintos római nagy vázák, redőgírlandos (6 forintos), babérkoszorus (4 forint 30 krajcár), virágszálakkal ékített (4 forint 30 krajcár), agát (4 forint 30 krajcár) és gyöngyökkel ékített (4 forint) vázák.

Az engelhartszelli kőedénygyár piacszerzési terjeszkedési tervei között — a bécsi lerakat sikerei alapján — Windschügel figyelme mind határozottabban kezdett a magyarországi értékesítés felé irányulni. Végre, 1790 közepén, tetté vált a sok terv. Különleges kőfajták összeolvasztásából készült edények Pesten való árusítására és raktározására a Bécsben már meglevő lerakatuk mintájára Pesten is lerakat engedélyezését kérelmezik. Folyamodványukkal egyidejűleg két kávécsészét is küldtek, hogy ezek alapján a városi tanácsbelieknek készítményeikről fogalmuk és elképzelésük legyen. A mintapéldányok egyike „olvasztott kovából”, a másik márványból készült. Miként beadványukban kifejtették, vörös és kék színben is készítenek ilyeneket.

Pest város tanácsa meglepő gyorsasággal döntött ügyükben. Rövid úton azzal utasította el őket, hogy a magyarországi belföldi hazai gyárak a közönség ilyen irányú igényeit ki tudják elégíteni.³ Nemsokára, 1790 augusztus 7-én kérelmüket, munkálkodásaikat, készítményeiket jobban megvilágító beadvánnyal fordulnak a tanácshoz. Mellékelik nyomtatott árjegyzék-hirdetményüket is és így próbálják megértetni a tanáccsal, hogy a belföldi gyártmányoknál nemcsak tetszetősebbek, minőségileg jobbak a készítményeik, hanem azok igen jelentősek is, mint-hogy nemcsak itt, hanem egész Európában még sohasem látott találmányokkal készültek ezek az edények és díszműtárgyak, nem is átfestettek azok, hanem kova és különböző más kövek (márvány, szép márvány kőfajták) anyagából összeállítottak és fekete biszkvit, jáspis, porfir, zafir, lapislazuli hatásúak.⁴

Az árjegyzék-hirdetményben (a Preis-Tabelleben) felsorolt készítmények és a hirdetmény bevezető részében megjelölt gyártási fajták sokasága nagy gyár képét tárja elénk. A gyártmány-fajták nevei világosítanak fel arról, hogy a kova, márvány és másfajta kövekből készült fekete biszkvit, jáspis, porfir, zafir, lapislazulik lényegében mindazok, amelyekkel Josiah Wedgwood ajándékozta meg a korát, vagy amelyeknek felfejlesztésére az ő munkásságának gyümölcse.

Amióta 1768-ban Josiah Wedgwood kikísérletezte és felfedezte a róla elnevezett kőedényt, az egész világ kerámikusai hódoló tekintettel figyelték az Anglia középső részében, a statfordi grófságban tevékenykedő Wedgwoodot. Ámulva látták, hogy a fazekasok által ősi múltba tűnt idők óta kedvelt és gyakorolt, többszínű massa egybegyúrásokkal vagy folytatással előállított márványnak vagy achátnak nevezett edények terén is milyen meglepő újdonságokat, új eredményeket tud elérni s a fehér, barna kék színű márványozott árukat milyen zsenialitással teszi a természetes achát és az antik klasszikus vázák anyagához hasonlatossá. Ezenkívül olyan márványozással is díszít egyes edényeket, amelyek a könyvkötők előzékpapírjaira emlékeztetnek.

Nemsokára, már 1769 táján az ókori közelkeleti tájak fekete edényeire emlékeztető szénfekete gyártmányaival lepi meg a világot. Ő saját maga nevezte el „Black bazaltos”, fekete bazaltárunknak ezeket, de keménységük miatt használta rájuk a „black porcelaine” elnevezést is. Kerámikus kortársai között lábra kapott a „black Egyptian” megjelölés is. A XVIII. század hetvenes éveitől kezdte forgalmazni jaspis árukat, melyek nevét szintén ő maga adta a „Jasper-Ware” megjelöléssel. Ennek anyagát fémoxidokkal lilászvörösre, kékre, sárgára, zöldre színesítette. Wedgwood maga a kéket kedvelte, felületüket pedig reliefes fehér figurákkal, jelenetekkel, kompozíciókkal díszítette.

Lehetséges, hogy Engelhartzellben Windschügelék nem voltak teljes szolgái követők és így nem csupán a Wedgwood-masszákat alapján gyártottak. Az is feltehető, hogy amiként Josiah Wedgwood nemcsak a kőedény korszerű új matériáját (anyagát) tudta végleg kialakítani, hanem a kifejezés megjelenítő formavilágát is, éppen úgy, ehhez hasonlatosan Windschügeléknek is voltak ilyenfajta törekvések és az engelhartszelli kőedények is csak részben vették át, csak egy részük követte az ezüst, porcelán vagy az üvegedények alakjait, vagy a Wedgwood által létrehozott formákat. Nincs rá bizonyíték, de feltételezhető, hogy Windschügelék gyártmányainak zöme a saját anyagát kifejező, olyan termékek voltak, amelyek az új kőedény formáiban öltöttek testet. Természetes, Wedgwood nagy tanításának: az anyag, a kifejező forma és a stílus hármas egységének tökéletes betartásával és érvényesítésével.

Hisz ez volt a kor kerámiai nagy alaptörvénye. Nem szigetelődött el a Wedgwood-féle műhelyek-

ben. Elterjedt, éppen úgy, miként Wedgwood minden nagy felfedezése és új eredménye is villámgyorsan érvényesült nemcsak az angliai, hanem szerteszét ezerféle, minden egyes, megújodni, korszerűsödni vágyó európai műhelyben.

Ennek következtében igen röpké idő múlva, még a XVIII. század hatvanas éveiben, tehát majdnem a legszorosabb egyidejűségben John Turner „Jasper” és „Bazalt Waren”-jei már csak igen kevésel maradnak el Wedgwood készítményei mögött. Elijah Mayer is, éppen a közelben, Hanleyben éppen úgy, mint G. Greenwood Fentonban, korai, hű követője a fekete bazaltnak.

De áradtak és özönlöttek az eredeti Wedgwood készítményeken kívül a márványos és bazalt árúk a Yorkshirei grófságban fekvő Leeds-ből is. A gyár német, francia, spanyol listái nyújtanak tájékoztatást arról, hogy mekkora mennyiségben gyártották ezeket az európai piac számára. Lemérhetően jelzik, mennyire kedvelték Európában a Leedsben készített dolgokat.

Ha magát az európai kontinenst tekintjük, szembeötlő, hogy a XVIII. század végén már Orleansban is gyártanak jaspis, márvány és kőedényeket. Németországban a hetvenes-nyolcvanas években térnek át a kőedényre és a legelső alapításunk volt Cassel-i kőedénygyárban a Louis XVI. korban szintén „Agate-Ware, Achat, Porphyre, Jaspis, Serpentin, und andere Steinarten nahzubilden” dolgokat készítenek. A messzi északon, fenn a poroszországi Königsbergben 1776—1785 között már a Collin gyár is gyártott fekete bazalt imitációkat.⁵

Igy készültek — szerteszét — a márványhoz, az achát és más kövekhez, kőzetekhez hasonló, egyre megtevesztöbben hasonló díszvázák, nagy edények, a XVIII. század második felében egyre gyorsuló tempóban. Kobalttal, mangánnal, fémoxidokkal színezték és festették a masszákat és magukat a készítményeket.

A kőedénykészítésben a „Färbung der Masse” még virágkorát éli, amikor Windschügel 1790-ben felbukkan előtűnik. Bő tere, alkalmá, módja volt meríteni, példákat venni az angliai és a kontinens kőedénygyárainak óriási készítménytömegéből.

Windschügel is, mint jó arcanista, mesterségét remekül értő szakember, bizonyára saját maga leleményessége és ötletessége révén is több újítást, módosítást vezethetett be, új eljárásokkal javíthatott, gazdagíthatta a kőedénygyártást és készítést. Más különben nem hirdethette volna 1790-ben engelhartszelli gyára készítményeit azzal, hogy azok egy ré-

sze „nemcsak itt, hanem egész Európában még sohasem látott találmányok.”

Amíg Engelhartzellől nyugatra, Németországban s szerte Nyugat-Európában magát a kőedényt s az ásványokat, köveket utánzó kerámiai készítmények már sokféle divatosak és közismertek voltak, addig az Ausztria nyugati határától kelet felé eső osztrák és magyar területeken azok még tényleg „még soha nem látott találmányok”, gyártmányok lehettek, miként azt a Windschügel-féle bécsi „Kék Sün” lerakat hirdetménye is mondja.

A „Der Neue Kurier aus Ungarn” egyik hirdetménye már 1788-ban agitálja a magyar közönséget és felhívja a figyelmet Ignaz Reinovich trieszti szabadalmazott gyára „Danziger Porzellan” készítményeire. A hazai földön azonban ebben az időtájtban még csak a holicson gyár az egyetlen, amely kőedényt készít. Talán 1786-ban lehetne megjelölni azt az évet, amelytől kezdve — pár évi előző kísérletezés után — rendszeresen készítenek ott kőedényt. Egy évvel később, hogy Windschügel 1790-ben megkísérli egy pesti lerakat létesítését, Holicson csupán az a helyzet, hogy kénsárga alapra még mindig csak fekete színnel festett díszítéseket tudnak alkalmazni, vagy rézmetszet-levonólapplal operálnak.

De ekkor, magyar földön, Holicson kívül már Budán is lábra kap a kőedény készítése. Ide plántálja Germain Gáspár. Nagytudású, kiváló szakember. A holicson gyár nagy hírre növekedett egykori mesterének a fia, aki már ekkor Itáliát is megjárta, s egy ideig igazgatója is volt a faenzai Ferniani gyárnak. Hazatérése után egy ideig a budai Kuny fajanszgyárában helyezkedett el, majd összekülönbözések miatt szétválva, önálló, anyagi lehetőségeihez szabott kőedénygyárat rendez be magának. Méretre szerény üzemében nagy álmokkal és ambícióval küzd tervei megvalósításáért, a szó szoros értelmében viaskodva Kuny Domonkossal, aki egzisztenciájának vesztét érző féktelen dühében eltaposására tör. Kuny és Germain egymás elleni harcra szállásának az időpontjában, ebben a kiélezett helyzetben jelentkezik Windschügel azzal, hogy a Budán két egymást ölő keramikus testvérvárosában, Pesten gyártmányai értékesítésére állandó lerakatot szándékszik létesíteni.

E nagy kavardásnak két áldozata lett:

a) eltipródott a tőkeszegény, anyagiakkal küzdő Germain Gáspár, a külföldön is hírt, nevet, elismerést és becsületet szerzett magyarföldi mester,

b) de kárát látta mindennek az egész magyar kerámia-kultúra, mert a Windschügel által készített különleges áruknak az ország szívében való árusítása lökőerőként hatott volna. Követni és utánozni kényszerültek volna a konkurenciát. A verseny fejlődésre szorított s a Holicson működő és a Budán keletkezett Germain-gyár, valamint a Kuny műhelyben létesített kőedényrészleg, tehát az akkori hazai gyárainknak még e legcsekélyebb esetben is legalább a Windschügel-féle készítményeket elérő termékek nivójára, sokfajtaságára kellett volna felemelkedniük.

Az 1790-es pestbudai hármasharc végső fokon mégis azt eredményezte, hogy noha lehetetlenné tették a kőedénygyártást Budán meghonosító Germain prosperálását, a kőedény készítését mégsem szüntették be, mert Kuny rákényszerült, hogy a Germain elleni harcban versenyképessége érdekében fajanszgyárában kőedényt készítő részleget is létesítsen, maga is kőedényt gyártson. Germain letiprása után ennek fenntartását továbbra is kénytelen volt vállalni, mert a keletkező új konkurenciákkal mint pl. Cserny Balázsnak a Zöld Fához címzett budai kőedénygyárával csak így bírta a küzdelmet, fennmaradását és létét biztosítani.

Kunynak Windschügel elleni harca is eredményezett maradandót; a Kuny-féle márványozott (folyatott mázas) edények (tálak és tányérok) — amelyekre tulajdonképpen végül is az uralkodói szabadságot kapta, — a Windschügel elleni harcokban születtek Kuny budai műhelyében. A védekezésben, a megmaradásért vívott küzdelmek során.

Amint 1790 szeptember 20-án Pest városi tanácsa ezt a Windschügeléssel lényegében egyetértő Helytartó Tanácsnak kifejtette, nem is azért utasították el a külföldieknek a hazai lerakat létesítését szándékozó tervét, mert Budán akkor hasonló gyár már működött, hanem amiatt is, mert az ilyesfajta gyárakat, ha már vannak, közérdek védeni: a politikai elveknek is az felel meg, hogy minél több gyárunk legyen. Ez azonban még nem valósult meg, mert Magyarországon a gyárosok minden igyekezete, „mint a fű, elnyomatik”. Az ország tartozik tehát a magyarországi gyárak alapítását megkönnyíteni.

Pesti lerakatuk létesítésének megghiúsulása után Carl August Windschügel hosszabb időre eltűnik szemünk elől. Kerek másfél évtized után az alsó-ausztriai Sankt-Pölten császári királyi kőedénygyárában bukkanunk nyomára. Ez a gyár, — amelyet állítólag⁶ Andreas Leinvather alapított — a ma-

gyar közönségnek az Ofner Zeitung 1798 márcuis 15-i számában mutatkozik be és egyúttal hírül adja, hogy a József-napi vásáron szándékozik a pesti közönség elé lépni. Krémszínű és egyéb, angolstíliú edényei a valódi angliai kőedények tulajdonságait bírják és nemcsak minőségükkel, de formáiknál fogva is kiválóak.

Ez az osztrák gyár magyarországi üzemekkel és kerámiai dolgozókkal is hamarosan kiépítette kapcsolatait. Egyes munkásai Holicra, Pápára szegődtek át. Magyar földről is több dolgozó munkálkodott Alsó-Ausztriának ebben a számontartott kőedénygyárában.

A mi szempontunkból különös fontosságú és jelentős, hogy korszerűtlenné vált elavult kemencéi helyébe éppen Carl August Windschügel épített újakat. Ezek voltak a prototípusai azoknak a modern kemencéknek, amelyeket azután ez a zseniális keramikus Magyarországon felépített.

Windschügel 1804 közepéig maradt a Sankt-Pölten-i gyár kötelékében. Ez év májusa végén értesítik Bécsből a holicai gyár vezetőségét, hogy Carl August Windschügel azzal a megbízással fogják Holicra küldni, hogy az angol kőedénytermékekkel kapcsolatos eddigi manipulációt vizsgálja felül és arról jelentést készítsen. Ennek érdekében a gyár felügyelője (Fabriks-Verwalter) mutassa meg a gyár épületét, részlegeivel együtt, szóval röviden mindazt, ami az angol kőedénykészítéssel kapcsolatos.⁷

Ezzel és ettől kezdve Carl August Windschügel élete, egészen haláláig, 17 további éven át bekapcsolódik és teljesen beleépül a magyar kőedénykészítés történetébe.

1804 június 18-án „Albrecht Edler von Mayer, k. k. wirkl. Hofrath, geh. Kammer Zahlmeister und Director der k. k. Familien-Herrschaften” írásos értesítéssel adja hírül a gyárnak, hogy az új Werkmeister Windschügel június 20-án családjával és „seinen Habseligkeiten”-jével Bécsen át Holicra szállítják „mit dem Geschirrwagen.” Jelzi egyúttal azt is, hogy a vele érkező Anton Windschügel — (akit később Sohn des Herrn Windschügelnek neveznek) — „als Freiherr und zugleich als ein dem Werkmeister in seinem Geschäft unterstützendes Individium” feladattal és megbízással vesz részt a gyári munkálkodásokban.

A június 21-i pénztárkimutatás szerint Carl August Windschügel útiköltségeit 1300 forint kiutalással rendezik,

a) 1000 forint „Zur Berichtigung seiner Schuldpost

an die k. k. priv. St. Pöltner Steingutfabrik, aus welcher der selbe ausgetreten und

b) 300 ft zu verschiedenen sonst nöthigen Erfordernissen”, részletekben való visszafizetés kötelezettségével.

A közeli hetekben a Sankt-Pölten-i gyárból a két Windschügelen kívül többen, így Anton Kaiser Dreher, Leopold Steigendorfer Glasurer és még mások is, valóságos kerámiai kis gárda és munkáskolónia, átköltözik és áttelepszik Holicra.

Carl August és Anton Windschügel egyidejűleg — 1804 október—decemberében — a holicai gyárban még egy Franz Windschügel is dolgozik.⁸

Ezeket alig egy évvel megelőzően, 1803 májusában fennállásának és létének nagy válságát, sorsdöntő nehézségeit vészelte át a gyár. A napóleoni hadakozások hatása alatt I. Ferenc a kerámiagyártást már végképp meg is akarta szüntetni Holicson s helyébe posztókészítésre kívánta átállítani a gyárat. Szándékát szerencsére megváltoztatta, folytatták a gyártást s 1804 őszétől nagy ütemben — egyre-másra váltakozó eredményességgel — tovább folynak a próbák. Tichlernek, a gyár régi Werkmeisterének és szakmai oszlopának hat próbája is sikerül, mindegyikük „gut und schön.”

Windschügel nehezebben boldogul: sokfajtaival, sokféleséggel próbálkozik és emiatt is eredményei sokszor a várakozás alatt maradnak. Könnyebb, olcsóbb, vékonyabb és tartósabb, tehát versenyképebb edények előállítására alkalmas masszát várnak tőle. Minthogy ezt kilátásba helyezte, a bizakodó gyári vezetőség a készítmények eladási árát le is szállította. Ezzel szemben, már 1805 február 5-én, arról panaszkodnak, hogy Windschügel Werkmeister sok baklövése, sikertelensége és szerencsétlen tette miatt a leszállított áru készítményeiket veszteség nélkül nem bírják tovább árusítani. A gyári dolgozók összetartása is megbomlott. Egyenetlenség támadt közöttük és „undorodást keltő” rendetlenség keletkezett.

A gyűlölködés 1805 május végén olyan mérvű, hogy Windschügel művezető, valamint a vele érkezett segítő erők távozását a gyárban már eldöntött dolognak vélték.

Helyébe a bécsi porcelángyár egyik legnagyobb hírességének, Joseph Leithner személyének a holicai gyártásba való bekapcsolását vették tervbe és hamarosan alkalmat teremtettek arra is, hogy a kiszemelt utódnak tekintett nagy mester akkor tájékozódhatott Holicson, amikor Windschügel még ott tartózkodott.

A holicsei gyárból távozni szándékozó Windschügelnek volna visszatérési lehetősége a Sankt-Pölten-i gyárba, ahol kitűnő képességeire nemcsak jól emlékeztek még, hanem a gyár nemrég épített hatalmas kemencéi állandó fényes bizonyosságát adták Windschügel tudásának. Mehetett volna a Bécsben működő Hardmuth-féle kőedénygyárba is, amelyet éppen akkoriban, 1804-ben mint modernizált „k. k. priv. neuerdings verbesserten Steingut Fabrique”-ot hirdetnek. Ez azonban igen szerény kenyeret biztosítana, hiszen csupán csak kék szegéllyel díszített fehér típust, egyfajta kőedényt gyárt.

Az ötvenedik életévét ekkoriban elérte Windschügel nem akar csendes révbe húzódni. Még nagy erők feszülését érzi magában. Megelégedéssel néz vissza egykori engelhartszelli gyárára, jólesőleg melengeti még őt a Sankt-Pölten-i gyár korszerűsítéséért kapott elismerés és rangot nyert azzal is, hogy a holicsei császári királyi fajánsz- és kőedénygyárnak egyik vezetőjeként, fontos pozícióban és nagy feladattal megbízva működhetik. De ez a holicsei gyár sem a régi már. Mint fajánszgyár, a legrégebbi alapítású és a legrangosabb üzem volt az egész monarchiában. A XIX. század elején azonban a régi művészeti törekvések hátraszorultak és merkantil célokat szolgáló üzemmé vált, amelyet nemrégiben még maga a császár is fel óhajtott hagyni, s kerámiai gyár helyett posztógyárrá kívánt változtatni.

A dolgozók egymást kellőleg nem becsülő hangulatban „viperafészek”-ké vált gyárban már Windschügel sem érzi jól magát. Új létesítmény alapítására, annak fellendítésére vágyik. Élénk figyelemmel hallgatja az 1802-ben Pápán már gyár-alapítással próbálkozott Postbichal és Schneller holicsei gyári dolgozók információit és amikor még magáról Pápáról is érintkezésbe lépnek vele, egyszerre elsőpródnak a külföldre való visszatérés terveit és elhatározássá szilárdul meg benne, hogy Magyarországon marad, itt telepszik le és sorsát véglegesen a magyar kerámiagyártáshoz köti. Ezért csakhamar hivatalosan be is jelenti a holicsei gyárnak azt a szándékát, hogy Pápára megy, mert ott egy gyár létesítéséhez társulatot kíván szerezni.

A holicsei gyár vezetőségéhez 1805 augusztus 30-án küldött írásában vállalkozását „Esterházy gróf, Tax und Taxa gróf, több pápai és pesti kereskedő által társulási alapon létrehozott gyár”-nak nevezi.⁹

1805 július havában még öt nagy égetést eszközöl. S bár már állandóan menetkés és máris szívesen távozna Holicstról, mégis kénytelen ott ros-

tolni, az angol kőedénygyártást tovább irányítani, mert a gyár vezetősége visszatartja, nem engedni távozni. Október 3-án ismételt és újra kéri elbocsátását, a Pápára való átköltözéséhez szükséges 100 forint útiköltség utalványozásával együtt. De még ekkor sem bocsátják el a gyár kötelékéből. Szabadulása érdekében és szabadságáért végül is felajánlja, hogy az általa ismert, titkát képező arcana-t, vagyis a készítményeihez szolgáló anyag receptjét, az Arcanumot a holicsei gyár hasznára átadja. Rá is kényszerítették, hogy titkát Joseph Tuwora gyári Verschleissbeamter (kereskedelmi szakember) előtt fedje fel és mondja tollba. Ennek megtörténte után, az október 14-i jelentéséből értesülünk a gyárból való kilépéséről.

Előzőleg, már július végén Anton nevű fia is otthagytta a gyárat és Pápára utazott Anton Kaiser korongossal és Franz Schneller-rel, a holicsei pék fiával.¹⁰ Rajtuk kívül még Postbichal, Alexander Ritter „juven. Fabricator”, Steigersdorfer Lipót máz-készítő, Steigersdorfer József mintázó is Holicstról Pápára mennek. Egy kis sereg, szervezett gárda tömörült tehát Holicson Windshügel köré, amelynek tagjai a pápai gyár-alapítási terv realizálására tényleg programszerűen léptek ki és telepedtek át Pápára, az ott tervbevett kőedénygyár létesítésére, a kőedénygyártás gyakorlati megvalósítására.

Amikor Windschügelék Pápán nagyszabású terveik gyakorlati megvalósításába fogtak, az általuk alighogy elhagyott Holicstra rázúdultak a napóleoni hadakozások csapásai, a lőporfüstös viharok a veszélyt, rombolást, szerencsétlenséget hozó hullámai.

Az akkor már hat évtizede működő, a Monarchia büszkeségévé nőtt gyárba behatoltak a cári orosz csapatok. Az 1806 március 1-én felvett jegyzék az oroszok által okozott kárt 8090 forintban összegezte. (Ebből 3879 frt 45 kr a gyárat ért kár.) Másfél évtized múlva, 1821-ben, annak a Tuwora irodatisztnek, akivel Windschügel annakidején az arcana-titkát közölte, — az akkor már nyugállományban levő Paul Horn Werkmeister részletesen elmondta, hogy a cári orosz sereg 1805-ben, önkényes beszállásakor az edényekkel telt ládák tömegét törte fel, az edényeket kidobálták.¹¹

Windschügel tehát eléggé kellő időben távozott Pápára. A napóleoni tumultusok ugyan ide is elértek, mégis lényegesen nyugodtabb körülmények között tudta választott új hazájában a pápai kőedénykészítést segíteni, fejleszteni és fellendíteni.

Annak ellenére, hogy a holicsei gyárban az ő távozása után a Windschügel-féle arcana-t a kő-

edénykészítésnél még sűrűn és sok éven át felhasználták, kapcsolatai Holiccsal mégis megszakadtak. Windschügel Pápán végleges otthonra lett. Vinter Mátyásban az őt megértő, terveit, törekvéseit segítő társat talált, jó főnököt, kiváló képességű gyártulajdonost. Windschügel, a maga által kiválasztott és Sankt-Pölten-ben, Holicson is vele volt társakból kitűnő együtttest tudott alakítani. A pápai gyárat így csakhamar lábra állították s Windschügel megépíthette az ország nevezetességeivé vált pápai edényégető kemencéket, amelyekhez hasonlatosak csupán — az ugyancsak ő általa épített — Sankt-Pölten-iek voltak.

Ilyen milióban és ilyen légkörben sok vált valóssá régi álmaiból és régi terveiből is. Már 1790-ben a magyar piacra kívánta juttatni „találmányokkal készített” fekete bazalt, jaspis, porphyrt, márványos készítményeit. Alig kétséges, hogy a megjelölések mögött az angol Wedgwood által feltalált, fénoxidokkal színezett kőedényfeleségekhez hasonló készítmények rejtettek. Ezeket a holiccsi gyárban nem sikerült meghonosítani, bevezettetnie, holott éppen ő volt az ottani — (de csak kénsárga és krémszínű edényeket készítő) — kőedényrészleg vezetője.

Pápán Windschügel végre korlátozás nélküli szabad kezet nyert. Maguk a pápai kőedények vallanak, tanúskodnak erről. Ugyanis ha a magyarországi egykori kőedénykészítés emlékményét átnézzük, szemünkbe ötlük, hogy éppen a pápai gyár az, amelyik az eredeti angol Wedgwood edényeket a legjobban és a legnagyobb előszeretettel már a legkorábbi kezdettel vette előképül.¹²

Akik erre felfigyeltek, a pápai kőedénykészítők anglomán érzületeire vezették vissza a jelenségeket. Most már azonban, Carl August Windschügel életútja némi ismeretében, a Wedgwood-i ígézetben élt keramikusunk 1790-es próbálkozását, kudarcát jóvátevé, elfojtott tettvágyának egy késői, Pápán történt megvalósulását látjuk és véljük ezekben.

Összefüggést, kapcsolatot látunk az 1790-es próbálkozás és a Pápán Wedgwood-minták és előképek alapján folytatott, virághaszokként kőedénykészítés között. Kontinuitást érzünk ezekben az alkotásokban, az engelhartszelli álmok nem a holiccsi gyárban, hanem Pápán testesedtek, váltak valóssá, a magyar kőedénykészítésben.¹³

Windschügel további pápai időszakából csak igen szórványos reá vonatkozó adalékokat sikerült idáig felderíteni:

1. A pápai római katolikus plébánia anyakönyvé-

nek az 1807 január 28-i feljegyzése örökíti meg, hogy Vindsigel (!) Károly és Dorottya nevű felesége fiacskáját az nap keresztelték János névre.¹⁴

2. 1811 szeptember 15-én Bendt János „iuvenis”, „Fabri sodalis” és Czettl Anna esküvőjén tanú.

És végül az a feljegyzés, amely megörökítette, hogy

3. 1821 szeptember 19-én, Augustus Windschigl, viduus (özvegy), „Plebejus”, 67 éves korában Pápán meghalt.¹⁵

Egyszerűen csak így: plebejusnak, közrendbéli, köznépbelinek nevezik ezt a nagy mestert, aki messze idegenből hozzánk származott, munkásságával, tudásával, alkotásaival a magyar kerámia történetének egyik legnagyobb előlendítőjévé, egyéniségévé nőtte ki magát, aki a régi művességünk egyik legnagyobb zsenije.

Életéből 37 évet ismerünk. Bajorországból került Ausztriába, majd onnan Holicra, végül Pápára. Magyar területen élte le utolsó 17 évét. Amikor Kunits Mihály nyugalmazott főleemi iskolai igazgató a magyarországi topográfiájához adatokat gyűjtött, 1819 késő őszen hosszasan tartózkodott a pápai kőedénygyárban és még személyesen beszélt az akkor 65 éves öreg Carl August Windschügellel. Művében elragadtatással számol be az ott tapasztaltakról: „Holics után az első rangot neki kell adni Magyarországon működő kerámiai gyárak sorában. A Monarchia angol kőedénygyárai között pedig a legkiválóbb és jó gyárak között kell említeni.”

Megemlékezése szerint 1810-től következett be a fellendülés, miután Winter Mátyás a társaitól megváltotta és egymaga vette át az egész gyárat. Szabad kezet nyerve, új gyárépületet emeltek, az agyagelőkészítővel, a feldolgozóval, a formázóval és az égetővel együtt. Windschügel találmánya és személyes közreműködése alapján öt kör alakú új égetőkemencét is építettek. Ezek az első angol kemencék voltak, melyeket Magyarországon használtak, s csak Ausztriában voltak még ilyenek a Sankt-Pölten-i híres kemencék, amelyeket ugyancsak Windschügel épített.¹⁶

Windschügel magyarországi teljesítményei korrendben: a holiccsi gyár kőedénykészítő részlegének a Werkmeister rangban történő vezetése, majd a holiccsi kőedények készítésére szolgáló arcanum. Munkálkodását a pápai kőedénygyárban kifejtett tevékenységével tetőzte be. Kunicsnak, a szakértő kortársnak a gyárról adott értékelő leírása tulajdonképpen a legszebb bizonyítvány az élete végső szakaszában végzett munkásságáról.

E gazdag élet látható eredményei a pápai gyárban meghonosított Wedgwood-féle termelés napjainkig fennmaradt hírmondó pár készítménye.

A magyar kerámia történetében mindezekon felül jelentősége még abban is van, hogy ő vele, az ő személyében származott át a bajor eredetű, a Németországban és Ausztriában dolgozott család magyar földre: ő a Windschügelék magyarföldi dinasztiájának az alapítója.

Windschügel Antal
(1786–1832)

A bajor, az osztrák és a magyar kőedénygyártásban nevezetes szerepet vitt Carl August Windschügel legközvetlenebb segítőtársa, tudásának és tapasztalatainak örököse, munkásságának folytatója: Anton nevű fia volt.

Ez az Anton Windschügel 1804-ben bukkan elő, amikor is együtt érkezik és költözik át apjával a Sankt-Pölten-i gyárból magyar földre. A holicisi gyár iratai és számadásai a kőedénykészítő csoport dolgozói sorában Freidrehernek, Modellierernek (mintázónak) említik, holott ennél jelentősebb és fontosabb szerepe volt máris az akkor még csak 18. életévében járó Windschügel Antalnak. Albrecht Edler von Mayer, udvari tanácsos, kamarai fizetőmester és a császári királyi uralkodóház jószágigazgatója 1804 június 13-án értesíti a holicisi gyár kezelőségét, hogy a Freidreher-ségen (korongosság), mintázáson kívül az üzemvezetői (Werkmeister) tisztet viselő édesapja ügyködését elősegítő Individuum is egyúttal.

A következő, 1805 év derekán „kilép a gyárból és Holicst elhagyva, a létesülő pápai gyár szervezétébe lép.¹⁷ Ott működik tovább és él a pápai gyártás művezetői (Werkmeister) feladatát ellátó édesapja oldalán, szoros összetartásban azzal a gárdával, amely előbb a holicisi gyárban gyűlkezett össze, majd az öreg Windschügel pápai céljai gyakorlati megvalósítására áttelepült a Dunántúl akkor létesült nagy kerámiai gyárba.

Ez a sereg jóban-rosszban egyre szorosabbra fűződő kötelékekkel összefonódva, mindvégig kitarzott.

Barátságuknak, egybetartozásuknak fényes igazolói a Pápára való érkezésük után egy évtized múlva, 1814 január 11-én tartott esküvők, az azokon való szerepük:

Még 1805-ben Ritter Sándor együtt jött Holicstról

Kaiser Antallal Pápára. Az 1814-i esküvőn is együtt van a két jóbarát. Kaiser ekkor Ritter egyik tanúja.

Ez az esküvő egyszerre tartott kettős házasságkötés volt. A másik férj Windschügel Antal volt. Ritter Andretzek Erzsébetet, Windschügel Antal Andretsch Annát vezette akkor az oltárhoz,¹⁸ a két egykori holicisi jóbarát ezzel a házasságkötéssel tehát egyúttal egymás sógoraivá is váltak. 1815 körül a pápai gyárban dolgozik Litz (Lutz) sodalis fabrisantium, aki szintén sógora a sógoroknak, mert felesége Andreszek Katalin.

Minthogy a Holicstról első ízben Pápára ment Postbichal és Schneller is sógorok voltak, a pápai gyárban kedvező és meghitt viszonyok alakultak ki. Az apja a fiával volt együtt, a barátokból sógorok lettek, egymás rokonaivá vált munkásság dolgozott ott; egyetértve, egymás becsülésével. Ez a szerencsés alakulás kedvezően hatott a gyár munkálkodására, működésére és életére.

Windschügel Antal „Fabricator”-nak, — akit a hivatalos iratokban gyakran elmagyarosítva Vintsigl-nek neveznek, — Andreszek Annával kötött házasságából Pápán tíz gyermeke született:

1. Eleonóra Erzsébet. Keresztelték: 1814 december 6-án.
2. Anna Mária. 1816 augusztus 14-én keresztelték. Meghalt 1817 július 24-én.
3. Anna. Keresztvíz alá tartották: 1818 augusztus 16-án.
4. Antal János. Keresztelték: 1820 június 11.
5. János. 1822 február 3-án keresztelték.
6. Alajos. Keresztelték: 1823 február 25. Meghalt 1826 október 30.
7. György. Született 1824-ben. Meghalt 1827 december 31-én, 3 éves korában.
8. Mária. Keresztelték: 1826 április 20-án.
9. Ilona. Keresztelték: 1828-ban. 1832 szeptember 12-én, 4 éves korában halt meg.
10. Johanna. Született 1829 október 31-én.

Így élt, ilyen bő gyermekáldásban, 10 gyermekből 6 megmaradottal Windschügel Antal. A pápai gyár ekkor van virágkorában. Az öreg Windschügel Károly István korszerűen, jól gondolzza az üzemet, hűséges sáfára a gyártásnak. Messze területekre ható, kiválóságává lett az ország kőedénygyártásának.

Amikor 1815-ben Körmöcbányán felmerült egy kőedénygyár létesítésének a gondolata, az ottani városi tanács Windschügel Antal szakértelmét és

Windschügel Ferenc
(1706—1803—1854)

közreműködését veszi igénybe. Költségvetést, tájékoztatót készít, gyártási anyagokat kutat fel, sőt próbagyártmányokat, kísérleti edényeket is készít. A munkálatok zömét 1815 október havában végzi és a hivatalos iratok még azt is feljegyezték róla, hogy „Windschügel Antal még a már több hasonló gyárat berendezt édesapjánál nyerte kiképzését. Mint vizsgázott, kipróbált egyén, más gyárak is keresik. A munka irányítását végző Windschügel olyannak mutatta magát, mint akinek egyéni előnyei vannak, a gyártás titkait is bírja, s képes a művet igazgatni.”¹⁹

Hasznos munkálkodásával, hozzáértésével és tapasztalati felhasználásával meg is szervezte, talpra állította, megvalósította, be is indította a körmöcbányai kőedénygyártást. Vezetését azonban tartósan nem vette át, hanem visszatért Pápara.

Egy évtized múlva Tatán veszik igénybe és hasznosítják gyakorlottságát, képzettségét és tudományát. Az 1824-ben új alapításként indult kőedénygyár, — amelyet „A Tatai Zsidó Fischer Mózes Áron, Stingl Vince kőedény fabricasnak segéd-társa” irányított, — elakadt. Fischer panasza szerint osztályostársa, Stingl, az edénykészítésben, égetésben, valamint az újonnan épített kemencék építéséhez elegendő tudománnyal nem bír s emiatt szörnyű károkat okoz.

Emiatt egy másik, Páparól jött mestert, Windschügel Antalt szerződtették a gyárhoz, aki a kemencék változtatásával tökéletes, jó eredményeket produkált. Windschügel közreműködése megalapozta és a későbbi időben megérleltette a várt eredményeket és a tatai gyár ennek következtében fel is lendült.²⁰

Maga Windschügel azonban Tatán sem telepedett le, hanem, feladata elvégzése után, visszatért Pápara. Ezt az is igazolja, hogy további négy gyermeke is Pápan született.

A magyar kőedénykészítésnek ez a kiválóan működött mestere 1832 szeptember 12-én, 46 éves korában mint pápai polgár hunyt el, 4 éves Ilona kisleánykájával egy napon.

A magyar kerámia történetében rangos emléket hagyott hátra.

Felesége, Anteszek (sic) Anna, másfél évtizeddel élte túl. Az egész tudását munkájába ölt férje szégyenségbn hagyta hátra. Életét emiatt nyomorban tengette s élete alkonyán, 1845 januárjában a pápai „Szentilonay”-szegényházba kényszerült bevonulni.²¹

Azokban az időkben, amikor 1804-ben az öreg Carl August Windschügel az ausztriai Sankt-Pölten-i kőedénygyárából a holicsi kőedénygyártás irányítására Anton nevű fiával a magyar földre áttelepedett, egy Fratz Windschügel nevű mintázó is Holicsra érkezik. Kívüle még Jozef Windschügel mintázó-inas is ott tevékenykedik. Nem tudjuk még, milyen rokonsági kötelékek kötik őket össze, de alig vitás, hogy ez a Ferenc és József nevű Windschügel ivadékok is közeli családtagok lehetnek.

Ez a Windschügel Ferenc „Modellierer” szintén kilép és otthagyja a holicsi gyárat, amikor az öreg Carl August Windschügel — Anton nevű fiával és több gyári munkással együtt — 1085-ben holicsi művezetői állását feladva, Pápara telepszik át.²²

Ettől kezdve mit sem hallunk róla. Egy negyedszázad múlva újból előbukkan a Windschügel Ferenc név, akkor, amidőn 1828 június 17-én Vintschigl Ferenc és Jung Borbála herendi lakosok házasságot kötnek egymással. Minthogy a szentgáli plébánia esketési anyakönyvébe pontosan feljegyezték, hogy az ifjú férj ekkor 23 éves, kétségtelen, hogy az 1804—105-ben Holicson már szereplő és az 1828-ban házasságra lépő, még csak 23 éves Windschügel Ferenc nem egyazon, hanem két különböző személy.

Holics, Pápa, Körmöcbánya, Tata után ezek szerint tehát Herendre is elágazódott, ott is gyökeret vert a Magyarországra áttelepedett Windschügel család egyik ága.

A szentgáli plébánia kereszteleési és halotti anyakönyve szerint a Windschügel Ferenc és Jung Borbála házaspárnak hét gyermeke született. Valamennyi Herenden:

- 1—2. István és János (ikrek). Születtek és meghaltak 1829 október 23-án.
3. Rozália. Született 1830 december 22-én.
4. János. Született 1833 március 8. Valószínűleg azonos azzal a W. János Józseffel, aki 1856-ban Keller Erzsébettel házasságot köt.
5. Mihály. Született 1835 szeptember 26-án.
6. Béla. Született 1838 május 20. Meghalt 1840 február 27.
7. Borbála. Született 1839 július 5-én.²³

Herenden vásárolt házuk árának kifizetésére 1830-ban 300 váltó forintot vettek kölcsön Winter Mátyás pápai kőedénygyárostól. Ezt az adósságukat Veszprém vármegye 1831-ben Windschügelék, ille-

tőleg ahogy nevüket a régi peres iratok írják: Vintsigél Ferenc és felesége vagyona rá táblázzák („intabuláltatik”).²⁴

Az eladósodott, könnyelmű Vintschigl, mint „értéken felüli adós” ellen Winter Mátyás hitelező vagyonzárlatot kért, mert — miként erre vonatkozó beadványában előadja —, „bizonyos tudomásomra másoknak is igen sokkal tartoznak” és „könnyen megtörténhetne az is, hogy Házaikat el adják, a felvett árat elköltvén, még több lelkű Hitelezőik meg károsíthatnának.”

A vagyonukat zár alá vevő bizottság Windschügelék „igen tsekély és a folyamodó Winter Mátyás követelését közel fel sem érő Javit” herendi házaskájában összeírta és zár alá vette.

Az elhúzódó hosszas peres ügyre végül is azzal tették rá a zárópontot, hogy Stingl Vince herendi fabrikás a „Harmadik licitára” 124 frt 45 kr váltóba Vintsigél Ferenc házát 1837 május 1-én megvette.²⁵

Sanyarú sorban, négy gyermekes családjával ilyen elnyomorodottan, végül már előzvegyülve tengődik tovább.

Ötvennyolc éves korában, 1854 február 16-án halt meg Herendnek a Szentgállal akkor közös, úgynevezett Horchi részében.²⁶

A német, osztrák és magyar művészi kerámia-gyártásban egykor oly nagy szerepet vitt Windschügel család XIX. század közepi rohamos elnyomorodásának szomorú példája az az ugyanolyan nevű, másik Windschügel Ferenc is, aki szintén horchi lakos volt és akit mestersége szerint a régi feljegyzések „operarius”-nak, „zsöllér”-nek és „téglás”-nak neveznek. Huszonhat éves korában — (1854 október 24-én — lépett házasságra Kapl (más néven Sipkás) Borbála 18 éves leányzóval.

Nyolc gyermeke közül öt még fiatalon elhalt. A sűrű halálozások miatt ebből a gyermekeseregéből két fia a János, négy gyermeke pedig a Ferenc nevet nyerte:

1. János. Született 1856 július 24-én, meghalt még abban az évben.
2. János (újra) 1857.
3. Ferenc. Született 1860 február 20-án, meghalt 1863 június 5.
4. Ferenc (újra). Született 1865 április 9-én, meghalt 1869 április 1.
5. György. Született 1868 július 5, meghalt 1885 augusztus 4.
6. Ferenc (újra). Született 1870 szeptember 26-án, meghalt 1872-ben.
7. Ferenc (újra). Született 1872-ben.

8. Rozália. Született 1875-ben. 1894 május 28-án férjhez ment Ekert Mihály 29 éves herendi porcelángyári munkáshoz, földműves gyermekéhez.

Ez a második Windschügel, „Vinsigél” Ferenc, mint horchi lakos és napszámos, 1894 október 26-án, 68 éves korában halt meg.

Windschügelék elnyomorodása és a család szétesése

Amikor 1804 és 1805-ben az öreg Carl August Windschügel fiával Holicson tevékenykedik, még egy Joseph Windschügel Modellierer, Lehrjunge is ott dolgozik a gyárban.²⁷ Ő is a Pápara költözők csoportjával tarthatott s talán azzal a Vinschidli Józseffel azonos, aki Majer Borbálával 1815 január 30-án Pápán házasságot kötött.²⁸

Windschügel Henrikre is Pápán bukkanunk rá. 1827-től élt ott vadházasságban Litter Katalinnal, akivel 1832-ben végre házasságkötéssel rendezte ügyét. A férj ekkor a 39., az „ifjú” asszony a 29. életévében járt. Első gyermekük, az 1835-ben hét éves korában meghalt Anna még 1828-ban született. Második kislányuk, Erzsébet, az esküvő után két hónapra már ott ringott a bölcsőben.²⁹

Ezután nyomuk vesz. Mínthogy 1835-ben és 1837-ben egy Windschügel Heinrich mint Former működik a Frain-i Steingut és Wedgwood Geschirrfabrikban, arra lehet következtetni, hogy Pápát elhagyva, Morvaországban keresték újabb boldogulásukat.³⁰

A szentgáli római katolikus anyakönyvek egyikeben jegyezték fel, hogy 1853 szeptember hó 20-án 56 éves korában Herenden meghalt a férjével 22 évig együtt élt Vindschögel Borbála.

A XIX. század közepén már Városlődön is találunk Windschügel családot. Váltakozva hol Józsefnek, hol Jánosnak nevezik azt az ivadékot, aki feltehetően azzal a Vinschigli Jánossal azonos, aki Vinschigél Ferenc és Jung Borbála gyermekeként 1833 március 3-án született Herenden. Mint „sodalis in huiate fabrica”, tehát mint a városlódi kerámia-gyár munkása, a 24 éves Vinschigél János 1856 november 13-án tartott esküvőjén Rettig János és Jáhny János tanúk jelenlétében, nőül veszi a 20 éves Keller Erzsébetet. (Mindannyiuk városlódi lakos.)

Vinschigél József (!) „sodalis in fabrica” és Keller Erzsébet elsőszülött fia József. Városlődön szüle-

tett és még ugyanaz nap halt meg 1857 november 5-én.

Mesterünk, mint a városlódi kőedénygyár munkása, fiatalon, 1858 január 29-én távozott az élők sorából.³¹

„Posthumus” fia Mihály 1858 szeptember 24-én született és 1 hónappal rá, Városlődön elhunyt.³²

A ma már Herenddel teljesen egybeépült, de egykor a Szentgálhoz tartozott horchi nevű részben is élt még egy másik Vindschügel János napszámos. Vinsigl Ferenc ottani lakos és napszámos fiaként született 1857-ben. 1882 február 6-án Vaisz Máriával (Veisz Mária) kötött házasságából öt gyermek született:

1. József. Meghalt Herenden 1885-ben, 2 éves korában.
2. Katalin. Meghalt negyedéves korában 1888-ban Herenden.
3. József (újra). Született és meghalt 1890-ben.
4. János. Született és elhunyt 1892-ben.
5. János (újra). Keresztvíz alá tartották 1893 május 16-án.

A reá vonatkozó feljegyzések nagy részében neve ekkorára már Vincelli Jánosra torzult.³³

Ismeretes még egy Vindschügel Anna, akinek 1845 június 9-én keresztelik meg Pápán Vindschügel Jozefa törvénytelen leányát.³⁴

A leányanya hihetőleg azonos Windschügel Antal Fabricator és Anreszek Anna nevű nejenek 1818 július 16-án született gyermekével, aki a keresztességben anyja után nyerte az Anna nevet. A Holicsról jött nagy Windschügel mesternek az unokája tehát ez az 1845-ben gyermeket keresztelő leányzó. Apja még 1832-ben hunyt el, nyomorgó édesanyját éppen 1845 elején veszik fel a pápai szegényházba.

A Windschügel ivadékoknak sanyarúságra forduló sorsuk, szüleik és saját nyomorúságaik — jellemző példái a hazai iparban történeti nagy szerepeket vitt és teljesített szakmunkások kiszolgáltatottságának, elnyomorodásának. A leányanya édesapja, — mint a holicsi gyár kőedényrészlegét vezető nagy Werkmeisternek a fia — egész életében sikerrel, áldozatos munkálkodással segítette elő a magyar művészi kerámiagyártás nagy teljesítményeket eredményező működését. A hazai gyárak közül a pápait, körmöcbányait és tatait virágoztatta fel és 46 éves korában mégis vagyon, „fillér nélkül” halt meg. Több évtizedes igen értékes és odaadó tevékenységgel nem bírt magának vagyont, tőkét gyűjteni. Családjáról emiatt nem is tudott gondoskodni, s ezért felesége, gyermekei, hozzátartozói

fokról-fokra elnyomorodtak. Özvegye könyörületből egy szegényházban lel menhelyet. Anna leánya házasságon kívül szül gyermeket.

És ez nem is elszigetelt eset. Egy év múlva Vindschügel Rozáliának is törvénytelen gyermeke születik. A Bándra kerülő leányanyáról 1856 február 10-én a márkói római katolikus egyház anyakönyvébe jegyezték fel, hogy Münschüttel József nevű törvénytelen gyermeke 7 hetes korában meghalt. Az év végén újra kisfia születik. December 16-án keresztelik a szentgáli templomban és ő is a József nevet nyeri el. 1860 május 17-én ismét törvénytelen fia (Wünschüttel Ferenc) születik Bándon, a márkói egyház anyakönyvi bejegyzése szerint Vindschügel Rozália „ancilla” — vagyis szolgáló leánynak. A leányanya annak a Vinsigl Ferenc és Jung Borbálának a leánya, aki a herendi kerémiagyártat alapító Stingl Vince partnere volt Herenden és akinek a feje fölött ellicitált házat éppen Stingl vásárolta meg.

A Windschügel családból ismeretes előttünk még Vinschigl Erzsébet. Mint horchi lakos, 18 éves korában, 1854 február 5-n férjhez megy a 22 éves herendi Staub József takácsához és 55 éves korában, 1883-ban hunyt el. Említik még Vinsigl Annát, aki 20 éves korában az ugyancsak horchi lakos Vagenhoffer Gábor napszámos felesége lett 1883 február 1-én.³⁵

A Windschügel nemzedékek közös munkája

A Windschügel családnak a magyar gyáripárban nemzedékeken keresztül való bekapcsolódása is azt igazolja és példázza, hogy a magyar kerámiaművészet folytonosságát, a fajánsz és a kőedény fejlődését csakis a nemzedékek együttműködése teremthette meg.

A Windschügelek közül Andreas, Carl August és Antal, tehát a család általunk ismert legidősebb három generációjának nagy keramikusai (arkanisták) emléke maradandó a legjobban. Mert nemcsak korszerű nagy fejlesztők voltak, hanem főleg amiatt, hogy a nagypapa a fiának, az meg a gyermekének, egyikük a másikának adta tovább a hagyományokat és a tapasztalatokat. Az egymás után következő nemzedékek egymást istápolták. Nemzedékek titka, tudása, gyakorlata így hűen folytatódott és megőrződött, egyúttal mindez termelő erővé növekedhetett. A hagyományoknak hatékony és egészséges továbbképződése csakis az idősebb és a fiata-

labb generáció ilyen példaszzerű együttműködésük révén volt lehetséges.

Andreas Windschügel a Carl August fiának adta át a hagyományokat, beavatta a mesterség titkába. Ő pedig Anton fiát képezte ki és tette alkalmassá az elődök kerámiai kultúrájának hordozójává. Természetes, hogy előbb Carl August, majd Anton, a fiatalság friss szemléletével, felfedező szenvedélyével gazdagította, korszerűsítette, erősítette a hagyományt. Már Carl August a fekete bazaltjával, fémoxiddal kevert és színezett masszájával átültette, kelet felé hozhatta az új elemeket, új motívumokat a kerámiaművészet életébe. Bekapcsolták előbb Engelhartzellt, majd egyes magyar gyárakat abba a természetes folyamatba, amely az egymást követő nemzedékek sarjzása közepette a művészet életét, virágzását biztosította.

Andreas, Carl August és Anton a Windschügelék felfelé lendülő családjának egymást követő három szerencsés generációja. Magyarföldön a hatásuk 1804-től kerek egy negyedszázadon át Holics, Pápa, Kőrmöcbánya, Tata esetében a magyar kerámiaművészet csúcsait érte el. E gyárak nagyszerű fejlesztését, korszerű üzemek létesítését eredményezte.

A XIX. század harmincas éveitől a magyar földre áttelepített Windschügel keramikus dinasztia tagjai már nem tudnak szerepet játszani és nem bírnak bekapcsolódni, nem képesek többé biztosítani a magyar kerámiai élet korszerű folyamatosságát. Nincs perspektívájuk és így elszegényedve, elnyomorodva lemaradnak és kiesnek a továbbfejlődésből.

Életük folyását és munkálkodásaikat összegezve, megállapíthatjuk, hogy életük szervesen bekapcsolo-

lódott, belefonódott, összeötvöződött a magyar kőedénykészítés fellendülő munkásságával és sorával.

Életük a magyar kőedénygyártás történelmi múltjának felfelé lendülő és hanyatló korának egy része.

A magyar kőedénykészítés sorsa, a munka, tükröződik az életükben.

És azt is igazolja, hogy a magyar kőedénygyártás nem elszigetelt kultúrjelenség, vagy tevékenység volt, hanem a Windschügel-féle kapcsolatokhoz hasonlóan ezer szállal szövődött össze a Nyugattal.

Egykor a holicsi gyár egyik kiemelkedő posztján álltak, majd a pápai gyár életrelendítői lettek. A Kőrmöcbányát, Tatát sikerre vezető Anton mester özvegye mégis — e nagy alkotások után — a szegényház irgalmára szorul.

Mennyire jól látta ezeknek a fáradozásoknak hátlatlan meg nem jutalmazását Kuny Domokos, a budai kerámiai gyárában már évtizedekkel hamarabb, amikor az 1793-ban készített memorandumában az illetékesekhez küldött panaszában így jajdult fel: „Hogyha nem történik orvoslás, úgy tönkre kell mennie és a legszorgalmasabb erőfeszítéseikért és gyümölcsözetlenül odaáldozott vagyonáért jutalmul koldusbotra juthat.”

Ebben a fájdalmas sorsban részesültek és ebben osztoztak a magyar földre átkerült Windschügelék is.

Pedig küldetésnek, misszióknak érezték és remélték a magyar kerámiaművészetbe való bekapcsolódásukat.

Mihalik Sándor

Jegyzetek

- ¹ Wilhelm Stieda: Die keramsiche Industrie in Bayern während des XVIII. Jahrhunderts. Leipzig, 1905. 87—89, 101—102, 106, 108, 118—121 és 125. l., valamint Gustav Pazaurek: Steingut, Formgebung und Geschichte. Stuttgart (1918 után), 45 hasáb.
- ² Országos Levéltár. Helytartótanácsi iratok. Departementum Commerciale 1790. Fons 214, Positio 4.
- ³ Mihalik Sándor: A magyarországi kőedénykereskedés és gyártás harca a XVIII. század végén. Folia Archeologica XIII (1961), 277—279. l.
- ⁴ A pesti tanácsnak küldött hirdetmény tájékoztatója szerint:
„Nicht weniger, dass man auch allda, nach einer in Europa noch niemal gesehenen Erfindung, mit Kaffee- und Thee-Servicen, Vasen, Urnen, Schreibzeug, kleine Tischplatten, dann auch mit andern Steinen zusammengesetzt, ebenfalls auch feuerhäftigen, und der Natur ganz ähnlichen Marmor oder von andern schönen Steinarten, als schwarzen Piszqui, Jaspis, Porphir, Saphir und Lapis Lassuli, auf hohen Begehren, und Annhaffer, und ganz billige Preise, bedienet werden könne”!
- ⁵ M. H. Grant: The Makers of Black Basaltes Ware. Edinburgh and London, 1910.
- ⁶ Siklóssy László: Kuny Domokos. Egy budai keramikus a XVIII. században. Budapest, 1917. 151. l.
- ⁷ Carl Schirek: Die k. k. Majolika-Geschirrfabrik in Holitsch. Brünn, 1905. 79, 80, 81, 82 és 83. l. (Az összes holicisi adatok.)
- ⁸ 1805-ben újból kilép a holicisi gyár kötelékéből.
- ⁹ Schirek: 82—83. l.
- ¹⁰ Schirek: 82—83. l.
- ¹¹ Schirek: 29. l.
- ¹² Erre leghamarabb Tasnádiné Marik Klára mutatott rá „A XIX. századi magyar kerámika néhány problémája” címen az Iparművészeti Múzeum 1960-ban megjelent III—IV. Evkönyvében, a pápai készítmények és az előképül szolgált Wedgwood-árak ábráinak közlésével: pápai váza és angol előképe, valamint az ugyan-csak Pápán készült oszlopos talapzat és annak a példaképeül vett angliai készítmény.
- ¹³ Mindezek, természetesen, csak a XIX. század első két évtizedében készült, angol példák nyomán gyártott pápai termékekre vonatkoznak. Windschügelék működése után két évtized múlva még mindig továbbra is mintakép a Wedgwood edény a pápai gyárban, amit egymagában az is igazol, hogy az 1839-től működött Mayer János György új gyártulajdonos a kőedény és porcelánon kívül a wedwood-árak készítésére is kéri a szabadalmat.
- ¹⁴ Háromnegyedéves korában, augusztus 28-án már meg is halt. Apja neve a bejegyzésben ekkor tévesen Jánosnak van írva.
- ¹⁵ Itt mondunk köszönetet dr. Pfeiffer János Veszprémi kanonoknak, aki érdemes történeti kutatásaiban szerzett tapasztalataival igen sikeresen segítette elő kutatásaink eredményét, az adalékok páratlan szorgalommal végzett gyűjtésével.
- ¹⁶ Michael Kunits: Topographische Beschreibungen des Königreiches Ungarn. Pesth, 1824. I. kötet. 62—68. l.
- ¹⁷ Schirek: 129. l.
- ¹⁸ Pápai római katolikus anyakönyv.
- ¹⁹ Mihalik Sándor: A körmöcbányai kőedénygyártás kezdő korszaka. Folia Archaeologica X. (1958), 191., 193. l.
- ²⁰ Révhyi Elemér: A tatai majolika története. Budapest, 1941. 37. l.
- ²¹ Pápa város 1845. évi január 18-i tanácsülési jegyzőkönyv, 16. l., 85. szám. A szegényház az elnevezését az alapítója neve után nyerte.
- ²² Schirek: 126. l.
- ²³ Valószínűleg azonos azzal, akinek nevét a szentgáli rk. anyakönyv Vincsel Bábira torzítja, amikor 1866 október 30-án Jülling Ferenc vele egykorú, 26 éves herendi lakossal házasságot köt. 1867 október 8-án született gyermeküket Ferencre keresztelték.
- ²⁴ Veszprémi Állami Levéltár: Veszprém vm. 1831. évi január 17-i közgyűlési jegyzőkönyv: 75. l. 196. sz. és az 1832 május hó 20-i jegyzőkönyvben is.
- ²⁵ Mihalik Sándor: Stingl Vince herendi kerámiaműhelye. A Veszprémmegyei Múzeumok Közleményei. I. kötet (Veszprém, 1963) 226. l.
- ²⁶ Szentgáli rk. akv.
- ²⁷ Schirek: 79, 126. l.
- ²⁸ A pápai rk. pléb. hivatal anyakönyve.
- ²⁹ U. o. a keresztelési, esketési és halálozási anyakönyvekben. Nevét többnyire Vinschiglnek írják.
- ³⁰ Schirek: 126. l.
- ³¹ A városi lődi rk. plébánia keresztelési, esketési és halálozási anyakönyve.
- ³² Ezek szerint a Mihalik Sándor: A városi lődi régi kerámia. Folia Archaeologica VII. (1955) évfolyamának a 208. oldalán levő adatok Simkó Ferenc piktor és ennek Karl Erzsébet nevű felesége Mihály fiára vonatkoznak.
- ³³ A szentgáli római katolikus anyakönyvekben.
- ³⁴ A pápai rk. anyakönyvben.
- ³⁵ A szentgáli rk. egyház anyakönyvei.

Die Rolle der Familie Windschügel in der ungarischen Keramik

Für die Beleuchtung der Zusammenhänge der alten ungarischen und der zeitgenössischen ausländischen kunstkeramischen Produktion ist die Rolle der Familie Windschügel mehrere Generationen hindurch zuerst in Deutschland, dann in Österreich und schliesslich in Ungarn, sehr bezeichnend.

Der erste, uns bekannte, Ahne dieser Keramikerdynastie, Andreas Windschügel, ist in Kaltenbrunn (Bayern) geboren. Wir hören von ihm zuerst im J. 1755, als er als „Porzellanfabriant“ die Fayencefabrik von Philippsburger-Hammer in Pacht nehmen wollte. Zum letzten Male begegnen wir ihm in der 80-er Jahren des 18. Jhs, als er samt seinem Sohn, Carl August, die keramische Fabrik in Bubenhausen bei Zweibrücken zu verlassen gezwungen war. Sie haben sich nämlich in ihren Rechnungen geirrt.

Die Zusammenarbeit zwischen Vater und Sohn hat sich nicht fertigesetzt. Carl August Windschügel taucht 1790 in Engelhartzell bei Passau auf. Er besitzt hier eine Fabrik, in der ganz eigentümliche, aus Marmor und verschiedenen Steinsorten Gefässe verfertigt werden. Er versuchte seinen Produkten auch in der Stadt Pest einen Markt zu verschaffen und will ein Depot aufrechterhalten. Der Stadtrat hat aber dieses Gesuch abgelehnt, da: „In Ungarn alle Bestrebungen der Fabrikanten wie Gras unterdrückt werden. Das Land soll also die Gründung von ungarischen Fabriken erleichtern.“

Er ist nun in seiner Fabrik in Sankt-Pölten tätig. Im J. 1803 wird er nach Ungarn geschickt, um die englische Steingutproduktion der Fabrik von Holics zu revidieren.

Damit wird er 17 Jahre hindurch bis zu seinem Tod von der Geschichte der ungarischen Steingutproduktion untrennbar.

Windschügel konnte sich in Holics schwer durchschlagen. Auch das Zusammenhalten seiner Fabrikarbeiter wurde zerrüttet. Die Gehässigkeit hatte bereits ein solches Mass erreicht, dass er 1805 seine, als einer der Leiter geführte Stelle in der k. und k. Fayence- und Steingutfabrik in Holics verlassen hat.

Er siedelte nach Pápa (Transdanubien) über und gründete und brachte die dortige Steingutfabrik zum Aufschwung. Er ist als ein vielverdienter Beförderer der ungarischen Steingutfabrikation in seinem 66. Lebensjahr, 1821 in Pápa gestorben.

Sein nächster Mitarbeiter, Erbe seines Wissens und seiner Erfahrungen, Nachfolger seiner Tätigkeit war sein Sohn Anton. Dieser hat ihn aus Sankt-Pölten nach Holics und später nach Pápa begleitet.

Als man 1815 in Körmöcbánya eine Steingutfabrik zu gründen begann, liess der Stadtrat die zur Fabrikation notwendigen Rohstoffe durch ihn aufzutreiben. Er hat nicht nur das Budget zusammengestellt, sondern auch die Probestücke selbst hergestellt. Nach einem Jahrzehnt werden seine Fähigkeiten in Tata in Anspruch genommen. Durch seine Mitwirkung hat er zur Begründung der dortigen Fabrik wesentlich beigetragen.

Dieser hervorragende Meister der ungarischen Steingutproduktion ist 1832 jung, als 46-jähriger in Pápa gestorben. Der sein ganzes Wissen in seine Arbeit legende Meister hinterliess seine Witwe in grösster Armut. Sie verbrachte ihr Leben in Not und gegen Ende ihres Lebens war sie gezwungen, sich in eine Armenanstalt aufnehmen zu lassen.

Nach ihm lassen sich die Windschügel noch durch zwei Generationen in Herend und in Városlőd finden. Ihre Armut, sowie die ihrer Eltern ist ein bezeichnendes Beispiel der Ausgeliefertheit und Verarmung der in der Geschichte des ungarischen Gewerbes hochverdienten Facharbeiters. Von Stufe zu Stufe verkümmerten sie; teilweise wurden sie einfache Ziegelstreicher, teilweise — in die Geadeschicht versunken — fristeten sie unter der Last von illegitimen Kindern ihr Leben.

In ihrem Leben widerspiegelt sich das Schicksal der ungarischen Steingutproduktion. In der Zeit ihrer Einwanderung nach Ungarn standen sie an der Spitze bedeutender Fabriken. Trotz ihres Fleisses wurden sie eines kärglichen Schicksals teilhaftig, obwohl sie einst ihre Teilnahme an der ungarischen Steingutproduktion als eine Mission aufgefasst und erhofft hatten.

Sándor Mihalik

XIX. századeleji pápai színlapok

A magyar színészet történetének első összefoglalását Váli Béla adta „A magyar színészet története” című, 1887-ben megjelent munkájában. Utána jelent meg a sokkal részletesebb, pontosabb és a vidéki színészetre is részletesen kiterjedő színháztörténeti munka, Bayer József: „A nemzeti játékszín története” című munkája. Mellettük és utánuk többen kísérleteztek a helyi színjátszás történetének összeállításával, több-kevesebb sikerrel, illetve hozzáértéssel. Legtöbbször ugyanis a városi színügyi bizottság valamelyik illusztris tagja próbálkozott színháztörténet írással, s ezek az ügyvédek, orvosok, városi tisztviselők hallomásból, emlékezetből, szubjektív benyomások alapján rajzolták meg a városuk színészetének történetét, többnyire mellőzve a legfontosabbat: a színházi műsor közlését. Ehhez természetesen könyvtári, levéltári, múzeumi kutatásra lett volna szükség, ez viszont szakembert kívánt. A kevés tiszteletreméltó kivétel mellett általában ez volt a gyakorlat a vidéki színészet történetének feldolgozásánál.

Bayer József munkájában már a felkutatott műsorra támaszkodik, ismerteti a társulatok névsorát és értékelést is ad a műsor színvonala és a társulati tagok művészi képességei alapján. A magyar színháztörténet írás jelentős állomásai Pukánszky Kádár Jolán munkái: „A pesti és budai német színészet története”, valamint „A Nemzeti Színház százéves története.” — A Nemzeti Színház 125 éves műsorát teljes egészében először a Színháztudományi Intézet állította össze, s jelenleg kiadás alatt van. Az említett színháztörténeti munkák alapját a műsor képezi, hiszen a műsor alakulása és a színház fejlődése kölcsönhatásban vannak. A Színháztörténeti Múzeum és a Színháztudományi Intézet az utóbbi 10 év alatt több színháztörténeti jellegű munkát bocsátott közre, s ezek között igen sok kizárólag színházi műsor összeállítás volt (Adattári Füzetek), amelyek alapját képezik a majdani monografikus feldolgozásnak.

A dunántúli színjátszással kapcsolatban az utóbbi években mind a veszprémi, mind pedig a székesfehérvári színészet jubileuma alkalmából felmerült

a város színészettörténetén kívül a megye színésze vizsgálatának szükségessége is, s ekkor derült ki, hogy Veszprém egyáltalán nincs, Fejér megye és Székesfehérvár pedig csak a múlt század végéig van — a bevezetőben említett — működelő módon — feldolgozva. Az újabb színháztörténeti munkák, mint pl. a kecskeméti színészet, a békéscsabai színészet stb. története már az újabb kutatási módszer alapján összeállított műsorból indul ki és a színjátszás helyének politikai, társadalmi és gazdasági vizsgálatának komplex módszere alapján vonja le a tanulságokat a színészetre vonatkozóan.

A veszprémi Bakonyi Múzeum gyűjteményében található és jelen tanulmányban első ízben közlésre kerülő színlapok sem hely, sem időtartam szerint nem ölelnek fel nagy távlatokat: jóformán csak Pápára vonatkoznak és mindössze 10 évre terjednek, 1817-től 1827-ig. Közlésük azonban azért jelentős, mert a pápai színjátszásnak erről a 10 évről eddig semmiféle közvetlen adatuk nem volt, mindössze a különböző egykorú színészfeljegyzések utalnak a pápai színjátszásra. E tekintetben a legnevezetesebb Balog István falujáró színigazgató naplója, amely azonban csak 1826-ban kezdődik.

A kézzel írott, vagy nyomtatott, de kézírással átirított színlapok három csoportba oszthatók, a szereplő színtársulatok szerint:

1. 1817 május 5-től december 26-ig: 5 db színlap, Balog István színtársulatának műsorával (4 pápai, 1 tóvárosi).
2. 1818 november 4-től 1825 június 26-ig: 23 db színlap, Kilényi Dávid színtársulatának műsorával (1 győri, 1 szombathelyi, 21 pápai).
3. 1827 július 10, 14 és 15-ről Horváth József székesfehérvári színtársulatának 3 színlapja Pápáról.

Vizsgáljuk meg az egyes csoportokba tartozó színlapokat tüzetesen.

Balog társulatának erről az idejéről Váli Béla így ír: „(Balog) 1816 elején Komáromban próbált szerencsét és pedig oly jó sikerrel, hogy a megyei rendek és a városi közönség elhatározták, hogy egy játékszín építtessék a társulat számára, hol az magát biztosítva érezze és állandóan megtelepedjék.

Az igazgató lelkesedve tette meg a lépéseket az ígéretek megvalósításához, azonban társasága egymás között meghasonlott és a terv kivihetetlen maradt, amiért is 1817-ben Tatára és még ugyanazon évben 4 óra Győrbe ment társulatának egy részével...

Hasonlóképpen ír Balognak erről a korszakáról Koltai Virgil, aki valószínűleg műve megírásánál Válit vette alapul: „Balog Tatáról jött Győrbe 1817-ben, megelőzőleg pedig Komáromban volt 1816-ban. De a társulatban viszályok keletkeztek, s Balog nejével... s néhány társával Tatába, s innen Győrbe jött. Már 1817 május 28-án folyamodott a győri színházért. Balog október elején kezdte meg előadásait s január 30-án távozott Győrből Pécsre. Győrött társasága annyira felszaporodott, hogy annak egy részét Pápára küldhette. Balog társulata volt az első magyar társulat, mely huzamosabb időn át tartózkodott Győrben, s pedig úgylátszik, meglehetősen sikerrel, mert a biztosítékul letett 200 frt-ot is akkor vette fel, midőn január végén Győrből távozott.”

Ezzel szemben Lám Frigyes közzé teszi könyvében Balog 1817 decemberében Győr város tanácsához írott folyamodványát, amelyből kitűnik, hogy korántsem volt oly rózsás a helyzet, amint azt Koltai írta. A folyamodvány és Lám hozzáfűzött véleménye így hangzik:

„En alól írt alázatossan folyamodom abbéli Kegyességekhez, hogy a Szabad Királyi Városi Játék Szín Ki bérlésében le tett 200 ft. cautiót, minek utánna szándékom van el botsáttatásomat kérni a Nes Tanácstól, nekem további utam folytatására Ki adni méltóztatnának.

De mindazonáltal előbb Ezen Nes Város Lámpások Insituma hasznára Két játék jövedelme mindjárt egymás után elő adni a Játészó Társasággal ígérek, sőt azokat is vissza hozom ezen előadásokra, a kiket kéntelen voltam, nyomatatván a Szükségtől, magamtól el botsátani.

Már a múlt hónapban fogatkozást vettem észre, jól lehet még vettem igyekezetemet, néha hétköznapra a Játéokra tett költséget alig adták meg jövedelmeink, félvén tehát, nehogy nagyobb veszélybe ejtsem magamat s Társaimat a Nes Publicumnak is terhére ne legyek, másfelé keresném boldogulásomat. Ugy tartom, nekünk tovább két, három holnapnál nem lesz tanácsos meg maradni. És így Januárius végével mennénk el. A Városi Játék Szín tehát csak két holnapig maradna üresen.

Még egyszer alázatossan esedezem Nes Város Nagy Erdemű Elöljáróihoz, méltóztassanak ezen Szükségemben rajtam könyörülni, amelybéli Nes Szívűségért vagyok

A Ttes Nes Tanácsnak
9-ik Decemb 1817
háládatos szolgálja
Balog István
Játék Szín igazgató”

„A helyi viszonyokból következik, hogy Balog István nem tudott boldogulni. Koltai Virgil nyilván nem ismerte Balog fent közölt folyamodását, különben nem írhatta volna, hogy »meglehetősen sikerrel« működött. Koltai azt is írja, hogy Balog társulata Győrött annyira felszaporodott, hogy egy részét Pápára küldte. Szegény Balog nem tudta színészeit fizetni, ezért bocsátotta el nagy részüket, mint ezt idézett levelében meg is mondotta. Összesen 46 előadást tartott 1817 november 4-től — 1817 (sic!) — helyesen: 1818 — január végéig.”

Mindkét szerző adatait Könyves Máté: Játékszíni Koszorú 1834 c. művéből merítette. Könyves viszont Balog győri igazgatását 1817 május 28-tól 1818 június 30-ig tartónak írja. A június 30 lehet a január 30 elírása is. Balog idézett folyamodványa szerint ugyanis a januári távozás kétségtelen. Az említett szerzőkhöz hasonlóan ír Bayer József is Balog színtársulatának erről az időszakáról (1. kép).

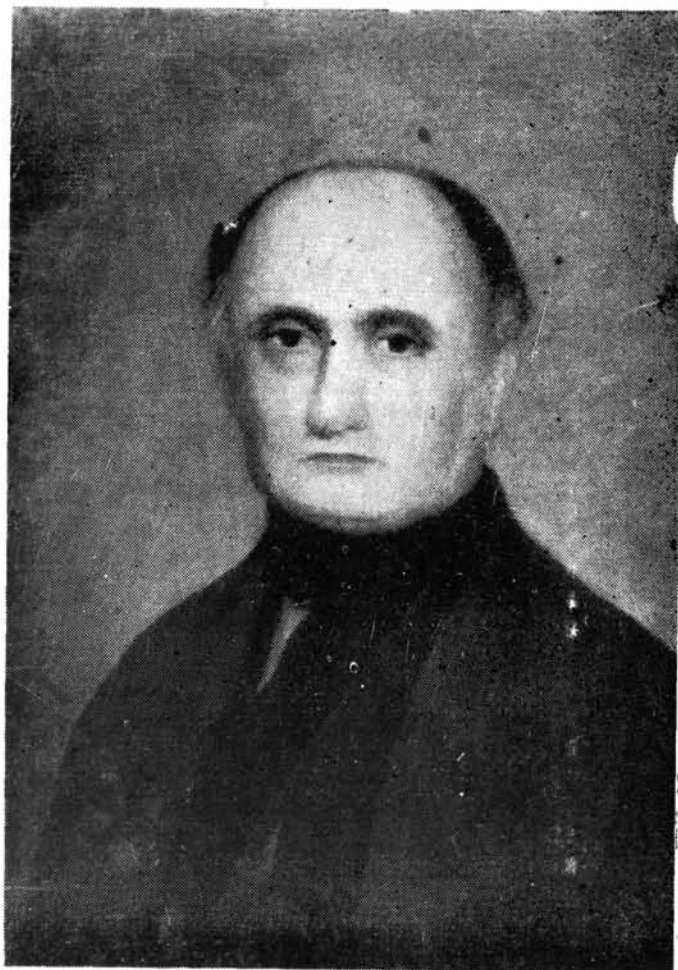
Nézzük meg most már a rendelkezésünkre álló színlapokat.

Az első az 1817 május 5-én tartandó előadást hirdeti (2. kép). A Magyar Színművészeti Lexikon a pápai színjátszás kezdetét 1826-ra teszi. Ugyanis Balog említett napló-feljegyzése szerint 1826 novemberében Pápán játszottak. Tekintve, hogy a napló csak 1820-szal kezdődik, a lexikon szerkesztője, ill. cikkírója nem ismerhette Balog korábbi működésének adatait. A pápai magyar színészet kezdetét ez idő szerint tehát 9 évvel korábbra, 1817-re tehetjük. 1817 május 5-ik napján, a „Felsőbbek Engedelmevel” a „Magyar Szín Játészó Társaság” előadott „Edgy Nagy Nemzeti Érzékeny Játékot 4 felvonásokban, ezen nevezet alatt: Kővári Sándor.” A darabot Iffland írta, s Molnár János fordította, ill. magyarosította. Teljes címe: Kőváry Sándor, vagy a mardosó lelkiismeret. Már 1807 december 15-én a Rondellában bemutatták, s ezután is állandó műsordarabja maradt a színtársulatoknak.

A társaság a Griffhez címzett fogadó nagytermében tartotta előadásait (3. kép). Ugyanitt játszottak még évtizedek múltán is a városban tartózkodó társula-

1. kép. Balog István színigazgató
(1790—1873) az első, aki Pápán
színtársulatával magyar nyelven játszott

Abb. 1. István Balog, Theaterdirektor
(1780—1873) der als erster in Pápa
mit seinen Truppe in
ungarischer Sprache spielte

tok, s itt tartották a bálakat és nagy társasági összejöveteleket, amint arról egy 1842-ből fennmaradt báli meghívó is tanúskodik. A színlap valószínűleg Balog István kézírása, legalább is erre vall, hogy a férfi szereplők neve után az akkor szokásos úr megjelölést használja, kivéve Balog neve után.

A következő színlap „Az Ember gyűlés és meg Bánás” című „nézőjátékot” hirdeti, 1817 május 20-án. A darabot August Kotzebue írta és Koré Zsigmond fordította, ill. magyarosította. Első előadása 1792 május 31-én volt a budai Reischl-féle fabódé színházban; Kelemen László első magyar színjász társasága mutatta be. Ez a színlap, csakúgy, mint a következő, szintén az előző kézírása, s a Balogra vonatkozó következtetések itt is fennállanak.

A harmadik színlap az 1817 június 8-án műsorra kerülő Quodlibet előadást hirdeti. A quodlibet az akkor közkedvelt „egyveleg” műsor volt. Egyszer énekes vagy prózai darabok, másszor a kétféle együttesen szerepelt a műsorban. Az Egyveleg első száma részlet a Peleskei nótáriusból. Ez még nem a színpadjainkról jól ismert Gaál József féle bohózat, mert azt csak 1838 október 8-án mutatták be a Pesti Magyar Színházban (Nemzeti Színház). Gvadányi József Falusi nótáriusából Görög István írt zenés bohózatot, s ennek egy részlete volt a műsor első száma. Görög István 1810-től a pesti magyar színész-társaság sűgője volt.

Az Oroszlány c. operát Balla és Döme fordították magyarra. Az Újholdvasárnap Gyermekek igen kedvelt darabja volt a XIX. század elejei színtársulatoknak. A darabra egy későbbi előadás kapcsán még visszatérünk.

A Bosszú kívánásból lett haramia Hensler drámája, fordította Mérey Sándor. A prágai Két nénikék eredetileg már a Kelemen-társulat műsorán szerepelt: „A Pestre vándorlott szabólegény vagy a Komáromi nénikék” címen. Hensler után írta Perinet, fordította Ernyi Mihály. Bemutatója 1794 január 29-én volt. Új címén (A prágai nénikék) 1808 február 17-én a pesti Hacker Szalában mutatták be.

A „Latosok” nevű opera íráshiba, helyesen „Lantosok”. Teljes címe: A lantosok vagy a víg nyomorúság. Írta Schikaneder, fordította Szerellemhegyi, és a Kelemen-társulat mutatta be 1793 december 18-án.

A színlapról megtudjuk még, hogy a társulat 1817 június 10-én, kedden a Templáriusok c. darabot adta elő. Az 5 felvonásos játékot Kalchberg írta és Benke József fordította magyarra. A híradás szerint a bevétel a színtársulat tagjai között osztott fel.

Mielőtt tovább vizsgálánk a színlapokat, egy felmerült érdekes adat kapcsán nézzük meg Balog színtársulatának tagjait: Balog István mellett szépségéről híres felesége, Balogné Tengler Lizi játszotta a női főszerepeket. (Balog nevét gyakran Balogh alakban is használta, míg felesége

nevét Tenkler-nek is írták.) Báthori János 1848-ban Szatmárott Játékszíni Emlény címen az ottani társaság működéséről írt könyvet. Bene úr valószínűleg csak alkalmilag csatlakozott Balog társulatához. Balog ugyanis naplójegyzeteiben említi, hogy több ízben játszott műkedvelőkkel. Hetényi azonos Hetényi József későbbi vidéki színgazgatóval, a nagyszámú színészt adó Hetényi családból. Horváth Naplójában többször említett Horváth Guszti. Király János 1818—21-ben a székesfehérvári színtársulatnál is működött. Kosár úr eltűnt a feledés homályában, róla semmi adatot nem találunk. Ladányi Zsigmond nevét feljegyzi Benkő. A Nagy-ok közül színészünk a Mihály, akiről Balog, Benkő, Koltai és Váli is megemlékeznek névjegyzékeikben, és szerepel a lexikonban is. A másik Nagy, aki megkülönböztetésül neve előtt az ifj. jelzöt viseli, előbbi testvéröccse, igen kedvelt komikus színész volt, polgári néven Nagy István, de a színivilágban mindenki csak Nagy Pisti néven ismerte. Nántsi gyermekszereplő Balogné unokahuga, Tengler Anna. Sikoja (Sikolya) Sándor színészből Balog gyakran megemlékezik naplójában, sőt egy hosszabb történetet is elmesél vele kapcsolatban. Szalai alighanem Szalay Ferenc lesz, akit Benkő és Váli is említenek. Koltai nem ír róla, de ez érthető, mert nem játszott Győrben, csak a székesfehérvári társulathoz csatlakozott. Szétsi (Széchy, Szécsi) Jánosról a színháztörténészek tesznek említést, hasonlóképpen Ujfalusi (Ujfalussy) Sándorról, akiről még Déryné is ír. Zolnai (Zolnay, Zsolnai, Zsolnay András neve olvasható a Balog-hagyatékban talált Csokonai: Karnyóné c. vígjátékának Csurgón, 1821-ben készült másolatán. (Színháztörténeti Múzeum 57.1687 lelt. sz.)

Utoljára hagytuk a felsorolásban Medve Istvánt. Ő róla Balog, „Egy aggszínész feljegyzéseiben” először 1813 körül tesz említést, majd midőn Nagykárolyból Tokajba ment 1815-ben, Nagykállóban Balog bemutatta társulatának tagjait, Kállay Miklósnak, ezek között szerepelt Medve is. Későbbiek folyamán Medvét izmos embernek írja, s említi, hogy Medve és Farkas vetélkedtek a közönség előtt a legnépszerűbb színész címéért. Nevét semmiféle színháztörténeti munka nem őrizte meg, holott a fentírtak alapján feltehető, hogy nemcsak jókiállású férfi, hanem jó színész is lehetett. Szemlélyével azért foglalkozunk bővebben, mert a Bakonyi Múzeum színlapjai között egy levelet is találunk, amelyet Medve István írt Pápa város főügyé-

széhez, aki a színpártoló társaság elnöke lehetett. A vonal alatti megjegyzést a címzett vezette rá oldalt a levélre. A levél borítékban érkezhetett, mert a kor szokásától eltérőleg nem a levél külsőn állt a címzés.

„Tekintetes Úr

Nagyon sajnálom, hogy a bennem vetett bizodalmanak meg nem felelhettem. Az egész történetben én tartatom hibásnak, egészen hiba nélkül nem is vagyok, mert cselekedetembe a Nagy Erdemű Publicum megbotránkozott és Nemzetemet láttattam meggyalázni. De kérem méltóztasson hidegvérrel megfontolni az egész környűállást, kiváltképen azt, hogy Balog úr magát még a Tekintetes Úrnál is határnélküli való uralkodónak nevezte azon Nemzeti Játzó Társaságon; avagy cselekedhettem-e kevesebbet? Vajha oly szerencsés lehetnék, hogy alkalmatosság adódna arra, hogy megmutathatnám, hogy nem vagyok oly rossz indulatú, mint amilyenbe Nagy Erdemű Pártfogóimat hagytam. Érzettem, s érzem is, mennyivel tartozom a Pápai Nemes Szívű Magyar Pártfogóknak, de kiváltképen a Tekintetes Úrnak, de mégis ezen eseten való szegyenem és bánatom arra bírtak, hogy köszönet és búcsúvétele nélkül jöjjenek ki azon helyről, mely emlékezetembe letörölhetetlen betűkkel vagyon felírva. Esedezem tehát az engedelemért és a jó visszaváló emlékezetért, melyet ha megnyerendek, úgy levelem elérte tökéletes célját.

Csókolom a Tekintetes Asszonyoknak kezeit és a Tekintetes Úrnak kegyes emlékezetéért ismét esedzvéen vagyok

A Tekintetes Fő Fiscális Úrnak
alázatos szolgálója
Medve István

Ezen színjátszói elpártolás történt 1817 június 13-án. Ezen levelet kaptam Komáromból azon év június 25-én.”

Ma már aligha deríthető ki, mi volt a Balog és Medve közötti összetűzés oka, s mivel botránkozott meg Medve a pápai nagyérdemű publikumot. Kétségtelen, hogy szinte kivétel nélkül mindegyik színháztörténeti munka említi, hogy Balog társulatában viszályok keletkeztek. Bár ha Medve a maga szemzőgéből ítélte meg a helyzetet, igazmondásában nincs okunk kételkedni, hiszen magatartásának magyarázatánál éppen címzett tanúságtételére is hivatkozik.

2. kép. A Balog-társulat első pápai előadásának
színlapja, 1817 május 5

Abb. 2. Theaterzettel der ersten
Vorstellung der Balogischen Schauspieler-
truppe in Pápa, am 5. Mai 1817.

A következő színlap nyomtatott, de a keltezési részt üresen hagyták. Ide kézírással jegyezték be a keltezést: 1817 július 17. A társulat ezúttal Tóvárosban játszik, s mivel Balog nincs a színészek között, Medve is visszatér Komáromból a társulathoz erre az alkalomra. Az előadás címe: A megfoghatatlan férfiú. A darabot Ziegler írta és Vass István fordította magyarra. Bemutató előadása 1810 június 25-én volt. A színlapon feltüntetett Lambrecht talán az egyik német változat átdolgozója volt.

Balog társaságának utolsó színlapja 1817 december 26-án Pápán kelt. Ebben az időben már Győrben működött a társulat, sőt Balog előbb köztölt folyamodványa szerint már készülődött is el Győrből.

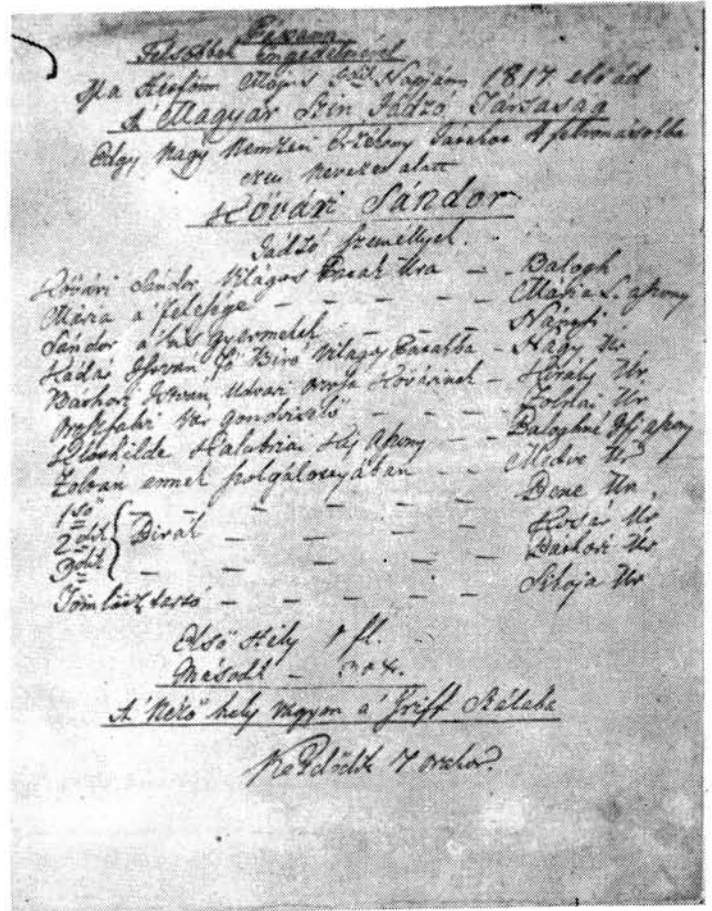
A pápai vendéjáték alkalmával az El szöktetés c. darabot adták. Szerzője Jüneer, fordította Vida László. A darab szerepelt a fehérvári társulat 1819. évi műsorán is, de már 1807-től állandó műsordarab volt.

Balog ezután már csak 1826 novemberében látogat el Pápára, s ott 5 előadást tart.

Pápa nagyon régi városi település és a Dunántúl egyik kulturális központja volt a XVII—XVIII. században. Országos hírű református kollégiumát 1531-ben alapították; a pápai nyomda 1577-től működött. A földesúr az Eszterházy család volt, a XVIII. század második felében pompás barokk kastélyt építtetett Pápán. 1778-ban Fellner Jakab tervei szerint épült a katolikus nagytemplom, a hazai barokk építészet kiemelkedő alkotása. A XIX. század elején alapították a pápai keménycserepgyárat és híresek voltak képfestő üzemei.

Fényes Elek Geográfiai Szótár című művében így emlékezik meg a századeleji Pápáról: „Utcái tágasak és nagyjából kövezettek; csinos, rendben épült házai közül több szép magánépületet láthatni...”

Ugyanakkor a városnak hét országos vásárja van. Lakosságának száma meghaladja a tizenhárom ezret, s a városban 481 kézművesiparos és 83 kereskedő él. Művelődés terén is jelentős a város, mert ebben az időben a már említett református kollé-

giumon kívül katolikus algimnázium is működik, a városnak saját postahivatala van, s található itt ispotály (kórház) és szegényház is. Az egyházi szolgálatot három szerzetes kolostor látja el. A város igazgatásilag három önálló részre tagolódott, amelyek közül természetesen a belváros volt a legfontosabb, a legkulturáltabb és egyben a központ. Itt áll — jelenleg is a régi helyen — a Griff fogadó, a főtér sarkán, a fő utca torkolatában, szinte szemben a nagytemplommal. Ennek a fogadónak a nagytermében tartották előadásait a színészek.

A város kulturális képe és lakosságának foglalkozása, a város rendezettsége és vásárainak száma előnyösen befolyásolta a színjátszást. A kövezett utcájú városban szívesebben mennek az emberek színházba, mert nem kell sártengeren átgázolniuk, amíg az előadás színhelyére érnek; az országos vásárok a színészek szempontjából fontosak: nagyobb

közönség várható az előadásokra, és esetleg távolabbi vidékekről érkező kereskedők is megismerhetik a színészek játékát, ami a vándorlás útjának további alakulását, illetve módosulását eredményezheti.

Befolyásolják a színjátszást a városi kulturális intézményei is: a kollégisták vagy a tanuló ifjúság nagyobb száma. Részükre a történelmi drámákat, vitézi játékokat tűzik műsorra; az iparosok és kereskedők inkább a végjátékokat látogatják; a hölgylátogatók igen kedvelik a tablókat, ahogyan akkor az élőképeket nevezték; a városban működő kolostorok viszont kizárják, vagy legalábbis erősen befolyásolják az esetleg sikamlósabb témájú darabok előadását, vagy az előadás közben használatos kifejezéseket kell színészeinknek enyhíteniük. A kolostorok lakói a színházi előadásokat is látogatják, és a színelőadásokról a városban napokig beszélnek, s ha rosszat beszélnek, a befolyásos atyák sikeresen működnek közre a játékkengedély megvonásában.

S miután a színház létehez a közönség elengedhetetlen, ott, ahol jómódú iparosok és kereskedők, vásárosok és polgárok alkotják a város lakosságát, a színjátszók számíthatnak a közönségre.

Balog István társulatának műsorát szinte teljes egészében ismerjük. Ismeretes az a buzgalom is, amely a színi kultúra terjesztéséért annyi áldozatot hozó Balog Istvánt vezette. Pápai 1817-es műsora is arra enged következtetni, hogy előadásaival eleget kíván tenni mind a nemzeti érzés követelményeinek, mind pedig a szórakoztatásnak, ami a pápai színházlátogatók előb bismertetett, feltehető összetételéből következett.

A következő társaság, amelyik Pápán szerepelt: a Nemzeti Színjátszó Társaság, Kilényi Dávid igazgatása alatt. 1818 november 4-től 1825 június 26-ig Pápán 23 előadásáról maradt feljegyzésünk erről a társaságról.

Kilényi 1818 elején Szabadkán játszott társulataival, majd onnan eltávozva Pécsen tartották előadásait, s bejárták Baranya, Zala és Vas vármegyéket. Ezen vándorlásuk közben értek 1818 november 4-én Pápára, ahol Tanárkai Pál „eredeti honni játékát” adták elő: Hunyadi János a Szendrői Várba. A kéziratos színlapon ugyan nincs évszám, de november 4-e csak 1818-ban és 1829-ben esett szerdai napra. Tekintettel azonban arra, hogy ebben a darabban Kántorné is szerepelt, az 1829-es évet el kell vetnünk, mert Kántorné már 1828-ban Kassára szerződött.

A darabot 1809 május 5-én a pesti Hacker-szabályban játszó színtársulat mutatta be. A pápai előadáson Alexandra szerepét Széppataki Johanna, Déryné testvérhuga játszotta. Ez egyébként Déryné szerepe volt. Szilágyi Erzsébetet Kántorné alakította. A magyar színészet hőskora legnagyobb drámai színésznőjének nevével még gyakran fogunk találkozni a pápai előadások során.

1819-ből való a következő színlap, Metastasio: Themistocles c. drámájának előadását hirdeti, Kazinczy Ferenc fordításában.

A nyomtatott színlap eredetileg Theresiopolisban (Vingán, Temes m.) dátum nélkül hirdeti az előadást. Ez takarékoságból történt így, mert ugyanannak a darabnak más-más előadására csak a dátum helyét kellett kitölteni, a szereplők ugyanazok maradtak. A theresiopolisi színlapnak Pápán való felhasználásakor azonban sokat kellett a nyomtatott szövegen is változtatni, mert a címszerepet alakító Szentpétery Zsigmondon kívül az összes többi szereplő megváltozott. S miután a társaság már többször játszotta a darabot, a „Legelőbbször” megjelölést is át kellett húzni. A Roxane szerepét játszó „Josefa” Étsedi Josefa színésznő, Kilényi társaságának primadonnája. Az előadás pontos idejét nem lehetett meghatározni, mert az évszámon kívül a színlapon semmiféle közelebbi keltezés nem található.

Ugyancsak 1819-ből való nyomtatott színlap hirdeti Pápán, szeptember 30-án „Az ujholdvasárnap gyermek” víg énekes játék előadását. A közkedvelt énekes darabot Joachim Perinet írta, Venzel Müller szerezte a zenéjét, s Kocsi Horváth József fordította magyarra. Ezen az előadáson Henriette szerepét Déryné if. asszony játszotta. A színlap megjegyzése szerint: „Dériné If. Assz. és Vásárhelyi Ur mint Vendégek Utoljára kívánják a N. Erd. Publicum előtt tiszteletüket megtenni.” Ebből következik, hogy Déryné már korábban és többször szerepelt Pápán. Megdől tehát Bayer azon állítása, hogy Déryné 1820-ban találkozott először Kilényivel Sátoraljaújhelyt. A helyben nem tévedett, mert azt maga Déryné is leírja Naplójában, csak az évet vétette el. Ezt egyébként Dérynéről írt életrajzában hallgatólagosan beismeri, mert ott azt írja, hogy Déryné 1819 őszére Kilényihez szerződik, s szeptember 20-án Szombathelyen szerepel. Amint az a most felkutatott színlapokból is látható, Kilényi többször fordult meg pápai vagy győri szereplései során Szombathelyen is.

Ezután hosszabb ideig nem játszik Pápán. 1819

3. kép. Pápa főtere az egykori Griff fogadóval
(a kép jobboldalán), ahol a kezdeti időkben
színelőadást tartottak

Abb. 3. Hauptplatz von Pápa mit der ehemaligen Griff-
Gastwirtschaft (rechts am Bilde), wo zur ersten Zeit die
Vorstellungen abgehalten wurden

október 21-től Komáromban, 1920 márciusától Pozsonyban, novembertől Győrben s 1821-ben Nyitrán játszik Kilényi Dávid színtársulata. 1821 virágvasárnaptól Mihály napig (szeptember 29) szerződésileg neki engedik át a győri színházat.

1822 április 16-án újból Pápán találjuk a színtársulatot. Az Alföldi Nemzeti Játzó Társaság, amely a Komáromi Szín Játzó Társaság nevet vette fel, Pápán ismét Nemzeti Színjátzó Társaság néven működik. Ez alkalommal Láng Ádám János fordításában G. Soden: Auróra vagy a Pokol Csudája című „tüneményes játékát” adják. A társulat primadonnája ezidőtájt Ujfalussy Sándorné Sáska Borbála volt, miután 1820-ban Déryné végleg megvált a társulattól, s úgy látszik huga, Széppataki Johanna még nem mozgott oly ügyesen a színpadon. Hugának a színpadtól való kezdeti vonakodásáról maga Déryné számol be Naplójában. Etsedi Josefa Szombathelyen megbetegedett, s bár Váli azt írja, hogy Etsedi Josefa mellett maradt el a társulattól Dellné is, vagy ez az elmara-

dás csak időleges lehetett, vagy Váli tévedett, mert 1822 áprilisától 1824 decemberéig Dellné ismét Kilényi Társulatánál találjuk.

A tüneményes játék szereplői között fellépett a fordító, Láng Ádám János, valamint fia és menyecske is, de szerepelt Kilényi, Dellné (Deliné), Balog János és Császár János is, aki 1820-ban a Nemzeti Szín Játzó Társaság működéséről kiadta Magyar Théatromi Almanah-ját.

Ez a színlap, habár nem a veszprémi múzeum színlapjai között található, hanem az Orsz. Színháztörténeti Múzeum tulajdona, mint kiegészítő láncszem, a pápai színjátszásra vonatkozó színlapok közé kívánkozik.

Kilényi társasága 1822 augusztus elején már Pesten játszik, a Hacker-szálában. Bayer szerint nincs biztos nyoma annak, hogy a Kilényi társulat mikor távozott el Pestről.

A következő színlap arról tanuskodik, hogy ugyanezen év december 14-én a társaság már ismét Pápán tart előadást. Ez alkalommal Houwald Ernő

Kristóf új szomorújátéka, „A kép” kerül bemutatásra, főszerepben Kántornéval. A darab csakugyan új volt, mert szerzője mindössze három éve írta (1819) s Gaál Mihály fordításában a fenti előadás az elsők közül való.

A színlapon hiányzó évszám megállapításánál alapul vettük azt a tényt, hogy Kántorné 1818—1825 között működött a Dunántúlon s ezen évek között december 14-e csak 1822-ben esett szombati napra. 1823-ból mindössze egyetlen előadás színlapja maradt fenn Pápáról; a szeptember 25-én előadott Keleptze vagy a Vén Szerelmesek. Mind Benkő, mind Bayer idézett műveikben a két címet két külön darabként tüntetik fel. Benkő a Keleptzéhez nem ír szerzőt, a Vén Szerelmesek szerzőjeként Chalupka Jánost tünteti fel. Bayer egyikhez sem ír szerzőt, de kimutatja, hogy az elsőt 1807 szeptember 25-én, a második 1814 február 20-án játszották Pest-Budán először. Bár Kilényi színlapjai — amelyekről a Balogéhoz hasonló következtetés alapján Kilényi kezeírása megállapítható — nem mentesek minden tévedéstől, a fentiek alapján fel kell tételeznünk, hogy a kétcímű darab egy, vagy a hatás kedvéért ragasztották a Keleptzét a Vén Szerelmesekhez. Négy év múlva a székesfehérvári társulat ismét előadja a Vén Szerelmeseket, s a szerepnevek megegyeznek ennek az előadásnak a szerepeivel. Ebben a darabban Kilényi nem szerepelt, a női főszerepet viszont Kántorné játszotta.

A Kilényi Társulat pápai szereplésének zöme 1824-re esik. Erről az évről 15 pápai, 2 szombathelyi és 1 győri előadás színlapja maradt fenn; többször olyan formában, hogy a különböző helyen tartott azonos előadásokhoz ugyanazt a színlapot használták. A színlapok Kántorné kilenc pápai, egy szombathelyi és egy győri szereplésének emlékét őrizték meg erről az évről. Tavasszal 3 vagy 4 előadást tartottak.

A Kotzebue-Láng: „Gróf Benyovszky és Rontó Pál” című történelmi dráma előadásának színlapja eredetileg 1824 március 28. vasárnapra szült. Hogy aznap megtartották-e az előadást, nem tudjuk. A színlap keltezését átjavították: a vasárnapot áthúzták és a 28 helyébe 29-et írtak. Miután alig valószínű, hogy két egymást követő napon ugyanazt a darabot adták, feltehető, hogy a vasárnapra hirdetett előadást valami oknál fogva hétfőn tartották meg. Afanázia szerepe, amelyet ezen az előadáson Széppataki Johanna játszott, a pozsonyi 1820-as előadáson nővére, Déryné szerepe volt.

Az „ordináns” szerepét játszó Sebesits műkedvelő lehetett, mert csak a három tavaszi előadás színlapján szerepel, s nevét a következő előadáson szereplő Odoréhoz hasonlóan) nem jegyezték fel a színházi almanachok.

A harmadik tavaszi előadás színlapjának hiányzó keltezésére éppen Sebesits szereplése révén következtettünk. A műkedvelő színész néhány előadásra szerződhetett (lehet, hogy a társaság ebben az időben Pápán nem is tartott több előadást), tehát minden valószínűség szerint vagy március 29 és április 19 közé esik A Szerelmem féltés előadása, vagy közvetlenül április 19 után. Ezután ugyanis eltávozik Kilényi Pápáról, a Dunántúl városait és nagyobb községeit látogatja, s az október 12-i és 14-i szombathelyi szereplés után október 21-én kezdi meg ismét Pápán sorozatos előadásait.

Gróf Benyovszky Móric és Rontó Pál történelmi históriáját Kotzebue dolgozta át színpadra és Láng Ádám fordította magyarra.

Goldoni: Két úrnak egy szolgája című klasszikus vígjátékát a Schröder féle átdolgozásból fordította Sági Ferenc, míg „A szerelem féltésnek gyászos következményei” című szomorújáték szerzőjét sem Benkő, sem Bayer nem említik idézett munkáikban.

Két nyomtatott színlap tudósít arról, hogy az őszi idényben Szombathelyen szerepeltek. Október 12-én, kedden „A Kintses láda, vagy a Szívnek Atytya” c. „ujj Erköltsi vigásos játék került” színre, Kántorné főszereplésével. Kilényi ebben a darabban nem lépett fel.

A színlapról megtudjuk, hogy a szála, vagyis az előadóterem „Viaszk gyertyával lesz világítva.” Ez a mécses és a fagygyertya általános használatának idején úgylátszik külön vonzóerőt kölcsönzött az előadásnak, hiszen az igényesebb városi közönség bizonyára nem élvezte a több órán át tartó előadás alatt a fagygyertya kellemetlen illatát.

A színlap hírt ad a másnapi, október 13-i előadásról: Kántorné és Vásárhelyi közös jutalomjátéka lesz, amikor is Houwald leghíresebb drámája, A Kép kerül előadásra. Ennek az előadásnak pápai színlapja nem maradt fenn. Harmadnap, október 14-én ugyancsak Szombathelyen „A Gyökerecs, vagy a szerelemféltő orvoslása” című vígjátékot adták. A színlap szerint ez a darab Kotzebue munkája, Benkő és Bayer megegyeznek, hogy Weissenthurm-Franul Johanna az írója és Déry István a fordítója a darabnak.

Egy hét múlva, október 21-én már Pápán talál-

Az őszi színházi idényre Kilényi Győrbe teszi át székhelyét s a pápai színlapok között fennmaradt a november 30-i győri játék műsora. Ez alkalommal „Ruzitska Muzsika Kar Igazgató Magyarban első eredeti operája: IV. Béla, vagy a Tatár Futás Magyar Országon” kerül bemutatásra. A győri előadás számára nyomtatott színlapot használták fel, megfelelő javítással a december 12-i pápai előadásra is.

Úgy látszik, Kilényit igen megkedvelték Pápán, mert a győri tartózkodást megszakítva, december elején három előadást tart Pápán: 7-én Kisfaludy Károly c. vígjátékát, 8-án Az ördögűző Fábián c. vígjátékot és 12-én Ruzitska operáját, a IV. Bélát mutatta be a pápai közönségnek. Mindhárom előadás megérdemli, hogy behatóbban foglalkozunk velük.

Kisfaludy Károly nevét mindössze öt éve ismerete a színházlátogató közönség. 1819-ben mutatta be a Székesfehérvári Nemzeti Színjátszó Társaság a Tatórok Magyarországon c. történelmi drámáját ugyanebben az évben, pesti vendégszereplésük alkalmával is ezzel a darabbal kezdték vendégszereplésüket. Kisfaludy nevét hamar szárnyra kapta a hír: Ilka és Stibor vajd c. darabjai köztetszést arattak Pest-Budán is. 1819 szeptember 24-én mutatják be a Kérőket Pesten a nyomorúságos anyagi helyzetben sínylő Kisfaludy Károly javára.

A Kérők tehát 5 év múlva Pápára is eljut s érdekessége az előadásnak, hogy a darabban eredetileg feltüntetett ezredes szerepét női szerepre írták át, s Hősváriné, Jó Rendű Asszonyt (nemes származású) tünteti fel a színlapon. Az átalakításra a társulat fő női erőssége: Kántorné miatt volt szükség. Őt a darabból kihagyni nem lehetett, a közönség az ő kedvéért járt színházba, s Baltafi Margit komikus szerepe nyilván nem elégitette ki Kántorné becsúgyát.

Másnap, december 8-án „Az ördögűző Fábián” került műsorra (5. kép). Ez a vígjáték tulajdonképpen A makrancos hölgy c. Shakespeare darabnak egyik magyarított változata. Bayer József Shakespeare drámái hazánkban című munkájának I. kötetében részletesen ismerteti A makrancos hölgy fordításait és magyarázásait. Ezek között ötödik fordítás, illetve átdolgozásként említi Az ördögűző Fábiánt. Sem szerző, sem a fordító vagy az átdolgozó neve nincs feltüntetve a Bayer említette színlapok egyikén sem, s hasonlóképpen a szerző vagy a fordító nélkül készült Kilényi társaságának színlapja is. Bayer ismerteti Az ördögűző Fábián hat

színlapját, ezeket összehasonlítja, s azt a következtetést vonja le, hogy valószínűleg a Koréh Zsigmond féle első átdolgozás alapján készültek. A mi színlapunknak még egy nevezetességet ad az előadás dátuma: 1824. Bayer ugyanis az első magyar előadást ezen a címen 1830-ra teszi. (Sáros-Nagy-Patak.) Így ez az előadás 6 évvel előzi a Bayer József által felkutatott első Ördögűző Fábián előadást. Színlapunk szerepei megegyeznek a többi hat ismertetett Ördögűző Fábián színlap szerepeivel, s így az azonosság nem kétséges. Úgy látszik, hogy Kilényi társaságáé Az ördögűző Fábián legelső magyar előadásának érdeme, s ezzel egy kicsiny, de érdekes adalékkal járulhatunk a hazai Shakespeare előadások történetéhez, csakúgy, mint „Az egymást bosszantók” első ismert színlapjának bemutatásával.

December 12-én Pápán Kilényi társasága megismétli a november 30-i győri előadást, s színre hozza Ruzitska operáját, a IV. Bélát, két évvel a Pest-Budai bemutató előtt, s mindössze 3 évvel a kolozsvári ősbemutató után. Az előadás érdekessége, hogy Kántorné opera szerepben lép fel. Ez a legritkábban fordult elő, mert míg például Déryné, akinek szép és kulturált énekhangja volt, egyaránt megállta helyét operai és prózai darabokban, addig Kántornénak csak prózai alakításáról maradtak az utókor számára híradások.

A szereplők, három jelentéktelenebb kivételével, azonosak a győri előadás szereplőivel.

Az opera szöveggönyvét Kotzebue „Béla futása” c. drámája nyomán Csery Péter írta. Emlékezésül a hőskorra, a Nemzeti Színház 100 éves jubileumán felújították. A szöveggönyv szerzőjéül sokáig Kocsi Patkó János, Udvarhelyi Miklóst, sőt Kisfaludy Sándort is tartották.

A színlapon levő szöveg utal az opera addigi sikereire: „...megmutatta Muzsikamester Rusitska azt, amit személyek lehetetlennek tartottak, hogy Nemzetünk Geniusza szerint is lehet Énekes Játékot készíteni, mely Kolozsváron és másutt már több ízben megkülönböztetett kedvességgel fogadhatott.”

A sikeres szereplés után a társaság visszatért Győrbe, csak Kántornét tartotta vissza Pápán egy szomorú esemény. 1824 december 25-én Pápán, roncsoló toroklob következtében meghalt Kántorné négy és féléves kislánya, Kántor Alajos. Az erről szóló orvosi bizonyítvány az Országos Színháztörténeti Múzeum tulajdonában van (6. kép).

Ezzel a szomorú epizóddal zárul Kilényi társasá-

8. kép. Színlap Horváth József színtársaságának előadásáról, 1827 júl. 15.

Abb. 8. Theaterzettel von der Aufführung der Schauspielergesellschaft des József Horváth, am 15. Juli 1827.

Kilényi Dávid társulatának 1825 június 26-án megtartott előadása után közel egy évig nincs hírnök a pápai színjátszásról.

A veszprémi kéziratos színlapok között található 1826-ból két német színlap, amelyeken Trescher Lőrinc német opera- és színjátszó társasága hirdeti pápai előadásait. Ez a társaság Győrben játszott és onnan rándult ki Pápára, két előadásra, május 15-én és május 30-án. Első alkalommal Karl Friedrich Hensler szövegével és Wenzel Müller zenéjével: Der Teufelstein in Mödlingen, oder die goldene Zauberrose című romantikus-komikus énekes népmesét mutatták be. A második előadáson két egyfelvonásos és egy ballada szerepelt műsoron: A Meghívó Kártya, Kotzebue vígjátéka, utána Schikaneder daljátéka: Hans, der lustige Kesselflicker, végül Adelgunde, ballada 4 képben. Az előadást görögtűzzel fejezték be.

1826 novemberében, Balog Naplójának tanúsága szerint társulata Pápán is játszott, dunántúli vándorútja során. November 12-én, 14-én, 15-én, 16-án és 18-án. Keszthelyről jöttek és Győrbe távoztak az egyhetes pápai tartózkodás után. 1827 nyarán egymásután három alkalommal játszik Pápán a híres Székes Fejérvármegyei Nemzeti Színjátszó Társaság, Horváth József igazgatása alatt.

Az országnak azidőtájt ezen egyik legnevezetesebb társulata 1818 októberében alakult Kolozsváry Pál székesfehérvári főszolgabíró vezetése alatt. Sok dicsőséget szerzett ez a társulat a magyar színeszetnek, de az 1825-i pozsonyi országgyűlés ideje alatt olyan érdektelenség mutatkozott előadásai iránt, hogy a fájdalmas bukás után a társaság tagjainak egy része kivált, s az egykori nagyhírű — a fővárosban is többször nagy sikerrel szerepelt színtársulattól vándortársulat lett, Horváth József igazgatása és Komlóssy Ferenc művezetése alatt.

1826 február 11-én érkeztek Győrbe. Ott akkor Elisabeth Hold német színigazgató működött, akinek rossz idenye volt, mert „nagy kárt szenvedett a magyar színészek látogatása által.” Győrben leginkább a tanuló ifjúság lelkesült a hazafias érületű magyar színeszet iránt. Ez a társulat bejárta

(P Á P A.)

A' Felsőbbség' Engedelmével

ma Vasárnapon Julius' 15-dik Napján 1827, a' Székes-Fejérvármegyei Nemzeti Színjátszó Társaság, Horváth József' Igazgatása alatt előadatik:

Egy mulatságos vígjáték 5 Felvonásban,
ezen nevezetű alatt:

BENJAMIN
LENGYEL ORSZÁGBAN,
VAGY:
A' NYOLCZGARASOS ATYAFI.

Cuno után Komlóssy.

S z e m é l y e k :

Krone Benjamin, a' nyolczgarasos Atyafi	Tóth Úr.
Comissarius	Komlóssy Úr.
Tithos Tanácsos	Horváth.
Doctor Lam	Hárpensky Úr.
Udvári Tanácsos	Fülöp Úr.
Amália, a' Leánya	Fülpné Assz.
Emilia, a' Huga	Nagyné Assz.
Bianka	Komlóssyné Assz.
Szobaleány	Farkasné Assz.
Lajos	Farkas Úr.
Órszgy Asszony	Zsófia.
Lóriant	Baranyi Úr.
Antal	Végheiyi Úr.
Egy sühet Kertész	St. Nagy Úr.

Kezdeté 8 órakor.

Temesvárt, Aradot, Baját, Pestet, Sümegyet, Győrött, Szombathelyt, Esztergomot, s végre 1827-ben Komáromban telepedett meg.

Indokoltnak látszik tehát a feltevésünk, hogy Székesfejérvári Társaság 1827-ben Sümegről érkezett Pápára, ahol július 10-én, 14-én és 15-én tartottak előadást. Komlóssy ekkor már lemondott a művezetésről s csak mint vezető tag szerepelt a társulatban.

Első nap, július 10-én Kotzebue—Komlóssy Ferenc: A burgundiai gróf című „erkölcsi vígsággal vegyes nagy nézőjátékot” adták elő, második alkalommal Chalupka János: A Vén szerelmesek c. vígjáték volt műsoron s befejezésül Cuno—Komlóssy: Benjamin Lengyelországból vagy a nyolczgarasos atyafi című vígjátékkal búcsúztak a pápai közönségtől (8. kép).

Mindhárom alkalommal vígjátékot adtak, s ezek közül kettő Komlóssy Ferenc vezértag fordításában jutott a közönség elé.

A Vén szerelmeseket már Kilényi társasága is játszotta Pápán 1823 szeptember 21-én. A Benjamin továbbra is másoron maradt, s 1833-ban Budán ebben a darabban lépett először színpadra Laborfalvi Róza.

Ezen utolsó három színlap közül csak a július 14-i, Vén szerelmesek színlapja kézírás, a másik kettő nyomtatott.

Páparól a Székes Fejérvármegyei Nemzeti Színjátszó Társaság Győrbe távozott és ott játszott szeptember 19-ig. Lám ugyan a győri játékok kezdetétől július közepét írja, de a pápai színlapok tanúsága szerint július közepén a társaság még Pápán játszott.

A pozsonyi bukás után a társaság jelentősebb tagjai kiváltak. Az egykor országoshírű Székesfejérvári Nemzeti Színjátszó Társaság Pápán szerepelt tagjai a következők: Baranyai Péter, Farkas József táncos színész, aki Pápán már Kilényi társaságával is szerepelt, felesége Farkas Józsefné, Fülöp (Fülep) János és felesége, Horváth József igazgató és felesége Hetey Eszter, Kárpenszky (Kárpentszky) János, Komlóssy Ferenc és felesége Czégényi Erzsébet (különösen az énekes szerepekben voltak kitűnőek; Komlóssy „művezetője”, társigazgatója is volt egy ideig a társaságnak), Nagy, Nagyné és ifj. Nagy valószínűleg azonosak a Balog és Kilényi társulatában is szerepelt Nagy Mihály, Nagy Mihályné és Nagy István (Pista) színészekkel. Tóth színész vette át a társulat vezetését Horváth komáromi csődje után. A Zsófia néven szereplő színésznő Raics Zsófiával azonos. Véghelyi József szerepelt már Kilényinél is a pápai színjátások között.

Déryné, Kántorné, Szentpétery már régen nincsenek a társulatnál, de a megmaradt jó közepes erők még mindig nívós előadásokat biztosítanak a vidéki közönség számára.

A székesfehérváriak három pápai előadása kevés ahhoz, hogy a társulat ezidőbeli műsoralakulásáról szélesebb következtetéseket vonhassunk le. (1818 és 1819. évi teljes műsorukat közli Bayer József.)

A Székesfejérvári Nemzeti Színjátszó Társaság érdemei vitathatatlanok. Színvonalas műsorukkal színi kultúrát terjesztettek nemcsak Székesfehérvárott, Fejér megyében, hanem szinte az egész Du-

nántúlon. Ők voltak, akik a Rondellából eltávozott pesti magyar színészek után először játszottak ismét magyar nyelven a Pest-budai színházakban, ők mutatták be szűkebb hazájukban és Pesten is Kisfaludy Károly drámáit, sőt már 1818-ban állandósítani igyekeztek a székesfehérvári színjátszást az előadások alkalmából használt fogadó nagytermének színházteremmé való átalakításával.

A magyar vándor színtársulatok, a németektől való megkülönböztetésül nevükben és címükben többnyire a „nemzeti” jelzőt használták, és nem minden alap nélkül. Hatalmas, valóban úttörő munkát végeztek a színi kultúra terjesztésében, s ha nem is álltak mindenkor hivatásuk magaslatán, olyan társulatok, amelyek Déryné, Kántorné, Szentpétery, Bartha-Magyar Jánost, vagy Lendvayt, Hivatal Anikót, Fánctyit, Megyerit, László Józsefet, később Egressi Gábort sorolhatták tagjaik közé, felvették a versenyt a gyakran — és különösen a városokban — nagyobb pártfogást élvező német színtársulatokkal.

Győz a „honi” eszme: magyart a magyarnak. A színpadon gúny tárgy lesz a külföldieskedés, az idegenmajmolás és így a színpad a reformeszmék egyik hathatós propaganda eszköze is lett.

A nemzeti büszkeség mellett azonban a szegény színészeknek élniük is kellett, s a vitézi játékokon kívül bizony gyakran adtak közönségcsábító érzékeny darabokat vagy vérfagyasztó rémdrámákat is. Shakespeare, Metastasio, Goldoni és Kisfaludy mellett békésen megfér a nemzeti játszó társaságok műsorán Kotzebue és Ziegler is. Érdemeiket ma már bizonyítani nem kell, azt a történelem mérte le és értékelte.

A veszprémi Bakonyi Múzeum színlapjainak közzétételével elsősorban Pápa város színházi kultúrájának egy szakaszára kívántunk fényt deríteni, de találtunk közben olyan láncszemeket is, amelyek az eddig töredékesen ismert színtársulatok történetét egészítik ki. Néhány műsoradat ismertetésével sikerült néhány évvel előre helyezni a pápai magyar színikultúra kezdetét, kiegészíteni Balog István Naplóját, sőt újabb adatokat szolgáltatottunk a hazai Shakespeare kutatáshoz is.

Hisszük, hogy tanulmányunkkal közelebb hoztuk a megvalósításhoz a vidéki magyar színjátszás monografikus feldolgozásának színház-történetileg rendkívül fontos feladatát.

CENNER MIHÁLY

Felhasznált és hivatkozott irodalom

- Váli Béla: A magyar színészet története. Budapest, 1887.
- Bayer József: A nemzeti játékszín története, Budapest, 1887.
- Ealog István Naplója, Sajtó alá rendezte és kiadta Barna János, Makó, 1928.
- Balog István: Egy agg magyar színész életéből. Sajtó alá rendezte és kiadta Barna János, Makó, 1927.
- Koltai Virgil: Győr színészete. Győr, 1889.
- Lám Frigyes: A győri német színészet története. Győr, 1938.
- Eenkő Kálmán: Magyar Színvilág. Pest, 1873.
- Rexa Dezső: A székesfehérvári nemzeti színjátszók Pesten és Budán 1819—1828. Budapest, 1941.
- Déryné Naplója, sajtó alá rendezte Bayer József. Budapest, é. n.
- Kárpáti Aurél: Kántorné. Művelt Nép Kiadó, Budapest, 1954.
- Bayer József: Déryné. Bibliotheca kiadás. Budapest, 1941.
- Baranyai József: A komáromi magyar színészet története. Komárom, 1941.
- Eayer József: Shakespeare drámái hazánkban. Budapest, 1909.
- Geiger Jozefin: Houwald Ernő Kristóf végzetdrámái. Budapest, 1912.
- Magyar Színművészeti Lexikon, szerkeszti Schöpflin Aladár I—IV. Bp. é. n.
- Könyves Máté: Játékszíni koszorú. Budapest, 1834.
- M. Császár Edit: Adatok a magyar rendezés első évtizedeihez. Színháztörténeti Könyvtár 7. sz. Színháztudományi Intézet, Bp. 1963.
- Haraszty Árpádné: Balog István hagyatéka a Színháztörténeti Múzeumban, Színháztörténeti Füzetek 5. sz., Budapest, 1957.
- Színháztörténeti Értesítő 2. sz. Kiadja az Országos Színháztörténeti Múzeum, Budapest, 1953.
- Jósa János: Magyar Theatrumi Zsebkönyvecske, 1820 évre. Székesfehérvár.
- A között színlapok lelőhelye: Veszprém Bakonyi Múzeum, 1148. Klt. szám. Egy kötetben Magyar Játékszíni Cédulák 1837/38. évre. Ez tartalmazza a Pesti Magyar (Nemzeti) Színház nyolcadrészt alakú színlapjait a nyitóelőadástól (1837. augusztus 22.) 1838. december 31-ig; továbbá: 21 darab kéziratot színlap, 7 darab részint nyomtatott, részint kézírásos színlap 1817—1827. évekből, néhány nyomtatott német színlap 1826. és 1835. évekből, egy kézírásos levél (Medve Istvántól), meghívók és végül 15 darab nyomtatott színlap Balatonfüredről, 1870-ből.
- A gyűjteményt 1905-ben özv. Perczell Györgyné ajánlódokozta a múzeumnak. Feltehetően annak a — névszerint nem ismert — pápai főügyésznek a családban megőrzött hagyatékáról van szó, akihez Medve is intézte idézett levelét. A színlapok hátoldalán rövid, az előadásra vonatkozó megjegyzések mellett az előadások sorszáma jelzi helyenként, hogy egy-egy előadás-sorozat több színelőadást is magába foglalt, mint a fennmaradt színlapok tanúsítanak.

Műsor

Balog István társulata:

Pápa

1817 május 5. Kővári Sándor (nemzeti érzékeny játék)

május 20. Az embergyűlölet és megbánás

június 8. Quodlibet: Peleskei nótáriusból

Oroszlány operából

Újholdvasárnapi gyermekből

Bosszú kívánásból lett har.

Prágai két nénikékből

Lantosok c. operából

Tóváros

1817 július 17. A megfoghatatlan férfiú
(vitézi nézőj.)

Pápa

december 26. Az elszöktetés

Kilényi Dávid társulata:

Pápa

1818. november 4. Hunyadi János a szendrői várba

1819. ? Themistocles v. A haza szeretete

1819. szeptember 30. A félénk vagy az Újholdvasárnapi gyermek

1822. április 16. Auróra, vagy a pokol csudája
(Láng)

1822. december 4. A kép (Houwald), Kántornéval

1823. szeptember 21. A keletzte, v. A vén szerelmesek

1824. március 29. Gróf Benyovszky és Rontó Pál

1824. április 19. Két úrnak egy szolgája (Goldoni)

1824. ? A szerelemföltésnek gyászos következtései

Szombathely

1824. október 12. A kincsesláda

1824. október 13. A kép (Kántorné és Szöllősi jut.)

1824. október 14. A gyökeres, v. A szerelemföltő orvoslása

Pápa

1824. október 21. A korzikaiak Magyarországon

1824. október 23. A jó barátok

1824. október 24. A gyökeres, v. A szerelemföltő orvoslása

1824. október 16. A generális és a közkatoná
Hét sváb egy nyúl ellen (tabló)

1824. október 28. A két feledékeny
Száz aranyért egy csók

1824. október 30. Titusnak szelidsége

1824. október 31. Az egymást bosszantók

1824. november 1. A kincses láda, vagy a szíveknek atya

1824. november 2. A kincses láda, vagy A szíveknek atya

Győr

1824. november 30. Ruzitska: IV. Béla vagy
A tatárfutás Magyarországon

Pápa

1824. december 7. Kisfaludy Károly: A kérők

1824. december 8. Az ördögűző Fábrián

1824. december 12. Ruzitska: IV. Béla v.
A tatárfutás Magyarországon

1825. május 29. Gróf Walton, szabadtéren

1825. június 26. Gróf Walton

1823. június 23. Az erkölcs próbája a szerencsétlenség

Székesfehérváriak:

1827. július 10. A burgundiai gróf

1827. július 14. A vén szerelmesek

1827. július 15. Benjamin Lengyelországban

Theaterzettel aus der Reformzeit im Museum zu Veszprém

Die Werke aus früherer Zeit, welche sich auf das Theaterspiel der ungarischen Provinzstädte beziehen, entstanden meist nur auf Grund persönlichen Erinnerungen, Traditionen und subjectiver Eindrücken. Aus diesen Werken fehlten meistens die Angaben des Repertoires, obzwar diese den Grund der Theatergeschichte bilden. Es fehlte auch die Besprechung der wirtschaftlichen, politischen und gesellschaftlichen Umstände des Zeitalters und des Ortes, wo doch diese Factoren das Spiel des Theaters entscheidend bestimmen.

Die Theaterzettel aus der Reformzeit im Veszprémer Museum werden jetzt zum erstenmal publiziert und obzwar sie sich bloß auf 10 Jahren erstrecken, und sozusagen bloß auf das Theaterspiel der Stadt Pápa in den Jahren 1817—1827 sich beziehen, sind sie doch bemerkenswert, denn bisher fehlten die Angaben des Theaterspiels dieser Zeit und dieser Stadt.

Die im Museum befindlichen handgeschriebenen, oder gedruckten, doch mit der Hand überschriebenen Zettel sind chronologisch und der debütierenden Truppen gemäss in drei Gruppen zu ordnen:

1. Vom 5. Mai 1817 bis 25 Dezember d. J. 5 Zettel aus dem Repertoire der Truppe des István Balog;
2. Vom 4. November 1818 bis zum 26. Juni 1825, 23 Zettel aus dem Repertoire der Truppe des Dávid Kilényi;
3. Drei Zettel vom 10., 14. und 15. Juli 1827., der Truppe des József Horváth.

Der Artikel detaillirt und gibt das Repertoire der drei Truppen bekannt und auf Grund der aufgeführten Stücke und der debütierenden Schauspieler bewertet er die Wirksamkeit der Truppen.

Die erste Vorstellung in Pápa der Truppe des István Balog kann um 9 Jahre früher datiert werden, als die bisher bekannten Angaben und das theatergeschichtlich wichtige und interessante Tagebuch des István Balog ergänzt es aus mit mehreren Angaben.

Mit den Vorstellungen der Truppe des Dávid Kilényi ergänzt sich die Geschichte der Shakespeare Vorstellungen in Ungarn mit zwei interessanten Angaben: aus „Viel Lärm um Nichts“ titulierte Lustspiel entstand „Die sich einander ärgern“ als Titel, desgleichen aus „Der Widerspätigen Zähmung“ titulierte Lustspiel entstand „Der Exorzierende Fábíán“ bisher bekannten ersten ungarischen Aufführung vom Datum 1830 auf 6 Jahre früher auf 1824 annehmbar ist.

Mit der Veröffentlichung der Theaterzettel aus der Reformzeit im Veszprémer Museum wollten wir in erster Reihe einer Phase Theaterkultur der Stadt Pápa beleuchten, doch fanden wir in zwischen Glieder der Kette, welche die bisher fragmentarisch bekannte Geschichte der Spieltruppen ergänzte und neuere Angaben zur ungarischen Shakespeare-Forschung geboten hat.

Wir hoffen dass wir mit diesem Artikel die wichtige theatergeschichtliche Arbeit der monographischen Bearbeitung des ungarischen Theaterspiels näher brachten.

Mihály Cenner

Nemes Székely János csöglei közbirtokos naplója

1. Az elmúlt századok paraszti életéről számos elsőrendű fontosságú forrás maradt ránk. Mindezek nagyrésze azonban részint kifejezetten az uralkodóosztály szempontjából nézi a paraszti élet egyes területeit (s csak azokat, melyek valamilyen formában az uralkodóosztály szempontjából jelentősek), részint — amennyiben maga a nép rögzíti írásban életének egyes problémáit (pl. kérvényekben, panaszokban) — akkor is csak annak az életnek egyes részleteire derül fény. A paraszti élet egészéről a paraszt szemével látott és írásban is rögzített források száma azonban igen csekély: annál csekélyebb, minél messzebbre megyünk vissza időben.

Éppen ezért érezzük igen érdekesnek és tanulmányosnak Székely János csöglei nemes közbirtokos az alábbiakban ismertető, 1808—1866 közötti évekre kiterjedő terjedelmes feljegyzéseit, melyek 1864 folyamán kerültek birtokunkba.

2. Székely János naplója 40 cm hosszú és 25 cm széles, mindkét fedőlapja vastag, kemény papír, erősen elhasználódott állapotban. A fedőlapján van egy korabeli címke, ez azonban olvashatatlan, mert az írás idők folyamán lekopott, elmosódott rajta.

A fedőlap belső felén anyakönyvi feljegyzések olvashatók, majd egy üres lap után két lap feljegyzésekkel, továbbá újból három üres lap következik, végül ezt követi a tulajdonképpeni napló.

A napló különben 238 oldalból áll. Ezen kívül van még 8 üres lap is a napló hátsó részén, s csak azután jutunk el a hátsó fedőlaphoz. Ennek a belső oldalán főleg versek olvashatók. Az eredeti félbőr-kötés ma már meglehetősen elnyűtt s házilag a bőrkötésre még egy textilréteget is varrtak. A textil szintén szakadozott.

Címe és tárgya Székely János eredeti fogalmazása szerint: „Jegyzőkönyv, melyet az 1808-dik esztendődtől kezdvén írásba rakott nevezetesebb környül-állásaimat és egyéb jelesebb történeteket s több magam vélekedéseit most ezen könyvbe kezdem beírni oly szándékkal, hogy ennek utána is bele fogom írni minden nevezetesebb dolgokat, míg a kezem a pennát bírhatja. Irtam Csöglén március 27-ik 1835-dik esztend.” Mint említettük: keze 1866-ig

tudta tartani tollát, mellyel élete folyását saját és utódai okulására megörökítette.

3. Ahhoz, hogy a napló és a benne foglalt adatok jelentőségét pontosan felmérhessük, mindenekelőtt az ábrázolt tájat, a kort és az író személyét kell ismernünk és bemutatnunk.

Veszprém megye a középkorban négy járásra oszlott. A négy járás közül a pápai járás volt az, mely a megye északnyugati peremén holdalakban nyúlt el a Jánosháza—Pápa—Lovászpátona vonaltól nyugat felé a Győr megyei és Vas megyei határokra.

A honfoglalás után ez a terület a Szalók nemzetség birtoka volt, a Marcal-menti gyeplő határai őrizték a folyó mentét. A Csögle, Csigla név jelentése is gyeplő, sövényt, akadályt, gátat jelent, jelentése a törökből fejthető meg. A Csögle melletti Csósz szintén őrt, őrzőt jelent és besenyő eredetű név. A Csögle név egyébként hol székelyekkel, hol besenyőkkel kapcsolatban fordul elő. Nyilvánvaló, hogy ez a magyarság keleti elemeinek nyelvében élt mint közszó.

A Marcal-mente a Jánosháza—Pápa—Lovászpátona vonaltól nyugatra nemcsak a középkorban, hanem az újkorban is, sőt az egész XIX. századon végig jól megkülönböztethető a már említett vonaltól keletre húzódó részekről. Míg ugyanis a keleti részek kifejezetten nagybirtokosok (Kinizsi, Choron stb.) és az egyház (vásárhelyi apácák stb.) kezében voltak, a már említett nyugati részek a gyeplő őrzők utódainak, az egytelkes nemeseknek a birtokában állott. Míg a nagybirtokosok és az egyház birtokai tele voltak különböző szolgáló népekkel (jobbágyokkal, zsellérekkel), addig a kisnemesi falvakban jobbágyokat jóformán egyáltalán nem, csupán házas és házatlan zselléreket találunk.

A reformációtól kezdve a két vidéket egymástól nemcsak a vagyoni helyzet, hanem a vallásfelekezeti megoszlás is élesen elkülönítette. A kisnemesfalvak nagy többségükben reformátusok voltak, a nagybirtokosok és az egyház falvai pedig nagyobb részükben katolikus hitüket vallották.

Csögle a középkortól kezdve a XIX. század végéig, sőt még azon túl is a nemesi közbirtokosság

kezén van. Határa sok kisnemesi földre oszlik, kivéve az erdőt és a legelőt, melyet a nemesi közbirtokosság együttesen és közösen használt. Az 1715-ös és 1828-as összeírás Csöglét tiszta nemesi falunak mondja. Csögle kifejezetten agrárfalu, népessége a gabonatermelés mellett gyümölcsös- és káposztáskertjeiből a környező celli, pápai és sárvári piacra is termelt. Határának nagysága a 3000 katasztrális holdat csak megközelíti, de el nem éri. A XIX. század közepén (1857) összterülete 2880 hold, ebből 1209 hold szántó (42 százalék), 774 hold rét (26,9 százalék), 686 hold legelő (23,8 százalék), 29 hold erdő (1,0 százalék) és 182 hold egyéb földterület (6,3 százalék).

Csőglét északról Adorjánháza, Nemesszalók, Dabrony, keletről Nagyalásony, Vid, délről Kisszöllős, Kiscsós, Kispirit, nyugatról Nagypirit, Nemeskocs, Cell és Dömölk határolták.

Az Árpádkorban a gyepű őrségének török eredetű, valószínűleg székely vagy besnyő lakói voltak Csöglén. Ezeknek az öröknek a leszármazottai azok az egytelkes nemesek, akik a XV. században Csögle törzssökös lakosságát adták: Barczák, Bendék, Bereczkek, Borosok, Csögeliek, Dancsok, Farkasok, Feketék, Györgyfiak, Mihályfiak, Nagyok, Ösztövérek, Petők, Sasok, Szolgabírák, Túgyesek, Urak és Végek.

A XVI. század végére elnéptelenedik, de a XVII. századtól kezdve fokozatosan gyarapodik lakossága egyrészt a betelepülők, másrészt az őslakosok családjainak terebélyesedése folytán. A század végétől kezdődően kisebb ingadozásoktól a falu népességének száma állandó marad. 1785-ben 1126, 1829-ben 1029, 1857-ben 1092 és 1896-ban 1175 lakosa volt Csöglének. Ez azt jelenti, hogy a népességszám relatíve fogy, hiszen a népességszám a szükségképeni szaporulat ellenére marad állandó.

A nemesség száma 1550-ben 55, 1570-ben teljesen néptelen, 1666-ban már újból 51, 1718-ban 39, 1754-ben 109, 1780-ban 159, 1785-ben 387. Zsellérek száma: 1570-ben 1, 1785-ben 78, 1828-ban 40 házas, 37 háztalan. A fenti adatoknál nemesekként csak azok szerepelnek, akik a nemesi összeírásban is benne vannak. A zsellérekéknél pedig csak azon vannak számba véve, akik szolgáltatásokra vannak kötelezve. A családtagok tehát sem az egyik, sem a másik összeírásban nincsenek benne. Így lehetséges az, hogy az 1785-iki össznépesség 1126 fő, ugyanakkor a nemesek száma 387, a zselléreké pedig 78, összesen 475.

Csőgle kezdetétől egészen maig tiszta magyar köz-

ség s a reformációig teljesen homogén volt vallás tekintetében is. A reformáció után azonban a falu lakosságának nagyobbik része a református vallás követője lett. Már 1698-ban református anyaegyháza van, 1773-ban pedig már egytanítós iskolával is rendelkezik. 1785-ben a reformátusok száma eléri az 1092-t, a katolikusok száma ugyanekkor 34. 1812-ben a reformátusok száma 935 főre, 1843-ban 905 főre csökken. 1851-re 1000 református, 80 evangélikus, 60 katolikus, 120 zsidó lakója van. Az elenyészően csekély katolikus lakosság a külsővati plébániához tartozik.

Ha a református egyház statisztikáját tekintjük át 1830–1865-ig, akkor azt tapasztaljuk, hogy ez alatt az idő alatt több volt az olyan év, amelyben a lakosság csökkenéséről kell beszélni, mint amelyben a lakosság növekedéséről. A legnagyobb csökkenés 1830-ban volt 55 fő, a legkisebb 1850-ben 1 fő. A legnagyobb szaporodás viszont 1853-ban volt 35 fő, a legkisebb 1860-ban 4 fő.

4. Székely János élete két társadalmi-gazdasági formáció: a feudalizmus és a kapitalizmus határmezsgyéjén zajlik le: életének első fele 1848-ig a feudalizmus, másik fele, a meglett férfikor, már a kibontakozó kapitalizmus viszonyai között telik el. A vízválasztó 1848, a feudális földtulajdont és az ahhoz kötött szolgáltatásokat eltörlő polgári forradalom.

A forradalom és a nyomában járó változások teljesen átalakították Magyarország gazdasági-társadalmi struktúráját és megindították a társadalmi tudat átforgalmazását is.

A jobbágyfelszabadítás annak a földnek a tulajdonosává tette a jobbágyot, amelyet addig is művelt, de a földbirtokos elveszítette a robotot és az úrbéri jogviszonyból eredő szolgáltatások jövedelmeit. Az állam által megállapított 300 millió forintos kárpótlást viszont nem készpénzben, hanem állami kötvényekben kapta meg a földbirtokos osztály. A kötvények azonban a névértéknek 60 százalékát érték. A földbirtokosság, különösen a közép- és kisnemes-ség kezd eladósodni.

Az ingatlanok felszabadításával egyidejűleg megkezdődik a földek kataszteri felmérése és ennek kapcsán telekkönyvezése is. Ezzel lesz kapcsolatos a tagosítás is, melynek célja, hogy az egyes tulajdonosokat illető és valamelyik falu határában szét-szórva és nagyon eldarabolva fekvő ingatlanparcellák egy tagban, vagyis összesítve (commassálva) hasíttassanak ki. A tagosítást egyébként már az 1836. VI., X., XII. törvénycikkek is lehetővé tették, a

tényleges lebonyolítás azonban a telekkönyvi pá-tensnek 1855-ik évi kibocsátásával kapcsolatban in-dult meg.

Gazdaságilag tehát az úrbéri birtokoknak jobbá-gyi tulajdonba való átadása, a feudális szolgáltatá-sok eltörlése és a birtokok tagosítása voltak azok az alapvető mozzanatok, melyek a gazdasági rend-nek a feudalizmusból a kapitalizmusba való átme-netét jelezték.

Természetesen ezek a vázolt átalakító folyamatok nemcsak az ingatlanoknál és a földforgalmában je-lentkeztek, hanem megindult az osztrák tőkebe-áramlás is az országunkba, sőt nyugati tőkeérde-keklészek érdeklődtek a vasútépítés vonalán. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a tetemes adók beho-zataltát sem, hiszen 1848 előtt az egyenesadó 4 280 000 Ft-ra, a közvetett adó 5 300 000 Ft-ra rúgott, ezzel szemben 1850-ben már felemelkedtek ezek az adók 13 800 000 Ft-ra, illetve 25 500 000 Ft-ra. Ez az adó-összeg az évek folyamán fokozódott. A közteher-viselés mind a nemeseket, mind pedig a volt jobbá-gyokat egyaránt sújtotta.

A fent vázolt átalakító folyamatok Csögle és vi-dékén is természetszerűleg jelentkeztek. Tekintettel azonban arra, hogy a pápai járás, illetve a XIX. század közepén már részben a pápai, részben a de-vecseri járás lakosai a Lovászpataona—Pápa—János-háza vonalától nyugatra kismemesek voltak, náluk ez az átalakulás egészen másként jelentkezett, mint a már említett vonaltól keletre, ahol a nagybirto-kosok falvai terültek el.

A feudális viszonyok felszámolása a kismemesi társadalom életében nem jelentett alapvető válto-zást, hiszen a birtokállomány továbbra is a kisne-mesek kezén maradt, sőt a tulajdoni korlátozások megszűntével az ingatlanok forgalma és az ezzel kapcsolatos hitelüzletek könnyebben voltak keresztülvihetők.

Nem jelentett lényegében sokat a kismemesség szempontjából az úrbéri földeknek a jobbágyok ré-szére való átadása sem, mert ezek a kismemesi fal-vak lényegében jobbágytalan falvak voltak, vagy olyan elenyésző volt a jobbágyok száma, hogy az lényegesen figyelembe nem vehető. A kismemesi falvak jobbágyai különben is inkább a zsellérekhez álltak közelebb vagyoni tekintetben. (Általában az 1/8-ad jobbágytelek nagyságán aluli birtokosokat zselléreknek, az ezen a határon felüli birtokosokat jobbágyoknak tekintették. Egy jobbágytelek általá-ban Veszprém megyében 24 hold volt.)

A zsellérek belsőségei 150 négyszögöles, vagy an-

nál valamivel nagyobb telkek és azon álló házacs-kák voltak a szegényebbek, mint a gazdagabbak. Ha alapul vesszük az 1828-as állapotokat a földterület tekintetében, azt kell mondanunk, hogy Csögle össz-területe 2900 hold körül mozgott, ugyanakkor 3 holddal számítva a legnagyobb zsellérbirtokot — figyelemmel a 87 szolgáló zsellérré — az összes zsellérbirtokot 270 holdnál semmiesetre sem be-csülhetjük többre. A zsellérbirtokok száma az össz-területnek még a 10 százalékát sem érte el. Anyagi-lag tehát a zsellérek kielégítése nem jelentett a kis-nemesi falvakra nagyobb megterhelést.

A közteherviselést kimondó rendelkezés és a ta-gosítás jelentették azt a két tényezőt, amely ezt a vidéket is érzékenyen érintette. Az adók szaporodá-sával és mennyiségi emelkedésével a faluk lakossága mindinkább eladósodott, az elnyomás éveiben rend-szeres volt a katonai segédlettel véghezvitt adóbe-hajtás. Ez az adóbehajtási mód nemcsak a tényle-ges adóösszeg erejéig terhelte a lakosságot, hanem a katonák beszállásolásából és kártevéseiből is tete-mes további kára származott.

A tagosítás lényegileg előnyös lehetett volna e táj lakosságára, hiszen az egy tagban való birtokelosz-tás a megművelés és belterjes gazdálkodás szem-pontjából nagyobb termést, többtermelést eredmé-nyezett. Az a mód azonban, ahogyan ezt végrehaj-tották, egyrészt felkavarta a kismemesek társadal-mát, másrészt a becslés rendezetlensége az egyik birtokos számára meg nem engedett előnyt, a má-sik számára viszont tetemes károkat okozott.

A társadalom megítélése szempontjából meg kell jegyeznünk, hogy a kismemesi társadalom és a benne elhelyezkedő zsellérek társadalmi ellentétei lényegében nem éleződtek ki az úrbériség meg-szűnte után sem. A zsellérek 1848 előtt is vagy sa-ját kis házaikban laktak, vagy a birtokos házában. A kismemesek tehát anyagilag lényegében semmit sem vesztek, legfeljebb a zsellérek ingyen mun-kaerejét. E vidék igen alacsonyszámú zsellérségét tekintve azonban nagyobb zökkenőt munkaerejük kiesése nem okozott, hiszen a kismemesek elsősor-ban maguk, illetve cselédek útján művelték föld-jeiket.

5. Székely János Csöglén 1790 október 2-án idő-sebb Székely János és Ferentzi Katalin nemes szü-lők házasságából született. Székely István, ifjabb Székely János dédátja volt az, aki a XVIII. század elején került Csöglére a Bereg megyei Gulyás hegy-ségből. Az 1754-ik évi nemesi összeíráskor már mint kétségtelen nemest Csöglén veszik számba. Való-

színiüleg benősült Székely István a jómódú Gáll családba, fia János pedig az ugyancsak jó anyagi körülmények között élő Antos családba. A nőági rokonság: a Gálok, Antosok és Ferencziek útján jutott a Székely család megfelelő ingó és ingatlan vagyonhoz is, úgy, hogy Székely János, amikor önálló gazdálkodásba kezdett, mintegy 100 hold ingatlannal rendelkezett s így a kismemesi társadalom vagyonosabb rétegéhez tartozott. Székely János tehát: elődjei révén beépült a Gáll, Antos és Ferencziek családjába. Amikor pedig 1811 január 3-án feleségül vette Csöglei Nagy Zsófiát, a Csöglei Nagyokkal is kiépítette rokoni kapcsolatait.

Persze az elődök oldalági rokonsága is erősítette a kapcsolatot Székely esetében a csöglei családokkal. Két nagyanyai nagynénje: Erse és Ilona Doktorits Istvánhoz, illetve Takáts Lászlóhoz ment nőül, nagynénjei pedig Biró Sándorhoz, Ferentzi Istvánhoz, Szigeti Péterhez, Bolla Istvánhoz és Biró Istvánhoz mentek feleségül. Így a felmenőágbeli rokonság révén Székely János nemcsak az egyenesági Gáll, Antos és Ferentzi családdal, de a Doktorits, Takáts, Biró, Szigeti és Bolla sógorsági kapcsolatokkal nagymértékben beleágyazódott Csöglei társadalmába.

Székely Jánosnak első házasságából született öt élő gyermeke: három fiú és két leány. A fiúk közül kettő még gyermekkorában elhalt. Az életben maradt egyetlen fiú, az ifjabb János 1837-ben kötött házasságot a rokon Ferentzi Zsófiával, a jóval később született két leány: Júlia és Zsófia pedig Mihályházi Bartza János, illetve Dama György felesége lett. Ettől kezdve a Bartzak és Damák is bővítették a különben rokontalan Székelyek rokoni körét.

Amikor Székely János felesége 1835 április 2-án hosszú szenvedés után elhalt, két évi özvegysége után Gántz János özvegyét, Szalóky Júliát vette nőül. Ezzel a házasságával a környéken legelterjedtebb és legrégebbi családdal, a Szalókyakkal is sógorsági viszonyba jutott.

A lemenő egyenes és oldalágon a későbbiek során kapcsolatba került a Marton, Orbán, Gántz, Szakál, Nádasdi és Burján családokkal is.

Amikor azonban Székely János 1862 december 13-án Károly nevű egyetlen fiúunokáját, 1865 január hó 2-án második feleségét is elvesztette, családi kapcsolatainak ápolásában is meglankadt, hiszen a naplóírást is 1866-ban abbahagyta, mígnem 1873 október 29-én ő is elhalt.

Székely János a csöglei református iskolában tanult s nincsen tudomásunk arról, hogy itteni tanulmányainak befejezése után bármiféle más oktatásban részesült volna. Annyi azonban megállapítható, hogy autodidakta módon képezte magát az őt érdeklő gazdasági, tudományos, vallási és egyéb területeken. Erről bővebben az író világképét ismerető részben fogunk szólni.

Annyit mégis le kell szögeznünk, hogy gyermekkorában megfelelően a hanyatló feudalizmus konzervatív-reakciós művelődéspolitikai eszményeinek, elsősorban vallás-erkölcsi nevelésre fordítottak nagyobb gondot. Székely vallásos lélek volt s mint naplójában írja: „Isten félelmére szaktatták szívemet, Melyre én készséggel ráadtam elmémet.”

Különösen érdekelték a kor romantikus költői: Csokonai Vitéz Mihály és Kisfaludy Sándor. Az utóbbi a főhelyet foglalja el szívében. Talán azért, mert hiszen Kisfaludy is a közeli vidékre való volt, mag talán kéziratái is kézzől-kézre járhattak a vidéki nemesség kezén. De nem vetette meg a helyi eredetű vallásos irodalmat sem, mely Besenyei Kardos Mihály csöglei rektor és Nagy János csöglei református lelkipásztor verseiben nyilvánult meg. Ő maga is foglalkozott verseléssel. Témaválasztása egyrészt tanítójellegű, másrészt emlékezés a múlt, gyászos időkre. Érdeklődési köre a földrajz, történelem, a társadalmi konvenciók, a törvények és orvosi gyógyászati kérdésekre terjedt ki.

Székely János községi kapcsolataira különösen két szempont nyomja rá bélyegét: a falusi igazgatásban való részvétel és bizonyos, a hagyományos faluközösségre jellemző kollektív szociális felelősségérzet. Különösen 1830 és 1840 között vett részt a falu igazgatásában. Több éven át bíróként, majd esküdtt gyanánt működött. A falu igazgatásában ebben az időszakban Barna Lajossal, Ferentzi Pállal, Gántz Jánossal, Biró Jánossal, Parragi Józseffel, Fülöp Gergellyel, Balogh Pállal, Buzás Gergellyel, Nagy Mihállyal, Bartza Lajossal, Piriti Péterrel, Németh Jánossal és másokkal együtt vett részt.

Ebben az időben a kismemesi falvakban — így Csöglén is — a nemesi demokrácia a falu igazgatásának és az egyháznak szoros együttműködésében nyilvánult meg. A falu és a református egyház sorát az egyház vezetősége a falu vezetőségével együtt intézte. Ebbe a testületbe tartozott a lelkész, a tanító, a bíró, az elöljárók, a két kurátor. Ők választották a két egyházfit, a két falusi strázsát, valamint a „helység és eklézsia egyéb munkásait”, a kaszást, a gyűjtőt és az aratót.

A falu tisztségviselőit és az egyház vezetőségét is tiszteletdíj illette. Az előjárók, a bíró, a kurátorok, az esküdtek 15 váltóforintot kaptak. Az alárendelt hivatalban levők közül pedig a két strázsa és a két egyházi 8 váltóforinttal érték be. A többiek jóval alacsonyabb összeget kaptak, mégis azzal a hozzáadással, hogy a forintjuttatáson kívül naponta fél icce bor is járt a javadalomhoz.

Székely a már említett közmegbízataisain kívül a több körültekintést és nagyobb élettapasztalatot, de nagyobb műveltségi fokot kívánó munkákban vett részt. A község és az egyház pénzügyeit hosszú ideig rábízták, sőt kényesebb hatánkérdésekben is kiküldték.

6. Székely Jánosnak, mint azt már az előbbieken is említettük, mintegy 100 holdnyi birtoka volt. Amint naplójából kivehető, a birtokok egy része a Székely felmenőké, más része azonban a Gánts és Szalóky családoké volt, illetve ez utóbbi két családról szállt a Székelyekre.

Székely János következő földrészeit ismerjük:

1. Erdei juss, 36 hold 499 négyszögöl,
2. Alsó dűlő (volt Szalóky birtok) 6 kis hold,
3. Szélesárki kaszáló,
4. Bozót a Martzal mellett.
5. Vízárki szántó.
6. Vidi mező,
7. Cserali föld,
8. Lukátsi szántó,
9. Csordacsapás mellett, 36 hold 499 négyszögöl.

Ebből a felsorolásból megállapíthatjuk: Székelynek a művelési ágak szerint volt szántója, kaszálója, mezeje, sőt erdeje is. Megállapíthatjuk azonban azt is: a kilenc tagban fekvő földterület kilenc különböző helyeken helyezkedett el Csögle határában. Két nagyobb összefüggő tag mellett hét kisebb ingatlanmal kell számolnunk: olyan birtok ez, mely megfelelő személyzet, állatállomány és felszerelés birtokában egy szorgalmas és körültekintő parasztgazdának biztos és a falusi viszonyok között jó színvonalú megélhetést képes biztosítani, s megfelelő stabil alapja a gazda helyi közszereplésének, közéleti vezetőszerének is.

Ami Székely gazdálkodását illeti: a földművelés vonatkozásában az írónak különösen gondja volt a növénytermesztésre, a gazdasági munkákra, azoknak időben történő elvégzésére, az időjárásra, a salétromföldre és a tagosításra.

Székely főleg gabonát termelt: búzát, rozsot, árpat, zabot. Egyéb növények közül kukoricát, burgonyát, tököt, borsót, bükkönyt, hajdinát, kendert, a

gyümölcsökből diót, szőlőt, almát és körtét. Az állatok etetésére és almozására megfelelő széna, sás és szalma-készletekről is gondoskodott.

A gabonák termése esztendőnként igen változó volt. Igen jó a termés gabonaneműekből 1843-ban, 1847-ben, 1852-ben és 1856-ban. 1834 és 1866 között a rossz termés meghaladta a jó és közepes termések számát. Különösen rossz évként jelentkezik az 1836-ik esztendő, amikor jóformán az egész termés elfogyott.

A gazdasági munkák közül foglalkozik a szántással, ganajozással, vetéssel, aratással, takarolással, és nyomtatással. A tavaszi szántás február közepétől április elejéig, az őszi november közepétől új esztendőig, a vetés február közepétől legkésőbb április végéig, az őszi vetés Szent Mihálytól október végéig, a takarolás viszont július közepétől augusztus elejéig tartott.

Gondosan rögzítette Székely az időjárás okozta nehézségeket és az évi időjárás változásait. Nyilvánvalóan ebből a statisztikából igyekezett következtetést levonni a gazdasági munkálatok legmegfelelőbb elvégzési idejére. A nehéz évek közül különösen hármát emel ki: 1834-et, 1838-at és 1841-et. Az említett években nagy hófúvások voltak, majd pedig a korai olvadás nagy áradásokat okozott. Egyébként is oly nagy volt a víz a háfárban, hogy Szigetiből a szénát úgy kellett kihajózni, a kiscelli vásárra pedig nem tudtak elmenni a nagy víz miatt. Akik megkísérelték az átjutást, belefordultak a Márcalba. Végül is hajókon kellett vásárosokat átvinni egyik partról a másokra. 1841-ben nyáron viszont olyan meleg volt, hogy szinte égette az embereket. Szerencsére ez a nap vasárnapra esett, így nem kellett senkinek sem a földjére munkára menni.

Az évi időjárást Székely 1820—1866 között évszámkonként feljegyezte, csupán 15 évnek a leírása hiányzik (1823—1833, 1836, 1847—1848). Az időjárásra vonatkozó kifejezései igen változatosak. A hidegre pl. a következő szavakat használja: fagy, hideg tavasz, hideg dér, hideg szél, hideg főszeél, igen kemény hideg, száraz hideg, szeles, mostoha idő. A meleg különböző megkülönböztetői: nagy szárazság, jó idő, meleg szél, gyenge karácsony, száraz, meleg, jó tavasz, igen nagy szárazság. A csapadékok között szerepel: nagy harmat, hideg dér, nagy hó, eső. De beszámol Székely a napfogyatkozásról, üstökösről is.

Úgy látszik, különösen fontos lehetett Székelynek a salétromföldre vonatkozó 1850 július 14-én

kiadott rendelet. Ez a rendelet szünette meg a salétromkészítőknek azt a korábbi jogosítványát, hogy bárkinek a földjén — a birtokos akarata ellenére is — áshassanak salétromot. A salétromosok kiváltságainak az eltörlése talán azért érintette Székelyt olyan kellemesen, mert földjein salétrom felbukknását észlelhette.

Gazdasági vonatkozásaiban azonban kétségtelenül a tagosítás okozta a legtöbb keserőséget Székelynek.

A tagosítás ugyan már 1836 óta törvény volt, gyakorlati végrehajtása azonban évtizedeken át késlekedett. Az általános birtokrendezéssel kapcsolatban 1850-től kezdve fokozatosan megindultak országszerte a tagosítási eljárások.

Csöglén 1852 elején indult meg a tagosítási eljárás. Csöggle, Egeralja és Adorjánháza tagosítása történt egyszerre és egyidőben. A tagosítást társadalmi megmozdulás előzte meg. Különösen Adorjáni Szakál Sándor és Csögglei Bartza Lajos szorgalmazták az eljárás elrendelését. Íveket hordattak szét a faluban és aláírásokat gyűjtöttek a tagosítás mellett. Az íveket jóformán az egész falu aláírta. Ezt követően Bartza és az akkori bíró, Nemes Biró Sándor bementek Pápára és a református kollégiumtól a meginduláshoz szükséges költségekre 300 forint kölcsönt vettek fel.

Pár hét múlva a három község lakói kihozatták a kerületi főnököt Adorjánházára és ott megkísérelték az ellenzékét, s annak vezérét, Székely Jánost, valamint néhány társát a tagosítás szükségességéről meggyőzni. Ez a megbeszélés azonban teljesen sikertelen volt.

1852 augusztus 16-án Középiszkázon jötek össze a három község megbízottai Papp János házában, és még aznap megkötötték a tagosításra vonatkozó szerződést.

A következő évben megkezdtek a három falu határának mérnöki felmérését. Összel pedig megkezdődött az egyes ingatlanok felbecsülése. Csöggle részéről Balog Ádám és Nagy Ferenc, Egeraljáról Ferentzi Pál és Buzás Péter, Adorjánházáról Dömjén János és Dömjén Márton lettek a becsléssel megbízva, s ezektől a hatósági esküt Koller Ignázt a hatóság részéről kivette.

Az első osztályú szántó négyszögöle 6 Ft 20 krajcár, a második osztály 4 Ft 30 krajcár, a harmadik osztály 2 Ft 20 krajcár, az első osztályú legelő 2 Ft 20 krajcár, a második osztály 1 Ft 20 krajcár, a Marcalmente 6 krajcár volt.

A becslési eljárás befejezése után újabb gyűlést

hívtak egybe és ott mindenki megtehetette észrevételeit. A becslési eljárás eredményét változatlan tartalommal a jelenlevők elfogadták.

1854-ben újból megjelent Koller Ignázt kiküldött tagosítási bíró, aki a tagosítás szerinti elhelyezést és az ingatlanok kiválasztását megerősítette. Itt döntöttek el hosszabb vita után az adorjánházi református pap, illetve egyház papi földjeinek sorsát is.

A tagosítás azonban még sem mehetett simán, mert Székely János biztatására többen elleneztek a már elkészített terv szerinti felosztását. Különösen kifogásolták, hogy a szántók mellé, minden ö holdra nem osztottak egy hold rétet is.

A vita eldöntésére még Séy főbíró is kiszállt, és a hivatalos tervezet mellett törve lándzsát, az ellenkezőket ott a helyszínen letorkolta.

Ezután rövidesen megkezdődött a tagosított földek mérnöki átadása. A tagosítás 1855. évre teljesen befejeződött. A 2880 katasztrális hold területű csögglei határt művelődési ágak szerint akként osztották szét, hogy 1209 hold szántó, 774 hold rét, 686 hold legelő, 29 hold erdő és 182 hold egyéb földterület jutott Csöggle lakosságának.

A földterületek aránya lényegesen nem változott, legfeljebb kisebb — becslésből eredő — hibák merültek fel. A birtokelosztás lényegileg változatlan maradt azzal a különbséggel, hogy a falu lakosságának birtokai a három fő művelési ág szerint három tagra oszlottak. Ez a tagosítás tehát csak az elaprózott birtokállapotot szüntette meg és tette lehetővé a belterjesebb, szervezettebb gazdálkodást. A lakosság vagyoni állapotában azonban változás jóformán nem következett be.

Az erdő és egyéb művelési ágba tartozó földterület olyan csekély volt, hogy annak az elosztása a lakosság birtokállapotát lényegesen nem érintette. Tíz év múlva már a tagosítás utolsó sérelmei megszűntek.

7. Székely János állatállományáról annyit tudunk, hogy sok szarvasmarhája, disznaja volt. Foglalkozott lótenyésztéssel és méhészetel is. Állatállományának a számát csak hozzávetőlegesen tudjuk megállapítani. Legnagyobb volt a marhaállománya, mintegy 30 darabra becsülhetjük, disznót is tartott évenként 7—8 darabot. Négy lóva és pár csikaja is volt az istállóban, s pár kaptár méhese a kertben.

Ha pedig összehasonlítjuk Székely János birtokának nagyságát az állatállomány nagyságával, akkor a következő megállapításokat tehetjük. A mai mezőgazdasági ismereteink szerint ideális állapotnak

azt tekintjük ha 100 holdra 30 felnőtt (számos) állat jut. Ebben az esetben lehet a trágyát kellőképpen felhasználni, s ezzel a földet termővé tenni, és az állattenyésztéshez feltétlenül szükséges táplálékot az állatok részére biztosítani.

Ha ezeket a mai ismereteinket visszavetítjük Székely János korára, akkor azt kell mondanunk, hogy Székely állatállománya igen gazdag, ingatlanának nagyságához képest talán túlméretezett volt, inkább állattenyésztőnek, mint földművelőnek kell őt tekintenünk. Ez egyébként megnyilatkozik Székely kereskedői tevékenységénél is, hiszen ha nem lett volna megfelelő nagyságú állatállománya, nem tudott volna kereskedni a környező állatvásárokon.

A 100 holdon azonban nem csupán szántót kell értenünk, s miután Székelynek legfeljebb 70 hold szántója volt, így állatállományának aránya még nagyobbá válik.

Székely mindent elkövetett annak érdekében, hogy az állataival történt baleseteket, valamint azok betegségét feljegyezze, s a feljegyzéseket a későbbi korban értékesítse. De feljegyezte az állatgyógyászat legáltalánosabb útmutatásait is, hogy állatait minden eshetőségre tekintettel megmentse az elhullástól.

8. Gazdálkodásának ilyen kiterjedt volta már eleve arra mutat, hogy Székely gazdasága nem csupán tulajdonosának számára, hanem rendszeresen piacra is termelt: gazdasága az árutermelő gazdag paraszti gazdaság típusának is tekinthető. Naplója, feljegyzései tulajdonképpen ezirányú tevékenységének is segítségére szolgálnak.

Székely János főleg terményeit adta el a közeli piacokon, így Cellben, Pápán és Sárváron. Rendszeresen figyelte a terményárakat és arról majdnem minden évben feljegyzést is készített. A búza, rozs és árpa időszakai árait 1834—1836, 1838—1839, 1842—1856, 1864—1866 évekre rögzítette.

A búza legmagasabb árát 1853-ban 35 Ft-ban érte el, a legalacsonyabb árát viszont 1865-ben 2 Ft 80 krajcárban. Természetesen ezek az árak a szabadságharc utáni pénzromlást is tükrözik, mert normális években a búza ára általában 3—10 Ft között ingadozott. 10—20 Ft-os árat csupán 1846, 1847, 1854, 1855 és 1864 években tapasztalunk.

Nagy ingadozás van egy-egy éven belül az időszaknak megfelelően. Feltűnően nagy az ingadozás pl. 1846-ban, mert aratáskor a búza 18 Ft volt, Szent Mihálykor pedig már csak 9 Ft, illetve Szent Mártonkor 8 Ft 88 krajcár.

A rozs legmagasabb ára 1846. évben aratáskor és

1853. évben tavaszon 15 Ft, illetve 25 Ft, a legalacsonyabb viszont 1844-ben 0,35 Ft. Az 1853. évnél szintén tekintetbe kell venni a pénzromlást. Egyébként a rozs ára normális időben 10 Ft-on alul, átlagosan 5 Ft körül mozgott, 10—15 Ft között supán 1854, 1855 és 1864 években.

Az éveken belül időszakonként is nagyok az ingadozások az ár tekintetében. A legnagyobb ingadozást itt is az 1846 év mutatja. Aratáskor a rozs 15 Ft volt, Szent Mártonkor pedig már csak 6,88 Ft.

Az árpa ára általában jóval kisebb áringadozásnak volt kitéve, mint a búza és a rozs. Az 1853-ik év itt kiemelkedő, mert 20 Ft az árpa ára. Egyízben — 1846-ban — 12 Ft. A legalacsonyabb árpa árat 1843-ban tapasztalhatjuk, 0,35 Ft-ban. Egyébként az árpa ára átlagosan 4 Ft körül mozgott.

Az árpa időszakonkénti eltérése egy éven belül 1846-ban volt a legnagyobb. Aratáskor 12 Ft, augusztusban pedig már csak 4,50 Ft.

Székely János igyekezett feljegyzései alapján megfelelő spekulációval terményein túladni. Ezek a spekulációk azonban váltakozó eredményűek voltak. 1836-ban például Székely nemcsak a saját termését akarta áruba bocsátani, hanem még kocsiját is elküldte a pápai és a veszprémi piacra gabonát vásárolni. A piacok közötti árfolyamdifferenciát akarta kihasználni, mert akkor a pápai és a veszprémi piacon jóval olcsóbban lehetett gabonát kapni, mint Sárvárott. Ez a nagy vállalkozás azonban ennek ellenére fiaskóval végződött. A gabona ára ugyanis tavaszra, mikor Székely az áruját el akarta adni, nemhogy nem emelkedett, hanem 1 Ft-tal csökkent így mintegy 100 Ft vesztesége keletkezett.

Viszont 1866-ban Székely fia tanácsára 100 mérő rozsát nem adta el a vevőként jelentkező Krausz kocsmárendésnek. Májusban azonban a nagy fagy és árvíz következtében a vetések megsemmisültek, így a gabona ára a szűknek ígérkező termésre figyelemmel magas árfolyamot ért el és akinek még volt a raktárban tavalyról gabonája — mint Székelynek is — szép haszonra tehetett szert.

Jó vásár volt az 1845-ben Székely szalma eladása Dabronyban. Az ottani gazdáknak 12 szekér szalmát adott el 43 Ft-tal. Később azonban kitudt, hogy ez a vásár még jobb lett volna, ha vár tavaszig az eladással. Akkor ugyanis az állati eleség nagyon megfogyatkozott azon a vidéken és 140 Ft-ot is el lehetett érni a szalmapiacra.

Persze más veszteségek is érték Székelyt. 1837-ben pl. két kocsit árpat küldött be cselédjével Pápára a piacra. A rakodást azonban nem ellenőrizte

és a lyukas zsákból, illetve zsákokból az egész gabonamennyiség kifolyt, mire a kocsis Pápára megérkezett. 1848-ban pedig a pápai hetivására ment és amikor áruját eladta és saját szükségletére szolgáló ecetet és fél mázsa sót felrakva hazafelé tartott, a Marcal mellé érve állatait akarta megitatni, beledőlt a folyóba és mindene ott veszett.

Vásárlásaiban sem volt mindig szerencsés. 1849-ben Sárvárott két ökröt vett. Már megalkudott az állatokra, amikor fiát és Gánts Pált is odahívta az állatok mustrájára s miután ők az állatban nem találtak semmi kivetni valót, az állatokat hazahajtották. Otthon azonban kitűnt, hogy az egyik állat bal szeme hályogos volt.

Cellben viszont 1844-ben három darab marháját adta el 415 Ft-ért. Amikor a pénzt otthon elővette, kitűnt, hogy az egyik 5 Ft-os már forgalmon kívül volt. Szerencsére a vevőt, aki Sárvárott volt mézszáros ismerte, s tőle az említett 5 Ft helyett kapott egy másik — érvényes — ötförintost.

9. Székely János világképét sok szempontból közvetlenül is az árutermelő tevékenység határozza meg. Egész szeretetével csüng a saját gazdaságán és annak gyarapításán. Ezért érdekli az időjárás, a földnek terheitől való megszabadítása és a földbirtok mikénti elosztása iránt.

Főntosnak tartja, hogy olyan terményeket termeljen, melyek könnyűszerrel elkelnek. Lényeges nála az állatok jó tartása, értékesítésre alkalmas állapota.

Igyekszik felderíteni előzetesen azokat a körülményeket, melyek az ésszerű gazdálkodáshoz műhatatlanul szükségesek. Ezért van gondja a gazdasági munkák időbeni elvégzésére, az időjárási viszonyok kipuhatólására, a betegségek és balesetek regisztrálására, a gyógymódok keresésére.

Azonban ő nemcsak termel, hanem értékesít is. Értékesítése kapcsán nemcsak egyszerű árutermelő, hanem felvásárlással is igyekszik megfelelő nyereségre szert tenni. Tehát nemcsak termelő, hanem kereskedő is. Számol a lehetőségekkel és igyekszik portfékáját az adott körülmények között a legjobb áron áruba bocsátani.

Örül, ha földje felszabadul valami teher alól, de aggódik, ha birtokára terhet raknak, vagy annak értékét kisebbítik. Ezért fogadja örömmel a salétromföldekre vonatkozó törvényes rendelkezések kihirdetését. De aggodalom tölti el akkor, amikor a tagosítást meghallja. Azt nem látja át, hogy a tagosítás elsősorban községi érdek és csak másodsorban egyéni. Ő a tagosítás kapcsán csak attól retteg,

hogy régi birtoka helyett értéktelenebb és rosszabbul kezelhető ingatlant kap. A tagosítás végén levonja a következtetést, kárát 3000 Ft-ra becsülve. Arról még csak említést sem tesz, hogy az eddig kilenc dűlőben levő birtokrészeit most már jóval kevesebb tagban tudhatja, mint eddig. A tagosításban — annak minden gyarlósága ellenére — nem fedezi fel annak gazdasági-társadalmi jelentőségét, különösen a zsellérek nadrágszíj-földjeinek megszüntetését. A tagosításban csak erőszakot és törvényteleniséget lát.

Székely János a világ megítélésében ennek megfelelően határozottan és leplezetlenül saját érdekéből indul ki s abból ítéli meg a falut, az egyházat, a megyét, az országot és a világot is. Minél jobban tájul a kör ettől kifelé, annál kevésbé érdekli iránta.

A világ legszélső köre nála csak Európáig terjed. Lehet, hogy vannak elképzelései a világról, a napló adataiból azonban csak annyi állapítható meg: ismeri Európa országokra való tagolódását. Minden bizonnyal ismerte a Hármaskürtöt és ebből merítette szerény tudását a legkiterjedtebb körre vonatkozólag. Ezen alapszik az országra vonatkozó ismerete is.

Az ország problémái is csak kevésbé érintik. Van érzéke a történelem iránt. Régmúlt időköt csak a maguk romantikus formáiban ismeri. Érdeklí Mátyás király, az 1514-es parasztháború, a törökuralom, a környező várak naív, romantikus története (Somló, Rezi, Tátika, Csobánc).

Az általa átélt történeti események közül kiemeli az utolsó nemesi felkelést, a szabadságharc helyi eseményeit, az 1838-as árvizet s a 48-as törvények közül az ősiség eltörlését.

Figyelemreméltó az a körülmény, ahogyan Székely az egyes eseményeket méltatja. A nemesi felkeléssel foglalkozik a legtöbbet és a legintenzívebben. Említést tesz az 1792, 1809 és 1813-as nemesi megmozdulásokról. Nem a visszavonulást emeli ki pl. az 1809-es győri ütközetből, hanem az insurgensek járhatlanságát, szállástalanságát, éhezését. Hiszen a Veszprém megyeiek Győrszigeten táboroztak két hétig és csak ez a kétheti gyakorlat volt összes haditudományuk. Nagyon szófukaron intézi el a csata lefolyását, a visszavonulást. Ebből látszik, hogy együttérez velük.

Ugyancsak leírja az 1813-as bevonulást Pápára. Naponta kétszer tartottak hadgyakorlatot a saját ruhájukban. Csak akkor öltöztették fel őket dolmányba és nadrágba, amikor a palatinus és az egyik

generális érkezett meg szemlére. A palatinus beszédet is mondott: „Bátorítván hennünket a Hazánk mellett való fegyverfogásra, előterjesztvén annak szép, méltó és szükséges voltát. Megvallom — írja Székely — nem kevésbé féltém.” Még lovat is vásárolt, de arra már nem volt szükség, mert 1813 szeptember 2-án mindenki hazatérhetett. A leírásból kitűnik, hogy helytelennek tartja a saját ruhában való gyakorlatozást s szükségtelennek a palatinus beszédét. Arra azonban van gondja, hogy lovat vásároljon s így ne gyalog, hanem lovasan szolgáljon.

A szabadságharcról csak annyi mondanivalója van, hogy az illirek és horvátok betörése miatt van szükség az őrkatonák bevonulására. Továbbá „...Uraink a föld népével Külsővatnál sáncoltattak”, fia mint az őrsereg tagja bevonult, Ferentzi András káplár pedig megfagyott.

Természetesnek tartja az illirek és horvátok ellen fiának és az őrseregnek a felvonulását. Nagyobb jelentőséget azonban az egész hadviselésnek nem tulajdonít, az őrsereg tevékenységét egy mondatral intézi el. (8 napig strázsáltak.) Különösen helyteleníti az árok ásását s a sáncolást Külsővatnál a Marcalon. Írásából kitűnik, hogy teljesen hiábavalónak tartja ezt a munkát, mert a Marcal a nagy hideg miatt végig be van fagyva és akár ágyúval át lehet rajta menni. De benne cseng az „Urak”, valószínűleg a földesurak iránti megvetése, azok szellemi képességeit illetően. Ez egyébként később is megnyilvánul az 1865-ik évi követválasztással kapcsolatban.

Fontosnak tartja az 1838-as árvíz leírását és az ősiség eltörlését. De különösen egyikkel sem foglalkozik behatóan, sőt az árvízi hajós szerepében Széchenyi gróftól szerepelteti.

A megyei életet tekintve csak a kirívó törvénytelenlések és egyes megyei lakosokat ért szerencsétlenség ragadja meg képzeletét. A törvénytelenlések esetében sokáig elidőzik a követválasztásnál, a pandúrokról megmondja a véleményét s ezekkel egysorban a végrehajtást végző katonákról is levonja a következtetést, míg Sobri Jóskáról a tények tárgyilagos hangján beszél.

Az 1865-ben lejátszódott követválasztást nagy részletességgel tárja az olvasó elé. Elmondja az előkészületeket, a Békássy és Pap párt szembenállását. A Békássy párt vesztegetését, felvonulását. A Pap-párti iszkáziak felbujítását, készülődését a leszámolásra, itatását. A két pártnak Iszkázon történt

véres összetűzését, a Békássy pártiak agyonverését s a nyomozás erőszakosságát és eredménytelenségét.

Helyteleníti mindkét párt italos előkészületeit, a mindkét párt részéről megnyilvánuló erőszakot, a pártok vesztegetéseit, itatásait, az iszkáziak felbujítását és verekedésre való előkészületeit, sok ember agyonverését, a nyomozás hosszúságát és kiméletlenségét, az urak és pandúrok tehetetlenségét és csíp egyet a földesurakon, akik csak arra valók, hogy 10 napig Csöglén kosztoljanak a falu terhére — a pandúrokkal együtt — eredménytelenül.

A pandúrokat a korhelyekkel egy kalap alá vonja, mert azok nem állanak a kocsmában ezekkel együtt mulatni és kötelességüket, a falu őrzését pedig elmulasztják. De különösen szót emel a pandúrok ellen, amikor fiát, ifjabb Székely Jánost a pandúrok — ok nélkül — megverik, sőt az egyik szuronyával még a lábát is átszúrja. Ez az eset 1861-ben történik, de Székely már ezt megelőzően is kifogásolja, hogy a pandúrok állandóan részegek.

Kritikával illeti a pandúrok állandó korhelykedését, erőszakosságát, s kötelességmulasztását.

Kifogásolja az 1861-ben Csögle ellen adómegettagadás miatt elrendelt végrehajtást és annak módját. Székelyhez 4 lovaskatonát szállásoltak be és ezeknek mindennap délre 4 font húst és 4 icece bort kellett adni s ugyanannyit este. Emellett kifosztották a ládafiát, 48 Ft-ot elloptak. Azonkívül a szénát is úgy pazarolták, ahogyan akarták. Véleményét Székely a következőkben rögzítette: „Tűnődünk, búszultunk, keresni se mertük (t. i. a 48 Ft-ot). Féltünk a kártól és a veszedelemtől.” A karhatalom irányában tehát az aggodalom és a félelem ütött tanyát szívében.

Sobri Jóskáról csak annyit említ: „1837 esztendőben Sobri Józsi nevű híres menős valami tizenegyed magával öszvő állván, az Urakat, Papokat, Templomokat kirabolta és annyira megrettentede az egész Dunántúli részeket az országunknak, hogy Felsőregementeket kért az üldözésére. Kik ugyan a Vármegye Pandúrjaival öszve állván, négyet közülök megfogtak és haladék nélkül fel is akasztották.”

Ami a megyei szerencsétlenségeket illeti, különösen foglalkozik a balesetekkel, bűnesetekkel és ez utóbbiak közül különösen a tűzesetekkel. Bár a tűzesetek nem mindig jártak bűnesetlelményekkel karöltve.

Minden baleset érdekli. Elmondja a saját, a csöglei és a környékbeli baleseteket. Ilyenek: Veszprémben 1836-ban a megyegyűlés után kocsijuk árokba dőlése, Csöglén 1833-ban Veres János fulladásos

halála, 1820-ban Gánts Istvánné véletlenül történt agyonlövése, 1843-ban Piriti Péter nyaktörése, 1847-ben Fülöp Viktorné házának villámcsapása, 1854-ben Vörös Sándor leányának tűzhalála, 1856-ban Dömjén János ganajának kigyulladás, a környéken Bobán 1865-ben László Lajos fiatal feleségének partszakadás általi halála, Egeralján 1857-ben Boncz Pálné kisleányának tűzhalála, Egeralján 1860-ban Ferentzi Istvánnak lórúgás következtében előállott halála, Mihályházás 1852-ben Illés Pál gyermekének tűzhalála, Nagypiriten 1852-ben Gál Ferencné szén vonyóba való esése által bekövetkezett halála, Nagypiriten 1856-ban Szigeti Andrásnak a megrakott szekér tetejéről történt leesése következtében előállott halála, Nagypiriten 1838-ban Burján István fiának falrádólés folytán történt halála, Kisszöllösön 1856-ban Döbrössy iskolamester kocsi-ról esése miatt beállt halála, Szalókon 1865-ben egy fiatalasszony megfagyása. Ezek az események a riporter élénkségével vannak megfestve.

A büntetteket éppen úgy színezi, mint egy korabeli lap tudósítója. Leírja fiának és neki 1856-ban Devecserbe történt szállítását, a Nagyszöllösön 1852-ben bekövetkezett rablótámadást, Csöglén 1853-ban Ambrus Péter meggyilkolását és Hoffmann Izrael helybeli szatócsnak és családjának kiirtását.

Különösen ennek az utóbbi esetnek a kapcsán nemcsak az eset leírására fektet gondot, hanem megragadja az alkalmat arra is, hogy a fennálló államrend igazságszolgáltatását megkritizálja. Kifogásolja, hogy a zsandárok a fél falut letartóztatták, továbbá a kijárási tilalmat, a kihallgatások brutális módját, a csöglei házak átkutatását és a fegyverrejtegetők elszállítását, majd a nyomozás kezdetlegességét és hosszadalmasságát.

A tüzeseteknél ugyancsak a saját gazdaságában, Csöglén és a környéken bekövetkezetteket tárgyalja. Ilyenek: Csöglén 1844-ben Székely Zsófi felgyújtja a trágyadombot, 1851-ben valaki a kert alját gyújtotta meg. Csöglén 1822-ben Gánts János termésének elége, 1834-ben Buzás Jánosné, 1840-ben Gánts Pál, 1852-ben Bartza István házának égése, 1852-ben Hoffmann Izrael pincéjének kiégése, 1854-ben Molnár Ferenc házának égése, 1850 őszen 10 ház és a pajta, 1859-ben Gibitzer József és társai házának leégése.

Devecserben 1860-ban és 1861-ben 65, illetve 140 ház elége, Dabronyban 1855-ben 52 ház égése, majd az egész falu elhamvadása, Csöszön 1859-ben egy ház és 11 marha pusztulása, Egeralján 1856-ban Ferentzi Pál házának leégése, Geccsén 1855-ben 8

ház égése, Gyömörén 1858-ban 43 ház pusztulása, Alsóiskázon 1857-ben és 1859-ben egy, illetve 65 ház elhamvadása, Középiszkázon 1865-ben 25 ház égése, Kertán 1857-ben két ízben, előbb 9 ház, később valamennyi ház tönkrejutása, Kúpon 1856-ban 27 ház elége, Nemese és Pór-magasiban 1857-ben 51 ház pusztulása, Mihályházán 1866-ban és Nyárádon 1860-ban a falu teljes leégése, Pápán 1839-ben 3 ház elhamvadása, Kispiriten 1859-ben kocsmá égése, Nemesszalókon 1859-ben 20 ház pusztulása, Nagyszöllösön 1836-ban 63, 1856-ban 26 és 1863-ban 32 ház leégése, Takácsiban 1857-ben 65 ház megsemmisülése, Tornán 1858-ban 42 ház elhamvadása, Vecsén 1861-ben 48 ház pusztulása, 1865-ben 12 ház megsemmisülése, Viden 1834-ben 33 ház elége, 1865-ben a félszer pusztulása. Vináron 1856-ban 10 ház elhamvadása.

Ezeket az eseteket Székely tüzetesen taglalja. Megállapítja, hogy a tüzesetek nagy százalékban gondatlanság, sok esetben szándékos büntetés, néha a biztosítási díj megszerzése miatt következtek be.

Az egyház vonatkozásában Székely pozitív foglalt állást. Istenhívő ember, aki a helybeli református ekléziában presbiter és gondnok is volt. Becsülte papját és tanítóját s nagy gondot fordított az iskolára is.

A faluban, miután maga is ténylegesen részt vett a közigazgatásban, érdeklődése a község statisztikája és a községet ért csapások felé fordul. Természetesnek tartja, hogy a község igazgatásában döntő szava legyen, s szavára hallgassanak. A község statisztikáján át fájón veszi tudomásul a falu lakosságának apadását s különösen hat rá a pestis és kolera következtében elhalt falubeliek korai halála.

Székely a korabeli egyivású nemesi közbirtokosoknál jóval olvasottabb és ízlése is fejlettebb. Naplójából megállapítható, hogy ismereteit a Hármaskörből és az ehhez hasonló népkönyvekből meríti. Irodalmi ízlése viszont elsősorban a korabeli romantikus költészet szeretetében nyilvánul, bár a prózát is kedveli. A tudományból a gazdasági ismeretek, a földrajz és történelem, valamint az orvostudomány érdeklék elsősorban. Azonban tapasztalati ember és az őt körülvevő természetből és társadalomból kísérli megmagyarázni a világ jelenségeit.

Osztályhelyzetét tekintve a korabeli kisnemesi társadalom neveltje és képviselője, érthető, ha a felsőbb társadalmi osztályokat, mint a földbirtokosokat és a főpapokat nem sokra értékeli. Megnyilatkozása velük szemben szatirikus. A jobbágyokat és

zselléreket nem tartja magával egyenrangúnak, de nem is nézi le őket. A becsületes, jó cselédet megbecsüli s nemegyszer dicséri.

Kritikus szelleme is szembetűnő. Az élet bármilyen részére is mutat rá, nem riad vissza a kritikától. Különösen jó érzéke van a kirívó társadalmi rendellenességek meglátásához. A társadalom felsőbb rétegéhez sokkal szigorúbb, mint a saját nemesi rendjéhez, vagy a zsellerekhez. Még a betyárok számára is talál mentséget. A zsványokat nagyobb megértéssel kezeli, mint az urakat és a papokat. Papokon azonban ő elsősorban a katolikus főpapokat érti s nem a református prédikátorokat.

Előadásában aprólékos, magatartásában sokszor kicsinyes. Az őt érdeklő témákat a legkisebb részletekig kidolgozza, nem hagy el semmit, ami megítélése szerint a történet elbeszéléséhez szükséges. Szeret magától értetődő dolgokat tanúságként feljegyezni. Pl. „A gyermekre nagy vigyázás köll. Tsiplókra és nyomtatókra szükség a vigyázás. Gyűjtő eszköznek jobban gondját köllene viselni.”

10. Az 1848-ban bekövetkezett változás csak 1850-től kezdve érezteti fokozatosan hatását a falvak életében.

Székely János naplóját lapozva arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy a napló is megállapítja a már vázolt és általános változásokat, de sajátosan új szempontot is visz vizsgálataiba. Ha egy szóval akarnánk jellemezni a napló állásfoglalását, akkor azt kellene mondanunk, hogy a napló írója a változás éveiben a különböző élethelyzetekben az erőszakot látja tipikusnak. Ezt látja a tagosításban, a követválasztásban, a pandúrok és katonák elszállásolásában, magatartásában, az igazságszolgáltatás lassúságában, eredménytelenségében, kezdetlenségében, a földesurak intézkedéseiben.

Gazdasági tekintetben a tagosítást döntő intézkedésnek tartja és ha meggondoljuk, az is. Nemcsak Csögle falu szempontjából, hanem az egész magyar gazdálkodás tekintetében is. Míg azonban Székely tagosításkor annak csupán rossz oldalát, az erőszakot, az önkényt látja, elkerüli figyelmét a tagosítás egységesítő törekvése, az ezzel együttjáró gazdasági rentabilitás, a föld jobb kihasználhatósága és szervezett művelés. A későbbiek folyamán úgy látszik a tagosításba belenyugszik, de különleges jelentőségét és előnyét akkor sem fedezi fel.

A zsandárok, pandúrok, katonák, az igazságszol-

gáltatás, az urak magatartása a napló alapján az erőszak jegyében áll. Az általános passzív ellenállás; ezzel szemben a napló minden sorából ki tudjuk olvasni. Székely egész személyiségével, a napló egész tartalmával az elnyomó császári uralom ellen emeli fel szavát, annak ellenére, hogy egyetlen nyílt izgatató szó sem található munkájában.

11. Befejezésül röviden azt igyekszünk megvilágítani, mi az a többlet, amit a napló a kor, a táj, a társadalom problémáinak megismeréséhez hozzáad és az általa bemutatott kép mennyiben felel meg a történeti hűségnek. A napló azok közé a ritkaságok közé tartozik, amelyből nem sok áll a történészek rendelkezésére. A múlt század első feléből kevés naplónk van. Korának terméke. Jellemző maga a szerző személye, a napló mint írói mű. A kort nem annyira politikai és gazdasági tekintetben mutatja be, hanem a mindennapi falusi életben. A napló tehát elsősorban Veszprém megye Marcal-menti részében lejátszódó kiemelkedő eseményekről ad számot. Leírása zamatos és olvasmányos. A kor leírásában két nyomon ad többletet a napló: az insurrekció és a Marcal-menti társadalom, főleg a nemesi társadalom korszerű megrajzolásában.

A táj, amelyről beszél, Veszprém megye északnyugati része, a Marcal-mente. Elkalandozik néha a szomszéd megyékbe is, de e megyék perifériáin túl nem jut. Kemenesalja és Győr megye déli része még azok a tájegységek, melyekről alkalmilag még beszél, ám nem a rendszeres ábrázolás igényével, hanem inkább már csak egyes érdekesebb események kapcsán.

A Marcal-menti társadalom rajzában adja a legnagyobbat. Ez a napló leggazdagabb és legértékesebb része. Nem szépíti a nemesi falu társadalmát. Úgy rajzolja le, ahogyan valóban él. Minden egyes emberrel külön törődik. Minegyikről van egy-két szava. Nemcsak Csögle társadalmát, de a korabeli kismemesi társadalmat élénk világosságba helyezi. Különösen jó a tagosításról és követválasztásról szóló beszámolója. Mindkét megmozdulásban az egymással szembenálló csoportok emberit, harcát, módszereit és eredményeit felülről igyekszik szemlélni s bár nem mentes az elfogultságtól, mégis sorraiból ki lehet olvasni az objektív valóságot. Ez a belülről, a nép szemével látott valóságábrázolása a falusi életnek, ez az, ami Székely János naplóját, a kor egyik becses, részletesebb ismertetésévé és megérdemelt forrásává teszi.

Herényi István

Tagebuch des Landjägers János Székely von Csögle

János Székely, Komposessor in der an der westlichen Gemarkung des Komitates Veszprém liegenden Gemeinde Csögle (1790—1873) hat 1835 ein Tagebuch zu schreiben begonnen. In diesem Tagebuch hat er die Geschehnisse seines Dorfes zwischen 1808 und 1866 ausführlich beschrieben.

Dieses Tagebuch ist ein unsystematischer Haufen der Ereignisse und Geschehnisse. Gruppiert man aber die Aufzeichnungen, so zerteilen sie sich in zwei grosse Gruppen. Der eine Teil umfasst die Geschichte der Familie Székely und der ihr verwandten Familien. Der andere Teil beschäftigt sich mit der Geschichte der Gemeinde Csögle und ihrer Nachbargemeinden.

Im familiengeschichtlichen Teil werden die persönlichen Angelegenheiten des Verfassers vorgelegt. Viel Raum wird der Schilderung seiner Bauernwirtschaft gegeben. Ausführlich behandelt er die Probleme der Agrikultur, der Viehzucht und des Handels, wie diese in jener Zeit in Csögle und in seiner Wirtschaft aufgetaucht waren.

Ausser diesen Mitteilungen sind seine Aufzeichnungen über Geographie, Geschichte, moralische Paranasen, gesellschaftliche Konventionen, weiters über die Landesgesetze und Anordnungen, wie auch ärztliche Berichte beachtenswert. Im erstgenannten Teil sind regelmässige Aufzeichnungen über das Wetter, über die Statistik der Preise und der Volksvermehrung zu finden. In seiner Schrift sind regelmässige Berichte über die örtlichen Auswirkungen der Geschehnisse des ganzen Landes niedergeschrieben, wie die des letzten Aufstandes der Adligen (1800) und des Freiheitskrieges von 1848—49.

Mit gutem Sinn schildert der Verfasser des Tagebuches die wichtigeren Ereignisse der Gemeinde, des Komitates und der Kirche. Hauptsächlich ist er bestrebt, die sensationellen Geschichten zu ver-

ewigen. Ausführlich berichtet er über die durch das Wetter verursachten Schwierigkeiten, über die Unfälle der Menschen und Tiere. Viel Raum wird der Schilderung der Kneiperei und des Wirtshauslebens gewidmet. Es werden dramatische Beschreibungen der Missetaten, der Brandfälle, der damals noch grosse Verheerungen verursachenden Pest und Cholera gegeben; es fehlt dabei auch das Abziehen der Konsequenzen nicht.

Mit scharfen Augen sieht Verfasser die gesellschaftlichen Fehler. Über vielen Seiten beschäftigt er sich mit der Kommassation (Bodenteilung), als Problem der Gesellschaft. Zuerst sieht er nur die Nachteile, die tatsächlich vorhanden waren, später aber sieht er deren Notwendigkeit ein.

Das Tagebuch von János Székely gehört zu jenen Seltenheiten, von denen nicht viele unseren Historikern zur Verfügung stehen. Das Tagebuch ist ein typisches Produkt seiner Zeit. Es ist interessant als ein literarisches Werk, aber auch als Selbstbiographie. Verfasser untersucht seine Zeit nicht vom politischen oder wirtschaftlichen Gesichtspunkt aus, sondern im Spiegel des alltäglichen Lebens seiner Gemeinde. Seine Schilderungen sind urwüchsig und leicht lesbar. Eine Befangenheit ist höchstens den oberen Schichten der Gesellschaft gegenüber wahrzunehmen. Um die unterste Schicht und um die Fronbauern bekümmert er sich sehr wenig.

In den Schilderungen der Gesellschaft bietet er das Höchste. Sie bilden den reichsten und wertvollsten Teil des Tagebuches. Er verschönert die Gesellschaft des Kleinadels seiner Gemeinde nicht. Diese — mit den Augen des Volkes gesehene — wahrheitsgetreue Darstellung des Dorflebens macht das Tagebuch von János Székely zu einer wertvollen Quelle jener Zeit; es ist einer ausführlicheren Besprechung wert.

István Herényi

Füred és vendégei 1838 egy nyári hetében

Péntek délelőtt még szokott napi hivatali munkáját végzi Károlyi György gróf pesti irodájában: szerződést készít Koppélyvel, a kor híres fővárosi gabonakereskedőjével nagyobb tömegű zab szállítására, levelet ír a grófnak, lakására viteti át a grófné drágaköveit. A délutánt ezúttal egy Pesten időző vidéki rokon foglalja le: vele megy este színházba is. De amikor hazafelé sétálva, évtizedes szokás szerint csillagot keresve, feltekint az égre, bizonyára a szokottnál aggodalmasabban szemléli a borús, csillagtalan éjszakát. Mert úticsomagja már ebéd utántól fogva készen áll: másnap hajnalban barátjával, Vörösmartyval együtt útnak indulnak majd, úgy, ahogy azt két nappal előbb, a költő lakásán már megbeszélték. „Ott értekeztünk a Füredre menetel felől” — jegyezte fel naplójában e napon.

1. A naplóíró, aki másnap, 1838 július 21-én, szombaton reggel már 4 óraker talpon van, s az éjszakai zivatar után derültre változó, enyhe, portalan, nyári hajnalon kilép az Üllői úti egyemeletes Károlyi ház kapuján Bártfay László, gróf Károlyi György titkára, a Magyar Tudós Társaság történeti osztályának és a Kisfaludy Társaságnak tagja, a kor fővárosi irodalmi és kulturális életének egyik jelentékeny tényezője. Nem irodalmi vagy tudományos munkálatai révén: a bontakozó új magyar kultúra megtisztelő rangjai nem néhány halvány versét, elbeszélését vagy kétségtelenül nagy szorgalommal végzett jogtörténeti és heraldikai anyaggyűjtését illették. — Az abauji, valószínűleg szegény kismemesi családból származó ügyvéd és grófi titkár azzal válik jelentős és megbecsült tagjává kora pesti irodalmi életének, hogy a 20-as évek közepétől fogva lakása annak az irodalmi körnek válik központjává — ő maga és felesége pedig kivételes emberi egyéniségükkel a kör összetartóivá —, mely már az új magyar irodalmat jelenti a reformkor kibontakozásának e döntő szakaszában. Ismerjük a lakást: Orlay Petrich Soma Kisfaludy Károly és Kazinczy 1828 február 28-i találkozását ábrázoló képe, nyilván a szemtanúk visszaemlékezése alapján rekonstruálja e tipikusan polgári, biederme-

yer környezetet. Lantlábú bútorok, szépen hajlott oromzatú szekrény, a falon aranyrámás arckép, a sarokban simavonalú porcelán kályha, s az asztal körül, a jelenet két főalakja körül a résztvevők, a baráti kör jelenvolt tagjai: Bajza, Fenyery, Helme-czy, Toldy, Szemere, Kiss Károly. S a kép sarkában, az asztalnál Szemerével ülő háziasszony háta mögött, Vörösmarty balján a házigazda áll: okos pillantású, körszakállas, fiatal férfi, választékos polgári öltözetben; — szinte az egyetlen kép ez, mely megőrizte számunkra arcának vonásait.

2. Egyéniségéről, házának baráti és művelt légköréről, a magyar irodalom és kultúra munkásaival szemben tanúsított áldozatkészségéről kortársai állítottak szép emléket: még életében hozzá írott leveleikben, vagy már 1858-ban bekövetkezett halála utáni visszaemlékezésekben, emléksorokban. A körülötte kialakult körnek s benne személyének jelentőségét az irodalomtörténet tartja számon méltó megbecsüléssel. Am egyéniségének és tevékenységének mindennél hűbb képét ő maga hagyta ránk azokban a sűrűn, apróbetűsen, de igen tisztán és kalligrafikusan írott füzetekben, melyek — egy, nyilván életének egész folyásán át végig vezetett napló töredékeiként — élete hat esztendejéről (1833—1841, 1849—1850), talán csak a véletlen folytán ránk maradtak.

Bártfaynak e napról-napra vezetett feljegyzései nem őriztek meg számunkra jól éltalált portrékat, vagy akár csak jellemző apróságokat is e kis kör tagjairól, a kor irodalmi életéről: első olvasásra száraz, darabos és egyhangú olvasmány ez. Inkább aféle tevékenységi kimutatásnak, emlékeztetőnek hat a napi események, hivatali felek, rokonok, vendégek, barátok neveinek, a látott színházi előadások címeinek egyszerű, csak szüksésváuan tárgyias megjegyzésekkel kommentált felsorolásával, melyet csak néha szakít meg egy-egy kitérő, epizód, vagy egy hosszabb utazás részletesebb leírása. Alaposabb és huzamosabb olvasás után azonban egyszerre megérezzük, hogy az egyhangú és száraz sorok és adatok mögött ennél lényegesen több, fontosabb rejtőzik: az új magyar irodalom, a születő magyar

polgári kultúra hétköznapjait látjuk itt megelevenedni. Nem ihletben égő alkotókat és az alkotásokat, nem a nagy terveket és a magvas gondolatokat, az Akadémia vagy a Kisfaludy Társaság ünnepélyes üléseit, — hanem magát azt a kevésbé látványos és néha már egyhangú, napról napra gördülő életet: írók, dilettáns irodalmárok vagy egyszerűen irodalomszerető emberek gyakori, sokszor csak szürke és jelentéktelen találkozásait színházban vagy egymás otthonában —, mindazt, ami tulajdonképpen alapja minden úgynevezett irodalmi életnek. Bártfay naplójában ennek a légkörét kapjuk meg és észlelhetjük számtalan apró, sokszor önmagában kisszerű vagy éppen jelentéktelen összetevőjében. A légkört, mely végül is — nem utolsósorban ennek az irodalomnak politikailag is haladó törekvéseivel állandó kölcsönhatásban, attól is befolyásolva — megteremti azt a hátteret és környezetet, mely igazi irodalmi életté felnöve végül is valóban talajává válhat (és válik is) a kor művészileg és politikailag egyaránt haladó irodalmi alkotásainak. Bártfay sokszor száraz és egyhangú naplója ezeknél a mindennél fontosabb irodalmi hétköznapoknak páratlanul jellemző dokumentuma és tükré. Éppen e szempontból nézve érdemel részletesebb és elemzőbb igényű, nemcsak egyes adatait, hanem a naplót önmagát egészében is vizsgálatot és elemzést és feldolgozást.

3. A napló alább közlendő részlete is ennek, a haladó politikai gondolkodással is párosult reformkori irodalmi életnek idézi egy epizódját: Bártfay Vörösmarty társaságában eltöltött balatonfüredi hetét, benne mellékalakokként a főleg pestiekből álló, politikai vagy irodalmi ízlésük és érdeklődésük révén rokonérzelmű vagy éppen a barátság szálai-
val is egymáshoz kapcsolt társaság tagjaival. Személyeik bemutatása s az itt eltöltött hétnak és programjának leírása így nemcsak Vörösmarty életéhez jelent balatoni vonatkozású adalékot; — és nemcsak egy jó megfigyelőképességű fürdővendég személyével meglátott és feljegyzett újabb vonásokat a reformkor balatoni fürdőéletének, vagy a tihanyi táj romantikájának képéhez. Jellemzően mutatja be emellett egyrészt azt is, amit a magyar közélet — s benne a főváros irodalmi érdeklődésű értelmisége — számára ezekben az években Füred már jelentett. Másrészt pedig (elsősorban éppen Vörösmarty — részben Bártfay — példáján keresztül) segít megérteni a balatoni táj szemléletének s a hozzájuk fűződő irodalmi asszociációnak bizonyos — nem kevésbé jellemző — változását is.

Mert ami a füredi hetet: Füred és Tihany rajzát és benne Vörösmarty napjait illeti, — az, úgy véljük, nem igényel további kommentárt; önmagáért beszél. Bártfay máskor szükséztől és száraz naplója e napok leírásánál nemcsak megbővül, de meg is elevenedik, meg is színesedik. A sétányon vagy a kút körül nyüzsgő sokaságban, naplója nyomán, az írón és Vörösmartyt kívül alaposabb vizsgálattal még mások is felismerhetőkké válnak: az irodalom pesti barátai vagy éppen művelői, a nemesi reformpolitika, az ellenzéki mozgalom egyes jellemző szereplői. Olyan körök, melyek nagyrésztben fedik is egymást és melyeket — ha e fedés nem lenne éppen tökéletes — a Vörösmarty személye iránti tisztelet s az általa képviselt és megtestesített irodalmi és politikai felfogás vállalása mégis szorosan összekapcsol.

4. Egyesekkel közülük már Bittly úr július 21-én reggel Füredre induló kocsiján találkozunk is. A kocsin legelőül ülő 25 éves ifjú Szekrényessy József, Andrássy György gróf, majd Széchenyi mellett jurátus, az utóbbi ajánlatára lesz majd a Nemzeti Kaszinónak, később a pesti Lovaregyletnek titkára. Emellett azonban amatőr irodalmár is, akinek a budai Színpad 1832-ben és 1834-ben már egy-egy vígjátékát is bemutatta. (Házassága is ebben az irányban viszi tovább Négy év múlva a Regélő által „lelkes magyar honleány”-ként aposztrofált zadjeli Schlachta Etelkát veszi feleségül. Ő az első magyar nőírók egyike, Soproni társadalmi élete magyarosításának egyik lelkes szóvivője, kinek a Soproni-Vasi Szeder Egyet első női részvényjegyzőjeként tanusított kezdeményezése Széchenyi elismerését is kivívta.) — A fürdőidény derekán vendégekkel zsúfolt Füreden Stuller Ferenc ajánlja fel Bártfaynak átmenetileg szobáját: szintén régebbi ismerős. A fiatal ügyvéd s jeles gyorsíró az 1832—36. diétán Kossuth közeli munkatársa volt; az Országgyűlési Tudósítások szerkesztésében; később Batthyány Lajos mellett dolgozik: 1848—49-ben mint az Országos Honvédelmi Bizottmány titkárát látjuk majd viszont. — Lendvayt, a reformkor neves színészét (kivel megérkezésük délutánján már együtt sétálnak a park kacskaringós útjain) nem kell bővebben bemutatni. — Szabó Dávid, akivel másnap Vörösmartyt kísérve Arácsra sétálnak, még csak 30 éves: mádi születésű, éppen e hónapokban avatott fiatal orvos, később Szabolcs vármegye tisztiorvosa lesz, de pesti orvostanhallgatóságának éve alatt ő is bőven áldoz az irodalom műzsáinak. 1831—1838 között majd minden

pesti irodalmi és tudományos vállalkozásban (Koszorú, Rajzolatok, Divatlap, Tudományos Gyűjtemény, Athenaeum, Tudománytár) jelennek meg versei, értekezése az olasz színiirodalomról, útképei: — a Regélő egy drámatörredékét is közli. — Tihanyi kirándulásuk útítársai között ott találjuk Benyovszky Pétert, a kor legjelesebb magyar haladó ügyvédjét, nagy politikai perek ismert szakértőjét és védőjét, Wesselényinek (a Bártfay ház kedves vendégének) éppen folyamathoz levő felségsértési perében ténylegesen legfőbb ügyvivőjét Vörösmarty mellett, mint Bártfay naplójában elég jól érzékelteti, e napon ő a társaság második vezéregyénisége. — Salamon, akinek kocsiján ezen a kiránduláson Vörösmarty és Bártfay utazik, nyilván azzal az alapi Salamon Lajossal azonos, aki ez évben 26 éves fejjel, pozsonyi jurátusként egyik megszervezője az ellenzéki ifjúságnak, aki 1837-ben Fejér megyében már kísérleteket tesz a konzervatívok megyei pozícióinak megingatására, aki 1848-ban a váli kerület képviselője lesz, harcol Ozoránál, 49-ben Aradig követi a kormányt. 1863-ban az Almássy-féle összeesküvésben is részt vesz, 101 napig az Újépület börtönének foglya. Hajnik Károly, a másik kocsis utasa, Stuller társa, a kor másik jeles magyar gyorsírójaként az 1834. évi Wesselényi kezdeményezte, majd betiltott Erdélyi Országgyűlési Tudósító szerkesztésében. Majd Kossuth közleli munkatársa az Országgyűlési Tudósításoknál, unokatestvére az ugyancsak ehhez a körhöz tartozó Hajnik Pálnak, 1848/49. budapesti rendőrfőnökének. S még a tihanyi apátúrról, Brestyenszky Adalbertől (különben jónevű matematikus: matematikai tankönyvek írója és a Magyar Tudós Társaság tagja) is kiderül, hogy egy évvel azelőtt, még győri tanár korában maga is belekötődött az irodalomba, Kotzebue: „Az óra és a mandolatorta” című darabját fordítva le az ottani leánynevelő intézet előadása számára.

De a naplót olvasva a rokonérzelműek és ismerősök köre napról napra tovább tágul: a kirándulás másnapján a sétatéren beszélgető társasághoz ismerősként csatlakozik Sztanikovszky, Tolna megyei főjegyző, az ottani ellenzék jeles harcosa. Ő 1848-ban Tolna megye főispánja lesz, hasonlóan a sétálókhöz utóbb csatlakozó Dubraviczky Simon Pest megyei másodalispánhoz, az 1832—36. évi országgyűlésen a megye reformer állásfoglalású első követéhez, kit 1848-ban Nógrád megye főispánjának nevez majd ki a felelős minisztérium. A társasághoz utolsónak, Bártfay elutazá-

sának délelőttjén csatlakozik Tóth Lőrinc, ebben az évben diplomát szerzett ifjú ügyvéd (főrangú családok ügyvivője, a Károlyiakkal szintén szoros kapcsolatban álló Gorovénak, a későbbi 67-es miniszternek barátja.) Ő egy éve első titkára a Kisfaludy Társaságnak, Vörösmarty modorában maga is eddig már három szomorújátékot írt. Később, 1848-ban elnöki titkár Deák minisztériumában, 1849-ben Vukovich államtitkára, akit csak az idejében érkezett kegyelem ment meg a már kimondott halálos ítélet súlya alól. 1848 után ő lesz az összeomló Vörösmarty egyik legbuzgóbb támasza, segítője. Még később a kör leghosszabb életű, még a XX. századot is megért tagjaként a Kuria tanácselnöke. Felbukkan a napló hasábjain Kisfaludy Sándor alakja is: nyájasan beszélgetnek Bártfayval — de az öreg Himfy már érezhetőleg távol tartja magát ettől a generációtól.

5. De e hét füredi fürdővendégeinek neveit nemcsak Bártfay naplója őrizte meg számunkra: a látogatás után alig három héttel már a titkosrendőrség bizalmas tájékoztató jelentésében, az un. Informations Protocoll-ban is olvashatunk róluk. A Bártfay naplójában felsorolt s fent ismertetett nevek jórésztét megtalálhadjuk itt még az ifjú gróf Rádayt is, aki a napló szerint arra jön rá, hogy a vízről a füredi hegy is visszaveri a hajóról hangzó hangokat; — rajtuk kívül felsorolja a jelentés Patayt, Csányit (49 későbbi közlekedésügyi miniszterét és vértanuját), Fiáth Ferencet, Puteány bárót, a zalai Dóryt: együttesen, mint az ellenzék vezetői szerepelnek, akik Füreden e napokban mintegy titkos megbeszélésre gyűltek össze. Vörösmartyról külön is megjegyzi, hogy azt tanácsolta: az ellenzék a következő országgyűlésen a szólásszabadságon esett sérelmek, Kossuth és Lovassy bebörtönöztetésének felvetésével kezdje támadását: az országgyűlésről kizárt követeket válasszák meg újból, — még annak árán is, hogy az országgyűlést az uralkodó esetleg feloszlatja.

Valóban tudatos tanácskozás szándéka vezette-e Vörösmartyt és társaságát Füredre, vagy merő véletlen hozta össze őket itt a gyógyforrás tövében? Nem tudjuk, valószínűnek mégis inkább az utóbbi feltevést tartjuk. Füred ezekben az években már olyan hely, ahol minden hátsó gondolat nélkül és természetesen (s még valamely tárgyalás tényleges szándékával is feltűnés mentesen), gyűlhetnek össze azok, akik a fővároshoz viszonylag közel, egy idilli táj békéjében akarták élvezni a polgáriás fürdőélet örömeit, melyeket különben csak drága külföldi

fürdőkben találhattak volna fel, ahová utazni és ahol élni sem pénzük, sem megfelelő szabad idejük nem volt. Mert Vörösmarty, barátai és itt köréjük csoportosuló ismerőseik mind ebből a rétegből valók: diákok, kezdő értelmiségiek, vagy ha már szilárdabb pozíciót élveznek is (mint Bártfay vagy Benyovszky), napi munkájuk mégsem engedi meg számukra a hosszabb, erszényük pedig a költsége-sebb távollétet. Ez az a réteg, mely a füredi fak alól gyanakodva gondol a távoli, híres cseh és osztrák fürdőket vagy Itália városait járó arisztokratákra. Ez hozta ide saját hazai színi műzsáit a 30-as években épült egyszerű színházépületbe. Ennek számára az irodalom is legalább annyira a politizálás egyik álcázott, de legalább lehetséges formája, mint amennyire művészi hajlamaik formabontása. S ez csatlakozott előbb-utóbb szükségszerűen nyíltan és aktívan is a politikai reformmozgalomhoz. Füredre járni kezdetben egy szinte pontosan meghatározható társadalmi réteg lehetősége volt. Amikorra e réteg szava a politikában már egyre hangosabbá és mértékadóbbá vált, az idejárás bizonyos rétegeknek lassan politikai állásfoglalását is kezdi kifejezni. A titkosrendőrség ezt érzi, amikor a földényben megfigyelőt küld Füredre és abban, amit Vörösmartynek és társainak a jelentés írója szájába ad, kétségtelenül sok igazság is lehet. Csak azt nem látjuk valószínűnek, hogy ilyen nézetek hangoztatásához ekkor már okvetlenül valamely titkos megbeszélés alkalma lett volna szükséges. Abban a rétegben, mely Füred közönségének ekkor láthatóan mintegy szociális bázisát képezte, az ilyenféle vélemények voltak a természetesek s a mindennapiak. Ugyanúgy, mint azokon a régi és nem kevésbé jeles hegyaljai szüretéken, melyeken évtizedek óta Felső-Magyarország nemessége gyűlt össze ellenőrizhetetlen és kötetlen egyházpolitikai vagy politikai megbeszélésekre. Bár ezek a polgárosodás terjedésével e korra már ott is részben a fürdőéletnek engedik át a tért. A politikai vélemények mennyivel szabadabban és megfontolatlanabban hangoztak el akkor, mikor nagyobb tömegben együtt lévén, megérezhették saját erejüket és morális igazságukat, melyet egy olyan férfiú jelenléte és csatlakozása hitelesített, mint Vörösmarty volt!

6. Füred így kibontakozó társadalmi és politikai funkciója — mely valahára megérdemelné a komoly történeti és szociológiai elemzést is — jellegzetesen tükröződik a fürdőtelep e korban épült magvának kedvesen kisszerű és meghittten kellemes alaprajzi és építészeti arányain. Azt mintegy rokon-

ná téve e réteg a Bártfay lakást idézően nem fényűző, de mégis lakályos, nyájas és derűs biedermeyer bútorokkal berendezett vidéki kúriával vagy városi lakásaival. A szerény, dísz nélküli, de mégis ízléses magyar ruhák éppoly otthonosan illenek Füred sétányaira. Mindez természetszerűen visszahat látogatóira is, nemcsak a politikai nézetek szabadabb hangoztatásában, hanem a tájhoz való viszonyában, a tájhoz fűződő művészi asszociációban is. Berzsenyi egy emberöltővel előbb az árkádaihoz hasonlított balatoni tájban Keszthely grófi isteneinek árnyékából, a gazdag palotát lakó királyi szabadságot látja, s a szent törvénynek a kunyhó lakosai fölé védően kiterjesztett jobbkezeit. Kisfaludy Sándor a táj elévült, jómódú nemességének badacsonyi szüreti asztala mellől e kunyhókat csupán mint egy biedermeyer tájkép kellekeit észleli. Vörösmartyban Füredről, a reformmozgalom embereinek: polgárosulni akaró középnemességnek és teret kívánó, elkeseredett értelmiségijeinek köréből nézve a táj képe a szociális felelősségérzetét ébreszti fel. Négy évvel itt leírt látogatása előtt, „A füredi szívhalászat” című, különben kevésbé sikerült beszélyében ad hangot ennek az érzelmenek. „Kies a szó, mely legjobban illik rá” — mondja a tájat csodálva barátainak a külföldet megjárt és most hazakerkezett ifjú nemes. „Környéke olyan, mint egy derült arc, melynek nyílt felhőtlen homlokát borág koszorúzza, s ez a Balaton, kettéosztva félszigete által, a legtisztább szem, mely valaha egékbe tekintett. S nem itt van-e a horáról s költőjéről kétszeresen classicus Badacson? nem ide szögellik-e a romladék Szigliget s elhunyt nagy Festetics Keszthelye? s annyi megénekelte regényes várhegy a Szomszédtságban? S midőn ezek mellett még borvíz is buzog fel, a mely enyhítő s kellemetes, s azt oly nép fiaj rajozná körül, kiknek lángoló keblök s hazáért ver; uraim egy ily környék akármi ország fiának is érdekes lehet... Egyébiránt... nem csupán a föld, hanem legfőképp lakóinak szelleme tesz az országot. S ha ezen pillanatnyi lelkesedését korunknak kivesszem, Magyarország földje sokkal fölebb áll a világ lajstromán, mint nemzete, melyről alig tudhatni valamit. A legszebb, a legvirítóbb tájakon nagy részint butaság s henyeség tanyáznak, s a néptelen pusztákon egy-két büszke lak csufolni látszik inkább, mint ékesíteni a falut, melynek nyomorú viskóitól környékezve van... Magyarország gyermeke, mely megvénult anélkül, hogy szenvedései hidegebbé, tapasztalásai okosabbá, s évei tiszteletessé birták volna tenni. A két szélső

kornak nem bír semmi egyebével, mint gyarló-ágaival. Egy van mi megmentheti: levetni balitéletek hieroglypháitól tarka bőrét; s megifjodni, mint a kígyó szokott s talán még hosszú s boldog életű lesz." Az idézet talán hosszú, de a rendkívül jellemző gondolatmenet önmagáért beszél. Négy év után jellemzően egészíti ki a Bártfay által feljegyzett kis epizód: a költő az apátság tövében olvastatja a visszhangba kiaháló parasztgyerekeket. A tihanyi kirándulás az útitársak számára sem csupán fürdői időtöltés. Az apátság altemplomában, a remetebarangokban már nem csupán Himfy németből átvett lovagtörténeteinek díszleteit, hanem azokat a valóságos előidőket keresik és idézik, melyek ezekben az években a költészet színeiben ragyogva, de egy nemzeti politika nyelvén is beszélve Vörösmarty eposzaiból ébresztik a nemzetet.

7. Hét nap mindössze, amit Bártfay ekkor Füreden tölt, — az Anna-bál délelőttjén történt hirtelen elutazása megfoszt bennünket a ünnepély az ő okos szemével meglátott képétől. Alaposabban megvizsgálva e hét nap feljegyzéseiben megörökített élményeket, az élénk fürdőélet kulisszái között e rövid idő alatt is a kor haladó magyar társadalmának jellegzetes típusai vonulnak fel. S talán újabb színekkel is járul a korabeli Füred eddig inkább csak a magyar biedermeier idillje által dominált képéhez. Bártfay naplójából meglátjuk a fürdő új társadalmi-politikai funkcióját, s azokat a tényezőket is, melyek a funkciót kialakították és éppen ezekben az években fenntartották. Dicséretére az író jó és éles szemének s indokaként feljegyzései közzétételének.

Felesége és nevelt leánya kíséri el a gyorskocsihoz. Lakásuk kapuján kilépve először Vörösmarty-ért mennek: 5 órakor együtt kelnek át csónakon Budára. A hajóhid fejéhez közel fekvő, a Hét választóról nevezett fogadó előtt már ott várakozik Bittly kocsija, Utasaink helyet foglalnak, a kocsis a lovak közé csap: megkezdődik az utazás. A szó ettől kezdve Bártfayé:

„21. s o m b a t. Égiháború, menykőhullás és zápor költének fel, de ismét elaludtam. 4 óra után felkelék s 5kor Budára Vörösmartyval. Nőm s Léní átkísérének csolnakon. Onnan a hétválasztó v foga-dótul indulánk el Bittly kocsiján. Leghátul ülénk: én, Vörösmarty, fiatal Karczag; előttünk Zuber Imre, See Károly (budai hajfodrász) és nője; legelől pedig Szekrényesy József és egy ismeretlen fiatal ember. Az idő kellemetes; az éjjeli zápor mind elveré a port. Mintegy 11kor Baracskára, jövénk. Ak-

kor már az ég borult volt s csepegett. Ebédeltünk. Egy óra után elindulánk s 4 óra után Fejérvárra ér-tünk. Eső csepegett. 6 óra tájban tovább indultunk: Vörösmarty, én; középet Szekrényesy, fodrász és fodrászné; elől gróf Kendeffynének két nőjelédje; Kata asszony, és Gecse Sári mint maga mondá Fráj. — Én még soha sem voltam Fejérváron túl, s így ér-dekes volt előttem az út s vidék, csak az idő tisztább lett volna. Bal felől a sárrét, jobb felől szőlők s imitt amott erdő. Első helység mellyet értünk Csor; Marics és Nedeczky birtoka. Azután Inota s félórai járásnyira Palota a régi várból készült tor-nyos kastéllyal hegyoldalban; Gróf Zichyek birják. Ott háltunk. Vörösmarty és Szekrényesy billiárdoz-ták. Vacsoráért nem akart a fogadós tőlem semmi fizetést, mivel Vörösmarty egyik bátyjának komája, úgy másnap a reggeliért sem; — adtam a pincérnek annak fejében ajándékot, melly a fizetést felérhetje. Egy szobában háltam Vörösmartyval. Az ég borús lévén * (csillagot — V. K.) nem láttam: de a ha-rangozást hallám.

22 d; v a s á r n a p. — 4 órakor felkeltünk s reg-gelizés után félőtkor tovább indulánk. Szekrényesy sokat ingerkedett a vele szemközt ülő Sáriival, s mondá, hogy azt álmodá, mintha vőlegénye lett volna. — Palotát elhagyván a szántóföldeken min-denütt igen igen sok bárányfark kórót (Verbascum: Himmelbrand) láttam; azon a tájon úgy nő az, mintha készakarva tenyésztenék. Az út mindenütt jó. A vidék dombos, völgyes, erdős. — Kikiritő — mint modják Mátyás király halas tava; s hogy ő készíteté azon négyszegkőfalat melly két dombot csatol össze egymással több száz lépésnyire a völ-gyön keresztül. Leszállottunk mindnyájan, hogy azt megtekinthessük. Az út épen e kőfal gáton vonul. — Azután jön Öskü helység. — E tájon a házak mind kőből vannak rakva, mert sok a kő: kivált a szántóföldeken úgy láthatni azokat, mint másutt a rögöket. — Jobbra-balra hegy-völgy. — Távolabb a dombokon sötét zöld erdők; de a fák törpe növésűek; Bakony erdeje idáig terjed. — Mintegy órajárányira Hajmáskér. — Az úton sok pattan-tyús katonával találkoztunk gyalog és kocsikon; sokan közülök nagy káltkával s madarakkal marsí-roztak. — Az út kopár dombokon kanyarodik fel és alá; csak távolabb láthatni erdőket; némelyek sűrűbbek, mások ritkák; de a vidék általán véve sa-ját nemű kellemetes. Balra Weszprémtől egy dom-bon a levegőben látni az akasztófát, mellyen né-gyen száradnak együtt: köztük Milfait (Sobri tár-sa), Mógor, és még egy társ de neve nem jut eszem-

be; a negyedik valami mészáros 3 év óta ott függ. Weszprém (hol kocsisunk itatott) minden jelentés nélküli város, hegyen völgyön építve. Amin a szem megakad, egy csoport magasabb ház s néhány torony: ez lett volna hajdan a vár. — A hely, mennyire kivehetém, olyan Sárospatak forma, — és Ujhelynél talán alig szebb. — Weszprém megett mindinkább szaporodnak és sűrűbbek a dombok, hegyek; a völgyek mélyebbek és szűkebbek, — az erdő több. — Egy órányira zöld erdős hegy megül kibukkan Felső Őrs falunak vörösfelelű tornya festőileg. Nem sokára a völgy szorulatok közt Balaton tünedez elő, — jobbra, távolabb, Tihanyt pillantani meg két tornyú templomával a szirtfokon. Az út mind inkább partról lefelé kanyarodik egész Alsó Őrsig s a Balaton mentében vonul jobbra hegyek és szőlők aljában, Palozna, Nemes Kövesd és Arács helységken. — Arácstól egy negyed órányira délnyugat felé fekszik Füred (a fürdőhely), de csak akkor láthatni, midőn már az utas bele bukkan, mert katlanban fekszik. — Az egész vidék igen igen szép, és derült. — Másutt s máskor talán bővebben írom le. — Most csak azt jegyzem meg, hogy a megérkezés első pillanatában kedvtelen érzést gerjeszte bennem az, hogy a sétahely mellett, az úgy nevezett Horváth ház előtt a kocsi megállván, ott kellett állanom szállás nélkül, s magamat az oda csődült fürdői vendégek által bámultatnom, kik lármás muzsika mellett a sétahelyen fel s alá zsbongtak csinos, sőt piperézett öltözetekben, mert a borús reggel s a tegnapi eső után kiderült napfény száz meg százakat húzott ki. Az idő 10—11 közt volt délelőtt. A kedvtelen érzés még inkább növekedett, midőn a Horváth ház Inspector a azt nyilatkoztatá, hogy ott nincs üres szoba, — mások pedig azt, hogy másutt sem kaphatni sehol. — Én már arról gondolkoztam, hogy egy-két pohár savanyú vizet iszom s ugyan azon alkalommal, melly hozott s vagy két óráig etetni fog, visszamegyek. De szerencsére Stuller a maga szobáját ajánlá, bár szűken leszünk is, míg valahol ürül számunkra. — Felmenénk Vörösmartyval, megberetváltkozánk, átöltözénk — s egy óra múlva mi is úgy járánk-kelénk ógyegelve mint a többi. — Félegykor a vendéglő ház nagy termében (melly zöld-vörös-fejér színekkel van kárpitozva) ebédelénk, mintegy 60—70 személy, s elég jól evénk, boron s kenyeren kívül 2:két váltó ftért. — Ebéd után egy ideig a kávéházban mulatánk. Azután, 5 óra felé, Vörösmarty fürdeni ment a Balatonba (deszkából ott is készítették fürdőket), én pedig Lendvay színésszel a fürdő feletti dombon elvonuló

s angoly park módra idomított erdőcskébe sétálni menék. — A kanyargó árnyas utakon több sétálóval találkozánk: két tisztességesen öltözött korosabb asszonyval is, kik között egy gyönyörű arcú leányka lépdelt, virító színekkel s ragyogó szép szemmel, rózsza szín mantillában. Elhaladván mellettök, dicsegetekre fakadtam, mert valóban a lány hódító arcú volt. — Lendvay megsúgá: hogy a két asszony kereskedik, s a leány pedig portéka, s azt árul, amit megvásárolni nem lehet. Hallám később, hogy a postaház teli van kéjlányokkal: Pestről mindenféle színű, korú és szőrű egy sereg jöve oda. — Ezeknek a sétahelyen csak akkor szabad megjelenniök, amidőn a becsületes dámák onnan eltakarodnak, azaz olyanok, kik nyilván nem ismeretesek arról, hogy a postaházba tartoznának. — Este a színházba menék Vörösmartyval; Falusi lakodalom című vígjáték adatott. A bemenet ára 1 huszas. — Nem vacsoráltam. Éjtszakára átengedte a ház Inspector a Horváth fiscalisa szobáját, ki más napra váratott. Én lefeküdtem: Vörösmarty bálba ment.

23; hétfő. — Ma szobát kaptunk, a 20 számút 2ik emeletben, s beköltözködénk. Egy ideig a sétahelyen járdaltunk vízivás közben. A séta 125 lépés hosszú. Nagylevelű hársfák (de még fiatalok) sorban vannak ültetve s talán 8 vagy 10 sétaösvényt képeznek. Mintegy a közepén áll a savanyúvíz kútja. A felette álló szín vagy gloriette 8 oszlopú, mellyeken a zszindely-fedél nyugszik, toronykával a tetején. A vízivók négy oldalt akárhol állanak meg az oszlop nyílásokon, pohár víz nyújtatik fel nekik az e végre oda rendelt két szolga által. Belülről lépcsők vezetnek mind a négy oldalon le a forráshoz, melly gömbölyűre készített vörös márvány kútban fakadoz fel. A szolgák lent állanak s olyféle botokkal merítgetik a vizet, mint a golyókat szokták a billiárd lyukakból kikapni a marqueurök. A pohár, akárki ivott belőle, minden odanyújtás előtt kiöblítetik. A víz merítő szolgának nem fizet az ivó semmit, s annak tilalmas nem csak kívánni, de elfogadni is pénz ajándékot. Van a kút mellett asztalion könyv, mellybe akárki szabadon írhatja kívánságát, ha akarja. A sétahely végén, dél felé, (a Balaton felé) csinos kis épületkében tiszta árnyékszékek találatnak a vízivók számára. Az orvosok úgy szokták rendelni, hogy minden félórában egy poharat kell inni, s azonközben fel s alá járkálni. Némmel ember 6—8 pohárral iszik s annvi félórát szaladgál, többnyire délelőtt; de isznak délután is 5 óra után. Reggel már 5kor kezdik némelylek a vízivást, de legtöbben 8kor; az ivás ideje tart 11ig: akkor

rendszerint vasrostély borítottak a kútra, s csak a csöveken kifolyó vizet foghatni fel edényekbe. — En a nap minden részében s minden rend nélkül ittam, s legkisebb változást sem tapasztaltam. — A víz jó, kellemes ízű, de nem erős, bár némelyek azt állítják, hogy a fejbe úzi fel a vért s a hast hajtja. Tükörbe nézés, kalapemelés tiltók. — Reggeli 8 órától délig a sétatemen muzsika zeng, váltva cigány és német banda által. Ugyan ezek játszanak az ebéd felett is a nagy teremben, egy nap cigány más nap német.

Dél előtt kísértünk Arácsig én, Vörösmarty és Szabó Dávid. A levegő nem épen hűvös volt, de ezen is meleg, mert a napfényt fellegek boríták. Menet közben emlék virágokat szedegeték, s a könyvben lenyomám. Az arácsi temetőben két egeret találtunk egymáshoz szorulva; Szabó D. mind a kettőt ujjai közé kapta fel, s akkor látta, hogy a szegény állatkákat egészen ellepték a bolhák s halálig kínozzák.

Ebédelőnk. Később az erdőcskébe menénk ki: ott olvasott Vörösmarty fennhangon Shakespear King John (König Johann)-jából. Átfáztam az árnyékban. Visszajövén a sétatemen találkozánk Kisfaludy Sándorral, ki az nap érkezett Füredre, s szívesen szólott velünk. — A színházban „Zampa” adatt; Lendvay lépett föl. — Az ottani társaságnak s azon színházban nem kellene operákat adni, mert sem hely nincs, a hol mozoghassanak, sem díszítményeik, sem muzsikájuk ahhoz való. — Mikor Lendvay játszik vagy énekel, a bemenet 2 huszas. — A darab után vacsoráltunk Vörösmartyval az Eszterházy vfogadóban, de rosszul. Ott volt Kisfaludy S. is. — Hazajövet tisztán ragyogtak a csillagok. Láttam több ízben * (csillagot — V. K.) bár a levegő hideg volt. — Délelőtt találkoztam a sétányon Weisz Ágnessel, estve pedig a színházban Barkasyval, ki néhány napra jött csak Füredre.

24 d; kedd. — Vörösmarty 7 óra után fürdeni ment a Balatonba; én felöltözködven olvastam. Azután kimenék a sétányra, vizet ittam, reggeliztem, s ismét hozzá fogtam az iváshoz. Összeszólalkozánk hogy Tihanyba megyünk: Benyovszky Péter és Barkasy együtt; Vörösmarty s én Salamon kocsiján; Hajnik s Lendvay szinte együtt a Horváthén. — Benyovszky és Barkasy korábban indultak, — mi többen pedig 10 óra tájban. — Az út Füred helységén visz keresztül, mely alig van félóránnyira (gyalog) a fürdőtől; továbbá Aszófő helység alatt. Itten a korcsma házon e sorokat olvashatni:

Térj be hozzám barátom
Szomjas vagy a mint látom

Jó bort szűrök pénzedre
Váljék egészségedre.

Aszófő és Tihany közt csak egy futamodásnyi föld esik közben. Ez most kaszáló. Hossza — széle körülbelül egy. Mind jobbrul mind balrul a Balaton. A kaszáló alantabb fekvése világosan mutatja, hogy régen víz alatt feküdt, s Tihany valóságos sziget volt. — Keresztül haladván a kaszálón az út, felfelé kanyarodik, mert a félsziget több hegyből áll; közepe katlan. Azt tartják, hogy valaha tüzet hányt magából. Első, a mi szembe ötlött a félszigeten, egy régi templom omladék jobbrul. Az út szántóföldek között vezet. Akkor arattak s hordák be a szalmás életet. — Tihany magában nem szép hely: a házak, mind kőből építve, rendetlenül állanak parton völgyön. A sziget keleti részén magas, de nem éppen meredek parton áll a két vöröstornyú templom s ezel összeragasztva az apátság, mely a templommal négyszeget képez. Homlok vagy elődala nyugatra néz. Az épület emeletes. Oda érvén, az ajtó előtt megállánk; kocsival nem járhatni be. Egy világi szolga jött előnkbe, s fölvezetett az Apát Úrhoz; Benyovszky és Barkasy már ott valának. A lépcső fából készült, de meredek. A szobák előtti tornác mind alul mind felül az épület három oldalán szabadon vezet; világos, bolthajtásos, tiszta: általában mindenütt csinosságot láthatni, pompa nélkül. Egyébiránt az épület s a templom körülbelül alig régibb egy századnál. — Az Apát Úr, Brestyenszky Adalbert, igen szívesen fogadott. Inkább magas mint alacsony természetű, s mintegy 48—50 éves. Nem kövér: akkor meghűtés miatt változást érzett. Arca nyílt és bizodalmas; magaviselete nyájas; előadása világos, mívelt s mutatja a tanult és gondolkozó férfiút. Több évig (húszon felül) a matematikai tudományok oktatója volt Győrött. Utazott külföldön. Haszontalan vagy helytelen szót nem hallék tőle; világ s ember ismeretei helyesek, nézetei korszerűek. Velünk, vendégeivel magyarul szólott, és pedig szépen: de úgy vevém észre, németül is jól s mívelten beszél. — Gyengélkedése mellett is maga ajánlkozott kísérőül a visszhang helyére, mert ezt még dél előtt kívántuk megismerni. A templom s apátság előtt rakás gyermek, fiúk és lányok szoktak ógyelegni, s mihelyt idegenek érkeznek, nagy zsbajjal körül veszik az embert s kínálgatják csigáikat, kagylóikat s a kecskeköröm alakú kövecskéket, miket a Balaton partján szedegetnek össze. — S különös, hogy illynemű s alakú kövek csak itt találtnak. Kínálkoznak vezetőkül is a visszhang helyére. Most is így történt. Mihelyt az

épületből kijövénk, marokkal nyújtogaták ritkaságait egyik olcsóbban a másiknál oly annyira, hogy a concurrentia egy krajcárra is leszállítá némelyek ajánlását. Illy kínálgatások közt menénk egy pár száz lépésnyire a templom éjszakai oldalán emelkedő dombra. Ott arccal a templom felé fordultunk. Az Apát mondá a bennünket követő gyermek csoportnak: kiáltatok! s idétlen láрма kerekédék fel a visító szájakból, — egyszerre mintha elválták volna megállott minden, s az echo szelídebben visszazengé a szózavart. Csak tiszta és csendes időben visszhangzik jól; most a szél, a mint csapatonként futt, elkapkodá a kiáltást: de némelykor tisztán és érthetően adá vissza. A többi közt a gyermekek íme szavai: Füred nincs ide messez csak hogy az útja hosszú. (NB ott hosszú mondanak nem hosszú). — Mondá tovább az Apát: ne nevessetek is. — Nevettek: — s irtoztató kacaj támadt a templomtól vissza. — Lendvay is káltá sebesen: répa reték mogyoró ritkán rikít reggel a rigó — s visszahallók ezt is, s még más egyebeket, de a mellyek már nem jutnak eszembe. Az echo csendes időben 16 szótagot, pentametert, hexametert kiált vissza. Legérthetőbben azon szótagokat és szavakat, mellyekben r betű van. Mi vendégek az elég meredek domb tetejére is feljutottunk, de az Apát a visszhang pontjánál maradt. Oda fen Aspleniumot téptem a köszirtrül emlékezetre. Vörösmarty a lármásan kínáló gyermekeket azzal csendesíté le, hogy kérdé: tanultak-e valamit? ő csak attól veszi át a kagylót s követ, ki olvasni fog; két fiú rászánta magát, olvasott, s egy pár garast kapott. Én pedig a legfiatalabbat néztem ki (talán 5 vagy 6 éves lányka volt), s ez kalapomba önté a mi markában volt; hanem ezt látván a többi, rajként rohant rám; s annyit öntének kalapomba, hogy majd kiszakadt s elkapkodák kezemből garasaimat s krajcáraimat. A torny óra tizenkettőt ütött; harangoztak, s visszamenénk. Vagy félóráig ismét az Apát szobájában beszélgeténk, azután lementünk ebédre. A refectorium alacson bolthajtású, de elég tágas; falai zöldre festvék. Ebédnél mintegy 16-an valánk, t. i. mi vendégek Benyovszky, Barkasy, Vörösmarty, én, Hajnik, Lendvay; az ott tanyázó Don Miquel ezredből egy orvos, és egy Győri rajz tanító, (világiak); azután az Apát Úr s néhány Benedictinus; — ezek most Tihanyban nyolcan vannak. — Az ebéd, vesztegetés nélkül, igen jó volt. Ittunk vörös és fehér ottani termésű igen derék bort; ittunk pezsgőt is. — Az Apát ránk köszönté poharát: Benyovszky vissza köszönté. — Evés közben s ki-

vált az ebéd végén tüzzel szólott s igen jelesen az Apát egyről másról, kivált a nevelés-tanítás felől, mellyben oly huzamos ideig szép tapasztalása volt. Ebéd után megmutogató a templomot. Nem igen nagy. A nagy oltár (mit csak most láttam először), sokkal magasabb helyen áll, s lépcsőkön kell a sanctuariumba menni fel: alatta úgy nevezett catacomba van. Itt látszik jobb oldalon a falban egy kőszir fedél vagy ravatal s azon egy hosszúkás egyszerű kereszt magasra vésvé: azt tartják, hogy 1. András király koporsójáruul került, ki az Apátság alapítója s ott temetteték el; de az Apát ezt nem állítá mint bizonyost. A templom s Apátság hajdan más helyen állott, magasabb ponton, arra felé, hol az Aspleniumot szakítám a szikláról, sőt még azon túl a hegy tetőn; az említett kereszt fedél onnan hozatott ide, midőn a mostani templom épült, s csak a hagyomány tartja 1. András koporsófedelének. — Azután a könyvtárba menénk, mellynek nagyobb részét azon könyvek teszik, miket Brestyenzsky, mint saját gyűjteményét, Győrből hozott magával. Ugyan ő emlité, hogy gondja alá veendi ezt is, s egyéb intézeteket szándékozik tenni javítás és szépítés tekintetében, nevezet szerint az egész partot az Apátság épületétől egészen le a Balatonig scarpiztatni szándékozik. — Megmutogató a könyvtár közepén álló egy lábában a cristallisatio azon számtalan alakjait, mellyeket fából, szabad kézel, azon feljebb említett donmiqueli orvos faragott, ki velünk ebédelt. E gyűjtemény, ha jól emlékezem, a Győri Physicum Múzeum számára készült.

Megköszönvén a szíves fogadtatást búcsút vevénk. Az Apát Úr egészen lelkisére. Menés közben alkalmam lón említésbe hozni, hogy 1821-ben Pesten, a Gróf Károlyi kertben szólottam vele először, midőn Olsavszkyt meglátogató, „Igen, igen! mondá, emlékezem: Ols. nekem sógorom. Kezemet szorítá meg; Vörösmarty; pedig megölelé, megcsókolá a lépcsőnél, különösen örvendő, hogy vele megismerkedett. — Az Apátság előtt elnyúló kis téren állottak a kocsik már akkor: ezeket a völgybe rendeltük le; mi pedig egy fiút vévén magunk mellé, gyalog indulánk el a Remeteséget megtekinteni. Mert a tihanyi sziget keletéjszakai részén, a Balatonra söppedő hegy oldalában két kisebb és két nagyobb barlang találkozik, s ez utóbbi mind kettőt valaha remeték lakták. Az Apátságtól mintegy félórányira esnek távol. Az út most szőlők alatt viszen oda; és hol ezek végződnek a hegyoldal meredekebb, s csak keskeny ösvény vezet odáig a szikla oldalban. Balról magas szirtfalak: jobbról mélység egész le a Ba-

latonig, de a melly nem épen szédítő (mint nekem előre mondák Füreden), nem veszedelmes, s törpe bokrokkal és tuskéval benőtt, úgy, hogy a lecsúzás esetében is könnyen föltarthatná magát az ember. — A két barlang csak ugyan jeleit hordja annak, hogy lakásul szolgáltanak: mert rakott körállal van mind az egyik mind a másik elválasztva, s két-két rejteket vagy szobát képez mindenik; az egyikben tűzhely nyomait is láthatni, sziklában véssett ablakot, ülő helyet s a t. — Ezeket látván gondolat villant föl bennem a localitást regénynek használni meg. — Ha valahol, itt bizonyára alkaiom lehet arra: Tihany, régente sziget, a Balaton vizeitől körülharsogva; a magány s elvonultság, hajdan erdőség, mire a bokrok mutatnak; fen, a bérc tetején Apátság, — itt a sziklaoldalban természettől alkotott s kézzel is készített remeteségek, mind magányi hely a kesergő, vagy világot unt szív elvonulására, vak és nem vak buzgóságú ájtatosság gyakorlására; s ehhez gondolva a régibb kori életmódot, szokást, történetet s a t. — Megkerültük ezen keletéjszaki hegy derekát, s a nyugati részen kanyarodó úton találtuk szekereinket; fölülénk s a völgyön keresztül, kaszálók, szántó- s kukoricaföldek közt a félsziget nyugati oldalára kocsiztunk, hogy az ott emelkedő úgy nevezett Csúcs hegyre, melly a félszigeten a legmagosabb, fölmenjünk. Ismételve jegyzem meg: hogy a tihanyi félsziget köröskörül hegyekből áll, mellyeknek lábait a Balaton mossa, s mellyek néhol meredeken szakadnak le, másutt lejtősen. Az egész olyan, mint valamely vár hegy-bástyákkal körítve: belseje öböl vagy katlan alakú völgy; s itt majd nem épen olly kanyarulatú tó áll mint a millyen nagyban a Balaton. Természetesen a völgy aljában, hol a föld nedvesebb réteg és kaszálók állanak, a hegy oldalakon szántóföldek s a még bércesebb helyeken szőlők. A déli és nyugati dombokon pedig, hol sűrűbb hol ritkább erdők zöldelnek; de látszik, hogy valaha e részben nem sok kímélés gyakoroltatott, mert a hegyek csúcsai, bár nyomát viselik az erdőségnek, de nagy részint kopárak, legfőlebb bokor és túske fanyalog még hátaikon.

A hegy tövébe érvén ott hagyánk szekereinket, s gyalog menénk. A följárás azon az oldalon ritkán álló cserfák s bokrok közt viszen, s nem épen meredek. A fiún kívül, ki bennünket a remete barlangokhoz vezet, midőn itt leszállánk, egy erdősész is bekínálkodik vezetőkül. Az egész félsziget szirtes, köves; a föld kopár, s trágyázás nélkül nehezen fogná megteremni az életnemüket. Néhol vö-

rös nem csak a föld de a kő is. Azt tartják, hogy valaha tüzet hányt, s találkozik lávanemű kő is ott. Egyébiránt láttam, kivált a Csúcs hegyen fehér palakövet is (Schiferstein) és bazalt rétegeket. — Tihany helység alatt, a völgyben, hol a kaszálók kezdődnek jökora nagyságú tó láttatik, náddal beszegett s a Balaton alakjához hasonlító. — Mind ezeket már délelőtt szekerezés közben is futólag észrehevém: de most a Csúcs hegy tetejéről nem csak az egész félszigetet, hanem az egész Balaton vidéket beláthatám. Valóban gyönyörű és nagy szerű látmány! mind kelet mind nyugat felé víz, mellynek végei a láthatárral összefolynak: délnyugatról a somogyi partok s azokon faluk, messze fejelő tornyaikkal és házaikkal s megettők szeliden emelkedett kékelő dombok és hegyek. Északról szinte hegylánc, szőlőkkel és erdővel zöldelve. Ezek végében, de magányosan és sziget gyanánt, a Balatonra dül a Badacsonyi hegy. — Sokáig csodáltuk a vidék szépségeit. Utóbb megtekintők a Csúcshegy tetején látható egykori őrtorony maradványait, mellyről az Apát Úr is tett említést beszéd közben, — úgy az alatta lévő kéményes barlangot. — Benyovszky és Barkasy visszamentek és elszekereztek: mi pedig többen nagy kódarabokat feszítgettünk a hegyormon s a Balatonba gördítettük le. — Néhány immortellevirágot (Napoleons Blume) téptem ott, s magammal hozám emlékül. — 6 óra előtt elindultunk onnan s félhétkor már Füreden valánk. A színházban „Nagy világ tónja” adatott meglehetősen. Vacsoráltunk. Hazamenet az eget szép csillagoknak láttam. Ma estve néhány összeállott fiatal úr táncmulatságot adott: de oda sem Vörösmarty sem én nem mentünk.

25 ; szerda: — Reggeli után a sétahelyen beszélgettem egy ideig Sztankovvánszkyval (Tolna Vgyei Főjegyzővel) mi közben néhány pohár savanyú vizet ittam. Kisfaludy Sándor átadott 180 ftot, hogy Pesten Fáy András kezébe szolgáltatassam. — Beszélgettünk azután a sétahelyen: Dubraviczky Alispán, Kisfaludy, Benyovszky, Barkasy, Vörösmarty, Sztankovvánszky s én. — Kisétáltunk Arácsra és a völgybe Vörösmarty, Barkasy, Hajnik és én; déltájban visszajövének. Együtt ebédeltünk. Eső kezdett esni, melly mindég sűrűbbe vált. E körülmény gátolta a szándékolt hajozást a Balatonon, mellynek annyival inkább örültünk, mivel Gr. Ráday Gedeon viszhangot fedezett föl a vizen épen Füred előtt. — Ebédlés alatt Toth Lóricz jött meg néhányad magával a másnap tartandó, és ott nevezetes Anna bábra. Mivel Bittly kocsija, mellyen

jött, mindjárt délután vissza menendő vala, elhátározám magamat a vissza utazásra. Elindultam délután 4 órakor, egyedül, sűrű esőben. Nagyon szerettem, hogy egyedül jöheték minden útitárs nélkül; így szabadon s háborítatlanul gondolkodhattam. — Weszprémben egy félóraig megállottunk, mert valaki jönni akart; de nem jött; hihetőleg a tergeteg miatt nem volt kedve. Vert az eső, hideg széllel egész Palotáig, hova 9 óra tájban értem be. Ott maradtam éjszakára, de nem azon fogadóban, hol júl. 21kén. — Sokat, igen sokat gondolkodtam Füredtől Palotáig. S épen harangoztak estére, midőn útitárcámba e szavakat jegyezgetém írónnal, (honnan azután itthon írtam által azokat a jelen naplóba); s így ha az eső miatt nem láthaték is csillagot, hallám a harangszót.

26 d; csütörtök. — Palotáról félnégykor reggel indulván 6 óra tájban Fejérvárra jöttem, nagy szél s hidegben. Reggeliztem a Sasnál, ott t. i. hol

1836ki Novemb. elején háltunk. 8 órakor Pest felé folytatám utamat Bittly kocsján, én s egy vén kisasszony; egy Fejérvári Theologiae Professor azon vén kisasszony bátyja; egy zsidó; egy maschinista, és egy kereskedőféle fiatal ember. Baracsán ebédeltünk. 6 órakor Budára érkeztünk. Azonnal jöttem át fiakeren. Itthon egészségben találtam mindnyájokat. A Bécsből jött házibútor már el vala rendelve a szobákban. Itt találtam Bajzát és nőjét.

27 d; péntek. — Kezemhez adatott P... levele Júl 20 s 16ról. Jött hozzám Fodor Nkárolyi számvevő s előadá bajait. Elmenék vele Wolfinger zsidóhoz s Maroccanerbe s elintéztük a felakadást. Délután írtam jelen naplómba a Füredről szóló jegyzeteket. Jött hozzám Jóska öcsém. Visszalátogattam nőmmel Bajzáékat. Azután elmentem sétálni s voltam a bálvány utczában is. Az idő egész nap szeles, borongós; az est csillagtalan."

Vörös Károly

Jegyzetek

Bárfay László életére és munkásságára ld. Kalmár Ödön: Bárfay László. Bp. 1937. (Ciszterci értekezések.) Lakásának képe, az Orlay által megfestett jelenettel, többfelé reprodukálva: mi a Magyar Művelődéstörténet (Bp. 1941) V. k. 364. lapján ábrázolat vettük alapul; az ott látható személyek megfejtése: Rexa Dezső: Pestre... Bp. 1928. XXXII. kép.

Bárfay naplói az Országos Széchényi Könyvtár Kézíráttárában Quart. Hung. 1122. jelzet alatt találhatók: az itt közölt részletet némi kihagyásokkal (elsősorban Vörösmarty személyét állítva a középpontba) kiadta Lukács Sándor: Vörösmarty Mihály 1800—1855. Bp. 1958. 241—244. l. Vörösmartyra legújabbán ld. Tóth Dezső: Vörösmarty Mihály Bp. 1957. Irodalomtörténeti Könyvtár I. sz.

A füredi társaság tagjaira Szinyei Magyar írók élete és munkái c. közismert életrajz gyűjteményét használtuk: Szekrényesyre XII. 622. k. 1. feleségére: Csatkai Endre kiad.: zadjeli Schlachta Etelka soproni napló. Sopron 1943. — életrajza a bevezetésben: Stullerre XIII. k. 93. l.; Szabó Dávidra XIII. k. 172—73. l.; Salamonnra XII. k. 75. l.; Hajnikra IV. k. 281—82. l.; Brestyenszkyre I. k. 1337—38. l.; Sztan-

kovánszkyra XIII. k. 1120. l.; Dubraviczkyre II. k. 1098. l.; Tóth Lőrinczre XIV. k. 419—27. l.; Benyovszkyra Barta István: Ki írta Kőlcsey „Wesselényi védelme” c. munkáját? Századok 1961. Trosányi Zsolt: A „Wesselényi védelme” szerzőségének kérdéséhez. Századok 1961. 836—841. l.

Az Informations Protocol bejegyzését közli Lukácsy i. m. 245. l. Vörösmarty idézete A füredi szívhalászatból: Összes művei. Új, jutányos kiadás. Pest 1876. VI. kötet. Az idézetben jellemzően állnak szemben egymással a hagyományos Balaton-kép Berzsenyit és Himfyt idéző elemei s a nemzeti elmaradottságról szóló sorok; a gyermek Magyarországról szóló gondolat különben Széchényinél is megvan (Világ), de jellemző, hogy Vörösmarty az ott optimista kicsengést itt pesszimistává változtatja.

A szöveget az idézett jelzet alatt fekvő füzetek közül a II. 2v—5r lapjairól közöljük, kihagyás nélkül, ragaszkodva az eredeti helyesíráshoz; kivéve a Bárfay által még következetesen alkalmazott aposztróf és a cz használatát. Az interpunkciót is csak néhány helyen változtattuk.

Verf. veröffentlicht einen Teil aus dem mangelhaft erhalten gebliebenen Tagebuch von László Bártfay (1797—1855), Justizrat eines der reichsten ungarischen Aristokraten, des Grafen György Károlyi, der der Hausherr eines der bedeutendsten Literatensalons der Hauptstadt im Reformzeitalter war. Es werden darin die Tage 22—25. Juli 1838. verbracht in Balatonfüred, geschildert. Bártfay hat jene Tage in Gesellschaft des bedeutendsten ungarischen Dichters jener Zeit Mihály Vörösmarty, seines intimen Freundes, verbracht. Der vorgelegte Text ist aber nicht nur literaturgeschichtlich interessant, sondern auch deshalb, weil einesteils darin ein sehr ausführliches und anschauliches Bild von Balatonfüred und Tihany, vom Kurortleben jener Zeit gegeben ist, — und weil anderenteils jene Schichte der Gesellschaft (und mittelbar deren politische Auffassung und literarischer Geschmack) geschildert wird, die in diesen Jahren Balatonfüred besucht hat.

Verf. macht jene Persönlichkeiten bekannt, mit denen Vörösmarty und Bártfay in diesen Tagen verkehrten und stellt fest, dass alle diese zu der Führerschicht des liberalen Adelstandes und der Intellektuellen der ungarischen bürgerlichen Reformbewegung gehörten und deren Namen im J. 1848

manchmal in wichtigen Positionen zu finden sind.

Die Rolle des kulturellen und gesellschaftlichen Mittelpunktes der Balatongegend spielt Anfang des vorigen Jahrhunderts Keszthely, Sitz des Grafen György Festetics, später, in den 20-er Jahren, Badacsony, Treffpunkt der wohlhabenden Adeligen in der Weinlesezeit, und schliesslich in den 30-er Jahren der Kurort Balatonfüred, welcher der beliebte Aufenthaltsort der weniger reichen, hauptsächlich hauptstädtischen Intelligenz und des verbürgerlichenden, liberalen Adelstandes wurde. Die ungebundenen Formen des Kurortlebens ermöglichen den Austausch der Ideen und die politischen Besprechungen ohne Aufsehen. Das Polizeiministerium von Wien lässt deshalb Balatonfüred durch Spionen beobachten. Das Zusammentreffen von Vörösmarty, Bártfay und ihrer Freunde in Balatonfüred wird in den Berichten der Polizeiministeriums als geheim-politische, oppositionelle Besprechung behandelt, wahrscheinlich unbegründet. Die in den Berichten beanstandeten Anschauungen der Teilnehmenden gehörten nämlich damals schon zur allgemeinen politischen Auffassung einer breiten Volksschichte in Ungarn, darunter eben der des Balatonfüred besuchenden Publikums.

Károly Vörös

Adatok Györök György és Györök Leó életéhez

Dékány András egyik ifjúsági regényében megemlékezik néhány sorban Györök Leóról, a Párizsi Kommün hős magyar harcosáról, akinek saját tervezésű kis vitorlását még 1914 táján a tengerparton látta.¹ Ez a pár sor irányította figyelmünket Györök Leó személyére. Érdeklődésünk során elsősorban a Balatoni Múzeum adattárát néztük át e tárgyra vonatkozó adatok miatt. Itt csupán fiának, Györök L. Tivadarnak egyetlen levelét találtuk,² amely értékes útmutatásokat nyújtott további munkánkhoz. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Györök Leó életének teljes összeállításához szélesebbkörű, főleg külföldi kutatómunka lenne szükséges, amire természetesen lehetőségünk most nincs. Ilyen viszonyok között is indokoltnak látjuk gyűjtött anyagunk közreadását és a korabeli adatok revízióját, hiszen egy csaknem elfelejtett és a szakirodalomban alig méltatott egyéniségre hívhatjuk fel a figyelmet, akinek élettörténetét esetleg a továbbiakban is módunk lesz kiegészíteni.

Egy ember életének és működésének ismertetése nem lehet teljes a kor, a szülőföld és a szülői ház jellemzése nélkül, amelyeknek mindennapos jelenségei erősen befolyásolják későbbi tevékenységét. Így jutottunk el Györök Leó édesapja, Györök György személyéhez, akinek munkássága Veszprém megyével és Keszthellyel is szoros kapcsolatban van. Ez a tény indokoltá tette, hogy az ő munkásságát is behatóbb vizsgálat tárgyává tegyük. Úgy érezzük, hogy a vele kapcsolatban összegyűjtött adatok rendszerezése nemcsak a magyar szabadságharc katonáját világítja meg, hanem fiának, a Párizsi Kommün hőseinek, Györök Leó életpályájának kibontakozását is.³ Ismertetésünket az apa, Györök György tevékenységével kívánjuk kezdeni.

Györök György

Az alsó-eőri Györök család Györök L. Tivadar elbeszélése szerint burgenlandi, köznemesi eredetű. Valószínűleg a XVIII. század folyamán költöztek Párára. Özv. Györök L. Tivadarné ajándékaként

kézíratos családfájuk került múzeumunkba. A hátlap felirata és a családfa kézírása azonos. A hátlapon olvasható feljegyzés szerint 1902 szeptember 16-án Györök L. Tivadar Komáromban másolta azt, nagyapja Györök György kéziratáról. A családfán mindenütt a családnév régies „Györög” alakját találjuk. Kivételt csak a másoló vezetőkéneve képez. Azonban tény, hogy 1847-ben, Györök Leó születésekor az apa és a fia vezetőkéneve már „Györök”-ként került a születési anyakönyvbe.

Györök György már a Veszprém megyei Pápán született 1815 április 25-én.⁴ Gyermekkoráról és korai ifjúságáról nem tudunk semmit. Györök L. Tivadar atyja elbeszélése nyomán nagyapja pályakezdetéről a fentebb már említett levélben a következőket írja: „nagyon változatos volt az élete; volt ő premontrei tanár Kassán”, de a rendből kilépett. Később pedig „bérlő Pakson — de megbukott.”

Novákovic Juliannával kötött házasságból született gyermekei közül egyedül Györök Leó nőtt fel. A házasság nyugodt légköre jó hatással volt a nyughatatlan és lázadó természetű Györök Györgyre. Felesége később bújdosására is elkísérte s a bújdosás közben, otthonától távol halt meg.

Györök György következetes polgári demokrata és hű magyar hazafi volt. A Magyarországot fojtogató feudális viszonyokba nem tudott beletörődni. Mint későbbi munkássága bizonyítja, közvetlen feladatának a nemzeti függetlenség kivívását és a polgárosodást tekintette. 33 éves korában az 1848-as magyar szabadságharcban aktívan részt vett. Még 1848-ban a tisztújítás alkalmával a város ügyészévé választották. Szinnyi József munkájában arról is megemlékezik, hogy Györök György a pápai honvédszászlóalj hadbírájaként működött. Unokája levélben mindkét tisztségéről tudósít bennünket. Ugyanitt olvashatjuk még azt is, hogy „hadbíró korában sok osztrák érzelmű tisztet elítélt.” Így természetesnek tűnik, hogy a „Bach korszakban bújdosnia kellett.”

Pápa város tanácsjegyzőkönyve a szabadságharc alatti munkásságáról nem tesz említést. Csupán az 1849 május 16-i 94/487. számú bejegyzés foglalkozik

Győrök Györggyel, s látszólag elmarasztalja őt.⁵ „Villax Antal polgármester úr hivatalosan bejelentette, hogy Győrök György úr e városnak a tavali tisztújítás alkalmával választott ügyésze szemelől eresztve azon kötelességet, minélfogva a város ügyeinek vitelében ő is közre munkálni tartoznék, a keze alá adott ügyészi hivatalnak, részint szünteleni utazásai miatt részint, ha hon van is, annak érintetlenül hagyása által, daczára a sokszoros felszólításnak, bírói megintéseknek, sőt fizetése letiltásával tett fenyegetésnek eleget nem tévén, miután a naponta szaporodó foglalatosságok igénybe veszik, hogy e hivatal olly kezekbe adassék, mellyek azt hatás körében betölteni képesek, kívánná, ha Győrök György úr hivatali kötelességei alul feloldoztatnék s helyébe ifj. Osváld Dániel aljegyző úr, ki mint mellette alkalmazott, az ügyészi hivatal teendőit főbíró úr közremunkálásával eddigelé is vitte, leendő tisztújításig ügyésznek elválasztatnék, melly előterjesztés a közönség által is igaznak találtatván s általa az ajánlás is elfogadtatván, nevezett Győrök György eddigi városi ügyész úr hivatalától felmentetik s helyébe ifj. Osváld Dániel aljegyző úr, az ügyészi fizetésnek és járulékinak húzása mellett helyettes városi ügyésznek kineveztetik.”

A fenti tanácsjegyzőkönyvi bejegyzés értékelésekor szükséges figyelembe vennünk, hogy az időtájt a Dunántúl osztrák kézre került már, s Windischgrätz első feladatának nem a területszerzést tartotta. Ez intervallumban ugyanis a hátszázogat biztosította. Ezért a már elfoglalt területeken „a vidék lefegyverzésével, osztrák szellemű, új hivatalnokok kinevezésével stb. tölté idejét.”⁶

A fentiekből következik, hogy még a Kossuth-párti Pápa város tanácsa sem alkalmazhatta a diszkriminált Győrök Györgyöt. Hogy további üldözését megkerüljék, olyan indokot igyekeztek okként feltüntetni, amely más vidéken működését lehetővé tette. A „szünteleni utazásai” kifejezés vagy hadbírói tevékenységét, vagy a bújdosását takarja; „a naponta szaporodó foglalatosságok” pedig valószínűleg a költözés úti előkészületeit jelenti. Villax polgármester minden bizonnyal ez ügyet a legteljesebb jóakarattal kezelte, különben Győrök György osztrák kézre került volna.

Ennek ellenére hosszú ideig bújdosott Somogy megyében. Eközben „még Somogy-Atádon is megfordult, a hol jegyzőséget is vállalt s a hol felesége (öreganyám) meg is halt” — írja levelében unokája. Novák Vilmos levele szerint⁷ Győrök Györgyné (született Novákovics Mária) „Tisztartó nő” 28 éves

korában 1851 május 17-én hunyt el. A család ekkor Nagyatádon lakott. A következő adat újabb tragédiát jelez: 5 hónapos fiúk, Győrök Lajos 1851 június 29-én meghalt. Győrök György ekkor már Nagyatádtól 5 km-re fekvő Kivadár nevű faluban ügyvédeskedett. Nem sokkal utóbb pedig Győrök Lajos ikertestvérének, Győrök Anna Gizella 7 hónapos gyermeknek 1851 szeptember 10-én bekövetkezett halálát jegyezték fel. A menekülést követő hármastragédia szörnyű hatással volt Győrök Györgyre s egész életére rányomta bélyegét. De a Bach-korszak idején nem mozdulhatott e helyről s tovább kénytelen ügyvédeskedni. Erre enged következtetni két könyve is, amelyeket a községi bírák számára írt s adott ki Pesten 1853-ban és 1854-ben.⁸

A szabadságharc bukása anyagilag is nagyon súlyosan érintette. Vagyonát és értékeit már korábban Kossuth-bankókra váltotta. Ezek nemcsak értéktelenedtek, hanem rejtgetőit szigorúan büntették. Így 1849 augusztus 1-én már Győrök-féle „csődtömeg”-ről beszél a városi tanácsjegyzőkönyv.⁹ Ekkor már bújdosott a pápai zászlóalj hadbírája.

Az 1850-es évek második felében a Bach-tisztviselők túlkapásait már a császárhű osztrákok is elítélték, s az elnyomás némileg enyhült. Ilyen előzmények után találkozunk ismét Győrök György nevével a Veszprém megyei Devecserben. 1859-ben jelent meg „A devecseri 1857/58. évi Színműkedvelők Emlénykönyve”, amelynek egy példányát a budapesti Széchenyi Könyvtárnak ajánlotta fel 1862 július 1-én.¹⁰ Az Emlénykönyv „Gottharrd Rózsa Kisasszony Ő Nagyságának a szent ügyek s szép Művészetek Lelkes Pártfogónéjának tisztelettel ajánlati” szerző által.” A könyvet szerkesztette „Győrök György kerületi jegyző.”

A könyvecskében a szerkesztő előadja, hogy a színműkedvelők köre hogyan jött létre.¹¹ 1857-ben három faluban, Borszörcsökön, Közép-Iszkázon és Kertán nagy tűzvész volt. Lakóinak felkarolására alakult 1857-ben a színműjátszóköre. Azonban később sem oszlott fel e lelkes társaság, hanem szükséges és kevés anyagi alappal rendelkező intézmények alaptőkájének gyarapítására fordították tiszta jövedelmüket. Így pénzt adtak a „devecseri járásbeli kórodá”-nak és a „pesti nemzeti Színház nyugdíjintézet” alaptőkájének” is.

A színműkedvelők körének gondolata is valószínűleg tőle származott, de az bizonyos, hogy Győrök György szervezte meg. Természetesen az első nehézség a szereplők összegyűjtése volt. Erre utal, amikor a színészettel, színjátszással kapcsolatban a kispol-

1. kép. Györök György
1867–72 között készült
fényképe

Abb. 1. Photographie
Georg Györöks
von cca 1867–72.

gári előítéletekkel szállt szembe.¹² De nem állt elég és aktuális színdarab rendelkezésére. Ezért színdarabokat is írt. Az Emlénykönyvben két egyfelvonásos vígjátéka is szerepel. Energiájának nagy részét azonban főleg a színdarabok betanítása és rendezése kötötte le. A nagyműveltségű, lobogó lelkesedésű jegyzőnek azonban ez sem okozott különösebb nehézséget.

Korának és a város igényeinek megfelelően népszínműveket, vígjátékokat tűzött műsorra. Györök jól számított, a siker, a hatás már az első, önmaga írt darab után óriási volt. A jelentkezők közül most már válogathatott s így olyan darabokat is színre hozhattak, amelyben női szereplő is játszott. Az átütő sikert természetesen nemcsak a szöveggönyv és a darabok aktualitása okozta. Elismerést aratott a jó rendezés és a műkedvelők szereplése, akik a város közismert tagjai voltak. Györök Györgyöt kétszeres elismerés illeti, mert nemcsak az egész körnek lelke volt, hanem az összes, mások által el nem vállalt hálátlan szerepeket ő játszotta. Volt ő báró Felleghi Hector, Riba az oláh cigány, Mogori a tisztartó stb.

Az előadások szüneteiben verseket is szavaltak. Györök György részéről nagy bátorságra vall, hogy olyan helyen, ahol szabadságharcos múltját jól ismerték és ahol hivatali tisztséget viselt azon időben, Vörösmarty Mihály: Toldy Csepelyben, és Petőfi: Ha című versét szavalta.¹³ Ilyen műsorpolitika mellett könnyen elképzelhető, hogy e vállalkozás az anyagi és az erkölcsi sikert egyaránt meghozta.¹⁴

Györök György az Emlénykönyvében több költeményt és „A devecseri régi vár rövid ismertetése”-t is közölte. Figyelme arra is kiterjedt, hogy névtelenül megemlékezzék Lendvai Márton híres magyar színész haláláról. A devecseri várról szóló ismertetéséhez még egy sajátkezű fametszetet is készített. A devecseri Emlénykönyvvel kapcsolatos munkájának értékelésekor tisztelettel kell adóznunk töretlen energiájáért, sokoldalú tudásáért, becsületes munkájáért. Teljesítménye korában nem mindennapos jelenség.

Nem tudjuk még, hogy miért, milyen körülmények miatt hagyta el a közigazgatási pályát. De tény, hogy devecseri állásától csakhamar megvált, hogy Balatonfüreden új, szabadabb munkába kezdjen. Itt 1861 június 15-én jelent meg a „Balaton-Füredi Napló” című hetilap első példánya. „Felelős szerkesztő és kiadó-tulajdonos TIHANYI VISZHANG” volt. Hogy ez álnév alatt ki rejtőzött, arra a II. évfolyam június 26-i száma ad választ, mely szerint a lapot Györök György szerkesztette. Az újságot először Müller Emil nyomdájában nyomták Balatonfüreden a „Dorottya utca 12-ik szám” alatt. Később a lapot, valószínűleg anyagi okok miatt, Szombathelyen nyomták. A „Mutatványlap”-ot követő július 2-i szám után a hetilap zavartalanul működött az egész furdőidényben. Így szeptember 30-ig összesen 17 szám jelent meg.

A II. évfolyam 1862 június 26-án indult meg. Az első szám előfizetési felhívása szerint „itt helyben Füreden nyomdát állítottunk fel” — írja a szerkesztő. A nyomda tulajdonosa, felelős szerkesztője és kiadója Györök (sic) György volt ettől kezdve. Ez az évfolyam is csak a furdőidény alatt működött, június 26-tól szeptember 29-ig. Az évfolyam összesen 19 számot tartalmazott.

A Balaton-Füredi Napló III. évfolyamában 1863

június 14-e és augusztus 21-e közötti időben összesen 21 számot adtak ki. Ekkor már hetenként két számot kíséreltek meg nyomni. Azonban a kedvezőtlen időjárás a fürdővendégek számát meggyérítette és az évaot megrövidítette. A szerkesztő az évfolyam utolsó számában a következőket írta: „Az idei fürdőközönség korán szétoszolván s lapunk hetenként kétszeri megjelenésének helyi érdekessége nagy részben megszűnván, e f. szept. hóban a lap csak 9-én, 18-án és 27-én fog megjelenni.” Az ígért három szám azonban valószínűleg már nem látott napvilágot.

Az érdeklődés megcsappanása Győröket költözködéssel kényszerítette. A Balaton-Füredi Napló idézett utolsó számában még a következők állnak: „a nyomdának a téli állomásra leendő átszállítása s egyéb előkészületi foglalkozások, utazások felettébb elfoglalnak bennünket, a háramlandó rövidséget azonban a téli folyamból teljes készséggel, s kötelességünk teljes érzetében ki fogjuk pótolni.”

A fenti idézetből világosan kiderül, hogy télen egy másik városban óhajtott újságot szerkeszteni, hogy a nyár kezdetén a téli állomásra újra visszatérjen Balatonfüredre. E téli állomás Sopron volt.

Három havi hallgatás után Győrök soproni nyomdájának új termékével jelentkezett. A hetilap címe „Magyar Felföld”. E folyóirat egyetlen „Mutatványszám”-a ismeretes 1863 november 17-i dátummal. A felelős szerkesztő, tulajdonos és kiadó Győrök György. A szerkesztőség irodája a Széchenyi tér volt „Horváth-ház 209 szám” alatt.

Az új újság fejléce alatt a következő olvasható: „Társadalmi, szépirodalmi, vegyes tartalmú, élczes és képes hetilap.” Az immáron tapasztalt szerkesztő változatos és jól szerkesztett újságot igyekezett az olvasók kezébe adni. Az előfizetési felhívás szerint folyóiratában a következő rovatokat kívánta megnyitni: Szépirodalmi csarnok, Tárca, Soproni hírharang, Vidéki tudósítások, Világtükör; Ipar, gazdaság és kereskedelem; Irodalom és művészet, Vidéki és fővárosi levelezések, Színházi tudósítások, színbírálatok és színműtár. Ez utóbbiban minden hónapban egy színdarabot kívánt leközzölni, folytatásos formában, teljes szöveggel. Sajnos azonban úgy látszik, mindez csak terv maradt. Hírlapját feltehetően közönnyel fogadták.

Közben valószínűleg anyagi gondjai voltak. A „Szerkesztői nyílt posta” legalábbis erre enged következtetni: „Azon t. cz. volt olvasóink, kik a B.Füredi Naplót ez évi fürdőidény folyamata alatt kapták és még a fizetéssel hátrálékban vannak, tiszte-

lettel kéretnek, hogy a vett előfizetési ívben mi hamarabb szíveskedjenek hátrálékaikat beküldeni jelen szerkesztőségünkhez.”

Életének újabb két és fél éves szakáról nem tudunk számot adni. Talán addig Sopronban működött nyomdája? Adott ki az idő alatt újságot? Válaszolni a kérdésre nem tudunk. Tény azonban, hogy új munkaterületet keresve, 1866-ban választása az újra fejlődésnek induló Keszthelyre esett és április havában oda is költözött.

A Festetics György tevékenysége folytán gazdaságilag és kulturálisan egyaránt fellendülő Keszthely városban a múlt század legelején nem volt nyomda. Pedig ebben az időben már számos, Festetics György által alapított iskola működött itt az alapfokú iskolákon kívül.¹⁵ A Helikon-ünnepségek rendezése és kiadványai szintén nyomdát igényeltek. Ezt úgy látszik, hogy Perger János Ferenc soproni, majd szombathelyi nyomdász-mester és tulajdonos is felismerte, mert 1816 november 14-én kelt kérelmében Festetics Györgynek azt írja, „hogy házát a typographiájának által engedni méltóztasson.” A válasz kedvező lehetett s így Perger részéről történő időhúzás után 1817 július 7-én a nyomdát hivatalosan is megnyitották.¹⁶ A nyomda Festetics György támogatásával és az ő védelme alatt nyugodtan dolgozott és gyarapodott. Azonban az uradalom örököse, Festetics László, atyja halála után a gyors fejlődést nem támogatta. Az iskolák bizonyos mértékben hanyatlásnak indultak és a Helikoni-ünnepségek rendezését is beszüntették. A nyomda biztos jövedelmének jelentékeny részét így elvesztette. Ehhez valószínűleg még az is hozzájárult, hogy Perger pontatlanságát és kötekedő természetét az új örökös nem nézte jó szemmel. Perger ezért Keszthelyről elköltözik, ami egyúttal nyomdájának hanyatlását is okozta. 1823-ból már zalaegerszegi nyomdájának terméke ismeretes, amiben a Festetics György által kifizetett és Bécsből rendelt betűket használta.¹⁷

Az 1848-as szabadságharc alkalmával a Festetics György által alapított Georgicon hallgatói honvédek soroztatták magukat. Így a szabadságharc bukása után Ferenc József az intézetet bezáratta, amely különben is az osztrák elképzelésekkel szöges ellenétben létesült. Ez az idő volt az egyszer már fellendülésnek induló Keszthely életében a legnehezebb szakasz. 1859-ben a Bach-kormány bukása után már némi élet jelei mutatkoztak a Balaton partján is.

1861-ben megnyílt a Déli vasút, amely mentén Keszthelynek is volt vasútállomása (a mai balatonszentgyörgyi állomás). A balatoni fürdőéletet ettől

az időtől kezdve számíthatjuk. A hévízi gyógyfürdőt is könnyebben lehetett most már megközelíteni. A fürdőélet lassan kezdte átalakítani a környék gazdasági életét, ami a kulturális élet fejlődését vonta maga után. Keszthely viszonylatában döntő jelentőségű a vasút megindításán kívül a Georgicon kapuinak újra megnyitása volt, amit 1866-ban az osztrák császár engedélyezett.

A Keszthelyre települő Györök nyomda tehát a fejlődni kezdő iskola és fürdő mezővárosba költözött. Itt adta ki a „Balaton” című hetilapot. E folyóiratot Sági János emelte ki a feledés homályából,¹⁸ mint Keszthely első újságját. Az első mutatószám 1866 június 3-i keltezésű. Györök György felelős szerkesztő és kiadó mellett már a főmunkatárs, Sarkadi István neve is olvasható. A június 8-i kezdő szám rövid híre nemcsak a Györök nyomda, hanem a már említett Perger nyomdának hajdani helyét is elárulja: „Nyomda- Keszthelyen. Szerkesztőségünk nyomdája, mely a múlt 1862 év óta Balaton-Füreden az ott megjelent »Balaton Füredi Napló« című fürdői lap kiállítására volt felsőbbbőségileg engedélyezve s föllállítva, újabb engedély folytán folyó évi Ápril hó elején áttételezt Keszthelyre s az óta itt a főpiacson tettes Csák Antal szántói Ispán úrnak 30. szám alatti házában föllállítva működik. — Annyiból újság, a mennyiben Keszthelyen a közlelbbi időben nyomda nem volt. — Ez előtt mintegy 30—40 évvel néhai Mgos Gróf Festetics László úr Keszthelynek tulajdonos ura tartott itt saját költségén és saját használatára nyomdát, mely szóvali hagyomány szerént a mostani Gőzös vendéglő helységeiben lett volna föllállítva. — Olyan mostani nyomdatulajdonossal volt szerencsém találkozni, ki az akkori Keszthelyi nyomdában mint fiatal segéd dolgozott.” Tehát a Perger féle nyomda a mai Szendrey Júlia Általános Iskola (Kossuth Lajos utca 75) helyén állott, mivel e helyen állott korábban a Gőzös vendéglő.¹⁹ A Györök-féle nyomda, azaz a Csák-ház, a mai Fő tér 6. számú házban volt.²⁰

A fejléc alatt olvashatjuk: „Borászati, közgazdasági, kereskedelmi, társadalmi, szépirodalmi és fürdői képes és élczes Heti Közlöny.” Az új lapban új feladatokat tűz tehát maga elé. Azonban most sem feledkezik meg régi olvasóiról s a június 8-i számban a szerkesztői értesítésben így írt: „Azon volt és tisztelt előfizetőinknek kik hajdani MAGYAR FÖLDRE szívesek voltak előfizetni, azon felyül, hogy őket csekély tehetségünk szerént kielégíteni erőlködünk jelen »Balaton« című lapunkból is minden

újabi előfizetés nélkül, annyi időtartamú folyamatot kapnak, a mennyire régi előfizetésük intéztett. — Hogy ezt szívesek legyenek elfogadni, ígretünk mind szerkesztői tisztünk mulaszthatatlanul köteleznek s másként nem is cselekedhetnénk.”

Az újságban több fametszet is található. „A deveseri régi vármaradvány ismertetése”, amelyet „A...y” név alatt közölt (A/lsőőri Györök György), fametszettel illusztrált. E kép az Emlévkönyvből már ismerős számunkra. A színház iránt érdeklődő szerkesztőre jellemző, hogy a június 8-i számában a „Balaton-Füredi régi színház” fametszetét is leköszölte, amellyel e hely első színházának állított emléket.

A Balaton című újságból csak 5 számot ismerünk: 1866 június 8., 17., 24. és július 1-i számokat. Sági János felhívja figyelmünket, hogy valószínűleg rosszul számolták a lapokat, mert az utolsó szám nem a negyedik, hanem az ötödik. Kérdés, hogy vajon deficittel zárult-e Györök György vállalkozása, s több számot nem adott ki? Vagy elegendő előfizetés mellett tovább dolgozott? Biztos választ adni e kérdésre nem lehet. Az azonban bizonyos, hogy további esetleges keszthelyi munkásságára adatunk nincs. A sorozatos kudarc, anyagi nehézségek a sokat próbált szerkesztőt a kevesebb, de biztos fizetési és nyugodtabb életet biztosító tanári pályára vonzotta, de néhány évre sorsát pontosan nyomon követni nem tudjuk. Unokája levelében azt írta, hogy „volt ő...polgári iskolai igazgató, ha jól tudom Óbudán.” Ezt az állítást későbbi kinevezése megerősíti: „a vallás- és közoktatásügyi magy. kir. miniszter a somorjai polgári fiúiskolához Györök György ó-budai volt polgári iskolai igazgató-tanítót, igazgató-tanítóvá...nevezte ki.”²¹ Vagyis 1872-től kezdve már Somorján (Pozsony megye) volt igazgató. Szinyei József adata szerint később Jászberényben tanárkodott.

A Györök család ajándékként két fényképe is került múzeumunkba. Mindkettő „Borsos József cs. kir. udvari fényképész” műtermében készült, a hátlap felirata szerint „Pesten Országút 42. sz.” alatt. Mindkét fénykép 1867 és 1872 között készülhetett, óbudai igazgatósága idején (1. kép).

A csendes oktatási munka nyugtalan természetét nem elégitette ki. Így Kassán 1875—76-ban megjelent Öri Gy. György névrövidítéssel „Margitsziget történelme az I. századtól a jelenkorig és a Margitszigeten lakott hét szerzetes rendnek eredete, rendeltetése, főbb szabályai, színes öltözete s rövid történelme” című munkája. E munka 50 ábrát tar-

talmaz, amelyről Györök L. Tivadar írja, hogy „a nyomtatott ábrák színezését ő maga sajátkezűleg végezte, mivel nyomdai színezésre nem volt pénze.” A második rész címe: „IV. Béla a Margitszigeten, vagy a margitszigeti apácák.” Ez utóbbi verses egyfelvonásos történelmi színmű.

„Élete utolsó éveiben Tisza-Abád Szalókon húzta meg magát... ahol egy szerényebb keretű leánynevelő intézetet alapított” — írta unokája. 1888-ban fejezte be itt küzdelmes és többre hivatott életét.

Nagyműveltségű, hányatott életű egyéniség képe bontakozik ki előttünk, aki hazaszeretetéért feláldozta biztos anyagi létét, és családjá jövőjét is hajlandó volt kockára tenni. Tehetsége, tudása mégsem érvényesülhetett a XIX. század második felének Magyarországon. Ugyanis a polgárosodás ez időben oly kisméretű volt, hogy a társadalom szellemi munkásainak vállalkozásai nem teremthették meg számukra a polgári életmódhoz szükséges anyagi alapot. De ugyanakkor az érvényesülés útját is bezárta előttük e társadalom. Pedig tevékenységüket ez a kor már igényelte. Ebből a kettősségből ered életének minden bukása. Fiának, Györök Leó Györgynek, a Párizsi Kommün harcosának alapvető politikai szemlélete ebben a családi légkörben gyökerezik. Olyan légkörben, amely létéből a mostoha gazdasági lehetőségek száműzték az ún. polgári harmóniát. Nem csoda, hogy a fiú magába szívta és örökölte is a szabadságszereteten túl a forradalmi szellem csíráit is.

Györök Leó György

A fiú, Györök Leó György Pápan született 1847 április 22-én. A pápai rk. paróchián található születési anyakönyv szerint a fiú teljes neve Györök György Ferenc Leó volt.²² Élete folyamán azonban általában a Leó utónevet használta (képek szignója). Könyveit is „Györök Leó Gy.” néven írta. Ezért az általa használt utóneveket kívánjuk a továbbiakban alkalmazni. Keresztszülei a születési anyakönyv szerint Könnye Ferenc és Pauly Théréz voltak. Könnye Ferenc az 1847. évi pápai városi tanácsjegyzőkönyvek szerint a város főjegyzője volt.

Gyermekkoráról vajmi keveset tudunk. Rajzkészsége már korán jelentkezett, amit szülei helyesen értékelték. Györök György, aki nemcsak kedvelője és ismerője volt az irodalomnak és a történelemnek, hanem művelője is, szívesen foglalkozott a gyors felfogású gyermekkel. „Apja a tudomány,

a művészet szeretetére nevelte, s gondosan fejlesztette festői képességeit.”²³ A gyermek Györök Leóra erősen hatott atyjának az átlagon jóval felüli művészettörténeti és technikai ismerete.

Atyja a későbbiek folyamán is gondos nevelést igyekezett biztosítani számára. Középiskolába a székesfehérvári gimnáziumba iratta. Ha figyelembe vesszük, hogy a család csak néhány évvel volt az éisenvedett anyagi csód után, világossá válik, hogy ez a lépés nem kis megterhelést jelentett. „Már itt kemény jellemű, szókimondó ifjúnak ismerték. Ismert volt bátoisága, kemény akarata.” Az 1848-as szabadságharc eszméin nevelkedett fiú a szabadság eszméjét becsülte legtöbbször és azt kereste mindennél. Később, egyelőre pontosan meg nem határozható időben, a fiumei Tengerészeti Akadémiára került, hogy tengerészeti pályára lépjen. Életkori sajátosságait figyelembe véve, a romantikus kalandvágy is egyik rugója lehetett a szabadságszerető diák e tettének.

Életrajzi regényírója azt írja róla, hogy Fiumében „elvégezte a tengerészeti akadémiát. Mint hadnagy bejárta a világtengereket.” A családi elbeszélés és a Képzőművészeti Dokumentációs Központ Adattárának feljegyzései hasonlóan vallanak. Szinyeyi Otmár könyve ezt csak megerősíti.²⁴ Ugyanis az egyes hajószerecséltlenségéből megmenekültek régi tengerészszokás szerint a hajó katasztrófáját megfestették s azt a tersattói kápolnában függesztették ki. Az elpusztult „Peppina” nevű hajó menekültjei az átélt borzalma megfestésére Györök Leót kérték fel, „ki egykor a tönkrement hajó tisztje volt.” A továbbiakban Szinyeyi Otmár a megjegyzés forrásait is megjelöli s további adatot is szolgáltat: „A Tersattóról visszatértünk a hajónkra és vacsora közben a látottakról beszélgettünk. A sok vérfa-gyaszto jelenet, mely a tersattói barátok templomában meg van örökítve, éppen nem volt valami biztató látvány ránk nézve, kik harmadnapra kis hajónkkal hosszú tengeri útra készültünk. Barátunk és kapitányunk egész akaratlanul még olajat öntött a tűzre, mikor beszéde közben elárulta, hogy eddig még minden hajó elpusztult, a melyen ő szolgált.” A „barátunk és kapitányunk” kifejezés alatt Szinyeyi Györök Leót értette.

Leidenfrost Gyula könyvében azonban ezt olvashatjuk Györök Leó életének e szakáról: „Györök hivatásos tengerésznek készült, de a sors később szárazföldi életpályára sodorta... Tengerész oklevélét csak jóval később szerezhette meg.”²⁵ Bár véleményünk szerint Leidenfrost tévedett, mégis szük-

2. kép. Györök Leó
párizsi képe, 1868-ból

Abb. 2. Bild des Leó Györök,
Paris, 1868.

ségesnek mutatkozna később ezt az adatot Fiumében tisztázni, bővíteni. Ezt elsősorban az indokolja, hogy életének, jellemének végső kialakulása ez időben történt. Valószínűleg csatlakozott a hivatásában: először találkozott itt a rideg tengerészvalósággal. Minden nap láthatta a tengerész primitív életét, tapasztalhatta a durva bánásmódot s érezhette a legszörnyűbb érzést, a kiszolgáltatottságot. Ő pedig a szabadságot kereste a tengeren. Ebben az időben határozta el azt is, hogy festő lesz.

Ugyanis Györök Leó csak a tengerészeletben csatlakozott, de a tengerben nem. Azt igazán ebben az időben szerette meg. A nyugtalan, hullámozó tenger és romantikus vad partjai mély hatást gyakoroltak a csendes, magába zárkózott ifjúra. Fiának elbeszélése szerint: „minduntalan elővette vázlatkönyvét, sokat rajzolt és festegetett.” Megérlelődött benne az az elhatározás, hogy életét a tenger festésére szenteli.

Valószínűleg 1866-ban a tengerészeti pályának hátat fordított és Angliába utazott. Ott Cardiffban talált otthonra. Szinnyei József szerint itt nevelőkódéból és képeinek eladásából tartotta fenn magát.²⁶ Sokkal valószínűbbnek látszik azonban Tordai György ezzel kapcsolatos feltevése, aki nevelőkódéból helyett inkább nyelvtanítást feltételezett. — Atyja ez időben vajmi keveset segíthetett fiának helyzetén. A sorozatos hírlapszerkesztési kudarcot a keszthelyi „Balaton” című újság tetőzte be (1866). Utána a magányosan élő Györök György is csekély tanári fizetéséből tartotta el önmagát.

Györök Leó Cardiffban munkája mellett nagyon szerényen élhetett, mert már valószínűleg az 1867—68-as tanévre Franciaországba, Párizsba költözött. Ennek anyagi feltételeit elsősorban sajátmagának kellett előteremtenie. Más forrás szerint anyai örökségéből utazott Párizsba, s abból tanult.²⁷ Ez azonban kissé valószínűtlenül hangzik, mert akkor nem lett volna szükséges egy évig tanítással foglalkoznia Angliában. Valószínűleg itt arról van szó, hogy öröksége e célra nem volt elégséges s annak pótlására tanított Cardiffban. — Párizsban dédelgetett törvének kívánt eleget tenni s ezért ott egyszerre három fakultásra iratkozott be hallgatónak.

Györök Leó tudta, hogy hazánkban ez időben a festőművész sorsa nagyon mostoha. A mérnöki tu-

dományok különben is nagyon vonzották a volt tengerészt, beiratkozott tehát elsősorban az École des Ponts et Chaussées szakra. Beiratkozott még az École des Beaux-Arts szakra, hogy festőművész lehessen, de látogatta a Sorbonne filozófiai, vagy irodalmi előadásait is. Három szakon hallgatni az előadásokat s rendszeresen letenni a vizsgákat, bizony nem kis feladat volt. A gyors felfogású és kemény elhatározású ifjúnak azonban — ha megfeszített munkával is — de sikerült megtennie. A mérnöki szak nehéz tanulmányai után naponként a képzőművészeti studiumokban oldódott fel.

Barátai hívhatták fel figyelmét Gustav Courbet festőiskolájára, ahova ugyanazok be is juttatták. Gyakran megfordult itt is a család elbeszélése szerint. Courbet nemcsak a festészetben volt forradalmár, de világnézetében is. S mivel Courbet feltétel nélküli republikánus, forradalmár volt, iskolája a forradalmi ifjúságot magához vonzotta. A mester és Györök Leó megismerkedtek, majd megtanulták kölcsönösen becsülni egymást. E viszony a későbbiek folyamán barátsággá mélyült.

Ebből az időből egy fényképe maradt meg a Györök család birtokában, amely Párizsban készült Larribau Fils műtermében. Ajándékozás révén a Balatoni Múzeumba került (2. kép). Hátlapján (3. kép) „Györök” aláírás alatt „Páris, I/1 1869” keltezés olvasható. Alatta a következő vers áll:

„Éltünk rögzös határain
Két Genius vezet
S felleg borulván utain
Nyújt mindenik kezét;
De bár tekint biztatón rám
Vigasztalást egyik sem ad:
Remény s Emlékezet.

Mi az élet tűzfolyása?
 Hulló szikra melege.
 A szenvedelmek zúgása?
 Lepkeszárny fergetege.
 Kezdet és vég egymást éri,
 És az élet hű vezéri,
 Hit és remény a szűk pályán,
 Tarka párák s szivárvány.
 Holdvilág csak boldogságunk;
 Gyertyaláng egész világunk;
 füst a balsors mely elszáll;
 egy fuvallat a halál.—”

Az aláírás és keltezés, valamint a vers láthatólag nem azonos kéz írása. Az aláírás mindenestre Györök Leó írása. De nem egyezik meg a vers kézírása atyjának, Györök György kézírásával sem. A valószínűleg női kézírás talán később került rá. A verset a család tagjai Györök Leónak tulajdonítják.

Három évet töltött a fiatalember Párizsban, kemény tanulmányok közepette. Kialakult már baráti köre, amely elsősorban a Courbet-iskola tagjai közül verbuválódott. Györök L. Tivadarné visszaemlékezve férje elbeszélésére, említette, hogy megismerkedett Párizsban egy francia leánnyal és elhatározták, hogy összeházasodnak. A leány neve azóta már feledésbe merült. Közben kitört a francia—porosz háború.

III. Napóleon hatalomra jutása után az ország zilált anyagi helyzetét igyekezett hódítárok útján rendezni. Ezzel ideig-óráig sikerült hatalmát megszilárdítani, azonban 1860 után politikájának kudarca gazdasági visszaesést idézett elő. Napóleon trónját a poroszokkal folytatott katonai akció során akarta újra megszilárdítani. Bismarck kancellár szintén háborút kívánt folytatni Franciaországgal. A háború 1870 július 19-én tört ki.

A proletáriátus nem tekintette e háborút saját érdekének. Július 12-én a háborús hangulat hatására az Internacionale párizsi csoportja kiáltvánnyal fordult a világ munkásaihoz. Abban a dinasztikus érdekekért folytatott háború ellen tiltakozott.²⁸ A közvéleményt azonban sem a párizsi nyilatkozat, sem a július 28-i Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának nyilatkozata sem tudta kellően felrázni annyira, hogy a háborút megakadályozhassák.

Nem tudhatjuk még ez ideig, hogy a fiatal mérnök-képzőművész hallgató a háború kitörésének hírére hogyan fogadta. Az azonban bizonyosnak látszik, hogy a küzdelemben hamarosan beleavatkozott. Franc-tireurnak jelentkezett. A francia hadsereg

természetesen örömmel vehette a külföldi állampolgárságú ifjú jelentkezését, mivel a franciák a háborút nem tekintették érdekükben állónak s önként nem jelentkeztek ez időben katonai szolgálatra. Így különösen a műszaki szakemberek hiánya volt érezhető. Györök Leó e cselekedetének értékelésekor el kell mondani, hogy nem a gyűlölt osztrák sereget kapitulációra kényszerítő porosz hadsereg ellen fogott fegyvert; hanem a német militarizmus terjeszkedése ellen. Kötelességének érezte, hogy az őt vendégül látó és tanulmányait biztosító Franciaország védelmére siessen. Ott volt a gyászos sedani ütközetben is.

Sedan városa a belga határhoz közel esik, ahol III. Napóleon kapitulált és a teljes francia hadsereggel együtt fogságba esett. Csupán 3000 katona tudott belga területre menekülni. Közöttük volt Varjassy Béla, aki mint főhadnagy küzdött a poroszok ellen. Leírásából, melyet az „Alföld” című újságnak küldött meg Bouillonból²⁹ a sedani csatáról és az azt követő időkről, ismerkedhetünk meg a Belgiumba menekültek sorsáról: „Mi belga foglyok vagyunk, igen jól fogadtak, én egy igen kedves családnál vagyok, kik folyton felvátva őriznek. — Holnap azt hiszem, hogy Párizsban a republikát ki fogják kiáltani.”

Györök Leó valószínűleg a 3000 belga fogoly között volt. Másképpen a körülrzárt francia seregből nem juthatott volna vissza Párizsba. Leidenfrost idézett könyvében pedig határozottan állítja, hogy a „sedáni veresség után visszatért Párizsba.”

Varjassy Béla a közhangulat megítélésében nem csalatkozott. Párizsban a nép még nem tudott a sedani vereségről, amikor szeptember 3-án jelszavai már „Trónfosztást!” és „Éljen a köztársaság!” voltak. A szeptember 4-én este megalakult Trochu kormány látva a forradalmi hangulatot, a polgársággal kompromisszumot kívánt kötni, hogy a „belső rendet” megszilárdítsa. Ezzel párhuzamosan a poroszokkal békét akart kötni.

A helyzet nagyon komoly volt. Szeptember 18-án a porosz sereg elérte Párizs környékét. Egy nappal a porosz csapatok megérkezése előtt Victor Hugónak a franc-tireurökhöz intézett híres felhívása látott napvilágot. A parázs hangulat lelkesedésbe csapott: a párizsi munkások és hazafiak tömegesen jelentkeztek fegyveres szolgálatra. Az önként jelentkezők között volt a francia hadvezetésben csalódott Györök Leó is. Beosztást természetesen most is a műszaki alakulatoknál nyert. Hamarosan a rendkívül vontatottan haladó erődítési munkáknál tevé-

kenykedett, ahova mérnöki tudományokban való jártassága révén került. Munkáját azonban csak nehezen tudta végezni az ifjú hadnagy, az erődítés központi szabotálása miatt. Szívós kitartása, leleményessége, hallgatag és bátor egyénisége katonáit gyorsan megnyerte.

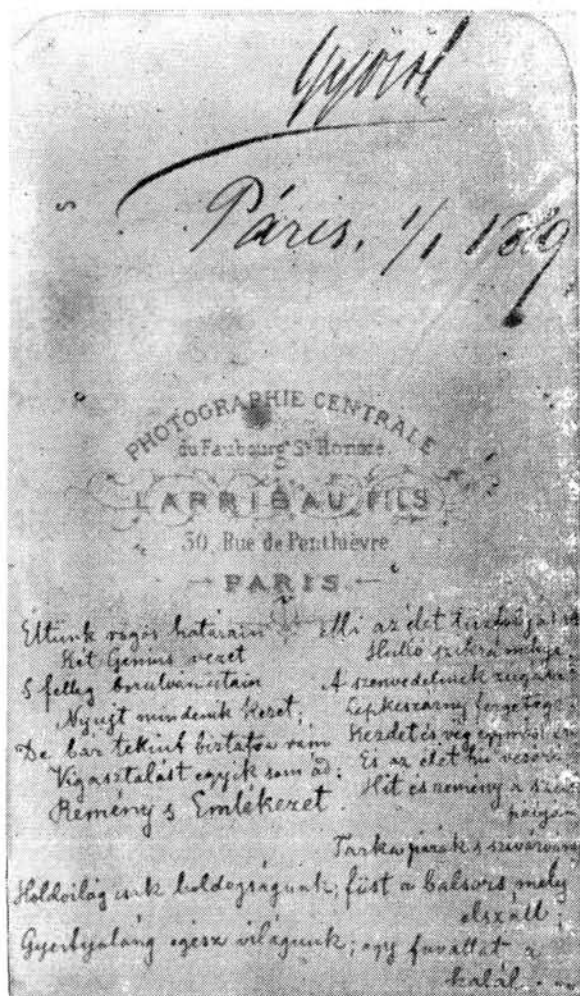
Párizs védelmének lehetősége mindenki előtt ismert volt. A poroszok a város körül gyűrűjüket még nem vonták össze. Előnyomulásuk megosztott volt; Metz vára védekezett, s a szétszakadozott francia csapatok minduntalan megvetették lábukat. A hátszág biztosítására is tekintélyes erőket volt kénytelen a porosz hadvezetőség kivonni a harcból. Ugyanakkor Párizsban és közvetlen környékén 246 ezer katonára és tengerészre, 7500 tiszt, valamint 250 ezer nemzetőr állott védelemre készen. Csupán tűzerekben volt hiány, amelyet azonban helyes szervezés mellett szinte napok alatt Párizs technikai foglalkozású lakossága biztosított volna.

A kormány a forradalomtól félt s nem is ok nélkül. Ezért egyetlen gondolata már csak a békekötés volt. A nép e szándékot látta s így a tüntetők már nemcsak a fegyverszünet ellen tiltakoztak, hanem a kommünt is éltették. 1871 január 28-án huszonegynapos fegyverszünetet, február 26-án pedig az előzetes békefeltételeket írta alá a kormány.

A kormány tevékenységének Párizs népe ellenállt. Február 24-én megválasztotta a Nemzetörség Központi Bizottságát és március 26-án pedig a Kommünt. — Az előzetes békefeltételek aláírásakor így ahelyett, hogy a fegyvert letették volna, még az ágyúkat is hatalmukba kerítették a párizsiak és a forradalmi hangulatú városrészek között szétosztották. A lakosság körében általános fegyverkezés kezdődött. Ugyanis a poroszok Párizsba való bevonulását akarták megakadályozni, amely az előzetes békefeltételek között szerepelt. A Nemzetörség Központi Bizottsága azonban ez akciót nagyon helyesen a megszállott negyedek elszigetelésére fordította. Ebben az időben a műszaki egységekre hárult a legnagyobb feladat. Az ellenségnek átengedett terület határán mindenütt barikádok emelkedtek, amelyeket viszont csak úgy tudtak ily hirtelen elkészíteni, hogy a lakosság is bekapcsolódott munkájukba. Győrök Leó itt is kivette a részét a munkából, majd

valószínűleg az ezt követő időben megkezdte a Montmartre erődítését. Már ebben az időben hangoztatta a védelemre való berendezkedés fokozását.

A március 18-i forradalom után az erődítési munkák némileg meggyorsultak. Amikor április 2-án megkezdődtek a harcok Párizs és a versaillesi csapatok között, Győrök főhadnagy valószínűleg a város északnyugati részén harcolt. A harcok folyamán tituntette magát és így hamarosan százados lett. Április 8-án létrehozták a „barikád bizottságot”, amelynek tagjai a Kommün két küldöttét s kerületenként egy-egy küldöttön kívül a mérnök-századosok voltak. E bizottságban természetesen Győrök Leónak is részt kellett vennie beosztásánál és rend-

3. kép. Az 1868-ban készült fénykép hátlapja

Abb. 3. Rückseite der Photographie vom J. 1868.

fokozatánál fogva. Szinnyei József „törzskari kapitány” kifejezése valószínűleg erre utal.

Párizs kulcsa ez időben a Porte Maillot volt. A védelmet ezen a részen maga Dombrowski tábornok vezette. Megtiszteltetésnek számít tehát, hogy „a Porte Maillot és környékének tűzérparancsnoka s a 2. genie-zászlóalj őrnagya lett Györök Leó.” E hely annál is inkább nehéz feladatot jelentett a védelmezőknek, mert e területet a Mont Valerien erőd tűzével elérte. Ezért Györök Leó az ágyúkat igyekezett teljesen elrejtve elhelyezni. Sikereinek titka az álcázott, a fedett útegek létesítésében, és a hidegvérű s pontos, összefogott tűzvezetésben rejlett. Eredményes tűzvezetésre utalnak a korabeli jelentések is. Április 11-én a Versaillesi Journal Officiel írta jelentésében: „A Porte Maillot ágyúútegei állandóan csapatainkat lövik.”³⁰ A Kommün hadijelentéseiben reá vonatkozó adatokat találunk: Április 24-én a „2. zászlóalj visszaverte a versailles-iak támadását Neuillynél és súlyos veszteségeket okozott nekik.”³¹ Még ebben a hónapban 26-án a Kommün hadijelentése szerint „Porte-Maillot: Tüzéreink elnémítottak öt versailles-i ágyút Courbevoie-nál.”³² E terület pedig mind a Porte Maillot-i parancsnoksághoz tartozott. Úgy látszik, hogy Dombrowski beosztottjában nem csalódott.

Tordai György szerint „Györök őrnagy azt a megtisztelő feladatot kapta a kommüntől, hogy irányítsa a vendome-i (vandom) oszlop, a napóleoni militarista politika emlékére emelt emlékoszlop lemondásának munkálatait: Györök a feladatot teljesítette.”³³ Györök L. Tivadarné apósa, Puskás Tivadarné pedig atyja elbeszélésére hasonlóképpen emlékezik.

Györök Leó ez időben a Porte-Maillot térségének műszaki és tűzérparancsnoka volt a család elbeszélése szerint. Ilyen nagyméretű műszaki feladatra ezért ideje aligha volt. Véleményünk szerint itt arról van szó, hogy a munkálatok vezetésével legmagasabb szinten megbízott Courbet Abedie nevű mérnököt bízta meg a munkálatok megtervezésével és kivitelezésével; s tanítványát és barátját, Györök műszaki őrnagyot e munkálatok ellenőrzésére kérte fel.

A fiatal őrnagyot Dombrowski tábornok mindig a legfontosabb helyre küldte. Így most a Forst d'Issy-be ment s ott átvette az erőd tűzér és műszaki parancsnokságát. Erről Szinnyei József könyvében így emlékezik meg: „a Commüne a romba lőtt Issy vár parancsnokává nevezte ki az ezen állásáról lemondott Eudes tábornok helyére.”

Ez akkor következhetett be, amikor a Nemzetőrség dezorganizálódva elhagyta Fors d'Issy-t s azt Cluseretnek kellett visszafoglalnia.

Így véleményünk szerint május 2-a és május 4-e között került hősünk Issybe. A hivatalos jelentés ugyanis e napon a következőket írja: „Issy erődjének helyreállítási munkálatai nagy erővel folynak.”³⁴ Ez valószínűleg Györök őrnagy munkáját jelenti. Május 7-én pedig már Dumont százados az erőd parancsnoka.³⁵ Györök Leó valószínűleg az erődítési munkák befejezése után pedig e napon visszatért a Porte-Maillot-i szolgálati helyére.

Életének e szakaszáról Györök Leó a családi körben szívesen beszélt. Azonban hőstetteiről, előléptetéseinek okairól alig ejtett néhány szót. Inkább az eseményekről, a forradalmi hangulatról beszélt. Ezért meglehetősen nehéz életének e szakára adatokat találni.

Május 21-én a város dél-délnyugati részén, a Porte Saint-Cloud-on keresztül egy Ducatel nevű párizsi lakos beengedte a városba a versailles-i csapatokat. Így azok még aznap a Grande Rue vonaláig és a Szajna partjáig terjedő városrészt elfoglalták. Dombrowski, hogy a bekerítést elkerülje, a Porte Maillot és előtte levő területet igyekezett kiüríteni. Állandó harcban vonult vissza a Montmartre irányában. Györök őrnagy a Montmartre-on rendezkedett be védelemre, amelynek erődítését korábban már megkezdte. A Vasárnapi Újságban közölt nekrológ szerint „a kommün kinevezte a rommá lőtt Issy vár, később pedig a Montmartre parancsnokává.” Szinnyei József szintén tud a Montmartre-i parancsnokságról. A családi elbeszélés is megemlékezik róla.

Györök őrnagy valószínűleg a Place de Roubaix felé vonulhatott vissza. Nagyrabecsült tábornoka, Dombrowski, május 23-án a Rue Myrrha-i torlaszon elesett. Dombrowski másnapi temetésén valószínűleg részt vett s így kerülhetett véleményünk szerint a Cimetière du Père-Lachaise környékére, ahol tábornokát eltemették. Ez magyarázná meg, hogy a végső küzdelmek során, május 27-én vagy 28-án, amikor fogságba esett, „a Mur de Feders... téren állott a kivégzőosztag” elé. De nem halt meg: „A fejének és szívének szánt lövedékek azonban csak a lábán ejtettek sebet. Az éj leple alatt igyekezett biztonságosabb helyre menekülni.”³⁶

Hogy a sebesült hol és mennyi ideig húzhatta meg magát, nem tudjuk. Tény, hogy felismerték és újra elfogták. A kivégzést a véletlen szerencse útján újra sikerült elkerülnie. Az azonban már fele-

4. kép. Györök Leó:
Pihenő gályarab.
Rajz 1871-ből

Abb. 4. Leó Györök:
Ruhender
Galeerensträfling.
Zeichnung
von 1871.

désbe merült, hogy hogyan történt. Büntetését átváltoztatták gyarmati kényszermunkára.

Györök Leó valószínűleg elhallgatta eredeti nevét. Garcin százados jelentésében ugyanis arról ír, hogy a „hadbírótság mindazokat, akiknek olasz vagy lengyel nevük volt, minden magyarázat nélkül halálra ítélték.”³⁷ Barrés a külföldi foglyok kegyetlen irtását megerősítette írásában.

A sebesült őrnagy az Aube nevű deportáló hajóra került. Az Aube-on ezután „kilencszáz társával együtt négy hónapig synylődött a bresti kikötőben; mialatt társai közül hatszáznál több elpusztult.” Elképzelhető, hogy milyen körülmények között élhettek a kommünárdok. A család elbeszélése szerint nemcsak a zsúfoltság és éhhalál végzett a szerencsétlen sorsú deportáltakkal, hanem a szomszúság is. A legegység higiénia is hiányzott. Takaró vagy egy kevés szalma sem állott rendelkezésükre. Ilyen körülmények között pihenő rabtársát rajzolta le Györök Leó (4. kép). E képről, — amely vázlatkönyvében volt, és sikeresen átvészelte a szörnyű megpróbáltatásokat, — külön kell szólnunk.

A véletlen folytán Györök Leó kis darab papírhoz és más alkalommal irónvéghez jutott. Vigasza most már a rajzolás volt. Lerajzolta a kapitányt is, akinek faggatására elmondta, hogy festőművésznek készült. A rajzzal megszerezte a kapitány jóindulatát. A kapitány maga csempészte neki a hajóra a szükséges vázlatkönyvet és rajzeszközöket. Egyik ezután készített rajza a kapitányról megmaradt a tőle kapott vázlatkönyvben (5. kép). A kapitány tovább ment jóindulatában s a sebesült Györök Leónak függőágyat adott, majd a hajó elindulásától naponta néhány órát engedélyezett a fedélzeten is

rajzolgatni. Ez adta a szökés gondolatát a szabadságot annyira szerető és azért harcolni is tudó mérnök-művésznek. Az utolsó napon, amikor még a francia part közelében tartózkodott az Aube, alkonyatkor a viharos tengerbe vetette magát. A legyengült sebesült alig tudott a haragos hullámok között a partra jutni a családi elbeszélés szerint. Mégis megmenekült. — Hogy hogyan rejtőzött el, hogyan és milyen úton került haza Magyarországra, nem tudjuk már. A családi visszaemlékezés szerint valamilyen szigetre jutott, ahonnan az otlakók segítették tovább. A tengerészműlttal rendelkező hős megtalálta a módját, hogy akár hajóval, akár csempészek révén hazajuthasson. Leidenfrost Gyula könyvében mésként írja le Györök őrnagy fogságbaesését és szabadulásának történetét. Semleges nézőként tüntette fel a mérnök-művészt, akit tévedésből hurcoltak el.³⁸ El kell vetnünk a Vasárnapi Újság 1892-ben megjelent cikkének kitételét: „A torradalom legyőzése után ő is fogságba jutott s gr. Andrassy Gyula akkori külügyminiszter hathatós beavatkozása menthette meg.”³⁹ Nem fogadhatjuk e véleményt már csak azért sem, mert a „külügyminiszter hathatós beavatkozása”-ra egyszerűen nem volt idő.

1871 végén érkezett haza Magyarországra, testben és lélekben egyaránt megtörve. Sebe, szívós szervezete ellenére, csak nagyon lassan gyógyult a kiállított nélkülözések miatt.

Életét is alig tudta (szerencséje ellenére is) megmenteni. De nemcsak testileg, hanem lelkileg is megtört. Menyasszonya — aki a család elbeszélése szerint szintén kommünárd volt — valószínűleg a harcok során elesett. Franciaországi barátai vagy

meghaltak, vagy deportálták őket. Többi barátja emigrációba kényszerült. Látta, hogy eszméit ebben az időben a haladó nyugateurópai országokban sem lehetett megvalósítani. Így a polgári fejlődésnek csak most induló Magyarországon a helyzetet kilátástalannak ítélte. Meghasonlott önmagával és távortartotta magát a kezdődő magyar munkásmozgalomtól. Magáramaradottságát fokozta az, hogy régi, meghitt kapcsolata is megszűnt atyjával. Györök L. Tivadar a már többször idézett levelében így ír: „Én sem tudok valami sokat írni róla (t. i. Györök Györgyről, a nagypjáról), mivel nem volt jó viszonyban édes Apámmal, s így személyesen csak egyetlen egyszer találkoztam vele az életben.”

A két kemény elhatározású ember pontosan akkor veszítette el egymást, amikor egymásra legjobban rá voltak szorulva. Mi lehetett ennek az oka? Minden bizonnyal a mindkettőjükben meglevő makacs és konok akarat. De talán az is közrejátszott, hogy Györök Györgynek, aki 1848 polgári eszméjéért rajongott, a kommunisztikus tanok már túl merészek voltak. Mindketten magukra maradtak s mindkettőjük tovább élte a maga emberkerülő, magábazárkózott és megnemértett életét.

„Híre megelőzte; mikor hazaérkezett, országszerte tudtak hőstetteiről. Magyarországon ugyan már nem volt üldöztetésben része, de szabadságvágyó lelke sehogysem találta helyét a dualizmus korának társadalmi viszonyai között” — írja róla Tordai. Csakhamar egy belga vasútépítő társaságnál vállalt mérnöki munkát. Állásából azonban valószínűleg 1873-ban kiesik, mivel a társaság csődbe jutott.

Az ismét munka nélkül maradt fiatalember megtakarított pénzének felélése után kénytelen volt újra anyai örökségéhez nyúlni. Ekkor már legalább az olasz, horvát, német, angol, francia nyelvet kellett beszélnie anyanyelvén kívül. Puskás Tivadarné visszaemlékezése szerint nyolc nyelven beszélt. Ezért barátai azt tanácsolták, hogy tegyen nyelvvizsgát. Így valószínűleg már az 1873—74. tanévben a pesti egyetemen a magyar—francia szakra be is iratkozott. Ugyanis oklevelét e szakon 1877-ben nyerte el. A fiumei főgimnáziumba került magyar—francia szakos tanárnak, ahova Trefort közoktatásügyi miniszter nevezte ki.

Szabadidejét főleg rajzolásra és festésre használta fel. Hamarosan felismerte, hogy mint nyelvtanárnak is fontos munkát kell végeznie. Elkészítette a magyar nyelvtant olaszok számára. Könyve 1839-ban Fiumében jelent meg.⁴⁰ Életének valószínűleg

ebből a szakából való az a fénykép (3. kép), amelyet a család a mai napig is őriz.

Életének e szakától kezdve haláláig nem találunk olyan adatot, amely politikai, világnézeti szemléletére határozott választ adna. Festményei általában tájképek. A végtelen tenger, magányos és monumentális sziklák, a hullámokkal dacoló szirtek dominálnak képein. Máskor bozoroézta kis tó, vagy mocsár idilli képe jelenik meg vásznán. Néha embernélküli kikötőzúgokat festett, amelyek fölött porkolábként sziklavár, vagy sziklaorom terpeszkedik. Mindezek derűs pasztell színekben kelnek életre, a felszabadult ember érzésével. E képek festésekor szabadnak érezte magát. Meghasonlottsága kicsendül ugyanakkor az olaszok számára írt nyelvtankönyvből: „Mit vonszolnak a majmok? — A fegyvereiket vonszolják.” „Győznek ők? — Ők nem győznek. — Más sem győz. — Senki sem győz. — Mindenki csak beszél.” „A bátrak győznek. — Ti is győztök? — Mi nem győzünk. — Csak a hatalom győz.” „Az ágyúk győznek.” „A bátrak lönek. — Melyik lödöz? — Ugyanazok lödöznek. — Bátor vagy te? — Mi okosak vagyunk. — Nem jó lödözni. — A jármak nem könnyűek.” „Ne siettesétek a fáradt (stanco) embert.” „Sokat kell küzdenünk az életben.”

Nyelvtankönyve sikert aratott. A hivatalos kritika elismeréssel nyilatkozott munkájáról. A tenger szerelmese Fiumében jól érezheti magát. Azonban Györök Leó mégis felmondta állását 1880-ban és Budapestre költözött. Tettének oka ez ideig ismeretlen. Talán első házasságának következménye ez? Első házasságából született Györök L. Tivadar nevű egyetlen gyermeke. Második házasságára vonatkozó adatot nem ismerünk. Újabb három év következik életében, amelyről nem tudunk számot adni. Azonban az 1883. év ismét fordulópontot jelent életében: Ekkor az október 10-én a Műcsarnokban megnyíló Képzőművészeti Társulat őszi kiállításán egy „olasz tengerparti tájképpel” szerepelt először a nagyközönség előtt.⁴¹ Leidenfrost szerint 1882-ben a Műcsarnok kiállításán szerepelt először Zapuntello nevű szirtjéről készült képével.⁴² 1894-ben a Műcsarnok téli kiállításán „Maremorto” Lacroma szigeten» című képével szerepelt. A kritika a már ismert festőművészek (Than Mór, Lotz Károly, Székely Bertalan, Benczúr Gyula, Vastag, Baditz, Margitay) munkái után a következőket írja: „A »Maremorto« Lacroma szigetén Györök Leót dicséri mesteréül. Frissen, erőteljes ecsettel s a hideg színhatás szükségképeni felhasználásával festett tájkép.

5. kép. Györök Leó: Az Aube nevű
deportáló hajó kapitánya.
Rajz 1871-ből

Abb. 5. Leó Györök: Kapitän
des Deportiertenschiffes Aube.
Zeichnung von 1871.

Györök egyike ama ritka művészeknek, kik széltében-hosszában bekalandozva a Földközi-tengert, értékes tanulmányanyaggal térnek meg otthonukba.¹⁴ A bíráló és a közönség szívesen fogadta a pontos rajzú, friss színekkel festett képeit. E bátorításra még többet foglalkozott a festéssel, s ez időtől kezdve csaknem minden kiállításon szerepelt.

1884—85. tanévben a budapesti IV. kerületi községi főreáliskola „ideiglenes minőségben” alkalmazta „francia nyelv és irodalom tanítására.”¹⁴ Munkájával meg lehettek elégedve, mert rendes „tanárrá Györök L. Györgyöt a tanács 1886. augusztus hóban választotta.”

Ettől az időtől kezdve itt tanított élete végéig. Most, hogy biztos kenyér volt kezében, a művészettel is intenzívebben foglalkozhatott.

A tanév fáradalmait szeretett tengerén, az Adrián pihente ki. A nyári szünidőben a tengeren két hónapig szabadon vitorlázgatott. Szinnyei Otmár barátja szerint: „Szünidejét évek óta a vitorlás sportnak szentelte és bérelt bárkákon, sokszor akkorán, hogy csak kuporogva fért el benne harmadmagával, bejárta az Adriát és minden ilyen útjáról egy jó csomó vázlattal megrakodva tért haza.”¹⁵ Később hajót vett, de az kicsinek bizonyult. Egyetlen vágya csupán az volt, „hogy olyan kedvére való hajón járhasson-kelhessen, amelyen ő az úr, és amellyel oda mehet, a hova neki tetszik.” Ezért a már említett első „kis hajóját, mely félakkora volt, mint a tervezett új vitorlás, megvette a tengerészeti hatóság és gyakorló hajónak használta.” Ez utóbbi mondat arra enged következtetni, hogy e kisebb hajó is jól megépített alkalmatosság volt, de Györök Leó különleges céljaira nem felelt meg a méretei miatt.

A hajó eladása utáni nyáron újra bérelt járművön járt a tengeren. Mindig vitorlást bérelt ezekre az utakra, a gőzhajót kevésbé szerette: „Sokszor mondogatta, hogy a vitorlázás a legszebb tudomány.” A későbbiek folyamán ezért igyekezett a szerény tanári fizetéséből, valamint képzőművészeti alkotásainak honoráriumából céljainak megfelelő vitorlást építeni.

Szinnyei Otmár idézett könyvének első fejezetében elmondja megismerkedésük történetét. Györök Leót hallgatag, szenvedélyekkel teli szelíd embernek festette le. Első látogatásakor „a szekrény tetején... két vitorlás-hajó modell” állott a most már tanár-festőművész lakásán. E látogatás 1889-ben zajlott le. Györök ekkor megmutatta Szinnyei Otmárnak egy tengeri vitorlás elkészült tervrajzait, amelyet saját maga tervezett. 1890-ben a hajó már csaknem teljesen készen állt. Mint Szinnyei írja: „Eleinte vállalkozó szellemű barátunk még ácsokat is csak nagy nehezen tudott kapni, mert — mint mondták — olyan munkához nem fognak, a mely csak felsüléssel végződik.” „A vitorlás Portoróban, ezen a nagymúltú hajóépítő telepen készült. A tengerparti népség eleinte sokat mulatott a szárazföldi nyelvmesteren, aki belekontárkodott a hajóácsok mesterségébe. A csúfolódás azonban lassanként nagy tiszteletté változott át. A magyar tanár olyan hajót épített, amelynek ezen a vidéken még nem látták párját. Volt is ajánlkozó bőven, aki matróz-

nak akart elszegődni rája, de Györök csak azt a két hajóácsot fogadta fel, akik az építkezésben segédkeztek” — írja Leidenfrost Csorba Sándor elbeszélése alapján, aki maga is részt vett e hajó egyik nyári útján.⁶⁶

Hajóját „Kurul” névre keresztelte. E név Szinyeyi Otmár és Leidenfrost egybehangzó véleménye szerint a turul szóból származik (7. kép).

A Kurulra Györök Leó és kisdud baráti köre 1891 július 8-án szállt fel. Az utasok a következők voltak a két matrónon kívül: Györök Leó mint tulajdonos; kisfia Györök L. Tivadar mint hajóinas; „egy geográfus, egy művésznövendék, egy filozófus és én”, — írja Szinyeyi Otmár.⁶⁷ Útirányuk Canale di Mezo, Zara, Spalato, a végcél Ithaka volt. Nagyon jellemző módon a hajóra az akkori szokással ellentétben nem az osztrák—magyar lobogó, hanem a magyar trikolor került.

Györök Leó a Kurullal 1895-ig vitorlázott. Ekkor már a sok megpróbáltatáson keresztül ment szervezete nem bírta el a tengeri hajózás fáradságait s ezért a Kurult dr. Schmidt Sándornak eladta. Ek-

kor a hajó modelljét a Közlekedésügyi Múzeumnak ajándékozta Leidenfrost szerint. Dr. Mészáros Vince szíves levélbeli közlése szerint a modell a második világháború folyamán elpusztult, csupán fényképe maradt meg. Hajójának modelljét a Közlekedésügyi Múzeumnak ajándékozta.

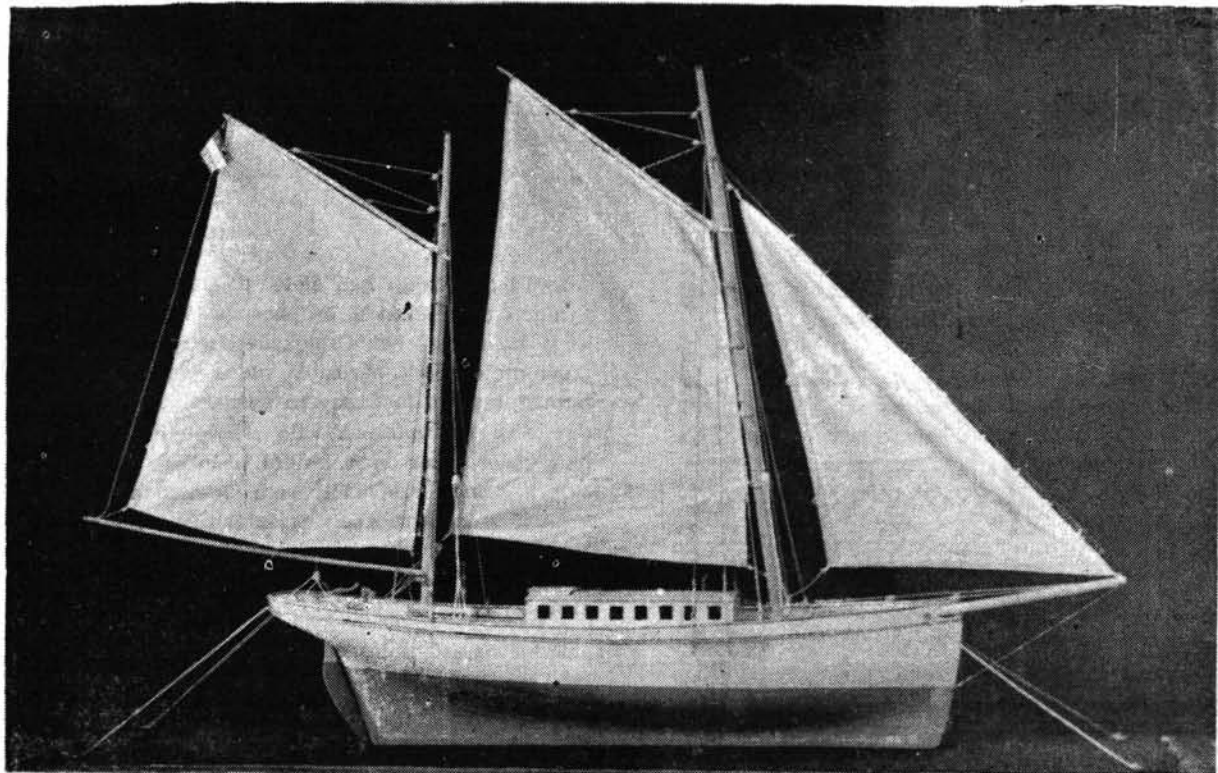
Nagy megpróbáltatás lehetett vitorlásának eladása a szabadságszerető művész számára, kinek „hidegvérű tengerész” voltáról, tengerészeti tudásáról és a pontosan vezetett hajónaplójáról, még az elbeszélések alapján is elismeréssel nyilatkozott a tengerkutató szakember, Leidenfrost Gyula. Györök Leó bármennyire is ismerte a tengert, mindig új szépségeket fedezett fel. De nemcsak elméleti és gyakorlati tengerész tudása volt, ismerte a partot is történelmével, lakóival együtt. Szinyeyi Otmár sok tengerész élményt hallott tőle, sok alkalommal volt e kis társaság vezetője a történelmi emlékek meglátogatásakor. Ő maga pedig az Archaeológiai Értesítőt is felkereste levelével 1887 augusztus 3-án Spalatóból, amikor úgy találta, hogy IV. Béla király Klisában elhalt leányainak homokkő koporsója porladozik.⁶⁸ Györök Györgynél ezek az utak nem sportteljesítmények voltak, hanem művészi élménygyűjtését, történelmi olvasmányai színterének bejárását jelentették. De közben sokkal többet tett ennél.

Amióta a Kurult megépítette, alkalma nyílt arra, hogy minden útjára néhány vállalkozó szellemű tudóst, irodalmárt, művészt vigyen magával. Ezzel igyekezett figyelmüket a tenger és elsősorban az Adria felé fordítani. Vendégei között szerepelt Szinyeyi Otmár malakológus, Csorba Sándor, a Műegyetem titkára, Thaisz Lajos és Pályi Sándor botanikus, Tangl Ferenc, Pekár Mihály orvosi szakíró, Pauler Ákos filozófus, Nagy Lajos, az általa bevezetett gyorsírási rendszer megalkotója, Halassy Gyula 1848-as honvédszázados és későbbi politikus, Tóth Béla zornaliszta, Edvi-Illés Aladár és Mendlik Oszkár festőművészek.⁶⁹ Több név nem ismert, de annyi bizonyos, hogy a Kurul utasainak száma jóval több volt.

6. kép. Györök Leó
1880 körül készült
fényképe

Abb. 6. Photographie
des Leó Györök
gegen 1880.

7. kép. A „Kurul”, Györök adriai vitorláshajójának modellje

Abb. 7. „Kurul” Modell des adriatischen Segelschiffes von Györök

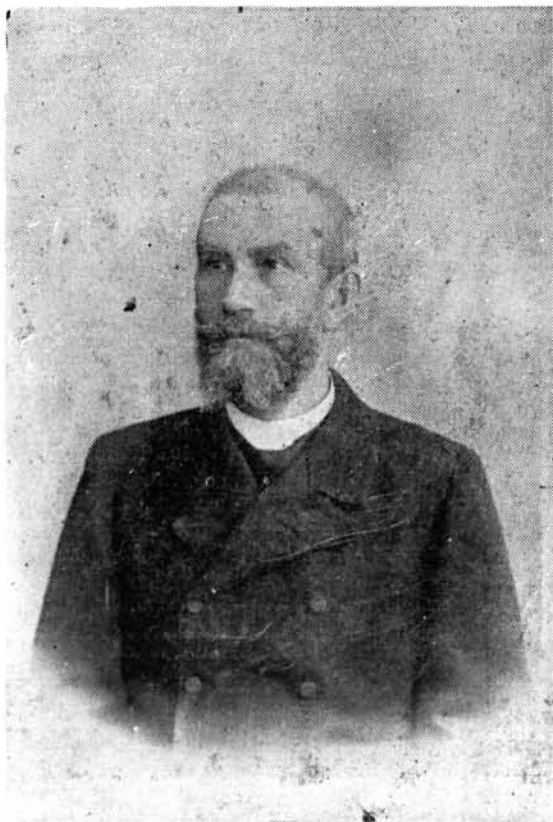
Györök Leónak azonban nemcsak nyarai, hanem telei is eseménydúsak voltak. A tanítási órák után festegétt, készült a kiállításokra. 1890-ben Hankó szerkesztésében egy természettudományi ismeretterjesztő könyv jelent meg. Az iniciálékat Györök Leó rajzolta hozzá.⁵⁰ Ugyanezen évben jelent meg a tanárnézőnek kalandos tengerész történeteket leíró könyve az ifjúság számára, amelynek ábráit és képeit a könyv borítólapjával együtt saját maga rajzolta.⁵¹ 1892-ben pedig Szinyei Otmár könyve jelent meg, amelyhez az illusztrációkat szintén ő készítette el.

Munkabírása, folytonos tevékenysége töretlen. Tanít, fest; nyaranként a tengeren bolyong rajzolgatva. 1895-ben betegeskedni kezdett. Minden biztonnal 1895 és 1899 közötti időből származó fényképe, amely a család ajándékként került a Balatoni Múzeumba (8. kép), koránál idősebb, megtört férfi képét mutatja.

Lussinpiccolóban telket vásárolt, hogy ott villát

építsen magának. Most már minden terve az volt, hogy nyugdíjba vonulva itt letelepedjen. S ha már hosszabb tengeri utakra, a meghitt bolyongásokra megrongálódott egészsége miatt nem is gondolhatott, de szeretett tengere partján akarta életét csendes festegetés közben leélni. Azonban a csendes nyugdíjas élet reményei hamarosan szertefoszlottak.

„1899 december 15-én déli órákban, életének 52-ik évében, rövid szenvedés után hirtelen elhunyt” — írja gyászjelentése.⁵² E rövid sorok mögött nemcsak tragédia, hanem a tényekkel való bátor szembenézés és az élettel való tudatos leszámolás rejlik. December 10-e táján egymásután két ízben is féloldali szélütés érte. Györök Leó nem tudta életét ilyen körülmények között elképzelni. Pár napi tépelődés után reménytelen helyzetét felmérve, elbúcsúzott a világtól. Néhány napra a második szélütés után fegyverrel, önkeze által vetett véget életének, amelyet a kivégzőosztag gyilkos golyói is elkerültek. 1899 december 18-án kísérték utolsó útjára szerettei

8. kép. Győrök Leó
öregkori fényképe
(1895—99 között)

Abb. 8. Bild Leó Győröks
im hohe Alter
(zwischen 1895—99)

Győrök György Leó élete útjának megismerése során, egy rendkívül érdekes és megnyerő ember képe bontakozik ki. Cselekedeteit egész életében a megfontoltsággal párosult tudás vezette. Emberi humánuságtól átjárt egyéniségének következménye a Párizsi Kommunben való részvétele is. Csendes, hallgató ember volt, akiből azonban nem hiányzott a nemes szenvedély sem. Jelmondata (Inkább a halál, mint a rabság!) egész életében végigkísérte. Szerénysége meggátolta abban, hogy hőstetteiről és kalandjairól részletesen beszámoljon, vagy leírja azokat.⁵³

E kis összefoglalás célja a teljességre való törekvés nem lehetett. Csupán szeretnénk felhívni a figyelmet megyénk szülőltére, Győrök Leó György őrnagyra, a Párizsi Kommun hősi harcosára. Arra a kommunárdra, akit Párizsban idegen ember létére egyre számottevőbb feladatok elvégzésére tartottak alkalmasnak. A munkásmozgalmi tankönyvekben a magyar kommunárdok közül általában csak Frankel Leó munkaügyi miniszter tevékenységével szoktak legfeljebb néhány sorban foglalkozni. Pedig többen, így Győrök is, megérdemelnék, hogy alaposabban megismerkedjünk velük.

„a kerepesi út melletti temető halottas” házából. A sokat átélt Győrök Leónak a főváros dízsírhelyét biztosított a Kerepesi úti temető 28-as parcellájában, ahol ma is nyugszik.

Füzes F. Miklós

Jegyzetek

- ¹ Dékány András: Az elveszett sziget. Budapest, 1961. p. 308.
- ² Györök L. Tivadar kertészeti felügyelő levele a Keszthelyi Balatoni Múzeum hajdani igazgatójához, dr. Darány-Dornyai Bélához. A levél keltezése „Keszthely 1953. VIII. 9-én”.
- ³ Ezt a kis összeállítást elsősorban a Györök család ma élő tagjainak értékes útmutatásai tették lehetővé. Őszinte köszönetemet fejezem ki ezen a helyen is özv. Györök L. Tivadarnénak és Puskás Károlynénak (született Györök L. Nelly) nemcsak az útmutatásáért, hanem a kéziratot feljegyzés, a fényképek Balatoni Múzeumnak való átadásáért is.
Györök L. Tivadar és leánya Györök L. Nelly nevükben a „Leó” utónevet rövidítve Györök Leó iránt érzelmi tiszteletből használták.
- ⁴ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1896. IV. 125–126. hasáb.
- ⁵ Dr. Mithay Sándor volt szíves e témához tartozó adatait átengedni. Baráti támogatását ezen a helyen is köszönöm.
- ⁶ Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története. Genf, 1865. II. p. 198.
- ⁷ Nagyatádi rk. plébánia halálórási anyakönyve I. kötetének 200. o.
Novák Vilmos lekötelező szívességét a helyen is köszönöm.
- ⁸ Györök György: Eljárások s okiratok elemzése helységbírák számára. Pest, 1853.
U. ő: A község bírása, vagy eljárások törvénykezési küldöttségekben. Pest, 1854.
- ⁹ Pápa város tanács jegyzőkönyve: 132/655; 188/891; 167/787; 186/878; 215–216.
- ¹⁰ György György (szerk.): A devecseri 1857/58. évi Színműkedvelők Évkönyve. Sopron, 1859. Nyomatott Romvalter Károlynál.
- ¹¹ Györök György (szerk.): i. m. p. 13.
- ¹² Györök György (szerk.): i. m. p. 15.
- ¹³ Györök György (szerk.): i. m. p. 19.
- ¹⁴ Műsorukon a következő színművek szerepeltek:
I–II. előadás. (Györök György): Mi is teszünk valamit.
III–IV. előadás Berzsenyi Károly: Két huszár, egy bakancsos.
V. előadás, Szigeti József: Becsületszó.
VI. előadás. Fekete Soma: Legjobb az egyenes út.
VII. előadás. (Györök György): Férfj egy órára.
Ilz Sándor: Ő nem féltékeny.
VIII. előadás. Cató Pál: Fiatal házaskok, vagy megházaskodtam.
IX. előadás. Görney: Angolosan.
(Györök György): A műkedvelők.
- ¹⁵ Dr. Klempa Károly: Az első keszthelyi nyomda. Pannónia, VIII. (1943).; Pannóniai Könyvtár. 73. füzeté. p. 5.
- ¹⁶ Dr. Klempa Károly: i. m. p. 4. 6.
- ¹⁷ Dr. Klempa Károly: i. m. p. 8.
- ¹⁸ Sági János: Keszthelyi Hírlap. 1937. április 14. 21.
- ¹⁹ Dr. Sági Károly szíves szóbeli közlése. Adatait és baráti támogatását külön szeretném megköszönni e helyen is.
- ²⁰ Csák Ella szíves szóbeli közlése.
- ²¹ Néptanítók Lapja. 1872. p. 738.
- ²² Dr. Mithay Sándor közlése.
- ²³ Tordai György: Élet és Tudomány. X. (1955) p. 291.
- ²⁴ Szinnyei Otmár: Magyar lobogó alatt az Adrián. Budapest, 1892. pp. 47–48.
Illusztrálta és a borítólapot tervezte Györök Leó.
- ²⁵ Leidenfrost Gyula: Kék Adria. Budapest, (évszám nélkül) p. 21.
- ²⁶ Szinnyei J.: i. m. IV. 126–128. hasáb.
- ²⁷ Művészettörténeti Dokumentációs Központ Adattára.
- ²⁸ A francia–porosz háború és a Párizsi Kommun történelmi eseményeinél felhasznált irodalom:
Lissagaray, Prosper: Geschichte der Kommune von 1871. Berlin, 1956. I. kiadás.
Marx, Karl: A polgárháború Franciaországban. Gyoma. é. n.
Duclos, Jacques: A Párizsi Kommun. Budapest, 1962.
Vasárnapi Ujság 1869, 1870, 1871, 1872. évf.
- ²⁹ Vasárnapi Ujság 1870. p. 483. és Vasárnapi Ujság 1900. 1. szám.
- ³⁰ Duclos, J.: i. m. p. 138.
- ³¹ Duclos, J.: i. m. p. 164.
- ³² Duclos, J.: i. m. p. 166.
Duclos, J.: i. m. p. 140.
- ³³ Tordai Gy.: i. m. p. 293.
- ³⁴ Duclos, J.: i. m. p. 189.
- ³⁵ Duclos, J.: i. m. p. 196.
- ³⁶ Tordai Gy.: i. m. p. 294.
- ³⁷ Duclos, i. m. p. 273.
- ³⁸ Leidenfrost Gy.: i. m. p. 22.
- ³⁹ Vasárnapi Ujság, 1892.
- ⁴⁰ Györök, Leó Gy.: Grammatica metodica della lingua ungerese con exercisi pratici. Fiume, 1880.
- ⁴¹ Vasárnapi Ujság. 1883. p. 668.
- ⁴² Leidenfrost Gy.: i. m. p. 22.
- ⁴³ Vasárnapi Ujság. 1894. p. 823.
- ⁴⁴ Kemény Xavér Ferenc: A budapesti IV. kerületi községi főreáliskola története. Budapest, 1897. pp. 206–207.
- ⁴⁵ Szinnyei O.: i. m. p. 5.
- ⁴⁶ Leidenfrost Gy.: i. m. p. 23.
- ⁴⁷ Szinnyei O.: i. m. p. 7.
Sajnos a társaság tagjainak nevét Szinnyei O. nem jegyezte fel. Azonban a Széchenyi Könyvtárban található útleírásának példányába ismeretlen kéz grafitirronnal a „művésznövendék” szóhoz Mendlik Oszkár, a „filozófus” szóhoz Pauler Ákos nevét jegyezte. Leidenfrost is említi Mendlik Oszkár nevét.
- ⁴⁸ Györök Leó: AÉ. 1887. p. 445.
- ⁴⁹ Leidenfrost Gy.: i. m. pp. 24–25.
- ⁵⁰ Hankó V.—Szerényi H. (szerk.): Természettudományi

olvasmányok. Budapest, 1890. „Művészi iniciálékkal Györök Leó-tól”.

⁵¹ Györök Leó Gy.: Lázadó hajósnép viszontagságai a Csöndes tengeren, Való történet. Az ifjúság számára írta és rajzolta. Budapest, 1890.

⁵² A Magyar Nemzeti Galéria Adattára őrzi gyászjelentését.

⁵³ Komoly nehézséget jelentett e munka folyamán az eddig megjelent életrajzi összeállítások szűkreszabottságából eredő félreérthető kifejezések használata, és az, hogy némely életrajzot barátok elbeszélései alapján készítették. Forrásaink közül ki kell emelni Szinnyei J. és Szinnyei O. munkáját. — Szinnyei J. könyvének adatai Györök L. Tivadartól és magától Györök Leótól származnak. Mégis revideálandó adatokra bukkantunk. Például a könyv szerint Györök Leó a bresti hadikikötőből szökött meg. Özv. Györök L. Tivadarné pedig határozottan emlékezik apósa elbeszélésére, hogy szökésekor először egy kisebb szigetre került a francia határon, ahonnan továbbszökését az ott lakók segítették, Puskás Károlyná atyja elbeszéléseire hasonlóképpen emlékezik. De hadikikötőből való szökést feltételezni illuzórikus is.

Szinnyei O. munkájával kapcsolatban a mű szépirodalmi jellege erősen kifogásolható. Mégis mint szemtanú döntő fontosságú adatokat szolgáltatott vendéglátójának életével kapcsolatban. Ilyen vonatkozású adatai közül eddig a legkevesebbet nála kellett revideálni. — Leidenfrost könyve szintén hasznos tudnivalókat rejt magában, annak ellenére, hogy adatait elbeszélések alapján s a fentemlített két könyv segítségével állította össze. Ennek megfelelően több adatát kellett javítani, de ugyanakkor a tengeren vitorlázgató Györök Leóról s hajójának sorsáról felbecsülhetetlen adatokat gyűjtött. — Szentiványi Gyula a Budapest c. folyóirat 1945. évfolyamában írt Györök Leóról. Cikke újabb adatokat nem tartalmazott. — Györök György életére vonatkozóan a legfontosabb adatokat unokájának levele tartalmazza. Itt a nehézséget az események nem időszerinti, hanem tartalom szerinti csoportosításban kerültek tárgyalásra. — Végül forrásaink közül meg kell említeni Tordai György cikket, amely a fenti forrásokon alapul. Azokból csak az egybehangzókat ismertette. Másik forrása a család elbeszélése volt. Adataink azonban még így is hiányosak.

Zur Biographie von György Györök und Leo Györök

Das bedeutendste Ereignis des Lebens von Leo Györök war die aktive Teilnahme an den Kämpfen der Pariser Kommune. Obwohl man sich mit seinem Lebenslauf mehrfach beschäftigt hatte, lassen neue ans Tageslicht geförderte Angaben die Wiedererweckung seines Andenkens notwendig erscheinen. — Insofern der Lebenslauf eines Menschen ohne Kenntnis des Elternhauses nicht zu beurteilen ist (durch dessen alltägliche Begebenheiten ja seine spätere Tätigkeit stark beeinflusst wird), gelangen wir zur Person seines Vaters, György Györök.

György Györök. Geb. 25. April 1815 in Pápa (Kom. Veszprém). Über sein Kindes- und Jugendalter weiss man wenig. Er war als Prämonsträer Professor in Kaschau, später als Pächter in Paks tätig. Nach Pápa zurückkommend war er während des Freiheitskrieges 1848/49 Stadtanwalt und Auditor des Landwehrebataillons von Pápa. Nach Untergang des Freiheitskrieges auch materiell bankrott geworden, musste er flüchten. In dieser Zeit war er Gutsverwalter, später Advokat und Verfasser von zwei juristischen Büchern. — Im J. 1857 taucht er in Devecser (Kom. Veszprém) als Bezirksnotär auf, wo er sich mit Organisation von Schauspielen und mit Schreiben von Theaterstücken beschäftigte. Im J. 1861 hat er in Balatonfüred (Kom. Veszprém) eine Zeitung herausgegeben; im J. 1862 war er Besitzer einer Druckerei. Seine Druckerei wurde im J. 1863 nach Sopron, später (1866) nach Keszthely übersiedelt. Seine Redaktionstätigkeit wurde in beiden Städten fortgesetzt. Später fungierter als Professor in Óbuda, Somorja, Jászberény und Tisza-Abádszalók. In der letztgenannten Gemeinde starb er im J. 1888.

György Leó Györök. Geboren in Pápa, den 22. April 1847. Über sein Kindesalter wurde nur soviel überliefert, dass sein zeichnerisches Talent sich frühzeitig gemeldet habe. Sein Vater, selbst Verfertiger von Holzschnitten, trachtete diese Fähigkeit seines Sohnes entwickeln zu lassen. Nach Absolvierung der Mittelschulen wurde der Junge in die Marineakademie in Fiume aufgenommen. Später absolvierte er hier als Fregattenleutnant. Enttäuscht aber des Seemannslebens begab er sich als Erzie-

her nach Cardiff. Im Schuljahr 1867/68 finden wir ihn als Hörer der École des Ponts et Chaussées und der École des Beaux-Arts in Paris. Auch die philologischen und literarischen Vorlesungen der Sorbonne wurden durch ihm besucht. Die Genossen haben seine Aufmerksamkeit auf die Malerschule von Gustave Courbet gelenkt, die er des öfteren besuchte. Der Meister und Leo Györök haben sich gegenseitig zu schätzen gelernt. Dieses Verhältnis vertiefte sich später in eine Freundschaft.

Beim Ausbruch des preussisch—französischen Krieges fühlte sich Leo Györök verpflichtet, zur Verteidigung des Landes, als seines Gastgebers, zu eilen. Er hat der Schlacht bei Sedan beigewohnt. Von hier flüchtete er nach Belgien, bald kehrte aber nach Paris zurück. Den 17. September 1870 ergriff er auf die berühmt gewordene Veranlassung von Victor Hugo zur Verteidigung der Stadt Paris wieder die Waffe. Auf Grund seiner Bildung wurde er in eine technische Einheit eingeteilt. In dieser Eigenschaft hat er Fortifikationsarbeiten durchgeführt.

Als der Kampf zwischen der Truppen von Versailles und von Paris einsetzte, fand man ihm (wahrscheinlich als Oberleutnant) am nordwestlichen Randgebiet der Stadt. Er hat sich hier ausgezeichnet und wurde zum Hauptmann befördert. Als Ingenieurhauptmann war er Mitglied der Barrikadenkommission und als Major bald auch Kommandant des 2. Geniebataillons (gleichzeitig auch Artilleriekommandant von Porte-Maillot und Umgebung). Auf Veranlassung von Courbet hat er die technischen Arbeiten des Niederwerfens der militärischen Gedenksäule kontrolliert.

Anfang Mai kam er nach Fort d'Issy, wo die ruinierten Fortifikationen möglichst schnell ausgebessert werden sollten. Der Einfall der Truppen von Versailles ereilte ihn bei Porte Maillot. Kämpfend zog er sich in die Richtung Montmartre zurück. Den 27. Mai wurde er gefangen genommen und auf dem Platz Mur de Feders bald vor die Justifizierungsabteilung gestellt. Das Geschoss traf aber nur seine Beine. Es ist ihm gelungen, in der Nacht zu

entfliehen, wurde aber wieder verhaftet. Der Hinrichtung hat er trotzdem wieder ausgewichen: wurde nämlich deportiert. Vom Schiff Aube sprang er beim französischen Meeresufer ins stürmische Meer hinein und hat sich somit gerettet.

Ende 1871 kam er nach Ungarn zurück. Zuerst war er als Ingenieur tätig, später erwarb Professoren-Diplom am französisch-ungarischen Fach der Pester Universität. Als Professor war er in Fiume und in Budapest bis zu seinem Tode tätig. Bereits in Fiume hat er sich mit Zeichnen und Malen regelmässig beschäftigt. Seit 1883 nahm er fast an allen Ausstellungen teil. Zur Sommerzeit hat er auf befrachtetem, bald auf selbstprojektiertem und gebauten Schiff auf der Adria gesegelt und zeitweise gemalt. Auf solche Ausflüge wurden jedes Mal einige Gelehrten und Maler mitgenommen. In Fiume hat er eine Schulgrammatik, in Budapest auch einen abenteuerlichen Jugendroman geschrieben und mehrere Bücher illustriert.

Dezember 1899 wurde er von Gehirnblutung getroffen, wodurch seine halbe Seite erlahmte. Leo Györök, der sein Lebtag für die Unabhängigkeit gekämpft hatte, konnte sich das Leben unter solchen Umständen nicht vorstellen. Nach einiger Grübeleien hat er sich seine Lage vermessen und sein Leben am 15. Dezember mit Selbstmord beendet. Die Hauptstadt hat ihm im Friedhof an der Kerepesi-Strasse eine Ehrengrabstätte versichert.

Verfolgt man den Lebenslauf von Leo Györök, entfaltet sich das Bild eines talentvollen, freiheitsliebenden Menschen ausserordentlich sympatischen Charakters vor uns. Er prahlte mit seinen Taten niemals, hatte nie gern darüber zu sprechen. Nach seiner Rückkehr konnte er sich in die Gesellschaft der Habsburgenherrschaft nicht fügen. Auf den letzten Teil seines Lebens drückte der Sturz seiner Ideen (den er niemals zu verschmerzen und für den er sich durch seine Bilder nie entschädigt zu fühlen vermag) den Stempel auf.

Miklós F. Füzes

Modern Dunántúl egy elfelejtett veszprémi folyóirat

Veszprém megye kitűnő hírlap- és folyóiratbibliográfiáját lapozgatva,¹ a csaknem háromszáz, 1820—1956 között megjelent lap jellegét vizsgálva, néhány érdekes megállapítást tehetünk. Először az, az egyébként nemcsak vidékünkre jellemző tény tűnik fel, hogy igen sok, érdekes programmal, tervekkel jelentkező napi-, vagy hetilap szűnt meg néhány szám megjelenése után. Az új meg új kezdeményezések indulása és kilobbanása különösen a XIX—XX. század fordulóján jellemző a veszprémi sajtóéletre. 1890—1914 között 92 lapot indítottak a megyében, javarészt a megyeszékhelyen, Veszprémben. De ugyanezen idő alatt csaknem ugyanannyi szűnt meg.

Ezek a kérészéletű lapok hol a szerkesztők szalmaláng-lelkességének, nem kielégítő szakértelmének s természetszerűleg tökehiányának, hol a közönség érdektelenségének, közönyének köszönhetőek gyors elmúlásukat.

Egy másik, még az előbbinél is figyelemreméltóbb jelenség a politikai és társadalmi mondanivalójú lapok pártállása, világnézeti megoszlása. 1890—1914 között 18 kormánypárti, 10 mérsékeltellenzéki: „48”-as, 3 kifejezetten katolikus és 4 mérsékelt liberális színezetű lapot indítottak megyénkben.

Egyáltalán nem túlzás, ha megállapítjuk, hogy az első világháború előtti helyi sajtóban szinte egyáltalán nem jutott szóhoz a haladó polgárság, mégkevésbé a munkásság. A sajtó tehát híven képviselte azt a feudális, félfudális és klerikális felfogást, ami általánosságban jellemezte a megye gazdasági, társadalmi és politikai helyzetét.

Éppen e lehangoló körkép miatt tartom fontosnak, hogy egy ugyancsak rövidéletű hetilapra hívjam fel a figyelmet, melynek olvasása, éppen a többi helybeli politikai sajtótermék sivárságával, színvonaltalanságával összevetve még ma is, félszázad múltán sem időszertelen vagy fárasztó. A Modern Dunántúl című lap ez, amely a társadalmi változás követelésének igényével, szokimondó, harcos kritikával, a modern művészet melletti agitá-

ciójával igyekezett tespedtségéből a helyi, sőt a megye határán túli közvéleményt is felrázni. Fejlécén büszkén viselte a „társadalmi hetilap” alcímet és jelentőségét a kitűnő bibliográfus bizony kissé lebecsülte, amikor csupán az irodalmi-művészeti lapok között tett róla említést.²

Óvakodva attól, hogy jelentőségét túlbecsüljük, már maga az a tény, hogy a püspöki városban, az egyházi és világi nagybirtokosság által fejlődésképtelenné tett Veszprémben ez a lap, ha rövid ideig is, de megjelent, igen figyelemreméltó jelenség. Jelzi a haladó erők meglétét, még, ha csirájában is; egy olyan közösségben, melynek számunkra tiszteletet parancsoló „haladó hagyományai” a Tanácsköztársaság eseményeitől eltekintve nemigen voltak ismereteseek. S miután egyik szerkesztője éppen a Tanácsköztársaság egyik prominens veszprémi alakja, majd vértanúja lett, mutatja azt az utat is, melyen elindulhatott a város egyik-másik haladó polgára, értelmiségije.

A Modern Dunántúl első száma 1910 szeptemberében jelent meg, utolsó, tizedik száma decemberben.³ Rövidéletű, hamar abbamaradt lapocskává volt ez is? Kétségtelenül, ám azt figyelembe kell vennünk, még ha megszűnésének pontos okát nem is tudjuk, hogy az egyetlen lap volt, melynek megszüntetése az uralkodó osztály helyi képviselőinek érdekében állott. Valószínűleg nem tiltották be, csak éppen más módon tették lehetetlenné megjelenését, s ezzel együtt útját állták mindannak a sokatígérő, értékes kezdeményezésnek, melyeket a lap szerkesztősége és szűkebb köre szervezett.

Annak érdekében, hogy a Modern Dunántúl helyi és szélesebbkörű szerepét megvilágíthassuk, szükséges legalább néhány szóval a századeleji Veszprém társadalmi-gazdasági helyzetét ismertetni. A feladat nem könnyű, mivel a város társadalmi és gazdasági fejlődésrajzának kimunkálásával történéseink még adósak. A kérdés egyáltalán nem érdektelen, hiszen Veszprém talán a legjellemzőbb példája a Dunántúlon annak, hogy az egyházi földesúr

és a megye nagybirtokú nemesei több mint kétszáz esztendőn keresztül hogyan akadályozhatták a városi polgárság törekvéseit, vetették vissza a meginduló kezdeményezéseket. A feudális kötöttségek érvényesülése, a városi polgárság önállósulási törekvéseinek elnyomása bizonyára sokban hozzájárult ahhoz, hogy a kapitalista fejlődésnek már a kezdetén Veszprém fokozatosan visszasüllyedt a provinciális kisvárosok sorába, hiszen az iparfejlesztésnek, az új kereskedelmi útvonalok kialakulásának befolyásában az itt érvényesülő hátrahúzó erők helyett ellenkező előjelű tevékenység is szerepet kaphatott volna.

A városi önállóságért vívott küzdelem XVIII—XIX. századi eseményeinek meglehetősen objektív leírásával Véghy Dezső nevéhez fűződik a város-történeti irodalom megindulása.⁴ Majd a statisztikai adatok fényében láthatjuk megvilágítva Veszprém XIX., illetőleg XX. századeleji társadalmi-gazdasági tagozódását.⁵ Településtörténeti szempontból, a társadalmi fejlődés részletes vizsgálatának igénye nélkül tárja fel a város építészeti múltját Korompay György.⁶ Újabbban a vidéki városokról összeállított tanulmánykötet vonatkozó adatai,⁷ méginkább a megye helytörténeti lexikona⁸ adnak a vizsgálódásokhoz újabb szempontokat.⁹

Főleg a statisztikai adatok vizsgálatával igyekszünk a kép körvonalait legalább vázolni. Helyenként (részletes adatok hiányában) az 1920. és 1930. évi népszámlálási adatokat is vissza kellett vetítenünk. Veszprém város lélekszáma a XIX. század folyamán a fejlődés általános tendenciájához viszonyítva igen kismértékben nőtt. 1850 és 1910 között a népesség mindössze 4324 fővel gyarapodott, évi átlagban tehát 72 fővel, 10 468-ról — 14 792-re. A szám természetesen jóval alatta marad a természetes szaporodásnak. Ez is jelzi, hogy a város lakosságának egyes rétegei elvándoroltak, így elsősorban a kereskedők és az iparosok.

Az elvándorlás mértéke jóval nagyobb lehetett, mint ahogyan azt a népességtöbbletből következtetnénk. A város lélekszámának állandó cserélődését jelzi, hogy pl. 1930-ban a lakosoknak mindössze 42 százaléka volt itteni születésű, 21 százaléka származott be a megyéből, a többi az ország más részéből érkezett. A törzsgyökeres lakosság állandó hígulása természetesen visszahatott a közfelfogásra, a ritkaságok közé tartozik ma már, ha egyes családokról ki tudjuk mutatni, hogy 3—4 generációval előbb is itt éltek ősök. Éppen az iparos és kereskedő réteg érvényesülni kívánó elemeinek elköltözésével gyen-

gült meg az a bázis, amely a város fejlődéséért eredményesen harcba tudott volna szállni a visszahúzó erők ellen. Városi, polgári öntudatról, közös törekvésről és összefogásról éppen ezért Veszprém történetének utolsó évszázada igen ritkán tanúskodik. Mindennek természetesen elsődlegesen gazdasági okai voltak, ezek részletes elemzésébe most nem bocsátkozhatunk.

Állandónak mondható a lakosság mezőgazdasággal foglalkozó rétege évtizedeken át: a népesség mintegy 10 százaléka. Csaknem kétharmad részben cselédsorban, a káptalan és a püspökség szolgálatában állókról van szó. Az iparból élő népesség 1828-ban a lakosság 40 százalékánál nagyobb részét tette ki. Ekkor természetesen szinte kizárólag kisiparosokról beszélhetünk. Számuk fokozatosan csökkent a század folyamán s ez az irányzat a XX. század első évtizedeiben is észlelhető. (1900: 33,7, 1930: 30,6 százalék.) Veszprémbe nem települtek kapitalista nagyüzemek, a munkásosztály kialakulása igen vontatott volt, még 1910-ben is mindössze hat, 20—30 munkással dolgozó üzemről tudunk a városban. Ez is megmagyarázza, miért nincsenek adataink a veszprémi munkásság szervezkedéséről a század elején, amikor már Pápán, Keszthelyen, de Ajkán és Várpalotán is megindult a szakszervezeti élet, a Szociáldemokrata Párt tevékenysége.

Ugyancsak igen erős arányban csökkent a kereskedelem foglalkoztatottak száma. (1900: 8,5, 1930: 6,5 százalék.) Ezt a jóval korábban megindult folyamatot igazolni látszik a veszprémi zsidóság lélekszámarányának állandó fogyása 1880-tól kezdve. (1880: 13,4, 1900: 8,7, 1930: 4,8 százalék.)

Növekvő irányzat mutatkozik azonban a közszolgálatban álló, illetőleg szabadfoglalkozású tisztviselő-értelmiségi rétegnél. (1900: 11,1, 1930: 12,3 százalék.) Ez az egészségtelenné váló arány figyelhető meg a nyugdíjasok, tőkepénzesek számának alakulásánál is. (1920: 8,6, 1930: 10 százalék.) A legnehezebben kategorizálható rétege a népszámlálásoknak a napszamosoké, házicselédéké. A besorolás esetlegessége magyarázza itt az indokolatlannak tűnő változásokat: 1900: 15,8, 1910: 12,3, 1920: 6,1, 1930: 9 százalék. Kétségtelen azonban, hogy a város lakosságának legalább 10 százaléka az első világháború előtti időben állandó létbizonytalanságban, biztos megélhetést nyújtó foglalkozás nélkül tengette életét.

Veszprém társadalmi összetételének egészségtelen struktúráját az eddig felsorolt adatok jól tükrözik. Nemcsak a megoszlás aránytalanságai, a jövő kilá-

tástalansága is megfigyelhető. Joggal szögezhetjük le, hogy a századfordulón egy fejlődésképtelen, az iparosodás és kereskedelem szempontjából kilátástalan városról van szó, melyben, miután a gazdasági fejlődés tendenciái nem ismerhetők fel, nem találhatjuk a haladásért küzdő erőket sem. A 30 százalékban katolikus városban egyetlen szervező erő a klérus. Az olvasóköri, iparosegyletek vezetése a kezében volt. A lakosság paraszti rétegét, a kisiparosság jórészét s ami igen fontos, a jótékonykodás állandósítása révén a nincsteleneket is az egyház befolyásolta, e rétegek anyagi és szellemi függősége kétségtelenül megfigyelhető a tárgyalt időszakban. A polgárságnak igen vékony rétegét alkotta a vállalkozók, nagykereskedők csoportja, fokozatosan ők is visszaszorultak a város vezetőségéből.

Mi a helyzet az értelmiséggel? Vajon soraikban nem találkoztak olyanok, akik a haladásért összefoghattak volna? E réteg aránytalanul magas lélekszáma (természetesen az eltartottakkal együtt) 1910-ben 1679 fő. 1920-ból ismerjük az akkor 20 százalékkal magasabb együttes-szám részadatait, ekkor polgári és egyházi közszolgálatban a szabadfoglalkozásban 907 személyt találunk (közülük 638 a férfi és 269 a nő).

Hozzávetőlegesen tehát 800-ra becsülhetjük 1910-ben a kereső értelmiségieket. Megoszlásuk vizsgálatánál, más adat híján az iskolázottság mértékéből indulhatunk ki. (A város összlakosságának iskolázottságára 1920-ból vesszük a százalékarányt s ezt alkalmazzuk az 1910. évi népességre.) Egyetemet, főiskolát eszerint 1910-ben kb. 340 fő végzett Veszprémben. E számban a püspöki székhelyen működő papság (püspöki hivatal, káptalan, plébániák), továbbá az ugyancsak egyházi rendekhez tartozó pedagógusok (piaristák, angolkisasszonyok) is benne vannak. Nézetünk szerint számarányuk legalább 20–25 százalékos lehetett. Az állami iskolákban, köz- és egyházi hivatalokban hozzávetőlegesen legalább 30–35 százalék teljesített szolgálatot. Maximálisan tehát alig 140–160 magasképzettségű, jórészt szabadfoglalkozású értelmiségi alkothatta volna magját a haladó gondolkodás, a polgári fejlődés iránt fogékony rétegnek.¹⁰ Természetszerűleg az aktív tevékenységre még sokkal kevesebben voltak alkalmasak.

Körülbelül 600-ra tehető a csak érettségit tettek száma. Megjegyzendő, hogy míg főiskolai végzettsége mindössze 7–8 nőnek volt a városban, a 600 érettségit tett között már kb. 200 nőt találunk. Fog-

lalkozási megoszlásukra sajnos nem állnak rendelkezésünkre adatok, de nyilvánvaló, hogy jókora hányaduk dolgozott hivatalokban, iskolákban, de a bankok, kereskedések, ügyvédi irodák stb. alsóbb rangú beosztottjaiként is. Feltűnő az érettségiig eljutni már nem tudó, de legalább hat középiskolát végzetek aránylag nagy száma s ezen belül a férfiak és nők nagyjából egyenlő aránya. (Kb. 300 főből férfi 160, nő 140.)

Ha le is számítjuk azokat, akik iskolai végzettségűektől függetlenül sem a közszolgálatban, sem szabadfoglalkozásban keresők nem voltak (pl. tőképezések, nyugdíjasok, de iparosok is, továbbá a háztartásban maradt nők), nem rekeszthetjük viszont egyáltalán ki a négy középiskolát, polgárit végzetek (kb. 350 fő) közül azokat, akik értelmiségi foglalkozást űztek. Így vizsgálódásainkat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a veszprémi értelmiség számarányát tekintve (akár a foglalkozás, akár az iskolai végzettség szempontjából vizsgáljuk) kb. az összlakosság 8 százalékát tehetette ki 1910-ben. A szám igen kedvező, azonban az uralkodó osztály hatalmi, gazdasági és kulturális szervezete a városban oly erősen összpontosult, hogy az értelmiségiek túlnyomó része egzisztenciálisan legalább, a jelek alapján azonban világnézetileg is befolyásolt volt.

Igen csekély lehetett tehát azoknak a száma, akikre számítani lehetett a kulturális, társadalmi fejlődés forradalmának meghirdetésekor. Hogy a Modern Dunántúl olvasótábora szűkkörű lehetett, bár terjesztéskor, de szerkesztésekor is az egész Dunántúl haladó értelmiségieire számítottak, ezeketán érthetővé válik.

A Modern Dunántúl szerkesztői veszprémi fiatal emberek voltak. Munkatársaik között is találunk néhány veszprémit, tudósítóik azonban főleg a Dunántúl más városaiából küldték írásaikat. Természetesen tévedés volna azt hinni, hogy ez a veszprémi próbálkozás külső hatások, ösztönzések nélkül jött volna létre. A század első évtizedében az ország egyre szorítóbb gazdasági és társadalmi problémáinak megoldásán munkálkodók között Budapesten találjuk meg a haladó polgári értelmiség radikális részét.¹¹ A Szabadgondolkodók Egyesülete, a Társadalomtudományi Társaság és a Galilei Kör működése, sajtóorgánumok, mint a Huszadik Század, Szabad Gondolat, Úttörő, Új Korszak, ezek szerkesztői, különösen a két utóbbi: Fényes Samu és Zigány Zoltán, kimutatható hatást gyakoroltak a Modern Dunántúlt megindító vagy akörül csoportosult fiatalokra.

Pontosabban nem állapítható meg, hogyan alakult ki a polgári radikálisok budapesti hangadói és a veszprémi fiatalok között a kapcsolat.¹² Azonban meglétét világosan bizonyítja többek között az, hogy a lap első számának programadó cikkeit Zigány Zoltán, Halasi Andor írta, hogy a Modern Dunántúl megindított, de hamar abhamaradt előadásorozatának első előadója Veszprém-ben éppen Fényes Samu volt. Nyilvánvaló, hogy ez a kapcsolat ösztönző erő adott a lapnak, a szerkesztők a radikális polgári értelmiség dunántúli szócsovévét kívánták létrehozni s ez a budapestiek rokonszenvét, támogatását biztosította számukra. A Modern Dunántúl a haladás gondolatának helyi érvényesítését kívánta szolgálni, jól szerkesztett rovataiban elsősorban a speciális problémákra hívta fel a figyelmet s a helyi visszahatásokat ostorozta. A szerkesztők és munkatársaik szűk csoportjának nézeteit azonban az említett orgánumok szelleme befolyásolta, alakította.

A lap megindítása idején fennállott sajátos veszprémi szituáció és a polgári radikálisok, szabadgondolkodók fővárosi képviselőivel tartott és vallott gyakorlati és szellemi kapcsolat vázolója után vizsgáljuk meg a Modern Dunántúlban megjelent írásokat, kíséreljük meg felvázolni a fiatal szerkesztők felfogásában a lap fennállásának néhány hónapja alatt bekövetkezett változásokat s ennek helyi visszahangját. Mindenekelőtt ismerkedjünk azonban meg a két szerkesztővel.

Közülük a főszerkesztő, Lugvigh Kálmán — írói álnevének Diego — volt a fiatalabb. Életrajzi adatai meglehetősen hiányosak. Veszprémi polgárcsaládból származott, 1889-ben született, tehát meglehetősen fiatalon vált „főszerkesztővé”. Annyit tudunk róla, hogy a veszprémi piaristák főgimnáziumába járt, mint nyolcadikost az iskola önképzőkörének elnökévé választották 1906-ban. De még ugyanabban a tanévben, félév körül, ismeretlen okból az iskolából kimaradt.¹³

Már az önképzőkörben vitt szerepe, majd további tevékenysége, amennyire ez felderíthető volt, jelzi az irodalom, a képzőművészet iránti fogékonyságát. Maga is verselgetett, versei a modern Dunántúlban, majd egy kis füzetben láttak napvilágot.¹⁴ Lelkes szószólója a modern művészetnek. A jelek szerint ő volt kapcsolatban Fényesékkal is, baráti körébe, vagy ismerősei közé tartozott az említett Batthyány Ervin mellett Gömöri Jenő, a Modern Könyvtár szerkesztője, Thomas Mann első magyar fordítója. Hangay Sándor, a később konzervatív beállítottságúvá váló költő, Nagy Sándor festőművész, a gö-

döllői művésztelep alapítója, aki hosszabb ideig élt (éppen a Modern Dunántúl megjelenése idején) Veszprém-ben, Sassy Attila, akinek Aiglon név alatt rajzszorozatát, melyet 1909-ben jelentettek meg, Ludvig ismertette is,¹⁵ Remsey Jenő festőművész-műkritikus, ugyancsak a gödöllői művésztelep tagja. Gerstner Ödön veszprémi, Sass Ferenc és felesége Farkas Böske sümegi művészek. Valószínűleg az ő szervezőkészsége, ismeretségi köre révén szerveződött meg a Modern Dunántúl munkatársainak tábor, melybe egy sor dunántúli mellett az ország más vidékeinek élő, ismeretlenségbe süllyedt értelmiségi: újságíró, költő, művész tartozott.

Ha mint költő, a dilettánsok sorába is tartozott, fogékonysága a kor társadalmi problémái iránt, a haladás igénylése jótollú, harcos újságíró-ígéretet sejtet benne, erre éppen a Modern Dunántúl szerkesztése a legjobb példa. A lap kudarcra azonban a jelek szerint elfordította a publicisztikától, erre utal nemcsak 1912-es verseskötetének hangvétele, hanem még inkább másodszori próbálkozása, az Új Igék megindítása 1914-ben. Ez a lap már csak „irodalmi, művészeti folyóirat”-ként indult (ha első száma után abba is maradt).¹⁶ 1914 után nem találkozzunk többé nevével, további sorsáról annyit tudunk, hogy az első világháborúban hadifogságba esett és ott meg is halt.¹⁷

A Modern Dunántúl felelős szerkesztője Próder László, 1887-ben született, családja és rokonsága a régi veszprémi iparossághoz tartozott.¹⁸ Ő is a piarista gimnáziumba járt, innen azonban hetedikes korában, 1903-ban kimaradt, vagy eltanácsolták.¹⁹ További pályafutását 1910-ig nem ismerjük. Valószínűleg ő is, akárcsak Lugvigh, vagy a gimnáziumot végzetek közül nem egy fiatal, állandó foglalkozás nélkül volt, 1910 nyarán a klerikális Veszprémi Hírlap felelős szerkesztőjének hívták.²⁰ A Modern Dunántúl megszűnése alighanem kapcsolatban állott azzal a meglepő ténnyel, hogy 1911-től kezdve Próder-t, a destruktív elemet és kétes existenciát a város szolgálatában találjuk, előbb mint gyakorlatnokot, majd később mint rendőrfogalmazót alkalmazták.²¹

Próder álláshoz juttatása és a Modern Dunántúl ellen indított támadás között az összefüggés kétségtelennek látszik. Azonban azt, hogy a fiatalember elveit egyáltalán nem adta fel, éppen az 1918–1919-ben játszott szerepe mutatja. A polgári forradalom kitörésekor hivatalában találjuk, majd a népkönyha vezetésével bízzák meg. A Tanácsköztársaság kikiáltásakor a városi rendőrfőkapitány

hivatalát vette át. Lusztig népbiztossal együtt ő jelölte ki a veszprémi polgárok közül a túsokat. Május 1-től ő lett a városi vörösórség parancsnoka. Május 31-én részt vett a tolnatamási ellenforradalmi zendülés leverésében, júliusban városparancsnok lett. Augusztus 7-én leváltották tiszteből, 8-án letartóztatták, 23-án harmincnyolc társával együtt Siófokra szállították és társaival együtt kivégezték.²²

Mint szociáldemokrata érzelműt tartották nyilván elvtársai 1919-ben, hogy ízig-vérig kommunistává lett, magatartásán kívül egy cikk is tanúsítja, melyben az egyesült pártba igyekvő elvtelen, karrierista elemekről írt.²³

Bármily különösen hangzik — de éppen ez jelzi a Modern Dunántúl körének fokozatos radikalizálódását — a lap programját a szerkesztők „menet közben” ismerik fel és fogalmazzák meg s vállalják következményeit. A bevezetőben Ludvigh mint „a nagy kultúrálom igénytelen kis álmodói”-t mutatja be a lapot és munkatársait. „Félénken nézünk körül közöttetek, kik nem akarjátok megérteni a beszédünket, pedig a mi szemünk tükrében is a Balaton kékje csillámlik, minket is a Bakony szült és somogyi halmok, zalai rétek embereinek eszejárása szabja a mi eszünk kerekét. Nem vak bizás, nem előleges hitet kérünk tőletek, hanem olvasást és önálló kritikát.”²⁴

Már említettük, hogy ebben az első számban jelent meg Halasi Andor és Zigány Zoltán írása,²⁵ inkább ezek fogalmazzák meg, mi legyen az új lap feladata. Halasi csatornát lát benne, melyen át az ország központjában formálódó kultúra eljut a vidékre és annak szellemi életét megtermékenyíti. Ugyanakkor megjegyzi: „Ne utánozza, csak kövesse a „Modern Dunántúl” a fővárosi modern folyóiratokat. Legyen folytonos kölcsönhatásban a maga vármegyéinek életével... Bár minél több vidéki város követné a „Modern Dunántúl” alapításának példáját.” — Zigány azt fejtegeti, hogy a szociológia módszerével kell „a tudományos becsület szándékával és a szabadgondolkodás bátorságával” az élet, az ország kérdéseit vizsgálni, s észrevételeit becsületos publicisztikával kell az olvasók elé tárni. E feladatok elvégzésére buzdítja az újonnan induló lapot.

A szerkesztők elgondolása eredetileg tehát az volt, hogy társadalmi és irodalmi-művészeti kérdésekkel egyaránt foglalkozó orgánomot kell lapjukkal létrehozni. A kritika tüzeiben azonban állásfoglalásukat fokról-fokra módosítaniuk kellett. Előbb

még csak azt fejtegetik, hogy a vád: a lap szabadgondolkodó szellemű, nem jelenti, nem jelentheti, hogy csak destruálni, rombolni akarna.²⁶ „Lehet tehát valakinek vallásos világfelfogása amellett, hogy szabadgondolkodó, csak az kívánatos. A feltétlen szükségesség, hogy ez a vallás ne legyen dogmák körülhatárolta, merev álláspontok szegélyezte valami...” Közhelyekről van szó — írja a cikk szerzője — „de szükségesnek tartottam elmondani ott, ahol még rombolással vádolnak, a mikor új épületek első, osztatlan köveinek lerakásáról van szó.”

Az említett, alább részletesebben ismertető támadásokra már a 3. számban is, élesebben reagált a szerkesztőség.²⁷ Védekeznek a keresztény hittel és erkölccsel való szembeállítás ellen: „Nem döngötünk évezredes tanokat, elismerjük az elismerésre méltókat, de szívbeli mély meggyőződéssel, a magunk igazságának fegyvereivel dolgozunk és harcolunk — ha kell — a modern kultúráért.” Azonban néhány sorral alább már önérzetesen leszögezik: „A »Modern Dunántúl« hirdetett programját azok támadják, akik képtelenek voltak évtizedek munkájával bárminemű kultúréletet teremteni. Ha a mi lapunk is Mihálykák zöngeményeit, a vidéki lapokban megszokott tárcacikkeket adná — nem lenne létjoga, mert más formában adná ugyanazt, a mit az eddigiek.”

Alig egy hónappal később azonban, a 6. számban már bejelentik a lap profiljának megváltoztatását. A modern kultúra, irodalom terjesztésének feladatát a Modern Dunántúl terjedelmének szűkre szabottsága miatt vállalni nem tudja, azért különvállik és Új Igék címmel jelenik meg az eddigi szépirodalmi rovat anyaga. „Ezzel szemben a »Modern Dunántúl«-ba új állandó rovatokat hozunk, mint a »Közgazgatás«, »Iskolaügy« és »Sociologia« rovatait...”²⁸

A lap szerkesztősége végül az utolsóelőtti szám terjedelmes tanulmányában elemzi a társadalmi fejlődés és a politika összefüggéseit, a vidéki társadalom rétegződését. „Soha olyan komplikáltan zagyva, soha olyan lehetetlenül bonyolult, soha oly kibogozhatatlannak látszó nem volt tán a társadalmi élet, mint vidéken ma” — állapítják meg. A papság és a dzsentri a hangadó s a fejlődést minden áron hátráltatni igyekszik. Beleértve a szabad versenyt és a technikai haladást is. „Látszat, hogy a technikai haladás eredménye a nyomor... Ez csak addig és csupán addig áll, a míg a technikai haladást purztán és kizárólag a kapitalizmus képviselői sajátítják ki... Nem másra van tehát itt szükség,

mint pusztán és kizárólag arra, hogy létrejöjjön a társadalmi berendezkedés ezidőszerinti elhelyezkedésének átalakulása..."

Ebben az átalakulásban kellene a harmadik rendnek, a vidéki városok „tespedt nyugalmú” polgárságának az őket megillető szerepet játszani. Ma erről még szó sincs, éppen ezért érzik meg a szerkesztők, hogy lapjukat a haladó polgárság politikai fórumává kell tenniük. „Midőn a »Modern Dunántúl« megalakítása először pozitív alapot nyer — írják —, előzetes jelentésünkben kimondottuk, hogy: „Nem politizálunk, mert politikai pártállás nélkül akarjuk egyesíteni mindazokat az embereket, a kik az igazi kultúra kifejlesztését áhítják.” Azóta súlyos és nagy tapasztalatokat szereztünk. Beláttuk azt, hogy ma Magyarországon, és főképpen a Dunántúlon igen nagyon mellékes dolog a kultúra... Ezek a tapasztalatok vezettek bennünket amaz elhatározásra, hogy hozzáfogjunk a viszonyok lehetőleg javításához, hogy harcos fegyvert vegyünk a kezünkbe, mellyel kivívhatjuk a magunk igazát. Ha Magyarországon minden a politikába fullad — ám legyen: mi felvesszük ezen a téren is a harcot, akarunk mi is politikát, fogunk is állást foglalni ezekben a kérdésekben és harcolunk teljes erőnkkel és minden energiánkkal az olyan viszonyok létrehozásáért, melyek lehetővé teszik, hogy az általunk hirdetett kultúrának talaja legyen.”²⁹

Végül ezel fejeződik be a cikk: „Azon átalakulás, melyet mi a társadalmi rend mai formájától egészségesebb életviszonyok létrehozása céljából szükségesnek vélünk, kívánja tőlünk a politikai programot és midőn mi ezt megteesszük, csak társadalmi kérésekbeni állásfoglalásunk végső következményeit vonjuk le. A Modern Dunántúl 1911 január 1-vel politikai lappá alakul át.”

A szerkesztők állásfoglalásának ezt az egyenes fejlődését, változását, bátorságát tekintve jogosan sajnálhatjuk, hogy a kitűzött célokért tovább küzdeni nem tudtak. Kétségtelen, hogy éppen az állásfoglalás radikalizálódása válthatta ki a helyi reakciós erők határozott ellenlépéseit, melyek is a lap megszűnéséhez vezettek.

Korábban már utaltunk a lap jól szerkesztett rovataira, ezek száma nőtt a szépirodalmi rovat elhagyása után. Vegyük szemügyre most az egyes rovatok anyagát. A közoktatás ügyével foglalkozó írások az állami oktatás általánossá tételének szükségességét hirdetik, egyes esetekben kíméletlenül támadják a klerikális felfogást.

Egy cikkben a korabeli elemi iskolai tankönyvek értelmetlenségét, színvonaltalanságát tűzik tollhegyre.³⁰ Egy másik tanulmány az iskola és az élet közötti ellentmondásokat tárgyalja.³¹ Rámutat a szerző, hogy az iskola tananyaga felesleges ismeretekkel tömi meg a tanulók fejét, ahelyett, hogy az élet igényelte tudást, műveltséget adná. Ráadásul téves történelemszemléletet ad: „Acsádynak, „A magyar jobbágyság története” nem kerül szóba az iskolákban, hanem Dózsa tüzes trónja, izzó koronája úgy él a diákok lelkében, mint az osztó igazság diadala.”

Nem is titkolják a szerkesztők abbéli véleményüket, hogy a rossz oktatást elsősorban az egyházi iskolák maradi felfogása jellemzi. Ezért háborodtak fel, amikor hírül veszik, hogy a reformáció ősi fészkeben, Pápán a város 40 000 koronát szavazott meg az ottani bencés gimnázium támogatására.³² „Minden szabad embernek óhajandó és elrendő cél ma már a felekezeti népoktatás. Mert az oktatás csak egyféle lehet: nem nem református, sem nem katolikus, sem nem zsidó oktatás, hanem egyszerűen jó oktatás.” Utalnak arra, hogy tudatos történelemhamisítás folyik az egyházi, főleg a katolikus iskolákban. „Lehet Kolonics nemzetáruló gazember, de lehet jövőbelátó politikus; lehet József császár felvilágosodott, európai látókörű ember, vagy érzéketlen zsarnok; lehet a pápasági igénye jóakarató pártfogás és lehet igábahajtási kísérlet... És ezért, az ilyen hazugságok továbbterjesztéséért és fejlesztéséért van szükség a felekezeti közoktatásra.” Megállapítják, hogy az egyházi tanítórendek minden múltbeli érdemeik ellenére ma már túlhaladott felfogást közvetítenek, oktatásuk ezért jutott csődbe.

Egy más alkalommal, éppen a szekularizáció szükségességét hirdetve jelentik ki, hogy a pápaiak ma városukat „az anti-szekularizáció” fészkevé tették, hiszen most már „sarcot” fizetnek a református és a katolikus felekezeti oktatás részére egyaránt, „a felekezeti béke hangzatos cégére alatt.”³³

Élesen reagált a lap az egyházi iskolák vezetőinek túlkapásaira. Tósokberénden Bródy Tanítónőjének alaptörténetét is felülmúló hajszát indítottak egy szerencsétlen tanítónő ellen, akit a kántortanító rágalmai az öngyilkosságba kergettek. S miután megmentették az életnek, a plébános lemondásra akarta kényszeríteni azal a megokolással, hogy „e cselekedetével (az öngyilkossággal) minden keresztény ember szemében közbotrányt idézett elő.”³⁴

Az ügy tovább gyűrűzött, Kránitz Kálmán egyházmegyei tanfelügyelő halogatta a döntést s közben a tanítónó fizetés nélkül nyomorgott. A Modern Dunántúl még egyszer visszatért az esetre: „Ebben a kérdésben az igazság a tanítónó részén van. Itt az életnek egy nagy, tragikus kemény ütközőpontjáról van szó, mely elé a keményszívűség sodort egy fiatal leányt. Itt nem elég álszenteskedő szemforgatással mosni a kezeket: „közbotrányt okozott! Tessék intézkedni, nehogy közbotrány legyen!”³⁵

Hasonló szenvedélyességgel ítélik el a veszprémi Angolkisasszonyok igazgatónőjének és hittanárának eljárását, akik az intézet egyik növendékének családi bajai miatt történt öngyilkosságát elítélve nem engedték növendékeiket iskolatársnőjük temetésén megjelenni.³⁶ A bigott nevelési módszert bírálva, annak az élettől való elfordulását példákkal szemléltetve így bélyegzik meg a fanatikus pap eljárását: „Az ön neve Veszprémben közfogalomná vált és ön erre büszke. Magasan fenntartott homlokkal megy az emberek között, ájtatos szemforgatással morzsolja imáit a bünbeesett lelkekért, de engedje meg Pater Engelhardt, köve hisszük, hogy az a sok vétek, az a sok főbűn, amelyeket ön és önök a nevelésen elkövettek, valaha feloldozható és megbocsátható legyen.”

Nagy felháborodást keltett Veszprémben, amint ez sajtóvisszhangokból megállapítható, a Modern Dunántúl első számában megjelentetett, egy bécsi lapból átvett cikk, amely a szexuális kérdésnek az iskolai nevelésben játszott szerepét tárgyalta.³⁷ Egy másik cikk a Németországban és Ausztriában létesített vidéki nevelőotthonok előnyeit, módszereit ismerteti és szembeállítja a hazai iskolázási viszonyokkal.³⁸ Felemeli szavát a lap az ellen is, hogy ahol új középiskolákat szerveznek, csak gimnáziumokra gondolnak. „Melyik város kért eddigélé reál- vagy gimnázium helyett ipariskolát, hol nemcsak más irányt szabnának a vidéki iparnak, hanem szakszerűen és következetesen nevelnék művelt iparosságot, a mely egy társadalomnak gazdasági súlyt is tudna adni...” — kérdi a cikkíró.³⁹

A közoktatás helyzetének vizsgálata, figyelemmel kísérése mellett, amelynek antiklerikális szemléletét nem nehéz a budapesti ihlető forrásokból levezetni, szintén élénk érdeklődéssel vizsgálják az iskolán kívüli oktatás, az ismeretek terjesztésének Veszprém megyei problémáit. Ismeretes, hogy a kormányzat, éppen a szabadgondolkodók nagysikerű munkástanfolyamainak, előadásorozatainak ellensúlyozására szervezte meg a maga szabadoktatási intézmé-

nyeit, a munkásgimnáziumokat s az Uránia Társaságot. Ezek az intézmények Veszprémben és később Pápán is megkezdték tevékenységüket, amely azonban nem sok eredménnyel járt. Veszprémben 1908-ban indult a munkásgimnázium első tanéve, átlagosan 30—40 hallgatóval. Mint jelentésükből kitűnik, a munkásgimnázium vezetősége is látta igyekezetük hiábavalóságát, különösen a helybeli értelmiség elzárkózása, közönye miatt.⁴⁰ Ezért 1911-től kezdve átszervezték az intézményt s a továbbiakban az ismeretterjesztés, munkásoktatás szervezetét fővárosi példára „Szabad Lyceum”-ként alakították ki, továbbra sem túlságos eredményességgel.⁴¹

A Modern Dunántúl nem rejtette véka alá véleményét a munkások oktatásának módszeréről. Amikor híret vette, hogy Pápán is szerveződöben van a munkásgimnázium, sötét képet festenek várható jövőjéről: „Félünk azonban, nagyon félünk, hogy ez az intézmény ugyanúgy fog működni, mint más városokban és ugyanúgy fog csödni mondani, mint tegyük fel: Veszprémben, hol már Szabad Lyceum nevet kellett neki adni, mert a régi firma hitelkép telenné vált.”⁴² Rámutatnak arra, hogy az egyesülettel (elnök, titkár, pénztáros stb. megválasztásával) lényegében befejeződött a munkája az alapító bizottságnak, a továbbiakban már csak az állami támogatás elköltését bízzák rá az egyik fiatal tanárra, aki „megszervezi” az előadásokat, a vetítéseket, megbízza az előadókat „... egy ember, ki soha munkásvizonyokkal sem gyakorlatilag, sem elméletileg nem foglalkozott, — előadást tart. A munkások egyideig eljárnak az ingyen moziba, de később mégis csak visszatérnek az estéli korcsmázáshoz, mert ez sokkal mulatságosabb.” — „Tanítsák azt a munkást, de istenigazában tanítsák... magyarázzák meg neki az életet, a melyben reggeltől estig sűrög, forog, mondják meg neki, hogy micsoda ő a társadalomban, mit kíván tőle az összemberiség és ezzel szemben mi az ő jussa.” Egy másik tanulmányban szemináriumszerű, objektív, pártosság nélküli oktatás bevezetését javasolja a cikkíró.⁴³

Az Uránia tudományos színház veszprémi bemutatókozását megelőzőleg élesen kifakad a lap az államsegélyen folyó kultúr vigéckedések ellen: „Igazán örülünk hogy a veszprémi közönségnek is végre lesz alkalma gyönyörködni a pekárgyulák, ráthistvánok, desgardellicésárok és egyéb nagynevű kultúrírók önkasszadarabjaiban... Mindezt természetesen drága pénzért és államsegélyben hallgatjuk. Természetesen nem mi kapjuk az államsegélyt, hanem az Uránia tudományos egyesület, melynek tag-

jai önzetlen lelkesedéstől áthatva, nem ismernek munkát és fáradtságot, csak egy célt, a telt házat... Ez is egyik jellemző tünete a magyarországi kultúrviszonyoknak.”⁴⁴

A lap, programjához híven s nyilván a közérdeklődésre is számítva, igen alaposan, minden számában több ízben is foglalkozott a közigazgatás kérdéseivel. Nemcsak az egyes képviselőtestületi gyűléseket ismertette és kommentálta, a városi polgárság állásfoglalásában észlelhető szüklátókörséget bírálva. Különösen a lap keszthelyi tudósítja, Balázs József tette éles kritika tárgyává a korhadt vármegyei igazgatási rendszert s kardoskodott a közigazgatás reformálása, a falu jegyzőinek érdekvédelmében.⁴⁵

Ha számunkra kissé mehökkentő is a jegyzői kar „tűrhetetlen” helyzetéről szóló cikkek hangja, figyelemreméltó, — hiszen erről az egyes tisztviselőrétegek szaklapjai részletesen szólnak, — az alsóbb közigazgatási fórumokon tevékenykedő alkalmazottak „jogvédelmének”, méginkább fizetésrendezésének állandó hangoztatása. Balázson kívül, a Modern Dunántúl 6. számában Szigethy Ferenc szólítja fel a dunántúli jegyzőket és segédjegyzőket, hogy támogassák ezt a lapot, mely ha már az országos jegyzői szaklap megjelenítése meg is hiúsult, vállalkozik érdekei képviselésére.⁴⁶

Balázs igyekszik a szűkebb érdekek védelmének hangoztatásán túl, a közigazgatás reformálását is előtérbe állítani. Szerinte a fennálló közjogi helyzet felemássa, a vármegyei rendszer minden újítás, korszerűsítés gátja. „Sajnos, hogy a vármegyei rendszernek saját belélelében szükséges gyökeres átalakításnál igen nagy akadályokba ütközünk... Teljesen érthetetlen, hogy miért kelljen egy főszolgabírónak, vagy egy alispánnak nemesi vérből származnia... Legelőször is tehát ezeket a gyászos és minden etikai alapot nélkülöző tradíciókat kellene megszüntetni, a mire a jelen viszonyok között alig van kilátás.”

Más alkalommal már foglalkoztunk a Modern Dunántúl azon szerkesztőségi cikkének ismertetésével, mely a veszprémi múzeum elhelyezési gondjával kapcsolatban támadta éles hangon a megye vezetőit, saját érdekeik nyakló nélküli érvényrejuttatása és a közérdek szempontjainak semmibevétele miatt.⁴⁷ Ez a cikk, akár az imént említették és az alább idézendők, jelzi a szerkesztők célkitűzéseinek határozottságát: a klerikalizmus mellett a korhadt helyi közigazgatás támadásaik másik fő tárgya.

E témakörbe tartoznak Leszner Rudolf soproni orvosnak a közegészségügy helyzetét vizsgáló írásai is.⁴⁸ Bár elsősorban a betegápolás, kórházlétesítés és fenntartás állami kezelésbe vételét szorgalmazza, a szociális haladás követelményei értelmében, maró gúnnyal nyilatkozik az akkori közigazgatás vezetőiről: „Emeljük fel alattvalói szereinket a felsőbb közigazgatási hatóságokra, kik casinókból és clubokból kormányozzák az életet és nézzük kissé az ő működésüket és tevékenységüket. A mi akta, a mi hivatali szám, azt elintézik, hogy a munkakönyvből kivezessék, hogy mily módon, attól fordítsuk el piruló arcunkat; de kezdeményezni, a köz igaz javán munkálkodni, elősegíteni a nép szociális érdekeit, az nem méltó hozzájuk, mert az ő programjukat kimeríti a családi politika, a nemesi virtusok istápolása és az életnek gyönyört nyújtó tényezői.” Ezért, szögezi le, a jelenlegi korhadt közigazgatás semmi változtatásra nem képes.

Másik tanulmányában, az 1908-as halálozási statisztika vizsgálata alapján szögezi le, hogy az egy évben elhalt 240 000 hét éven aluli gyermek, ezen belül a 29,5 ezrelékes csecsemőhalandóság okai között a legjelentősebbek: a nép tudatlansága és szegénysége. „A falusi iskolában — írja — csak a valóstánra helyeznek súlyt... míglen a többi tanulmányra olyan kevés gondot fordítanak, hogy az iskolázás ideje után csakhamar nagyobbára feledésbe megy.” Javasolja a falusi bábasszonyok továbbképzését (szociális gondozónő) s a társadalom együttes fellépését a riasztó halandóság veszedelmének legalább részleges leküzdése érdekében, míg gyökeres változtatások nem lesznek életbe léptethetők.

Ugyanebben az írásban a néphalandóság másik okozójaként az egészségtelen falusi házakat jelöli meg s javasolja, hogy a közigazgatás, az államépítészeti hivatalok tervrajzokkal, építő-akciókkal segítsék az egészséges falusi lakások építését. Ugyanakkor az építési engedélyek megadását is kössék feltételekhez.

Ahogy az a lap fentebb ismertetett „Közigazgatás” rovatának és a jól szerkesztett „Kronika” című, rövidebb tudósításokat közlő rovatának anyaga mutatja, a Modern Dunántúlnak éppen e téren sikerült legjobban megvalósítani elgondolását, nevezetesen, hogy az egész Dunántúl radikális polgárságának szószólója legyen. Munkatársaik közül a soproni Lehrer Adolf újságíró számos, részletesen nem ismertethető, kritikus hangvetelő tudósítása Sopron problémáit tárgyalja és kommentálja.⁴⁹ Keszthelyről a már említett Balázs József küldi

tudósításait.⁵⁰ De érkeznek Nagykanizsa társadalmi életét bíráló hírek,⁵¹ a zalaegerszegi szárnyvasutat, mint „a közellátó városi politikának ezt a betegesen kiskoncepciójú”, a várost gazdasági és kulturális fejlődésében gátló létesítményt bíráló hozzászólás.⁵² Több hír és tudósítás futott be Kaposvárról is,⁵³ a lap egyik szerkesztője teszi szóvá Várpalota teljes szellemi elmaradottságát.⁵⁴ A már említett írásokon kívül Pápáról is érkeznek tudósítások a városi közgazgatás eseményeiről.⁵⁵

Természetes azonban, hogy a legrészletesebben Veszprém város ügyeivel foglalkozik ilyen tekintetben a Modern Dunántúl. Elsősorban az akkori közgyűlések állandó programjaként vitatott villanyáram ügyben nyilvánítanak véleményt.⁵⁶ A tárgyalt időszakban ugyanis Veszprémben csak éjszaka működött a villanytelep, így elektromos áramot gépek meghajtására nem lehetett igénybevenni. A polgárság egy része ellenezte újabb kiadások, tehát pótdadók igénybevételét e célra, holott a város iparosításának előfeltételeként erre az áldozatra szükség lett volna. A cikkíró joggal jegyezte meg, hogy mindeddig a városi beruházások csak „a kényelmes életet segítették elő, a nélkül, hogy a kényelmes élethez szükséges alapfeltételt: a fokozott jövedelmet is biztosították volna.” Ennélfogva közérdek lenne a nappali áramszolgáltatás biztosítása.

Szintén a város iparosításának problémáit feszegeti az előzőnél élesebb hangú hozzászólás, amelyben a veszprémi munkanélküliség megszüntetésével foglalkoznak.⁵⁷ A cikkíró megállapítja: „Veszprém papi város. Már messziről szembeötlök a vár, amelyet pár házon kívül kizárólag a papság foglalt le magának. Az ő programjuknak egyik pontja a jótékonykodás, melyet gyakorolnak is, használnak is vele némely esetben, legtöbbször azonban a nemes intenciók igen furcsa eredményeket szülnek. Van egy egész városrész, mely kizárólag a papság jóvoltából él... Biztos, de rendszertelen munkájuk van.” Az országban így Veszprémben található a legnagyobb számban a szegény, a munkanélküli. Ezt a helyzetet nem lehet alamizsnáldással megszüntetni, munkaalkalmakat kellene teremteni. Mi szükséges ehhez? Tőke és munkaerő. „Pénze a papságnak elég van, munkást az ő révükön ugyancsak eleget lehetne szerezni, ha jótékonykodás helyett munkára szoktatnák őket és személyvesztő keresztény-szocializmus helyett munkaszeretetre oktatnának.”

A gondolat megvalósítását azonban megghiúsítja az egyház félelme: „A gyár szocialistákat nevel.” Ez

így igaz, szükséges is volna, hogy valódi munkás-öntudatra ébredjenek a kiszolgáltatottak. S e természetes követelmény helyett az egyház jótékonykodással igyekszik az elégedetlenség hangját elnémítani. „...félnek már most attól a mindenesetre elkövetkezendő nagy és dicsőséges időtől, amikor az emberiség le fogja rombolni a mai társadalom szegyenfa-számba menő korlátait és mindenkit egyformává fog tenni a munka becsülete, gondolatszabadsága és egyéni tudása.”

Az egyház álhumánus eljárásának bírálata mellett kemény hangon foglalkoznak az éppen akkor 50 esztendő fennállását jubiláló vármegyei gazdasági egyesület működésével is.⁵⁸ A cikkek, glosszák szerzője (valószínűleg Próder László) megállapítja, hogy az egyesület csak a nagybirtokosok érdekeit szolgálja: „miért van az, hogy a kiscgazdák érdekeit nem karolja fel az egyesület, nem siet segítségükre semmi módon éppen abban a vármegyében, ahol a kivándorlás oly ijesztő arányokat ölt. Tudunk falvakat, amelyek kihaltak. Kihaltak azért, mert az őket körülölelő latifundiumok szemenkint csipegetik fel a kiscgazdák birtokait és így lassankint majd mindenkit megfosztanak a megélhetés lehetőségétől... Nem hallottuk soha, hogy az egyesület beleszólt volna a munkáskérdésbe, hacsak nem a Darányi-féle rab-szolgatörvény alapján.” Rámutat arra is, hogy a nagybirtokosok szemérmetlenül visszaélnék a mutatókó húshiánnyal, minden eszközzel meg kívánják akadályozni a hús importját, csak azért, hogy az árakat diktálhassák.⁵⁹ Szemfényvesztésül tenyészállatokat kíván a veszprémi egyesület „a gazdaközönységnek” kiosztani. „Ki a gazdaközönység, kik annak tagjai? — veti fel a kérdést. — Minden földművelő, aki egyúttal állattenyésztéssel is foglalkozik? Nem. Nem az a gazdaközönység. Hanem az az agrárius nagybirtokos, vagy nagybérlő, aki tagja a gazdasági egyesületnek.”

Keserűen állapítja meg végezetül az egyesület vezetőiről: „Könnyen, nagyon könnyen dolgoznak az agráriusok, gazdasági egyesületi választmányi tag urak. Bejönnek pompás paripákon a megye székhelyére, egyet ferbliznek, pezsgőznek, másnap délelőtt vígan meghoznak egy határozatot, mi a mellett, hogy a kormány érdekeit szolgálja, nekik is hasznot hajt.” Majd végezetül megállapítja: „Itt az ideje, hogy az ilyen határozatok ellen mindenki sorompóba lépjen.”

Ezért üdvözli örömmel az 1910 november 6-i kaposvári kiscgazdakongresszust, mint jelét annak, hogy a nagybirtok hatása alól a parasztok szaba-

dulni akarnak. „Magyarország népe tisztában van azzal, hogy a nagybirtok uralma mellett tovább megélni nem tud. Szakítani kell a régi földesúrral, a gentryvel, ki a kiérdemelt munkabér után kegyesen csókra nyújtja azt a kezét, mely olyan pénzeket gyömöszölt a zsebbe, mit a verejtek, a fáradtság, a munka folytán nem ő állított elő.” A lap véleménye szerint a szervezkedésnek egyetlen célkitűzése lehet csak: biztosítani a paraszti gazdaságok korszerű gazdálkodásának színvonalát, a termelés növelését.

Annak igazolására, hogy a Modern Dunántúl valóban igyekezett a társadalom radikális polgári rétegének Veszprémben, a megyében s erejétől telhetően az egész Dunántúlon hangot adni, a fenti, korántsem teljes ismertetés elég tanúbizonyságot szolgáltat. Irányonala meglehetősen körülhatárolható: antiklerikalizmusa szorosan kapcsolódik az oktatás államosításának követeléséhez és a helyi példák alátámasztva nyíltan ad ennek hangot; a vármegyei és városi közigazgatás megreformálásának szándéka, a polgárság maradi, saját érdeke elleni megnyilatkozásainak bírálata szintúgy a kor haladó szellemű polgárságának véleményét tükrözi; végül a feudális kötöttségek, a nagybirtokosok és a dzsentrik uralma elleni tiltakozás sem tér el a polgári fejlődést kívánó réteg elgondolásaitól. Összegezve: a lap szerkesztőinek állásfoglalása a haladás fő kérdéseiben letisztult, higgadt, minden szenvedélyessége is az igazságért igaz fegyverekkel harcoló értelmiségiekre vall. Nem többet, mint amilyenek polgári radikális példaképek. Elképzeléseik a polgári demokratikus fejlődés szükségességének hangoztatásán nem terjednek túl, magatartásuk a munkásság és a parasztság tekintetében azon a felfogáson alapszik, hogy mindkét osztály érdekeinek egyedül a polgárság hatalomra jutása felel meg, azé a polgárságé — s ezt jól látják — amelynek önálló véleménye, összefogásra való képessége koránt sincs meg s főleg a vidéken, elsősorban a Dunántúlon ez az „öntudatraébredés” még a kezdet kezdetén tart.

Ludvig Kálmán és Próder László a Modern Dunántúl megindításakor a modern irodalom és művészet kérdéseivel is foglalkozó folyóiratra gondoltak. Már említettük, hogy a lap társadalmi-politikai vonatkozású anyagának gazdagodása miatt az irodalmi-művészeti rovatokat a 6. szám megjelenése után a Modern Dunántúlból kiiktatták s a továbbiakban az Új Igék című, kétívesre tervezett — de meg nem jelent — időszaki lapban kívánták azokat

folytatni. Röviden tekintsük át azonban a Modern Dunántúl első hat számának szépirodalmi és művészeti vonatkozású anyagát is.

A lapban közölt versek javarésze helybeli szerzőktől származik, elsősorban Diego-Ludvig, Ribó Zoltán, Főzy Gyula tollából. Ludvig már említett, Budapesten élő barátja, Hangay Sándor szerepel ezenkívül három versével e rovatban. Köteteik megjelenése alkalmából közli le a lap Kosztolányi Dezső: A szegény kisgyermek panaszai és Komjáthy Jenő: Viharének c. versét.

A megjelent néhány novella szerzői közül csak Hermanné Ludvig Blanka helybeli. Ismét szerepel Hangay egy prózai munkájával (Az utca áldozópapja). A lap első számában Nagy Lajos „A csukott ajtó” c. novelláját olvashatjuk, ugyanott Fred Fokler „A virágáros lányka” c. novelláját, Főzy Gyula fordításában. Említésre érdemes, hogy a lap 5. számában Thomas Mann: A ruhaszekrény c. novelláját közlik Gömöri Jenő fordításában, mutatványként a modern Könyvtár akkor megjelent első füzetéből.

Ahogy a lap politikai-társadalmi vonatkozású cikkei is igen dühödte hangot váltottak ki a helyi sajtóból, ugyanúgy gúny és értetlenség fogadta a szépirodalmi rovat anyagát is. Ezért, s éppen mert elsősorban a szimbolista versek „szemérmertlenségét” tették szóvá a kritikusok, Diego a modern szerelmi líráról ír rövidke eszmefuttatást.⁶⁰

A vidék irodalmi életének bírálatával természetesen a Modern Dunántúl sem marad adósa az őt támadóknak.⁶¹ E rovatban néhány könyv- és életrajzi-ismertetés (Komjáthy posthumus kötetéről, Tolsztojról és Turgenyevről, a Modern Könyvtár megindulásáról) is található, ezek azonban meglehetősen sablonosak.⁶²

Meglehetősen gazdag a Modern Dunántúl színikritikai rovatának anyaga. Rendszeresen ugyan csak a veszprémi színház előadásait bírálják, azonban alkalmanként a pápai, kaposvári, soproni és nagykanizsai színházak működéséről is olvashatni. Alighanem programként veszik át és közlik Gömöri Jenőnek a vidéki vándorszínész-vándortársulat rendszer ellen írott cikkét,⁶³ a benne foglaltakkal, azzal ugyanis, hogy ezek a társulatok kevés kivétellel csakis üzleti vállalkozások, művészi igényesség nélküli programjuk inkább az ízléstelenséget terjeszti, mint a kultúrát, a kritikák írói egyetértenek és e felfogásuknak hangot is adnak.

A kritikák közül kiemelkedik Shaw „Brassbounk kapitány megtérése” c. darabjának veszprémi előadásáról adott alapos elemzés, mely a darab mon-

danivalójának tökéletes félreértését hányja a rendező és a színészek szemére.⁶⁴ Az, hogy a vidéki sajtóban általában ritkán találhatunk elfogulatlan, értelmes színikritikákat e korban, közismert. A kisvárosok életében némi változatosságot, sőt „pikantériát” jelentő színtársulatok megjelenésének szenzációját olyannyira egyértelműen ismertető Pápai Közlöny ellen a Modern Dunántúl élesen kikel.⁶⁵ Ez a lap ugyanis kizárólag a színésznők és a pápai aranyifjúság várható szerelmi kapcsolatai szempontjából „értékelté” a társulat megjelenését.

Képzőművészettel is kívánt foglalkozni a Modern Dunántúl, néhány műmelléklet s néhány, éppen a vidéki művészeti élet lehetőségeivel foglalkozó írás jelzi, hogy egyrészt az új művészi irányzatok ismeretét, másrészt a modern ízlés alakítását tűzték ki céljukul a szerkesztők. E munkában a jelek szerint mások is táfogatták őket. Már említettük Nagy Sándor, akkortájt Veszprémben élő festőművész nevét. a lap emblémáját ő készítette s egy szerkesztői üzenetből kiviláglik, hogy a képszerkesztést ő végezte. A címlapot és a fejléceket Ludvig sógora, Hermann János készítette — jellegzetes szecessziós alkotások.⁶⁶ Nyilván személyes kapcsolatuk eredményezte, hogy Ludvig Sassy Attila — Aiglon „Opium álmok” c. akkortájt megjelent rajzolatából többet közöl s a lap egyik számában szubjektív hangú méltatást is ír a művészről.⁶⁷ Fiatalság, fővárosi és vidéken élő művészekkel tartott kapcsolatuknak jele a számos szerkesztői üzenet, melyben a szerkesztőség — alighanem Ludvig — a velük való levelezésre is utal s valamennyiüktől egy novemberre tervezett — de meg nem valósult képiállításra kér anyagot.

Sassy rajzain kívül egy-egy alkalommal közölnek rövid méltatást és reprodukciót Csikász Imre veszprémi szobrászművészről és Mihály Lili grafikai próbálkozásáról.⁶⁸

A modern művészetről, a műélvezésről s a vidéki művészeti életről, a „giccset” tanító festőiskolák veszélyeiről és a népművészet jelentőségéről jelent meg a képzőművészeti rovatban a fentiekben kívül egy-egy hosszabb-rövidebb írás.⁶⁹ Egy Bécsben rendezett nagysikerű magyar vadászkiállítással kapcsolatban hangzik el a művészeti élet, de kiállítások vidéken történő bemutatását szorgalmazó javaslat: „Ne zsúfolják nyakig Budapestet mindenféle gyűjteményekkel... ha nem a fővárost tesszük kizárólagos szellemi gócponttá, hanem mindenütt felállítjuk a művelődés őrhelyeit”, akkor beszélhetünk a kultúra demokratizálásáról.⁷⁰

A Modern Dunántúl szerkesztői már lapjuk meg-

indításakor foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy tárlatokat, irodalmi esteket, előadásokat is rendeznek. A képzőművészeti kiállítás terve, mint láttuk, csak elgondolás maradt. Hasonló sorsra jutott, nem tudni mi okból az az irodalmi és zeneestély is, melyet 1910 november 12-re hirdettek meg a veszprémi színházban. Kilátásba helyezték a Rippl-Rónai vendégeként Kaposvárott idéző Lovell Fenella énekesnő felléptét, „a milieut Rippl-Rónai mester tervezte.”⁷¹ „A modern irodalmi eszmeáramlatok igaz elterjesztésére nem elegendő maga a sajtó” — írják. „Valahányszor új, friss és az eddigiekhez merőben új világnézet, felfogás, avagy csak ítélőképesség kezdett ébredni az emberekben, mindannyiszor igénybe vették a közvetlen tanítás, az előadás formáját... Midőn mi itt a Dunántúl egy ősi városában vállalkoztunk a modernizmus terjesztésére, tisztán láttuk, hogy mi nekünk is igénybe kell vennünk a chatedrát és az előadói asztalt.”

Ha ezen kiállítás megrendezése nem is sikerült, részben mégis elérték a szerkesztők kitűzött céljukat. 1910 november 20-án Fényes Samu a Modern Dunántúl szervezésében két előadást tartott Veszprémben. Az egyiket délután, a kereskedelmi iskola tornatermében a munkásság számára. Ezen a darwinizmus elméletét fejtegette. „Az előadó egyénisége és bizonyító ereje igen nagy hatással volt a jelenlévőkre és előre biztosította a későbbi munkáselemlőadások sikerét.”⁷² Este a Kereskedelmi Kaszinó nagytermében, nagyszámú érdeklődő előtt a szabadgondolkodás programját fejtette ki. „Előadása hatását legjobban az a felszisszenés bizonyította, mely az előadás nyomán a klerikális és gentry hajlamú helyi lapokból tört ki s az az ijedt védekezés, melyel a hinni akarók kísérelték a tőle hirdetett pozitív tanokat cáfolgatni.” A siker láttán egy hét múlva Ludvig az iparosifjak önképző-egyletében tartott a vallások fejlődéséről és „a gazdasági erők evolúciójaképpen előálló társadalmi jelenségekről” előadást. Az evangélikus lelkész az előadás után vitába szállt az előadóval, „melyre az előadó válaszólt, meggyőzve a hallgatóságot álláspontja tudományos és pozitív voltáról. A feltűzött hallgatóság maga is vitázott a lelkésszel, ki álláspontját megvédeni nem tudván, felháborodásában lemondott a kör t. b. tagságáról” — tudósít az esetről a Modern Dunántúl.

A Kereskedelmi Kaszinóban még egy előadásra sor került, december negyedikén. Ezen a program szerint Fényes Samu válasza hangzott volna el — ő azonban nem jelent meg. Hangay Sándor viszont

megtartotta a modern líráról szóló előadását. Az előadásról már csak a többi helyi lap reflexiójából értesülünk, mivel a Modern Dunántúl utolsó száma december 1-én jelent meg.

Bizonyos, hogy a lap megszűnésének egyik nyomós oka éppen az imént ismertetett előadások s a továbbiak „veszélye” volt. Megállapítható ez abból a sajtókampányból, melyet a helyi sajtó december elején újtott fel a Modern Dunántúl ellen. Így, végezetül ismertetjük a lap és szerkesztőinek tevékenységével kapcsolatos helyi reflexiókat, melyek szép számmal láttak napvilágot 1910 utolsó hónapjaiban s a jelek szerint közüggé tették a városban a Modern Dunántúl működését.

Hozzávetőlegesen mintegy 15 bíráló jelent meg a Modern Dunántúlról, ezek felét az előadások keltette „felháborodás” szülte. Az öt veszprémi újság közül, világnézeti beállítottságúak, de szerkesztőik intelligenciája alapján is, más és más modorban vette fel a harcot a lappal négy. (Egyedül a liberális Veszprémi Napló tartózkodott bármiféle véleménynyilvánítástól.) A klerikális Veszprémi Hírlap, mint a legtekintélyesebb orgánus, felismerte a kezdeményezés valamennyi, ellenük irányuló veszélyét, ennek megfelelően, mértéktartó, de gyilkos és fenyegető hangú kritikákat, személyeskedő megjegyzéseket közölt a lapról, illetve a szerkesztőkről.⁷³ Ízetlen, értetlenségről tanúskodó, antiszemita élcelődéssel „intézi el” a nyíltan dzsentrilapnak hirdetett Veszprémi Újság laptársát, annak minden megnyilvánulására a maga alpári módján reflektálva.⁷⁴ A sajtópöreiről és zsarolási ügyeiről hírhedt lapszerkesztő szinte teljesen maga írta újságjában, a Népakaratban még útszélibb módon kommentálja a lap megjelenését, majd előadásait.⁷⁵ Végül a megye félhivatalos lapjának számító Veszprém-vármegye c. lapot említjük, melynek hangvétele korrekt és Fényes előadásának kritikáját képes elvi síkon adni.⁷⁶

Térjünk vissza azonban a Veszprémi Hírlap kritikái megnyilvánulásaira. Az első szám megjelenését követően terjedelmes cikkben elemzi „Figyelő” — valószínűleg Luttor Ferenc teológiai tanár — a Modern Dunántúlt, s végül a keresztény erkölcs és világnézet alapján állva teljesen elveti. A cikk bevezetésében a kritikusk ugyan elismeri az újtó törekvések létjogosultságát: „Így például elismerem a művészi szecesszió jogosultságát és bizonyos érdemeit, elismerem Ady Endre bizonyos érdemeit, elismerem bizonyos jogtanok újjászervezőinek érdemeit. De mihelyt ez az újtó törekvés a szertelen-

ségbe, a túlzásba csap; mihelyt évezredek, sőt évszázadok tiszteletével igazolt szent hagyományokat kezd sérteni, mihelyt szembe kezd kerülni azokkal az eszmékkel és tanokkal, melyeket pl. a kereszténység hirdet... abban a percben megvonom tőle az elismerést...” A bíráló közli, hogy várakozással, jóakarattal vette kezébe a lapot, azt remélve, hogy „... a társadalmi problémák megoldásához az egyedül jogosult keresztény világnézet szellemében fog-nak hozzá járulni...” a szerkesztők. Csalódott, hiszen nem kaptak a Modern Dunántúlban mást, mint „pornografiát és finomított Népszavát.” Elítéli, erkölcsatlenség vádját hangoztatva a szépirodalmi rovat tartalmát, elsősorban azonban Zigány Zoltán programadó tanulmányára reflektál. Részletek idézése után megállapítja: „... a Modern Dunántúl kilógatta a lólábat, kimutatta a fogafehérjét. Neki a keresztény kath. erkölcstan ámitás.”

Vizsgálódásait így összegezi: „... kimondom, hogy ez a lap veszedelmes, ezt a lapot (ha így folytatja) tisztességes családok nem tarthatják, ezt a lapot jó keresztények nem támogathatják, 1., mert szabadgondolkodó, szociáldemokrata, vallástalan és erkölcstelen tanokat hirdet, 2., mert némely közleményei sértik a közszemérmert és igen közel állnak a pornográfiához, 3., mert éppen ezek miatt nem tartom jogosultnak arra, hogy azt hirdesse, hogy ő a kultúra terjesztője akar lenni.” Közli, hogy mindez nemcsak az ő, nemcsak a papok véleménye, hanem művelt hölgyeké és uraké is, „akik éppen nem mondhatók bigottnak.”

Végül ezt írja: „tiltako-zunk az ellen, hogy ezt az álkultúrát nekünk hirdesse és ennek az álkultúrának dunántúli központjává Veszprémet tegye.”

A megsemmisítő kritika közzétételével a Veszprémi Hírlap igyekszik ügyet sem vetni a további számokra, egy szerkesztői üzenetben csipkedi csak meg a lapot, annak a reményének adva kifejezést, hogy megjelenését már beszüntették.⁷⁷ Ismét csak az előadások kapcsán ássa ki a Veszprémi Hírlap a csatabárdot, ezúttal a tárgyilagosságra való törekvés látszatát el-elvetve.

Elsőzben Fényes Samu előadására terjeszti ki figyelmét s szellemeskedő szójátéksziporkával élcelődik azon, hogy a szabadgondolkodás világító fáklyáját Fényes-nek hívják, „akihez szól, akit megérint, akire ránéz, az mind világít, mert fényes, és miért Fényes, hát azért, mert Samu.” Az előadót ennél jobban megsérteni, sem vele vitázni nem kívánnak, hiszen már azt is kénytelenek voltak

elismerni, hogy „ez az úr szónokolt elegánsan, finoman, anélkül, hogy valakit sértett volna.”

Annál inkább igyekezett elverni a Veszprémi Hírlap a port a rendezőkön, akiket „az ismeretlenség mélységes szürkeségéből kikívánczó kultúrboyok” névvel illet s alattomosággal és rosszhiszeműséggel vádolja őket, mert a délutáni munkáselőadásra úgy „kunyerálták” el a termet az állami iskola igazgatójától, hogy annak fogalma sem volt, mi készül ott, hiszen ez a felelős személy „távol áll attól, hogy csak a legcsekélyebb közösséget is vállaljon a világosság ily fajta terjesztőivel.”

Fentebb már ismertettük a Modern Dunántúl szerkesztőinek, éppen az őket ért támadások által is rájuk kényszerített szerkesztésbeli radikalizálódásról tanúskodó nyilatkozatait. Ezek ismétlése felesleges, csak emlékeztetünk arra, hogy ezeket a nyilatkozatokat éppen a lap megindulására reagáló ellenséges és támadó hangú kritikái megnyilvánulások váltották ki. Az idézett kritikák és támadások mellett még más „retorziók” is érték a lapot. Így például a Balatoni Szövetség megtiltotta a Modern Dunántúlt propagáló plakátoknak a fürdőhelyeken való kiragasztását.⁷⁸ A lap szerkesztésében az eredeti programhoz képest bekövetkezett változások s azok bejelentése ki is merítette a szerkesztőség tevékenységét a támadások elhárítása tekintetében. Így polémiáról nem, csak egyoldalú, ízetlenségig menő csipkelődésekről tanúskodnak a helyi sajtó megnyilvánulásai egészen az utolsó, nagy vihart felkavaró előadásokig. Az első előadás kiváltotta támadásokra azonban már válaszolni kellett. Ez a Modern Dunántúlt legutolsó megjelent számában, mértéktartó módon meg is történt.⁷⁹ Számunkra különösen a Veszprémi Hírlap most ismertetett cikkére adott válasz a jelentős. Próder elismerését nyilvánítja az újságnak, azzal, hogy kultúrboyoknak titulálták őket, „áldoztak igazi hivatásuknak: a kereszteseknek és ezzel bevezettek egy új nevet a kalendáriumba.”

Önérzetesen elhárítja a rosszhiszeműség vádját a munkáselőadással kapcsolatban a rendezőség nevében. Készségesen engedték át a termet, az előadás ellen nem emelt kifogást sem a kereskedelmi iskola tantestülete, sem a rendőrség kiküldött tisztviselője. „A munkásság élvezettel, figyelemmel hallgatta végig a kereteket és malasztígereket nélkülöző, de tudományos értékben sokat adó előadást, nem volt zavargás, nem volt izgatás.”

Végül a Veszprémi Hírlap személyeskedő kitételeire ad korrekt választ. Közli, hogy ugyanez az

újság őt 1910 augusztusában még segédszerkesztőnek kívánta szerződtetni. „Én tehát akkor még tehetséges ember, tisztességes ember voltam az ő szemükben és ők nyújtották nekem az alkalmat arra, hogy az ismeretlenség homályából a napfényre juszak. Azóta csak néhány hónap múlt el. Ez alatt az idő alatt nem loptam, nem gyilkoltam, nem sikaszottam, szüleimet tiszteltem, másnak feleségét bűnre nem csábítottam, nem oroztam, felebarátomnak semminemű jószágát bűnre nem kívántam, sem a törvényszék és íráshíroság előtt bűnvádi, sem a közigazgatási hatóság előtt kihágási eljárás nem folyt le ellenem. Mégis sikerült kétes egzisztenciának lennem...” — írja.

A Modern Dunántúl második előadóestjéről már csak a kritikus Veszprémi Hírlap-beli tudósítást ismerjük. Luttor kényszeredetten ismeri be, hogy a „modernkedők”, „szabadgondolkodók” elértek némi közönségsikert: „szállingóznak kereskedők, ügynökök, ügyvédek, ügyvédjelöltek. Mert manapság divat gondolkodni...” Bár Ludvig és Hangay Sándor hangját („visszatartott fuvola szólam”), ruházatát („korom fekete csokornyakkendő, tehát modern művész”), még testalakátát („hosszú haj, tehát zseni, beteges vézna test, tehát művész”) is tüzetes bírálat tárgyává tette, Hangay előadásához mégis gratulálni volt kénytelen: „Beszélt a magyar lyra fejlődéséről, folyékony szép stílusban, elegánsan, magyarul.”

Vésztojósloán zárul azonban a tudósítás: „Valaki — az „ő” hívük — távozás közben azt mondta: ez az est a szabadgondolkodó estélyek zárópontja volt. A mondatot középen megszakítani modern dolog és sokszor ajánlatos is. Tisztelt szabadalmazott gondolkodók, maradjanak csak Önök a sejtetés terén.”

Nyilvánvaló, hogy a Modern Dunántúlt sorsát véglegesen ezek az előadások pecsételték meg. Sajnos, ismeretlen előttünk, hogyan sikerült „tapintatosan” végét vetni illetékesek „közbenjárásával” a radikális polgári szellem további veszprémi megnyilvánulásainak. Illetőleg, mint már Próder életpályájának vázolásánál említettük, a szerkesztőtársak egyikének „lekenyerezésével” — hivatalnoki állás felajánlásával — bizonyára sikerült a két jóbarátot egymással szembefordítani. Mert annak, hogy Próder László biztos egzisztenciához, előbb gyakornoki, majd rendőrfogalmazói álláshoz jutott a városnál, megvoltak a feltételei. Ennek jeleként 1911 januárjában egy napon jelent meg a három leteketintélyesebb veszprémi újságban Próder nyilatkozata, melyben a Modern Dunántúlt szerkesztő-

ségéből való kilépést bejelentette.⁸⁰ A Veszprémi Napló a hírhez még hozzáfűzte: „Úgy halljuk különben, hogy a ‚Modern Dunántúl’ rövidesen megszűnik.”

Így is történt. Ám, hogy a Dunántúlon ne hiányozzék a kulturális életből egy folyóirat, hogyan, hogyan nem, két héttel utóbb ugyanezek az újságok meleg ajánlással ellátva közölték olvasóikkal, hogy Sopronban megindul a „Kultúra” c. lap, amely nem modernkedő, zavaros, hanem emelkedett színvonalú, valláserkölcsi és hazafias alapon álló munkatársi gárdájával bizonyára kielégíti majd a művelődni

vágyó közönség igényét.⁸¹ A Modern Dunántúl megszüntetése és a kultúra megindulása bizonyára egy folyamat összefüggő része volt: a klerikális-konzervatív erők ellentámadásának egyik módja.

Alig valamivel több, mint három hónapig tartott a Modern Dunántúl fennállása. Működése azonban jóval többet jelent, mint ami a sajtóbibliográfia szűkszavú adatából kivehető. A kezdeményezés bukásában is adalékul szolgál a Dunántúl, de különösen Veszprém századeleji társadalomrajzának képehez.

Eri István

Jegyzetek

- ¹ Nagy László: Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája, 1820—1956. Veszprém, é. n.
- ² Nagy László: i. m. 137. o.
- ³ Az utolsó szám ugyan a 12.-ként ismeretes, a szerkesztők azonban az irodalmi-művészeti részt a 6. szám után külön mellékletként kívánták megjelentetni s ezt kapták volna az előfizetők a 7—8. szám helyett. Tudomásunk szerint azonban ez az Új Igék címét viselő kiadvány 1910-ben nem került kiadásra, legalábbis példányait nem ismerjük. Utalásként talán e kezdeményezésre, 1914 elején látott napvilágot az Új Igék második (!) évfolyamának első és egyetlen száma.
- L. Erre: Nagy László i. m. 83. o. és Kemény György: Magyarország időszaki sajtója 1911-től — 1920-ig, Bp. 1921. 307. o.
- ⁴ Véghegyi Dezső: Emléklapok rendezett tanácsú Veszprém város közigazgatási életéből. Veszprém, 1886.
- ⁵ H. Pálfi Ilona: Veszprém város adózó lakossága az 1828. évben, és Kovács Lajos: Veszprém város lakosságának fejlődése és összetétele. — Magyar Statisztikai Szemle 1936. 384—397., ill. 371—383. L. még ugyanitt Hollós István tanulmányát is: A vándormozgalom hatása Veszprém vármegye népességének fejlődésére. 397—411. o.
- ⁶ Korompay György: Veszprém. Bp., 1957.
- ⁷ Vidéki városaink. Szerk. Borsos József, Bp., 1961.
- ⁸ Ila Bálint—Kovacsics József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bpest, 1964.
- ⁹ L. még Ruzsás Lajos: Városi fejlődés a Dunántúlon a XVIII.—XIX. században (2. rész). — Ertekezések, 1963. Bp., 1964. 210—213.
- ¹⁰ Itt jegyzem meg, hogy tudomásom szerint a század elején működött Veszprémben egy szabadkőműves páholy, állítólag dr. Illés Dezső ügyvéd irányításával.
- ¹¹ L. minderre Mérai Gyula: Polgári radikalizmus Magyarországon, Bp., 1947. Horváth Zoltán: Magyar századforduló, Bp. 1961., — illetőleg Tömöry Márta: Új vizeken járok, Bp. 1960. c. munkáit.
- ¹² Egyes veszprémi adatközlők (dr. Hajós Zoltán, Próder Emilné) szerint a két szerkesztő néhány évet Budapesten töltött, állítólag Próder néhány évig jogászhallgató is volt, míg Ludvig pl. Batthyány Ervinnel, az anarchista gróffal is kapcsolatban állott.
- ¹³ A veszprémi r. kath. főgimnázium Értesítője az 1906—7. tanévről, Veszprém, 1907. 178. o.
- ¹⁴ Diego: Tépett lapok. Bp. 1912. — L. erre: Gulyás Pál Magyar írói álnév lexikon. Bp. 1956. 122.
- ¹⁵ L. szereplésére vonatkozóan: Baki Miklós: Sassy Attila. — Művészet, 1965. VI. évf. 2. sz. 27—28.
- ¹⁶ Bár ezúttal nincsen szándékunkban az Új Igékkel részletesebben foglalkozni, érdemesnek tartjuk megemlíteni a lap néhány cikkét. A vezércikkben Ludvig a kultúrdecentralizációt, mint az új művészetpolitika sine qua non-ját sürgeti. Közli Rippl-Rónai levelét a szerkesztőhöz, benne ezekkel a sorokkal: „Az én álláspontom az, hogy modern ember csak progresszív lehet. Már pedig nekünk, mai embereknek, akik magunkból is adunk,
- nekünk azt bizonyítgassuk, hogy a tradíciókból élünk, nekünk nyomot kell hagynunk magunk után ennek a XX. századnak hirdetőjeként!” — Remsey Jenő „Művészetről — pikturáról” c. cikkét s Ludvignak Remseyhez intézett „Az elcsüggedőkről” c. nyílt levelét említ-hetjük még meg. Ez utóbbiban nyilatkozik magáról a szerkesztő: „Látod — tört kelevézü fegyvertársam — én hiszek a magyar vidékben. Itt a hol élek, nem szeretnek, sőt azt mondhatsz utálnak, a kik erre érdemesnek tartanak. S én azért nem gyűlölöm őket, dolgozni akarok értük, mert tudom világosan látom és érzem, hogy csak a meg nem értés szakítja el tőlünk és a közöny, mely pedig természetes állapot amegismerés előtt.” — Végül értesülünk a lapból, hogy Ludvig Veszprém-ben, a Thököly u. 5. alatt (ez volt korábban a Modern Dunántúl szerkesztőségének címe is), szabad festőiskolát és művészeti szemináriumot kívánt szervezni s hirdeti az „Aurora” rendezésében a Kereskedelmi Kaszinó helyiségében az Új Igék kiállításának megnyitását is. Mindezeknek a kezdeményezéseknek folytatásáról azonban alig van tudomásunk. (A Veszprémi Hírlap, [a továbbiakban: VH] 1914. I. 25.-i számában hírül adja a tervezett kiállítást, II. 22.-én elhalasztásáról tudósít. Diego a Kereskedelmi Kaszinóban „forma a pikturában” címmel hirdetett előadást. — VH 1914. IV. 5.)
- ¹⁷ Dr. Hajós Zoltán szíves közlése. — Ludvig édesapja te-lekkönyvi hivatalnok volt, bátyja, Jenő, Indiába került. L. erre levelezését Laczkó Dezsőval, éppen 1910-ből. — A veszprémi Bakonyi Múzeum irattára, 37. és 67/1910. sz. alatt.
- ¹⁸ Itt említem meg, hogy rajta kívül rokona, Próder István is szerepet játszott az októberi forradalom veszpre-mi eseményeiben, mint régi szociáldemokrata vezető került be a vármegyei Nemzeti Tanácsba. — L. erre: Csaba Imre: A Tanácsköztársaság Veszprém megyében. Pécs, é. n. 34.
- ¹⁹ A veszprémi r. kath. főgimnázium Értesítője az 1902—3. tanévről, Veszprém, 1903. 110—111.
- ²⁰ L. erre: Próder László Kultúrboyok c. cikkét a Modern Dunántúl (a továbbiakban: MD) 186—187. oldalán. — Érdemes volna alaposabban is megvizsgálni ezeknek a fiatal állástalan értelmiségieknek a helyzetét Veszprém-ben. Csak példaként említem, hogy Ludvig egyik barátja, Ribó Zoltán (szül. 1886-ban), akinek verseivel a Modern Dunántúlban s más helybeli lapokban is találkozunk, félbeszakítva egyetemi tanulmányait, éveken át állandóbb jellegű foglalkozás nélkül „lézengett” a városban, míg végül Óváry Ferenc országgyűlési képviselő választási titkára — kortese — lett s később az ő támogatásával került biztos exisztenciát nyújtó állami hivatalba.
- ²¹ L. erre: Magyarország Tiszti Czím- és Névtára, Bp. 1911. 145., 1914. 154., továbbá 1918. 122. — Rendőrfogalmazói ki-nevezésére l. Veszprémvármegye, 1911. X. 15.
- ²² L. erre: Csaba I. i. m. 42., 117., 186., 188., 211., 239., 244. és 245. o.
- ²³ Vörös Zászló 1919 április 5.-i száma, „... pártunk kör-

nyéke nagyon megváltozott. A folyosón, künn a ház körül, az utcán és bent a titkári helyiségben nem a régi, megszokott elvtársainkat látom, hanem idegen, nem odavaló alakokat, akik alázatos és kedveskedő mosolygással lépnek be közénk elvtársnak...

- ²⁴ MD 1, o.
- ²⁵ Halasi Andor: Élet és irodalom, MD 2—3.
- ²⁶ Zsigány Zoltán: A szociológia és publicisztika, MD 3—5.
- ²⁷ Szabadgondolkodás, MD 97—98, o. — Itt jegyzem meg, hogy a MD-ban megjelent cikkek javarészt anonimek, árnevekkel vagy feloldhatatlan betűjelekkel szignáltak. Nyilvánvaló, hogy többnyire a szerkesztők írásairól van ilyen esetben szó.
- ²⁸ Szerkesztőség: Válasz, MD 65—67 ol.
- ²⁹ Hírek, MD 128, o.
- ³⁰ Politikai és társadalmi kérdések, MD 161—164. — A cikk gondolatmenete követi Zsigány Zoltánnak a MD 1, számában is leírt kijelentését: „Magyarország fejlődése és boldogsága felé csakis a modern polgári demokrácia útja vezet.”
- ³¹ Illés Dezső: Hedduska tanul, MD 49—52.
- ³² Weisz Jenő: Iskola és élet, MD 68—70.
- ³³ A pápai bencés főgimnázium, MD 129—131.
- ³⁴ Az anti-szekularizáció városa, MD 199.
- ³⁵ —ó: A tanítónő, MD 27.
- ³⁶ Diego: A tóskaberendi tanítónő ügye, MD 126—127.
- ³⁷ Az öngyilkos, MD 136.
- ³⁸ Philipp Frey: Sexuális kérdések az iskolában, (ford. —o.) MD 33—36.
- ³⁹ Lucius: Szabad tanítás, MD 147—149.
- ⁴⁰ —r: Sümeg főreáliskolát kér, MD 127.
- ⁴¹ Krisch Jenő: Jelentés a veszprémi munkás-gimnázium 1910—11. tanévi működéséről, Veszprém, 1911.
- ⁴² L. erre a korabeli sajtóhíreken kívül: A veszprémi Szabad Lyceum tudományt és ismereteket terjesztő társaság alapszabályai, Veszprém, 1912.
- ⁴³ Munkás-gimnázium, MD 150—151.
- ⁴⁴ Lucius: Munkásoktatás, MD 182—183.
- ⁴⁵ Uránia esték, MD 173.
- ⁴⁶ Balázs József keszthelyi tisztviselő, adóhivatali segédtitkár volt az 1910-es években. (L. erre: Magyarország Tiszti Czim- és Névtára, Bpest, 1911, 204.) A Modern Dunántúl 9. és 11. (valójában 7. és 9.) számában megjelent cikk: A zalamegyei jegyzők és segédjegyzők évenkénti rendszeres szabadsága. — MD 134.
- A jegyzők sorsa. — MD 165—166.
- Modern közigazgatás? — MD 168—169.
- Az állami tisztviselők szolgálati idejének leszállítása. — MD 167.
- ⁴⁷ Szigethy Ferenc: Dunántúli jegyzőkhöz. — MD 115.
- ⁴⁸ L. Eri István: A veszprémi múzeum építéstörténete. — A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei, II, 1904. sajtó alatt. — MD 113—114.
- ⁴⁹ Egészségügy. — Csecsemővédelem, falusi lakóházak. — MD 81—85. és valószínűleg ugyanő: Megjegyzések a közegészségügy igazgatásáról. — MD 132—133. — Leszner az 1911-es tiszti címtár (Bp, 1911, 398.) szerint a soproni állami főgimnázium intézeti orvosa és egészségügy tanára volt.
- ⁵⁰ Így pl. a vegyesházasságokról írva sajnálattal állapítja meg, hogy 15 év alatt Sopronban csak 25 ilyen házasság jött létre (MD 140.) — szöveveszt, hogy a soproni rendőrök és fegyházőrök nyomorognak, holott éppen ők a jelenlegi rendszer támaszai (MD 139. és 151.). Kifogásolja a brennbergbányai viszonyokat, ahol a bányászok életveszélyes körülmények között dolgoznak (MD 152.) —
- ír arról, hogy Sopron nem képes az iparosodás felé vezető úton megindulni (MD 153.). Ír a középítkezések elmaradásáról (postapalota, színház), a soproni kereskedelmi kamara választási machinációjáról (MD 172—173.) stb.
- ⁵¹ A katonai brutalitást ostromozza „Az őrmester hatalma” c. írásában (MD 171.), emellett foglalkozik a megye ellenállásával találkozó Hévíz—Keszthelyi villamos létesítésével (MD 126.) — maliciózusan nyilatkozik arról a jelenségről, hogy az ottani mezőgazdasági akadémiára beiratkozók száma állandóan fogy, hiszen a földbirtokos-csemeték nem mulatozhatnak, tanulniuk kellene (MD 138—139.).
- ⁵² Omega: Társadalmi élet Nagykanizsán. — MD 28.
- ⁵³ Z. i.: Zalaegerszeg vasútügye. — MD 61—62.
- ⁵⁴ —d: Atlétika (a tömegmértetű testnevelés egyik bázisként foglalkoznak a kaposvári sportélettel), MD 28—29. Kisebbségi hírek: MD 62.
- ⁵⁵ Az alvó város. — MD 153.
- ⁵⁶ —lp: Pápa város közgyűlése. — MD 60—61.: Egy lemondás (intrikák miatt visszavonul egy önzetlen városatyja.) — MD 138.
- ⁵⁷ Veszprém r. t. város képviselőtestülete rendez őszi gyűlése. — MD 59—60.; dr. Sz. K.: A nappali áram Veszprémben. — MD 124—125.
- ⁵⁸ Szegényügy. — MD 154—155.
- ⁵⁹ —r: A veszprémvármegyei gazdasági egyesület. — MD 60.
- r: A veszprémvármegyei gazdasági egyesület 50 éves jubileuma. — MD 76.
- r: Eszterházy Pál gróf (gondnokság alá helyezésétől). — MD 92.; A kisgazdák mozgalma. — MD 157—158.;
- r: A veszprémvármegyei gazdasági egyesület. — MD 173—174.
- ⁶⁰ Ezzei a kérdéssel már korábban is foglalkozott a lap „Közgazdaság” c. írásában MD 161.
- ⁶¹ Diego: Pár szó a modern poeziáról. — MD 71—72.
- Ugyanerre, a vidéki közönség álszemérmes, elutasító értetlenségére tér ki Strém István a nagykanizsai irodalmi életéről szóló tudósításában. — MD 124.
- ⁶² A „Kisfaludy” irodalmi kör felolvasó estélye c. írásban fejti ki a színvonalatlan, önképzőkori hangulatú irodalmi egyeteket működésével kapcsolatos véleményüket. — MD 137—138.
- ⁶³ Kivételként talán Hermanné könyvismertetését említhetjük, melyet Viktor Hueber: Die Organisation der Intelligenz c. munkájáról írt. — MD 188—189.
- ⁶⁴ Gömöri Jenő: A színészmantika alkonya. — MD 42.
- ⁶⁵ W. J.: Bernard Shaw sikere Veszprémben. — MD 75—76.
- X.: Színkritika. — MD 125—126.
- ⁶⁶ A címlapot közölte Nagy László I. m. 56. o.
- ⁶⁷ Diego: Aiglon. — MD 122—123.
- ⁶⁸ Művészet, Szépirodalom. — Csikász Imre. — MD 99.: Mihály Lili. — MD 41.
- ⁶⁹ Holló Géza: Művészi élet a vidéken. — MD 39—41.
- Verő: A „modern festőiskolák”. — MD 61.
- o.: Népművészet. — MD 92—93.
- Harasztó Hugó: A kövek beszédek. — MD 100—101.
- Művésznyomor és a vidék. — MD 145—147.
- r.: A wieni vadászkiállítás. — MD 108.
- ⁷⁰ Irodalmi és művészeti társaság Veszprémben. — MD 143.
- ⁷¹ A „Modern Dunántúl” előadási sorozata Veszprémben. — MD 177—178.
- ⁷² Figyelő: Modern Dunántúl. — VH 1910, IX, 11.
- Szerkesztői üzenetben foglalkoznak vele a VH 1910, XI, 6-i számában, majd a VH XI, 21-i számában a szaba-

don gondolkodó címen, végül XII. 11.-én Decembéri kód címen jelent meg cikk az előadásokról. Ez utóbbit Luttor Ferenc szignálta, igen valószínű, hogy a szeptemberi és novemberi kritikákat is ő írta.

⁷⁴ „Nem nyújtott többet, mint amit vártunk tőle és azt nyújtotta, amit nem vártunk tőle” — írja a Modern Dunántúl első számának bírálatában a lap, pornográfiával és értelenséggel vádolva a szerkesztőket. — A Veszprémi Ujság (VU) 1910. IX. 11.; izetlenül reflektál a lap 3. számában megjelent válaszra: VU 1910. IX. 26.; „szellemes” megjegyzéseket tesz róla: VU 1910. IX. 29.; ingerülten kifejezte a megye urait érintő, a megye múzeumának elhelyezése ügyében írt cikkre válaszul: „Kérjük a Modern Dunántúlt, ne ajánlgassa oda a főispáni, alispáni, vagy főjegyzői lakást a múzeumnak és egyáltalán mondjon le a lakásszerzés hálátlan foglalkozásáról...” — VU 1910. X. 20.; amikor a lap a vidéki hírlapírás nivójával foglalkozó cikkében (MD 135—136.) sorozatot közöl a VU alpári, antiszemita megjegyzéseiből, meggyanúsítja a szerkesztőket, hogy ő mögöttük is zsidók állanak, majd így folytatja: „... úgy koldulták össze azokat a koronákat, amelyeknek az árán most simított papíroson találják fel Önök a malacságokat...” — VU 1910. XI. 20.; lesamuzza Fényest veszprémi előadásáról írva, — VU 1910. XI. 27.; s végül helyt ad az iparoskör ldős tanító-einöke cikkének, melyben az Ludvig elöadására lapos-ságokkal reagál, de megnyugtatóan közli mindenkivel, hogy „Isten nélkül nincs élet”.

Szász Ferenc: Kalászat az erkölcsi tér mezejéről. VH 1910. XII. 11.

⁷⁵ „Hétéleddel ezelött öles nagyságú falragaszok hirdették, hogy fenti cím alatt a Dunántúlon, Veszprém székhely-lyel egy szépirodalmi, művészeti és társadalmi heti folyó-irat jelenik meg... A folyóirat a perverzítás lerakodó helye. A legegészségesebb ember gyomra is kell, hogy felkavarodjon, mikor azokat a disznóságokat olvassa, melyek a Modern Dunántúlbán le vannak rakva! — Népa-akat, 1910. IX. 17.; Majd a Deres c. rovatban ezt írja: „Jött a városunkba két ifjoncz modern apostol... Hit-ted volna-e Veszprém város érdemes közönsége, hogy hajadnál fogva rángasson elő téged két szál modern ifjú, hogy utópiákkal bemaszlagoljon, s hogy köreidben germ... pardon, modernizáljon, fent és lent, öregeket és ifjakat egyaránt. Mivel te önként úgy sem vagy ké-pest modernizálódni, haladni a szabadgondolkozás útján és megtanulni, hogy mícsuda is, hát az a perverzítás a

sok modern tudományok között?” — Népakarat, 1910. XII. 17.

⁷⁶ A lap hírt ad a tervezett novemberi irodalmi est számi-tásba vett szereplőiről: Bartók Gyula zongoraművész. Halasi Andort, a Kritika c. lap szerkesztőjét, Hangay Sándort nevezi meg. — Veszprémvármegye (VV) 1910. XI. 6., Fényes előadásával Illés Dezső ügyvéd foglalko-zik, aki szerint hiába volt fényes közönségsikere az elő-adásnak, a szabadgondolkodás programja elfogadhatat-lan s a történelmi materializmus már különben is idejét-múlt teória. Illés Dezső: A szabadgondolkodás, VV, 1910. XI. 27.; majd a második felolvasó estet bírálva meg-jegyzi, hogy Hangay zavaros előadása nem elégítette ki a közönséget. — VV 1910. XII. 11.

⁷⁷ Erre már a Modern Dunántúl is szerkesztői üzenetben reflektál: „A múlt vasárnap egyik veszprémi lap azt üzente Önnek, hogy lapunk megbukott. Ez a kiváló rosszakaratra valló híradás egyszerűen nem igaz. Saj-náljuk, de egyelőre olyan helyzetben vagyunk, hogy ez képtelenség. Ambár szíves, szolgálatra kész emberek va-gyunk, de az örömszerzésnek nem ezt a módját választ-juk.” — MD 159.

⁷⁸ MD 63.

⁷⁹ Delta: Harcomdor. — MD 186. (Fényes gúnyolása az el-lenvéleményt közlő sajtó egyetlen argumentuma — ál-lapítja meg a cikkíró. „A Samu, a samu! Itt kezdődik a támadás és itt ér véget a védekezés... Kell-e hát félnünk, hogy alul maradunk, kell-e ideget-lelketölő munkát velük szemben kifejtenuk? Dehogy! Csak las-san, csendesen, őszinte sajnálattal mosolyogni és azután megint csendesen mosolyogni...”)

Próder László: Kultúrboyok. — MD 186—187.

⁸⁰ VV 1911. I. 15. — „Felkéröttünk a következő sorok köz-lésére: Mélyen tisztelt szerkesztő úr, szíveskedjék b. lap-jának legközelebbi számában azon értesítésemnek helyet adni, hogy a 'Modern Dunántúl' szerkesztőségétől a mai napon megváltam. — Veszprém, 1911. jan. 7. Próder László.” — Hasonló tartalommal közölte ugyanezt a VH és a VN aznapi száma is.

⁸¹ A lap szerkesztője Ámon Vilmos lett, munkatársai kö-zött a konzervatív irodalom valamennyi budapesti és vi-déki képviselőjét megtaláljuk. A bizonyára meg is fize-tett terjedelmes kommunikék sorozatát találju- meg et-től kezdve a legjelentősebb veszprémi újságokéan is, elsőnek a VV 1911. I. 29.-i száma adott megejlenéséről hírt.

Modern Dunántúl (Modernes Transdanubien), eine vergessene Zeitschrift

Die Stadt Veszprém, obwohl sie der Sitz der Komitatsverwaltung und des Bistums seit Jahrhunderten ist, ist Mitte des XIX. Jhs in ihrer Entwicklung stehen geblieben. Die kapitalistischen und selbstständigen Bestrebungen des städtischen Bürgertums wurden eben durch die Schicht der Grossgrundbesitzer, des Komitates, weiters des Bistums und Kapitels (gleichfalls Grossgrundbesitzer), endlich durch die feudale herrschende Klasse gehemmt. Die sich an Zahl der Einwohner kaum vermehrende Stadt hatte keine bedeutende Gewerbetreibenden. Der einstige Handel sank mit der Ablenkung der modernen Verkehrslinien herab. Der wirtschaftliche Rückgang hat auch in der Zusammensetzung der städtischen Einwohnerschaft grosse Veränderungen hervorgerufen. Die Handwerker und Kaufleute sind entweder ausgewandert oder aber sind gänzlich verarmt. Eine Industriearbeiterschaft konnte sich nicht entwickeln.

Aus diesem Grunde hat es eine Basis für die sich um die nationale Unabhängigkeit und gleichzeitig um die Rechte der Arbeiterschaft kämpfenden Kräfte um 1900 in Veszprém nicht gegeben. Erst im J. 1918 konstituierte sich die örtliche Organisation der Sozialdemokratischen Partei; die Organisation des liberalen, geschweige denn des radikalen Bürgertums war sehr kraftlos.

Eben diese Schwäche der progressiven Kräfte und deren Unorganisiertheit hat einige junge Leute bürgerlicher Abstammung bewogen, eine kämpfende, politisch-soziale Wochenschrift zu gründen. Die Wochenschrift, betitelt Modern Dunántúl, ist vom September 1910 bis Dezember erschienen.

Verf. beschreibt die sukzessive Verradikalisierung der Schriftleitung und der Zielsetzung des Blattes,

sowie deren Offenbarungen ausführlich. Diese Wochenschrift hat auf der Plattform der bürgerlichen Demokratie um die Verstaatlichung der Schulen gegen der klerikalen Reaktion gekämpft, und war der Fürsprecher jener Schichten, welche die Demokratisierung der Verwaltung, die Industrialisierung und Modernisierung der Landwirtschaft forderten. Daneben hat sie die Bekanntmachung der modernen Richtungen der schönen Künste und der Literatur zu ihrem Ziel gesetzt. Die Tätigkeit der Schriftleiter erstreckte sich sukzessive auch auf die Organisation von Kunstausstellungen und von literarischen Abenden. Sie trachteten die bedeutenden Vertreter des radikalen Budapester Bürgertums zu ihren, den Darwinismus verkündenden Vorträgen einzuladen. Diese Vorträge wurden auch für die Arbeiterschaft abgehalten.

Das Wochenblatt hat schon gelegentlich seines Erscheinens von der örtlichen reaktionell-konservativen Presse eine sehr starke Kritik erhalten. Die Kritik hat sich nach dem Erfolg der guten Organisation der Vorträge nur gesteigert. Schliesslich wurde erreicht, dass die Wochenschrift Modern Dunántúl, einige Monate nach ihrer Gründung, unter nicht geklärten Umständen eingestellt wurde.

Der eine ihrer Schriftleiter, László Proder, trat 1919 in die örtliche Leitung der Räterepublik ein. Später wurde er wegen seiner Tätigkeit hingerichtet.

Die Wochenschrift hatte das Bestreben, als Fürsprecher des progressiven Bürgertums aufzutreten, dies aber ohne Unterstützung eines entsprechenden gesellschaftlichem Hintergrund. Diese vergessene Wochenschrift war Jahrzehnte vor der Räterepublik sozusagen die einzige positive Offenbarung des progressiven städtischen Bürgertums in Ungarn.

István Éri

Adatok a Tanácsköztársaság keszthelyi történetéhez

A keszthelyi munkásmozgalom kezdeti története 1914-ig, az első világháború kitöréséig ismert már,¹ az alábbiakban Keszthely munkásmozgalmának újabb fejezetével, a Tanácsköztársaság előzményeivel és eseményeivel kívánunk foglalkozni.

Munkánkat megkönnyíti az a szerencsés körülmény, hogy megmaradtak a város korabeli újságai, a Keszthelyi Hírlap² és az 1919-es Testvériség,³ melyek apró részletességgel tárják elénk a megírandó kor történetét. A keszthelyi Balatoni Múzeum évről évre több írásos és tárgyi dokumentumokat őriz ebből az időszakból. Értékes forrásanyagot tartalmaz az a kézirat is, amelyet 1959-ben az MSZMP Keszthelyi Járási Pártbizottságának kezdeményezésére munkaközösség állított össze.⁴ Főleg a kortársak visszaemlékezéseinek összegyűjtésével végzett hasznos, nagyértékű munkát ez a munkaközösség, hiszen a nagy idők kortársai és egykori szereplői azóta nagyrészt elhaltak már. Megkönnyítette munkánkat az is, hogy Veszprém megye történetének vonatkozó szakaszát kitűnő könyv foglalja össze,⁵ amely a keszthelyi események érintése mellett főleg módszertani kérdésekben volt segítségünkre.

Az első világháború

1914-ben kitört az első világháború. A keszthelyi huszárosztály augusztus 7-én ünnepélyes esküt tett, majd másnap elvonult a harctérre.⁶ Ezzel Keszthelyre is rászakadt a négyéves szenvedés szomorú korszaka.

Nem lehet most célunk az első világháború Keszthelylél kapcsolatos eseményeinek részletes felsorolása, bár a rendelkezésünkre álló helyi lapok és a bőséges irattári anyag segítségével nem volna érdektelen ezt az összegezést elvégezni. Most csupán a munkásmozgalom szempontjából lényeges momentumokat ragadjuk ki ebből a szomorú adattömegből.

Az első világháború kitörésének idején két munkás szakszervezet működött Keszthelyen. Az építőmunkások szakcsoportjának Balogh József, a földmunkásokénak Csikós Boldizsár volt az elnöke. Mindezt a keszthelyi jegyző 1914 augusztus 14-én

kelt rendeletéből tudjuk meg,⁷ amelyben ez áll: „Tudomás és alkalmazkodás végett értesítem az alább felsorolt egyesületek elnökségét, hogy a kir. belügyminisztérium 5481/1914. sz. rendelete értelmében minden gyűlés — még a magánhelyiségekben való összejövetel is gyülekezésnek számít — csak előzetes rendőrhatalósági engedély alapján tartható.” Az említett szakszervezetek legális működését a háború tartamára ez a rendelkezés szüntette meg.

Az első világháború okát és jellegét hazafias frázisokkal álcázó napisajtó mellett a szociáldemokrata párt sem foglalt állást a háború ellen, ennek megfelelően nem végzett megfelelő felvilágosító munkát sem. Három évvel később, 1917-ben így emlékezik vissza erre az időszakra a Keszthelyi Hírlap:⁸ „Emlékezzünk csak vissza arra a nem is rég múlt időre, amikor az Internacionálét világszerte elparentálták és a népeknek a lövészárkokon át való érintkezését lehetetlennek tartották.”

A hatóság ennek ellenére: félt. Erre utal például a keszthelyi főszolgabíró 1914 augusztus 13-án a jegyzőknek szétküldött rendelete,⁹ melynek egyik részlete így szól: „Ezen cél érdekében a háború tartama alatt hetenkint vagy személyesen fogok kiszállani, vagy Farkas tb. főszolgabíró úr egy-egy jegyzőségbe, hogy a nép hangulatából és magatartásából is állandóan biztos áttekintést nyerhessek a járás lakossága felfogásáról, netáni kívánságairól, valamint, hogy szerzendő tapasztalataim alapján tudomást szerezhessenek úgy egyes közártalmú jelenségekről, egyénekről, vagy csoportokról és hogy ezekkel szemben a legrövidebb úton el is járhasak.”

1915 november 25-én még azt jelenthette a keszthelyi jegyző, hogy Keszthely nagyközség területén „semmilyen szocialista röpirat, vagy felhívás terjesztése nem észleltetett.”¹⁰ Ilyen körülmények között a nyomor, szenvedés, aggodás és a fájdalom volt az, ami elsősorban megtanította az embereket az igazságra.

Már a háború első évében jóformán kivétel nélkül fegyveres szolgálatra hívták be a férfiakat. Érde-

kesen jellemzi ezt a keszthelyi jegyző 1915 január 5-én kelt jelentése,¹¹ amelyben ez áll: „Polgárország teljesítésére alkalmas egyének, mondhatni nincsenek, mert az A. osztályú népfelkelők bevonultak, a B. osztályú népfelkelők nagyrésze f. hó 16-án fog bevonulni...” 1916 januárjában már a 43–50 évesek behívására is sor került.¹²

A családfenntartók a harctérre kerültek. Itthon meg fokról-fokra nőtt a drágaság. 1915 júniusában még arról ír az újság, hogy Keszthely élelmiszer-szükséglete fedezve van, indokolatlan tehát a fürdővendégek félelme, az élelmezés körül nem lesznek zavarok.¹³ Pár hónappal később azonban már azt olvashatjuk, hogy nehézségek mutatkoznak a beszerzésnél, mert a hentesek keveslik a maximált árat és nem adnak zsírt.¹⁴ 1915 novemberében már a tejbeszerzés nehézségeiről ír az újság, kevés tejet hoztak Keszthelyre, nagy tolakodás után, mesés áron lehet csak tejhez jutni.¹⁵ A háború elején 40 fillér körül volt a főzelékféle kilója, 1917-ben a keltakáposzta 1 korona, a fejeskáposzta 2 korona, a tök 3 korona volt kilónként.¹⁶ Ugyanekkor a cipő ára 12 koronáról 120 koronára ugrott fel, a szövet ára 10–12 koronáról 75–80 koronára, a lenvászón 70–80 fillérről 6 koronára emelkedett.¹⁷ Egy méter szövet 1918-ban már 200 koronába került.¹⁸ A tea kilója 12–15 korona volt a háború kitörésekor, 1917-ben már 145–180 koronát kértek egy kilóért.¹⁹

1914 október 11-én 56 családanya részesült segélyben Keszthelyen, 5437 korona összegben,²⁰ nem jutott tehát 100 korona egynek. Az árak emelkedtek, de nem emelkedett a segély összege. Nagykanizsán, „amikor az egyik szónok a hadisegély felemelésénél: szükségességéről beszélt — 1917-ben —, a gyűlés sok száz női résztvevője sírva követelt rögtöni segítséget, mert a nyomorúság a városban borzalmas.”²¹ Keszthelyen sem volt jobb a helyzet. Idézzük a keszthelyi jegyző 1917 november 1-én kelt jelentését.²² „A lakosság személy és vagyonbiztonsága ezideig még kielégítő, vagyoni viszonya, tekintettel a háborúra — egyeseket kivéve — a folyton fokozódó drágaság következtében, alig tűrhető.”

A nyomornak és szenvedésnek nemcsak a drágaság volt az oka, hanem az áruhiány is, ami részben a bevonult munkaerő kieséséből adódott. Keszthelyen 1917 elején a szénhiány miatt vasárnap, hétfőn, szerdán és pénteken nem volt villanyáram.²³ Ugyanekkor a petróleum hiánya már 1916-ban megmutatkozott.²⁴ Keszthely város levéltárában vaskos kötet tartalmazza azokat a kérvényeket, melyekben a lakosság petróleum kiutalását kéri.²⁵ A petróleum-

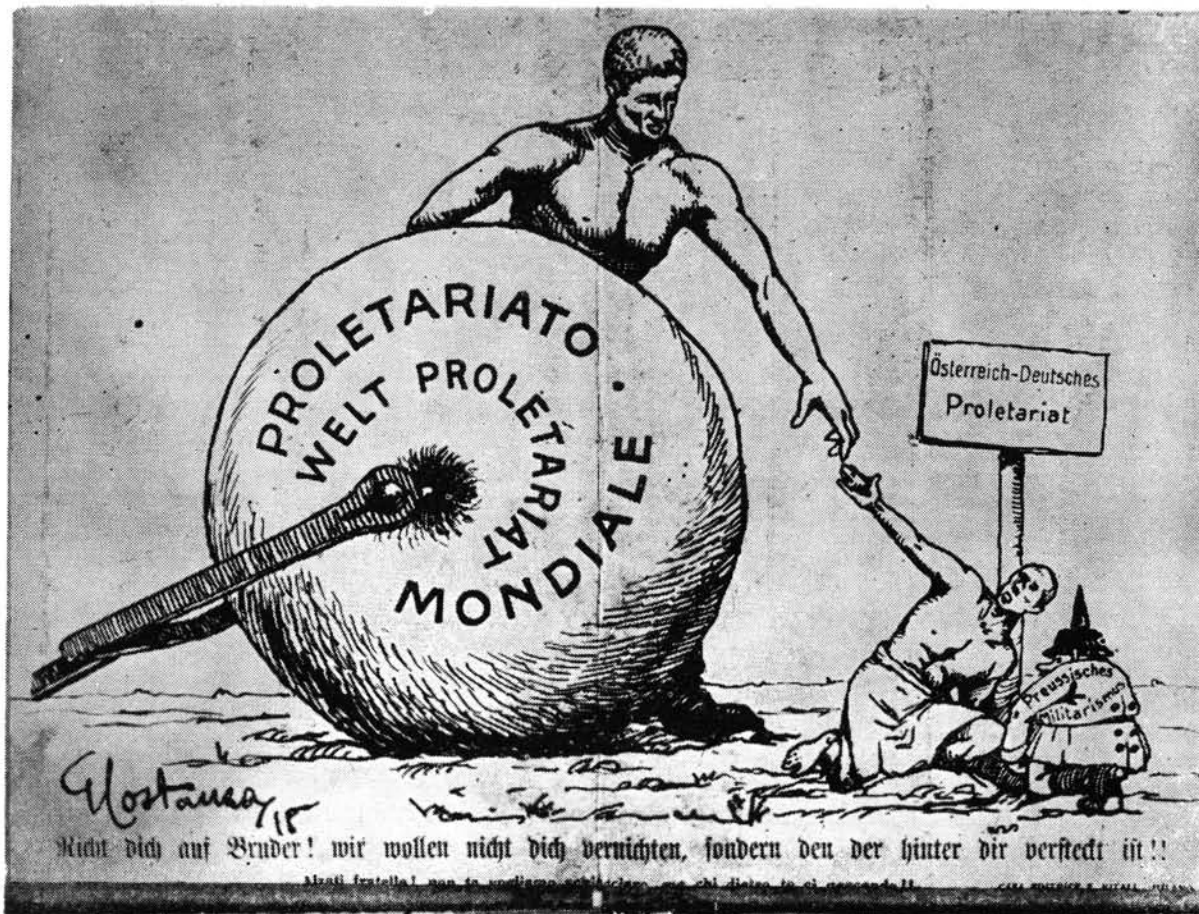
pótló folyadék számos szerencsétlenséget okozott.²⁶ A keszthelyi boltokban 1918 márciusában egy szem burgonya sem volt már.²⁷ A Keszthelyi Hírlap írja²⁸ 1918-ban, hogy a közönség cérnajegyeket kap, melyre háztartásonként 50 m fehér, vagy fekete cérnát szolgáltatnak ki.

Keszthely lakói megszokhatták már a jegyrendszert, mert 1917 tavaszán bevezették a szappanjegyet, melyre legfeljebb havi 80 gramm (!) szappant adtak ki. Volt azonban, aki csak 40 grammot kapott.²⁹ 1917 októbere óta jegyre kapták a keszthelyiek a lisztet, zsírt, cukrot és petróleumot.³⁰ A vasúti vendéklőkben ekkor már jegy ellenében sem adtak ki kenyéret.³¹ A cukoradag fél kiló volt egy hónapra.³²

A nyomor, szenvedés, fájdalom, rettegés és halál nyitotta ki az emberek szemét. Van egy értékes dokumentumunk erre. Bulla Miklós hadnagy 1917 szeptember 4-én, 20 éves korában az isonzói harcokban elesett.³³ Édesanyja a meghalt fiú fényképén megrázó erejű versben összegezte azt, amit annyi millió ember érzett már akkor. A Balatoni Múzeum Adattárában őrzött fényképen ezt olvashatjuk:

„Miklósomhoz!
Ezért neveltelek
Húsz éves korodra?
Hogy adóként szedett
A mostoha haza,
Nincsen benne nekünk
Vagyonunk-, sem házunk
Mégis érte haltál!!!
Édes boldogságunk.”

Ilyen történelmi előzmények után ült össze 1917 augusztus 15-én Stockholmban a nemzetközi szociáldemokrata békekongresszus. A kongresszuson Buchinger Manó, Garami Ernő, Kunfi Zsignond, Weltner Jakab és Bokányi Dezső képviselték a magyarországi szociáldemokrata pártot. Még a Keszthelyi Hírlap vidéki újságírói is világosan látták, hogy a kongresszus eleve reménytelen feladatra vállalkozott. „Programmokkal lépnek fel — írja a Keszthelyi Hírlap³⁴ — amiknek háttérét a hadi helyzet statírozza.” Ezt a hadihelyzet által megszabott szemléletet tükrözi az olasz szociáldemokrata párt egyik plakátja is, amelyet 1917-ben dobtak be északolaszországi vonalainkba. A Balatoni Múzeum Adattárában őrzött példányt³⁵ fényképmásolatban mutatjuk be, ez feleslegessé teszi a plakát részletes leírását (1. kép). A stockholmi békekongresszussal nem feladatunk foglalkozni, csak annyit jegyzünk meg, hogy pacifista szellemű propaganda bélyegei

1. kép. Olasz szociáldemokrata röpcédula 1917-ből

Abb. 1. Flugblatt der italienischen Sozialdemokraten vom J. 1917.

Keszthelyre is elkerültek. A Balatoni Múzeum Adattára három darabot is őriz ezekből.³⁶

1917 év világtörténelmi eseménye volt a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme Oroszországban. A győztes forradalom után a fiatal proletárállam első intézkedése az annexiómentes béke megkötésére irányult. 1917 október 26-án a II. Szovjet Kongresszus Lenin javaslatára egyhangúlag elfogadta a békéről szóló dekrétumot.³⁷ „Lenin haladéktalanul békét követel” — írja a Budapesti Hírlap.³⁸ Ez az újság pár nappal később közölte is a lenini dekrétum tartalmát.³⁹ A háborús cenzúra békélyoiba szorított magyar sajtó hasábjaiából is megismerhette népünk Lenint és békeművét.

A béke dekrétumot a keszthelyi főszo­lgabíró 19.

eln. 1918. sz. rendeletével, bizalmas úton valame­nyi jegyzőjének megküldte másolatban, „a szükséges nyomozás megejtése végett.”⁴⁰

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után a magyar államhatalmi szervek fokozott aggodalommal figyeltek minden munkásmozgalmi kérdésre. A hatóság nem bízott a munkástömegekben. Ez a kép alakul ki abból a főispáni leiratból, amelyet 1918 február 17-i kelettel kaptak a zalai főszo­lgabírók és rendőrkapitányok:⁴¹ „ Am. kir. belügyminiszter úr 700/Res. 1918. számú felette bizalmas rendeletével a következőket közölte velem: A kormány felismer­vén az új szocialista kérdések horderejét, a munkás­ság jogos óhajai elől, amennyiben bér, élelmezési vagy szervezeti kérdésekről van szó, sohasem zár-

között el. Az újabb munkásmozgalmak és zavargások azonban nem a most említett kérdések folyamányai, hanem az állammal és társadalommal szemben egyenesen hatalmi kérdéssé váltak. A munkásvezetők mérsékeltebb elemei ugyan még most sem adják fel a reményt, hogy sikerülni fog nekik a helyzetet uralni és a forrongást megfelelő mederbe terelni. Emellett azonban a túlzó elemek, különösen pedig a szocialista szervezetek központi irányító tényezőinek oly irányú aknamunkája is észlelhető, amely a meglévő társadalmi rend, a hadsereg és a háború folytatása ellen tervszerűen izgat. Az állam feladata most, hogy a mögöttes országgrészen folyamatosan levő aknamunkára teljes világosságot vessen s annak személyi, anyagi vonatkozású titkos összeköttetéseit minden irányban nemcsak nyomozás tárgyává tegye, de az állam létalapjainak kötelességszerű megóvása érdekében lehetőségig megsemmisítse.”

A hatóság fegyveres felkeléstől félt. 1918 február 28-án kelt körrendeletében így ír a keszthelyi főszolgabíró:⁴² „A túlzó, radikális elemek aknamunkája folyik, mely a megfelelő társadalmi rend, a hadsereg és a háború folytatása ellen tervszerűen izgat. Az ország egyes részeiben a polgári lakosság közt igen sok fegyver és lőszer van, sőt a fegyverekkel hazatérő katonák révén sok esetben katonai fegyverek és löszerek kerülnek a polgári lakosság birtokába. Különösen az utóbbi aggodalomra ad okot...” 1918 áprilisában hasonló tartalmú felhívást intéz a főszolgabíró a keszthelyi járás jegyzőjéhez.⁴³

1918 június 17-én elrendeli a keszthelyi főszolgabíró, hogy a következő nyomtatványokat, illetve röpiratokat nyomozzák a jegyzők: „Katona testvérek”, „Tudjátok meg, hogy ki miatt folyik ez a háború!”, „Ébredő munkás testvérek!”, az esetleg fellelt példányokat foglalják le és a terjesztőket jelentik fel.⁴⁴

Az egyre élesedő helyzetben a hatóságok figyelme reáterelődött a Magyarországon levő orosz fogolytömegekre is. Ezeket politikai szempontból megbízhatatlanoknak tekintették és mivel a háború révén kiesett munkaerő pótlására zömmel a mezőgazdaságban dolgoztak, feltételezték, hogy szocialista eszméket terjesztenek a polgári lakosság körében. 1918 február 15-én a keszthelyi járási főszolgabíró valamennyi jegyzőjének megküldte a következő belügyminiszteri utasítást:⁴⁵ „Bizalmas úton arról értesültem, hogy az orosz hadifoglyok között szocialista eszmék terjesztésére csoportok alakultak, melyek

céljaik elérésére a vonatkozó bel- és külföldi agitációs irodalom termékeit igyekeznek megszerezni. Nincs kizárva, hogy az orosz hadifoglyok csak azért fáradoznak, hogy adott esetben a lakosság között egy oly propagandát folytassanak, hogy az oroszországi eseményekhez hasonló politikai helyzet megteremtését tűzze ki céljául.”

Ugyanekkor jelentős magyar katonatömegek voltak orosz hadifogságban is. Ezek a magyar hadifoglyok megismerkedtek a marxista-leninista eszmékkel, közülük nem egy harcolt, mint vörös katona a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelméért, vagyis a fiatal Szovjetuniót támadó intervenciós csapatok ellen. Vörös katona volt a keszthelyi Szalay Dezső is, aki a hazatérte után Keszthelyen a szociáldemokrata párt bal szárnyát építette ki 1919-ben.⁴⁶

A Tanácsköztársaság idején Szalay Dezső a keszthelyi forradalmi törvénytörvények elnöke lett.⁴⁷

1918 március 15-én arról értesíti a járási főszolgabíró a jegyzőket, hogy az Oroszországból hazatért csererokkantaknál különböző hírlapokat, illetve röpcédulákat találtak.⁴⁸ A főszolgabíró felhívja a jegyzők figyelmét ezek terjesztésének megakadályozására és a terjesztők letartóztatására. 1918 május 1-re már a „Magyarországi forradalmi szocialisták” nyomtattak röpcédulát. Ezt a röpcédulát a keszthelyi járási főszolgabíró által a jegyzőknek kiadott másolatból is ismerjük.⁴⁹

1918 október 15-i keltezéssel küldi meg a keszthelyi járás főszolgabírójára a jegyzőinek a következő belügyminiszteri rendeletet:⁵⁰ „Oroszországi újságok híradása szerint Oroszországban levő hadifoglyaink körében kiterjedt propaganda folyik a forradalmi eszme érdekében. Hadifoglyaink Oroszországban állítólag nyilvános gyűléseket, összejöveteleket tartanak. Szentpéterváron állítólag Stiel és Rudnyánszky nevű hadifoglyok magyar és német nyelven felszólították a hadifoglyokat, hogy hazatérésük után nálunk is a forradalmi eszmét terjesszék.”

Nem csoda tehát, hogy a belügyminiszter 1300/1918. számú rendeletében a „hadifogságból hazatérő katonák nyilvántartását és szigorú, de feltűnés nélküli figyelmét” rendelte el.⁵¹ A honvédelmi miniszter 5294. eln. 1 a./1918. számú rendelete hasonló tartalmú intézkedéseket tartalmaz.⁵² Az említett rendelkezések értelmében figyelték az orosz hadifogságból hazatért keszthelyi katonákat, köztük Polozgai Lajost és Pompor Károlyt is.⁵³

2. kép. Az 1919 március 11-re tervezett népgyűlés plakátja

Abb. 2. Plakat der zum 11. März 1919 geplanten Volksversammlung

A polgári demokratikus forradalom

1918 október 17-én Tisza István kénytelen volt bejelenteni a Parlamentben a háború elvesztését. Október 24-én ért Budapestre a fiumei katonalázadás híre: a kormány lemondott. 1918 október 25-én Károlyi Mihály pártjából, a radikális pártból és a Magyarországi Szociáldemokrata Pártból megalakult a Magyar Nemzeti Tanács. 1918 október 30-ról 31-re virradó éjjel győzött Budapesten a polgári demokratikus forradalom. A forradalom győzelmét így tudatja egy, a Balatoni Múzeum Adattárában őrzött röplap:⁵⁴

„KATONÁK MAGYARORSZÁG NÉPE!

A cselekvés órája ütött! A magyar katonák, akiket négy évre a halál árkaiba dobtak, kezükbe vették a haza sorsát, létünk megmentését. Várkonyi Albert tábornok, térparancsnokot elfogták. A térparancsnokságot, rendőrfőkapitányságot, pályaudvart, telefonközpontokat egyetlen csöpp drága magyar vér kiontása nélkül megszállták a magyar nép katonái. Katonák, polgárok, munkások, mindenki a Magyar Nemzeti Tanács utasítása szerint cselekedjék. Katonák, csatlakozzatok a Nemzeti Tanácshoz, amely az ország megmentését, a nép uralmat, a békét akarja.

A MAGYAR NEMZETI TANÁCS'

A király Károlyi Mihályt miniszterelnökké nevezte ki, de a nép már köztársaságot akart. „Éljen a forradalom, éljen a béke, éljen a köztársaság” voltak a forradalom jelszavai.

Keszthelyen 1918 november 2-ig változatlan merben folyt az élet, melyet a régi közigazgatási apparátus irányított. A vidék népének nem voltak vezetői, akik erőiket összefogták, irányították volna. A szociáldemokrata pártszervezetek vezetői a szakszervezetek szervezésével voltak elfoglalva. A vidéki megmozdulások az iparvidékek és Budapest eseményeinek függvényei voltak.⁵⁵ Nem csodálkoz-

hatunk tehát, hogy Keszthelyen, ahol ekkor szociáldemokrata pártszervezet nem is működött még, csak november 2-án, a polgári forradalom vitathatatlan győzelme után alakult meg a Nemzeti Tanács. A Tanács tagjai a következők lettek:

Dr. Berzsenyi Gerő, dr. Büchler Sándor, Bóry Imre, Bokány József, Bendekovits István, Bognár Imre, dr. Csák Árpád, dr. Dunst Ferenc, Fentős József, Fábián János, Gaál József, Geiger János, Heidecker János, Harasztovits István, Kiss József, Károlyi István, Kenesey Sándor, dr. Lakatos Vince, Lázár József, Lukács Elek, Mojzer Sándor, Meizler Károly, Nagy István, dr. Neumark Béla, Práger Tivadar, Pál Sándor, Reischl Imre, Révész Lajos, Tiptoper István, Regensperger Ferenc, Szerdahelyi Jenő, Schweiger Sándor, Szekeres Ödön, Szigeti Ferenc, Wilin Péter, Weitz János, Veháp Lajos.

A Keszthelyi Nemzeti Tanács elnöke Reischl Imre városbíró lett, aki a következő táviratot intézte a budapesti Nemzeti Tanácshoz:⁵⁶

„Nemzeti Tanács Budapest. Keszthely város polgársága mai gyűlésén kimondott határozatával szívvel, lélekkel, kitörő lelkesedéssel csatlakozott a Nemzeti Tanácshoz és megalakította a helyi Nemzeti Tanácsot. Reischl Imre elnök.”

1918 november 4-én a keszthelyi katonaság felesküdött a Nemzeti Tanácsra.⁵⁷

A Keszthelyi Hírlap 1918 november 10-i száma címlapján közli a keszthelyi Nemzeti Tanács kiadott kiáltványait. Az I. számú felhívás pénz- és természetbeni adományokat gyűjt a leszerelő katonák részére. A felhívásokat nyomtatvány formájában szétküldték a keszthelyi polgároknak, megjelölve azt is, hogy milyen összeget várnak tőlük. Egy ilyen nyomtatványt a Balatoni Múzeum Adattára is őriz.⁵⁸

A keszthelyi Nemzeti Tanács VI. számú felhívása⁵⁹ a Nemzetőrségbe való belépésre szólítja fel a leszerelt katonákat. A hévízszentandrási nemzetőrség parancsnoka Szendefi Árpád lett, a keszthelyi nemzetőrség parancsnoka pedig Szollár István tanító, aki századát teljes fegyverzettel és felszereléssel hozta haza Keszthelyre.⁶⁰

A Keszthelyi Hírlap 1918 november 10-i száma közli, hogy dr. Hamburger Jenő Nagykanizsán népbiztos lett. Feladata a rendfenntartás, helyi zavarok leküzdése és az élelmezés biztosítása. Már november 10-én megjelentek Keszthelyen a nagyméretű, vörös színű falragaszok:

„Munkások! Elvtársak!

Holnap, szerdán f. hó 11-én délután 6 órakor nagy nyilvános

NÉPGYŰLÉST

tartunk a Hungária előtti téren. Előadók:

KÁROLYI MIHÁLY

elvtárs

HAMBURGER JENŐ

népbiztos elvtárs.

Minden elvtársnak proletárkötelessége, hogy pontosan megjelenjék.

A SZOCIALISTA PÁRT VEZETŐSÉGE.”⁶¹
(2. kép.)

A meghirdetett népgyűléssel azonban bajok voltak, mert Hamburger autója Sármelléken elromlott és kocsival nagy késéssel ért csak be Keszthelyre. Károlyi Mihály látogatása elmaradt, mert a vasút forgalmi akadályai miatt nem jöhetett.⁶²

Mint a falragasz szövegéből értesülünk, 1918 november 10-én már működött a Szociáldemokrata Párt keszthelyi szervezete. A párt újbóli megalaku-

lásának idejét nem ismerjük. Szendefi Árpád szóbeli közléséből csupán annyit tudunk, hogy 1918-ban alakult meg, — az őszirózsás forradalom idején — Fodor Imre kezdeményezésére. Az újonnan alakított Szociáldemokrata Pártnak Pámer István Mór lett az elnöke. Keszthelyen 1919 március 21-ig kommunista párt nem működött.⁶³

A keszthelyi Nemzeti Tanács 1918 november 9-én ülést tartott. A Tanács előtt megjelent Szollár István tartalékos hadnagy és bejelentette, hogy írásbeli meghatalmazása van a nagykanizsai kormánybiztostól, a nemzetőrség megszervezésére. Bejelentette, hogy e célból Katonatanácsot alakított. A Katonatanács tagjai: Kovács Lajos, Piriti Ferenc, Kovács Ferenc és Perpics Lajos. A Nemzeti Tanács további tárgyalási pontjai a leszerelő katonaság felsegélyezése és az egyre nyomasztóbb közellátási viszonyok kérdése körül forgott.⁶⁴

1918 november 12-én 16 napi gyalogmenet után hazaér: Keszthelyre a 41. nehéz tüzérezred, Prehál Antal alezredes parancsnoksága alatt.

Az utcákon megjelent a Nemzeti Tanács falragasza:

„ÉRTESÍTÉS.

A hazatérő katonák első segélyezése folyamatban van.

Figyelmeztetjük azonban azokat, akiknek vagyoni viszonyai jobbak, tartózkodjanak a segély kérésétől, mert csak azokat rövidítik meg, akik jobban rá vannak szorulva az első segélyre.

Az élelmiszer beszerzése iránt sürgős intézkedés történt, úgyszintén a ruhá-
nemű beszerzése iránt is.

LEGYEN MINDENKI TÜRELEMMEL ÉS
ENGEDJEN BENNÜNKET DOLGOZNI.

A NEMZETI TANÁCS
KESZTHELYI ALBIZOTTSÁGA.”⁶⁵

(3. kép.)

1918 november 13-án lemondott a trónról Habsburg Károly. A Keszthelyi Hírlap öklömnyi betűkkel, címlapján közölte a hírt.

Reischl városbíró a Nemzeti Tanács 1918 november 14-i ülésén jelentette be a király lemondását.

Kis, kékszínű röpcédulák árasztják el az országot, jutott belőlük Keszthelyre is, a Balatoni Múzeum Adattárába:

„Éljen a Köztársaság!

Mit hoz

a Köztársaság?

3. kép. A Keszthelyi
Nemzeti Tanács
plakátja

Abb. 3. Plakat
des Nationalrates
von Keszthely

Békés megélhetést és földet minden
katonának ebből az országból, me-
lyet életünkkel védtek meg!

Mit töröl el

a Köztársaság?

Eltörli a királyságot, hogy ne hajthasson
egy ember milliókat a halálba!

Mindnyájatokat elvárunk helyisé-
günkbe: Budapest, IV., Papnövelde
utca 8.

Országos Köztársasági Párt
Tel.: 2-40.

Éljen a Köztársaság!⁶⁶

1918 november 16-án kikiáltották a Magyar Köz-
társaságot. A magyar posta alkalmi bélyegzőt hasz-
nált Budapesten a köztársaság kikiáltásának nap-
ján:

„MAGYAR KÖZTÁRSASÁG

1918

NOVEMBER 16.

BUDAPEST.”

Az alkalmi bélyeglenyomatokból is került néhány
Keszthelyre az itteni gyűjtőkhoz.⁶⁷

Ezekben a napokban jelent meg a következő fal-
ragasz, melynek egy példányát a Balatoni Múzeum
Adattára őrzi:

„H I R D E T M É N Y !

A Keszthelyen állomásozó
41-ik honvéd táborigaznokság
pótüteg parancsnoksága a
Hadügyminisztérium 28315
eln. 1. a. 1918. sz. rendelete
alapján felhívja a keszthe-
lyi járás területén lakó
1869—1895 évben született
volt katonákat, hogy lesze-
relés végett említett pa-
rancsnokságnál jelentkezzenek.⁶⁸

A visszatartott fiatalabb korosztályoknak a rend-
fenntartás lett volna a feladata.

Értesítés.

A hazatérő katonák első segélyezése
folyamatban van.

Figyelmeztetjük azonban azokat, akiknek
vagyonai viszonyaik jobb tartózkodja-
nak a segély kérésétől, mert csak azokat
rövidítik meg a kik jobban rávannak szo-
rulva az első segélyre.

Az élelmiszer beszerzése iránt sürgős
intézkedés történt, ugyancsak aruhanemű
beszerzése iránt is.

Legyen mindenki türe-
lemmel és engedjen bennün-
ket dolgozni.

A nemzeti Tanács
keszthelyi albizottsága.

A Keszthelyi Hírlap 1918 november 24-i számá-
ban a következő hirdetmény jelent meg: „A had-
ügyminiszter úr rendeletére a 8. huszárezred pót-
százada Pécsről—Keszthelyre helyeztetett át. Fel-
hívom mindazokat az 1896, 1897, 1898, 1899 és 1900
évi hadköteles egyéneket, kik ezen ezredben való
tényleges szolgálat tételre jelentkezni akarnak, azok
Keszthelyen a pót századnál „Csányi” féle szállodá-
ban jelentkezzenek. 8. huszár pót század parancs-
noksága.”

A 41. nehéz táborigaznokságnál visszamaradt kor-
osztályok nem voltak teljes értékűek, mert a fron-
tok összeomlása következtében a fegyverek teljesen
felbomlottak. A visszatartott korosztályok még
arra is alkalmatlanok voltak, hogy a belső rendet
fenntartsák. A fegyvertelenséget még tetézte a fel-
szerelés hiánya, az ezrednek például egyetlen hasz-
navehetetlen ágyúja volt csak.

A fegyvertelenség megszüntetésére a kormány
elrendelte, hogy minden ezred válasszon bizalmi

testületet. Ezt a rendelkezést a keszthelyi tüzérezred is végrehajtotta, 1918 november 20-án megválasztotta az ezred bizalmi testületet. A választások előtt a keszthelyi Szociáldemokrata Párt Fodor Imre és Széndefi Árpád elvtársakat küldte ki, akik elbeszélgettek a legénységgel, felhívták figyelmüket a bizalmi testület jelentőségére és arra, hogy megfelelő embereket válasszanak meg. Ilyen előkészítés után a tüzérezred Kovács Gyula tiszthelyettes, Mód Gyula tizedest, Orbán József tizedest, Vida István tüzért, Barna Elek főhadnagyot, Somogyi Lajos szakaszvezetőt, Orbán János tüzért és Balogh Gyula tizedest választotta meg.

A bizalmi testület az alakuló értekezletén Somogyi Lajost főbizalminak, Mód Gyulát pedig jegyzőnek választotta meg. A bizalmi testület azonnal hozzálatott a fegyelem helyreállításához, rendszerezte a szolgálatot, kivonulásokat, illetve gyakorlatokat és a legénységet gyűlések és szóbeli agitáció útján szorította a helyes fegyelmi mederbe.

Közben a hadügyminiszter Budapestre, a Sándor utcai régi képviselőházba értekezletre hívta össze az ezredbizalmikat. A keszthelyi tüzérezredet Somogyi Lajos, Barna Elek, Kovács Gyula, Orbán József és Vida István képviselték.

Az egybegyűltekhöz gróf Festetics hadügyminiszter szolt és a fegyelem helyreállításáról a hadsereg szervezéséről beszélt. Beszédéből olyan hadsereg képe bontakozott ki, amely inkább szolgálná a régi reakciós érdekeket, mint a munkásosztályt.

Amikor a keszthelyi küldöttség ezt felismerte, ott hagyta az értekezletet. Az értekezletről a Hadügyminisztériumba mentek, ahol Stromfeld Aurél vezérkari ezredest keresték meg. Beszámoltak neki a keszthelyi helyzetről, majd elmondták a Sándor utcai értekezlet célját és az ottani megfigyeléseiket. Egyben megkérték, hogy a keszthelyi tüzérezred fejlesztésénél legyen segítségükre. Ezt meg is ígérte és meg is tartotta.⁶⁹

A véres háborút követő izgalmas napok után nehezen indult meg a polgári hétköznapi farsztó munkája is. A Keszthelyi Hírlap 1918 december 11-i számában „Dolgozzunk” a vezércikk címe. A munka felvétele országos probléma volt. A Balatoni Múzeum Adattára több, ezzel a témával foglalkozó röpiratot őriz:

„MIT FOGTOK ENNI A TAVASSZAL,
MEG A JÖVŐ ÉVBEN?
HA MOST NEM DOLGOZTOK?

A burgonya az ország számos helyén a földben, néhány nap múlva már meg is fagy. Sok helyen a

kukorica nincs még letörve, a cukorrépa is a földben hever. Az ország földje egész vidékeken parlagon hever, nincs munkáskéz, amely termővé tegye.

TÉRJETEK ÉSZRE MAGYAROK!
FOGJATOK MUNKÁBA AZONNAL,
AMÍG NEM KÉSŐ!

Éhen fogunk pusztulni...⁷⁰

Az említett, Budapesten az Uránia könyvnyomdában előállított aláírás nélküli röplaphoz hasonló tartalmú az alábbi is, amely Buza Barna földművelésügyi miniszter aláírásával jelent meg:

„KATONÁK

DOLGOZZUNK!

A háborúnak vége. Csak annyi katona marad, amennyi a rend őrzésére szükséges. A többi hazamegy.

Örüljete a viszontlátásnak. Pihenjétek ki magatokat egy pár napig. De csak egy pár napig. Azután fogjon munkához mindenki.

DOLGOZZUNK,

MERT MEGHALUNK ÉHEN...⁷¹

A közellátási helyzet egyre nehezebb lett. A Nemzeti Tanács 1918 november 25-én tartott ülésén Karácsony főbíró a 8261/1918. számú rendelet értelmében bejelenti, hogy a Nemzeti Tanácsnak egy 12 tagból álló közzelelmezési tanácsot kell választania.

A közzelelmezési tanács elnöke Nagy István lett. Jegyzője: Bory Imre. Tagok: Szollár István, Pál Sándor, Kovács Lajos, Perpics Ferenc a katonatanácsból.⁷² Pintér János, Gyümölcsös János, Kapitány Imre, Kovács János a szociáldemokrata párt részéről. Révész Lajos, Kenesey Sándor, Neumark Jakab a polgárság részéről.⁷³

A Nemzeti Tanács említett ülésén felolvasták a helyi szociáldemokrata párt átiratát is, melyben bejelentik, hogy a következő szociáldemokrata párttagokat küldik be a Nemzeti Tanácsba: Kapitány Imrét, Pintér Viktort, Schossberger Samu, Bory Imrét, Fodor Imrét, Szerdahelyi Károlyt, Vida Lajost, Kulis Sándort, Pámer István Mórt, Radler Lajost, Papp Lajost, Pintér Jánost és Bódör Ferencet.⁷⁴

A Nemzeti Tanács 1918 november 25-i ülésén a nemzetőrség kérdése is szóba került. Miután a nemzetőrség országosan megszűnik, Fodor Béla főhadnagyot kéri fel, a nemzetőrség eddigi helyettes parancsnokát, hogy szervezze meg a polgárőrséget. Polgárőrségre minden 18—60 éves férfi kötelezhető.

A Nemzeti Tanács 1918 december 1-i ülésén Reischl Imre elnök bejelenti, hogy a nemzetőrséget a tüzér parancsnokság a városban történt lövöldözés miatt lefegyverezte. A katonai parancsnokság

három napra vállalta csak a rend fenntartását a városban. Paál Sándor ekkor azt az indítványt tette, hogy a szociáldemokrata párt 80 megbízható tagjából szervezzenek három hónapra népőrséget a városban. Indítványát elfogadták.⁷⁵

A Nemzeti Tanács 1918 december 3-i ülésén Reischl Imre elnök lemond elnöki tisztségéről. Lemondását azzal indokolta, hogy városbírói és elnöki tisztsége összeférhetetlenek. Reischl lemondását valójában a szociáldemokrata párt nyomása idézte elő, mint az dr. Berzsenyi Győző hozzászólásából is kitűnik: „Amennyiben pedig a szociáldemokrata párt részéről megindult mozgalomnak az volna a célja, hogy mi... innen kimozduljunk és mintegy lefejezzük magunkat, ebbe nem nyugodhatunk bele.” A Nemzeti Tanács új elnöke a szociáldemokrata Bory Imre tanító lett.⁷⁶

A Nemzeti Tanács 1918 december 14-i ülésén már Bory Imre elnökölt. Ezen az ülésen jelentették be a kormány földosztási szándékát.⁷⁷ A Keszthelyi Hírlap 1918 december 29-i számában hírt olvashatunk arról, hogy a szociáldemokrata pártnak az „Amazon” nagytermében megtartott gyűlésén is a tervezett földosztásról van szó. „A gyűlést a pártvezetőség részéről kiküldött Kulin Sándor nyitotta meg. Iványi Károly, az országos propaganda bizottság kiküldöttje azután a földreform nagy jelentőségét méltatta és további tömörülésre szólította fel a földmunkásokat.”

A Keszthelyi Hírlap említett száma tesz először említést az ún. „utódállamok” hadseregeinek benyomulásáról a részben nemzetiségiek, részben magyarok által lakott országrészekre. Majd 1919 január 5-i számának címdalán nagybetűs hírben olvasható: „A szerbek hivatalosan bejelentették, hogy megszállják Nagykanizsát.” Az ezt követő újságpéldány, 1919 január 12-én viszont megnyugtatóan az olvasókat, hogy a szerb csapatok visszavonultak.

A kormány a szomszédos államok hadseregei megállítása céljából új, megbízható hadsereget akart szervezni.

1919 januárjának első napjaiban nehézágyú és a hozzájuk tartozó felszerelés érkezett Keszthelyre is. Az ágyú és a felszerelési anyagok szállítását Vida István ezredbizalmi irányította. Most már fel lehetett szerelni az I. számú nehéz üteget ágyúkkal, személyi fegyverzettel és egyenruhával. Az ütegnek azonban nem voltak még lovai. Az ezred bizalmi testülete a pártvezetőség beleegyezésével a Festeics uradalom méneséből sorozott be megfelelő számú igás- és hátszlovat az ütegehez. Így azután az

I. számú üteg teljesen felfegyverkezve, begyakorolva, ütőképesen várta a további parancsot.

Amikor az ellenforradalom vidéken is szervezkedni kezdett és a Nemzeti Tanács 1919 január 4-i ülésén Fodor Imre tiltakozik az ellen, hogy Keszthelyen megalakítsák a keresztényszocialista pártot. Bory Imre elnök demagóg módon „kijelenti, hogy a szólásszabadságnak a híve. A szociáldemokrata párt, amely évtizedes küzdelemmel, börtön és szorong terrorjával küzdve vívta ki a szólás- és sajtószabadságot, elsősorban tartozik tisztelni e vívmányokat.”⁷⁸ Korompay György, az Országos Propaganda Bizottság Keszthelyen tartózkodó tagja is felszólalt a Nemzeti Tanács 1919 január 25-én tartott ülésén. „Egy óráig tartó beszédében kritika tárgyává tette a Nemzeti Tanács eddigi működését. Korompay beszédére, melyet a tanács türelemmel végighallgatott, az elnök pár szóval reflektált és megállapítja, hogy a Nemzeti Tanács pártok felett álló intézmény, melynek hatáskörén kívül esik a pártpolitika.”⁷⁹

Fodor Imre hívására jött le Korompay Keszthelyre. A keszthelyi Szociáldemokrata Párt ugyanis eddig annyira megerősödött már, hogy szükség volt függetlenített párttitkára.⁸⁰ A Szociáldemokrata Párt 1919 február 2-án délután fél 3 órakor az Amazon (ma: Szabadság) Szálló éttermében gyűlést tartott, ezen a gyűlésen választotta meg a párt az új vezetőséget. A gyűlést a jelzett időpontban nyitotta meg Pál Sándor, a keszthelyi pártszervezet elnöke. „Bár a közönség nagy kontingensét a munkásság képviselte, mégis elég szép számban volt képviselve az intelligencia is, nevezetesen államvasúti tisztviselők, tanítók, tanítónők, magánhivatalnokok stb.”

A gyűlésen Fodor Imre párttitkár tartotta meg a beszámolót. Beszédének egy érdekes részét közöljük is: „A pártnak Keszthelyen 2535 férfi és nő tagja van. Örömmel jelentheti a szociális eszmék terjedésének legnagyobb diadalaként a szellemi munkásoknak és a vidéknek a párthoz való csatlakozását. Csatlakoztak még Gyenesdiás, Vonyarcvashegy, Alsópáhok, Sármellék, Egregy, Hévízszentandrás, sőt két, a keszthelyi járason kívül eső község: Raposka és Badacsonytomaj 375 taggal szintén a keszthelyi szociáldemokrata párthoz való csatlakozását jelentette be.”

Kapitány Imre pénztáros⁸¹ felmentése után megkezdődött a választás. A tagok „szavazócédulán” adták le szavazataikat. A szavazatszedő bizottság

tagjai: Szollár István, Banovics József és Nagy Imre voltak.

Megválasztották a következőket:

Elnök: Pámer István Mór

Alelnök: Pál Sándor

Pénztáros: Kapitány Imre

Jegyző: Szemes György

Titkár: Korompay György

Ellenőrök: Polgár Sándor, Zalakovics József, Gyümölcsös János, Pintér János, Ágoston Lajos.

Pátrvezetőség: Fodor Imre, Pintér Viktor, Szalay Dezső, Szollár István, Kulin Sándor, Banovics József, Hajós Imre, Keszelicze Vendel, Rácz József, Szabó György, Szép József és Sneff Ferenc.⁸²

A 41. tüzérezred bizalmi testülete a választás után, Somogyi Lajos indítványára testületileg belépett a szociáldemokrata pártba. Őket már Korompay György látta el pártigazolvánnyal. A ma már elhunyt Somogyi Lajos, akkori főbizalmi állítása szerint ők, meg még vagy huszonöten, Korompaytól, a Kommunisták Magyarországi Pártjának tagsági igazolványát kapták meg.⁸³ Ezzel lényegesen megerősödött az a baloldali csoport, melyet Szalay Dezső már korábban kialakított. Nyilvánvaló, hogy az 1919 januárjában Keszthelyre érkezett Korompay György a Szociáldemokrata Párt mellett a Kommunisták Magyarországi Pártjának is tagja volt, és feltehető, hogy éppen a Kommunisták Magyarországi Pártja keszthelyi szervezetének megalakítása végett jött hozzánk.

1919 február második felében a Szociáldemokrata Párt nyilvános népgyűlést tartott Keszthelyen, a városháza előtti téren. A gyűlés szónoka Nyisztor György, a Földmunkások és Kisgazdák Országos Szövetségének kiküldöttje volt.⁸⁴ Nyisztor a földreform kérdését és az általános politikai helyzetet vizsgálta. Keszthelyen 45 uradalmi cseléd igényeit földe.⁸⁵

A „földbirtokreformot megvalósító járási bizottságok gazda tagjai részére” a kormány 1919 január 27-től február 14-ig tanfolyamot rendezett Budapesten. Február 20-tól március 8-ig újabb, hasonló tanfolyamot tartottak. A tanfolyamon dr. Prack László, a keszthelyi Gazdasági Akadémia tanára, a nagy- és középbirtok berendezéséről és kezeléséről tartott előadást. Fáber Sándor, ugyancsak keszthelyi gazdasági akadémiai tanár a növénytermelésről adott elő. A Keszthelyi Hírlap teljes terjedelmében közli Fáber Sándor „termelőgazdasági kerületek” című

előadását, melyben Fáber a nagyüzemi gazdasági termelés mellett foglal állást.⁸⁶

A keszthelyi 41. tüzérezred I. ütege a Katonai Körzetparancsnokság rendeletére 1919 február 24-én elindult Csáp főhadnagy parancsnoksága alatt Alsó-lendva és Belatinc közti határszakasz védelmére. Az üteg fegyverzete 4 ágyú és egy gépfegyverosztag volt. „A szociáldemokrata párt vezetősége erről előzetesen értesülve propagandát indított az iránt, hogy a demarkációs vonalra induló elvtársakat méltóképpen üdvözöljék és az állomásra lekísérjék. A szociáldemokrata párt vezetősége és tagjai a pártzászlóval és zenekarral az élen kivonult a kaszárnyába. Indulás előtt a párt nevében Pámer István Mór elnök beszédet intézett a távozókhoz. Most már tudják, hogy miért harcolnak; a hazáért, azért tartanak rendet és fellebbvalóiknak engedelmeskedjenek.”⁸⁷ Az üteg 1919 április 20-ig biztosította az említett határszakaszt. A harcok során Kopcsándi József elesett.⁸⁸

Közben a Nemzeti Tanács is tovább folytatta a munkáját. Erről a munkáról részletes beszámolókat kapunk a Keszthelyi Hírlap egymást követő számaiban. Ha végigolvassuk ezeket a beszámolókat, jól látjuk, hogy a keszthelyi Nemzeti Tanács változatlan problémája a közellátási helyzet, de ezzel kapcsolatban sem tudott komolyabb intézkedést hozni, hiszen ehhez nem volt megfelelő erő a kezében. A Nemzeti Tanács 1919 március 14-i ülésén jelentette be Pál Sándor a Munkástanács megalakulását, „melyet az elnök azon megjegyzésével vett tudomásul a Nemzeti Tanács, hogy a munkástanácsban azon határozatainak érelyes végrehajtó szervét üdvözli, melynek keresztülvitelére a Nemzeti Tanácsnak hatalma nincs.” A Munkástanács elnöke Fodor Imre lett.⁸⁹ A 41. tüzérezred bizalmi testülete beolvadt a Katonatanácsba.⁹⁰

A Keszthelyi Hírlap így üdvözli a Munkás- és Katonatanács alakulását: „A munkás- és katonatanács érelyesen lát hozzá a dolgok szociális rendezéséhez, mely amennyire a régi, korrupt rendszernek minden szociális gondolkodású ember által helyeselt és kívánatos kiirtását célozza és helyébe a szociális eszmék diadalát segíti elő, mindenkor számíthat elismerésünkre.”⁹¹ Az újság az Amazon Szálló egy részének elrekvirálásával kapcsolatban mondja ezeket az elismerő szavakat. A Szociáldemokrata Párt keszthelyi szervezetének ugyanis eddig nem volt megfelelő párhelyisége és az Amazon Szálló nagytermet, az ottani régi kaszinó helyiségeit igyekezett a párt megszerezni erre a célra. Ez békés úton

nem ment, mert a tulajdonos túlzott bért követelt. Erre a szociáldemokraták 1919 március 10-én este tüntetésre gyűltek össze a városház elé. A tüntetéshez a 41. tüzérezred legénysége adta a biztonsági szolgálatot.⁹²

Ezrekre menő tömeg gyűlt össze a városháza előtti téren. A Munkás- és Katonatanács éppen a városházán ülésezett. Fodor Imre, a Munkástanács elnöke rendre és nyugalomra intette az egybegyűlteket, majd közölte, hogy vonuljanak az Amazon elé, ahol elfoglalhatják a szükséges helyiségeket. 1919 március 15-én leplezték le a Deák Ferenc utcában Csány Lászlónak, az 1848—49-es szabadságharc vértanú miniszterének ma is meglévő emléktábláját. Az ünnepi beszédet dr. Csák Árpád tartotta. Az iskolák testületileg kivonultak a Csány emléktábla leleplezésére. A gimnázium tanulói dél előtt fél 11 órakor a Hungária nagytermében a felállítandó Ady szobor javára előadást tartottak. A felállítandó szobor javára 630 korona gyűlt össze. Keszthely ifjúsága tehát egyike volt az elsőeknek, amely Ady nagysága előtt meghajolt. A szociáldemokraták az Amazonban tartottak este fél 7 órakor emlékestet. Ennek megnyitó szónoka Szendefi Árpád volt, majd Sneff József nagykanizsai kormánybiztos beszélt. A műsor felolvasásból, zene- és ének-számokból állott.⁹³

A Keszthelyi Hírlap említett, 1919 március 20-i száma az utolsó, a lap Testvériség címmel folytatja tovább munkáját. Az újság névváltozása azokkal a korszakalkotó jelentőségű eseményekkel függ össze, amelyekről a következő részben számolunk be.

A magyar Tanácsköztársaság

A keszthelyi Munkás-, Katona- és Paraszt Tanács 1919 március 25-én tartott ülésén elhatározta, hogy a Keszthelyi Hírlap nevét Testvériségre változtatja és az új lapot hivatalos lapjának tekinti. A Testvériség 1919 március 27-én megjelent első számában olvashatjuk ezt a hírt. Az 1919 március 27-től 1919 augusztus 6-ig megjelenő Testvériség a Tanácsköztársaság időszakának Keszthelyre vonatkozó legfontosabb dokumentuma — annál is inkább, mert a városi levéltár semmiféle feljegyzést nem őrzött meg ebből a korszakból. A városi levéltár vonatkozó iratanyagát valaki „a Tanácsköztársaság bukása után nyilván megsemmisíthette.

A Testvériség első száma ad hírt a Tanácsköztársaság kikiáltásának keszthelyi eseményeiről is.

Ezt a történelmünkben új fejezetet nyitó hírt, a

Tanácsköztársaság kikiáltását, egy nappal később tudta meg Keszthely. Az események lefolyásáról így számol be a Testvériség: Délután dobszóval hirdették ki, hogy este 8 órára mindenki legyen a Hungária előtt. „Este 8 órára beláthatatlan sokaságú néptömeg jelent meg, melyhez Korompay György titkár intézett beszédet. Felolvasta Károlyi Mihály volt köztársasági elnök proklamációját, a »Mindenkinek« kezdetű szöveget, mely tudtul adja az egész országnak, hogy a szociáldemokrata párt egyesült a kommunistákkal és ezután a párt hivatalos címe Magyarországi Szocialista Párt lesz és az egyesült szocialisták átvették az uralmat az egész ország felett és megalakították az ú. n. szovjetkormányt és a proletárdiktatúrát. Egyben kihirdette a Forradalmi Kormányzótanács I. és II. számú rendeletét.”

Korompay kitűnő szónok volt. „Értelmes előadásának minden szavát jól meghallgatta a nép s a magyarázó beszéd nagy hatást tett a hallgatóságra. Utána Balogi kommunista elvtárs beszélt, megnyugtató módon adván magyarázatot a kommunizálás nagy elvének. Utána Kulin Sándor beszélt, mindvégig az ő megszokott concilians, megértő modorában...” A keszthelyi Nemzeti Tanács 1919 március 23-án ülésezett utoljára és átadta a hatalmat a Munkás-, Katona- és Paraszt Tanácsnak. A Munkás-, Katona- és Paraszt Tanács végrehajtó szerve a Direktórium, mely nyomban meg is kezdte működését. A Direktórium tagjai: Fodor Imre elnök, Paál Sándor és Kis Géza.⁹⁴

Külön járási és városi Direktórium nem volt. Fodor, Paál és Kis a járás és a város ügyeiben egyaránt intézkedtek. A Direktórium tagjai között a következőként oszlottak fel a munkaterületek: „Politikai, közigazgatás, közoktatás, katonaiügy. Hivatalvezető: Fodor Imre. Főszolgabírói Hivatal.⁹⁵ — Közéletmezés, földművelés, munkásügyek. Hivatalvezető: Pál Sándor,⁹⁶ városháza, tanácsterem. — Ipar és kereskedelem, községi ügyek, egészségügy. Hivatalvezető: Kiss Géza, Kossuth Lajos utca 22. — Hivatalos idő de. 9—12, du. 2—4.”⁹⁷

1919 március 25-én Szollár István elnökletével a keszthelyi „Köz- és Magánalkalmazottak Szakszervezetének” tartott gyűlést. Ezen a gyűlésen Fodor Imre beszédet tartott.⁹⁸

A Testvériség 1919 április 6-i száma közli a Forradalmi Kormányzótanács 1919 március 30-án kelt rendeletét a vörös hadsereg felállításáról. Az újság így ír: „Mindazon jelentkező, amennyiben a toborzóbizottság által megbízhatónak minősített és ka-

tonai szolgálatra alkalmasnak találtatott, valamint a mellékelt kötelező feltételeknek magát aláveti, a vörös hadseregbe felvehető." A toborzott vörös katonára „kötelezőjéből” egy példányt őriz a keszthelyi Balatoni Múzeum Adattára.⁹⁹

Keszthelyen is megalakult a toborzó bizottság, amelynek tagjai Trieber Kálmán, dr. Mojzer György és Pál Sándor voltak.¹⁰⁰ A toborzás első napján 30-an jelentkeztek, ez a szám április 13-ig 103 főre emelkedett.¹⁰¹

A Munkás-, Katona- és Földműves Tanács március 30-án tartott 7 órás üléséről részletesen beszámol a Testvériség. Ezen Fodor Imre bejelenti, hogy a Keszthelyi Hírlapot felsőbb utasításra állami kezelésbe vették, a Mérei nyomdát azonban, mivel 20 munkásnál kevesebbet foglalkoztat, nem államosították. A lap ezután Testvériség címmel jelenik meg, a laphoz Szendefi Árpádot nevezi ki a Direktórium. Fodor Imre bejelenti, hogy a keszthelyi üzleteket, a fűszer és élelmiszer üzletek kivételével, a Direktórium bezáratta, melynek „hivatalos leltározás és árleszállítás” a célja. Indítványozza, hogy Keszthely tegyen lépéseket a Balaton vármegye megvalósítása érdekében, amely a Zala folyótól Balatonfüredig terjedne, hogy „szolgálhassa a Balaton kultusz érdekeit, Keszthely székhellyel.” Ugyanekkor terjeszti elő az igazságügyi népbiztoság rendeletét a forradalmi törvényszék felállításáról. Jelenti, hogy a hadsereg által nem használható fegyvereket a hatóság a megbízható egyéneknek visszaadja. Pámer István bejelenti, hogy a Nagyberék 5–6 m mély tőzegének kitermeléséhez gépeket rendeltek, amelyek állítólag útban is vannak. Pál Sándor bejelenti, hogy Ujmajor és Fenékpusztá átadása a Gazdasági Akadémia részére még nem történt meg. „A földművelésügyi népbiztos nélkül ilyen nagy átalakulás végre nem hajtható, azért nem ajánlja, hogy a tanács szorgalmazza a gazdaság átvételét.”

Kiss Géza jelenti, hogy a pénzügyeket szocializálták s a nagyobb üzemek is állami kezelésbe kerültek, ha 20 munkásnál többet foglalkoztatnak. Berkes „(vasúti) tanácstag a még mindig vasúti kocsiiban lakó családok érdekében szólal fel s ajánlja a lakásrekviráló bizottság gondoskodásába.” Este 10 óra felé, mikor az ülés feloszlóban volt már, jelentették, hogy a keszthelyi községi iskola a többi magyarországi iskolával egyetemben március 29-től kezdve állami kezelésbe megy át. — „A hangulat felvillanyozódott a jó hírre és a gyűlés éljenzéssel oszlott szét.”¹⁰²

A Keszthelyi Hírlap államosítása után megtör-

tént tehát a keszthelyi takarékpénztárak államosítása is. A következő takarékpénztárakat államosították ekkor, mint a Testvériség 1919 április 6-i számának egy felhívásából kiderül: Keszthelyi Takarékpénztár RT., Keszthelyvidéki Takarékpénztár RT., Keszthelyi Kölcsönös Segélyező Szövetkezet, Keszthelyi Ipari és Gazdasági Hitelszövetkezet. Megtörtént a fiúiskola államosítása is. Az egyházi tulajdonban levő iskolák államosítása csak később következett be. 1919 június 27-én került sor a premontrei gimnáziumra,¹⁰³ június 28-án pedig az apácák iskolájára.¹⁰⁴

1919 március 28-án megalakult a Diákok Szociális Szervezete. Az alakuló ülésen Fodor Imre és Szendefi Árpád mondtak beszédet. Elnök lett: Daró László VIII. o. t. Alelnök: Oroszlán István VII. o. t. Jegyző: Szekeres György VIII. o. t. Pénztáros: Nagy Viktor VII. o. t. Ellenőrök: Lázár Gyula VIII. o. t., Kotsis Zoltán VII. o. t.¹⁰⁵

„A Munkás-, Katona- és Földműves Tanács legutóbbi ülésén Pámer István Mór, pártunk elnöke tüdőbeteg-gondozó szanatórium felállítását indítványozta. Az indítványt a Tanács egyhangú lelkesedéssel fogadta és így reményünk van rá, hogy minél előbb létre fog jönni ez az oly régóta nélkülözött hasznos intézmény.”¹⁰⁶

A Testvériség 1919 április 13-i száma közli a keszthelyi Uránia mozi államosítását. Kákosy termelési biztos a mozi ideiglenes vezetésével Marcza-lek Ferenc elvtársat bízta meg. Ugyanebben a számban olvashatjuk a patikák és drogériák államosítását is. 1919 április elején folyt le a keszthelyi járásban és magában Keszthelyen is a községi tanácstagok megválasztása, majd ezt követően a járási tanács megválasztása is.

A Forradalmi Kormányzótanács XXVII. számú rendeletének megfelelően április 6-án tartották meg a keszthelyi járás községeiben a tanácstagválasztásokat. A községi tanácstagválasztásokkal kapcsolatban komoly nehézségek voltak, mint azt egy később, 1919 augusztus 27-én kelt 4212/1919. sz. főbírói jelentésben olvashatjuk.¹⁰⁷

A keszthelyi községi tanácstagválasztásokat 1919 április 7-én tartották. „Keszthelyen a szavazás két választási irodában történt. Egyik az Amazon Szállodának a Georgicon utca felé néző földszinti helyiségében volt, a másik pedig a városházának a tanácsstermében. A szavazás de. 8—12-ig és du. 2—7-ig tartott. A szavazás titkos volt. Minden szavazó egy szavazólapot kapott, melyen 50 jelölt neve volt felírva. Mindenkinnek mind az 50-re kellett szavaznia.

4. kép. Az első keszthelyi tanácstagválasztás szavazócédulája

Abb. 4. Stimzettel zur ersten Wahl der Ratsmitglieder von Keszthely

Mindenkinek jogában állott a neki nem tetsző jelölt nevét áthúzni és helyette más nevet írni. Aztán a szavazólapokat urnába kellett tenni. A szavazók nevét jegyzőkönyvbe vették.¹⁰⁸

A keszthelyi községi tanácstagválasztások szavazólapját a Balatoni Múzeum Adattára őrzi.¹⁰⁹ (4. kép.) Ugyancsak Adattárunkban van az a hirdetés, mely a megválasztott tanácstagok névsorát közli.¹¹⁰

A keszthelyi járási tanács választása április 9-én délelőtt történt meg a városháza tanácstermében. Megválasztották: Pámer István Mór, Pál Sándor, Fodor Imre, dr. Neumark Béla, Korompay György, Kiss Géza, Zalakovics József, Nagy Imre, Lukács Károly, Csöngé József, dr. Fodor Márton, Horváth Antal, dr. Jobbs Viktor, Horváth Jenő Cserszegtomajról, Fodor János Vonyarcvashegyről, Kárpáthy János Gyenesdiásról, Visznek Mihály Alsószidről, Nagy Pál Ferenc Felsőszidről, Bárdió Lajos Reziből, Vajda János Zalazántóról, Novák Imre Vindornyalakról, Horváth Jenő Hévízszentandrásról, Szücs Pál Karmacsról, Plotár Zsigmond Nemesbükkről, Gelencsér János Egregyről, Vass Gábor Szentgyörgyvárról, Lázár Joachim Alsópáhokról, Marliczka Pál Sármellékről, Kober János Sármellékről, Károly József Zalavárról tanácstagokat.¹¹¹

A 41. tüzérezred részéről Somogyi Lajost, Barna Eleket, Vida Istvánt és Kovács Gyulát választották be a Katonatanácsba. A Katonatanács elnöke Somogyi Lajos lett. A Katonatanács tagjai Somogyi Lajos vezetésével kihallgatáson jelentkeztek Stromfeld Aurél vezérkari főnöknél és a felszerelés kiegészítését kérték. A vezérkari főnök azt meg is ígérte nekik és egyben közölte velük, hogy a 41. tüzérezred új neve: 20. vörös tüzérezred lesz. Közölte azt is, hogy tervbevétték az ezred Debrecenbe való áthelyezését. A Katonatanács kihallgatáson résztvevő tagjai kérték, hogy az ezred Keszthelyen maradjon, mivel az ismerős környezetben könnyebb az utánpótlás biztosítása, mint idegen helyen. Az indokolt elfogadták és az ezred tovább is Keszthelyen maradt.¹¹²

Szavazólap KESZTHELY falu helyi tanács választása 1919. április 6.

Jelöltek nevei:

1	Fodor Imre	26	Kovács Gyula
2	Pál Sándor	27	Rácz József
3	Szalai Dezső	28	Károlyi Gusztáv
4	Kulin Sándor	29	Rauch Lajos
5	Agoston Lajos	30	Radler Lajos
6	Korompay György	31	Szenes Jenő
7	Hajós Imre	32	Nagy Imre
8	Keszelicze Vendel	33	Dormán Ferenc
9	Pámer István Mór	34	Horváth Antal
10	Csöngé József	35	Szollár István
11	Bódor István	36	Neumark Béla
12	Lukács István	37	Csaplár Dezső
13	Fehér János	38	Kovács Ferenc kőm.
14	Virág Ferenc	39	Oleitzár Lajos
15	Szép József	40	Németh Gyula
16	Padl László	41	Lukács István
17	Pap Lajos	42	Radler László
18	Bódor Ferenc	43	Pintér János
19	Szivós János	44	Berkes József
20	Zalakovics János	45	Novák Nándor
21	Novák Zsigmond	46	Varga János
22	Szollár István	47	Gertner Károly
23	Somogyi Lajos	48	Timár Károly
24	Barna Elek	49	Babus József
25	Vida István	50	Kőrösy József

Az 1919 április hó 14-én kelt hadügyi népbiztoság 4. H. N. számú rendelete megszüntette az ezredbizalmi testületet és politikai megbízottakat rendelt az ezredhez. A 20. vörös tüzérezrednél Vágó elvtárs lett a politikai megbízott.¹¹³

1919 április 13-án választási ülésre gyűlt össze a keszthelyi Munkás-, Katona- és Földműves Tanács a városháza nagytermében, hogy megválassza a néptanácsot. A titkos szavazás lezárása után a néptanács elnöke: Fodor Imre, alelnöke: Fehér János, jegyzője: Szollár István, helyettes jegyzője: Csaplár Dezső, pénztárosa: Nagy Imre lett. A néptanács tagjai: dr. Neumark Béla, Pámer István Mór, Pál Sándor, Hajós Imre, Kulin Sándor, Lukács Istvánné, Korompay György, Radler Lajos. — A helyi gazdasági tanács tagjai: Szivós János, Zalakovics János, Varga József. — A munkásügyi és építészeti bizottság tagjai lettek: Kell Dezső, Hajós Imre,

Csöngye József, Kovács Károly, Németh István, Pámer István Mór, Kulin Sándor, dr. Neumark Béla, Pál Sándor és Bory Imre.

Ezen a választási ülésen a „jelentések között osztatlan figyelmet keltett Pámer István Mór részletes jelentése a kórház jelenlegi állapotáról, mely szerint ott úgy a köztisztaság, mint a betegek ellátása, fűtés stb. tekintetében olyan állapotok uralkodtak eddig, melyeket tovább túrni nem lehetett.”¹¹⁴

A Testvériség 1919 ugyanezen száma ad hírt a keszthelyi járás szakszervezetbe tömörült tanítók gyűléséről. A gyűlésen Bory Imre elnökölt. Juhász Antal ismertette a Forradalmi Kormányzótanács rendelkezéseit, melyeket a községekben csak késve, vagy egyáltalán nem kaptak meg a tanítók. Szollár István a kommunizmus alapelveit magyarázta meg. A Magyarországi Szocialista Párt Köz- és Magán-tisztviselők keszthelyi szakcsoportja 1919 április 12-én az Amazon Szállóban, a párt helyiségeiben „szórakoztató estet” rendezett.

„Folyó hó 14-én folytak le Nagykanizsán a járási bizottsági és az országos tanácsi választások, melyek megfelelnek a régi rendszer idején tartani szokott megyebizottsági és országgyűlési képviselőválasztásoknak. Járásunkból a vármegyei bizottságba Pál Sándor elvtársat Keszthelyről és Vajda Lajos elvtársat Zalaszentőrtől, az országos bizottságba Fodor Imre elvtársat választották meg.”¹¹⁵

A forradalmi törvényszék 1919 április 17-én tartotta első tárgyalását, egy szénalopási ügyben.¹¹⁶ A Testvériség következő számai rendszeresen közlik a forradalmi törvényszék ítéleteit, amelyek között fegyverrejtegetésért adott 6 év a legsúlyosabb.

1919 április 24-én megkezdte működését a volt izraelita kórházban a Jókai út 2. szám alatt a tüdőbeteg gondozó intézet. Az intézet vezetője dr. Sándor Márton orvos lett.¹¹⁷

Dr. Sándor Márton lett egyébként a Keszthelyen megalakult Szocialista Orvosok helyi csoportja titkára. Elnöknek dr. Neumark Bélát választották meg.

A Tanácsköztársaságra nehezedő ellenséges katonai nyomás a toborzás gyorsítását követelte. „Folyó hó 28-án Keszthelyre érkezik a toborzó bizottság s 29-én kezdetét veszi a toborzás. Proletárok! Jelentkeztek tömegesen a vörös hadseregbe! Jelentkezni lehet a Szocialista Párt Amazon-szállóbeli helyiségeiben. A Direktórium”, olvassuk a felhívást az újságban.

A Testvériség 1919 április 27-i számában Magyar Lajos vezércikkét olvashatjuk, „A kommunizmus és

a kisbirtok” címmel. Ebből az érdekes cikkből idézünk is: „A burzsoázia lakájai, akik a fehér ellenforradalommal meg szeretnék dönteni a vörös forradalmat, nem jelentkeznek most már igazi mivoltukban. A nagytőke, a feudális nagybirtok, a kapitalizmus ügynökei most olyan harci módszerekkel dolgoznak, hogy papábbak akarnak lenni a papánál, kommunistábbak Leninnél és le akarják főzni radikalizmusában Kun Bélát. Egy eszmét úgy is lehet szabotálni, kompromittálni, ha túlságba viszik és a burzsoázia bérencei most ezt a taktikát választották..... A legkedvesebb jelszavuk az, hogy a kommunisták el akarják venni a kisbirtokot..... A kisbirtokot nem akarja, nem fogja köztulajdonba venni a tanácsállam.”

Ime, itt az egyik magyarázata a községi tanács-tagválasztásokkal kapcsolatban vidékünkön észlelhető ellenségeskedéseknek. Az ellenségeskedés másik okát a Balatoni Múzeum Adattárának nagyméretű plakátja magyarázza meg:

„Világ proletárjai egyesüljete!

ARULOK járnak köztünk; — vigyázzunk emberek! A kútmérgező nem oly gyalázatos és nem oly veszedelmes, mint amilyenek ezek, akik a lelket akarják megmérgezni. Grófok, bárók, pesti milliomosok és bankárok költségén járják a vidéket és a faluk hívó népét azzal a buta hazugsággal vezetik félre, hogy az új rend, a Tanácsköztársaság eltörli a vallást, lerombolja és meggyalázza a templomot. A Tanácsköztársaságban szabad mindenkinek a vallása, felekezete!...”¹¹⁸

A vallással kapcsolatos nyugtalanságnak Keszthelyen is érezhetőek voltak a nyomai.¹¹⁹

1919 április 15-én „jelentőségteljes esemény” színhelye volt a párt nagyterme. A keszthelyi iparostanoncok jöttek itt össze, akiknek Korompay György titkár tartott beszédet. „Megmagyarázta, hogy az iparostanoncoknak is követniök kell a segédek példáját és szervezkedniök kell. A budapesti tanoncok is szervezkedtek és megvalósították az Ifjú Munkások Országos Szövetségét. Most kell szervezkedni és szocialista tanokat megtanulni, ha idővel jó munkások és jó szocialisták akarnak lenni.” Ezután megválasztották a vezetőséget.

Elnök: Fischer László géplakatos. Alelnök: Kiss József géplakatos. Jegyző: Breznicza Ferenc vaskezeskedő. Pénztárnok: Molnár Lajos szíjgyártó. Titkár: Balázs István nyomdász. Ellenőrök: Tar László, Biró Antal, Albert Gergely, Kovacsics N. Választmányi tagok: Pothárn János, Kardos József, Farkas

Jenő, Károlyi Gusztáv, Belus Ferenc és Mác János. „Ezután üdvözölte Korompay elvtárs a Magyarországi Ifjómunkások Országos Szövetsége keszthelyi csoportját.”

Elkövetkezett 1919 május 1, az első szabad május ünnepe. „Soha nem látott fényvel és pompával ünnepelte Keszthely város dolgozó közönsége május elsejét” — írja a Testvériség 1919 május 4-i száma, majd így folytatja: „A házak vörös zászlódíszít öltöttek, kivétel nélkül minden házon az Internacionálé színe lengett.”

„Reggel 8 órakor Korompay elvtárs beszélt a lakatnyában az ünneplő, piros szalagos vörös katonákhoz és gárdistákhoz.”

Reggel 9 órakor a párt dísztermében a női szervezet tartott ünnepséget. Kulin Sándor volt az ünnepi szónok.

Délelőtt 10 órakor a Csány-féle szálló földszinti helyiségében gyülekeztek a vas- és fémmunkások, a kereskedelmi alkalmazottak, a köz- és magántisztviselők szakcsoportjai. Fodor Imre ünnepi beszéde után Szollár István beszélt.

A vasutasok, cipészek, famunkások, szabók szakcsoportjai délelőtt 10 órakor a Sörházkertben gyülekeztek. „Vagy 300 férfi és 60 nő hallgatta a szónokokat, kik a nap jelentőségét méltatták.” Pál Sándor, Kozma, Kiss Géza, Kulin Sándor beszéltek.

A földmunkások és kisgazdák szakcsoportja a Vásártéren jött össze, ahol Korompay György és Pámer István Mór tartott beszédet. Pámer beszédjének egy részét idézük: „a tulajdonképpeni kapitalisták kiszöktek Svájcba, de a középburzsoázia megfelelő anyagi eszközök híján itt rekedt. Ez az osztály konzervatív és reakciós, kíméletlen osztályharcot kell ellene folytatnunk, hogy uralmunkat biztosíthassuk.”

Délután 2 órára az egyes szakszervezetek a lakatnyába vonultak. Innen 3 órakor indult meg a menet le a Balaton partra. A tüzerek mentek elől, Barna ütegparancsnok vezényletével. Ágyúik vörösre voltak festve, piros díszítés volt az emberek ruháján, a lovakon. A tüzerek után vonult a helyi dalárda. Az 1904. évi nagy vörös zászlót vitték a nyomukban és azt követte a pártvezetőség. Majd az egyes szakszervezetek csoportjai következtek.

„Öreg emberek állítják, hogy ilyen impozáns, ilyen gyönyörű népünnepélyt, ekkora tömeget nem látott soha senki Keszthelyen. A pártvezetőség tagjai a Balaton szálló erkélyéről tartották májusi segerszemléjüket, a hullámzó tömeg felett. Kürtszó és erre következő ágyúlövés jelezte az ünnepély

kezdését.” Korompay György nyitó szavai után Radó László Petőfi „Egy gondolat bánt engemet...” kezdetű versét szavalta. Az ünnepi beszédet Fodor Imre tartotta. A dalárda és az énekkar számai után Pámer István Mór zárószavai következtek. Este a vasas műkedvelő gárda tánccal egybekötött műsoros estet tartott a párt dísztermében.

Korompay György május 1-i szereplése úgy látszik búcsú volt Keszthelytől. A Testvériség május 4-i számában ugyanis ezt olvashatjuk:

„Kedves elvtársaimhoz!

Végleges eltávozásom alkalmával sajnos mindenkitől nem búcsúzhattam el, miért is ezúton búcsúzom mindnyájuktól. Sok szerencsét kívánok a további együttműködéshez.

Szerető elvtársuk
Korompay.”¹²⁰

Sajnos ma már lehetetlen megállapítani, hogy milyen ok rejlik Korompay távozása mögött. Annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy távozása nem volt végleges és csakhamar újra Keszthelyen, régi munkakörében látjuk őt viszont.

1919 május 6-án a Munkás-, Katona- és Földműves Tanács ülést tartott és ezen elhatározták a keszthelyi munkás zászlóalj felállítását.¹²¹

A Testvériség 1919 május 11-i számában a következő felhívást olvashatjuk:

„Proletárok!

Testvérek!

Veszélyben a proletárhaza, veszélyben a munkásság legnagyobb kincse, a szabadsága.

A Forradalmi Kormányzótanács elrendelte a proletárság általános mozgósítását. Minden szervezett munkás köteles azonnal a Keszthelyen felállítandó munkászászlóaljba jelentkezni.

Proletárok! Testvérek! Tegyetek eleget proletárkötelességeteknek! Jelentkeztek reggel 9 órától a párthelyiségben.

Munkás-, Katona- és Földműves Tanács.”

A „Köz- és Magánalkalmazottak Szakcsoportja” elhatározta, hogy férfi tagjai testületileg belépnek a munkászászlóaljba.¹²²

1919 májusának elején a proletárhaza védelmének kérdése és a honvédő háború következtében előállott közellátási nehézségek állanak az érdeklődés előterében. A Testvériség 1919 április 27-i száma

jelenti már a húsjegyek bevezetését. Ezzel nemcsak a húsellátás zavartalan biztosítását akarták elérni, hanem az uzsoraáron árusító mézárásokat is le akarták törni.

A Testvériség 1919 május 1-i száma több, a közellátással foglalkozó cikket közöl már. A következőkről értesülünk: „A keszthelyi Direktórium ezúton fordul a közönséghez és értesíti arról, hogy megbízottai útján tőle telhetőleg iparkodik a közönség, de elsősorban a proletár lakosság mindennemű szükségletéről gondoskodni. Megbízottai állandóan úton vannak és eddig is elég szép eredménnyel járt fáradozásuk, amennyiben sikerült nagyobb mennyiségű ruhaneműt beszerezni.” Majd tovább: „A szocialista párt vezetősége áthatva a nemes gondolat-tól, hogy a mai megnehezedett élelmezési viszonyok között a városi lakosságnak, de főképpen a betegeknek, csecsemőknek és a szoptató anyáknak egészséges, tiszta, hamisítatlan tejjel való ellátása életbevágóan fontos közérdek, a kezébe vette a tejjel-ellátás megszervezését, ami sikerült is. Pámer István Mór elvtárs sem időt, sem fáradságot nem kímélve a hercegi uradalom bevonásával megszervezte úgyszólván egész Keszthely környékét szövetkezeti alapon. Ennek eredményeképpen ma már napokint 900—1000 liter tej kerül kiosztásra...”

Ezt a hírt követte az újságban: „A húsjegyek életbeléptetésével egyidejűleg a hústalan napokra vonatkozó rendelkezés május 5-vel hatályát veszti. További intézkedésig tehát az eddigi hústalan napokon kedden és pénteken is lehet húst vásárolni és nyilvános étkező helyeken kiszolgálni.”

Az újság másik cikke arról számol be, hogy a gyufaellátás biztosítva van, a közönség 16 fillérért vásárolhatja a gyufa dobozát. Ebben az újságban olvashatunk a sójegyek bevezetéséről.

1919 május 14-én reggel vörös zászló lengett már a Hungária erkélyén, mivel a 20. vörös tüzérezred búcsúestre készülődött. Lékay János elvtárs búcsúztatta a hadba induló katonákat: „Ő mindig pacifista volt, a béke híve, a háború ellensége. És most mégis ő mondja a tüzereknek: Menjetek! Menjetek ki a frontra védjétek meg a proletár diktatúrát ellenségei, a román bojárok és a magyar ellenforradalmárok fehér gárdája ellen.” A beszéd után műsoros est következett, majd tánc reggel 8-ig.¹²³

1919 május 18-án, vasárnap a 20. vörös tüzérezred labdarúgó csapata játszott a gimnázium csapatával az új parkban. 1919 május 17-én és 18-án este a 20. vörös tüzérezred műkedvelő gárdája a „Vörös sapka” című népszínművet mutatta be.¹²⁴

1919 május 15-én a 20. vörös tüzérezred Barna Elek és Buzás Sándor parancsnoksága alatt elvonult a harctérre. A lakosság virágokkal díszítette fel az ágyúkat és éljenezve kísérte az útegeket a Georgicon utcáig végig, ki az országhútra.

Az ellenség egyre fokozódó nyomása arra kényszerítette a Tanácsköztársaságot, hogy a toborzást beszüntetve elrendelje a mozgósítást. A Balatoni Múzeum Adattára egy ezzel kapcsolatos falragaszt őriz:

„BEHÍVÁSI PARANCS!

Elrendeljük, hogy mindenki, aki a volt közös vagy honvéd tüzereknél szolgálatot teljesített 24 ÓRÁN BELÜL

tekintet nélkül volt rendfokozatára

KESZTHELYEN

a 20. vörös tüzérezredbe

BEVONULJON.

Aki a behívási parancsnak eleget nem tesz, forradalmi törvényszék elé állítatik.

Keszthely, 1919. május hó 20.

DIREKTÓRIUM.¹²⁵

A rendelet hatására a bevonulók száma lehetővé tette, hogy biztosítani lehetett a fronton harcoló útegek személyi utánpótlását, de lehetőséget nyújtott arra is, hogy a Direktórium javaslatára egy gyalogos századot és egy 20 főnyi lovas járőrt állítsanak fel.¹²⁶

Ezt az intézkedést a községekben tapasztalható nyugtalanság tette szükségessé, amely áprilisban és májusban a Dunántúl több községében fegyveres ellenforradalmi felkelést eredményezett.¹²⁷ Ezzel kapcsolatban olvassuk a Testvériség 1919 május 18-i számában a következő rendeletet:

„A keszthelyi járás Direktóriumától.

A KÖZÖNSÉGHEZ!

A következőket rendeljük el:

1. Az utcán minden csoportosítást megtiltunk.
2. Éjjeli 11 óra után az utcán senki sem tartózkodhatik.
3. Bizonyítható szükségesség esetén a 2. pont rendelkezése alól felmentés adható. E tilalom alól felmentetnek a közüzemek, hatóságok, egészségügyi intézetek, hírlapok, nyomdák, gyógyszerárak, szervezett munkásai és alkalmazottai és az orvosok.
4. A tánciskolákat ezennel feloszlátjuk.

5. kép. A keszthelyi
Direktórium
plakátja

Abb. 5. Plakat
des Keszthelyer
Directoriums

5. Magánházakban legszigorúbb családi keretet meghaladó bármely ürügy alatt tartandó összejövetelt megtiltunk. Magánházakban minden világítás 11 órán túl sürgös és indokolt eset kivételével tilos.

E rendelet megszegői a forradalmi törvényszék elé kerülnek.

Keszthely, 1919 május 13.

DIREKTÓRIUM.”

A rendelet megjelenése után kijárási engedélyt kapott Fülöp Viktor keszthelyi postatiszt is. Kijárási engedélyét a Balatoni Múzeum Adattára őrzi.¹²⁸

Keszthelyen nyugodtan és szervezeten folyt az élet. A Munkás-, Katona- és Földműves Tanács a Festetics utca nevét megváltoztatta és azt Lenin utcának nevezte el. Az Erzsébet királyné útból Luxemburg Róza út és Dózsa György út lett. „Az új utcákat jelölő táblák már el is készültek és helyükre is szögeztettek”, — írja a Testvériség 1919 május 18-i száma. Az említett utcák névtábláit a Balatoni Múzeum helytörténeti gyűjteménye ma is őrzi.

A járási tanács 1919 május 21-i ülésén a közoktatási népbiztosság NB. 7. számú rendelete értelmében megalakult a járási művelődésügyi osztály. Ennek tagjaiul a következőket választották meg: Juhász Antal tanítót, dr. Neumark Béla orvost, Nagy Imrét Vindornyafokról, Kárpáthy Jánost Gyenesdiásról, Gerencsér Jánost Egregyről és Vajda Pált Zalaszántóról.¹²⁹

1919 júniusának elején vasutassztrájk volt Dunántúlon. Ezzel kapcsolatban 1919 június 9-én demonstrációs gyűlés volt Keszthelyen. A gyűlés határozati javaslatot fogadott el és táviratilag küldte meg a Forradalmi Kormányzótanács elnökének.¹³⁰

Az említett népgyűlés után pár nappal, 1919 június 11-én a Hungária előtti téren volt népgyűlés. Gyalog elvtárs, a földművelésügyi népbiztosság kiküldöttje „megnyugtatja a kisbirtokos elvtársakat, hogy a Tanácskormánynak egyáltalán nem szándéka a kis- és törpebirtokok szocializálása, sőt a többter-

HIRDETMÉNY!

Egyes lelketlen emberek azt hiesztelik, hogy az aratási munkákra elszegődött aratómunkások gabonarésze nem lesz természetben kiszolgáltva, hanem a megszolgált gabonarész értéke pénzben lesz kifizetve.

Figyelmeztetünk mindenkit, hogy ne üljenek fel ilyen alaptalan hieszteléseknek, mert mindazok, kik aratási munkákra elszegődnek, a szerződés értelmében megjáró gabonajárandóságukat megfogják kapni a munka befejeztével.

Az alaptalan hiesztelöket pedig figyelmeztetjük, hogy ily alattomos hiesztelésükért könyörtelenül a forradalmi törvényszék elé állítjuk.

Keszthely, 1919. június hó 25.

Direktórium.

melés érdekében támogatni és segíteni fogja a kisbirtokosokat.” Hamburger Sándor, a közéletvezető ügyek vezetője volt a következő szónok. Bejelenti, hogy Budapest ipari munkássága 26 vagon ipari árut küld Zala megyének. „Cserébe a pesti munkásság áldozatkészségéért elvárjuk a falu hasonló eljárását. Értsék meg végre egymást a falu és a város.”

A nagy tetszéssel kísért előadás után Hamburger Jenő népbiztos emelkedett szólásra:

„Ebben a városban töltöttem el ifjúságom. Ebből a városból indultam el azzal a megingathatatlan elhatározással, hogy minden elnyomott pária felszabadulását előmozdítani segítem. Küzdöttem, nyomorogtam és börtönökön, üldözéseken keresztül végre két hónappal ezelőtt elkövetkezett a leszámolás órája.” A nagyhatású bevezetés után a Tanácsköztársaság honvédő háborújáról beszélt és szolt az

egyres helyeken észlelhető ellenforradalmi megmozdulásokról. „A magyar grófok millióik egy részét Bécsbe mentették és pénzzel, ármánnyal meg akarják ársni a dolgozók társadalmának sírját. Mi számítunk is egy ellenforradalomra és fel vagyunk rá készülve.”

Hamburger Sándor nyilatkozott a Testvériségnek az úgynevezett „csereboltokról” is. „A csereakció célja, hogy a fővárosi proletáriátust élelemmel, a vidék dolgozó népét pedig szükséges ipari termékekkel lássa el. A keszthelyi járás részére két és fél vagon csereáru érkezett. A csereakció június 17-én kezd működni. A vásárlás módja a következő: Az élelmiszert a Központi Hitelszövetkezet keszthelyi fiókjánál kell beadni, ahol átvételi elismervényt adnak róla és kifizetik az átvett áru értékét. Az elismervény ellenében aztán a Práger-féle üzletben lehet iparcikkeket vásárolni.”¹³¹ A cserebolt raktára a Vaszary Kolos utca 8. számú ház udvarán volt.¹³²

„A falu már védi Budapestet” címmel a Testvériség 1919 június 29-i száma nagy cikket közöl a csereboltok jelentőségéről. Hasonló értelemben beszélt Fodor Imre is a csereboltokról a keszthelyi Munkás-, Katona- és Földműves Tanács, valamint a járásbeli községek bizalmiainak együttes értekezletén.¹³³

Közben elérkezett az aratás ideje is. A Testvériség 1919 június 27-i számában „Aratás” című vezércikkében üdvözli az első szabad aratást. A Balatoni Múzeum Adattárában őrzött egyik falragasz utal az aratással kapcsolatos nehézségekre is¹³⁴ (5. kép).

Szendefi Árpád szóbeli közlése szerint a Georgicon, Újmajor, Fenékpuzsza sztrájkolt. A sztrájk áttért a környező községekre is. Nyisztor György, földművelésügyi népbiztos jött le Keszthelyre a kedélyeket lecsillapítani. Szendefi Árpád társaságában megfordult a keszthelyi gazdákban, Zalaszántón, Cserhát majorban, Alsópáhokon, Felsőpáhokon. A munkásság Nyisztor György minden igyekezete ellenére sem kezdte meg az aratást.

Egyéb bajok is jelentkeztek. A keszthelyi proletárasszonyok megtámadták a csereboltot és követelték, hogy ott pénzért ők is vásárolhassanak iparcikkeket.¹³⁵ Szalay Dezső, a forradalmi törvényszék elnöke, feleségével együtt a forrongó asszonyok közé ment és — izgalmas percek után — sikerült nyugalmat teremteniük.¹³⁶

1919 július 16-i Testvériségben a következő felhívást olvashatjuk:

„MINDEN SZERVEZETT MUNKÁSHOZ!

A sorozás kivétel nélkül úgy az alkalmazásban lévő munkásra, mint a munkanélküliekre el van rendelve. Ennélfogva aki még nem jelentkezett, úgy július 16-án és 17-én saját érdekében jelenjen meg a sorozóbizottság előtt az Amazon szálló nagytermében délelőtt 9—12 óráig.

Járási Direktórium.”

1919 július 17-én sorozták be Mohacsek Lajost is, akinek sorozó igazolványa Balatoni Múzeum Adattárában van.¹³⁷

1919 július 7-én alakult meg a keszthelyi Sportdirektórium, amelyhez az összes sportügyek tartoznak. A „Keszthelyi Munkás Testedző Kör” július 7-én tartott rendes gyűlésén a keszthelyi testnevelési sportdirektóriumba a következőket választották be: Verő Mártont alelnöknek, Österreicher Józsefet titkárnak. Tagoknak: Erdős Árpádot, Ludvig Sándort, Szász Alfrédet. A sportdirektórium felhívja a keszthelyi sportegyesületet, hogy ügyeikkel forduljanak hozzá, ügyeiket támogatni fogják.¹³⁸

A „Keszthelyi Munkás Testedző Kör” a Testvériség 1919 július 13-i számában felhívja a szakcsoportok, birkózók, labdarúgók, evezősök figyelmét, hogy milyen napokon jelenjenek meg edzésre.

A „Keszthelyi Munkás Testedző Kör” csapata 1919 július 15-én a Gazdasági Akadémia csapatával mérkőzött.¹³⁹ Ezt követően még számos sporthírt olvashatunk a keszthelyi sportéletről a Testvériség hasábjain.

A Testvériség 1919 július 15-i száma hírt ad a tanítók szociális átképző tanfolyamának első előadásáról.

Keszthelyen az élet normális medrében folyt tovább, az említett gazdasági bajok cserebolttal kapcsolatos része is megoldódott, az aratósztrájk ügye azonban nem ült még el. Mivel ezt a kérdést békés úton megoldani nem lehetett, Keszthelyre kellett rendelni egy karhatalmi szakaszt, meg egy gépfegyverosztatot. Ezek az alakulatok 1919 június 18-án érkeztek Keszthelyre. A karhatalmi szakasznak Sichermann Miksa, a gépfegyverosztagnak Abdurachmanovic Abdurachman volt a parancsnoka, Sichermann alakulata 40 főből, a gépfegyverosztag 26 főből és 4 gépfegyverből állott.¹⁴⁰

Mivel a keszthelyiek az elrendelt kijárási tilalmat nem tartották be, egy sortűz dördült, aminek három sebesültje lett.¹⁴¹ Abdurachmanovic horvát gépfegyveresei csakhamar elhagyták a várost, he-

6. kép. A keszthelyi fürdő-
vendégek összeírását
elrendelő plakát

Abb. 6. Verordnung zur
Conscription der Adegäste
von Keszthely

lyükbe a 7. határvédelmi zászlóalj jött Keszthelyre, 250 emberrel.¹⁴² Ennek a zászlóaljnak Kallós Dezső volt a parancsnoka.

A foganatosított intézkedések eredménye, hogy a Testvériség 1919 július 19-i száma már így írhat: „Örömmel jelentjük, hogy az aratás az egész vonalon újra megindult.”

1919 július 19-én Zsiden fegyveres ellenforradalmi felkelés tört ki, a kivezényelt karhatalmat a zsidiek megtámadták. A rend csak délután 3 órára állt helyre.¹⁴³

A közellátási nehézségek enyhítésére elrendelik, hogy „minden Keszthelyen tartózkodó fürdővendég 48 órán belül orvosi igazolvánnyal igazolni tartozik, hogy egészsége helyreállítása céljából további fürdő használatra van szüksége.” Aki egészséges, annak haza kellett mennie.¹⁴⁴ Néhány héttel korábban már elrendelték a nyaralók összeírását (6. kép). Bár a közellátási helyzet nem kifogástalan, a város mégis 175 budapesti proletárgyermek nyaraltatását vállalta. A kedves vendégek július 26-án meg is érkeztek és a zárda épületében kaptak helyet.¹⁴⁵ Róluk szól azután a Testvériség 1919 július 29-i vezércikke is.

A proletárdiktatúra 1919 augusztus 1-ről 2-re virradó éjjel megszűnt. A Testvériség 1919 augusztus 2-i száma közli, hogy a Kormányzótanács lemondott és új kormány alakult. Ekkor kezdődött Keszthely történetének legérdekesebb pár napja. A Tanácsköztársaság, mint említettük megbukott az országban. A keszthelyi szervezett munkásság azonban úgy határozott, hogy továbbra is kezében tartja Keszthely életének irányítását. Az ezzel kapcsolatos népgyűlés legfontosabb részeit közöljük a Testvériség 1919 augusztus 5-i száma nyomán:

„Hatalmas forrongó tömeg gyűlt össze az Amazon nagytermében augusztus 2-án. Paál Sándor elvtárs pontban fél 5-kor nyitotta meg a gyűlést. Üdvözölte a megjelenteket, majd így folytatta:

Most, mikor örülni kellene, mert tiszta szocialista kormány van uralmon (lelkes éljenzés) szerencsétlennek kell nevezni a pillanatot. Nemzetiszínű

RENDELET!

Felhívjuk a KESZTHELYEN Időző nem keszthelyi illetőségű összes nyaralókat, hogy személyazonosságukat igazoló okmányaikkal együtt a MUNKÁ-
ÜGYI ÉS NÉPJÓLÉTI NÉPBIZTOSSÁG

keszthelyi fürdő-irodájában

[LAKÁS-HIVATALBAN]

**legkésőbb f. hó 27-én, pénteken
déli 12 óráig jelentkezzenek.**

E határidő után jelentkezők ittartózkodását nem hosszabítjuk meg.

Keszthely, 1919. június 24-én.

Pámer István

politikai meghívott.

Szücs János

fürdővezető.

kokárdákkal fehér gárda szervezkedik. (Akasztófára valók, le velük, disznóság stb. kiáltások.) Kéri, hogy hallgassák meg Pámer elvtársat, aki éppen most jött Budapestről, az állomásról rohant ide a gyűlésre (Halljuk Pámert!). Pámer István a sietségtől ziháló mellel, homlokáról az izzadtságot törölgeti: Már Balatonszentgyörgyön hallotta, hogy Keszthelyen szervezkedik a fehér gárda. Részt vett a budapesti átalakuláson, mely minden zökkenő nélkül folyt le. Budapesten tiszta szocialista kormány van! Keszthelyen pedig befurakodott a szemétközé és a csőcselék. Befurakodtak a munkásság közé és elő akarják készíteni a fehér rémuralmat, a reakciót.

Kijelenti, hogy osztatlan hatalom a szakszervezetekben tömörült munkásság kezén van. A Népszavából a Mindenkihez c. felhívást olvassa; egyszerűen az országos statáriumot az intéző-bizottság

nevében Keszthely területére is kihirdeti. Sichermann csapatát lefegyverezni senkinek joga nincs. Bejelenti, hogy Sichermann és a szervezett munkásság segítségére 500 embernyi karhatalom máris útban van. Mindnyájan magyarok vagyunk és a fehér gárdisták a hazafiság jelszavával bennünket, magyar munkásokat akarnak halomra lövetni. Az intellektueleknek a szociálisztikus társadalmi rendbe való beilleszkedéséről beszél és az új szocialista kormány éltetésével végzi beszédét. (Hosszantartó éljenzés és taps.) Pámer bejelenti, hogy elfogatási parancsot adtak ki ellene és az állomáson le is akarták tartóztatni. (Hallatlan! Gyalázat! Pimaszság!)

Kozma elvtárs felhívja a munkásságot, ébredjenek öntudatra, fojtsák el a fehér gárdák készülődéseit.

Pál Sándor: A vörös őrség zászlóaljparancsnoka, a direktórium és az állomásparancsnokság tudta nélkül megbízhatatlan embereknek fegyvert osztott ki. Mindenkit felszólít, hogy a fegyvert minél előbb szolgáltatassa be a direktóriumnak.

A fegyvereket a szervezett munkásság között kell kiosztani. (Viharos éljenzés!)

Sajnálattal látja, hogy egyesek félre vannak vezetve, kéri a megtévesztetteket, hogy térjenek meg idejekorán. A gazdászok betörték az ifjún munkások helyiségébe, ahol a berendezést összetörték és a hamisítatlan tudományt hirdető szocialista könyveket tépték szét. (Nagy mozgás; püsszegés.) Ugyancsak a gazdászok a gimnáziumi tanárok tudtán kívül tüztek ki a nemzeti zászlót. Indítványozza, hogy a gyűlés kérje fel a tüzéseket, hogy szívvel-lélekkel csatlakozzanak a szervezett munkássághoz. Egyhangúlag elfogadták. (Időközben a tüzerek kimondták feltétlen szolidaritásukat a szervezett munkásokkal.)

Világosan kitűnik az idézett részből, hogy a keszthelyi pártvezetőség egyes régi szociáldemokrata tagjai úgy érezték, hogy a kommunizmus bukása után a szociáldemokrata uralom következett el. A keszthelyi munkásság továbbélő forradalmi magatartása azt eredményezte, hogy Keszthelyen augusztus 7-ig még a munkásság kezében volt a hatalom.

A munkáshatalom kiszabadítja az augusztus 2-án letartóztatott Szendefi Árpádot, aki tovább szervezheti a Testvériséget. A Testvériség utolsó száma 1919 augusztus 6-án jelent meg. A Testvériség utolsó száma a cím felett: Világ proletárjai egyesüljete! felirattal jelent meg, az újságcím alatt pedig változatlanul ott a felírás, mint a Tanácsköz-

társaság idején: „A Keszthelyi szocialista párt tulajdona.”

A Testvériség ezen utolsó példánya tudósít bennünket arról, hogy Pámer Istvánt és Kulin Sándort az intézőbizottság Budapestre küldte, azonban őket Balatonszentgyörgyön letartóztatták. „Közben a munkászászlóaljból egy fegyveres szakasz ment Balatonszentgyörgyre, hogy elvtársainkat kiszabadítsák, ami meg is történt.”

Az események további menetére már csak következtetni tudunk. 1919 augusztus 6-án Tapolcára egy ellenforradalmár páncélvonat futott be, amely ágyú- és gépfegyvertűzzel letörte a munkásság még meglevő erőit. Több embert lefogtak, akiket a páncélvonathoz kapcsolt teherkocsiba zártak. Ez a páncélvonat Keszthelyen át kanyarodott le Kaposvárra, ahol az elfogottak közül egyeseket ki is végeztek.¹⁴⁶

A páncélvonat keszthelyi szerepléséről nincsenek még adataink, csak annyit tudunk, hogy Keszthelyt is érintette. Az eltelt pár nap alatt az események tisztázódtak, kiderült, hogy a Tanácsköztársaság bukását nem a szociáldemokrata párt uralma követte, hanem egyre élesebben kibontakozó fehér terror. Sichermann alakulata augusztus 6-án este gépfegyverrel nyitott utat magának nyugat felé.

Keszthelyen is kezdetét vette a fehér terror.

„Porba hullott a proletár dicsőség. A városi képviselőtestület még a felvert porfelhőt sem engedte eloszlan, máris összeült” — írja a Keszthelyi Hírlap.¹⁴⁷ Augusztus 6-át írtak.

A városbíró „mély sajnálattal constatálta, hogy a képviselőtestületnek és az előljárásnak voltak olyan tagjai, akik önmagukról megelégedezve, nem gondolván meg cselekményeik rettenetes voltát, iparkodással szolgálták a Tanácsköztársaságot, magukat a szovjet eszmékkel azonosították. A legnagyobb sajnálattal emlékezik meg a helybeli tanítótestület viselkedéséről, akik talán legjobban feledeztek meg magukról..... Megbélyegzendők a városbírói székéből mindazok, akik a Tanácsköztársaság intézkedéseit lelkesedéssel fogadták és a mozgalmakban aktív szerepet játszottak, úgy a tanítói kar tagjai, mint az előljárárság tagjai közül. Amennyiben a városnál akár tiszteletbeli, akár fizetési állást foglalnának el, állásukból törvényes úton elmozdítandók és evégből az eljárás ellenük azonnal megindítandó... Név szerint lett továbbá megemlítve Neumark Béla dr. községi orvos, ifj. Neumark Jakab kereskedő, Révész Jakab előljárársági tag, Nemes Samu körzeti gazdasági felügyelő.”

Augusztus 7-én megkezdődtek a letartóztatások Keszthelyen is. Szendefi Árpádot három csendőr hurcolta el és zárta be a járásbírósg fogdájába. Itt nemcsak a 16 keszthelyi vezető volt együtt, hanem több más vidéki és budapesti elfogott kommunista is ide került.

A katonai foglyokat, Somogyi Lajost, a Katonatanács elnökét és Vágó elvtársat, a 20. vörös tüzérezred politikai biztosát a katonai laktanya fogdájába zárták.¹⁴⁸

A keszthelyi katonai parancsnok augusztus 11-én kiadott 1. számú parancsa így szól: „Az állomásparancsnokság tudomására jutott, hogy egyes felelőtlen egyének még izgatnak a fennálló rend ellen, sőt fenyegetőznek is, hogy az elmúlt rendszert erőszakkal visszaállítják. Figyelmeztetem a város közönségét, hogy minden kísérletet, mely a fennálló társadalmi rend ellen izgat, minden mozgalmat, mely a régi uralom visszaállítására törekszik, a legnagyobb eréllyel, szükség esetén fegyverrel is letörök. Az összes karhatalmat és járőröket utasítottam, hogy a bujtogatókat és ezen mozgalom résztvevőit a helyszínen agyonlőjék.”¹⁴⁹ Vidéken sem volt csend. A zalaapáti direktórium augusztus 6-a után sem adta át a hatalmat, csak a nagykanizsai rendőrség fegyveres beavatkozására mondott le.¹⁵⁰

Augusztus közepén Budapesten elfogták Bondor Jánost, a keszthelyi posta politikai megbízottját. Bondort Keszthelyre szállították és a laktanyába zárták. Halálának körülményeit 1959-ben egykori fogolytársa, Somogyi Lajos beszélte el. Puskatus útésektől földre zuhant Bondor fejét csiznával szétrúgdosták. A keszthelyi halotti anyakönyvi nyilvántartás 1919. évi kötetének 140. folyószámú bejegyzés szerint Bondor János halála 1919 augusztus 21-én történt. A halotti anyakönyvi kivonat 10. számú, „A halál oka” című rovatában ezt a bejegyzést találjuk: „Agyrázkódás, agyzúzódás.” A kortárs vallomása megfelel tehát a valóságnak. Egyezik az „Elhalálozás helye” című rovat adata is: Keszthely, Deák Ferenc utca 57. Ez ugyanis az egykori keszthelyi laktanya utca és házszáma.

Vágó elvtársat Szendefi Árpád és Somogyi Lajos elbeszélése szerint egy cementvályúval együtt kocsi rakták azzal, hogy Nagykanizsára szállítják. Egy gátör közölte később Somogyi Lajossal, hogy a Zala hídnál a kísérő katonák Vágót leszállították a kocsiról, közvetlen közélről többször belelőttek, majd a cementvályúhoz kötve bedobták a Zalába. Vágó elvtárs meggyilkolását okmányszerűen bizo-

nyítani nem tudjuk, halotti anyakönyvi bejegyzés nincs. Ez szokásos volt a fehér terror időszakában.

Somogyi Lajosnak sikerült megszöknie a laktanyából. Úgy beszélte el, hogy a fehér hadseregbe került régi barátai segítették és tették lehetővé menekülését, ezzel elkerülte a további üldözést és ítéletet, vagy az ítélet nélküli kivégzést.

A járásbírósg foglyai napról napra hallották a rémhíreket, hogy a síófoki tisztek Keszthelyre készülnek az akasztásokra. Majd azt suttogták, hogy már Marcaliban akasztanak a síófokiak. Szerencsére Keszthelyre érkeztek a szombathelyi külföldi katonai misszió tagjai,¹⁵¹ így a síófoki terrorhullám városunkat elkerülte.

A járásbírósg foglyainak további sorsáról a Keszthelyi Hírlap tájékoztat bennünket:¹⁵² „Kalandos terv fogamzott meg a járásbírósgai börtönben. A fogva levő kommunisták egy jugoszláv őrmester segítségével meg akartak szökni. Nagy apparátussal készítették elő szökésüket, autóbilt akartak szerezni, az öröket pedig kloroformos cigarettával akarták elaltatni. Tervük azonban kitudódott. Mivel újabb szökéstől lehet tartani, a foglyokat elszállították a nagykanizsai ügyészség fogházába.”

A nagykanizsai ügyészség azután összeállította a letartóztatottak elleni vádiratot. Ennek a könyvomatosszorosításban megjelent vádiratnak egy példányát a keszthelyi Balatoni Múzeum őrizi.¹⁵³

A Keszthelyi Hírlap 1920 január 1-i száma ad hírt arról, hogy Keszthelyen január 7-én megkezdődik a kommunisták perének tárgyalása, amelyre csak belépőjeggyel lehet bejutni. „Jegyek a jelentkezők száma, társadalmi állása szerint január 2-át követő napon oszlatnak ki a tárgyalóterem befogadóképességének megfelelően.”

A Keszthelyi Hírlap következő, január 11-i száma ad hírt a tárgyalás megkezdéséről. A polgári leányiskola tornatermében (a mai általános leányiskolában) folyt le a tárgyalás. Egy tárgyalási belépőjegyet őriz a Balatoni Múzeum Adattára is.¹⁵⁴

A letartóztatott kommunistákat erős csendőri fedezettel vasúton hozták Keszthelyre. Az őket szállító vonattal jött a kivételes bírósg is, amelynek elnöke dr. Kenedy Imre táblabíró volt. A bírósg tagjaival jött dr. Szántó Lajos nagykanizsai államügyész is.¹⁵⁵

Az 1920 január 7-én kezdődő tárgyalás a vádlottak kihallgatásával indult. Az elnök sorra hallgatta ki Fodor Imrét, Pál Sándort, Pámer István Mórt, Kulin Sándort, Szendefi Árpádot, Csaplár Dezsőt, Korompay Györgyöt, Szollár Istvánt, dr. Sándor

Mártont, Dorman Ferencet, Roboz Sándort, Szalay Dezsőt, Hajós Imrét, Neumark Jakabot, Kutai Jánost.¹⁵¹ „A vádlottak védekezései közül legkimagaslóbb volt Fodor Imréé — írja a Keszthelyi Hírlap.¹⁵⁷ Oly higgadtan, oly szabatosan mondta el védelmét, mintha színpadon előadást tartott volna. Korompay védekezése valóságos tudományos előadás volt.” A tanúk meghallgatása után az ügyész vádbeszède hangzott el. Az ítélethirdetés 1920 január 10-re volt kitűzve, mivel azonban a bíróság az ítélet indoklásával nem készült el, csak január 12-én, vasárnap fél tizenkettőkor hirdetett ítéletet a bíróság a városháza tanácstermében. Az ítélet a következő volt:

FODOR IMRE 1 évi börtön és 3 évi hivatalvesztés.

PÁL SANDOR 1 évi börtön, 3 évi hivatalvesztés és politikai jogok felfüggesztése és 30 napra átváltoztatható 600 K pénzbüntetés.

PÁMER ISTVÁN 1 évi és 8 havi börtön és 3 évi hivatalvesztés.

SZENDEFI ÁRPÁD 2 évi és 6 havi börtön, 3 évi hivatalvesztés és 50 napi elzárásra átváltoztatható 1000 K pénzbüntetés.

KULIN SÁNDOR 10 havi börtön.

NEUMARK JAKAB 5 havi börtön.

1919 december 12-én a nagykanizsai kivételes ötös bíróság Takács Józsefet, a karmacsi direktorium volt elnökét 2 esztendei börtönre ítélte.¹⁵⁸

Banitz Károly csereszegtomaji bognársegéd három hónapi fogházat kapott 1920 márciusában hozott ítélet szerint.¹⁵⁹

Lukácsné Simai Szerén keszthelyi tanítónőt kommunista magatartásáért Zala vármegye közigazgatási bizottságának fegyelmi választmánya hivatalvesztésre ítélte.¹⁶⁰

A keszthelyi képviselőtestület 1921 január elején tartott ülésén ismertették dr. Neumark Béla köz-

ségi orvos fegyelmi ügyében hozott alispáni határozatot, mely hivatalvesztéssel zárta le az ügyet. A fegyelmi határozat szerint:

Dr. Neumark Béla tagja volt a munkástanácsnak, annak üléseire eljárta és ő indítványozta azt, hogy aki három tanácsülésen nem jelenik meg, zárják ki a tanácsból.

Pámer Istvánnal és Pál Sándorral együtt tagja volt a kórházi intézőbizottságnak, tehát kétségtelenül része volt a kórház szocializálásában.

Azon az erkélyen, melyről Hamburger Jenő népbiztos beszélt, ott állt Neumark doktor is, tehát Hamburger környezetéhez csatlakozott.

A munkástanács ülésein többször felszólalt a hercegi kastély szanatóriumra való átalakítása érdekében. Az átalakítás érdekében kiküldött népbiztosi kiküldöttek társaságában is járt a kastélyban.¹⁶¹

Az elítélt kommunisták büntetésük kitöltése után sem kerültek szabadlábra, hanem internálták őket. Egy gúnyos hangú újságcikkből értesülünk erről, amely Hajmáskért jelölte meg az internálás helyül.¹⁶² A keszthelyi kommunisták azonban nem a hajmáskéri internálótáborba kerültek, hanem a zalaegerszegibe.¹⁶³ A zalaegerszegi volt orosz fogolytábort alakították át internálótáborrá, ahol évekig szenvedtek még a börtönből szabadultak. Amikor az internálótáborból is elengedték őket, akkor sem váltak a társadalom egyenrangú tagjává. Nehéz volt munkalehetőséget kapniuk, rendőri megfigyelés alatt állottak, házkutatásokkal zavarták őket, ha munkásmegmozdulástól tartottak, letartóztatták őket.

A hivatalos bírói ítélet nem tükrözi tehát azt a büntetést, amit a keszthelyi kommunisták elszenvedtek azért, hogy a Tanácsköztársaság rövid fennállásának idején élére álljanak a keszthelyi dolgozóknak, hogy a magyar nép jobb jövőjét biztosítsák.

Czeglédy József—Sági Károly

Die Räterepublik in Keszthely

Bei Ausbruch der ersten Weltkrieger fungierten zwei Arbeitergewerkschaften in Keszthely. Ihre legale Tätigkeit wurde durch die Behörden verboten. Die sozialdemokratische Partei hat die Volksmassen über die Ursachen und den Charakter des Krieges nicht aufgeklärt. Unter solchen Umständen haben das Elend und Leiden dem Volk die Wahrheit gelehrt. Es wird im Aufsatz auch des sozialdemokratischen Friedenkongresses gedacht, dessen pazifistischen Propaganda-Briefmarken auch zu uns gelangt waren. Es ist eine bedeutende Tatsache, daß unsere Kriegsgefangenen den Marxismus und Leninismus in Rußland kennen gelernt haben und sich zu deren Ideen nach ihrer Rückkehr auch zu Hause zu bekennen und diese auch hier zu verbreiten vermochten.

Am 25. Oktober 1918 wurde der Ungarische Nationalrat gebildet. In der Nacht vom 30. auf 31. Oktober d. J. ist eine bürgerlich-demokratische Revolution in Budapest ausgebrochen. In Keszthely konstituierte sich der Nationalrat am 2. November. Am 10. November 1918 fungierte hier auch die Nationalsozialistische Partei von neuem. In dieser bildete sich auf Einfluß des gewesenen rußischen Kriegsgefangenen, Dezső Szalay ein linksseitiger Flügel. Am 3. Dezember 1918 entstand ein sozialdemokratisches Übergewicht der früheren bürgerlichen Führung gegenüber.

Am 22. März 1919 erhielt Keszthely Nachricht davon, daß die Sozialdemokraten- und die Kommunisten-Parteien sich vereinigt haben. Diese vereinigten Arbeiterparteien haben die Macht übernommen. Der Nationalrat von Keszthely hat seine letzte Sitzung am 25. März abgehalten und gleichzeitig die Macht dem Arbeiter-Soldaten-Bauernrat übergeben. Das exekutive Organ dessen war das Direktorium, und die Mitglieder, Imre Fodor, Sándor Pál und Géza Kis haben ihre Tätigkeit sofort begonnen.

Der Arbeiter-Soldaten-Bauernrat hat in seiner Sitzung am 25. März beschlossen, den Titel des Blattes Keszthelyi Hírlap (Nachrichtenblatt von Keszthely) auf Testvériség (Fraternitas) zu ändern und diese Zeitung für sein offizielles Organ zu erklären.

Die Zeitung Testvériség ist die wichtigste Quelle der Keszthelyer Geschehnisse der Räterepublik.

Die Nummer vom 6. April teilt die Anordnung des revolutionären Regierungsrates über die Aufstellung der roten Armee mit. Die Werbung setzte auch in Keszthely ein und es wurden bis zum 13. April 103 Beitritte vermerkt.

In der Zeitung Testvériség wird auch über den Gang der Verstaatlichungen berichtet. Die Schulen der Stadt Keszthely wurden am 29. März verstaatlicht. Am 6. April kam die Reihe an die Banken, am 13. April an das Urania-Kino, an die Apotheken und Drogerien. Die Verstaatlichung der kirchlichen Schulen erfolgte erst im Juni.

Die Wahlen der städtischen Ratsmitglieder wurden am 7. April 1919 abgehalten. Es wird über den Verlauf der Wahlen ausführlich berichtet. Auch das Namensverzeichnis der gewählten Ratsmitglieder wird mitgeteilt. Die Wahlen der Mitglieder des Bezirksrates wurden am 9. April abgehalten.

Die Festlichkeiten des ersten, freien 1. Mai werden in einem Aufsatz ausführlich beschrieben.

Der Auf die Räterepublik lastende feindliche Druck hat die Beschleunigung der militärischen Werbung erfordert. Am 6. Mai hat der Arbeiter-Soldaten-Bauernrat beschlossen ein Arbeiterbataillon zu errichten. Am 11. Mai hat der Revolutionäre Regierungsrat die allgemeine Mobilisierung verordnet. Am 14. Mai fand der Abschiedsabend des in Keszthely stationierenden 20. Roten Artillerieregiments im Hotel Hungaria statt. Das Regiment zog am folgenden Tag auf den Kriegsschauplatz hinaus. Die Kriegslage erforderte eine gesteigerte Materialwirtschaft. Die Lebensmittelkarten mußten eingeführt werden. Um die erhöhte Versorgung der industriellen Arbeiter der Städte zu sichern, wurde mit den sog. „Tauschmagazinen“ experimentiert. Auch in Keszthely wurde ein solches gegründet. Landwirtschaftliche Produkte wurden mit Marktpreis gekauft und um die entsprechenden Scheine konnten Industrieerzeugnisse erworben werden. Die Arbeiter von Keszthely, die über landwirtschaftliche Produkte nicht verfügten, haben das

Tauschmagazin angegriffen und gefordert, daß auch sie um Geld kaufen können. Dezső Szalay, Präsident des revolutionären Gerichtes ist es gelungen, die Ruhe mit einer kurzen Rede herzustellen.

Inzwischen verbreiteten sich Schreckennachrichten, daß der Schnitterlohn nicht in natura, sondern in Geld ausgefolgt wird. Man hat die landwirtschaftlichen Arbeiter von Keszthely zu Streik aufgerufen. Nach der erfolglosen Reise der Ackerbau-Volkskommissars, György Nyisztor, wurde eine Brachialgewalt- und Maschinengewehrabteilung nach Keszthely befehligt. Die Anwesenheit der Brachialgewalt hat die Ordnung hergestellt. Die

Ernte ging am 19. Juli bereits in Ordnung vorstatten.

Keszthely hat 175 Proletarkinder aus Budapest übersommert. Die kleinen Gäste sind am 26. Juli angekommen.

In der Nacht vom 1. auf 2. August wurde die Räterepublik zum Sturz gebracht. Die organisierte Arbeiterschaft von Keszthely hat die Waffen trotzdem nicht niedergelegt, sondern hielt die Macht bis 6. August in ihren Händen.

Am 7. August begannen die Verhaftungen auch in Keszthely. Es setzte der weiße Terror ein. Im Aufsatz wird über dessen Einzelheiten ausführlich berichtet.

József Czeglédy—Károly Sági

- ¹ Sági K.: Adatok a keszthelyi munkásmozgalom történetéhez az első világháború kitöréséig terjedő időszakból. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 2 (1964.).
- ² Balatoni Múzeum tulajdonában.
- ³ Keszthelyi Helikon Könyvtár tulajdonában.
- ⁴ Czeglédi József, Mohacsek Lajos, Sági Károly, Somogyi Lajos, Szabolcs András és Virág Magdolna: Keszthely története a Tanácsköztársaság idején. Kézirat. Keszthelyi Balatoni Múzeum Adattára, 59. 88. l.
- ⁵ Csaba I., A Tanácsköztársaság Veszprém megyében (Pécs, 1959.)
- ⁶ Keszthelyi Hírlap 1914. aug. 9. szám. (Továbbiakban: KH)
- ⁷ Keszthely Város levéltára 1001. kötet. (Továbbiakban: KVL.) 2983/1914. ügyirat.
- ⁸ KH. 1917. május 20. szám.
- ⁹ KVL. 1001. kötet. 4082/1914. ügyirat.
- ¹⁰ KVL. 1052. kötet. 4492/1915. 7. ügyirat.
- ¹¹ KVL. 1001. kötet. 3647/1914. ügyirat.
- ¹² KH. 1916. jan. 30. szám.
- ¹³ KH. 1915. június 25. szám.
- ¹⁴ KH. 1915. október 15. szám.
- ¹⁵ KH. 1915. november 14. szám.
- ¹⁶ KH. 1917. január 24. szám.
- ¹⁷ KH. 1917. június 17. szám.
- ¹⁸ KH. 1918. június 2. szám.
- ¹⁹ Budapesti Hírlap 1917. szept. 6. szám.
- ²⁰ KH. 1914. október 11. szám.
- ²¹ Budapesti Hírlap 1917. okt. 2. szám.
- ²² KVL. 1016. kötet: 4188/1918. 7. ügyirat.
- ²³ KH. 1917. február 4. szám.
- ²⁴ KH. 1916. nov. 12. szám.
- ²⁵ KVL. 1017. kötet.
- ²⁶ KH. 1918. febr. 3. szám.
- ²⁷ Csaba I. i. h. 15.
- ²⁸ KH. 1918. aug. 18. szám.
- ²⁹ KH. 1917. május 20. szám.
- ³⁰ KH. 1917. okt. 4. szám.
- ³¹ KH. 1917. ápr. 15. szám.
- ³² KH. 1918. febr. 17. szám.
- ³³ KH. 1917. szept. 16. szám.
- ³⁴ KH. 1917. aug. 18. szám.
- ³⁵ Balatoni Múzeum Adattára, 62. 256. 5.
- ³⁶ Balatoni Múzeum Adattára: 1964. évi szerzemények.
- ³⁷ A magyar és nemzetközi munkásmozgalom története 1848–1945. (Bp. 1963–64) 132.
- ³⁸ Budapesti Hírlap 1917. nov. 9. szám.
- ³⁹ Budapesti Hírlap 1917. nov. 11. szám.
- ⁴⁰ KVL. 1052. kötet: 19. eln./1918. sz. ügyirat.
- Ez az értelmetlen rendelkezés tette lehetővé, hogy a mi szegényes anyagunkban ilyen világtörténelmi jelentőségű okmányról emlékezhessünk meg. A jegyzőknek szétküldött másolat így hangzik:
- „Hivatalos másolat. Másolat az 1106/1918. B. M. rend. számhoz. Fordítás horvátból magyarra. Békekiáltvány, melyet a minden oroszok munkás-, katona- és paraszt

képviselők tanácsa (szovjetje) a folyó évi október 26-án (ó-naptár szerint) egyhangúlag elfogadott. A folyó évi október hó 24/25-iki (ó-naptár szerint) forradalom folytán létesített munkás- és parasztkormányra támaszkodva a munkás-, katona- és parasztképviselők tanácsára ezennel az összes háborút viselő népeknek és kormányaiknak azt javasolja, hogy kezdjék meg azonnal a béketárgyalásokat, hogy ezáltal igazságos és demokratikus béke elérhető legyen. Az igazságos és demokratikus békét, melyet az összes háborút viselő népek a háború által agyonkínzott és sanyargatott munkás- és parasztömegeinek legnagyobb része már régen óhajt és amelyet az orosz munkások és parasztok a cári uralom megszüntetésével világosan és határozottan azonnal követeltek, az új orosz kormány azonnal és minden további halogatás nélkül megkötendőnek tartja és pedig annexió (vagyis az idegen ország eltulajdonítása és a más népek erőszakos egyesítése) nélküli békét. Az orosz kormány azt a javaslatot teszi az összes háborút viselő népekhez, hogy azonnal kössenek meg egy ilyen békét és kijelenti, hogy kész azonnal minden halogatás nélkül minden lépést megtenni, hogy a végleges békefeltételek az összes harcoló népek és országos népképviselői törvényre jogos (an) alapuló tanácsa elé kerüljenek.”

A fordítás nyelvezete nehézkes, a fordító nem tudott jól magyarul. A fordításból adódó torzulások miatt tekintünk el a békedekrétum teljes terjedelmű közlésétől.

- ⁴¹ KVL. 1052. kötet: 27/1918. sz. ügyirat.
- ⁴² KVL. 1052. kötet: 15. eln./1918. sz. ügyirat.
- ⁴³ KVL. 1052. kötet: 31. eln./1918. sz. ügyirat.
- ⁴⁴ KVL. 1052. kötet: 52. eln./1918. sz. ügyirat.
- ⁴⁵ KVL. 1052. kötet: 9. eln./1918. sz. ügyirat.
- ⁴⁶ Özv. Szalay Dezsőné szíves szóbeli közlése, 1959-ben.
- ⁴⁷ Balatoni Múzeum Adattára: 59. 88. l.
- ⁴⁸ KVL. 1052. kötet: 23. eln./1918. sz. ügyirat.
- „Die Fackel” című lapnak 1917 december 15 (28)-án megjelent negyedik számát. Ez a lap német nyelven jelent meg Péterváron és a Bolsevik kormány által szított orosz forradalomnak a szerve: kizárólag a németül beszélő hadifoglyoknak osszák ki.
- Nemzetközi szocialista című lap 1917 december 14 (27)-én megjelent első számát: ez a lap az orosz munkások és parasztok tanácsának a szerve és magyar nyelven Péterváron jelenik meg minden csütörtökön. Ez a lap a magyar hadifoglyoknak van szánva.
- „An die deutschen Soldaten” című röpirat. Ez egy német nyelven írt igazgató tartalmú, Lenin által aláírt röpirat.”
- ⁴⁹ KVL. 1052. kötet: 1918. június 12. — Közlök „A Magyar munkásmozgalom Története, Válogatott Dokumentumok, V. kötete 171–72. oldalán.”
- ⁵⁰ KVL. 1052. kötet: 11. eln./1918. sz. ügyirat.
- ⁵¹ KVL. 1052. kötet: 25. eln./1918. sz. ügyirat.
- ⁵² Balatoni Múzeum Adattára: 1958. évi gyűjtés.
- ⁵³ Balatoni Múzeum Adattára: 1958. évi gyűjtés.

⁵⁴ Balatoni Múzeum Adattára: 58, 1. 111.

⁵⁵ Csaba L., i. h., 27.

⁵⁶ KH. 1918. november 3. szám.

⁵⁷ KH. 1918. november 10. szám.

⁵⁸ Balatoni Múzeum Adattára: 1958. évi gyűjtés. Ennek szövege a következő:

..... úrnak.

Katonáink hazatérnek a frontról, ahol az Ön életét és vagyonát is védelmezték. A hazatértek és családjaik most éheznek és fáznak. Felségítésekre már hetek óta adakoznak a megértő lelkek, de ezek sorában Önt nem találjuk.

Nem hisszük, hogy ezen szent kötelesség elől ki akarna térni, azért felkérjük, hogy azon arányban, mint polgártársai, — adakozzék.

Ez az arány számításunk szerint Korona.

Szükség van továbbá népország fenntartására. Erre a célra az Ön hozzájárulását K-ban állapítottuk meg.

Adományokat naponként a délelőtti órákban a város-ház tanácstermében szívesen fogad

A nemzeti tanács."

⁵⁹ KH. 1918. november 10. szám.

⁶⁰ Szendefi Árpád és dr. Szollár László szíves szóbeli közlése 1959-ben.

⁶¹ Balatoni Múzeum Adattára: 57. 1900. 18.

⁶² KH. 1918. november 17. szám.

⁶³ Fodor Imre 1888. augusztus 24-én született Keszthelyen, meghalt Kaposváron 1943 május 7-én. Édesapja Lénard akkori közjegyző írnoke volt, akinek 7 gyermeket kellett eltartania csekély keresetéből. Ilyen körülmények között nem volt módjában, hogy Imre fiát taníttassa, aki a győri Vagongyár vasmunkása lett.

Pámer földbirtokos, jogász család sarja, aki iskoláit abbahagyva műszerész lett. Kitűnő szellemi képességét bizonyítja, hogy a Keszthelyi Hírlap 1903-tól több találmányáról ad számot. Ő volt az, aki Keszthelyen meghonosította az autót és maga szerkesztette járművel ejtette bámulatra a városka lakóit. A kommunizmus bukása után az elszendvedett bántalmazások következtében idegcsokkot kapott, amiből nem is tudott kigyógyulni. A bukás utáni időkben Budapesten, a Kristóf utcában nyitott műszerészműhelyt.

A kommunista tanokat Szalay Dezső honosította meg nálunk, aki mint vörös katona végigharcolta a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat. Szalay a szociáldemokrata párton belül baloldali csoportot alakított ki. Ehhez a szárnyhoz csatlakozott aztán Szendefi Árpád is. A csoport később megerősödött az 1919 augusztusában meggyilkolt Bondor Jánossal, aki Szalay hívására jött Budapestre Keszthelyre. Roboz Sándor volt a közvetítő csatlakozó, aki a 20. vörös tüzérezred politikai megbízottja volt később. Ehhez a szárnyhoz tartozott Vágó elvtárs is, aki ugyancsak politikai megbízott volt később.

Szendefi Árpád szóbeli közlése 1959-ben.

⁶⁴ KH. 1918. november 17. szám.

⁶⁵ Balatoni Múzeum Adattára: 58, 1. 88.

⁶⁶ Balatoni Múzeum Adattára. 1958. évi gyűjtés. A Köztársasági Pártot 1911-ben alapították, Tisza 1913-ban betiltotta. A forradalom után megkísérelt újjászervezése számottevő eredménnyel nem járt.

⁶⁷ Dr. Eger Zsigmond tulajdonában. — Az emlékbélyegzők használatáról a Budapesti Hírlap 1918. november 15. szám.

⁶⁸ Balatoni Múzeum Adattára: 57. 1899. 82.

⁶⁹ Néhai Somogyi Lajos szóbeli közlése 1959-ben.

⁷⁰ Balatoni Múzeum Adattára: 58, 1. 85.

⁷¹ Balatoni Múzeum Adattára: 58, 1. 87. — E röpiratok a polgári demokratikus burzsoá rend konszolidációs törekvéseit, a forradalmi hullám leszerelésének szándékait tükrözik.

⁷² A keszthelyi nemzetőröknek, a 8. huszár pótszázadnak és a 41. tüzérezrednek is volt katonatanácsa.

⁷³ KH. 1918. december 1. szám.

⁷⁴ U. o.

⁷⁵ KH. 1918. december 8. szám.

⁷⁶ U. o.

⁷⁷ KH. 1918. december 22. szám.

⁷⁸ KH. 1919. január 12. szám.

⁷⁹ KH. 1919. február 2. szám.

⁸⁰ Szendefi Árpád szóbeli közlése 1959-ben.

⁸¹ Szendefi Árpád 1959-ben tett szóbeli közlése szerint Keszthelyi szabó iparos volt.

⁸² KH. 1919. február 9. szám.

⁸³ Néhai Somogyi Lajos szóbeli közlése 1959-ben.

⁸⁴ KH. 1919. február 23. szám.

⁸⁵ KH. 1919. március 20. szám.

⁸⁶ U. o. és Testvériség 1919. március 26. szám.

⁸⁷ KH. 1919. március 2. szám.

⁸⁸ Somogyi Lajos szóbeli közlése.

⁸⁹ Keszthelyi Hírlap, 1919. március 20. szám. — Egyelőre nem világos, miért csak akkor került erre sor, amikor már 1918. november 5-én kiadták a Munkástanácsok szervezeti szabályzatát. Feltehetőleg a keszthelyi munkásság eddig képviselve látta érdekeit a Nemzeti Tanácsban, majd a reakció dunántúli előretörése láttán érezte önálló tanácsa megalakításának szükségességét.

⁹⁰ Somogyi Lajos szóbeli közlése.

⁹¹ KH. 1919. március 20. szám.

⁹² Somogyi Lajos szóbeli közlése.

⁹³ KH. 1919. március 20. szám.

⁹⁴ Testvériség 1919. március 26. szám.

⁹⁵ Ma: Járási Tanács épülete.

⁹⁶ Nevét hol „Pál”, hogy „Paál” formában közli az újság.

⁹⁷ Testvériség, 1919. április 6. szám.

⁹⁸ „Fodor Imre elvtárs szépen átgondolt beszédében foglalkozik a mai politikai helyzettel és megvilágítja, hogy miért volt kénytelen a szociáldemokrata párt a kommunista párttal egyesülni. A két politikai irányú párt egy és ugyanaz, csak a keresztülvétel módjában volt eltérés köztük. Mi szociáldemokraták a békés kiegyenlítődés a szociális eszmék fokozatos elterjedése útján óhajtottunk célhoz jutni, míg amazok már most elérkezettnek vélik az időt céljuk elérésére és eszközeikben nem válogatósak; ők erőszakkal, ha kell tüzrel-vassal dolgoznak. A régi társadalmi rend romjain akarják felépíteni az új társadalmi rendet, mely egy jobb jövő esztráját hordja méhében.

A háborút elvesztettük. Az entente országunkat szét akarja darabolni. Mi bízunk ellenségeink és Wilson igazságérzetében, azért nem akartunk fegyveresen fellépni a megszálló csapatok ellen. De az entente legutóbb kijelentette, hogy az új demarkációs vonalat végleges határnak tekinti és ezenkívül még egy 150 km széles semleges zónát akar felállítani, melyen belül kellett volna csapatainkat visszavonni. Szóval: meg akart fosztani bennünket területünk zömétől, az ország déli és délkeleti részét pedig Romániának és Szerbiának akarja juttatni, hogy segítsenek az orosz kommunis-

t á k a t egyesült erővel leverni, (Kiemelés a szerzőktől.)

Károlyi Mihálynak nem maradt más teendője, mint lemondani és átadni a hatalmat és a vezetést az egyesült szocialista pártnak." U. o.

¹⁰⁰ Ezt a ritka és nagybecsű okmányt az alábbiakban közöljük:

„Tob. bizottság 1. sz.

Neuwald Henrich
vörös aktona

A VÖRÖS KATONA KÖTELEZŐJE.

Én alulírott ezennel ünnepélyesen kötelezem magamat, hogy önként belépek 1919. május hó 26-tól a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregébe.

Kötelezem magamat, hogy kötelességeimet hűen és önfeláldozóan teljesítem, a Magyar Tanácsköztársaság Hadügyi Népbiztosságának a katonai egységekhez kinevezett, illetve beosztott politikai megbízottaknak, akik a proletárdiktatúrának és az egész proletariátus forradalmi akaratának képviselői, valamint összes parancsnokainak engedelmeskedem és azoknak rendeleteit és parancsait teljes odaadással teljesítem.

Kötelezem magamat, hogy szolgálati időm tartama alatt bárhová is rendel a Tanácsköztársaság védelmének és a proletárdiktatúra diadalának érdeke, mint a forradalmi Internacionálé vörös katonája feladataimat halál megvető réttenthetetlen bátorsággal teljesítem.

Alávetem magamat a Vörös Hadsereg forradalmi fegyelmének és tudomásul veszem, hogy a Vörös Hadsereg forradalmi fegyelmén legfelsőbb fokon a forradalmi törvényszék őrökdi, kisebb fegyelmi vétségekben, mulasztásokban, hanyagságban az osztályok és csapatok választott esküdtszékei ítélkeznek.

Kötelezően tudomásul veszem, hogy a Vörös Hadsereg kötelekében teljesített szolgálataimért a napi el látáson, vagyis az elhelyezésen, ételmezésen, ruházaton és egyéb felszerelésen kívül a következő illetéket kapom:

Havi zsold rendfokozatra való tekintet nélkül ..	450 K
Családtagonként családi pótlék	50 K
Családfenntartó katonák lakbéré félévi	300 K
Hat havi kifogástalan fegyelmezett szolgálat után jutalmdíj	300 K
Karhatalmi kiküldetési pótdíj helyőrségeken kívüli, napi	10 K
Ha használható katonai egyenruhában vonulok be, addig amíg ezt a ruhát és lábbelit használom, napi	2 K
ruházati pótdíjban részesülök.	
Ha 6 hónapig ezt a ruházatot és lábbelit viselem, és az őrségtől más ruhát nem kapok, a 6 hónap után	200 K
ruházati jutalomban részesülök.	

Kelt Budapesten, 1919. május hó 26-án.

Neuwald sk.

Elöttünk:

Olvashatatlan aláírás mint tanú.

Olvashatatlan aláírás mint tanú."

¹⁰⁰ Néhaj Somogyi Lajos szóbeli közlése.

¹⁰¹ Testvériség, 1919. április 13. szám.

¹⁰² Testvériség, 1919. április 6. szám.

¹⁰³ Balatoni Múzeum Adattára; 57. 1267. 10.

¹⁰⁴ Balatoni Múzeum Adattára; 57. 1267. 9.

¹⁰⁵ Testvériség, 1919. április 6. szám.

Az említett Kocsis Zoltán versét is közli a lap e száma:

„FELTÁMADÁS

I.

Hallom már a harsonákat,
Mint sikoltva újra zúgnak
Világnépek kiáltásait
Golgotára mint vonulnak.

II.

Vérben forgó tüzes szemek
Népmilliók tömegének;
Vadul törnek csak előre,
Csupán csak egy-egy célt néznek.

III.

Előre fel! Golgotára
Meváltani a világot,
Hogy mutassunk csodát annak,
Aki csodát még nem látott!

IV.

Föld megrendül, reng alattunk,
A nap tüze, fénye is más
Oh elértünk téged végre
Szent Szabadság! Feltámadás!"

¹⁰⁶ U. o.

¹⁰⁷ Balatoni Múzeum Adattára: 1958. évi gyűjtés. — Felsőpáhokon — mint az említett jelentésből kiderül — a tanácstagokat nem választották meg, mire a Direktórium karhatalmat vezényelt ki a községbe. Idézzük az említett főbírói jelentést: „Felsőpáhok község példáján felbuzdulva Sármellék, Zalavár, Nemesbük és Zalaszentő községek a helyi tanácsokat lemondásra kényszerítették, azonban az idevezényelt karhatalom újra megválasztatta azokat.”

¹⁰⁸ Testvériség, 1919. április 13. szám.

¹⁰⁹ Balatoni Múzeum Adattára: 1958. évi gyűjtés.

¹¹⁰ Balatoni Múzeum Adattára: 58. 130. 91.

Ennek szövege a következő:

„HIRDETMEŒY!

A folyó hó 7-én megtörtént választások eredményeként közhírré tesszük, hogy a helyi tanácsba a következők választottak meg:

Fodor Imre	Kovács Gyula
Pál Sándor	Rácz József
Szalai Dezső	Károlyi Gusztáv
Kulin Sándor	Rauch Lajos
Agoston Lajos	Redler Lajos
Korompay György	Szemes Jenő
Hajós Imre	Nagy Imre
Keszelicze Vendel	Dormán Ferenc
Pámer István Mór	Horváth Antal
Csöngé József	Szollár István
Bödör István	Neumark Béla
Lukács Istvánné	Csaplár Dezső
Fehér János	Kovács Ferenc kőműves
Virág Ferenc	Gleitzár Lajos
Szép József	Németh Gyula
Paál László	Lukács István
Papp Lajos	Redler László
Bödör Ferenc	Pintér János
Szívós János	Berkes József
Zalakovits József	Novák Sándor
Novák Zsigmond	Varga János
Szollár István	Gertner Károly

Somogyi Lajos
Barna Elek
Vida István

Timár Károly
Babos József
Körössy József

Keszthely, 1919. április hó 8-án.

VÁLASZTÁSI BIZOTTSÁG."

- ¹¹¹ Testvériség, 1919. április 13. szám.
¹¹² Néhai Somogyi Lajos szóbeli közlése.
¹¹³ Vágó elvtárs utónevét nem sikerült megtudnunk. Néhai Somogyi Lajos visszaemlékezése szerint Gyulának hívták.
¹¹⁴ Testvériség, 1919. április 20. szám.
¹¹⁵ U. o.
¹¹⁶ Testvériség, 1919. április 27. szám.
¹¹⁷ U. o.
¹¹⁸ Balatoni Múzeum Adattára: 1958. évi gyűjtés.
¹¹⁹ Testvériség, 1919. április 13., 20. szám.
¹²⁰ Testvériség, 1919. május 4. szám.
¹²¹ Testvériség, 1919. május 11. szám.
¹²² U. o.
¹²³ Testvériség, 1919. május 25. szám.
¹²⁴ U. o.
¹²⁵ Balatoni Múzeum Adattára: 57. 1900. 10.
¹²⁶ Néhai Somogyi Lajos szóbeli közlése.
¹²⁷ A magyarországi munkásmozgalom 1917—1919. A Magyar Tanácsköztársaság, 98. l.
¹²⁸ Balatoni Múzeum Adattára: 1958. évi gyűjtés.
¹²⁹ Testvériség, 1919. június 1. szám.
¹³⁰ Testvériség, 1919. június 15. szám.

„Keszthely város öntudatos lakossága, forradalmi munkássága, katonai és földművelésügyi 1919. jún. 9-én tartott nagy nyilvános gyűlésükön elhatározták, hogy utolsó lehetőségükig védik Tanácsmagyarország forradalmi vívmányait és a proletárdiktatúra fennmaradását, mint a világháború véres kataklizmáiból kivezető egyetlen utat, ha kell vérük hullásával pecsételik meg!

A dunántúli reakció kegyetlen közepén, mint megingathatatlan kőszirt áll a keszthelyi munkások, katonák és földművelésügyi forradalmi hatalma és tökéletesen átérzi a keszthelyi proletariátus, hogy élete vagy halála a világforradalom nagy ügyével elválaszthatatlanul összefügg.

Az utolsó napok ellenforradalmi megnyilvánulásainak bölcs elhárítása alkalmából a Forradalmi Kormányzótanács iránt odaadó ragaszkodással, a Vörös Hadsereg titáni és példátlanul hősi harcainhoz proletár szívének legőszintébb hódoló üdvözlését küldi a népgyűlés

Felszólítjuk az egész dunántúli szervezett proletariátust, hasonló állásfoglalásra.

Éljen a Vörös Hadsereg! Éljen a Forradalmi Kormányzótanács! Éljen a proletárok világforradalma!"

- ¹³¹ U. o.
¹³² Rauch Jenő szóbeli közlése.
¹³³ Testvériség, 1919. július 3. szám.

¹³⁴ „HIRDETMEŒY!"

Egyes lelketlen emberek azt híresztelik, hogy az aratási munkákra elszegődött aratómunkások gabonarésze nem lesz természetben kiszolgáltatva, hanem a megszolgált gabonarész értéke pénzben lesz kifizetve.

Figyelmeztetünk mindenkit, hogy ne üljenek fel az ilyen alaptalan híreszteléseknek, mert mindazok, akik aratási munkára elszegődtek, a szerződés értelmében megjáró gabonajárandóságukat meg fogják kapni a munka befejeztével.

Az alaptalan híresztelőket pedig figyelmeztetjük, hogy ily alattomos híresztelésükért könyörtelenül a forradalmi törvényszék elé állítjuk.

Keszthely, 1919. június hó 25.

DIREKTÓRIUM."

— Balatoni Múzeum Adattára: 57. 1900. 14.

- ¹³⁵ Testvériség, 1919. július 17. szám.
¹³⁶ Özv. Szalay Dezsőné szóbeli közlése.
¹³⁷ Balatoni Múzeum Adattára: 58. 1. 92.
¹³⁸ Testvériség, 1919. július 13. szám.
¹³⁹ Testvériség, 1919. július 15. szám.
¹⁴⁰ 4212/1919. számú főszolgabírói jelentés a Balatoni Múzeum Adattárában.
¹⁴¹ U. o.
¹⁴² Testvériség, 1919. július 22. szám.
¹⁴³ U. o.
¹⁴⁴ Testvériség, 1919. július 30. szám.
¹⁴⁵ Testvériség, 1919. július 27. szám.
¹⁴⁶ Néhai Somogyi Lajos szóbeli közlése.
¹⁴⁷ KH. 1919. augusztus 17. szám.
¹⁴⁸ Somogyi Lajos szóbeli közlése 1959-ben.
¹⁴⁹ KH. 1919. augusztus 17. szám.
¹⁵⁰ KH. 1919. szeptember 7. szám.
¹⁵¹ Szendefi Árpád szóbeli közlése 1959-ben.
¹⁵² KH. 1919. december 9. szám.
¹⁵³ Balatoni Múzeum Adattára: 1958. évi gyűjtés.
¹⁵⁴ U. o.
¹⁵⁵ KH. 1920. január 15. szám.
¹⁵⁶ KH. 1920. január 8. szám.
¹⁵⁷ KH. 1920. január 15. szám.
¹⁵⁸ KH. 1919. december 21. szám.
¹⁵⁹ KH. 1920. március 28. szám.
¹⁶⁰ KH. 1920. május 16. szám.
¹⁶¹ KH. 1920. március 28. szám.
¹⁶² KH. 1920. június 20. szám.
¹⁶³ Szendefi Árpád szóbeli közlése 1959-ben.

Földosztás, házhely- és határviták Sümegcsehi községben

(1945—1948)

A község határát a koraközépkortól kezdve a veszprémi püspökség birtokolta. Ebből ered a helység későbbi — Püspök Csehi — neve is, amelyet a XVIII. században az egyházi források használtak.¹ A II. József császár által elrendelt és 1784—1787. években megtartott népességösszeírás alkalmával a Sümeg melletti Csehi község adatait írták össze megkülönböztetésül Zala, Vas és Somogy megyékben fekvő hasonlónevű helységektől.² A község mai nevét 1909-ben kapta.

A község lakói évszázadokon keresztül jobbágy-sorban éltek. Első okleveles adatunk 1334. évből származik. A Cseh néven említett helységnek temp-loma van, papja pápai tizedet fizet.

A XIV. század utolsó harmadában a püspök a Szentgrótiakkal pereskedett. Ennek kapcsán a falu északi határát — Nyirlakkal szomszédos területeket — bizottság járta be. Már a XIV. században népes helység lehetett. Ekkor, mint a későbbi évszázadokban is Sümeg várának tartozékeként szerepelt. 1524-ben 35 jobbágycsalád élt itt,³ de ebben a században elpusztul és a Mohács előtti népességszámot csak a XVIII. század közepétáján éri el. 1531-ben az adórovó 14 telkes jobbágyot és 11 paupert talált a faluban. A következő évtizedekben egyre ritkult a lakosság. Sümeg és Tátika közelsége miatt a török gyakran felverte, az élet egyre bizonytalanabbá vált a faluban. 1546-ban hat porta, 1548-ban pedig csak egy adózó porta maradt a helységben. Az adórovó 1548-ban megjegyezte, hogy 12 felégetett és elhagyott portát látott Csehben. 1553-ban telepéseket találunk itt,⁴ akik a háborús körülmények miatt meghonosodni nem tudtak. A XVIII. század elején a veszprémi püspök telepíti újra a falut. 1714-ben 12 család kezdett el új életet.⁵ A népességgyarapodás azonban lassúnak mondható, időnként még visszaesések is tapasztalhatók. 1720-ban mindössze nyolc családot találunk a faluban,⁶ de a következő 200 év alatt egyenletes növekedés indult meg. 1770-ben már 342 főt tartanak nyilván.⁷ Az 1784—1787 között megtartott népszámlálás alkalmával 474,⁸

1833-ban 578,⁹ 1851-ben 678,¹⁰ 1873-ban 671,¹¹ 1900-ban 833 fő lakott a községben.¹²

A XVIII—XIX. század fordulóján nagyszámú zsellér élt a faluban. 1848-ig az általános elszegényedés a jobbágylakosság körében tovább fokozódott. A szabadságharc idején a zsellérek és a kevés telki állománnyal rendelkező jobbágyok földkövetelő mozgalma rendkívül erős volt.¹³ Valószínű, hogy ezt a mozgalmat a szabadságharc előtt megindított úrbéri elkülönítéssel járó huza-vona csak fokozta. Az elkülönítés után sem lett jobb a jobbágy-sorsa, mivel csak az elkülönítés előtt is használt úrbéri állomány földeket és az úrbéri 544 kat. hold erdőt kapták meg.¹⁴ A század végén a kevés vagyoni földműves lakosság a környező uradal-makban talált megélhetési lehetőséget. Több család nagy áldozatok árán a szomszédos községek határában jutott átlag 1—3 kat. hold szántóföldhöz, mivel Sümegcsehi községben a nagybirtok miatt terjeszkedési lehetőségük nem volt. A szomszéd községekben eladásra parcellázott „úri birtokokat” bank-kölcsönrel vették meg, amelyet az első világháborúig vagy a világháború alatt fizettek vissza.¹⁵ A XX. század első évtizedei sem hoztak gazdasági emelkedést: a kézi munkaerőt az uradalmakból kiszorította a gép, a lakosság elegendő munkaalkalmat a faluban nem talált, ipari üzem, vasút a köz-ségtől távol esett. Így évente nagyobb számú sum-máscsapat keresett munkát Fejér megye uradalmi-ban vagy Veszprém megye enyingi járásában.

A püspökség a falu határát három nagy gazda-ságra — Csehimajor, Palánkosmajor és Vörösmajor — osztotta. Csehimajort 1921-ben házhelyekre par-cellázták és a lakosságnak kiosztották.¹⁶ Az urada-lom gazdálkodása ezután két majorra összponto-sult. A huszas években a püspökség 1415 kat. hold területet bírt a község határából, amely művelési ágak szerint az alábbiakra oszlott: szántóföld 536 kat. hold, legelő 519, erdő 286, szőlő 12, rét 4, kert 2 kat. hold. Számozott nagybirtok még a község területén a róm. kat. egyház 105 kat. hold területű

(plébánia) birtoka volt.¹⁷ 1926-ban 132 kat. hold szántóföldet, jórészt 1200—1600 négyszögöles parcellákban osztottak ki a falu lakosainak.

Ekkor kizárólag hadiözvegyek és hadiárvak jutottak földhöz.¹⁸ Teljesen kimaradtak a juttatásból azok a napszámos és törpebirtokos parasztok, akiknek „hadiérmeik” nem voltak. Az 1926. évi földosztás a lakosság birtokmegoszlásában különösebb változást nem jelentett. A napszámos és törpebirtokos réteg továbbra is szegénysorsú maradt, mert sorsán az egy kh. föld sokat nem lendített. Így ezek kénytelenek voltak továbbra is mezőgazdasági munkát vállalni a környező uradalmakban és a falusi gazdagparaszti rétegénél. A község lakói a harmincas években 1645 kh. területtel rendelkeztek, amelyből 543 hold közbirtokossági erdő és 273 hold közlegelő volt, és csupán 829 hold esett egyéni művelés alá, amelybe beletartozott a szántóföld, a rét, a szőlőhegy, valamint a belsőség is.

A lakosság birtokmegoszlása az 1921. évi házhelyjuttatás, valamint az 1926-ban és 1940-ben végrehajtott földosztás után¹⁹

Földterület	gazdaság	
	1926	1940
kat. holdakban		
1 kh. aluli	18	2
1—5 kh-dal rendelkezik	86	102
5—15 kh közötti	49	49
15—20 kh.	6	6
20 kh-on feüli	3	4
teljesen vagyontalan	család	
(gazdasági cseléd)	15	16

A veszprémi püspökségnek a harmincas évek végén még 86 kh. és 400 négyszögöl földet vagyonváltás címén le kellett adnia.²⁰ Az Országos Földbirtokrendező Bíróság felszólítására a püspökség több község határában kívánta a vagyonváltásos földeket átengedni. Ismeretes volt Sümegcsehi község lakóinak sanyarú helyzete. A hatóságok nyomására a Földbirtokrendező Bíróság úgy döntött, hogy a földvagyonváltásot teljes egészében ennek a községnek a határában kéri. „Ezeknek az ingatlanoknak — földbirtokpolitikai célokra leendő felhasználása végett — vagyonváltáskénti átvételére sürgős szükség van” — olvasható az ítéletben. A 86 kh. 400 négyszögöl területnek átengedését indokolta az is, hogy a szomszédos Döbröcze község kérelmezői nagybirtok hiányában másutt nem voltak földhöz juttathatók. A két község lélekszáma arányában 66 kh. 400 négyszögöl Sümegcsehi, 20 kh. pedig Döbröcze kérelmezőinek jutott. A földigénylők 1940 ta-

vaszán a felhívásra tömegesen jelentkeztek, akik 2—3 kh. szántóföld juttatására számítottak. Kiküldött bíró és mérnök a felosztásra szánt területet 600, 800 és 1200 négyszögöles parcellákra tagolták. A Földbirtokrendező Bíróság „érdemes” kérelmezőknek ismét azokat tartotta, akik az elmúlt időszakban katonáskodtak, vagy olyan családokat, ahol több fiúgyermek volt. Ezek után vették számításba a község napszámos és törpebirtokos rétegét. Juttatási sorrendet ezeknél is felállítottak és a községi elöljáróság javaslata alapján az arra érdemeseknek 600, 800 négyszögöles parcellákat juttattak. Az összeírási jegyzéket, ahol felsorolták a juttatottak nevét a kapott ingatlan nagyságával együtt, a kérelmezők megtekinthették. A községi elöljáróságot a jegyzékből kimaradt napszámos és törpebirtokos kérelmezők szinte megostromolták, panaszokkal árasztották el, de elégedetlenek voltak a juttatottak is, mivel keveselték a kapott területeket. Az összeírási jegyzékben ennek ellenére nem változtattak. A kiküldöttek a panaszokkal nem törődtek. Egyik jelentésükben így írtak erről: „Kétségtelenül megállapítható volt, hogy a panaszok meg nem hallgatása sérelmes a felekre nézve. Tekintettel azonban arra, hogy a rendelkezésre álló csekély területből több igénylő földhöz juttatására nem volt lehetőség, a nagyszámú igénylő panaszát nem vettük figyelembe.” Így a községben a kérelmezők közül egy hadirokkant, négy hadiözvegy és árva, 68 napszámos, 31 törpebirtokos, öt iparos és egy közalkalmazott 600—1200 négyszögöl területet juttatott földhöz. A kiosztott területek között zömmel 800 négyszögöles parcellákat találunk, ezenkívül 27 db 1200 négyszögöles, 6 db 600 négyszögöles és egy db 400 négyszögöles parcella volt. A község tulajdonába adtak 3 kh. területet, amelyet levente-térnek a következő években már fel is használtak. 1939 őszén és 1940 tavaszán az uradalom a földvagyonváltás terhére leadni szánt területeket műveletlenül hagyta, de a munkálatokat a juttatottak ott csak az eljárás lefolytatása után, 1940 őszén kezdhették meg. A birtokbaadás június 10-én megtörtént, és ettől kezdve az új birtokosokat terhelték az adók és más közterhek, akiknek a föld árát is a fennálló törvényes rendelkezések szerint meg kellett fizetni.

Az 1920. évi 36. törvénycikk alapján a megváltással járó egyéb költségeket is a juttatottaknak kell fedezni. A község juttatottjai azonban ezt a költséget a kiosztás után sem tudták megfizetni, így az Országos Földbirtokrendező Alap kölcsönözte az összeget azzal a kikötéssel, hogy a község elöljáró-

sága szedje össze az összeget és fizesse vissza az Alapnak. A községi előljárásság katasztrális holdanként kivette a megváltással járó költségeket. A hadiözvegyek és a hadiárvaik 10 pengőt, a többi juttatottak pedig egy kh. után 15 pengőt fizettek.²¹ Az 1940. évi földreform lezajlása után az uradalom a megmaradt szántó-, legelő- és erdőterületeket mély árokkal körülvette, és ezzel jelezte azt, hogy a maga részéről a földosztást befejezettnak tekinti.

1945 március 27-én hajnalra a szovjet csapatok felszabadították a falut. A visszavonuló német katonaság a lakosságnak tetemes kárt okozott. 26-án éjjel előtt felgyújtották a falu nyugati oldalán fekvő házakat, a szérűskertekben a gazdasági épületeket, pajtákát és szalmakazlakat. Néhány család ekkor elveszítette állatállományát. Más kár nem esett, bár a nyugati oldalon lakó gazdák ezt a veszteséget szinte egy évtizeden keresztül érezték. A németeknek a gyors szovjet előnyomulás miatt nem volt idejük a falu kirablására, pedig 26-án délután erre előkészületeket tettek. Végeredményben a gazdák kezében maradt az 1944. évi igaerőállomány 80 százaléka, ami azt jelentette, hogy a mezőgazdasági termelésben kiesés vagy hosszabb lemaradás nem következett be. A gazdák a front elvonulása után tíz nap alatt pótolták a legszükségesebb gazdasági eszközöket, kijavították a gépeket, rendezték a házak környékét és megkezdték a tavaszi munkákat.

A községi előljárásság április elején felvette a kapcsolatot a járási szervekkel, ahonnan a legszükségesebb utasításokat a közigazgatás menetére, a közrend biztosítására, a demokratikus átalakulásra megkapták. Április 11-én a MKP járási szervezete a községbe küldte Rosenthal József, Szalai József és Bartos Antal munkatársait, akik a helyszínen adtak tanácsokat az új élet megszervezésének területén. Egyik legfontosabb teendőnek a földigénylési eljárás lefolytatását tartották. Jelenlétükben megalakult a Nemzeti Bizottság, amely létrehozta a Községi Földigénylő Bizottságot. A földreformrendelet ekkor még teljesen ismeretlen volt a községben, csupán homályos elképzelések voltak a földosztással kapcsolatban. Ezért a járási kiküldötteknek kellett rövid előadásokban megmagyarázni a bizottság teendőit, és felvilágosítani őket a hatáskörükről is. A Községi Földigénylő Bizottságot nem az igénylők gyűlésén választották meg, hanem a Nemzeti Bizottság jelölte ki azokat a földigénylők közül. A bizottság elnöke ifjabb Németh István lett, tagjai: Darabos Géza, Farkas Gyula, Kardos Elek, Lenner Vilmos, Nagy Lajos, Parragi János, Szántó

Géza, Tanai János lettek. A bizottság összetétele egyben biztosíték volt arra, hogy a földreformot a községben a lehető leggyorsabban megvalósítsák.²² A Nemzeti Bizottság utasítására a KFB a reform előmunkálatait még ezen a napon megindította. Április 12-én reggel dobszó útján hívták fel a lakosság figyelmét a földigénylésre. A bizottság pedig megkezdte a felosztandó földalap létesítését. Ezzel párhuzamosan a bizottság egy másik csoportja a kisajátítást végezte el. A bizottság egy harmadik csoportja a házhelyigénylési eljárás lefolytatása után a házhelyalapot teremtette meg. A felszabadulás után meginduló demokratizálódásnak első és igen szép példáját adta ezzel a bizottság. A lázas és egyre lelkesebb munkát a földigénylők türelmetlensége is sürgette. A gazdák vetni akartak, és egyöntetűen állást foglaltak az új világ mellett. A bizottság először a szántóföldeket osztotta fel, majd a rét és legelőterület következett. Kimérték a házhelyeket is. A község előljárássága a KFB létrejötte után 10 nappal már jelentette a MKP sümegi járási szervezetének, hogy Sümegcsehi községben a földosztás gyakorlati részét befejezettnak lehet tekinteni, a juttatottak a tavaszi munkákat a birtokon megkezdték.²³

A kisajátítást a bizottság hivatalosan csak április 21-én végezte el, amikor határozatilag rögzítették, hogy a község területén fekvő veszprémi püspökség 1191 kh. és 975 négyszögöl ingatlanát, a sümegcsehi római katolikus egyház 100 kh-on felüli birtokából 5 kh. és 80 négyszögöl, valamint Sümegcsehi község 3 kh. ingatlanát, amely 1940-ben levente-tér gyanánt került a község kezére, kisajátítják. A felosztásra kerülő földalap művelési ágak szerint a következőkben oszlott meg: szántóföld 307 kh. 848 négyszögöl, kert 1295 négyszögöl, rét 68 kh. 479 négyszögöl, legelő 520 kh. 334 négyszögöl, erdő 286 kh. 1546 négyszögöl volt.²⁴ A Községi Földigénylő Bizottság eredeti elgondolása szerint az uradalom erdeje a földalaptól a község tulajdonába kerül, és azt a vele összefüggő közbirtokossági erdőhöz kapcsolják. Később jutott a bizottság tudomására, hogy a földreform rendelete az erdőbirtokokról másképpen intézkedett. Így került állami tulajdonba a község által is annyira óhajtott erdőterület. Az említettrendelet ugyanis csak a 10–100 kh. közötti erdők juttatását tette lehetővé.²⁵ Tiszteletreméltó volt a KFB-nak az a törekvése, amely a községi vagyont és általában a közérdeket tartotta szem előtt a juttatás alkalmával. Ennek nyomán határozták el, hogy a legelőt nem fogják felosztani, hanem köz-

legelő gyanánt kívánják a vele összefüggésben levő községi legelőhöz csatolni. Az igénylők között ugyan volt olyan vélemény, miszerint az 520 kh. területű legelő nagy, és tekintve a kiosztásra kerülő szántóterület csekélységét javasolták a KFB-nak, hogy legalább a felét ki kellene osztani, amelyet a gazdák felszántanának vagy a legelőt rétnak használnák. Erre a lehetőség valóban fennállott, mert a legelő talaja igen jó minőségű volt. A KFB azonban a legelő feldarabolásáról hallani sem akart, részben a terület messze fekvésével érvelt, másrészt pedig azzal, hogy a földigénylők legnagyobb részének nincs legelőjoga, amelyet a juttatásnál most megszerezhetnek. Valójában ez az állásfoglalás a falu egész érdekét képviselte, a törpebirtokosokét éppen úgy, mint a középparaszt rétegét. Ezen az ülésen beszámolt a KFB arról is, hogy a közigazgatás területéből Döbröcze község földigénylőinek 45 kh. szántóterületet átengedtek, mivel ebben a községben felosztásra nagybirtok nem került. Ugyancsak átadták a szomszédos községnek 11 kh. és 400 négyszögöl területet házhelykiosztás céljára. A KFB méltányossági alapon a Bazsi községhez tartozó Mária-majori cselédeknek 24 kh. és 1400 négyszögöl szántóföldet, valamint 12 kh. és 300 négyszögöl rétet átengedett. A bizottság ezt azzal indokolta meg, hogy a cselédek a veszprémi püspökség sümegi uradalomához tartozó birtokrészen voltak alkalmazva, és ezért sem zárkózhattak el kérelmük elől. A két idegen községnek juttatott földek átadása után azonban a bizottság sietve kijelentette, hogy további terület átengedéséről szó sem lehet. Ekkor ugyanis híre jött, hogy más községek is igényt tartanak a Sümegcsehi községben kiosztott legelő és réti területre.

A bizottság eleve elzárkózott minden kérelem elől. Több ízben kijelentette a bizottság elnöke, hogy elsősorban a község lakóinak igénylését kívánják rendezni és végleg lezárni. Az ideiglenes juttatás során kiderült, hogy a községbelieknek sem tudtak elegendő nagyságú területeket juttatni. Április végén már a házhelyek kiosztását kezdték meg. Egyelőre 58 igénylőnek juttattak 600—600 négyszögöles területeket. Erre a célra nem nagybirtokot vettek igénybe, hanem a faluban vagy a falu mellett fekvő kisbirtokosok kerti és szántóföldterületét használták fel. A kisbirtokosokat kártalanították, azoknak a kiigényelt terület után kétszeres nagyságú szántóföldet jutattak.²⁶ A házhelyekért kapott csereföldeket valamennyien elfogadták, a törpebirtokosok örültek annak, hogy a sok esetben kihaz-

nátlan és a háziállatoktól igen sok kárt szenvedő kerti földek helyett hasonló minőségű, de kétszeres területet kaptak. Belenyugodott ebbe a gazdag paraszti réteg is. Ekkor még nem sikerült rendezni sorait sem, de nyílt támadásba csak később kezdetett. A földosztással egyetértett, hiszen a legelőterületeknek közlegelővé nyilvánításában maga is érdekelt volt. A földosztás során a legnagyobb területeket a gazdasági cselédek kapták. Átlagosan 5 kh. és 800 négyszögöl házhelyet és réti területet kaptak, valamint Palánkos majorban 600 négyszögöl házhelyet, miután az volt a kívánságuk, hogy továbbra is a majorban maradnak.²⁷ A cselédek mellett a földnélküli napszámosok juttatása volt számottevő, de sokkal kevesebb volt annál. Ebben az esetben a sokgyermekes családok juttatását tekintették elsődendő fontosságúnak.²⁸ Azok a napszámos emberek, akik nem számítottak sokgyermekesnek 1 és fél—2 kh. föld és réti juttatásában részesültek.²⁹ A törpebirtokosoknak átlagosan 1—1 és fél kh. terület került a birtokukba. Elenyészően kevés kis- és középbirtokost juttattak 400—800 négyszögöl réti vagy szántóföldi területre.³⁰ Az uradalom Csurakerti szőlőjét hat igényjogosultnak egyenként 390 négyszögöles parcellákra osztva juttatták, és még a fennmaradó részt a római katolikus kántortanító javadalmasására, a tanító kezelésére 756 négyszögöl terjedelemben átadták. A szőlőhöz tartozó 450 négyszögöl területű gyümölcsöst és kaszálót Tóth Dezső határúrbirtokos csatolta területéhez. A legelőből 40 kh. kegyúri megváltás címén a falu katolikus templomának fenntartására még április végén a templomgondnok kezelésébe került, majd 10 kh. terület kérelemmel lépett fel az erdőgazdaság is. A kimért legelőt a tulajdonosok még ezen a tavaszon felszántották és takarmánnyal elvetették. Így a község közlegelője csak 479 kh. és 734 négyszögöllel gyarapodott.³¹

A földhözjuttatott 190 természetes — illetve 2 jogi személy — a juttatott ingatlanokat nagy gondossággal művelte. 1945 tavaszán a község határában egyetlen barázda föld sem maradt műveletlenül. A hadiesemények idején igásállataikat elvesztett gazdák segítségére a szovjet hadsereg tulajdonát képező Mária-majori gulyából ökrösfogatokat kölcsönöztek a tavaszi munkák idejére. A községben körülbelül 15 kölcsön-ökrösfogat dolgozott, amelyek közül 5 pár végleg a károsultak tulajdonában maradt. A tavaszi munkák idején a lakosok már elégedetlenségüknek adtak kifejezést a földosztással kapcsolatban. Ezt csak fokozta a kiosztási jegyzék-

nek a közszemlére való kitétele, amikor az érdekeltek három napon keresztül (június 13—16-ig) megtekinthették azt. Az elégedetlenség elsősorban a törpebirtokos réteg között keletkezett, de a juttatásból kimaradt kisbirtokosok sem rejtették véka alá KFB-ellenes megnyilatkozásait. A bizottság igyekezett megmagyarázni az érdekelteknek, hogy nem állott módjában többet juttatni, mivel kevés volt a felosztásra kerülő szántóterület. A KFB a létesített földalapról (1195 kh. és 1055 négyszögöl) csak a rét, a házhely és a szántóterületet osztotta fel. A legelő a közbirtokossági, az erdő pedig állami tulajdonba került. Csökkentette a községbeliek juttatását a szomszédos községeknek és majoroknak átadott terület, az erdőgazdaságnak, a kegyúri megváltás címén templomfenntartásra, valamint a házhelyekért juttatott csereterület. A lakosok egy részében olyan vélemény uralkodott, mintha a KFB nem a juttatással törődne, hanem azzal, hogy miképpen lehetne a nagybirtokot megmenteni, esetleg más formában megtartani. Ez a réteg ugyanis a földosztás munkájából csak a határjelek leverését látta, és el sem tudta képzelni, hogy a hatalmas uradalomból neki ne 10 vagy 15 kh. föld jusson. A panaszok áradata indult meg szóban és írásban a Községi Földigénylő Bizottság, a Megyei Földbirtokrendező Tanácshoz, a közigazgatás helyi és járási szerveihez, valamint a MKP sümegi járási szervezetéhez. A panaszokban az illetékesek nem voltak tekintettel rokoni, baráti, sőt vallási kapcsolatokra sem. Ha érdekük úgy kívánta, a politikai múltját is feszegetni kezdték egyes embereknek. A bizottság ellen elsőnek Somogyi Gyula törpebirtokos emelt panaszt, mivel nős és családos létére 450 négyszögöl területű ingatlannal kívánták kielégíteni. Panaszát a község házában jegyzőkönyvbe foglalták, és mint orvoslást igénylőt, a Megyei Földbirtokrendező Tanácshoz, Zalaegerszegre továbbították. A községi körjegyző és a falu bírása ezt mint méltányos panaszt támogatták.³² Szanati Ignác középparaszt, aki a juttatás alkalmával számításba sem jöhetett, sérthettségében Zalaegerszegre utazott, hogy orvosolja az általa igazságtalannak vélt bánásmódot.³³ 1945 előtti szokásukhoz híven többen tanácsért ügyvédhez is fordultak. Ezek hallatlan mértékben megnehezítették a bizottság munkáját, éppen a juttatás befejező időszakában.

A nehézségeknek a bizottság pedig ekkor még csak az elején tartott. Azok 1945 nyarán egyre jobban gyülemltek, és a következő évben a szomszédos községek területátadási követelődésével és a

helyi parasztburzsiázia által szított csereingatlanokkal szembeni elégedetlenségekkel olyan nagyra fokozódtak, hogy azokkal a Községi Földigénylő Bizottság már megbirkózni nem is tudott. Az elégedetlenek mindenekelőtt az iparosoknak juttatott földterületet kívánták megszerezni. A földreformrendeletnek arra a pontjára hivatkoztak, amely kimondta, hogy azokat a kisiparosokat lehet földjuttatásban részesíteni, akiknek megélhetését a község lakosságának kisebb száma nem biztosítja. A békétlenek bizonygatták, hogy a község valamennyi iparosa meg tud élni a foglalkozás nyújtotta keresetből, sőt ezen kívül valamennyien rendelkeznek is földtulajdonnal, mivel helyi származásúak. Panaszos levélben erre hivatkozott már Somogyi Gyula is, sőt az előjáróság bizonyította, hogy az iparosok legnagyobb része méltánytalanul jutott földhöz.³⁴

A KFB látva a nagy elégedetlenséget, hajlott arra, hogy a kellően meg nem gondolt juttatásokat, így köztük az iparosok juttatását is felülvizsgálja és javaslatot tegyen a Megyei Földbirtokrendező Tanácshoz a juttatás megváltoztatására. Eközben érkezett meg Sümegprága, Sümeg, Bazsi községek földigénylő bizottságainak követelése Sümegcsehi község határából, amely már a Megyei Földbirtokrendező Tanács elől került vissza. Sümegprága község 300 kh-as követelését Sümegcsehi község Földigénylő Bizottságának már áprilisban jelezte, de azok nem vettek róla tudomást. Június 26-án kelt levelükben követelésüket 200 kh-ra mérsékeltek, miután értesültek arról, hogy Bazsi község igénye a kérdéses legelőterületből 150—200 kh.³⁵ Ugyanakkor Sümeg község Földigénylő Bizottsága 500 kh. legelőterület átengedését követelte Sümegcsehitől. Sümeg igénye gyakorlatilag az egész püspöki legelőre kiterjedt. Mindhárom község kérelmét a Megyei Földbirtokrendező Tanácsnál megfontolták, és úgy döntöttek, hogy a sümegiei követelését elutasítják, mivel Sümegen 307 földigénylő között 619 kh. szántóföldet, 312 kh. rétet és 56 kh. kerti földet, valamint szőlőt osztottak ki. Sümegnek rendelkezésre állott 1000 kh. legelő is. Ez ugyan gyenge minőségű volt és kevés fűtermést adott. „Tekintve a község iparosodó jellegét nem valószínű, hogy az elmúlt időszak szarvasmarhaállománya a jövőben a községben szaporodna” — érveltek a megyénél. Jogosnak találta viszont a megyei hatóság a sümegprágaiak kérelmét, mivel ebben a községben mindössze öt hold föld került felosztásra, és kielégítetlen maradt 164 jogos igénylő. Bazsiban 161 igénylő között a község határában fekvő püspöki uradalom-

ból (Máriamajor) 286 kh. szántóföldet, 16 kh. rétet és 33 kh. igen jóminőségű legelőterületet osztottak ki. Sümegcsehi község Földigénylő Bizottsága a máriamajori cselédeknek 37 kh. szántóföldet és rétet átengedett. A Megyei Földbirtokrendező Tanács a bazsiai követelését 80 kh-ra mérsékelte, és egyben utasította Sümegcsehi község Földigénylő Bizottságát a kérdéses területek átadására.³⁶ Amikor a megyei határozatok híre Sümegcsehben elterjedt, nagyarányú tiltakozó-mozgalom indult meg.

A KFB és a községi eljáráság egyöntetű véleménye az volt, hogy egyetlen barázda földet sem engednek át más községeknek. Mivel Sümegprága és Bazsi községek területkövetelései a legelőre vonatkoztak, a KFB-nek sikerült a község egész lakosságát a tiltakozásra megnyerni. Az elégedetlenek csoportját a bizottság ellen az aknamunkát, akkor az nem tud teljes erejével a szomszédos községek követelése ellen harcolni. Abban az esetben pedig, ha tovább folytatják a követelőzést, alapot szolgáltatnak a szomszédos községeknek arra, hogyan lehetne a községben végbement földosztást revidiálni. Valóban a községből eljutott panaszokra alapozták első követeléseiket az érdekelt községek képviselői. Jó hatást gyakorolt a falu elégedetlenjeire az is, hogy a bizottság kilátásba helyezte a legelőterület egy részének a felmérését, bár megjegyezte, hogy erre a lépésre csak a legvégső esetben szánja el magát, mivel a 135 községi igényjogosult egy részének nincs legelőjoga a község 105 kh. területű legelőjében.³⁷ Amennyiben a szomszédos községekhez kerülne a legelőterület, abban az esetben a korábban legelőjoggal nem rendelkezőknek továbbra sem lesz joguk a község korábbi legelőjében. Ez utóbbi szinte zsarolásnak veendő fenyegetés igen nagy hatással volt a falu szegényebb népelemeire és nem vitás, hogy egységesen állást foglaltak a KFB mellett. Haragos kifakadásokat lehetett hallani ekkor Bazsi és Sümegprága lakóira. Régen elfelejtett határviták elevenedtek meg. A lakosok szerint az említett két falu mindig is élhetetlen volt, és „nekik soha semmi nem volt jó az elmúlt időszakban.”³⁸ A KFB az indulatokat meg sem próbálta fékezni. A megyei határozat ellen azonnal tiltakozott, azt igazságtalannak, a falura nézve igen sérelmesnek tartotta. A községi Földigénylő Bizottság ugyanakkor reálisan is kezdte felfogni a szomszédos községek feltétlenül jogos területköveteléseit. Tiltakozásukban már úgy érveltek, hogy hajlandók lennének a kérdéstről tárgyalni, ha Sümegprága község igénye kevesebb

lenne. Ezzel tudnának ők is könnyebben érvelni a saját földigénylőknek. Teljesen indokolatlannak és szinte érthetetlennek tartották Bazsi és Sümeg községek követeléseit, mivel ezekben a községekben az átlagjuttatás magasabb volt, mint Sümegcsehben. Bazsiban 2 és negyed kh., Sümegen pedig 4 kh. terület jutott átlagosan egy-egy juttatottúra. Sümegprágán, ahol juttatás nem volt, a Sümegcsehi KFB szerint is jogosan követelőznek a lakosok, csak az érthetetlen számukra, miért ennek a községnek a határából kívánják a juttatott ingatlanokat elcsatolni, mivel a két községnek határterülete nincs. Ha Sümegprága lakóit a KFB juttatásban kívánja részesíteni, akkor a szántóföldet és legelőterületet Sümeg és Bazsi községek határából kell követelniük. Leírják továbbá levelükben azt is, hogy a szomszédos falvakkal történő békés egyezségekre Sümegcsehi község már 1945 tavaszán jó példát szolgáltatott, amikor saját földalapjából a szomszédos községnek és majornak adott át szántóföldet és réti területeket. Ekkor felvetették a megyei hatóságoknak, hogy a községben jelentkező pótigényléseket csak akkor tudják teljesíteni, ha a kérdéses parcellákat a legelőterületből mérik ki. Ha a pótigénylések kielégítésére sor kerül, akkor éri csak el a község a szomszédos községek átlagjuttatását. A KFB hamarosan újabb pótigénylést hirdetett meg, holott már 1946 tavaszán a KFB 25 jogos pótigénylőt tartott nyilván, és most ezek számát gyarapították azok, akik a földosztás alkalmával is elégedetlenkedtek. Lehetőséget adtak most a középparasztságnak is, hogy földet igényeljen. Az új igénylési eljárás során kiderült, hogy 250 kh. területre van szükség, amelyet a legelőterületből szándékoztak kimérni. A KFB úgy vélte, hogy ezzel az intézkedéssel megmenti a falu számára a legelőt, és most sebtében igyekeztek végrehajtani azt, ami ellen 1945-ben annyira hadakoztak. Ekkor olyan álláspontot foglalt el a bizottság, miszerint még mindig jobb, ha a legelőterület szántóföld lesz, mintsem idegen községeknek juttatva, azon két-három marhacsorda kószál.³⁹

1946 tavaszán sok megyei és járási szintű tárgyalás nyomán Sümegprága község 200 kh-at, Bazsi község pedig 80 kh-at kapott a kérdéses legelőből. Ezzel azonban még mindig nem lett vége a követelőzésnek. A községi pótigénylésekből természetesen semmi sem lett, de nem érezte Bazsi község sem, hogy segítettek rajta, mivel a korábban igényelt 150–200 kh-ból csak 80 kh-at adott át a KFB. Éppen ezért további 30 kh. szántóföldet kértek, mivel

nekik ugyanennyit kellett Sümegprágának átadni. Hasonló átadási kérelemmel léptek fel a sümegprágai igénylők Sümeg község Földigénylő Bizottságánál is. Végül egyezkedési tárgyalásra került sor az érdekelt négy község földigénylő bizottságainak képviselői között, amelyet Bazsiban tartottak meg. Itt újra kiderült, hogy valamennyi érdekelt fél Sümegcsehi község rovására kívánja a sümegprágai jogos igényeket kielégíteni. Sümeg és Bazsi községek hajlandók bizonyos mennyiségű terület átengedésére, de ugyanennyit követelnek kárpótlásul Sümegcsehi községtől. Bazsi község a kérdéses 30 kh. szántóföldet a legelővel határos Kányaberek dűlő-részben kérte, amelyet a sümegcsehi KFB 800—1000 négyszögöles parcellákba osztott fel. A sümegcsehi gazdák az igen gazos és silány minőségű területet alaposan megjavították és azon a termelést megkezdték. Ennek a területnek az elvesztése azért volt különösen fájdalmas, mert itt először termőre kellett hozni a földet és nagy fáradtsággal — mivel az messze esett a falutól — ebben az állapotban megtartani. Az egyezkedési tárgyaláson a Bazsi községi Földigénylő Bizottságnak első követelése volt ez a terület. A Sümegcsehi községi Földigénylő Bizottságnak az az érvelése, amely szerint ennek a követelésnek a teljesítése az egész juttatás revízióját vonja maga után, kevés hatással volt az egybegyűltekre, sőt a náluk levő kiosztási jegyzékek alapján maguk kezdték bizonygatni, hogy különösebb változtatás nélkül kártalanítani lehet a Kányaberekben földhözjuttatott törpebirtokosokat. Eközben olyan megállapításokat is tettek, amely kétségbevonta a községben végbement juttatások igazságosságát. Az idegen községek bizottságai a kiosztási jegyzék felülvizsgálatát a Sümegcsehi községi Földigénylő Bizottság tiltakozása ellenére végezték, miközben hangoztatták, hogy KFB több nem igényjogosultat és juttatásra érdemtelen is részesített földingatlan juttatásban. Néhány olyan nevet is kifogásoltak, akik 800—1000 négyszögöl szántóföldet kaptak, de arra különösebben szükségük megélhetési szempontból nem volt.⁴⁰

A bizottságok kijelölték azokat a juttatottakat, akikről teljes egészében el kell venni a földet. Ez meglehetősen feszült hangulatot eredményezett. A tárgyalás során mindenekelőtt a kisiparosoktól, néhány kis- és középparaszttól, a KFB egyik tagjától, az uradalmi erdész nyugdíjas özvegyétől kívánták teljes egészében elvenni a juttatott ingatlanokat.⁴¹ Ezenkívül Bernáth István uradalmi cseléd juttatásának jogosságát is kétségbe vonták, mivel neki

Sümegcsehi község határában 1 kh. 1100 négyszögöl, és a mihályfai határban 1 kh. 1500 négyszögöl területű saját ingatlana van.⁴² Az egyezkedési tárgyaláson igen feszült hangulat keletkezett, és azt félbe is kellett szakítani, miután Sümegcsehi község Földigénylő Bizottsága a teremből kivonult. A községi előljárási és a Földigénylő Bizottság tudatában volt annak, hogy az ügynek folytatása lesz, éppen ezért védelmükre mozgósítottak mindenkit, akiket csak lehetett. Minden erőfeszítésük arra irányult, hogy legalább a jelenlegi állapotot fenntartsák. Kérdéssé vált azonban a kisiparosok juttatása, mivel azt már a falu elégedetlenjei is fessegették korábban, és az egyezkedési tárgyaláson is elsőnek szerepeltek. A kisiparosok juttatását a Megyei Földbirtokrendező Tanács 1945 október 27-én kelt határozatában nem hagyta jóvá és 12 iparos juttatott ingatlanát tartalékterületnek nyilvánította. A Megyei Földbirtokrendező Tanács azonban helyt adott a kisiparosok házhelyigényeinek. Ez ellen is egyöntetű tiltakozás indult meg a faluban, az iparosok az Országos Földbirtokrendező Tanácshoz fordultak kérelmükkel. A községi előljárási, amely nyáron még úgy vélekedett, hogy a kisiparosok számára felesleges volt földet osztani, most körömszakaikáig védte ezt a juttatást, és egymás után készítettek az igazolványokat, amelyben azt állították, hogy a kisiparosok megélhetési lehetősége a község kevés lakosságára való tekintettel nem biztosított, és így a juttatott ingatlanokra feltétlenül szükségük van. Közben a falu kocsmabérlőjétől és egy cséplőgéppel is rendelkező géplakatostól a juttatott területeket visszavették, akik emiatt a Megyei Földbirtokrendezési Tanácsnál személyesen panaszkodtak.⁴³ Ősszel már csak három kisiparos rendelkezett juttatott ingatlanokkal, a többiek viszont az OFT-hez fellebbeztek.⁴⁴ A KFB az ingatlanokat a falu igényjogosultjainak adta át. Ugyancsak elvonták a juttatást az uradalmi erdész nyugdíjas özvegyétől is, aki 1946 február 10-én kelt levelében az OFT-nek panaszolta, hogy minden megélhetési lehetőségtől megfosztották. A kapott 1 kh. és 800 négyszögölingatlant férje után kapta, aki 42 esztendőn keresztül volt alkalmazottja az uradalomnak, és ezért őt is elsőbbségi jogban kellene részesíteni. A püspökség férje halála után évi öt mázsa búzának megfelelő kegydíjat állapított meg számára, amely nagyon kevés volt, de ezt is 1944 októberében kapta utoljára. A juttatott területre azért is szüksége lenne, mivel semmiféle mezőgazdasági ingatlannal nem rendelkezik.⁴⁵ A Megyei Földbirtokrendező

Tanácsnak valóban körültekintőbbnek kellett volna lennie a határozat meghozatala alkalmával. Az özvegynek ugyanis a földbirtokreform rendelet szerinti joga volt az ingatlanra. „A KFB azon kegy- és nyugdíjasok részére, aki arra vagyoni és családi körülményeik folytán multhatatlanul rá vannak utalva... olyan nagyságú ingatlant juttathat, melynek évi tiszta jövedelme megfelel az élvezett évi kegydíj, illetőleg nyugdíj összegének.”⁴⁶ Bernáth István volt gazdasági cseléd is tiltakozott a juttatott föld tervezett elvétele miatt. Indokolásul elmondta, hogy 63 éven keresztül volt a veszprémi püspökség uradalmaiban cseléd, 76 éves, és teljesen egyedül maradt. A KFB és a községi eljáráság együttesen javasolta, hogy a volt gazdasági cseléd földjét a Megyei Földbirtokrendező Tanács hagyja meg. Több támadás érte a KFB egyik tagját is, mert a juttatott ingatlannal együtt a csereterület mindenki parcellájánál nagyobbak látszott. A nevezettnek igazolnia kellett több alkalommal, hogy az ingatlan egy része felesége anyjának az ukki határban fekvő 3 kh. és 1551 négyszögöl területű földjének cseréjeképpen került Sümegcsehi községben a tulajdonába és az nem juttatott föld.⁴⁷

Sümegcsehi községtől az utolsó területkövetelést Máriamajor volt gazdasági cselédjei 1947 nyarán terjesztették elő. Németh János és 23 társa 31 kh. rétet követeltek a község határából. A volt cselédek a juttatás alkalmával valóban hátrányos helyzetbe kerültek, mert réttuttatásban alig részesültek, és ennek hiányát már 1946 telén érezték is. Németh János szerint a gazdasági cselédek sokkal hátrányosabb helyzetbe kerültek a juttatásnál, mint a törpe- vagy kisbirtokos parasztok. Sérlemzték, hogy az 1945 előtt általuk művelt 31 kh. rétet a csehi kisgazdáknak juttatták. Szerintük a községben jó viszonyok között élnek a gazdák, mivel a korábbi földosztás alkalmával már elegendő földet juttattak nekik. A volt cselédeknek pedig alig van rétlük, és takarmánytermesztésre sincs lehetőségük, mert ha a szántóterületet bevetik, akkor gabonát vagy kapásnövényt nem tudnak eleget termelni. Legelő és rétterületre mindenképpen szükségük lenne, mert „rét hiányában a gazdasághoz szükséges állatállomány tartására képtelenek vagyunk... és ez az egészséges gazdasági fejlődésünkre káros, mert a földeket kellőképpen trágyázni nem tudjuk. A földreformok ilyenén való állása javunkat egyáltalán nem szolgálja célján kívül, s örökös nyomorra volnánk kárhozhatóva...” — írják az OFT-hez beadott kérvényükben. Ezt a kérelmet Bazsi község

előjárósága messzemenően támogatta, mivel a kérelem jogosnak látszott. A támogatást annál is inkább megadta, mivel a kérdéses rétterületet Sümegcsehi község határából követelték.⁴⁸ Zala vármegye Földhivatala a máriamajori cselédek kérelmét megküldte Sümegcsehi község eljáráságának és az UFOSZ helyi szervezetének is. A képviselőtestület amellett, hogy felháborodását fejezte ki, igen csattanós választ adott a kérelmezőknek, a földhivatalnak és Bazsi község eljáráságának is. A juttatást tovább nem lehet bolygatni — mondták az UFOSZ képviselői. Az eddigi örökös változások a juttatásban senkinek sem használtak, mivel a gazdák bizonytalankodást érezték a juttatott ingatlanok birtoklásában. A követelt 31 kh. rétet a gazdák 1945 óta háborítatlanul birtokolták, a gyengén termő részeket pedig megjavították. A cselédek rétszükségletének kielégítésére Sümegcsehi község Földigénylő Bizottsága már 1945 tavaszán gondolt, amikor az átengedett terület között 10 kh. rétet adott át Bazsi község Földigénylő Bizottságának azzal, hogy azt Máriamajor cselédjeinek juttassák. Ezenkívül Bazsi KFB-a is rendelkezett még 14 kh. rét és 33 kh. igen jó minőségű legelőterülettel, amelyet rét gyanánt is lehetett volna használni. A hiba ott történt, hogy a rendelkezésre álló 55 kh. legelő és rétterületből a jogos igénylők vajmi keveset kaptak, annak legnagyobb részét a bazsiak kapták meg. Ez akkor szabálytalan eljárás volt, mert a földreformrendelet szerint a Községi Földigénylő Bizottságnak legelsőrendű kötelessége a gazdasági cselédek igénylésének kielégítése lett volna.⁴⁹ A Földhivatal 1947 nyarán elutasította a cselédek kérelmét azzal, hogy a falusi földhözjuttatottak a kérdéses rétterületből ki nem mozdíthatók, mert helyette más területet juttatni nem lehet. Másik oka az elutasításnak az volt, hogy a kérelmet 1946 január 1-e után juttatták el a Földhivatalhoz, holott a késedelemre a lakosoknak semmi okuk nem volt. A 31 kh. rétterületben a gazdák megmaradhattak.⁵⁰

A házhelyjuttatást ideiglenesen 1945 tavaszán elvégezték. Ekkor 53 házhelyet kiosztottak és 7 db egyenként 600—600 négyszögöles területet a később hazaérkező katonák számára tartalékoltak. A házhelyekre a területet a kisbirtokosoktól vették igénybe és helyette nekik a palánkosi földekből csereterületet adtak. Ezzel a házhelyeket úgy sikerült kialakítani, hogy az a községfejlesztés szempontjából a lehető legjobb volt. Tizenhét házhelyet juttattak a Görböi utcában, amelynek déli oldalán már állottak azok a házak, amelyeket az 1920. évi föld-

reform során kiosztott házhelyekre építettek a tulajdonosok. Egy házhelyet (az ún. mesterföldet) a Mihályfai utcában, 35-öt pedig a község keleti részén alakítottak ki. Ebből 7 házhelyet a Sümegi utcában mértek ki, 28-at pedig oly módon, hogy az új utcát képezett és párhuzamosan haladt a Mihályfai utcával. Az újonnan képzett az Újházhelyi elnevezést kapta.⁵¹ A házhelyek kiosztását azonban többen rosszalótták a faluban. Különösen a keleti oldal birtokosai kezdték el a támadást a Községi Földigénylő Bizottság ellen és kérték a házhelyek megszüntetését. Kérelmeket juttattak el a Vármezei Földbirtokrendező Tanácshoz, amelyekben a Községi Földigénylő Bizottság igazságtalan eljárására hivatkoztak. A kérvényt a község gazdálkodói nevében juttatták el, holott azon csak 21 aláírás szerepelt. Legfőbb sérelemnek azt tartották, hogy a keleti oldalon lakóknak a kertjeik végében húzódó dűlőutat is a házhelyekbe mérték, holott erre az őszi terménytakarodás idején nagy szükségük volt, mivel ez a dűlőút a sümegi utat kötötte össze az Újszeri úttal. Az igazság az, hogy ezt a dűlőutat a Mihályfai utca keleti oldalának lakói egyáltalán nem használták. A Községi Földigénylő Bizottság pedig gondoskodott arról, hogy a közlekedésben zavar ne álljon elő és az Újházhelyi utcát a birtokosok annak kimérése után azonnal használatba vették. Nem felelt meg a valóságnak az sem, hogy a külső kerteket a szűk gazdasági udvarok és belső kertek miatt szérűskertnek használták volna. Szerintük a KFB csak kárt okozott a kisgazdáknak ezzel az intézkedéssel, mivel jelentős kerti területtől fosztotta meg őket. Az új tulajdonosok szegénységük, nem valószínű, hogy 50 esztendőn belül 3–4 háznál többet fel tudnának ott építeni. A kérvény azt állítja, hogy a juttatottak nem is szándékoznak ott házat építeni, egyedüli lehetőségük az lesz, hogy azt paprikáskertnek használják. „Ezért volt hiba ennek a területnek az elvétele.” Javasolják, hogy a KFB mérje fel a reális házhelyigényeket és annak kielégítésére az 1920. évi földbirtokreform során juttatott, de eddig be nem épített házhelyeket juttassák.⁵² Erre is lehetőséget kell találni, hisz csak egyetlen utcában (Hegy utca) 17 beépítetlen házhely van. A házhelyek eredeti kiméréséhez azonban ragaszkodott a KFB és az előjáróság is. A tulajdonosok ellenállása miatt a Megyei Földbirtokrendező Tanács a házhelyjuttatás ügyben nem foglalt állást. Ez a tulajdonosok tudtára jutott és 1946 tavaszán többen közülük ezt úgy értelmezték, hogy a juttatást semmisnek lehet tekinteni. Ezért 8–10 eredeti

tulajdonos a kertjét felszántotta a házhelynek kimért területtel együtt.⁵³ A KFB az esetet jelentette a Földbirtokrendező Tanácsnak, amely ezt a cselekedetet földosztásellenes lépésnek minősítette. Valóban a falusi burzsoáziának ebben a támadásban nagy szerepe volt, így egy hangadót közülük internáltak. A faluban azonban nem lett nyugalom. A hangoskodók továbbra is vissza kívánták szerezni a kerti földeket, és ebben a küzdelemben szövetségeseik is akadtak. A hangoskodóknak nem volt nehéz a községben maguk mögé felsorakoztatni az elégedetlenkedőket, hiszen azzal hitegették őket, ha a kerti földeket visszakapják, akkor ők lemondanak a csereterületekről és azt a törpebirtokosok megkaphatják. 1946 szeptember 28-án a Megyei Földbirtokrendező Tanács a házhely ügyben támadt vitát helyszíni szemle és bejárás során egyeztetett tisztázni.⁵⁴ A tanács kiküldöttei meggyőződhetek arról, hogy a házhely ügyben támadt ellentétek eloszlása nem egyszerű dolog, hiszen a hatóságok és a község lakosságának, vagy legalábbis a lakosság egy részének merevségével kell megküzdeniük. A községi szervek a házhely ügyek eredeti megoldása mellett kardoskodtak. A tanács kiküldöttei azonban új megoldást keresve azt tanácsolták, hogy a római katolikus egyház területe, amely a község délnyugati felében volt, alkalmas házhelyek kijelölésére. Jegyzőkönyvileg kimondták, hogy a katolikus egyház területéből a Kismezőnek nevezett dűlőrészt fel kell parcellázni. Teljesen szükségtelen, hogy erre a célra a törpe- és kisbirtokosok földjét vegyék igénybe. A KFB-t új házhely felosztási tervet elkészítésére hívták fel. Kimondták, hogy a Kismezőből 12 kh-at, a Kápolna-tagból, amely Oswald József és János tulajdona, az eddigi felosztás szerint parcellázzanak.⁵⁵

A házhelyigények kielégítésére a Kismező és a Kápolna-tag kevés volt. Lényegében csak a Kismező 12 kh. területét lehetett parcellázni, mivel a Kápolna-tagnak 1945 tavaszán kimért házhelyeiben csak annyi változtatást vittek végbe, hogy ott néhány személytől megvonták a juttatást és másoknak juttatták azok egy részét. További 10 korábbi házhellyel rendelkezőktől is elvonták a házhelyet, majd a jelentkező új igénylőket pedig elutasították. A KFB és az előjáróság most valóban a sürgős igényeket kívánta kielégíteni, míg a többi igénylőt figyelmen kívül hagyta. Amikor ezt megtudták a korábban házhellyel rendelkezők, nagy felzúdulás támadt az intézkedés ellen.⁵⁶ Az előjáróság és a KFB a Kismező felmérésétől vonakodott, mivel azt

a temető közelsége miatt házhelylétesítés céljára alkalmatlannak találta. Újabb javaslat szerint a házhelyek kimérését a palánkosi földeknek a Görbői útra dülő részén kellett volna elvégezni. Ez a felmérés senkinek sem sérti az érdekét, ha csak az újgazdák nem tiltakoznak a földterület újabb változtatása miatt. Ez azonban csak elképzelés maradt, mivel a házhelyigénylők nem kívántak a falutól nagyobb távolságra letelepedni, s ezenkívül az ivóvízellátás nehézségét is felvetették, amely telepítésre alkalmatlanná teszi ezt a területet. Úgy látszott, a házhelykiosztás megfeneklett a községben. A KFB utolsó kísérlet tett, hogy végleg rábírra a kisgazdákat a csereterületekkel megváltott kerti ingatlanok kisajátítására. A KFB sorra járta az érdekelt gazdákat, hogy egyenként és személyesen rábeszéljék őket, hogy az igénybevett területet ne követeljék, mivel a bizottság munkáját szinte lehetetlenné teszik. Időközben ugyanis a KFB elgondolását a legszükségesebb házhelyigények kielégítésére vonatkozóan megváltoztatta a Megyei Földbirtokrendező Tanács, mivel 61 igény jogosult személyt hagyott jóvá. A KFB ennek hatására megkísérelte az eredeti terv végrehajtását. A bizottság által megkérdezett 59 tulajdonos közül 21 a cserét jónak tartotta, 5 gazda közömbös volt, 23 viszont szenvedélyesen követelte vissza a kerti földeket. Elégedett volt a csereterülettel Kardos Elek, akitől 2199 négyszögöl szántóföldet, Kardos József, akitől 2019 négyszögöllet vettek igénybe a házhely parcellázás során. Az elégedetlen 23 gazda a Megyei Földbirtokrendező Tanácsnál újabb tiltakozást nyújtott be, amelyben most már nem ajánlottak semmilyen megoldást sem, hanem a KFB minden egyes tagjának politikai múltját kezdték feszegetni. A bizottságot a község ellenségévé nyilvánították. Levelük csupa vád a bizottság és a község eljárásága ellen. „Sümegecsei község Földosztó Bizottsága még mindig szinte terrorisztikusan fenyeget. A helyszíni vizsgálatot megéjtő Megyei Tanács határozatát legkülönbözőbb módon félremagyarázzák... a Tanács ítéletét semminek mondják... a napokban kihirdették, hogy volt tulajdonát művelni senki ne merje... A nép fél, hallgat és tűr. Nem tudja, hol talál orvoslást bajaira, panaszaira. Ez a túldemokratikus banda a nép nyakán ül, és vajon ki merészel elgondolásuk ellen szólni... aki útjukban áll, azt menthetetlenül... internálják” — írják 1946 október 27-én kelet levelükben. A KFB elnökét azzal vádolták, hogy a pap vagyonát védelmezi, azért nem került sor a Kismező felosztására. Érvekkel is támogatták ezt

a vádat. Szerintük a KFB elnöke szoros kapcsolatot tartott fenn a falu plébánosával a földigénylési eljárás egész ideje alatt, amely még abból az időből származott, amikor az elnök az egyházközség földjén cselédeskedett. A hitbuzgó és vallásos hírben álló gazdák élesen támadták a plébánost. Ezt írják róla: „A pap a cselédjével és a volt nyilasokkal fűhöz-fához szaladgál, hogy a 12 holdját megmentésék.” Támadják a bizottságot a körjegyzővel való szoros kapcsolat miatt is... „a jegyző irányításával kibeszélik magukat és mindent elpalástolnak. Nincs kitől tartaniuk, mögöttük a 100 holdját védő pap és a minden politikai érát kiszolgáló jegyző... Ők tukmálták a falu nyakára ezeket a túl nagy demokratákat. Csak így remélhették, hogy ezzel a félig nyilas társasággal sikerül elgondolásaikat érvényre juttatni.”⁵⁷

A levél írója ügyesen fogalmazta mondatait. Az volt az igazság, hogy a KFB két tagja valóban szimpatizált a szélső jobboldali rezsim községi vezetőivel, sőt némi kapcsolatuk is volt azokkal. Népelles cselekedetet azonban nem sikerült rájuk bizonyítani. A két oldalnyira terjedő levélben ennyi volt csak az igazság, a többi pedig közönséges vádaskodás. A levelet az érdekelték közül többen nem írták alá, mivel annak tartalmát megismerve, azt valótlannak mondták. Ezért a szervezők olyan elégedetlen gazdához fordultak, akik hajlandók voltak a bizottság ellen vádaskodni, még akkor is, ha az ügyszemmi közük nem volt. Így találunk ott olyan középparasztokat is, akiktől házhelyföldet sem igényeltek, és egyáltalán semmi közük nem volt az egész juttatáshoz.

A Községi Földigénylő Bizottság 1947 január 31-én megszűntette működését. Ekkor országszerte felszólítottak a földigénylő bizottságok, mivel a földosztás gyakorlati részét befejezettnek lehetett tekinteni. Sümegecsehiben azonban a KFB megszűntetésével a házhelyügy teljes káosza maradt hátra. 1947 február 23-án megalakult az UFOSZ szervezet, amely a házhely kérdést éppen olyan szívósan kezelte, mint a KFB. Igaz, hogy az UFOSZ első elnöke Németh István lett, és éppen ezért esett rá a választás, hogy a házhelyügyet végleg rendezze.⁵⁸

Március 27-én egy UFOSZ küldöttség járt az Országos Földbirtokrendező Tanácsnál, ahol az egész ügyet előadták, majd sürgős és végleges rendezést kívántak. Az OFT néhány nap múlva Sümegecsei község házhelyigénylésében keletkezett összes iratokat Zalaegerszegről magához kérette.⁵⁹

Hasonlóan erélyes lépéseket tett az ügy végleges tisztázása érdekében a MKP járási szervezetének titkára is.⁶⁰

A felsőbb utasítások az előljárást arra ösztönözték, hogy az eredeti elgondolás szerinti kiosztást békéltetési tárgyalással oldja meg. Erre 1948 május 28-án került sor. A jelenlevő kisbirtokosok és a házhelyigénylők között parázs veszekedés kezdődött, mivel a kerteki földek ügyében hajthatatlanok maradtak. A helyzetet az a körülmény is súlyosbította, hogy a kisbirtokosok egy része családi körülményekre való hivatkozással házhelyigénylőként lépett fel, de kizárólag a saját területére. Nyilvánvaló volt már a békéltetési tárgyalás elején, hogy itt eredmény nem születhet, mégis az előljárást tovább folytatta, mivel mindenképpen kereste a megoldás kulcsát. Kiderült, hogy a kisbirtokosok legnagyobb része a kisajátítást már 1945 tavaszán ellenséges érzülettel fogadta, annak ellenére, hogy legtöbbjük a csereingatlan mellett még további szántóföld és rétjuttatásban is részesült. Néhányan azt is állították, hogy a csereingatlant nem beleegyezésükkel juttatták, hanem úgy erőszakolták rájuk azt.⁶¹ Az érdemi tiltakozást azonban csak később kezdték meg, amikor világossá vált, hogy a KFB „indokolatlanul” vette igénybe a kerteki földeket. A kisajátított ingatlanokat később azért követelték még erősebben, mivel látták, hogy a KFB a házhelyügyet érdemileg csak 1946 elején vette tárgyalás alá, és helyszíni szemlét csak ennek az évnek őszén tartotta meg a Megyei Földbirtokrendező Tanács.

Ez a szerv a házhelyigényjogosultságot 1946 november 5-én megállapította, de az igénybevétel kimondását mellőzte. Mindezek csak bátorítólag hatottak a kiscgazdákra. Nem vitte előbbre az ügyet a Megyei Földbirtokrendező Tanács, majd a Földhivatal további határozatlansága sem, amely azután mulasztással vádolta a KFB-t, amiért 1945 tavaszán a kiscgazdákat az igénybevételről nem értesítette.

Később pedig a megyei szervek két alkalommal történő helyi szemléje után sem foganatosítottak új igénybevételt, holott erre az utasítást megkapták. Az UFOSZ szervezet igyekezett azzal is hatni, hogy a csereterületeket földalap tulajdonná nyilvánította azok esetében, akik a kerteki területet és a csereföldet megművelték és visszamenőleg bérletet követelt azok után. A tárgyalás eredménytelenségéről értesítették a Megyei Földhivatalt, amely ezután Sümegcsehi községben a házhelyreformot megsemmisítette.

„A földreform kezdetétől a mai napig Sümegcsehi községben házhelyügyben a KFB eljárását, amely szerint a kisbirtokosoktól igénybeveendő területen kívánja a házhelyeket kijelölni, elutasítom, és a községben a házhelyreform végrehajtását kivihetőnek nem tartom.” A Megyei Földhivatal az UFOSZ szervezettől és a községi előljárástól 1948 nyarán új javaslatot kér a házhelyreform megoldására, bár a Földhivatal kénytelen volt megállapítani, hogy jobb és alkalmasabb területet a község fejlődése szempontjából találni sem lehetett volna annál, amit a Községi Földigénylő Bizottság 1945 tavaszán juttatott. A Földhivatal azonban a hibát a KFB-ban látta, amely az igénybevétel alkalmával nem volt elég körültekintő és a kisbirtokosok belsőségéhez tartozó területet is igénybe vett.

Ez azután nagyobb mérvű elégedetlenséget váltott ki a kiscgazdatársadalom körében, amely politikai szempontból is csak kárt okozott.⁶² Hibáztatta kisebb mértékben a törpe- és kisbirtokos réteget is, amelyből „hiányzott a kellő megértés a kérdés megoldásához.”⁶³ Fontos körülmény az is, hogy a csereingatlanokat nem egy tagban tartalékolták, hanem a nagy palánkosi táblában szerteséjével, és így nem volt lehetséges ennek a területnek település céljára való kijelölése.⁶⁴ Most már nem esett szó a községi előljáráson sem a kerteki földek igénybevételéről, de a Kismező parcellázását sem kezdték meg. Ekkor úgy tűnt, mintha az előljárást a palánkosi földeket szerette volna házhely gyanánt felosztani. Mivel ezt a tervezetet az érdekeltek és az UFOSZ szervezet ellenezte, az előljárást kénytelen volt ettől a tervétől is elállani. A képviselőtestületi gyűlésen kimondták, hogy az egyetlen megoldást nyújtó javaslat elvetése után a házhelyparcellázást megnyugtatóan elintézni nem lehet, mivel mindössze 7000 négyszögöl terület áll rendelkezésre. Ebből azonban a 61 igénylőnek megfelelő nagyságú területet juttatni nem lehet.

1948 június 25-én tartott képviselőtestületi gyűlésen úgy találták, hogy a Megyei Földhivatal által jóváhagyott 61 házhelyigénylő közül mindössze 25–30-an vannak, akiknek feltétlenül juttatni kell házhelyet, míg a többi igényjogosultnak elismert személy juttatásával egyelőre várni lehet.⁶⁵ A Megyei Földhivatalnak sem volt kifogása az ellen, hogy a képviselőtestület a maga elgondolása szerint oldja meg és végleg zárja le a házhelyjuttatást. A Megyei Földhivatal csak ahhoz ragaszkodott, hogy a reális szükségleteket minden körülmények közepette elégítse ki az előljárástól. Az UFOSZ készített egy

olyan tervezetet, amely szerint a KFB korábbi elgondolását úgy módosítsák, hogy a kertí földeket házhely gyanánt juttassák a tulajdonosoknak és néhány éven belül kötelezzék őket a házak felépítésére. Ez annál inkább reálisnak látszott, mivel korábban ezek a gazdák is mint házhelyigénylők léptek fel. Ezzel lehetőség nyílna arra, hogy a község keleti részében a birtokosok kertí földjeivel szemben levő földeket házhelynek kiosztanák, ahol 17—20 házat is lehetne felépíteni. Ez azonban csak tervezet maradt, mivel a birtokosoknak eszük ágában sem volt a kertí területeken házakat emelni.⁶³

1948-ban az előjáróság fontossági sorrendben megkezdte a házhelyek juttatását. Ennek műszaki munkálatait a volt KFB rutinos tagjaira bízták, akik páratlan gyorsasággal, szinte néhány nap alatt elkészítették a parcellázási tervezetet, majd kimérték azokat. Ekkor 40 földműves, két tisztviselő, két iparos házhelyet kapott. Ezeket a rendelkezésre álló és nem vitás területeken, valamint az 1920 után juttatott, de mindeddig be nem épített házhelyeken osztották. Tizennyolc házhelyet csak eszmeileg osztottak fel, amelyből 4 házhely közérdekű hely gya-

nánt került felosztásra. Az utóbbiakat az újházhelyi út keleti oldalán mérték ki.⁶⁷ Az új tulajdonosok egy része már 1948-ban megkezdte az építkezést és 15 év alatt beépítették a községben levő foghíjas telkeket, valamint a Kápolna-tag és a sümegi út északi oldalát. Az elmúlt 15 esztendő alatt az is bebizonyosodott, hogy a házhelyigénylés idején a reális igény valóban 30 körül volt. Ezért 1950-ben az Újházhelyi út keleti oldalán kiosztott területeket visszajuttatták eredeti tulajdonosaiknak, akik egyébként ezeket a mezőgazdasági ingatlanokat eddig is ideiglenesen művelték. Sümegcsehi községben a földhözjuttatás és házhelykiosztás csak 1948 őszén zárult le. Bár a Népi Bizottság a következő évben még foglalkozott a juttatás körül támadt vitákkal, de azok már számottevőknek sem nevezhetők.⁶³ Amikor a Zala vármegyei Államépítészeti Hivatal két katasztrális hold területű útori illetményföldet kért, a községi Népi Bizottság alapos megfontolás után is csak 2000 négyszögöl szántóföldet tudott juttatni, két parcellában, mivel a földalap ezzel kimerült. 1949-ben már nincs felosztható terület Sümegcsehi község határában.⁶⁹

Farkas Gábor

Die Gemeinde Sümegcsehi autonomen Rates liegt im westlichen Teil des Komitates Veszprém. Ihre Einwohner lebten seit dem frühen Mittelalter im Dominium des Bistums von Veszprém. Sie waren bis 1848 ewige Fronbauern. In den folgenden Jahrzehnten bewohnten das Dorf hauptsächlich Zwergbesitzer und Kleinbauern. Die Entwicklung der Gemeinde wurde Ende des XIX. Jhs — trotz der damaligen günstigen Umstände — durch die auf die kapitalistische Wirtschaft übertretene Kirche gehindert. Die Einwohner vermögen nur unter den größten Schwierigkeiten einen kleinen Besitz auf dem Gebiet der Nachbargemeinden zu erwerben. Es war vollkommen unmöglich, in der Gemeinde Sümegcsehi Boden zu kaufen. Zwischen den beiden Weltkriegen wurden drei Bodenverteilungen kleineren Umfanges vorgenommen: im J. 1921 Hausgrundparzellierung; in den Jahren 1926 und 1940 erhielten die Einwohner die Acker des Dominiums im Rahmen der Vermögensablösung. Die Zuwendung hat aber die damals regierende Staatsordnung auch in diesem Fall zum politischen Nutzen verwendet. In diesen drei Fällen wurde die Bodenverteilung diesem Gesichtspunkt unterordnet.

Die im Frühjahr 1945 durchgeführte Besitzreform hat unter dem größten Beifall der Bevölkerung stattgefunden. Obwohl beim Beginn der Arbeiten auch die Bodenbeanspruchungskommission nur dunkle Vorstellungen von der Reform hatte, wurde doch rasch und bestimmt gehandelt. An der Arbeit der Kommission haben auch alte Funktionäre der Räterepublik teilgenommen, die dem Präsidenten mit überlegenem Rat beigestanden hatten. Die Bodenverteilung wurde praktisch schon am 12 April abgeschlossen und die Bevölkerung, glücklich frei von Kriegshandlungen, konnte mit den Frühjahrsarbeiten beginnen. Parallel mit der Bodenverteilung waren auch Hausgrundbeanspruchung und Hausgrund-Zuwendung im Gang. Die Haus-

gründe wurden, im Hinblick auf die Entwicklung des Dorfes, in den östlichen Teilen, sowie an der Südseite der westlichen Gasse abgemessen. Diese Grundstücke befanden sich im Besitz der Kleinbesitzer. Im Sommer und Herbst 1945 mußte die Kommission einen harten Kampf führen, um diese Hausgrundstücke zu retten. Die expropriierten Kleinbesitzer haben sich nämlich in den Verlust ihrer Besitztümer nicht hineingefunden. Auch solche haben dagegen Protest erhoben, die neben Tauschgrundbesitz einer Zuwendung von 2—3 Kat. Joch teilhaftig geworden sind. Die Streitigkeiten in den Hausgrund-Angelegenheiten dauerten auch noch im J. 1948, bis die Probleme mit Kompromiß entschieden worden sind. Es war ja in dieser Zeit leicht, die Unzufriedenheit anzufachen: einesteils durch die Bauernbourgeoisie von innen her, anderenteils von den Tongebnern der rechtsseitigen politischen Parteien. Letztere haben sich der Bodenverteilungen als Propagandamaterial bei ihren politischen Reden gegen die Demokratie bedient. Auf die zugewendeten Gebiete der Gemarkung des Dorfes haben auch die Nachbardörfer Anspruch erhoben. Die Prätension der Bodenreform-Kommissionen derselben hat 1000 Kat. Joch überstiegen. Der in der Gemeinde geschaffene Grundbesitzfonds betrug dabei nur 1200 Kat. Joch. Gegen diese Anforderung ist man einheitlich aufgetreten. Diese Einheit wurde aber von den mit der Bodenverteilung unzufriedenen Kleinbesitzern zerstört. Besonders heftig verliefen die Streitigkeiten in der Kommission für Wiesenprobleme auf Ort und Stelle. Die soeben befreiten Enkel der Fronbauern des Dominiums von Sümeg haben sich wegen des Erbes überworfen. Sie haben den Boden unerwartet und zum Geschenk in Besitz bekommen, nach dem sich eine lange Reihe der Kleinhäuslergenerationen jahrhundertlang sehnte. Die junge Staatsmacht hat dann endlich auf diesem Gebiet Ordnung gemacht.

Gábor Farkas

- ¹ A falu Cseh (Cseh) neve a középkori forrásokban megtalálható. Így jelölték meg a XVI. és XVII. században is. A XVIII. század elején tűnik fel a Csehi név.
- ² Az első magyarországi népszámlálás 1784–1787. (Bpest, 1980) 252–253.
- ³ ZÁL: (Zalaegerszegi Állami Levéltár) Zalavármegye középkori helységeinek története, Csehi, Holub József kézírata.
- ⁴ Országos Levéltár: Zalavármegyei dicső-összeírások. (XVI. sz.)
- ⁵ ZÁL: Conscriptioes Universales Ő, 19. 302. p.
- ⁶ U. o. Ő, 21. 99. p.
- ⁷ U. o. 1770.
- ⁸ Az első magyarországi népszámlálás: u. o.
- ⁹ Thiele: Königreich Ungarn, I–II, 114.
- ¹⁰ Fényes E.: Magyarország geográfiai szótára, III, 206.
- ¹¹ Helységnévtár 1873. (Bpest 1873) 221.
- ¹² Magyar Statisztikai Közlemények 1900, 2. k. (Népszámlálás 1900) Bpest 1904, 342.
- ¹³ ZÁL: Központi Bizottmány iratai 1848.
- ¹⁴ Degré Alajos szíves közlése.
- ¹⁵ Mihályfán és Ohidon.
- ¹⁶ Veszprémi Állami Levéltár, Sümegcsehi község Földigénylő Bizottságának iratai, Házhelyügyek 1945, jelzetlen. (Továbbiakban: KFB iratai.)
- ¹⁷ Magyarország földbirtokosai és földbérlei 1925. (Bpest 1925) 387.
- ¹⁸ KFB iratai: u. o.
- ¹⁹ A község történetére vonatkozó feljegyzések, Székesfehérvári Állami Levéltár. (Továbbiakban: SZÁL.)
- ²⁰ Sümegcsehi körjegyzőség iratai 976/1940. sz. SZÁL.
- ²¹ U. o.
- ²² Zala vármegyei Földbirtokrendező Tanácsának iratai. 1945, jelzetlen. (Továbbiakban: Földbirtokrendező Tanács iratai.) Veszprémi Állami Levéltár. (Továbbiakban: VAL.)
- ²³ Sümegcsehi község iratai 39–1945. sz. SZÁL.
- ²⁴ Földbirtokrendező Tanács iratai 2280–1945. sz.
- ²⁵ A földbirtokreformra vonatkozó jogszabályok (Epest 1945) 32.
- ²⁶ Földbirtokrendező Tanács irata 1945. Jelzetlen.
- ²⁷ Tóth Ferenc, Gaál Ferenc, Fatér János 5 kh szántóföld és 800 négyszögöl rét, Hegedűs Károly és Hosszu Péter 5 kh és 800 négyszögöl szántóföld és 800 négyszögöl rét, Busznyák József 4 kh szántóföld és 800 négyszögöl rét.
- ²⁸ Pl. Németh Ferenc 2 kh. szántóföld és 1 kh. rét és 390 négyszögöl szőlőterületet kapott, Makkos Jenő 3 kh. szántóföld és 800 négyszögöl réttjuttatásban részesült.
- ²⁹ Gyalogh Géza 1 kh. szántó, 1 kh. rét, Beke Lajos 1 kh. 450 négyszögöl szántó és rét, Farkas Károly 1 kh. szántóföld és 800 négyszögöl rét, valamint 600 négyszögöl ház hely.
- ³⁰ Madár József, Tóth Ferenc, Józsa Béla, Szanati Joachim, Simon P. János, 1800 négyszögöl szántóföld és 800 négyszögöl rét.
- ³¹ Földbirtokrendező Tanács iratai 1945. Jelzetlen.
- ³² U. o. 889–1946.
- ³³ U. o. 1945. jelzetlen.
- ³⁴ U. o. 889–1946. sz.
- ³⁵ U. o. 2280–1945. sz.
- ³⁶ U. o. 1476–1946. sz.
- ³⁷ U. o.
- ³⁸ „Nyavalyás svábok, éhenkórász rációk” csúfolódás arra utal, hogy a falu török utáni telepés község (német és délszláv), amely elmagyarosodott.
- ³⁹ Földbirtokrendező Tanács iratai 4014–1946. sz.
- ⁴⁰ U. o. 6476–1946. sz.
- ⁴¹ U. o. 6477–1946. sz.
- ⁴² U. o. 6462–1946. sz.
- ⁴³ Kovács Géza lakatos 1600 négyszögöl és Németh Lajos kocsmabérli 800 négyszögöl.
- ⁴⁴ Földbirtokrendező Tanács iratai 2280–1946. sz.
- ⁴⁵ U. o. 1399–1946. sz.
- ⁴⁶ A földreformra vonatkozó jogszabályok u. o. 81.
- ⁴⁷ Földbirtokrendező Tanács iratai 6462–1946. sz.
- ⁴⁸ Zala vármegye Földhivatala iratai 3154–1947. sz. VAL. (Továbbiakban: Földhivatal iratai.)
- ⁴⁹ U. o. 4189–1946. sz.
- ⁵⁰ U. o. 5333–1947. sz.
- ⁵¹ Földbirtokrendező Tanács iratai 7957–1946. sz.
- ⁵² U. o. 771–1946. sz.
- ⁵³ U. o. 2152–1946. sz.
- ⁵⁴ U. o. 7481–1946. sz.
- ⁵⁵ U. o. 6769–1946. sz.
- ⁵⁶ U. o. 7481–1946. sz. Ferenczy József, Darabos Géza, Hardi János, Hertelendi Ferenc, Kiss Mihály, Kovács József, Simon Miklós, Somogyi József, Somogyi Vilmos, Szántó Géza, Lőrincz Lajos, Nagy István.
- ⁵⁷ U. o. 7481–1946. sz.
- ⁵⁸ U. o. 7324–1946. sz.
- ⁵⁹ U. o. Földhivatal iratai 91–1947. sz. eln.
- ⁶⁰ U. o. 2274–1947. sz.
- ⁶¹ U. o. 3561–1947. sz.
- ⁶² Az 1945. és 1947. évi választásokon a földosztásban legnagyobb érdemeket szerzett pártok igen kevés szavazatot kaptak.
- ⁶³ U. o. 7526–1948. sz.
- ⁶⁴ U. o.
- ⁶⁵ U. o. 9102–1948. sz.
- ⁶⁶ U. o. 1483–1948. sz.
- ⁶⁷ U. o. 8221–1949. sz.
- ⁶⁸ U. o. 2421–1949. sz.
- ⁶⁹ U. o.

A nemzeti bizottságok tevékenysége Veszprém megyében

(1945 április – 1949 január)

I.

A Vörös Hadsereg felszabadító hadműveletei során 1945 április 4-re hazánk egész területéről kiűzte a német fasiszta csapatokat. Egyúttal megsemmisítette a német fasiszmussal szövetkezett magyar kizsákmányoló osztályok fegyveres erőit is. A felszabadult magyar nép saját kezébe vehette sorsának irányítását, a munkásosztály forradalmi pártja vezetésével a népi demokratikus forradalom kibontakoztatásának útjára lépett.

A MKP figyelembe véve hazánk osztályerőviszonyait, a népünk előtt álló legfontosabb feladatokat, az ország demokratikus átalakítását tűzte napirendre és ezzel maga köré tudta tömöríteni az ország antifasiszta, demokratikus és hazafias erőit. Programjavaslatában kijelölte hazánk demokratikus újjászületésének és felemelkedésének útját: „Ha a nemzet kíméletlenül leszámol az országvesztőkkel, ha minden becsületes magyar összefog a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontban az új, életerős, demokratikus Magyarország felépítésére, ha a nép veszi kezébe az ország vezetését, akkor Magyarország nem volt, hanem lesz!”² A kommunista párt javaslatát a Szegeden megalakult Magyar Nemzeti Függetlenségi Front 1944 december 3-án programjával elfogadta. A nemzeti bizottságok ennek a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontnak voltak a helyi szervei.

A kommunista pártok, így a MKP tevékenységében sem újkeletű a népfrontpolitika. Tudományos alapját a Kommunista Internacionálé 1935-ben Moszkvában megtarott VII. kongresszusa dolgozta ki. Az illegális MKP e határozat szellemében kezdeményezte az antifasiszta, háborúellenes összefogást. A népfront első szervezett formája a széles társadalmi bázison 1942 tavaszán létrehozott Történelmi Emlékbizottság volt. Ezt követte a német megszállás idején létrehozott Magyar Front, a magyar antifasiszták politikai, harci szövetsége.

Az antifasiszta, nemzeti erők igazi összefogása azonban csak 1944 végén, az ország egy részének

felszabadulása után, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front és annak helyi szervei, a nemzeti bizottságok keretében tudott kifejlődni.

A kommunista párt volt a kezdeményezője még az illegalitás időszakában ennek a nemzeti egységfrontnak. A párt Külföldi Bizottsága 1944 szeptemberében és októberében a szocializmusba való átmenet kérdéseiről tanácskozott. Az a vélemény alakult ki, hogy a tömegmozgalmak fejlődésében, a fasiszmus maradványai elleni harcban és a demokratikus célok valóra váltásában a nemzeti bizottságokra nagy feladat vár.³

A nemzeti bizottságok szükségességét és feladatainak részletesebb kifejezését 1944 november 7-én, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 27. évfordulóján a szegedi ünnepi nagygyűlésen a MKP képviselője adta meg:

„Szükség van olyan bizottságokra, amelyben helyet foglalnak az összes haladó pártok és szervezetek képviselői. Szükség van nemzeti bizottságokra itt és az ország azon részén, mely ma még a német fasiszmus csizmája alá van tiporva... A felszabadított területeken a nemzeti bizottságok feladata, hogy mindenütt mozgósítsák a népet a nehézségek leküzdésére, a termelőmunkára, a Vörös Hadsereg támogatására, mely szétzúzza a hazánkat elnyomó német fasiszta imperializmust.”⁴

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programjává lett „Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programja”, amely még 1944 november 30-án jelent meg a MKP javaslataként a debreceni Néplapban, szintén felhívást tartalmaz a nemzeti bizottságok megalakítására és egyben meghatározza a nemzeti bizottságok helyét a felszabadult Magyarország közéletében.⁵

Az egyes városok és községek felszabadítását követően sorra alakultak meg a nemzeti bizottságok. A nemzeti bizottságok által szervezett népgyűléseken választották meg az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselőit. A nemzeti bizottságok voltak egyidejűleg a demokratikus koalíciós pártok helyi összefogása és az osztályszövetség kifejezői is. A kommu-

nista párt helyi szervezetei és a koalíciós pártok hazafias, demokratikus tömegeinek kapcsolata és egyben e pártok reakciós vezetőivel folytatott harc szinterei lettek. A nemzeti bizottságok — főleg tevékenységük első hónapjaiban — helyi viszonylatban az állami élet minden területén tevékenykedtek, irányították a politikai életet. Nagy szerepet játszottak az élet vérkeringésének megindításában, a közbiztonság helyreállításában, a közellátás megszervezésében, a helyi önkormányzati szervek újjászervezésében.

Felvették a harcot a reakció és a faszizmus maradványai ellen, tevékeny szerepet vállaltak a reakcióellenes népmozgalmakban. Később a reakció támadásának keresztüzébe kerültek. Felülről a nemzeti bizottságok szétrobbantására törekedtek, míg a helyi reakciós erők fokozatosan igyekeztek beépülni a népi szervekbe. A kommunista párt vezetői a fő súlyt inkább a központi szervekben folyó harcra helyezték. Mindezek következtében a nemzeti bizottságok szerepe fokozatosan csökkent. A bennük rejlő forradalmi erőt bizonyítja, hogy tevékenységük a reakció elleni nagy harcok idején megélénkült, nemcsak 1945 végén és 1946-ban, de még 1947—48-ban is. 1946-tól kezdve azonban fokozatosan háttérbe szorultak, szerepük egyre csökkent és 1949 januárban központi intézkedésre feloszlatták őket.

II.

Veszprém megye a felszabadulás előtt túlnyomórészt mezőgazdasági jellegű megye volt. Az ipari munkások száma alig érte el a 7500-at, jelentősebb ipart a bányászat és a vegyipar jelentett. A feudális nagybirtokrendszeren alapuló mezőgazdaság jellemezte elsősorban megyénket. Területének több mint egyharmada — 300 034 kh. — 123 olyan nagybirtokos kezén volt, akik átlagosan több mint 2400 kh. földterületen gazdálkodtak. A megye legnagyobb földbirtokosa a felszabadulás előtt az egyház. A veszprémi püspökség, a veszprémi káptalan és a zirci apátság együttesen 150 000 kh. földterületet birtokolt. 1935-ben Veszprém megyében a földtulajdonosok 74,1 százalékának egyenként 5 kh-nál kevesebb földje volt és ezek az összterületnek csupán 11,2 százalékán gazdálkodhattak. Ugyanakkor a 100 kh-on felüli birtokosok — akik a földtulajdonosoknak mindössze 0,8 százalékát tették ki — a földterület 53,6 százalékával rendelkeztek. Húszezer parasztsalád egyáltalán nem rendelkezett

földdel. A földnélküli mezőgazdasági proletáriátus éves gazdasági cselédként, részesaratóként, vagy napszámosként tengette életét. Igen nehéz helyzetben élt a szegényparaszti réteg is; az adó, a bank és a kulákukszóra sújtotta, s állandóan a tönkrejutatás veszélye fenyegette.⁶

A megye az ország legkésőbbben felszabadult országrészei közé tartozott. Nagyon sokat szenvedett a háború pusztításaitól. A náci Németország vezetői Dél-Németország és Ausztria megvédése érdekében ellentámadást szerveztek a Velencei tó és a Balaton között a Duna irányában 1945 március elején. A 2. és 3. Ukrán Hadseregcsoport ellentámadása, az ún. 1945-ös bécsi hadművelet sikeres végrehajtása során szabadult fel a megye területe. Március 23-án foglalták el a szovjet csapatok a megyeszékhelyt és Zircet, 25-én Balatonfüredet. Március 26-án szabadult fel Pápa, Devecser, 27-én Tapolca, 28-án Sümeg és 30-án Keszthely.

A megye késői felszabadulása azzal a következménnyel járt, hogy a reakciósok és nyilasok jórésze már nem menekült tovább. Még az ország keleti és középső területéről idemenekült reakciós elemek is itt maradtak, az ország felszabadításának idejére különböző hivatalokba és egyéb vezető szervekbe vissza- vagy beszivárogtak és készen álltak a demokratikus fejlődés megakadályozására. Idézzük erre a Veszprém városi nemzeti bizottság egyik kommunista tagját: „Köztudomású dolog, hogy Veszprém vármegye és a város a reakció fészke. Ma az orosz parancsnokkal végigjártuk a várost és megdöbbenve tapasztaltuk, hogy a házak falai nyilas-keresztekkel vannak bemázolva. Az orosz megszállás óta Veszprém város lakossága mintegy 4—5000 emberrel szaporodott. Ezek közül — merem állítani — 1000 ember a régi reakció híve.”⁷

Veszprém város a volt magyarországi klerikális reakció főfészke, hiszen az egyházmegye püspöke Mindszenty József volt, aki a felszabadulás utáni első körlevelében hazánk felszabadulását a tatár, török csapáshoz hasonlította. Második körlevelében pedig így írt: „Muhi, Mohács, Majtény, Világos után nem volt vigasság magyar földön, 1945 sem a vigasság ideje. Annyira nem, mint majdnem a másik 4 fájdalomkorszak együttvéve.”⁸

A fentiekből következik, hogy Veszprém megyében — a dunántúli általános helyzetnek megfelelően — az ország egyéb területeihez, főleg a Tiszántúlhoz viszonyítva, lényegesen rosszabb körülmények között kezdődött el a népi demokratikus átalakulás.

A megyében a NB-ok túlnyomórészt 1945 áprilisában alakultak meg. Elsőnek a megyeszékhelyen, Veszprémben — a kommunista párt kezdeményezésére — április elején. A koalíciós pártok és a szakszervezet is 3—3 taggal képviseltették magukat. Elnökének egy kiscgazdapárti vezetőt választottak meg. Április 23-i ülésén a bizottság a főispán javaslatára 66 főre emeli fel a pártok és szakszervezet képviselőinek számát: „mivel jelenleg a vonatkozlekedés nagyon nehézkes és a hivatalos közlöny csak legminimálisabb számban jelenik meg, így szükséges és fontos, hogy a NB önállóan intézkedjen, annál is inkább, mert nemcsak városi, de megyei kérdések is megoldásra várnak. Éppen erre való tekintettel, hogy a felelősség is több részen oszoljon meg, szükséges a NB taglétszámának felemelése.”⁹

A Veszprém városi NB később, 1945 november 2-án alakult át vármegyei nemzeti bizottsággá.¹⁰

Az NB elnökévé I. L. vármegyei főjegyzőt, a MKP tagját, majd később a SZDP városi elnökét választották. A vármegyei NB megalakulása után ténylegesen irányította, utasította a járási, városi, községi NB-okat.

Az újjászerveződött reakció igyekezett beépülni a NB-okba és ott vezető szerepet betölteni. Veszprém megyében az NB-ok nagy többsége felülről, közigazgatási úton, a főispán, a főjegyzők, a főszolgabírók és a községi jegyzők irányításával alakult meg. Világosan kell látnunk, hogy a régi önkormányzati szervek vezetőinek ez a tevékenysége a reakciós elemeknek a népi szervekbe való beépülésére irányuló taktikájának szerves részét képezte. Balatonfüreden pl. a főszolgabíró a koalíciós pártok részéről 3—3 főt hívott össze 1945 április 20-án a NB megalakítása céljából. Így sikerült elérnie, hogy a NB elnökévé őt, a PDP tagját választották.¹¹ Csak alispáni rendeletre történt egy hónap múlva változás, mivel a főszolgabíró, mint járási vezető nem lehet a NB szavazati jogú tagja. Az új választás eredményeképpen az MKP képviselője lett az elnök.

„Veszprémvarsány körjegyzője 1945 május 24-e körül összehívta az embereket a község házára. Közölte az ottlevőkkel, hogy meg kell alakítani a NB-ot; itt a reakciók leszávarták a demokratákat. Tehát nem a pártok képviselői ülnek a NB-ben, hanem a jegyző által javasolt emberek.”¹² A zirci járás számos községében a veszprémvarsányihoz hasonlóan történt a NB megalakítása.

Legtöbb helyen a nemzeti bizottságok megalakítására népgyűléseken került sor, mint pl. Pápányö-

géren, Nemesszalókon, Vanyolán, Révfülöpön, Marcalgergelyin, Ugodon, Bakonytamásin. A gyűlés összehívása, vezetése azonban mindenütt a községi jegyző, vagy a bíró kezébe került és ezt a lehetőséget felhasználták legtöbb esetben arra is, hogy saját magukat vagy hasonszórú embereket juttassanak be a nemzeti bizottságba. Nemesszalókon pl. a községi bíró vezette le az ülést, a jegyzőkönyv vezetésével egy „vitézt” bíztak meg. Bekerült a bíró, a jegyző és a református lelkész is a NB tagjai közé. Több községben a demokratikus pártok még nem alakultak meg, ezért a NB-ot nem a pártok képviselőiből alakították meg először. Révfülöpön pl. ötös bizottságot választottak meg. Marcalgergelyin egy 12 tagú, Nemesszalókon 11, Bakonytamásin 17 tagú bizottságot hoztak létre.¹³ Így azután a legtöbb nemzeti bizottságot a főispán 1945 május 17-i rendelete értelmében újjá kellett szervezni. A főispán a járási főjegyzőnek írt utasításában a következőkre hívta fel a figyelmet:

„Vármegyei körutam alkalmával sajnálattal tapasztaltam, hogy a NB-ok nincsenek szabályszerűen megalakítva. A községek teljesen tájékozatlanok erre vonatkozólag. Kénytelen vagyok tehát a tárgyban tájékoztatást kiadni, amit szíveskedjenek a községben megalakult pártokkal és a községek vezetőivel haladéktalanul közölni.

A NB minden községben megalakítandó. A NB-ot a Függetlenségi Frontba tömörült öt párt alakítja és tagokat delegálhatnak a községben esetleg működő szakszervezetek. Amennyiben egy községben csak egy párt működne, a NB abból az egyetlen pártból alakul. A demokrácia elveiből folyik azonban, hogy lehetőleg minden párt működési teret kapjon. A pártok a NB-ba — függetlenül taglétszámuktól — egyenlő arányban delegálnak tagokat.

Amennyiben a NB 1—2, vagy több, de nem valamennyi pártból alakulna meg és közben a községben új, a függetlenségi frontba tömörült pártok egyike megalakulna, ez a párt is delegálhat, sőt delegálni köteles egyenlő számú tagokat a bizottságba.”¹⁴

A fent idézett főispáni utasítás alapján a járási főjegyzők durván beavatkoztak az NB-ok ügyeibe. A pápai járás főjegyzői hivatala az ugodi NB-nak a következő utasítást adta: „A NB újjáválasztását elrendelem és a választás napjául f. hó 5-nek délelőtt 8 óráját tűzöm ki...”¹⁵

Sokkal ritkábban fordult elő, hogy a kommunista párt helyi szervezetének javaslatára hívták össze a NB alakuló ülését. Erre Nyárádon találtunk példát,

ahol közfelkiáltással a MKP és a FKDP tagjaiból választották meg a község választói a NB-ot. Elnöke a MKP képviselője lett.¹⁶ A kommunista párt beavatkozására volt szükség pl. Felsőörsön ahhoz, hogy a NB-ot meg lehessen alakítani. Itt a „...reakció főszékhelye a préposti lak... onnan kiinduló küldöncökkel hajtják végre a demokratikus rendelkezések szabotálását.”¹⁷

A NB-ok összetételét vizsgálva rendkívül változatos képet kapunk. A koalíció jellegéből adódóan a kommunisták mellett a becsületes, demokratikusan gondolkodó agrárproletárokat, szegényparaszto-
kat, középparaszto-
kat, kisparaszto-
kat, a szociáldemokrata párt bal- és jobboldalának képviselőit, de a reakciós erők legkülönbözőbb képviselőit is megtaláljuk a bizottságokban. Azt megállapíthatjuk, hogy a NB-i tagok nagy többsége a demokratikus átalakulást ószintén óhajtó és ezért cselekedni is kész, a hatalomból a Horthy-rendszerben kirekesztett, az állami ügyek intézésében még járattal dolgozó elemekből kerültek ki. Pl. Marcalgergelyiben a NB 12 tagjából 9-en mezőgazdasági munkások, kis- és törpebirtokosok, egy kisiparos és velük szemben egy kulák és a lelkész foglalt helyet.¹⁸ Ez az összetétel adja meg az általános megyei képet is.

Számos helyen, ahol a kommunista párt erős volt, ott a kommunista politika valósult meg. Ellenkező, legszélsőségesebb eset a pápai NB példája, ahol a hírhedt reakciós kisgazdapárti politikus, Sulyok Dezső volt az első hónapokban a NB elnöke.¹⁹ Szélsőséges eset a palóznaki példa is, ahol nyilaspárti tagok is helyet foglaltak a NB-ban.²⁰

A zirci NB elnöke H. F., a járási SZPD titkár, akit a következő eset is jól jellemez: „...meg akarta alakítani az SZPD-t Lókút községben. Ellenben erre más ember nem volt, mint a megmaradt volksbundisták és volt SS katonák, akiket a Salgótarjáni Vasbánya felmentett, vagy más körülmények között őket a kitelepítés alól mentesítettek... H. F. Lókút községben állandóan az ottani telepések ellen és a kommunisták ellen lázítja a községben levő volksbundosokat, hogy ilyen módon nyerje meg az ő céljainak.”²¹

A keszthelyi NB-ba a kisgazdapárt egy „vitéz”-t küldött be.²² Egyedi esetként érdemes megjegyezni, hogy a taktácsi NB-nak pártönkívüli elnöke volt.²³ Sokszor igen komoly harcot kellett folytatni a kommunistáknak és a mellettük álló haladó gondolkodású embereknek, hogy az elnöki posztra ne a reakció szószólója kerüljön, vagy hogy egyáltalán a NB-ba ne kerüljenek be az elmúlt rendszerben

reakciós magatartást tanúsító személyek. Többször, e harcok közben, kisebbségbe is kerültek. A balatonalmádi NB-ban 8:7 arányban a FKP és PDP jelöltje került az elnöki tisztségbe a MKP és a SZDP jelöljével szemben.²⁴

A hajmáskéri NB leszavazta a MKP képviselőjének javaslatát, hogy a FKP által javasolt 2 reakciós delegátus ne kerülhessen be a NB-ba.²⁵ A reakció taktikájához hozzátartozott az is, hogy a NB kommunista vezetőjét megrágalmazta. Ezt tették pl. a várpalotai NB titkárával szemben.²⁶

Több esetben kellett a megyei NB-nak feloszlatni és újjászerveztetni a helyi NB-ot, mivel a pártok nem egyforma arányban voltak a bizottságokban képviselve. Pl. a fűzfőgyártelepi, a balatonfűzfői és a balatoncsicsói NB-ot, mivel az első esetben a NPP-nak, két utóbbi helyen a FKP-nak volt több képviselője a NB-okban, mint ahogy ezt a törvényes rendelet meghatározta.²⁷

Adáz harc bontakozott ki 1946 áprilisában a kisgazdapárt által vezetett reakciós Parasztszövetség NB-i képviselője körül. A kommunista pártnak sikerült ezt a burzsoá támadást leszerelni. A MKP megyei választmányi ülése 1946 április 11-én kifejezte a párt álláspontját ebben a fontos kérdésben: „Meg kell mondanunk, hogy a Parasztszövetségnek nincs joga a képviselőtestületbe delegálni, csak a szakszervezeteknek. Nem szabad engednünk azt sem, hogy a NB-ba és a képviselőtestületbe a papok és jegyzők bekerüljenek. Arra kell törekednünk, hogy minden egyes községben meg legyenek alakulva a demokratikus pártok, mert így elejét vesszük annak, hogy a képviselőtestületbe, vagy a NB-ba nem kívánatos elemek kerüljenek.”²⁸

A Magyar Parasztszövetség Országos Központja levélben tiltakozik, hogy a mezőszentgyörgyi NB küldötteiket nem hajlandó befogadni. A községi NB azonban 1946 június 4-i ülésén a Parasztszövetség kérelmét 12 szavazattal 3 ellenében ismét elutasítja.²⁹ A bakonyszentlászlói NB-ba egyidőre befurakodott a Parasztszövetség, sőt egyik tagja még az alelnöki tisztséget is elfoglalta, azonban a MKP járási titkárának közbelépésére 1946 május 4-én eltávolították a Parasztszövetség képviselőit a NB tagjai sorából.

Ugyanakkor a szakszervezetek képviselői jogát fel akarta számolni a reakció. A főszolgabíró a balatonalmádi községi jegyzőnek írt levelében kategorikusan kijelentette: a NB-ban a „szakszervezetek helyi szervezete nem vehet részt, mert a 14/1945. sz. rendelet hatályba lépésének idején, 1945 január 4.

napján képviselve nem volt.³⁰ Ősiben a FÉKOSZ-t nem akarták a kiscigádák befogadni a NB-ba. A kommunista pártnak kellett itt is erélyesen sikrásszállni a FÉKOSZ képviselője mellett.³¹ Bakony-szentlászlón a megyei NB átiratára volt szükség, hogy az UFOSZ képviseltesse magát a NB-ban.³²

III.

A megye felszabadulása után sürgető feladattá vált a demokratikus átalakulás védelme, a megye közbiztonságának helyreállítása, hiszen a háborús események következtében rendkívül labilissá vált a közbiztonság. A NB-ok nem vártak semmilyen felsőbb utasításra. A Veszprém városi NB már 1945 április 13-án elhatározta, hogy mivel éjjel-nappal szolgálatban vannak a rendőrök és pihenésre alig jut idejük, „a rendőrlegénység létszámát, tekintettel annak feltétlen szükségességére, 20 segédrendőrrel kiegészíti, ill. emeli fel.”³³ Egy héttel később rendőri büntetőbírószágot állított fel a NB. Ezt az intézkedését a következőkkel indokolta a bizottság: „Szükséges a rendőri büntetőbírószágot felállítása, mert a városban a fosztogatás oly mértékűt ölt, hogy amennyiben néhány szigorú ítélet nem lesz hozva, úgy az egyébkénti rend fenntartható nem lesz.”³⁴ A belügyminiszter küldötte csak 1945 április 23-án érkezett meg Veszprémbe a rendőrség megszervezése céljából.³⁵

A NB tehát gondoskodott arról, hogy a belső rend fenntartására létrehozott fegyveres erő a dolgozó tömegek érdekeit képviselje. A NB-ok láttak hozzá a községekben is a fegyveres karhatalom megszervezéséhez. 1945 április 17-én a pápanyögéri és vanyolai NB egyhangú határozattal a karhatalmi szolgálat megszervezését kimondta és annak ellátására 8–8 személyt jelölt ki.³⁶ A balatonfüredi NB a rendőrpáncsnokot beszámoltatta a rendőrség állapotáról. Az állami rendőrség mellé polgári rendőrséget is szervezett és kijelölte páncsnokát.³⁷

A NB-ok utasításokkal látták el a rendőrséget. A mezőszentgyörgyi NB 1945 május 13-án hozott határozata alapján részletes utasítást adott a rendőrpáncsnoknak a rendőrség megszervezésének módjára és egyben meghatározta a községi rendőrség teendőit:

„1. Rendezzen be a községházán egy külön szobát... A szolgálatot úgy szervezze meg, hogy az őrszobán egy rendőr minden időpontban található legyen.

2. Kísérje figyelemmel az előljáróság és az NB dobolás, vagy más módon közzétett intézkedéseit és a végrehajtását külön felhívás bevarása nélkül biztosítsa. Szükség esetén az ellenállók tartóztatása le, az esetről vegyen fel jegyzőkönyvet és azt terjessze a NB elé.
3. Ellenőriztesse a község lakosságát mind politikai, mind közrendi szempontból és a rend biztosítására azonnal intézkedjen. Munkásságáról a NB minden vasárnap d. u. 3 órakor tartandó ülésen tegyen jelentést.”³⁸

A NB-ok felügyeleti és ellenőrzési jogot formáltak a rendőrség tevékenysége felett. A nemesszázlói NB választotta ki a községben a hivatásos rendőröket, kiegészítő rendőri szolgálatra 20 főt ajánlott meg.³⁹

A NB-ok közigazgatási szerepének megszüntetésével egyes bizottságok elfogadták a kormányrendeletet és ennek megfelelően mint politikai szervek a képviselőtestületnek javaslatot tettek, mint pl. a rendőrség létszámának felemelésére Gyenesdiáson, azonban ez nem volt általános. „A tapolcai NB még 1945 októberében is maga választja a rendőrpáncsnokot és a politikai osztály vezetőjét. Mindkét állásra kommunistát jelöl.”⁴⁰ Sőt még 1946-ban, de 1947-ben is esetenként a NB intézkedett a közigazgatás hatáskörébe tartozó kérdésekben. A bakony-szentlászlói NB a községben nagyon elharapózott lopások miatt elrendelte, hogy a határban este 10 órától reggel 4 óráig senki sem tartózkodjék, akit pedig kint érnek, azt igazoltassák. Egyben intézkedett a NB arról is, hogy az éjjeliőrök ellenőrzését a NB tagok felváltva végezzék.⁴¹ 1947-ben még előfordul olyan eset is, pl. Balatonalmádiban, hogy a község előljárósága fordul kérelemmel a NB-hoz, hogy járuljon hozzá ahhoz, hogy az 50 éven aluli férfilakosságot átmenetileg a rendőrség mellé karhatalmi szolgálatra oszthassák be, amíg a leromlott közbiztonsági állapotok meg nem javulnak.⁴²

A Minisztertanács 1945 áprilisában feloszlatta a csendőrséget. A NB-ok a rendőrség szervezése során a fenti rendeletet összetételüknek megfelelően alkalmazták. 1945 május végén pl. a pápanyögéri NB 1, a vanyolai NB 3 csendőrt váltott le a községi karhatalmi szolgálatból és helyettük más személyeket választottak meg.⁴³

Kiemelkedő, történelmi jelentőségű tevékenységet végeztek a NB-ok a közellátás megszervezésében, a lakosságnak lisztel, kenyérrrel, zsírral, tejjel, cukorral, sóval stb. ellátásában, az ellátatlanokról való gondoskodás terén. Intézkedéseikben érvényesült a

szociális szempontok előtérbe helyezése. Nem riadtak meg sokszor a radikális, forradalmi megoldásoktól sem, ha a helyzet úgy kívánta. A rendkívül súlyos közellátási helyzetben a munka végzésének ez volt a legalapvetőbb feltétele.

A kommunista párt volt a kezdeményező a megye székhelyén a város katasztrófális közellátási helyzetének megjavítására tett erőfeszítésekben. Küldöttséget irányítottak a Közellátási Minisztériumba, hogy segítséget kérjenek. A megoldást nehezítette a megye reakciós kizsákmányozó főispánja, aki akadályozta a készletek közellátás céljaira való felhasználását. Csak a kommunista és más haladó gondolkodású bizottsági tagok nyomására tett ígéretet többhónapos huzavona után a felesleges gabonakészletek és az olaj kiutalására. Ezt követően rövidesen le is mondott, mert az elkeseredett emberek őt tették felelőssé a közellátás rossz helyzetéért.⁴⁴ Sok segítséget kapott Veszprém a szovjet városparancsnokságtól. „A közellátás javítására lisztet és más élelmiszert bocsátottak rendelkezésre. Az ő segítségével hozták létre a Hungária étteremben a népkonyhát, ahol meleg ételt kaptak a dolgozók. Gépkocsit biztosítottak a szükséges élelem beszerzésére s kezdetben a kenyérellátást a katonai sütőüzem szolgáltatta.”⁴⁵ A magyar katonaság 20 kocsit és egy tehérgépkocsit adott segítségül az élelmiszer szállításhoz. A megyei NB élelmiszerjegyre ad különböző élelmiszereket, sőt felvetődött az a javaslat is a kommunista bizottsági titkár részéről, hogy élelmiszerjegyeket csak az kaphasson, aki közmunka teljesítési kötelezettségének eleget tett. A javaslat azonban nem kerülhetett megvalósításra, ugyanis „ezt a megszorítást alkalmazni nem lehet, mivel a közmunka bevezetését intéző bizottságnak a teljesített közmunkát igazolni nincs módjában.”⁴⁶ A megyei NB raktárából sokcsaládosok számára különböző élelmiszereket utal ki, a gyermekmenhely és kórház gyermekosztálya részére cukor kiutalását engedélyezi, kisgyermekes anyáknak személyenként 20—20 dkg cukrot juttat.⁴⁷

Szinte ahány NB, annyi jobbnál-jobb megoldási mód a súlyos ellátási gondok enyhítésére. A balatonfűzfői NB elnöke, aki a kommunista pártszervezetnek is vezetője egy személyben, nagyon leleményes utat választott a közlelemzés, a nincstelenség támogatására. A rendelkezésre álló barakkanyagok árát a lakosság, a község gyári munkásainak zsebéhez szabták. A befolyt összegből gondoskodtak a község élelmezéséről. Ebből fizették a rendőrséget is. A teljesen nincstelenség támogatására tetemes

összeget fordítottak. Az iskolába sok mezitlábos gyerek járt. Az elnök javaslatára mozgalmat indítottak 32 pár gyermeklábbeli készítésére. A gyártelepi asztalosműhelyben készítették el a fatalpakat, biztosították a szükséges posztót és bőrt is.⁴⁸

Az ellátatlanokról való gondoskodás problémája egész 1945 év folyamán végigkísérte a nemzeti bizottságok tevékenységét. Nemesszalókon a nemzeti bizottság havi 15 kg kenyérgabona fejadagot biztosított az ellátatlanok számára, s minden családnak egy köbméter fát adott a hercegi erdőről.⁴⁹ Gyenesdiáson a NB utasította a jegyzőt (1945 augusztus 5-én), hogy az ellátatlanok részére vaját utaljon ki. A bizottság intézkedett a só beszerzéséről is a község lakosai részére. A NB a balatonyöröki malomból 770 kg korpát vett át és az ellátatlan igénylők között 3 pengős maximális áron kiosztotta. A téli tüzelő ügyében két NB-i tagot bízott meg, hogy a járás főjegyzőjénél az ellátatlanok és azok családtagjai részére a szükséges fa kiutalását sürgessék meg.⁵⁰ A balatonfüredi járási NB a járás részére kiutalt fát a legfontosabb helyekre, illetve a legrászorultabbaknak juttatta: a szülőotthon részére, 3 péknek és a szegényeknek is adott egy-egy köbméter fát.⁵¹

Gyakran szívós küzdelmet kellett folytatni a NB-oknak a közellátást akadályozó személyekkel. Keszthely faellátása pl. 1945—46-ban is gondot okozott, mert az erdőgazdaság többször akadályozta a kitermelt fa utáni részesedés elszállítását.⁵² A só kiszolgáltatással kapcsolatos visszaélések kivizsgálására utasította a NB a rendőrséget Balatonfüreden.⁵³ Ugyanennek a bizottságnak érelyes intézkedéseket kellett hozni a járás gabonaellátása érdekében. A malomtulajdonosokat kötelezték, hogy a közellátás céljaira vásárolt gabona árát fizessék ki, mivel a község pénzzel nem rendelkezett. Megígérték, hogy később az összeget nevezettek részére megtérítik. A pék fa hiányában nem tudott sütni, ezért a NB felkérte a rendőrkapitányt, hogy karhatalom igénybevitelével egy malomtulajdonostól — aki előzőleg a fa kiszolgáltatását megtagadta — a tüzelőt szállíttassa el.⁵⁴

A tejellátás biztosítása során is a szociális szempontokat vették figyelembe a NB-ok. A csopaki NB pl. úgy döntött, hogy elsősorban a terhesanyák és a csecsemők kaphassanak tejet, mivel a község tejállománya nagyon megcsappant. A terhesanya 3 hónap után fél liter, a csecsemő 2 éves korig 1 liter, ezentúl a gyermek 10 éves korig napi fél liter tejet kapott.⁵⁵ A keszthelyi NB érelyes rendszabályokra

kényszerült, mert „jegyre nincs tej és nincs vaj, szabadforgalomban pedig mindenki vehet annyit, amennyi jól esik. A NB felszólította a tejüzem központját, hogy haladéktalanul cserélje ki a keszthelyi fiók egész személyzetét, mert működésükkel nincs megelégedve és különösen a vezető iránt bizalmatlan. A NB elhatározta azt is, hogy a vaját és lehetőleg a tejet egy üzlethelyiségben, benn a városban fogja árusítani, mert egyes kereskedőkkel a NB nincs megelégedve.”⁵⁶

A zsirhiány különösen nagy gondot jelentett. Ezért több bizottság az állatállomány megvédése és a beszolgáltatásra kerülő zsírmennyiség biztosítása érdekében hozott határozatot. A Veszprém városi NB kimondta, hogy „írják össze az anyasertéseket, nehogy előforduljon, hogy anyasertéseket levágjanak.”⁵⁷ A balatonfűzfői NB arra hívta fel az előjáróság figyelmét, hogy a legsürgősebben hívja össze a sertéstulajdonosokat. „Figyelmeztessen mindenkit, hogy sertést csakis az előjáróság engedélyével lehet levágni. A levágandó sertések utáni beszolgáltatandó zsírmennyiséget a község ne engedje ki, hanem fordítsa az ellátatlanok részére. Bár csekély mennyiség fog jutni a nincsteleneknek, de reméljük, hogy elegendő lesz ahhoz, hogy a legnehezebb időköt át tudjuk vészelni.”⁵⁸ A csopaki NB a hűselltátás megkönnyítése céljából javasolta a húsjegyek kiadását, 4 fagú családra 1 kg húst számítva.⁵⁹ A balatonfűzfői NB a lovak takarmányozásának igen leleményes módját találta meg. Egy Németországba menekült tanító lakásán a NB néhány mázsa kukoricát talált. Nem hagyta veszendőbe menni, hanem ezt a mennyiséget a köztért dolgozó fuvarosok között osztotta szét.⁶⁰

A MKP balatonfüredi szervezete megtudta, hogy Zánka községben a Futura bizományosnál 24 mázsa olajmag van tárolva, amelyből — tekintettel a járás szűkös zsírellátására — étolajat lehetne sajtolni. A kommunista párt képviselője ezt a javaslatát a NB-i ülésen beterjesztette és egyben közölte, hogy a fűzfői gyártelepen ezt a magot kisajtolnák. 1 mázsa olajmagból 12 kg olajat, valamint 25 kg olajpogácsát kapnának. A javaslatot a NB magáévá tette és úgy határozott, hogy az olajmagot kisajtolás céljából átküldi Fűzfőre.⁶¹

A NB-ok indították el a Nemzeti Segély, a felzabadosulás utáni első segítő tömegszervezet működését. A Nemzeti Segély Szervező Bizottsága még 1945 január 31-én felhívást közölt a helyi Nemzeti Segély Bizottságok megalakítására, a gyűjtés azonnal megindítására.

A Veszprém városi NB nem sokkal megalakulása után megkezdte a Nemzeti Segélyakció szervezését. A segélyakciónak a városban és a megyében történő lebonyolítására előkészítő bizottságot hozott létre. A NPP egyik bizottsági tagjának javaslatára gyűjtési akciók rendezését határozta el a bizottság, miután megvitatta és elfogadta a segélyakció munkája elindításának tervét.⁶² A szervezést az utca-körzeti megbízottak útján végezték a NB-ok. A megajánlás szerint 1945 június elejére 4000 P-je lett a NB-nak és 1 mázsa burgonyája.⁶³

A megyei NB titkára részletekre kiterjedő levélben fordult a pártok, a szakszervezet, az egyházak és egyesületek vezetőihez a NS lebonyolítása ügyében: „Létesítendő egy kb. 10—12 tagú »ügyvezető elnökség«, melyben az összes pártok, demokratikus nők, ifjak, egyházak és szakszervezeti tanácsok egy-egy küldöttje vesz részt...”

Az ügyvezető elnökség kebeléből egy szűkebbkörű ügyvezető titkárságot küld ki, mely 3—5 tagból áll. Ebben olyanok vennének részt, akik egész napi munkaerejüket a segélyügy intézésére fordítják. Ezek javadalmazást kapnak.

Haladéktalanul meg kell kezdeni a tagoknak tömeges gyűjtését... Három csoportba osztott tagok vannak. Rendes tag 2—5 pengőig terjedő díjat, pártoló tag 10—12 pengőig terjedő díjat, tiszteleti tag 100 pengő felett való tagdíjat fizet... intézmények, gyárak beszerzése elengedhetetlen. Mozinál budapesti mintára százalék számítandó a jegy árához a segélyalap javára.

Kívánatos pedagógusoktól, demokratikus szervezetektől munkateljesítmény alakjában segítséget kérni.”⁶⁴ A NB titkársága a veszprémi NB részére átutalta a megszűnt Légtalmi Liga csekk számla kivonatán feltüntetett 2047,50 pengőt. A NB a városi éhező gyermekek és a teljesen magukra hagyott szegény gondozottak megsegítése érdekében az összes üzemek és hivatalok vezetőihez fordult: „A következő szavunk nem a rendelet, hanem emberséges érzésünknek a legnagyobb nehézségek közepette is segíteni tudó szeretetnek a parancsa. Az a kérésünk, hogy a havi fizetéseknek — amíg a városnak nem lesz módjában esetleg állami úton más megoldást találni — egy-két százalékát rendszeresen felajánlani és együttes íven vezetve befizetni szíveskedjenek.”⁶⁵

Később a viszonyok lassú javulása után, amikor a Nemzeti Segély teljesen kiépült, a gyermeknyaralattási akciók lebonyolításával foglalkozhatott, nagy támogatást nyújtott a hazatérő foglyoknak, segített

az üzemi étkeztetések szervezésében, az árvák és özvegyek gondjain. A NB-ok ekkor sem hanyagolták el a NS ügyeivel való törődést. A városi NB pl. határozatában jelentette ki: „A hadigondozottak ellátását különös gondjának tartja s e végett felkéri a községi elöljáróságot, hogy a lehetőség keretein belül az ilyen hadigondozottak segélyezését mozdítsa elő.”⁶⁶

A NS 1947 áprilisában megtartott kongresszusa az akció célját és további feladatát az intézményes szociálpolitika kiegészítésében szabta meg. 1948-ban beleolvadt a Magyar Vöröskereszt szervezetébe. 1947—48-ban már alig-alig van kapcsolata a NB-oknak a NS-el. Ez összefügg a segélyakció teljes kiépülésével, másrészt a NB-ok elsorvadásával.

A német fasiszták értelmetlen ellentámadási kísérlete következtében a megye sokat szenvedett a hadműveletektől. Veszprém város szenvedte a legtöbb árt. A 3000 házból a hadművelet után 844 maradt többé-kevésbé épségben, tehát az épületek majdnem 75 százaléka elpusztult, vagy súlyosan megsérült.⁶⁷

Hatalmas erőfeszítéseket kellett tenni, hogy az élet valamelyest is normális körülmények között indulhasson meg. Ebből a nagy újjáépítő munkából derekasan kivették részüket a NB-ok is. A tényleges újjáépítő munka megkezdéséig mintegy 10 000 kocsi törmeléket kellett kihordani a városból. Különösen megfeszített munkát végeztek a villanszerelők, akiknek naponta 15—20 km-t kellett gyalogni. Április 17-én már a villanyvilágítást is helyreállították. Április végén a város kommunista polgármestere megállapította: „Van vizünk, van villanyunk, a város tiszta.”

Az újjáépítés, a romos épületek rendbehozása érdekében a NB-ok fontos tettekre szánták magukat. A veszprémi városi NB az egyik nyilas kőműves raktárának építési anyagkészletét foglalta le. A lefoglalt építési anyagokat a városban szükséges helyreállítási munkákhoz használták fel. Röviddel azután határozatban utasítja a bizottság a polgármestert, „...dobszó útján tegye közhírré, hogy a sérült épületekről a tetőfedőanyagokat stb. önkényesen elszállítani, különbeni szigorú büntetés terhe mellett tilos. A NB a háztulajdonosok részéről felferült aggályok és viták elkerülése végett Radnai János ácsmester, Pintér Károly és Szöllősy Mihály kőművesmesterekből álló bizottságot küld ki, akiknek kötelességük lesz tárgyilagos helyszíni szemle után megállapítani, hogy melyek azok a súlyosan megrongálódott épületek, ahonnan tetőfedésnél fel-

használható anyagok elszállíthatók.”⁶⁸ A város középületeinek javításához a veszprémi repülőtéren található barakkfát, eternitet és egyéb anyagokat is lefoglalta a megyei NB.⁶⁹

Hasonlóan cselekedett nem egy községi NB is. A balatonsicsói NB hét személynél foglalt le épületeket, téglát a községi bomba- és tűzkárosultak cserép- és építőanyag biztosítására. Ezeket a bizottság behívatta és tudomásukra adta a határozatot, hogy a cserép és téglá esetleges elrejtése súlyos büntetőjogi felelősségrevonással fog járni, „... az igénybevétel csak kölcsönképpen történik, és akik kapják, kötelezvényvel kötelezik magukat arra hogy az elvitt cserépmennyiséget amikor a helyzet addig javul rögtön megveszik és a kölcsönadónak az elvívás helyére visszazsállítják.”⁷⁰ A révfülöpi NB úgy határozott, hogy azokról az épületekről, amelyeknek semmiféle jelentősége nincs, ill. haszna most nincs, a tetőcserepet leszedeti és azt a javítást igénylő lakóházak tetőzetének kijavítására használja fel.⁷¹ A háborúban megkárosult magánszemélyeken is sokszor segítettek a NB-ok. A megyei NB felhívta a meneshelyi NB figyelmét arra, hogy egy bombakárosult cipésznek a községben rendelkezésére álló tetőcserepből 1500 db-ot a legsürgősebben utaljon ki.⁷² Gyenesdiáson ingyen nádut utalt ki a NB a tűzoltószertár helyreállítására és egy magánszemélynek is.⁷³ Egy magános nő légnomást következtében megrongált házának rendbehozásához nyilas iparosokat kívánt a bizottság kötelezni Balatonfüreden.⁷⁴ A keszthelyi NB a megrongálódott egyik templom helyreállításához is hozzájárult anyagi segítséggel.⁷⁵

A bakonytamási NB egyhangú határozatával kimondja, hogy egy háborús tűzkárosult részére H. J. Kossuth Lajos utcai gazdálkodónak az általa nem használt lakóházát és helyiségeit lakás céljára kijelöli és igénybe veszi. A megyei NB titkársága egy lakás nélküli család elhelyezésére szólítja fel a lakáshivatalt. A gyenesdiási népi szerv a községben levő üres és lakatlan villák soronkívüli összeírását és a bennük levő ingóságok leltározását rendeli el és elhatározza, hogy minden ilyen villába egy-egy családot kell elhelyezni, akik anyagi és erkölcsi felelősséggel fognak tartozni azért, hogy a leltárba felvett ingóságok ugyanolyan állapotát megőrzik. E munkák elvégzésére kiküldött két nemzeti bizottsági tag egy hét múlva jelentést tesz és a NB tíz lefoglalt villát utal ki. A Veszprém megyei NB pedig az elhagyott lakásokban található bútorokat leltározattta fel, hogy a kibombázott, bútor nélkül

maradt szegény lakosság rendelkezésére bocsát-hassa.⁷⁶

A romeltakarítást, az újjáépítést egyedül a közmunkarendszer bevezetésével lehetett csak sikeresen elvégezni. Veszprém, a megyeszékhely romokban hevert. A NB ezért úgy határozott, hogy amíg a város utcái teljesen rendben és tiszták nem lesznek, addig hetenként három napi közmunkát állapít meg. A NB felhívta a polgármestert, „utasítsa a mérnöki hivatalt, hogy a munkálatokat ellenőrizze és a tisztaságra állandóan ügyeljen, mert amennyiben mulasztást észlelne, úgy a mulasztó tisztviselő ellen fegyelmi eljárást indít.”⁷⁷ 1945 május 4-én fontos határozatokat hozott. Kimondta a NB, hogy a közmunkát folyó évi május hó 8-tól kezdődőleg elvben fizeti, a béreket azonban a valóságban akkor fogja fizetni, amikor a bérek az arra illetékesek által meg lesznek végleg állapítva. „... A munkadíjak fedezéséhez szükséges összeget részben a háztulajdonostól beszerzendő térítési díjakból, részben pedig a minisztériumtól kérendő 1 000 000 P segélyből fogja fizetni.” A NB hozzájárult ahhoz, hogy azok, akik közmunkát természetben leszolgálni nem tudnak, vagy nem akarnak, készpénz fizetés mellett azt megválthatják. Ennek megfelelően a közmunka váltásdíját férfiaknál napi 30 P, nőknél pedig napi 20 P-ben állapította meg. Július 22-én minden részletre kiterjedő határozatot hozott a közmunkaváltásdíj felemeléséről és megállapította a közalkalmazottak, magánalkalmazottak, kereskedők, iparosok és a piaci árusok közmunkaváltásdíját is.⁷⁸

Aki kötelezettségét munkában teljesíti, a Köz-munka Hivatalnál „munkaigazolvány”-t kap, melybe esetenként a napi 8 órai munka teljesítése után a hivatal az igazolást beírja. Az igazolvány a körzetvezetőnek felmutatandó, aki azt elismerni köteles.

A községi NB-ok havi 1 napban állapították meg a kötelező közmunkára történő igénybevételt. Egyben munkaügyi, vagy közmunkaügyi bizottságokat bíztak meg a munkák szervezésével és lebonyolításával. A közmunkára kötelezettség férfiaknál 16—60, nőknél 16—40 éves korig tartott. A balatonalmádi NB kimondja, hogy nőket csak kimondottan női munkára szabad igénybe venni.⁷⁹ A keszthelyi NB hangsúlyozza, hogy robotmunkára mindenki kivétel nélkül kötelezhető. A közmunka alól csak a NB adhatott felmentést.⁸⁰ Szigorú rendszabályokat helyeznek kilátásba azoknak, akik a reájuk eső munkakötelezettségét nem végzik el: „Aki a közmunkának nem tesz eleget, rendőrségi eljárásra ad-

ják át”, határozta el a NB-ok többsége, hasonlóan, mint azt a mezőszentgyörgyi szervezet tette.⁸¹

Voltak azonban, akik a rendelkezéseknek nem tettek eleget. Révfülöpön a kommunista párti nemzeti bizottsági tag javaslatára a bizottság utasította az alelnököt, hogy az imrédysta pártigazgató ellen azért a feljelentést a bizottság nevében tegye meg.⁸²

A NB-ok, elsősorban a megyei NB első ténykedései között fontos egészségvédelmi intézkedések is szerepeltek. A megyei NB két orvost megbízott a falvak egészségügyi állapotának és az ottani OTI ügymenet megszervezésével és ellenőrzésével. Egyben felkérte ezeket az orvosokat, hogy „vidéki körútjukkal kapcsolatban kutassák fel az esetleg rendelkezésre álló gyógyszer- és kötszerkészleteket, azokat foglalják le és gondoskodjanak térítés ellenében Veszprémbe szállításáról. Egy gyógyszerészt megbízott, hogy lépjen érintkezésbe a fűzfői gyárban levő laboratóriummal gyógyszerek beszerzése ügyében.” A megyei NB egy későbbi ülésén gondoskodott a városi kórház gyermekosztályának elhelyezéséről. Ezekkel az intézkedésekkel sikerült a tifusz és egyéb járványveszélyt megakadályozni.⁸³

A NB-ok nemcsak az első legnehezebb hónapokban, hanem később is rendszeresen foglalkoztak egészségvédelmi kérdésekkel. A kezdeményező szinte minden esetben a kommunista párt volt. 1946 nyarán pl. súlyos teherterhelként jelentkezett a veszprémi dolgozókra a tifuszoltás. A város lakosságát — a tifuszveszély miatt — be kellett oltani, de az oltás árát olyan magasan szabták meg, hogy azt a dolgozók nem tudták megfizetni. Ezt a problémát egy kommunista tag indítványa alapján kívánták megoldani. „... A NB írjon át az OTI-nak, hogy az oltások költségét fedezze. Az OTI-nak érdeke, hogy a járványt megelőzze, mert ha már betegséget kell gyógyítani, az aránytalanul többé kerül.” Szintén kommunista javaslatra határozta el a NB, hogy a kórház újjáépítése javára széleskörű gyűjtést indít. Az elszaporodott népbetegségek továbbterjedésének megakadályozására a MKP képviselője felvilágosító előadások tartását, egészségügyi hét rendezését javasolta, továbbá azt, hogy a NB az orvosszakszervezetet kérje fel arra, hogy az egészségügyi héten 1—2 órát díjtalanul álljanak a rászoruló betegek rendelkezésére.⁸⁴

A NB-ok voltak a kezdeményezői a tanítás megkezdésének az iskolában. Ez az akkori helyzetben nagy feladatot jelentett, hiszen számos iskolaépület elpusztult, vagy megrongálódott, a felszerelés és a bűtorzat egy része is elveszett. A tüzelőhiány szín-

tán akadályt jelentett. Nem kis gondot okozott az is, hogy a pedagógusok egy része eltávozott a községekből és a városokból. A veszprémi NB határozatot hozott arra, hogy 1945 április 23-án a város összes iskolájában meg kell kezdeni a tanítást.⁸⁵

Később közigazgatási úton a járási főszolgabírák fordulnak a NB-okhoz, hogy az iskolák megnyitására a szükséges intézkedéseket tegyék meg, azonban többnyire akkorra már a NB-ok és az előljáróságok intézkedésére a tanítás megkezdődött.

A Veszprém városi NB az iskolák beindítására hozott intézkedésével egyidejűleg átképző tanfolyamot indított be a tanerők demokratikus szellemben való képzésére. Az átképző tanfolyamok megszervezésére a megye egész területén sor került. A NB-ok az eltávozott tanítók helyettesítését is megoldották. A bakonytamási NB pl. egy Bácskából jött tanítónóvel helyettesítette a községből eltávozott tanítót.⁸⁶

A tavaszi mezőgazdasági munkák sikeres elvégzésén múltott, hogy a szinte katasztrófálisan rossz közellátási viszonyok ne ismétlődjenek meg. A MKP a NB-ok elé fontos feladatot tűzött ki e téren. Révai József a debreceni Néplap hasábjain 1945 januárjában ismerteti a párt álláspontját: „A tavaszi mezőgazdasági munkák elvégzése is létkérdés az országra nézve. A kormány dolga, hogy utasításokkal, rendeletekkel, gazdasági és közigazgatási rendszabályokkal mozdítsa elő ennek a feladatnak a megoldását. De utasításokon és rendeleteken túl a népet is meg kell győzni, fel kell lelkesíteni, egyszerűen: politikai eszközökkel kell mozgósítani a maga és az ország iránti kötelességének teljesítésére. Ki fogja ezt a munkát elvégezni, ha nem a NB-ok?”⁸⁷

Valóban, Veszprém megyében is érdemeket szereztek a NB-ok a mezőgazdasági munkák beindításában. Ők alakították meg a termelési bizottságokat és azzal a feladattal bízták meg őket, hogy gondoskodjanak a termelés megindításáról. A termelési bizottságokban a NB-ok közvetlenül is képviseltették magukat. Ha úgy látták, hogy a termelési bizottságok tagjai teendőiket nem látják el megfelelően, újjá is szervezték. Legfőbb teendőjük volt a mezőgazdasági munkák végzéséhez a feltételeket biztosítani. Ezért fogatokat, traktorokat foglaltak le, hoztattak rendbe, biztosították az üzemanyagot, a vetőmagot. A köz javára érélyes intézkedéseket hoztak a konjunkturális helyzetet kihasználni akaró géptulajdonosok ellen.

A kommunista vezetés alatt álló mezőszentgyör-

gyi NB igénybe vette a községi traktortulajdonos traktorát a tavaszi munkák végzésére, az addig megállapított díjazás szerint. Kezelőjét ugyancsak a traktor mellé munkaszolgálatra beosztotta. Egyben kilátásba helyezte: „...amennyiben ellenszegül, traktorát elkobozzuk, Ön ellen pedig büntető eljárást teszünk folyamatba.” A balatonfüredi járásban 15 traktor állt rendelkezésre, azonban hajtóanyag nem volt. Ezért a járási NB a megyei NB-hoz fordult: „...szíveskedjék bennünket értesíteni, módjában volna-e a fenti traktorok részére üzemanyagot biztosítani, mivel értesülésünk van arról, hogy más bizottságokat hasonló kérelem esetén kiegészítette.” Majd később felszólított egy volt nyilas traktortulajdonost, hogy „a traktort 3 nap alatt javíttassa meg, azt használható állapotban bocsássa az akali földig. biz. rendelkezésére. Amennyiben ez nem történne meg, az akali földigénylő bizottság vegye azt át, saját költségén javíttassa meg és a javítási költséget a traktor bérleti összegéből vonja le.”⁸⁹ A fogaterő biztosításáról is rendelkeztek a NB-ok. A nemesszalóki NB elhatározta, hogy „...fokozott mértékben lesz segítségére a munkában hátramaradottaknak fogaterő rendelkezésre bocsátásával.” A NB-ok ezirányú intézkedései a szegény, újonnan földhözjuttatott parasztok érdekeit szolgálták. A gyenesdiási NB „...a tarlószántás sürgősségét tekintve véve elrendeli, hogy mindazok, akik fogattal rendelkeznek, tartoznak rendszer napszámber megtérítése mellett az arra rászorulóknak elvégezni, — ez vonatkozik a betakarításra is.”⁹⁰

A megyében állomásozó szovjet parancsnokság 100 db lovat bocsátott a megye rendelkezésére a tavaszi mezőgazdasági munkák elvégzésére. A NB-ok döntöttek a lovak elosztásáról. Úgy határoztak, hogy az 5—10 családtaggal rendelkező parasztnak juttatnak lovakat.⁹¹ A NB-ok a rendelkezésre álló lehetőségeket kihasználva, igyekezett esetenként vetőmagot is biztosítani a mezőgazdasági munkákhoz. A veszprémi NB a Hangya Kirendeltségénél és a Darvas-féle üzletben talált vetőmagokat a Nemzeti Parasztpártnak adta át azzal, hogy azt „a legjobban rászoruló részére ossza ki.”⁹² A révfülöpi NB az elhagyott szőlőket művelésre adta ki azzal a kikötéssel, hogy „...a szüret előtt hazatérő tulajdonos a termés egyharmadát kapja, amennyiben azonban a szüret után tér haza a tulajdonos, úgy az egész termés a művelőnek jut.” Ilyen feltételek mellett 30 szőlőt adtak ki megmunkálásra.⁹³ A veszprémi NB felfigyelt arra is, hogy amikor a mezőgazdasági munkák végzése mindennél fontosabb lenne, a pa-

rasztoakat a városban évek óta felgyülemllett személt elhordására osztották be közmunkára. A NB ennek megszüntetése érdekében egy háromtagú bizottságot küldött ki.

A MKP javaslatára került sorra hazánkban a nagybirtokrendszer felszámolása, a parasztság századok óta jogos jussának kielégítésére. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front elfogadta, programjává tette a kommunista párt által javasolt „Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programját.” Ebben a javaslatban sikraszáll a széleskörű földreform megvalósításáért.

A kommunista párt sürgeti a továbbiakban a földreform megvalósítását és egyben kezdeményezi a földigénylő bizottságok megalapítását: „A földreform ügye sürgős azért is, mert szervesen összefügg a tavaszi mezőgazdasági munkák kérdésével. A mezőgazdasági munkások, napszamosok, törpebirtokosok akkor fogják készségeggel megmunkálni az elhagyott nagybirtokokat, ha tudják, hogy nemcsak az aratás lesz az övék, hanem a föld is. Életérdeke az országnak, hogy a magyar földművelő nép földhességét felhasználják a tavaszi munkák előbbrevitelére. Ehhez két dolog kell: Mindenekelőtt meg kell alakítani azonnal, minden késedelem nélkül a földigénylők bizottságait. Újra a nép teremő erejére, kezdeményezésére kell apellálni: a földigénylők bizottságainak megalakításával nem kell várni se felső utasításra, se hatósági jóváhagyásra.”⁹⁴

Természetesen a NB-ok segítségére is szükség volt a földreform végrehajtásában. A megye birtokviszonyainak helyzetéről már e dolgozat elején részletesen beszámoltunk. Nagyon szívós, többéves harcra volt szükség ahhoz, hogy Veszprém megyében 240 000 hold föld kiosztására sor kerüljön és ennek 53,2 százalékát (127 700 holdat), gazdasági családok, mezőgazdasági munkások és törpebirtokosok kapják. A földreform rendelet kijátszása céljából a katolikus egyház vezetői próbálkoztak különböző mesterkedésekkel. Mindszenty, — aki akkor veszprémi püspök volt — 1945 április 24-én egyidejűleg hat földosztó bizottságtól (sümegi, sümegcsehi, bazsi, tapolcai, farkasgyepüi és városldi) igényelte magának a 300—300 hold földterületet, arra számítva, hogy így majd hat helyen jut földhöz.⁹⁵ A zirci apátság sem akart elmaradni „leleményességében” a püspöktől. Jószágkormányzói, plébániai és állatorvosi juttatások címén akart megtartani a rendelet által engedélyezettnél nagyobb földterületet.⁹⁶

A NB-ok hozták létre a földosztó bizottságokat.

A veszprémi NB a Megyei Földbirtokrendező Tanácsba két nemzeti bizottsági tagot küldött ki. A NB „elvbén elhatározza a pártoknak a földosztásban való együttes működését és egyben utasítja a pártokat, hogy az eredményes közös munkára egymás között terjesszék a kapcsolatot.” Így azután 1945 április 19-én Veszprémben ünnepélyes keretek között megkezdődött a földosztás. A földosztás azonban már a kezdeti időszakban sem ment simán. A NB foglalkozott ezzel a kérdéssel, mert a reakciós főispán a földosztással ellentétes utasításokat adott ki. A megyei NB el is ítéli ezért Rainprecht főispánt, mivel „utasította a zirci járási főjegyzőt, hogy a termés ebben az évben azé, aki elvetette, vagyis a volt birtokosoké. Ez ilyen formán nem felel meg a valóságnak a vonatkozó rendeletek szerint. Azonban rendkívül alkalmas arra, hogy az elnyomott, kiuzsorázott és a reakciós uralom alól még fel nem szabadult, földhöz juttatott szegény magyar népben bizonytalanságot keltsen a föld tulajdonjogát illetően.”⁹⁷ Ez a bizonytalanság is közrejátszott abban, hogy 1945 május végén is voltak ugaron hagyott földek. A megyei NB ezért a termelési előadót utasította, hogy tegye meg a szükséges intézkedéseket a földek megmunkálására.⁹⁸

A főispán és más reakciós elemek mesterkedései oda vezettek, hogy a földhivatal vezetője a főispánnal való előzetes megbeszélései után „...a tanács működését egyszerűen felfüggesztette, illetve kimondta, hogy tanács pedig Veszprém vármegyében nincs. Azzal indokolta ezt a ténykedését, hogy a tanács tisztviselő tagjait a minisztérium nem nevezte ki hivatalosan. A faluról bejövő küldöttségeket hazaküldték azzal, hogy döntést nem hozhatnak, senki sem intézkedhet, mert Veszprémben Földbirtokrendező Tanács nincs.”⁹⁹ Elképzelhető ezek után, milyen hatással volt ez a szabotázs a földosztás vitás kérdéseiben eligazodni nem tudó parasztoakra. Heteken keresztül csak nőtt az aktahalmaz, semmilyen intézkedésre nem került sor. Nem csodálkozhatunk ezek után, hogy 1945 július 12-én Homokbödögén a régi jegyző mesterkedése következtében még egy barázda földet sem osztottak ki.¹⁰⁰

A NB-ok egyes helyeken a helybeli kommunista és szociáldemokrata pártszervezetek beadványára egyes földigénylő bizottságok munkáját felülvizsgálják, a visszaéléseket megszüntetik. Szigligeten pl. a földosztó bizottság saját tagjai részére a jobb minőségű földeket választotta ki.¹⁰¹ A NB-ok jártak el a Megyei Földbirtokrendező Tanácsnál a községi

közös legelő kiutalása ügyében. Bakonytamási községben pl. ezer db szarvasmarha volt, viszont a község egyáltalán nem rendelkezett legelővel. Ezért kérték a Földbirtokrendező Tanácsot, hogy a földjuttatási eljárások során a pannonhalmi főapátság és a gróf Jankovich-Bésán Elemér tulajdonát képező és a Gic község határában fekvő és Bakonytamási község határával teljesen összefüggő nagybirtokból megfelelő nagyságú földterület juttassék.”¹⁰²

A NB-ok a városokban is síkraszálltak a termelés beindításáért, azonban az ipari üzemek beindítása nem az ő hatáskörükbe tartozott. Sikereket csupán a malmok és egyéb kisebb jelentőségű helyi üzemek beindításában értek el. A malmok üzembehelyezésénél és ellenőrzésénél a NB-ok nem riadtak vissza a legradikálisabb intézkedésektől, a magántulajdonosi érdek megsértésétől sem, ha a közérdek úgy kívánta. Szép példája ennek a határozottságnak a nemesszalóki NB intézkedése. Kötelezte a községi malomtulajdonost, hogy iparüzési tevékenységét az általa bérelt épületben 48 órán belül ideiglenesen szüntesse be, az épületet ürítse ki és azt H. B. használatára az ipar folytatása céljából bocsássa rendelkezésre. A NB határozatát a következőkkel indokolta: „P. K. iparüzését jelenlegi viszonyok között közérdekellenesnek tartja. Tényként állapítja meg, hogy a víztörvény rendelkezésének nem tett eleget, malom berendezési tárgyakat elhanyagolt állapotban tartja, az őrlőket által vitt gabonáról nem számol el, a lisztet késedelmesen szolgáltatja..., mely cselekedetek közérdekellenesek, különösen a mai viszonyok között.”¹⁰³

Több NB ellenőrt küldött ki a malmok munkájának felülvizsgálására. A keszthelyi járási NB a járás községeiben levő malmok szigorúbb ellenőrzését határozta el, a NB ellenőrt jelölt ki, „akinek kötelessége, hogy a beszolgáltatásokat a malmok pontosan teljesítsék, ellenőrizi, hogy milyen a liszt minősége, valamint hogy a malmok a vám- és kereskedelmi őrlést pontosan és szabályszerűen teljesítik-e?”¹⁰⁴

A háború során megrongálódott házak helyreállítása szempontjából jelentős volt néhány NB intézkedése a téglagyárak üzembehelyezésére. A veszprémi NB utasítást adott ki arra, hogy a Csomai-féle téglagyárat azonnal helyezték üzembe, mert ezáltal havonta 100 000 téglát a város rendelkezésére áll.¹⁰⁵ Az enyingi községi NB az olajütőt helyezte üzembe.¹⁰⁶ A veszprémi NB asztalosipari gépeket adott ki a Magyar Lőszerművek telepéről, „mivel közér-

dekből is fontos, hogy ezek a gépek minél előbb üzembe helyezhetők legyenek.”¹⁰⁷

Az üzemek beindításánál jóval nagyobb eredményeket tudtak elérni a NB-ok az üzlethálózat, a szállodák, vendéglők üzemeltetésének megkezdésében. Csak a veszprémi NB egy-egy ülésén 5–6 üzletadási kérelemben hozott határozatot. Elhagyott üzleteket adott át a kereskedőknek, hogy a lakosság ellátását biztosítani lehessen.¹⁰⁸ A NB elrendelte a Korona szálló és étterem azonnali üzembe helyezését.¹⁰⁹ Május 5-re tűzte ki a moziüzem megnyitását.

A bizottság bútorüzletet vett zár alá és a benne levő árut hatóságilag megállapított áron az arra rászorulóknak kiadta. Más alkalommal meghatalmazott egy személyt, hogy a rendőrség két tagjával a Wittmann-féle bőrkereskedésben helyszíni szemlét tartson az ottlevő bőrkikészítő anyagok lefoglalása végett. A Városi Villamosmű részére foglalatok, bakkelit kapcsolók és villanyégők kiadására adott utasítást az üzlettulajdonosoknak.¹¹⁰

A NB-ok öntevékenyen árszabályozó tevékenységet folytattak. Ezirányú működésük kiterjedt a mezőgazdasági termékekre, iparcikkekre, áramszolgáltatási díjakra, a kórházi ápolási költségekre, mozihelyárakra, munkabér megállapításra stb. Szinte minden NB saját hatáskörébe tartozó területére meghatározta a tej árát. Több bizottság a tej biztosításáról és a kiosztás módjáról is gondoskodott. A balatonfüredi NB pl. a tehéntulajdonos gazdákra 2 liter tej beszolgáltatását róta ki és tejjegyet rendszeresített.¹¹¹ A veszprémi NB a búza, a liszt és a kukorica termelői és kiskereskedelmi árát, a szappan fogyasztási árát, a fuvardíjakat, a kórházi ápolási díjakat, az ipartestületi felvételi díjakat, a tanoncszerződés és szabadulás díját, a különböző díjakat, a világítási és motorikus áram egységárát és a moziüzemi helyárakat is szabályozta. Az olcsó előadások jegyeit egyenlő arányban az öt pártnak adta ki, és kötelességüké tette, hogy a kiadott jegyekből kizárólag csak a szegényebbeket részesítsék.¹¹² A villamosenergia árakat a siófoki NB is rendezte.

Az 1944 decemberben felszámított árak ötszörösét engedte számláztatni a Balatonvidéki Villamosműveknek 1945 május 16-án. A balatonalmádi NB utasította a községi elöljáróságot, hogy vezesse be a dohány-, illetve cigarettajegyeket a község területére és megbízott két bizottsági tagot, hogy ellenőrizzék a dohányárudák működését.¹¹³ Ez 1946 áprilisában történt, egy évvel azután, hogy rendeletileg

megszüntették a NB-ok közigazgatási tevékenységét. Ez is a NB-okban rejlő nagy erőt, tettekeszséget igazolja.

A NB-ok helyi, járási, vagy megyei hatáskörű intézkedései azonban kevésnek bizonyultak az agrárállomány megszüntetésére: az iparcikkek magas árai és a mezőgazdasági termékek alacsony árai súlyos tehertételként jelentkeztek a parasztság vállain. A megyei és több községi NB a budapesti NB-hoz, illetve a kormányhoz is segítségért fordult.¹¹⁴

A NB-ok több esetben munkabérekét és fizetésüket is megállapították: a veszprémi NB több ízben állapította meg a munkabérekét a megye területére.¹¹⁵

A gyenesdiási NB a községi kézbesítő, az iskolai takarító és a NB jegyzőjének fizetését állapította meg; a balatonfüredi NB miután hozzájárult a földigénylő bizottság irodai munkaerő alkalmazásához, havi fizetését 600 P-ben határozta meg és ennek fizetésére a községet kötelezte.¹¹⁶

IV.

A NB-ok tevékenységük első szakaszában az Ideiglenes Kormány megalakulásáig, sőt az adott helyzetben — mivel a kormány nem volt képes az ország felszabadított területeit ellenőrzése alá vonni, sőt még rendeletei sem igen jutottak el az illetékes szervekhez — még több hónapon keresztül az önkormányzati testületek újjászervezéséig az államhatalmi funkciókat kizárólagos jogkörrel látták el. Ők intézték a városok és községek összes ügyeit, ellátták a régi önkormányzati szervek jogkörét, sőt államhatalmi, központi szervek hatáskörébe tartozó igazgatási és bírói funkciókat is intéztek.

Azonban az Ideiglenes Kormány megalakulása után fokozatosan elkezdődött hatáskörük korlátozása. Kifejezésre jutott ez az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek a magyar néphez intézett szózatában, hasonló módon az Ideiglenes Kormány 1944 december 22-i nyilatkozatában. Mindkét dokumentum hivatalosan is elismeri a NB-ok megalakulását, de csak az önkormányzati szervekkel, a szakszervezetekkel, az ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi szervezetekkel és törvényhozó testületekkel egy sorban teszik említést.

A kormány 1945 január 4-i 14/1945. M. E. számú rendelete leszűkíti a NB-ok hatáskörét azzal, hogy a valamelyest megreformált, de régi típusú önkormányzati szervek létrehozására hívja fel a NB-ok

figyelmét és egyben kimondja, hogy nem a NB-ok lesznek az államhatalom helyi szervei.¹¹⁷ Lényegében ezt ismétli meg részletesebben az 1945 április 26-án megalkotott 1030/1945. M. E. számú rendelet is, amely az önkormányzati testületek létrehozását szabályozta.

Mi volt a kommunista párt állásfoglalása ebben a kérdésben? Ezt a Néplap 1945 január 10-i számában Révai József fejezte ki a „Kellenek-e a NB-ok és minek” c. cikkében: „A NB-ok nem vehetik át és nem szabad, hogy átvegyék az önkormányzatok feladatait, lévén a bizottságok nem közigazgatási, hanem politikai szervek.” Ezt a véleményt a továbbiakban így indokolja: „Ha beleolvadnak a közigazgatásba, ha azonosulnának az új, demokratikus önkormányzati szervekkel, akkor eredeti, legfőbb feladataikat nem tudnák megvalósítani.” Álláspontjával szemben Beér János véleménye más: „Nem arról lett volna ugyanis szó, hogy a NB-ok beleolvadjanak a közigazgatásba, hanem ellenkezőleg arról, hogy a NB-ok mint testületek képezzék az új önkormányzatok alapját. Éppen ez biztosíthatna volna (közvetlen és irányító erővel), hogy az önkormányzatokban és az apparátus egészében azok az elképzelések valósuljanak meg, amelyeket a nemzetgyűlés képviselt.”¹¹⁸

A MKP III. kongresszusán 1946 szeptember végén Rajk László fejtette ki a pártnak azt az álláspontját, hogy nem a NB-okra építve akarták kiépíteni az új államszervezetet: „Ami pedig a NB-okat és egyéb szerveket illeti, szó sincs arról, mintha ezeket mi azért akarnánk napirenden megtartani, hogy ezekre alapozva próbáljuk meg kiépíteni az általunk vallott népi demokrácia államformáját. Szó sincs róla! Ez esztelenség lenne, s visszasüllyedés a debreceni korszak embrionális állapotába.”¹¹⁹

Miért választotta a kommunista párt is a régi önkormányzati formák visszaállítását a forradalmibb megoldás helyett? Az 1944 szeptember—októberi tanácskozásokon a KÜB úgy foglalt állást, hogy „csak később, a konkrét viszonyok ismeretében lehet majd eldönteni, hogy a párt a forradalom fejlődése során a népi szervekre támaszkodjék-e elsősorban, vagy pedig a központi hatalom szerveire.”¹²⁰ Ismeretes, hogy a későbbiekben a párt úgy döntött, hogy a központi hatalom szerveire fog elsősorban támaszkodni. A reakció szívszívó támadásokat intézett a NB-ok ellen. A pártvezetés nem látta még elérkezettnek az időt arra, hogy a NB-ok közigazgatási funkciójának megszerzéséért kiélezett harcra vezélyeztesse a koalíciós pártok együttműködését. A

korabeli osztályerőviszonyok vizsgálata arról győz meg bennünket, hogy az adott helyzetben a jobbik választás volt. Azzal, hogy a párt a NB-ok hatásköre kérdésében a vitát nem élte ki, lehetővé tette, hogy a párt minden erejét az egyéb, fő gazdasági és politikai kérdésekre, ezek közül is a demokratikus fejlődés egyik fő feladatára, a földosztás végrehajtására tudta fordítani. Ez a megoldás a NB szerepének csökkenéséhez vezetett a közigazgatás átszervezése után.

A megyében a közigazgatás átszervezésére, a régi önkormányzati szervek visszaállítására csak 1945 júniusában és júliusában került sor. A főispán az alispánhoz írt levelében 1945 május 3-án megállapítja: „a NB-oknak eddig nem állott módjában az ideiglenes községi és városi képviselőtestületek, valamint az ideiglenes vármegyei törvényhatósági bizottságok megalakítása.”

Az önkormányzati szerveket a megyében is a NB-ok hozták létre, ők állapították meg a pártok képviseleti arányát is, a tagokat azonban a pártok és a szakszervezetek jelölték ki. Ez viszont az adott helyzetben azt jelentette, hogy a kisgazdapárt legtöbb helyen számszerű többségbe került. A megyei törvényhatósági bizottságba beküldött tagok pártokénti megoszlása a következő volt:

FKP a bizottsági helyek 34 százalékát,	27 tagsági helyet,
MKP a bizottsági helyek 18 százalékát,	14 tagsági helyet,
NPP a bizottsági helyek 16 százalékát,	13 tagsági helyet,
PDP a bizottsági helyek 9 százalékát,	3 tagsági helyet,
SZDP a bizottsági helyek 18 százalékát,	14 tagsági helyet,
Szaksz. Tan. a bizottsági helyek 10 százalékát,	7 tagsági helyet kapott. ¹²¹

A községi képviselőtestületekbe küldött tagok számaránya néhány községben:

Csopakon:

A FKP	150 tagja van,
KP	86 tagja van,
NPP	30 tagja van,
PDP	15 tagja van,

aminek alapján a községi képviselőtestületben a

FKP	10
MKP	6
NPP	3
PDP	1

küldöttel képviselteti magát.¹²²

A lesenceistvándi képviselőtestület összetétele:

SZDP	1
FKP	4
NPP	3
	4 „pártonkívüli”
	rendes és 2 póttag. ¹²³

Az önkormányzati szervek újjászervezéséig Veszprém megyében is a NB-ok látták el az összes államhatalmi és államigazgatási teendőt. Mint arról a dolgozat előző részeiben beszámoltunk, a NB-ok szervezték újjá a rendőrséget, állították helyre a közbiztonságot, megszervezték a közellátást. Ők indították meg az újjáépítés munkáját, a romok eltakarítását, szervezték erre a közmunkákat. Jelentős szerepet töltöttek be a mezőgazdasági termelés beindításában, segítették a földosztás lebonyolítását. Kezdeményezői voltak a helyi üzemek és a kereskedelmi élet elindításának. Szabályozták az ipari és mezőgazdasági árakat, megállapították a munkabéreket. Egészségvédelmi intézkedéseket hoztak, kezdeményezői voltak az iskolák beindításának. Ezen túlmenően is számos egyéb államhatalmi és államigazgatási funkciót elláttak a felszabadulást követően, sok esetben az önkormányzati szervek újjászervezése után is, utasították a törvényhatósági bizottságokat és képviselőtestületeket.

Igen széles körben gyakorolták a NB-ok a kinevezési jogot. A veszprémi NB megyei rendőrkapitányt nevezett ki. Kinevezte a pénzügyigazgatóság vezetőjét és utasítást adott a hivatal megnyitására, „felhívta azonban nevezettet, hogy a működés megkezdése előtt a tisztviselők névsorát mutassa be.” Május 25-én adóügyi tanácsnokot és aljegyzőt neveztek ki.¹²⁴ A balatonfüredi NB a járási főszebénybíró a főjegyzői állás ideiglenes betöltésével bízta meg. Ugyanazon az ülésen büntető bírót is választott a rendőri büntetőbíráskodás törvényességének és függetlenségének biztosítása céljából.¹²⁵ 1945 június 13-án a veszprémi NB a városházán újonnan alkalmazott tisztviselőket hagyta jóvá és megállapította illetményeiket.¹²⁶ A gyenesdiási NB a jegyzőt németbarátsága miatt állásából felfüggesztette és a körjegyzői iroda vezetésével a segédjegyzőt bízta meg. Ugyanez a bizottság 1945 augusztus 15-én községi kézbesítőt nevezett ki és fizetését 7 q búzában és 6 q tengeriben állapította meg.¹²⁷ A NB iskolai ügyekben is élt a kinevezés jogával. Az iparostanonc iskolába egy személyt főhivatású tanerőnek osztott be Veszprémbe.¹²⁸ A balatonfüredi NB egy alkalommal tanítót a Pécsely, Dörgicse és antalfai körjegyzőség területén működő iskolák felügyeleté-

vel bízott meg ideiglenes jelleggel.¹²⁹ A veszprémi NB az egyik kórházi orvost állásában megerősítette. A révfülöpi NB az orvos lakhatatlanná vált lakása és orvosi rendelője helyett lakást utalt ki.¹³⁰ Keszthely városa 1945 júliusában teljesen fizetéképtelenné vált. Pénz hiányában nem tudták a legsürgősebb munkákat időben elvégezni, a tisztviselőket és pedagógusokat fizetni. Ezért elhatározta a NB, hogy „szükségpénzt bocsát forgalomba s ezzel tulajdonképpen a lakosság kölcsönt ad a városnak.”¹³¹ A szükségpénz kibocsátására nem került sor. A miniszterium ugyanis nem engedélyezte a kibocsátást, hanem helyette egy millió pengő gyorssegély kiutalását helyezte kilátásba. Egyedi eset, de arra is volt példa, hogy a NB hatáskörét hetilap kiadására is kiterjesztette.¹³²

A fentiekből is látszik, hogy a NB-ok széleskörű közigazgatási tevékenységet folytattak, sokszor a közigazgatási, bírói stb. szervek kiépülése után is. Ezirányú ténykedésükről nem szívesen mondtak le, ragaszkodtak hozzá. Ez aztán gyakran vitákra és összetűzésekre vezetett a közigazgatási szervek és a NB-ok között. A főispán 1945 május 28-án részletes levélben szólította fel a járási székhelyek NB-ait rendeletekre hivatkozva, hogy a továbbiakban tisztviselők és egyéb alkalmazottak kinevezésétől, felmentésétől, elbocsátásától tartózkodjanak: „Felkérem a tisztelt NB-ot, hogy a jövőben a közalkalmazásnak minősülő állásoknak akár csak ideiglenes jellegű betöltésétől is eltekinteni szíveskedjék. Közlöm a T. NB-al, hogy az Ideigl. NK-nak a főispáni karral közölt és már a 14/1945. M. E. sz. kormányrendeletében is alapvonaliban lefektetett álláspontja szerint a NB nem közigazgatási szerv és így a közigazgatásba nem illeszthető be. Ehhez képest a NB-ok hatósági jogkört nem gyakorolnak, közalkalmazottak kinevezésére, felfüggesztésére, felmentésére, elbocsátására joguk nincs. Közigazgatási engedélyt (lapengedély, moziengedély, iparengedély, rádióvevőkészülékek tartására szóló engedély stb.) ki nem adhatnak, vagy el nem vonhatnak. A NB ama tagjai, akik a jelen rendeletben meghatározott tevékenységi kört akármilyen irányban túllépik, különösképpen a kormány, vagy az önkormányzati hatóság hatáskörébe tartozó kérdésben határozatot hoznak, — továbbá a fennálló törvények és rendeletek végrehajtását akadályozzák, a fennálló törvények szerint következményekkel felletnek. (Btk. 172. §. 1921. III. t. c.)

A kormány az ilyen cselekményt elkövető, vagy hatásköré: túllépő NB-i tag visszahívására és új

bizottsági tag kiküldésére hívhatja fel a visszahívandó tagot beküldő politikai pártot. E felhívás kibocsátásával a kifogásolt NB-i tag bizottsági tagsága azonnal megszűnik.”¹³³

A főispán a NB-ok hatáskörét érintő kérdésekbe is megpróbált beavatkozni. Egy alkalommal, a várpalotai NB-nak küldött levélben, mivel az a községi képviselőtestület megalakításának előkészítésén dolgozott, megtorló intézkedéseket is kilátásba helyezett. „Tudomásomra jutott, hogy a NB a községi képviselőtestület megalakítása ügyében előkészítő munkálatokat tett folyamatba. Felhívom és utasítom, hogy mindaddig, míg a községi képviselőtestület megalakítására vonatkozólag hatóságom részéről rendelkezést nem kap, sem az előkészítő munkálatokat, sem a megalakulást folyamatba nem teheti. Amennyiben mégis rendelkezésem ellen vét, a képviselőtestületet megalakítja, úgy a megalakulást teljesítők ellen a megtorló eljárást azonnal megindítom és a megalakított képviselőtestületet, mint törvénytelen, azonnali hatállyal feloszlatni fogom.”¹³⁴ A főispán törvénytelen hatalmaskodása azonban nem járt sikerrel: meghátrál és engedélyezi a képviselőtestület megalakulását.

Községi szinten a jegyzők próbálták fokozatosan szűkíteni a NB-ok közigazgatási hatáskörét. A takácsi jegyző pl. minden alkalommal figyelmeztette a NB-ot, hogy nem az ő reszortja a lakáskiutalás, a beszolgáltatás ügyeinek intézése, vagy az erkölcsi bizonyítvány kiállítás. A hatásköri vitákra vezethető vissza az is, hogy Pápa városában már korábban a NB által megbízott városi műszaki hivatali vezető, a közmunkaügyi, mezőgazdasági hivatalvezető, a közegészségügyi hivatal helyettes vezetője, a közellátási ügyosztály, a lakáshivatal helyettes vezetője kinevezését a főispánhoz kellett felterjeszteni jóváhagyásra.¹³⁵ Tapolcán a NB és a községi rendőrkapitány került szembe egymással. A NB felelősségre vonta a rendőrkapitányt, mert határozatát nem teljesítette. A bizottság utasította, hogy 48 órán belül a határozatnak tegyen eleget. A rendőrkapitány ígéretet tett, hogy a határozatot teljesíti.¹³⁶

Határozottan megvédi álláspontját a NB Keszthelyen. A főispánhoz a NB javaslatára a fuvarosok szakszervezete küldöttséget menesztett takarmány biztosítása céljából. A főispán távollétében az öt helyettesítő titkár azt a kijelentést tette a küldöttségnek, hogy a NB-nak ebbe az ügybe semmi beleszólása nincs, mert van illetékes hatóság, amely ezt elintézi. A NB véleményét a Keszthelyi Újság 1945 november 11-i számában ironikusan fejezi ki: „A

bizottság ezt tudomásul vette és most várja, hogy melyik az a hatóság, mely a takarmányt a fuvarosok részére megszerzi, minthogy rövidesen a fuvarosok kénytelenek lesznek lovaikat a rétre kihajtani, vagy virslinek feldolgozni... Intézkedést kérünk, mert a szavakból már elég volt.”¹³⁷

A NB-ok beavatkozása a közigazgatási tevékenységbe — az önkormányzati testületek megalakítása után is — arra mutat, hogy a NB-ok a nép lelkiismereteként működve sokszor türelmetlenek voltak a közigazgatási szervek halogató, bürokratikus intézkedései miatt.

A nemzeti bizottságoknak szívós harcot kellett folytatni a közigazgatásban megbúvó reakciós elemekkel szemben. E harc következetes képviselői a nemzeti bizottságokban részt vevő kommunista delegáltak voltak. Kemény volt ez a harc, ugyanis a reakció erői a főispán körül tömörültek.

A korabeli állapotokat hűen jellemzi a Szabad Nép Óvjuk a demokráciát! c. vezércikke 1945 június 15-én: „... a reakció mozgolódása támadásba csap át, melyet lekicsinyelni felelőtlenység és könnyelműség volna... Sok kis hír szivárgott eddig is Pestre a dunántúli csendőrök és főszolgabírák garázdálkodásairól, újonnan kinevezett, de régi szellemet képviselő főispánokról. Hallottunk Veszprémről, ahol Rainprecht főispán basáskodik, mert hiába követeli a helybeli NB visszahívását...”¹³⁸

A veszprémi NB több ülésen bírálta a főispán tevékenységét. Voltak persze olyanok is, akik védelmére keltek. Egyes kispapok és PDP tagok álltak ki mellette. Az egyik kommunista bizottsági tag a következőkben foglalta össze a NB ülésén a helyzetet: „A nép hangulata nyugtalan, általános az idegesség, mert a reakció erősen működik. A főispán úrnak éppen olyan kutya kötelessége a reakciót kiirtani, mint nekünk, és ha ezt nem teszi, az a gyengeség jele és akkor igenis bizalmatlanságot szavazunk neki.”¹³⁹

A kommunista polgármester a következőket mondja el: „A napokban tudtam meg, hogy a vármegye és a város közellátási kormánybiztosa a főispán úr! Dacára annak, egyetlen gramm élelmet nem hozott a városba, az élelmezési ügyek iránt még csak nem is érdeklődött. A közellátás érdekében nem tett semmit... Ő nem a nép érdekeit képviseli, hanem a reakciót.” A NB végül is az MKP, a SZDP, a NPP és a Szabad Szakszervezetek 4 igen és a PDP, valamint a FKGP 2 nem szavazatával szemben kimondja, hogy bizalmatlanságot szavaz a főispánnak és kéri a kormánytól annak sürgős visz-

szahívását. Ez 1945 június 1-én történt. Ezzel azonban még nem sikerült a reakciónak ezt a hírhedt képviselőjét a megyei közigazgatás éléről eltávolítani. Erre csak néhány hónap múlva került sor.¹⁴⁰

Nem érte el célját a megyében sem az igazoltatási eljárás. Az Ideiglenes Kormányának a közalkalmazottak igazolásáról szóló 15/1945. M. E. sz. rendelete szabályozta az eljárást: „Minden tényleges szolgálatban álló vagy tényleges szolgálat teljesítése végett visszarendelt nyugállományú közalkalmazottat igazoló eljárás alá kell vonni annak megállapítása végett, hogy az 1939. évi szeptember hó 1. napját követőleg tanúsított magatartása sértette-e a magyar nép érdekeit... Az igazolási eljárás lefolytatása az igazoló bizottság hatáskörébe tartozik...”¹⁴¹

A veszprémi NB 1945 április 27-én mondja ki az igazoló bizottság felállítását és az egyes pártoktól kiküldött tagokból és a szakszervezet képviselőjéből alakítja meg a bizottságot.¹⁴² Kijelöli az igazoló bizottságba a jogi képesítésű tagot is. A NB titkársága kérte a főispántól, hogy állítsa fel a kereskedők és iparosok igazoló bizottságát is, mivel az igazoló bizottság „annyira túl van terhelve, hogy a kereskedők és iparosok igazoltatása belátható időn belül szóba sem jöhet.”¹⁴³ Erre azonban nem került sor.

Az igazolás alá vontak, főleg azok, akiknek vaj volt a fejükön, már jóval az igazoltatás előtt fűhöz fához szalagáltak, hogy igazoló nyilatkozathoz jussanak. Ezt legtöbbször be is tudták szerezni a pártoktól és a NB-októl is. Természetesen volt néhány eset, amikor a reakciós egyének igazolását a bizottságok megtagadták, de ez elenyésző kisebbséget képezte azoknak, akiket nem lett volna szabad igazolni. A gyenesdiási NB nem adott ki politikai megbízhatósági igazolást egy Baross-szövetségi tagnak.¹⁴⁴ A mezőszentgyörgyi NB egy személyt népellenes magatartása miatt nem igazolt.¹⁴⁵ A gyenesdiási NB szótöbbséggel hozott határozatában nem ad igazolást K. Z. nyugalmazott vezérőrnagynak.¹⁴⁶

Számos csendőr áthullott a nemzeti bizottsági igazolások szitáin, bár velük központilag szervezett igazoló bizottság foglalkozott, a NB-ok eljárása tehát csak mint jelenség figyelemreméltó. A nemeszalóki NB azon az alapon igazolt csendőröket, hogy nem voltak népellenesek és fasiszták. A balatonfüredi NB egy csendőralhadnagyot igazolt. A noszlopi NB egy csendőrfőtörzsőrmestert és őrmestert igazolt. A balatonalmádi NB egy csendőrfőtörzsőrmestert egyhangúlag igazolt. Az ugodai NB egy

csendőrőrmestert igazolt, „mivel népellenes cselekedetet nem követett el.”¹⁴⁷

Hasonló liberalizmus tapasztalható a nyilasok igazolásánál is. A csopaki NB a községi nyilas pártszolgálatvezetőnek igazolásához hozzájárul azon az alapon, hogy „eltekintve pártszolgálatvezetői mivoltától, különösebb vádat, vagy általa a községben elkövetett: népellenes cselekedetet felhozni nem tud.”¹⁴⁸ A balatonalmádi NB internált kisnyilasok (7 fő) szabadonbocsátását kéri. A nemesszalóki NB nyilas párttagok további nyugdíjfolyósítását kéri.¹⁴⁹ A kommunisták megpróbálták a reakciós elemek elítélését elérni, de több esetben kisebbségben maradtak a NB-ban. Hajmáskéren pl. több alkalommal is heves vita folyt a bizottságban. A németbarát gépkocsiszertár műhelyvezető igazolásától csak a „kommunista párt határozott kívánságára álltak el”, két csendőr igazolásánál is erős vita keletkezett a kommunista párti tagok és a többi párt képviselői között. Azért adták ki a nyilatkozatot, mert „az utolsó ideig itt maradtak a helyükön.”¹⁵⁰

Nem lehet ezek után csodálkozni, hogy ha a NB-okban is sokszor megalkuvó határozatokat hoztak, érdemteleneknek is megadták az igazolási eljárás-hoz perdöntő jelentőségű politikai igazolást, akkor mi lehetett az igazoló bizottságokban, amelyeknek rosszabb volt az összetételük. 1947 február 16-án számolt be a Veszprémi Népújság arról, hogy „szerdán esta pártközi értekezletet tartottak, amelyen megállapították, hogy a veszprémi Igazoló Bizottságok nem álltak hivatásuk magaslatán, munkakörüket nem a demokrácia szellemében látták el”, ezért az Igazoló Bizottság minden tagját — egy személy kivételével — azonnali hatállyal leváltották. Hasonlóan rossz volt a helyzet másutt is. Az MKP bódói szervezetének pártnapján kerül szóba egy devecseri ügyvéd, az Igazoló Bizottság elnöke, aki „a Bódó község területén a dolgozóknak kiosztott házhelyeket az Egyesült Izzó részére vissza akarja perelni... Ezért a pártszervezet követelte, hogy távozzon a demokrácia igazoló szervéből, a járási igazoló bizottság éléről.”¹⁵¹

Látva az igazolási eljárások kudarcát, a veszprémi politikai pártok és a NB a létzámcsökkentés bevétele előtt népítélettel eltávolítottak több, az igazolások során oly könnyedén átcusúzott tisztviselőt. Ezt a helyes intézkedést azután a belügyminiszter is jóváhagyta. A Veszprémi Népújság ennek kapcsán levonta a következtetést: „Nincs igazuk tehát azoknak, akik szemforgató álhumanizmussal, jogtalanságokat és méltánytalanságokat emlegetnek,

mentőakciókat indítanak. Azonban a népítéletek sem bizonyultak elégségesnek a városoknak és községeknek a közigazgatásban megmaradt népellenes, nyilas és reakciós egyénektől való megtisztítására.”¹⁵²

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945 február 5-én kihirdette a 81/1945. sz. rendeletét a népbírászkodásról. A rendelet megszabja a NB-ok szerepét a népbírói eljárásokkal kapcsolatban: „A népbírói eljárásokat és azok vezetőit az igazságügyminiszter nevezi ki a bírói, vagy ügyvédi vizsgával vagy szükség esetén jogtudori oklevéllel rendelkező egyének közül, a helyi NB ajánlására, ill. meghallgatása után.”¹⁵³ A kommunista párt szenvedélyesen követelte a népbírói rendelet megszigorítását. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1440/1945. M. E. sz. rendeletében kiegészítette az eddigi alaprendeletet, bevezette a kényszermunkát, a népbírói tanácsokba bekerültek a szakszervezetek képviselői is, meggyorsította a fellebbezési és kegyelmezési eljárások lefolytatását halálbüntetés meghozatala esetén. Csökkentette viszont a NB-ok szerepét azzal, hogy a népbíróságot ezután közvetlenül a pártok jelölték ki — a NB-ok kihagyásával.

Veszprémben a NB 1945 április 20-án határozta el a népbíróság felállítását — a „sürgős szükségletre való tekintettel.”¹⁵⁴ A NB jelölte ki a népbíróság elnökét, elnökhelyettesét, a népbírói tagokat, pótbírót, jegyzőt, ügyészeket, fogalmazót. Hatásköre tehát túllépi a rendeletben meghatározott jogokat. Május 13-án a veszprémi népbírósághoz tanácsvezető bírót nevezett ki. Később javaslatot tett az Igazságügyi Minisztériumnak a népbírói felmentésére, és az így megüresedett ügyészi állás betöltésére. A népbírói felmentését azzal indokolja, hogy nevezetnek „az államügyészségi és népbírói teendők együttes ellátása egyrészt munkabírását is meghaladja, másrészt a hivatali teendők kifogástalan ellátásának is hátrányára van.”¹⁵⁵ A keszthelyi NB a községi előljárással együttesen városi ügyésznek nevezett ki egy ügyvédet.¹⁵⁶

A MKP megyei aktívái ülésén 1945 július 6-án megtárgyalták a népbíróság munkáját. Az a vélemény alakult ki, hogy a népbíróság rosszul dolgozik. Az egyik népbírót el kell távolítani, mert gyengének mutatkozik. A népbírói ítéletekre rengeteg mentőtanú jelentkezik, de annál kevesebb a vádlók száma.¹⁵⁷

A veszprémi NB kommunista indítványokra több alkalommal is tiltakozott a népbíróság feltűnően enyhe ítéletei ellen. A népbíróság dr. Rimaszombati

Imre nyilas főispánt 4 évi fegyházra ítélte. A NB 1946 január 25-i ülésén heves vitát váltott ki az egyik kommunista párti bizottsági tag felszólalása, „melyben a népbíróság a nyilas főispán feltűnően enyhe ítéletének megbélyegzését és a NB tiltakozásának kifejezésre juttatását javasolta. Szóvá tette, hogy szegény munkás- és parasztszármazású nyilas párttagok sokkal súlyosabb büntetéseket kapnak. A kisnyilasok hozzátartozói nélkülöznek családfő és kenyérkereső nélkül. Ugyanakkor egy főispán, a rendszer leghűségesebb és legexponáltabb személyisége, aki razzikiakat tartott szökött magyar katonák, fiatal leventék után és azokat a frontra dobta, akkor, amikor már Budapest is elesett, és a harc a magyar nép számára öngyilkosságot jelentett, felháborítóan enyhe ítélettel ússza meg. Ilyen főispánoknak köszönheti a társadalom, hogy nem látta tisztán a magyar nép a saját tragédiáját.”¹⁵⁸ A kommunista javaslatot végül is heves vita után szótöbbséggel elfogadta a NB és tiltakozásul az ügyben felírt az igazságügyminiszterhez. A NB kifejezte tiltakozását Mindszenty hercegprimásnak a politikai életbe való jogtalan beavatkozása ellen. A NB hangsúlyozza, hogy „Mindszenty beszédei rágalmakkal vannak telve és a demokráciát támadják hátba. A NB — fejezi be a határozat — a legerélyesebb eszközökhöz fog nyúlni, ha Veszprémben is hasonló tünetek előfordulnának.”¹⁵⁹

Az első enyhe ítélet megismétlődésének megelőzése érdekében a NB 1946 májusában, ismét egy kommunista bizottsági tag indítványára, elhatározta, hogy a vármegye kézrekerült legnagyobb háborús gonosztevőjének, dr. Buda István volt főispánnak népbírósági tárgyalására a NB politikai ügyész ki rendelését is kérje az igazságügyminisztertől és erre a megyei rendőrfőkapitányt fogadta el.¹⁶⁰ Nyilas és egyéb népellenes elemekkel szemben néhány esetben határozott eréllyel jártak el a NB-ok a maguk hatáskörében. A balatonfüredi NB pl. a letartóztatásban levő nyilasokkal hozatta rendbe a piszkos és elhanyagolt állapotban levő fürdőtelepet.¹⁶¹ Később is volt rá eset, hogy reakciósokat a NB-ok internáló táborba javasoltak. Így jellemzi az adászteveli NB az egyik ilyen egyént: „a mai napig is aknamunkát végez. Állandóan bujtogatja reakciós barátait, ill. községünk egypár kigazda emberét, hogy a békét és nyugatlamat felkavarják községünkben.”¹⁶²

Az alsóórsi KP panaszt tett a járási NB-nak a rendőrség működése ellen, mivel a nyilas vezetőkkel szemben nem jár el elég eréllyel. A NB meg-

tárgyalta a kommunisták javaslatát és felhívást intézett a rendőrkapitánysághoz, hogy „a volt lovasi községi vezetőt tartsa szemmel és szigorúan járjon el.”¹⁶³ Minthogy a reakció tevékenysége „lépten-nyomon” érezte hatását, ahogyan azt a tapolcai NB megállapította, ezért az ellene folyó kíméletlen harcot tartotta szükségesnek. Ezt azzal indokolta, hogy „... a reakciósook a mai időket éppúgy akarják levezetni, mint azt tették 1919-ben...” Egy későbbi alkalommal már a rendőrséget sürgeti meg a NB, hogy lépjen fel a rémhírterjesztés ellen.¹⁶⁴

A NB-ok több kis embernek, akik csekély bűnük miatt kerültek letartóztatásba, az internálás alóli felmentését kérte a belügyminisztertől.¹⁶⁵

Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programja az összes teendőik közül első helyre teszi az ország aktív részvételét a német fasiszták elleni harcban. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945 január 20-án toborzási felhívást intézett a magyar néphez. Veszprém megye sajátos helyzetéből adódóan (csak 1945 március végére szabadult fel a megye, a NB-ok április közepén és végén alakultak meg) már nem tudtak részt venni a német megszállók elleni harcra való toborzásban. Tevékenységük a megyében a honvédséghez tartozó személyek politikai véleményezésében volt jelentős, mert az egyik legfőbb alapját jelentette a honvédségi egyének igazoló bizottsági döntésének. A NB-ok számos politikai igazolást adtak ki katonai személyekről.¹⁶⁶ A NB-ok a honvédségi behívásoknál szociális szempontokat vettek figyelembe, hogy kit hívnak be, kinek a behívását nem javasolják. A noszlopi NB 46 fő behívását nem javasolta a községben. Egyeseknél azért, mert a gazdaságban nélkülözhetetlenek, pl. beteges az apa, ő a családfenntartó, volt olyan is, akit rendőri hivatása miatt, mászt pedig hadirokkantságára való tekintettel ejtettek el.¹⁶⁷ A veszprémi NB a bevonulási parancsnokságnak javasolja egy K. J. nevű egyén katonai szolgálát alóli mentesítését, mivel mint családfenntartó, hat fő eltartásáról gondoskodik.¹⁶⁸

A megyében működő egyesületek felülvizsgálását az Ideiglenes Kormány 529/1945. M. E. sz. 1945 március 17-i rendelete alapján a vármegyei NB 1945 szeptember 29-i felhívására kezdik meg a NB-ok. A megyében túlnyomórészt különböző felekezetekhez tartozó klerikális egyesületek működtek. Ezek nagy többségét (70 község adatait ismerjük a beérkezett javaslatok alapján) a NB-ok további működésre alkalmasnak tartják, mivel „politikai szempontból kifogás nincs” ellenük. A veszprémvársanyi KALOT

jövőbeni működését a NB szükségesnek tartja. A kisszöllősi NB azzal indokolja a KALOT újbóli megszervezését, hogy „...ajánlatos volna a KALOT egyesületet újra megalakítani már azért is, mert soha olyan nagy szükség nem volt fiatalság átnevelésére, mint most.”¹⁶⁹ Az ifjúság nevelésére tényleg nagy szükség volt, de nem reakciós klerikális szellemben. A fenti tények is azt mutatják, hogy a NB-ok többsége nem tudta eredményesen felvenni a harcot a fasiszta, a reakciós és klerikális maradványok ellen, a Horthy-korszak ideológiai fertőzése mély nyomokat hagyott az emberek gondolkodásában. A sári NB a községi KALÁSZ egyesület demokratikus átszervezése után javasolja csak működésének folytatására.¹⁷⁰ Volt azonban néhány NB, amely a reakciós és klerikális egyesületek feloszlata mellett állt ki. A Pápa városi NB a Belvárosi Katolikus Kör, a Katolikus Legényegylet és a Keresztény Munkásegylet feloszlataát javasolja, mert működésüket „politikai szempontból nem tartja kívánatosnak.”¹⁷¹ A balatonfüzűi NB a Fürdőtelep Egyesület feloszlataát javasolta azzal az indoklással, hogy az „mindenkor a villatulajdonosok érdekeit képviselte.” A berhidai NB a peremartoni gyártelepen működő Szittyá Sportegyesületet feloszlatta és helyette a MADISZ Sportegyesületet alakította meg.¹⁷²

A fasiszta mételey és népellenes szellem kiküszöbölését célozták a fasiszta és egyéb reakciós személyekről elnevezett utcák neveinek megváltoztatására hozott NB-i határozatok. A veszprémi NB már működése legelső időszakában bizottságot küldött ki „a fasiszta vezérekről elnevezett utcák neveinek megváltoztatására.”¹⁷³

A bizottság sorra elő is terjesztette javaslatait és így fokozatosan, még 1945 első felében sor került a szükséges utcanév-változtatásokra. Keszthelyen a NB 28 utca nevét változtatta meg és utasítást adott az utcát jelző táblák kicserélésére.¹⁷⁴ A balatonfüredi NB utasította az előljárást a leventeotthon, levente sportpálya, Baross Szövetség és más letűnt rezsimbeli feliratok eltávolítására.¹⁷⁵ Azonban a fasiszta és egyéb népellenes maradványok elleni harcnak — a viszonylag legeredményesebb formája sem volt minden esetben a legkövetkezetesebb, mutatja ezt a balatonfüredi NB. 1945 május 9-i határozata. Hét utca elnevezését változtatta meg, de meghagyta a Darányi Kálmán utca elnevezést arra való hivatkozással, hogy Darányi „a balatonfüredi járásnak több éven keresztül országgyűlési képviselője volt, kinek a község, valamint annak polgárai és a fürdő-

telep sokat köszönhet” és ezt az utcanévet mindaddig meg is tartják, míg el nem dől, hogy Darányi Kálmánt országos viszonylatban háborús bűnösnek nyilvánítják-e.¹⁷⁶

A NB-ok a fasiszta könyvek és sajtótermékek összegyűjtésén is fáradoztak. A takácsi NB a tiltott sajtótermékek összegyűjtésére az iskolák igazgatóit és tanszemélyzetét kérte fel, két nemzeti bizottsági tagot is kijelölt, hogy „főleg azokon a helyeken, ahol könyvtárak vannak, személyesen ellenőrizték a sajtótermékeket.” Egyben utasították az előljárást, hogy a lakosság figyelmét az összegyűjtésre dobszó útján több ízben hívja fel.¹⁷⁷ A NB-ok és a rendőrség hasonló jellegű felhívásai, az előljárást intézkedései azonban nem jártak kellő sikerrel. Még 1947 január 2-án is a megyei rendőrkapitányság vezetőjének kellett felszólítást kiadni a fasiszta könyvek beszolgáltatására.¹⁷⁸

Összegezve a NB, az egyéb népi szervek és az államhatalom szerveinek a fasiszta és reakciós maradványok ellen folytatott harcát, azt állapíthatjuk meg: ez a harc bár ért el sikereket, megközelítőleg sem hozta meg a kívánt eredményeket, elsősorban a legjelentősebb területeken: a közigazgatási szervek, a bíróság, a honvédség, a karhatalom megtisztításában. Az igazoló bizottságok és a népbíróságok meglehetősen kevés eredményt értek el a reakciók, illetve a hazaárulók és háborús bűnösök elleni harcban. Mindez természetesen összefügg a népi forradalmi szervek gyengeségeivel, a dolgozó tömegek politikai elmaradottságával is.

V.

A felszabadulást követő első hónapok visszahúzódása után a reakciós erők egyre gyorsabban tömörültek, aktivizálódtak. Erőik a Kisgazdapárt körül csoportosultak. Jelentős gazdasági hatalommal rendelkeztek, képviselői az állami élet valamennyi szervében jelen voltak. Biztos, kipróbált támogatóra találtak a katolikus klérusban. Kihasználták a néptömegek politikai-ideológiai elmaradottságát. Demagóg jelszavaik demokratikus látszatot keltettek és alkalmasak voltak nagy tömegek megtévesztésére. A reakció megnyergelte a tömegek vallásos hitét, úgy lépett fel, mint a magántulajdon és az erkölcs védelmezője. Hazug rágalomokkal feketítette be a kommunistákat. A kommunista pártvezetés hibásan ítélte meg a korabeli erőviszonyokat, túlbecsülte befolyását a tömegek körében, nem látta, hogy „még

a nép túlnyomó többsége nem ismerte fel a forradalom igazi jellegét és a népi demokrácia ellen támadó erők valódi politikai arculatát.¹⁷⁹ Az első nagy összecsapást a haladás és a reakció erői között az 1945 őszi választások jelentették.

A reakció Veszprém megyében is előretört. A MKP győri területi titkára (ehhez a területhez tartozik Veszprém megye is) 1945 június 13-án így jellemzi a helyzetet: „A pártokkal kapcsolatban meg kell állapítanunk azt, hogy különösen a Dunántúl nyugati határa felé a Kisgazdapárt meglehetősen erős terrorral dolgozik... A kisgazdák általában Veszprémben és Sopronban nemcsak hogy erősen, hanem terrorisztikus módon is dolgoznak. Előfordult, hogy utasításokat adtak, hogy gyűlések tartása szigorúan tilos.”¹⁸⁰ A választásokat megelőző politikai küzdelmek során a reakciós elemek elérkezettnek látták az időt, hogy a kommunista párttal szemben fellépjenek és gyengítsék választási esélyeit.

A kommunistaellenes utasításokat dr. Rainprecht Antal kisgazdapárti főispán vezeti be Csöglén elmondott választási beszédében. „A rendőrséget lecsibészte és bejelentette, hogy olyanok érkeznek a községbe, akik azt kérik, hogy a Kommunista Pártba lépjenek be, fogjanak össze és furkósbottal verjék agyon. A főispán azt is kijelentette, hogy a kommunisták nem ismernek magánvagyonot és ezek kolhozgazdálkodást akarnak bevezetni. A kisgazdák fogjanak össze és csak a FKP-ba lépjenek be.”¹⁸¹ A kommunista párt papkeszi szervezete arról számol be, hogy a község reakciós kisgazdapárti nagygazdái „... A jelszót kiadták, hogy a FKP-nak kell győzni, mert csak úgy állnak szóba velünk az angolszászok s akkor megindul a forgalom és lesz mindenünk. Már egyes nagygazdák addig mentek, hogy olyan kijelentéseket tesznek, hogy kommunista vért szeretnének inni.”¹⁸² A kommunisták erre kiadják a jelszót: „Sürgősen cselekedni kell...”, a reakciós jegyzőt és egy volt bérlőt, a kommunistaellenes mozgalom vezetőit el kell távolítani a községből. Borzaváron a kisgazda közjegyző egy nyilvános népgyűlésen támadta a kommunista pártot és kijelentette, hogy ha a Kisgazdapárt megnyeri a választást, a kommunista pártot be fogják tiltani.¹⁸³

A választások lebonyolításában a NB-ok tevékenyen kivették a részüket. Az országos NB a helyi NB-okhoz intézett felhívásában arra szólítja fel a helyi NB-okat, hogy „... minden tekintélyükkel őrizzék meg a választások tisztaságát. Vigyázzanak arra: a választási harc során az agitáció ne éleződ-

jön ki olyan mértékben, hogy a NFF-ben tömörült demokratikus pártok az ország demokratikus erőinek választások utáni együttműködését megakadályozza.”¹⁸⁴ A NB-ok a megyében is a 20/1945. B. M. sz. rendelet értelmében kijelölték az összeíró bizottságokat és elvégezték azok kioktatását tennivalóikra.

Ismeretes, hogy a választások a Kisgazdapárt abszolút többségét eredményezték (megszerezték a szavazatok 57 százalékát). A MKP 17 százalék, az SZDP 17,4 százalék, és a NPP 7 százalék szavazatot kapott országosan. Veszprém megyében, az ország akkor politikailag egyik legelmaradottabb részén, ahol „a nyilas fertőzés a leginkább hatott, ott, ahol a feudális uralom a parasztságban, a cselédségben a legtovább őrizte meg a jobbagyi alázatosság szellemét, azon a Dunántúlon, amely jóval később szabadult fel, mint a Tiszántúl, ahol tehát a demokrácia csak jóval később kezdhette el és jóval kisebb eredménnyel folytathatta tisztogató és átnevelő munkáját...”,¹⁸⁵ az országosnál is rosszabb volt a helyzet. A Kisgazdapárt 85 016 szavazattal (66,6 százalékot), a MKP 16 503 szavazattal 13 százalékot, a SZDP 17 136 szavazattal 13,5 százalékot, a NPP 9679 szavazattal 7,6 százalékot és végül a PDP 1397 szavazattal 1,1 százalékot kapta meg.¹⁸⁶

Mindez azt mutatja, hogy a Kisgazdapárt még az országosnál is jóval nagyobb befolyással rendelkezett. A két munkáspárt elmaradt az országos eredményektől, egyedül a NPP ért el néhány tized százalékkal jobb eredményt az országos képhez viszonyítva. Ebből már látni lehet, hogy a megyében még hevesebb rohamot indít a reakció a haladás erői és az eddig elért demokratikus vívmányok ellen, még nehezebb a kommunisták által vezetett baloldali erők helyzete, mint országosan.

A reakció a megyében is vérszemet kapott a választási siker hatására. Ki akarta használni a számára kedvező helyzetet és véglegesen felszámolni az addig megvalósított demokratikus vívmányokat. Támadása fő színterének a földosztás elleni harcot választotta. A földosztás elleni támadásuk szórványosan már 1945 tavaszán-nyarán megkezdődött, a választások után azonban tömegmértetűvé vált. Siófokon a hírheft jegyző már 1945 áprilisában be akarta szüntetni a földosztást, ezért a következő hazugsághoz folyamodott: „... bejelentette, hogy a földosztást lefűjták... a kormány visszavonta a végrehajtást kimondó rendeletet s így a földigénylő bizottságnak nincs létjogosultsága.”¹⁸⁷

1945 nyarán egyes reakciós földbirtokosok fenyegetőzésekkel, az igazságszolgáltatásban levő befolyásukban bízva akarták elrémíteni a parasztokat a földosztástól. Egy pápai földbirtokos a következő szövegű fenyegető levelet írta az egyik földhözjuttatottnak: „Figyelmeztetem, ha a lábát az én földemre rá meri tenni, a Népügyészségnek, illetőleg a Népbíróságnak fogom jelenteni és kártérítésért beperelem.” A földigénylő bizottságot pedig így próbálta terrorizálni: „Hogyha G. mégis belemegy a földembe, feljelentem a népbíróságnak és kártérítésért perelni fogom. És ezért felelősséggel tartozik a tisztelt bizottság is, mert rászabadította a földre G-t.”¹⁸⁸

A földreform vívmányainak megsemmisítése érdekében folytatott reakciós támadást a MKP járási konferenciája így jellemzi: „A földért való harcban a reakció erős előretörést mutat. A régi földbirtokosok, a nyugatról visszaszivárgók teljes erővel azon vannak, hogy visszaszerezzék földjeiket, hogy felérvessék az új gazdákat.”¹⁸⁹

A földreform elleni támadás súlyosságát mutatja, hogy a balatonfüredi járásban 70 százalékát támadták meg a kiosztott földeknek.¹⁹⁰

Nemesszalókon a Földigénylő Bizottság kiosztotta G. L. és D. Gy. nyugalmazott főszolgabíró földjét. A volt tulajdonosok népellenségek és németbarátok voltak. Internálva voltak akkor is, és mégis a Megyei Földbirtokrendező Tanács visszaadta földjüket.¹⁹¹ Gyulafirátóton a Földigénylő Bizottság elnökének a katolikus papot választották meg. Az uraság földjéből összesen 17 (!) holdat osztottak ki, a többit meghagyták neki. A földigénylőknek az uraság különböző rémhíreket terjesztett, hogy azok ne merjenek menni dolgozni. A nagybirtokosok ügynökei a Megyei Földbirtokrendező Tanácsban fejtették ki szabotáló tevékenységüket. A kitelepített volksbundisták földjeihez nem akartak hozzányúlni. Szabotálták a telepítéseket. Nem lehet persze ezen csodálkozni, ha elmondjuk, hogy a Megyei Földbirtokrendező Tanács elnöke egy volt földbirtokos volt.¹⁹²

A reakció a választási sikereket terrorakciókra is felhasználta a kommunista párt ellen. Somlósárhelyen letépték a párt zászlaját, a falakra gyalázó feliratokat írtak. Magyarpolányban a kommunista párttitkárt kiirtással fenyegették meg. Hazaszivárgott SS-ek tüzeltek a rendőrségre. Ajkarendeken is a volksbundisták fegyveres ellenállást kezdeményeztek. Somlósárhelyen a rendőrség egyik beosztottját két SS megtámadta, az elvtárs csak fi-

zikai erejének köszönhette, hogy felülmaradt. Mindezek 1945 novemberben és december elején történtek.¹⁹³ Zalahalápon a volt uradalmi ispán a község kommunista párttitkára ellen fegyveres merényletet követett el és súlyosan megsebesítette, tüdőlővést ejtett rajta. A vérben fetrengő férje segítségére siető asszonyt meggyilkolta. Mindezt a gaztettet azért követte el, mert a párttitkár a NB ülésen szövegét, hogy a volt ispán foglalkozás nélkül, munkátlanul él és a kötelező közmunka alól is kivonja magát.¹⁹⁴ Nagytevelen a kitelepítésre kerülő sváb lakosság megtámadta a telepéseket. „Holmijukkal együtt kiszórták őket az udvarra és ütlegelni kezdték őket. Az egyik telepest már a földre nyomták és fojtogatták, amikor az odaérkezett rendőrség közbelépett.” Itt a NB tagjainak nagyobb része is Volksbund-tagokból állt. Keszthelyen utcai tüntetést is szervezett a reakció. Az internátus diákjai összetörték és ellopták a kommunista faliújságot, nyíltan énekelték a Szálasi indulót.¹⁹⁵ A keszthelyi premontrei gimnázium egyes diákjai még később is, május 1-én nyilas és legitimista röpcédulákat terjesztettek. A diákok felbujtója egy szerzetes-tanár volt.¹⁹⁶

A kommunista párt ellentámadását már a választások utáni új kormány megalakítása során megkezdte. Jelentős eredmény volt 1946 januárjában az üzemi bizottságok megválasztása, ahol túlnyomórészt a munkásság jutott győzelemre. A reakció elleni támadás kiinduló pontja volt a köztársaság kiáltásáért folytatott harc. A NB-ok ünnepi felvonulásokat és gyűléseket szerveztek a köztársaság megszületése alkalmából. Ezek a gyűlések annak a fogadalomtételnek a jegyében zajlottak le, hogy a „nemzet függetlenségét, a magyar nép szabadságát és a demokratikus magyar köztársaságot megőrzi, megvédelmezi mindenfajta támadással szemben.”¹⁹⁷

A MKP Veszprém megyei Pártértekezlete 1946 február 24-én hozott határozatában „a legélesebben tiltakozik a földreform vívmányainak megsemmisítésére irányuló minden kísérlet ellen.” Az értekezlet határozatában követeli, hogy „...A földbirtokosoktól elvett földet ne lehessen visszaadni.”¹⁹⁸ A kommunista párt irányításával az újonnan földhözjuttatottak Nemesszalókon és Lörintepusztán kaszával védtek meg a földet. Veszprémben a FÉKOSZ megyei nagygyűlésén tiltakozott a földreformot ért támadások ellen, 1946 február elején.¹⁹⁹ A MKP 1946 március 9-i, Veszprémben megtartott konferenciája határozatba foglalta: „...jöhessen bármi utasítás bárkitől, egy barázda földet vissza nem

adunk, még ha jogtalanul vették is el, akkor sem.”²⁰⁰ Több helyen népféltre került sor. Csöglén a gyűlölt és utált népnúzó jegyzőt visszahelyezték a községbe. A csöglei és adorjánházai parasztok husánokkal mentek ki a község határába a jegyző fogadtatására. Nem is merte az betenni a lábát a faluba.²⁰¹ A megyében március elején több helyen bányász nagygyűléseket szerveztek. Ajkacsingervölgyön és Várpalotán tiltakozó táviratban, felháborodva ítélték el Mindszenty reakciós üzelmeit, követelték a reakciós megmozdulások erélyes elfojtását, a közigazgatás megtisztítását.²⁰²

A reakcióellenes népmozgalmakban új lendületet kaptak a NB-ok. 1945 második felében ugyanis sok helyütt — a közigazgatás kialakulása után „értelmetlen kupaktanácsokká” váltak, tevékenységük fokozatosan leszűkült. A párt ebben a súlyos helyzetben felismerte a NB-okban rejlő nagy erőt. A MKP Vármegyei Bizottsága 1946 január 23-án kimondja: „A NB-ok munkáját fel kell frissíteni... A NB-ok munkáját nekünk, kommunistáknak kell elsősorban megindítani.”²⁰³ A megyei pártértekezlet feladatul tűzte ki: „A NB-okba... a legagilisabb elvtársakat küldjük.”²⁰⁴

Taliándörögdi község NB-a a község főjegyzőjének állásából való elmozdítását sürgette a belügyminiszternél. A NB, mint a nép hivatott szerve feladatának helyes értelmezéseképpen az ügyet a belügyminiszter elé tárta. A panaszirat szerint „a maga céljaira használta fel a zselléreknek kiutalt ruhanevét... tagja volt a nyilas pártnak, felesküdött Széllásira, Felszabadulás után volt csendőrökkel vétette magát körül... a jóvátételi kötelezettség címén beszolgáltatott gabonát a maga céljaira használta fel... A tapolcai járás főjegyzőjétől kérte P. felmentését, de... semmit sem tettek ellene. P-t ez annyira vakmerővé tette, hogy legutóbb már megfenyegette a NB tagjait: rendőri karhatalommal viteti el őket a községből.”²⁰⁵ A NB akciója sikerrel járt: a fasiszta főjegyzőt állásából felfüggesztették. Fűzfőn pl. egy kispárti bizottsági tag követelte, hogy „... a NB-ot fel kell oszlatni, tekintettel arra, hogy a választásokon a KGP győzött. A NB-ban minden párt olyan arányban képviseltesse magát, mint amilyen arányban a választásokon szavazatot kapott. A NB kommunista elnöke azonban nem hátrált meg, továbbra is ő vezette a NB ügyeit.

Az adászteveli NB feljelentette a FKP és a Polgári Demokrata Párt helyi vezetőit, akik a nemzeti bizottságok tagjai ellen vádaskodtak, „hogy ne legyenek éppen a nemzeti bizottság tagjai között olyan

egyének, akik a népet uszítják és lázítják.”²⁰⁶ A kommunista küldöttek, akiket a többi baloldali küldött is támogatott, a követelést visszautasították, és ragaszkodtak továbbra is a pártok szerinti arányos képviselőlethez. Éles vita után az egyik szavazáson a kispárti javaslatot 7:3 ellenében (2 tartózkodással) visszautasította a NB. Egy későbbi ülésen a kispárti javaslat győzött 9:8 arányban, mire a kommunista, a szociáldemokrata és a szakszervezeti küldöttek kivonultak az ülésről.²⁰⁷

A NB-ok aktívan kivették részüket a népmozgalmakból, sőt maguk is irányítói voltak. A kommunisták voltak a kezdeményezők az ellentámadás során. A MKP megyei titkára az erők összefogását és a feketézők elleni szigorúbb rendszabályokat javasolta. Követelte, hogy a feketézők árult le kell foglalni és az ellátatlanok között kell szétosztani.²⁰⁸ A megyei NB ülésén „... a MKP szónoka javasolta a reakció elleni küzdelmet, mely nemcsak egy falrafestett ördög, hanem a földreform elleni kísérletekben, a fasiszta ifjúsági szervezkedésekben, a háborús és népellenes bűnösök mentegetésében és nem utolsósorban főpapi pásztorlevelek hamis és valótlan állításában jelentkezik.”²⁰⁹ A MKP javaslatát elfogadták a NB tagjai. Több NB nem maradt közömbös Mindszenty demokráciaellenes tevékenysége hallatára. A keszthelyi NB pl. átiratban kérte az ONB-ot, követelje a kormánytól, hogy fékezze meg a hercegprímást népellenes ténykedésében.²¹⁰

A reakcióerői elleni ellentámadás az 1946 március 5-én elvezetett a Baloldali Blokk megalakulásához. A Baloldali Blokk nyilatkozatában a reakció elleni küzdelemben első helyre teszi a közhivatalok megtisztítását. Az ország demokratikus fejlődésének súlyos gátját jelentette a közhivatalokban meghúzódó reakció. A hivatalok apparátusa rendkívül felduzzadt — a reakció minden rendű és rangú képviselőjével. Mindez természetes következménye volt a régi közigazgatási rendszer visszaállításának, az igazolási eljárások kudarcának. Ezért tehát az osztályharc fő területévé vált a közigazgatás gyökeres megtisztításáért folyó harc, közismert kifejezéssel a B-listázások.

A MKP Veszprém megyei Pártértekezlete 1946 február 24-én a következő feladatot tűzte ki ezzel kapcsolatban: „... a közigazgatás megtisztítása... Az egész nép akciójának kell lenni, így hatásos, így erős. Így vezetnek a kommunisták a nép harcát a reakció ellen... Helyes, hogy a NB ellenőrizze és nemcsak ellenőrizze a közigazgatást, hanem azokat a jegyzőket, akiket el kell távolítani, listára kell

venni és a járás, vagy megye összes NB-val közölni kell azt, hogy egyetlen község közigazgatásába se lehessen bevenni.”²¹¹

A NB-ok tehát fontos feladatot kaptak a B-listázások lebonyolításában. Súlyos próbatételt jelentett ez a nagy feladat a NB-oknak. E fontos népi szervezetek 1945 második felében meggyengültek. A közigazgatási funkció elvételével, hatáskörüik szűkítésével megindult hanyatlásuk. A kommunista párt sem támaszkodott rájuk kellőképpen, mivel a pártvezetés a döntést többnyire az országos szervezetben, a központi pártharcokban akarta kivívni. A reakció felismerte azt, hogy arra ugyan nincs ereje, hogy a NB-ok felszámolását elérje, de arra képes volt, hogy a maga képviselőit beültesse ezekbe a bizottságokba. A községek demokratikus erői, a haladó pártok sok helyen — látva a NB-ok elsekélyesítésére irányuló törekvéseket — legjobb képviselőiket kivonták a NB-okból. A reakció támadására az 1945-ös novemberi választások után a NB-ok tevékenysége fellendült, tevékenyen kivették részüket a reakció elleni harcból, de a haladó erők szempontjából ekkor már gyengébb erőt képviseltek, mint 1945 első felében. Mindez rányomta a bélyegét a közigazgatás megtisztítása érdekében folytatott harcokra. Maguk a NB-ok a B-listázások során súlyos politikai harcok színtereivé váltak és a belső erőviszonyok határozták meg intézkedéseiket.

Egyes NB-ok a legnagyobb lelkiismeretességgel vizsgálták át a közalkalmazottak közéleti és politikai magatartását, figyelembe vették az összes egyéb körülményeket és állásfoglalásukat mindezek alapján hozták meg. A Veszprém megyei NB pl. egy alkalommal 15, más esetben 27, harmadik alkalommal 66 vármegyei és városi közigazgatási tisztviselőt függesztett fel azonnali hatállyal állásából.²¹² A nyírádi NB népellenes, fasiszta beállítottságú tisztviselőket helyezett B-listára, a bakonytamási NB az iparosok névjegyzékéből 4, a kereskedők névjegyzékéből 2 főt törölt aktív nyilas tevékenység miatt (nyilas pártvezető helyettest, községi katonai parancsnokot, nyilas propaganda-újság terjesztőt, fegyveres pártszolgálatost stb.). A balatonalmádi NB 16 fő közül 3 tisztviselőt helyezett titkos szavazással B-listára. A noszlopi NB a körjegyzőt — a felekkel való durva viselkedése (pl. terhes nőt kilökött az irodából) miatt, továbbá, mert hadirokkantakat lövészárkok ásásra rendelt ki 1945 januárjában, rémhíreket terjesztett a felszabadulás után — nyugdíjazta. Balatonfüreden a kommunisták és a NB elleni politikai rágalmozás miatt javasolták az alis-

pánnak, hogy a főjegyző megbízatását vonja vissza. A köveskáli körjegyzőt a NB valamennyi tagja alkalmatlannak minősítette, mert a körjegyzőségi ügyeit nem demokratikus szellemben intézte. A lajoskomáromi NB a jobboldali kisgazdák reklamációját utasította el a közigazgatás megtisztítására hozott intézkedésekkel kapcsolatban.²¹³

A községi NB-ok többsége azonban nem állt hivatása magaslatán. Ezt állapította meg a megyei NB 1946 május 4-i ülése.²¹⁴ Sok NB az összes községi alkalmazottat állásában megtartandónak javasolta, pl. a mezőszentgyörgyi, a litéri, a királyszentistváni, a dégi, a pápateszéri.²¹⁵ Hogy némely esetben mennyire éles belső harcot tükrözött a NB-okban a B-listázás, mutatja ezt Nemesszalók, Vinár és Marcalgergelyi községek NB-ainak közös ülése, ahol a községi jegyzőt 18 szavazattal 17 ellenében megtartották állásában.

Több esetben a reakciós erők befolyása érvényesült a B-listázások során. Nem ritkán hoztak olyan határozatokat, hogy akiket el kellett volna távolítani, meghagyták, akiket pedig politikai magatartásuk, megbízhatóságuk, becsületes munkájuk, lelkiismeretességük a további munkára jogosított, elbocsátották. Ilyen esetek történtek pl. Balatonfüreden, Lajoskomáromban, Bakonytamásin, Enyingen. Bakonytamásin pl. két kommunista tisztviselőt bocsátottak el, akik kiválóan megállták helyüket. Lajoskomáromban olyan községi irodatisztet helyeztek B-listára, akinek „...szóba sem kellett volna jönnie a B-listázás során, mert ellene a B-listára helyezésre nézve semmi ok sincs.” Ugyanitt, amikor 1946 április 15-n a B-listázó gyűlés alkalmával a községi főjegyzőt a többség nyugdíjazásra javasolta, akkor a NB kisgazdapárti tagjai zsaroláshoz folyamodtak és kijelentették: „...ha a főjegyzőt B-listázzák, akkor el kell bocsátani az összes községi tisztviselőt.” Valójában a többi tisztviselő B-listázására komoly ok nem volt. Ajkán a pártközi értekezlet B-listára helyező javaslata ellenére a NB a főjegyzőt megerősítette állásában. A kommunista párt közbelépésének eredményeképpen a legkirívóbb esetekben megváltoztatták a döntéseket.²¹⁶

Összegezve a B-listázások tapasztalatát, megállapíthatjuk, hogy sok reakciós tisztviselőt sikerült a közigazgatásból eltávolítani. Ebből a munkából a NB-ok tevékenyen kivették részüket. Az igazoló bizottságok munkájához képest sokkal eredményesebb volt a B-lista revízió. A reakció érzékeny vereségeket szenvedett ebben a harcban. A B-listázás azonban nem hozott teljes győzelmet. A MKP

Veszprém megyei II. konferenciája értékelve a B-listázások eredményét, határozatában rámutatott arra: „A községekben még mindig igen sok a reakció és a nyugatos, aki a régi horthysta szellemben basáskodik.” A pártkonferencia megszabja a további feladatokat is: „Követeljük, hogy a megyéből el legyenek távolítva a reakciós, nyugatos jegyzők, bírók és mindazok, akik a revízió útján az összeesküvők cinkosai által kerültek vissza. Helyükbe demokratikusan gondolkodó tisztviselőket kell alkalmazni a nép fiaiból.”²¹⁷

A reakció az 1946 tavaszán elszenvedett vereségei után a gazdasági élet területén fejtette ki romboló tevékenységét. Az infláció súlyos terheket rótt a dolgozó tömegekre, főleg a munkásokra. Azt akarta, hogy az infláció még súlyosabb megpróbáltatásokat rójon a dolgozókra, hogy a tömegek elégedetlenségét a népi demokratikus rendszerre hátrítsa.

Veszprém megyében is nagyon súlyos volt a helyzet. A várpalotai bányászok kénytelenek voltak ruháikat kenyérért elcserélni, hogy legyen erejük a nehéz bányamunkához. Rendkívül nehéz volt a közellátás helyzete. A NB-ok megpróbálták segíteni ezen a helyzeten. Tevékenységük hozzájárult ahhoz, hogy teljes katasztrófára nem került sor, mert amit helyileg meg tudtak tenni, sok helyen megtették.

A kommunista párt alkotókészségét és nagyszerű közgazdasági hozzáértését dicséri az 1946 augusztus 1-én megteremtett stabil forint. A stabilizáció nagyban megnövelte a MKP tekintélyét és tömegbefolyását, súlyos vereséget mért a reakció mesterkedéseire. A jó pénz kibocsátását követő napokban — bár még erősen érezhető volt a pénzhiány — Veszprémben egyszerre nagy lett a vásárlókedv.

A megyei NB megtárgyalta a forint értékállóságával kapcsolatos intézkedéseket és háztömbönkénti forintvédő bizottságok felállítását határozta el. A dolgozókból összeállított bizottságok munkája és a felülről jövő rendeletek egymást kiegészítve voltak hivatva biztosítani a forint értékállóságát. A forintvédő bizottságok ügyeltek arra, hogy senki árú ne halmozhasson fel, ne adjon el, vagy vásároljon a megengedettnél magasabb áron. Ellenőrizték a piacokon, az üzletekben, vendéglátó üzemekben kiírt árakat. Érték is el kisebb sikereket. A veszprémi feketézők egy 35 tagból álló csoportját internálták. Gyorsított eljárás alá vontak baromfi-val, szalonnával, ill. tojással feketézőket, engedély nélküli sertést vágó veszprémi lakosokat. Keszthelyen azonban sok kirakatban nem helyezték el az

árjegyzéket. A piacon megindult a feketézés, a forintvédő bizottság azonban nem avatkozott bele erősen.²¹⁸

Néhány hónappal a stabilizáció után a forint ellen támadók bizonyos sikereket értek el: számos árucikk árát felemelték, egyes cikkek eltűntek a piacról, élesedett a spekuláció és a feketepiac. Növekedett a feketevágások száma. A megyei NB foglalkozott a sertéshús és a zsír árának indokolatlan emelkedésével. A NB kommunista javaslatra egyhangú határozat alapján a közellátási miniszterhez és az ONB-hoz táviratot intézett, követelve a dolgozók és a forint értékének védelme érdekében a sertéshús és a zsír árának azonnali hatállyal történő zárolását. A NB egyik kommunista tagja — pápai példára hivatkozva — javasolta, hogy Veszprémben is a feketevágások megakadályozása érdekében az ún. kényszervágásokat kizárólag a hatósági hússzékekben mérjék ki.

A községi NB-ok tevékenysége a forintvédő feladatokra nem terjedt ki. Ebbe a munkába csak a megyei és városi NB-ok kapcsolódtak bele. Bár érték el némi eredményeket a feketézők és a spekulánsok ellen, a többségük azonban szabadlábbon maradt, más esetekben pedig a helyi hatáskör nem volt elegendő a problémák megoldásához (pl. az ár-emelkedések megakadályozására).²¹⁹

VI.

A MKP az uralkodó osztályok művelődési monopóliumának megszüntetéseért, a munkás- és parasztszülők gyermekeinek iskoláztatása érdekében javasolta a népi kollégiumok megszervezését. A népi kollégiumokat építő mozgalom 1946 nyarán indult meg. A belügyminiszter 6779/1946. sz. rendelete kimondja, hogy minden megyében legalább egy népi kollégiumot kell felállítani. Fenntartása az illető megye feladata.

A megyei NB 1946 szeptember 6-án felhívást intézett a községi NB-okhoz, hogy „... a veszprémi népi kollégium ügyét lelkes öntevékenységgel a legmészebbenmenően támogassák. Indítsanak mozgalmat a kollégium érdekében. Hassanak oda, hogy a községek minél több alapítványt tegyenek és a kollégium céljára társadalmi úton önkéntes adományokat (pénzt, felszerelési tárgyakat stb.) gyűjtsenek.”²²⁰ A veszprémi mellett Pápán is szerveztek kollégiumot.

A megyei NB felhívására a községi NB-ok irányították a népi kollégiumokat építő mozgalmat. Cso-

pakon négyülést tartottak az iskolák igazgatóinak bevonásával. A gyűjtést az iskolás gyerekek végezték. Másutt a gyűjtést a pártok képviselői és az ifjúsági szervezetek végezték (Nemesszalók, Tótvá-zsony, Hajmáskér). Több helyen ezenkívül műsoros előadást és táncmulatságot szerveztek a NB-ok. A jövedelmet a népi kollégiumok megindításához szükséges anyagi fedezetre adományozták. Nagyon elvtelve fordult elő, hogy valameiy NB nem segített. Ilyen eset volt Dégen. E község NB-a a nehéz anyagi gondokra hivatkozva határozott úgy, hogy „semmi körülmények között nem tud más intézmények segítségére lenni.”²²¹

1946 végén már egyre sürgetőbbé válik a földreform befejezése. A nép ellenségei ugyanis befurakodtak a Megyei Földrendező Tanácsba és a Földhivatalba és akadályozták a földosztás és a betelepítések végrehajtását. A megyei NB több alkalommal is foglalkozott a Megyei Földrendező Tanács és a Földhivatal munkájával. Külön albizottságot is küldött ki. Az albizottság jelentésében azt állapította meg, hogy „... A Megyei Földrendező Tanácsot és a Földhivatalt gyökeresen meg kell változtatni.”²²²

A kommunista párt képviselője javasolta, hogy az újjáalakítást azonnal kezdjék meg és erre vonatkozóan javaslatot is tett. A NB nagy többsége 23 : 4 arányban a javaslatot elfogadta, de a Kisgazdapárt nem paraszti tagjai erre elhagyták a tárgyalótermet. A Kisgazdapárt e tagjai nyíltan a reakció mellett álltak ki és azt akarták elérni, hogy pozícióikat biztosítsanak saját maguknak és elhúzzák a földrendezés ügyét. Gyökeres változás azonban még ezután sem történt. A MKP megyei konferenciája 1947 február 16-án határozatot hozott ebben a kérdésben. A határozat kimondta: „Veszprém megye politikai nyugalmanak, fejlődésének és a termelés folytonosságának biztosítása érdekében elsősorú feladatként kell megjelölnünk a földosztás végleges rendezését, telekkönyvezését. A kiosztott házhelyek telekkönyvi átírását és új házhelyek juttatását az arra rászorulóknak. A konferencia egyhangúlag megállapítja, hogy a veszprémi Földhivatal és a hozzá tartozó műszaki iroda a telekkönyvezés elkészítését és gyakorlati végrehajtását szabotálja.”²²³

Több esetben ugyanis a Megyei Földrendező Tanács és az Országos Földbirtokrendező Tanács ellenföldreformot hajtott végre. Vanyolán a volt népnúzó uradalmi főintéző megkapta a kiigényelt hét-szobás tisztalakást, ráadásul még 6 hold földet és kertet. Nemesszalókon a régi birtokosok visszaigényelték és meg is kapták 55 földhözjuttatott birto-

kát. Olaszfalun a plébános, a községi Földigénylő Bizottság jegyzője a falu 83 földigénylőjét és telepését — akik volksbundisták elkobzott földjét igényelték ki — azzal fenyegette meg, hogy „... aki földet igényel, azt előbb-utóbb felakasztják.”²²⁴

A bándi kommunista pártszervezet bejelentését megvizsgálta a megyei NB és megállapította, hogy a kitelepítésre kerülő volt volksbundisták vagyontárgyainak kezelésével kapcsolatban a Megyei Földhivatal hibákat követett el. A NB tudomásul vette, hogy ez ügyben az alispán a vizsgálatot elrendelte. A NB állást foglalt a földeken történő gyűjtogatásokkal kapcsolatban. Tiltakozott az ONB útján ezek ellen a politikai hüncselekmények ellen. Ezért a NB „a szérük fokozott felügyeletét határozta el, mert félt, hogy a gyűjtogatások megismétlődnek. A tűzoltóság felszerelését jó állapotban tartsa, hogy az esetleges tüzeket lokalizálhassák.”²²⁵ — adta ki az utasítást.

A kommunista párt — látva azt, hogy a különböző földigénylő bizottságokba a reakciós elemek furakodtak be és kaparintották kezükbe a vezetést — 1946 novemberében már követelte a kormánytól a Földigénylő Bizottságok feloszlatását és azt, hogy a földhözjuttatott újjazdákat támogató és képviselő szervezetnek az UFOSZ-t ismerje el. Az előbbieken említett megyei példák világosan igazolják a MKP követelésének helyességét. Rövidesen sor is került a Földigénylő Bizottságok feloszlatására és ezek után meggyorsult a telekkönyvezés befejezése.

A korabeli politikai harcok hű tükrét adják azok a küzdelmek, amelyek 1947-ben a NB-ok összetételének kérdésében alakultak ki. 1947 elején harc indul a kommunista párt részéről az UFOSZ NB-i képviselete érdekében. Felvetődött az a követelés egyes NB-üléseken (pl. Bakonytamásin) és a MKP megyei II. konferenciáján. Ebben a kérdésben a végső szót a NB elvi jelentőségű állásfoglalása mondta ki: „A vármegyei NB fontosnak tartja, hogy a községi NB-okban az új földhözjuttatottak megfelelően képviselve legyenek, de megállapította, hogy a kormány által kiadott rendelet értelmében önállóan tagokat a NB-okba nem küldhetnek, hanem küldöttjeik a politikai pártok vagy pedig... a szakszervezet, ill. a Szakmaközi Bizottság által kiküldve képviselhetik szakszervezetük érdekeit.”²²⁶ A vármegyei NB a NB-oknak — a volksbundista és egyben fasisztabarát elemektől való megtisztítása érdekében a sváb lakosú községi NB-i tagok felülvizsgálatát rendelte el, 1947 március 21-én. Ez azonban nem ment könnyen. Ezt mutatja, hogy április köze-

pén a megyei pártközi értekezletnek kellett sürgetni a NB azon határozatának végrehajtását, hogy a községi NB-okból zárják ki azokat az egyéneket, akik a kitelepítésekkel kapcsolatban érdekelve vannak, tehát ők maguk vagy hozzátartozóik kitelepítendőek.²²⁷

Szintén a NB-ok megtisztítása céljából vitatta meg a megyei NB a PDP képviselőt a NB-ben. A PDP eltávolítása mellett foglaltak állást a baloldali képviselők, mivel a PDP 4 tagú vezetőségén kívül tagsággal szinte egyáltalán nem rendelkezett, a NB-i üléseken javaslatokat nem hozott, csak a tárgyalásokat gátolta, a reakció érdekeit képviselte. A FKP kivételével a többi párt képviselői a PDP NB-ból való eltávolítását követelték. A NB ezen álláspontját azonban az ONB megsemmisítette, mivel „a polgári reakció pártjának” a rendeletet biztosították a NB-i képviselőt.²²⁸ 1947 őszén a Barankovits-féle klerikális Demokratikus Néppárt be akart kerülni a NB-be. A Kiszgazdapárti tagok támogatták ezt az igényt, azonban a megyei NB nem adott helyet a NB-ban ennek a reakciós-klerikális pártnak.²²⁹ Keszthelyen a Kiszgazdapárt a felszabadulás után csak néhány hétig vett részt a NB munkájában. Több évi passzivitás után jelentkezett újra belépési igényével. Nem lehet vitás, hogy a Kiszgazdapárt csak a közelgő választások miatt akart részt venni a NB munkájában azért, hogy ott kellő szerephez jusson.²³⁰

A reakció képviselői még a szervezeti kérdésekben mutatkozó akadékoskodásukkal is igyekeztek helyenként a NB-ok munkáját hátráltatni. Pl. Pápateszéren igen nagy létszámú volt a NB és ezért az ügyeket nem tudta gyorsan, mozgékonyan intézni. A Baloldali Blokk pártjai ezért a NB-i tagok létszámának felére csökkentését határozták el. A Kiszgazdapárt azonban ehhez nem járult hozzá, ezzel is kifejezte, hogy nem kívánja a község érdekeit szolgálni, hanem a baloldali pártok munkáját akarja elgáncsolni.²³¹

A megye több NB-a, de elsősorban a megyei NB, kivette a részét az árak csökkentésére, a munkanélküliség megszüntetésére és a bankok államosítására irányuló harcból. A megyei NB tagjai többségének álláspontját fejezte ki a megyei NB 1947 június 12-i levele Dinnyés Lajos miniszterelnök-höz: „A NB a nehéz gazdasági helyzettel, a — különösen Veszprémben — súlyos közellátási problémákkal és az újjáépítés kérdéseivel foglalkozva megállapította, hogy a közellátás hiányosságát, az élelmezési cikkek viszonylagos drágaságát közvetve

az iparcikkek megfizethetetlenül magas ára okozza.” Megállapította a NB azt is, hogy az újjáépítés fokozottabb megindításának, a gazdasági nehézségek megoldásának, a 3 éves terv keresztülvitelének — tehát a dolgozók életnívója felemelésének előfeltétele a Nemzeti Bank és a három nagy bank államosítása. A megyei NB ezért „sürgős intézkedéseket követel az iparcikkek árának leszállítása érdekében és követeli, hogy a jelzett bankokat mielőbb, de legkésőbb augusztus 1-ig államosítsák.”²³²

A NB azonban nemcsak a kormánytól jövő segítségre számított, hanem a maga hatáskörében is tevékenykedett. A kommunista küldöttek javaslatára intézkedéseket tett az árelenőrző bizottság hatékonyabb működésére, az indokolatlan áremelések letörésére. Jó hatást váltott ki a lakosság körében 3 árdrágító hentes letartóztatása. A szövetkezetek vezetőivel értekezleteken beszéltek meg, milyen lehetőség van arra, hogy az árufelhozatalt fokozzák. A városnak és a bankoknak kellett pénzzel és szállítóeszközzel segíteni a szövetkezeteket és a kereskedőket. Ehhez a NB elnöke a Takarékpénztár nevében felajánlotta a segítséget.²³³ A javaslattevő kommunista bizottsági tag azonban felhívta a figyelmet arra, hogy „a mezőgazdasági cikkek letörésével még mélyebbre nyújtjuk az amúgyis tág agrárrollót, éppen ezért, ezzel egyidejűleg fokozni kell az ipari árak letörésére irányuló harcot is.”²³⁴ A NB — még előbb — határozatot hozott, amely szerint felkéri az ország minden megyei NB-át, hogy küldjenek átiratot az Országos NB-hoz, melyben az MSZK árkalkulációjának felülvizsgálását kéri.²³⁵

Veszprémben komoly gondot okozott a munkanélküliség. Az főleg abból eredt, hogy a Lőszerművekben még nem indult meg a komoly munka 1947 nyarán sem, mivel az üzem csak kisebb segélyekből vegetált, többször fennállt a veszély, hogy anyaghiány miatt a gyárat le kell állítani. A megyei NB 1947-ben négy alkalommal foglalkozott ezzel a problémával. A NB széleskörű bizottságot küldött ki az üzembe, hogy a helyzet alapos tanulmányozása után állást foglalva, a kormányzattól gyors segítséget kérjen. Javaslatba került fonoda odahelyezése, vagy fafeldolgozó telep létesítése, sőt alumínium feldolgozó üzem létrehozása is. Többször küldtek el delegációt a pártok vezetőitől az Iparügyi Minisztériumba. 1947 október végén pl. a küldöttség a Lőszerművek gyors megsegítését kérte, mert „... az üzemben oly katasztrófális a helyzet, hogy felsőbb segítség hiányában az ott dolgozó munkások utcára kerülnek.”²³⁶ A balatonalmádi NB a

szombathelyi MÁV Üzletvezetőséghez fordult segítségért, mert „...Munka hiányában iparosaink és munkásaink kenyérkereset nélkül máról-holnapra tengődnek.” Ezért arra kérték az Üzletvezetőséget, hogy „...a Balatonalmádin és környékén végzendő vasúti helyreállítási munkák elvégzésével elsősorban községünk iparosait szíveskedjék megbízni.”²³⁷

A 3 éves terv megvalósításában a NB-ok az ipar területén nem tevékenykedtek. A terv nyilvánosságra kerülését követően ugyan 1947 január 29-én a NB elnökét és egy másik tagját bízták meg, hogy bizottságot alakítsanak a 3 éves terv helyi előkészítésére. A NB-ok e téren nem végeztek munkát, tevékenységükkel csak a mezőgazdasági munkaversenyek szervezése és a kulturális munkatervek készítése során találkozunk később 1948-ban.²³⁸

1947 első felében az ország reakciós erői súlyos vereséget szenvedtek: felszámolták a köztársaság-ellenes összeesküvést, a Kisgazdapárt a tömegek meg-megújuló elszánt követeléseire hatására kizárta legreakciósabb politikusait, az egységes demokrácia-ellenes egységfront szétesett. Július 11-én megjelent a bankok államosításáról szóló rendelet. Ugyanezen a napon a 3 éves tervet törvénybe iktatják. A reakció gyengülésével párhuzamosan tovább erősödött a kommunista párt, megnövekedett tömegbefolyása. Új választásokra volt szükség, amely az erőviszonyokban végbement változásokat volt hivatva tükrözni. A választásokra a MKP javaslatára 1947 augusztus 31-én került sor.

A NB-ok komoly hatáskörrel rendelkeztek a választások előkészítésében és lebonyolításában. Az Országos NB engedélyezte a pártok indulását, számszerint 11-et. Hatáskörébe tartozott a demokratikus pártok által előterjesztett volt MÉP-isták mentesítése. Ugyancsak az ONB bírálta el a képviselőjelöltek elleni kifogásokat is.²³⁹ A helyi NB-ok bízták meg a választók összeírását végző összeíró biztosokat. A megyei NB 1947 június 25-én jelölte ki a számláló biztosokat.²⁴⁰ Ezt követően a községi NB-ok július végén jelölték ki az összeírási biztosokat.

A választások országos eredményeit értékelve a legfontosabb az, hogy a MKP az ország első pártja lett (1 082 597 szavazó, 21,7 százalék). A párt megnövelte szavazatait a Dunántúlon is. Veszprém megyében a MKP több mint 10 000-rel növelte szavazatait az 1945-ös választásokhoz képest (26 794 szavazó, 20,5 százalék). A bányavidékeken különösen erősen tört előre. Urkúton 54 százalékról 90 százalékra, Ajkacsinger bányatelepen 36-ról 82 száza-

lékra, Várpalotán 41 százalékról 46 százalékra nőtt a kommunista szavazók aránya. A másik munkáspárt, az SZDP is növelte a megyében a szavazatait (1945: 17 136 szavazó, 1947-ben 19 490). Ez annál is inkább figyelemre méltó, mert országosan csökkent a SZDP szavazóinak száma. Jelentősen nőtt a NPP szavazóinak száma is: 9679-ről 14 247-re.

A FKP viszont elvesztette szavazóinak csaknem felét: 35 016-ról 18 928-ra csökkent. — Rendkívül nagyszámú szavazatot szerzett a klerikális reakció pártja, a Barankovits párt: 50 023 szavazatával. Ez a nagy szám azt mutatja, hogy a reakciónak és fő képviselőjének, a katolikus egyháznak még nagy az ideológiai-politikai befolyása a parasztság elmaradottabb rétegeire, a nőkre és szilárd támasszal rendelkezett — a fasiszta hagyományokkal rendelkező sváb falvakban. A Schlachta- és a Pfeiffer-párt egyetlen szavazatot sem kapott. A többi töredék-szavazat a következőképpen oszlott meg: Polgári Radikális Párt 4942, FMDP (Balogh) 3757, PDP 1923.²⁴¹

Az 1947 augusztusi választások után az események gyorsan követték egymást a szocialista forradalom kibontakozása irányába. 1947 novemberében sorrakerült a bankok államosítása. A szocialista termelési viszonyok, az ipar 85 százalékban uralgóvá váltak az 1948 március 25-i államosítással. A két munkáspárt egyesülésével a munkáshatalom, a proletárdiktatúra megteremtése teljessé vált, megkezdődött hazánkban a szocializmus építésének korszaka.

Milyen hatással voltak ezek a nagyjelentőségű változások a NB-ok tevékenységére? 1947 második felében, de többnyire még 1948 áprilisáig tevékenységük a politikai megbízhatósági igazolásokra, a fegyvertartási engedélyek kiadására, a felvetődött problémákkal kapcsolatos javaslattetelekre és kezdeményezésekre, különböző gyűjtések szervezésére, ünnepségek megrendezése, a beszolgáltatások szorgalmazására zsugorodott össze.

A NB-ok erejét erősen lekötötték a politikai megbízhatóság igazolására beérkezett kérelmek. Hogy milyen mértékben öltöttek ezek a kérelmek, ezt jól mutatja a következő két példa. A balatonalmádi NB-hez pl. kb. 150 politikai igazolási kérelem futott be 1947-ben. Ezek túlnyomó részét a NB igazolta is. Nem lehet ezen csodálkozni, mivel a PDP tag volt az elnöke. Itt került igazolásra egy nyug. csendőrtábornok is!²⁴² Várpalotán 1948-ban mintegy 250 db helyhatósági bizonyítványt adtak ki a legkülönbözőbb ügyekben: pl. zeneműködési engedély,

hádigondozási ügyben, hentesüzlet nyitvatartása céljára, állampolgársági igazolásra, igazolási eljárás céljára stb.²⁴³

Svábok kitelepítés alóli mentesítését is tárgyalta több NB. A Pápa városi NB egy alkalommal 34 család ingatlanának mentesítéséről hozott döntést, egy másik alkalommal 38 személyt mentesített a kitelepítés alól.²⁴⁴ A kislódi NB több kérelmet utasított el.²⁴⁵ A zirci NB, az UFOSZ és a községi előljáróság egy Volksbund-tisztviselő vagyonának elkobzását javasolta.²⁴⁶

Minden községben sor került a pedagógusok véleményezésére 1948 május—júniusában. Csaknem valamennyit alkalmasnak találtak. Különböző hivatalokba visszahelyezés vagy elbocsátás ügyben is történt politikai igazolás. A kislódi NB pl. meghagyta állásában a kisbíró, de nem javasolta egy másik ülésén a postamester hivatalba való visszahelyezését.²⁴⁷ A veszprémi NB 4 végrehajtói állás elnyeréséhez adja ki a politikai megbízhatósági igazolásokat.²⁴⁸

A NB-ok döntöttek fegyvertartási engedélyek kiadása ügyében is. A vadásztársaságok tagjainak pl. a dégi NB sorra megszavazta a fegyvertartási engedélyeket. Érdekesség, hogy egy veszprémi pap is kért fegyvertartási engedélyt. A NB elutasítja a kérelmet: „... mivel pap kezébe nem való fegyver. Ők csak viselik a keresztet, mert a demokrácia jobban van védve, ha a papság nem használ fegyvert.”²⁴⁹

A politikai megbízhatósági igazolások annyira elszaporodtak, hogy az ONB-nak kellett egységes elvi álláspontot közölni ezzel kapcsolatban (egyébként országosan is hasonló volt a helyzet):

„Politikai megbízhatósági igazolást csak feltétlenül indokolt esetben lehet kiadni (pl. ha a kérelmező igazolja, hogy arra valamely hatóság felhívása alapján van szüksége, pályázati kérelem esetén, ha a pályázati hirdetményben a NB igazolása feltételként szerepel stb.). Az igazolvány kiadása előtt a kérelmező politikai megbízhatóságát alapos vizsgálat tárgyává kell tenni és az igazolás csak akkor adható ki, ha adatainak valóságáért a NB valamennyi tagja a felelősséget vállalja a saját személyében. A már kitelepített, vagy kitelepítésre kijelölt németajkú lakosság számára politikai megbízhatósági igazolások kiadásától minden esetben tartózkodjanak a NB-ok.” Az Országos NB fenti átiratát tudomásulvétel és szoros alkalmazkodás céljából a megyei NB minden NB-nak megküldte.²⁵⁰

A NB-ok szervezték a felszabadulás óta az ünnep-

éseket, ők adták minden alkalommal az egyik szónokot is. Különösen sok, de szép és megtisztelő feladat hárult a NB-ra az 1848—49-es forradalom és szabadságharc 100 éves évfordulójának megünneplésében. A Magyar Ifjúság Országos Tanácsa ugyanis 1948-at centenáriumi munkaévnak nyilvánította.

Az egész megyében már 1947-ben megalakultak a 48-as bizottságok. A megyében a devecseri járásban alakult meg először 1947 február közepén a 48-as bizottság. Itt is — mint az egész megyében — munkatervet dolgoztak ki az elvégzendő tennivalókra. Ebben elhatározták a Vasút utca kövezését, szabadság zászló felállítását és egyéb közérdekű munkák elvégzését.²⁵¹ A megye INB 1947 október 21-én állította fel a 48-as bizottságot.²⁵²

A megyében a következő főbb ünnepeket határozták el:

1. Országos ünnepséget tartunk Ásteszéren, Tánicsics Mihály április 23-i születésnapja után következő vasárnapon, április 25-én, A község emléktáblát helyez el Tánicsics faluszéli szülőházán... Ugyanakkor megkoszorúzzák a testületek Tánicsics mellszobrát. Du. táji kultúrnap lesz a veszprémi és pápai népi kollégium, s a környező községek dolgozó fiatalságának részvételével...
2. Ez évben avatjuk fel Gicen a volt gr. Jankovich-féle kastély újjáépítése során szervezett Tánicsics Mihály Bakonyi Népfőiskolát.
3. Veszprémben március 13-án adják át a forgalomnak a háborús felrobbantás után újjáépített viaduktot... 15-én de. avatják fel Veszprém Szabadság-zászlóját.
4. A veszprémi ifjúság rohammunkával önkéntesen szabályozta a sokszor kiöntő Séd-patakot. A gátra elhelyezendő emléktábla az ifjúság márciusi önkéntes közös munkáját örökíti meg. Elhelyezése május folyamán történik.
5. A f. év őszén fejeződnek be Veszprémben a városi bérház építési munkálatai. A nagyjelentőségű épületet ünnepség keretében szándékoznak átadni rendeltetésének.
6. Veszprém 1948 május 27-től június 6-ig 48-as emléket rendez, melynek keretében mezőgazdasági, ipari és kulturális kiállítást mutat be. Külön kiállítás szemlélteti a megye 48-as emlékeit.
7. Pápa augusztus 28-tól szeptember 12-ig ren-

dezi a 48-as emléketet (gazdasági és kulturális kiállítások és ünnepek kerülnek lebonyolításra).

8. Marcaltó és Pápa közelében fekvő Iházi pusztán az ottani 48-as csata emléknapi ünnepséget rendeznek a környék falvai.
9. A Somlóvidék községei március 14-én este emléktűzet gyűjtanak a Somlón, ahonnan Lovasfaféta indul a devecseri centenáris ünnepekre.
10. Ajka községben március 15-én tartják az újonnan építendő állami általános iskola alapkövetésének ünnepségét.²⁵³

Az ünnepeken kívül még az 1848–49-es emlékek felkutatását is megszervezték a NB-ok. A Veszprém megyei NB 1948 május 25-én intézkedett az 1848–49-es emlékek felkutatására alakítandó bizottság megszervezéséről.²⁵⁴ Ebben a NB küldöttén kívül a múzeumi igazgató és az összes kulturális szervek is részt vettek. ●

VII.

A NB-ok fő feladatai közé tartozott a fejadag-dézsma beszoigáltatásának szorgalmazása 1948 kora tavaszától kezdve. A megyei NB az Országos Nemzeti Bizottság előzetes felhívása (2506/1948. ONB Vámörésre jogosultak fejadagját csökkentő rendelet végrehajtása ügyében a NB-ok részvétele) hatására a következő körlevélben határozta meg a beszoigáltatás célját és a NB-ok tennivéljét: „Az új termésig még hátralevő idő gabona szükségletének biztosítása csak úgy érhető el, ha a vármegye östermelő lakossága lelkiismeretesen eleget tesz a vármöröltek fejadag-dézsma beszoigáltatásáról szóló 860/1948. Korm. számú rendeletnek. Figyelemmel a kérdés rendkívüli fontosságára, felhívjuk a vármegye valamennyi Nemzeti Bizottságát, hogy a közigazgatási hatóságokat a fejadag-dézsma beszoigáltatását szorgalmazó tevékenységükben a legmesszebbmenően támogassák és saját hatáskörükben is tegyenek meg mindent a beszoigáltatás eredményessége érdekében.”²⁵⁵ A megyei NB a megye gazdáihoz is felhívást intézett. A felhívás kimondja: „A cséplés szigorú ellenörzésével és a beszoigáltatás teljesítésével biztosítjuk az ország kenyérellátását.” A vármegyei NB megállapította, hogy a cséplési ellenörzés elmulasztása miatt a gabona egy részét Ausztriába csempészték, más részük pedig a spekulánsok,

feketézók asztalára került. Ezért fordult a NB a megye gazdáihoz felhívással.²⁵⁶

Gyakran került ez a téma a községi NB-ok napi-rendjére is. Értékelték a beszoigáltatások helyzetét. A beszoigáltatási rendelet végrehajtása népszerűtlen feladatok elé állította a NB-okat. Pl. a hajmáskéri NB utasította az elnököt, hogy szólítsa fel a beszoigáltatást még nem teljesítőket, hogy 48 óra leforgása alatt teljesítsék kötelességüket. Egy szegényparaszt semmiképpen sem tudta befizetni a fejadag-dézsma, erre a NB 2 tagot jelölt ki, hogy összeszedjék a többi parasztember által előlegezett gabonát, hogy az illető is eleget tehessen a beszoigáltatásnak. Néhány nap múlva összegyűlt a szükséges mennyiség.²⁵⁷ A NB-oknak többször kellett foglalkozni azoknak az ügyével, akik nem tették eleget beszoigáltatási kötelezettségüknek. A felsőörsi NB pl. két olyan család ügyében döntött, akiknél „családjuk létfenntartásához szükség volt a kivetett kenyérgabona mennyiségre”, „kegyelmezési szempontból figyelembevehető”-nek tartotta őket. Azonban a prépostról azt állapította meg, hogy „beszoigáltatásának eleget tudott volna tenni, mert... rendelkezett megfelelő gabonamennyiséggel.”²⁵⁸ A beszoigáltatás eredményeit értékelve, az urkúti NB örömmel vette tudomásul, hogy „a község lakossága beszoigáltatási kötelezettségének 219 százalékban tett eleget, mely eredményével a vármegye valamennyi községét megelőzte.”²⁵⁹

A megye végül is a beszoigáltatási versenyben a Dunántúlon a 2. helyet érte el. Ezért a megyei NB egy szűkebbkörű albizottságot alakított meg, hogy a népi szervekhez eljuttatandó köszönetnyilvánítását megszövegezze. Azt is elhatározta, hogy a jó munkát végzőket a sajtóban dicséretben kell részesíteni.²⁶⁰

A NB-ok kivették részüket a 3 éves terv határidő előtti megvalósításáért folyó munkaversenyek szorgalmazásából, irányításából és ellenörzéséből. Ez ügyben is a megyei NB adta meg a feladatokat a megye NB-ainak.²⁶¹ Több NB tevékenyen kivette a részét a mezőgazdasági munkaverseny szervezéséből. Pl. a nagyvázsonyi NB megalakította a munkaverseny bizottságot és két tagját küldte a versenybizottságba. Hasonlóan járt el a Pápa városi NB is. Ez az NB határozatában meg is indokolja, miért küld két NB-i tagot a termelési versenybizottságba. Azért, hogy „a kiküldöttek a NB-ot a verseny állásáról tájékoztassák.”²⁶²

Egyes községek NB-ai, mint pl. a tapolcafői, a verseny-láz fokozása érdekében a 100 százalékon fe-

lül beszolgáltató gazdákat hirdetőtáblán felsorolták és a községben dobszóval közhírré tették.²⁶³ A pápateszéri NB a szántási és vetési munkálatok hatékonyabb ellenőrzése és szorgalmazása érdekében újjáalakította a termelési bizottságot, megalakította az ún. „dülőfelelős” bizottságot, melynek kötelességévé tette, hogy „a község mezőgazdasági művelés alatt álló területeit állandóan ellenőrizték és a szerzett tapasztalatokról az illetékes közigazgatási és rendőrhatalóságoknak lelkiismeretesen tegyenek jelentést.”²⁶⁴ Az őszi szántással kapcsolatos feladatokból azonban a NB-ok nem vették ki megfelelően részüket. A vármegyei NB ülésén — ahol a vármegye mezőgazdasági helyzetét tárgyalták meg — a MDP megyei titkára részletesen elemezte a NB-ok ezirányú munkáját és a rájuk váró további feladatokat.²⁶⁵ A vármegyei NB erre felhívta a helyi NB-okat az őszi munkák szorgalmazására és ellenőrzésére. A megtett intézkedések hatása rövidesen mutatkozott: az őszi munkák nagyobb lendülettel folytak és az őszi szántást az előirányzott területen 122 százalékban teljesítették.²⁶⁶

A NB-ok mellett az 1948 nyarán létrehozott népi bizottságok (a koalíciós pártok vezető tagjaiból, az UFOSZ és FÉKOSZ helyi vezetőiből, a közellátási ügyek előadójából és a községi jegyzőből álltak), — melyeket a cséplés ellenőrzésére és a beszolgáltatás szorgalmazására hoztak létre — töltötték be kiemelkedő szerepet a mezőgazdasági feladatok irányításában és ellenőrzésében.

1948 tavaszára a népi demokratikus forradalom szocialista forradalomba való átnövése lényegében befejeződött. Kezdetét vette a proletárdiktatúra és a szocializmus építésének korszaka. Ezek a nagyjelentőségű gazdasági, társadalmi és politikai változások szükségessé tették, hogy a NB-ok is változáson menjenek át, összetételük jobban megfeleljen az osztályerőviszonyokban végbement változásoknak. Ennek felismerése vezette a vármegyei NB-ot, amikor 1948 április 9-én elrendelte a NB-ok újjászervezését. Az újjászervezés szükségességét a következőkkel indokolta: „A NB-ra váró feladatok fontossága szükségessé teszi, hogy a NB-ok életképes, valóban a népi demokratikus szellemben működő, a NFF-ba tömörült 4 kormányzópart programját képviselő, aktív politikai szervekké váljanak.”²⁶⁷ A NB-ok újjáalakítása meg is hozta az eredményt. A MDP vármegyei bizottság véleménye szerint „...Az újjáalakított NB-ok 95 százaléka megfelel a demokrácia követelményeinek és befolyásunk alatt vannak.”²⁶⁸

Az újjászervezés éles osztályharcon történt és a reakciós elemek eltávolítását eredményezte. Noszlonon pl. a kisgazdapártiak nem jelentek meg az újjászervezés alkalmából megtartott gyűléseken, így a NB-ot nélkülük alakították meg.²⁶⁹ Mezőszilason a MDP, a FÉKOSZ és UFOSZ egységesen állást foglalt amellett, hogy „A NB-ba csak olyan tagok delegálhatók, akik a demokrácia 3 éves fennállása óta bebizonyították demokratikus érzelmüket”, és kifogást emelt a FKP két tagja és a NPP három tagja ellen, mert „a demokratikus követelményeknek nem feleltek meg.”²⁷⁰ A FKP reakciós képviselője kifogásai ellenére történt a NB újjáalakítása. Erre a FKP reakciós elemei akadályozták a megválasztott demokratikus érzelmű FKP és NPP tagok részvételét. Nem került be egy volt nyilas és a Parasztszövetség eszméinek szószólója, Berhidán a kisgazdapárti volt NB-i titkár azzal próbálta sabotálni a NB működését, hogy a NB körbélyegzőjét és jegyzőkönyvét nem akarta átadni hosszabb időn keresztül. Nagyvázszyban kizárták a NB-i tagok közül gr. Zichy Pál egyik volt botos ispánját, Városlődön a Barankovits-párti esperes plébánost stb.²⁷¹

A NB-ok nagy többsége az újjászervezés után kommunista vezetés alá került. Pl. Bakonysznetlászló, Mezőszentgyörgy, Siómaros, Herend, Hajmáskér. A többi párt delegátusa is túlnyomórészt becsületes, demokratikus gondolkodású kisember volt. A választás eredményei egyértelműen igazolják azt a következtetést, hogy az újjászervezés után újfajta NB-ok alakultak meg. Tagjainak többsége kommunista volt. De a többi bizottsági tagok nagy többsége is híve volt a szocializmus építésének. A két munkáspárt egyesülése után a MDP kétszer annyi helyet kapott.

Az újjászervezés után az ország gazdasági, társadalmi és politikai helyzetében végbement nagy jelentőségű változások hatására a NB-ok működésében spontán módon új lendület indult meg — ellenében a központi intézkedésekkel, amelyek a NB-ok megszüntetését készítették elő (a MDP 1948 május 9-én nyilvánosságra hozott programnyilatkozata a NB-okról említést sem tesz).

A felsőörsi NB elfogadta a községi tűzoltóparancsnok lemondását és helyette mást választott meg egyhangúlag tűzoltóparancsnokká. Egy-két NB a vármegyei NB felhívására — hogy a maguk hatáskörében kövessenek el mindent az eddigi pártalapokon működő ifjúság közös együttműködése érdekében és adjanak meg tőlük telhetőleg minden

támogatást az ifjúság új szervezeteinek eredményes munkájához — kimondta a pártalapokon álló ifjúsági egyesületek feloszlását és megalakította az EPOSZ-t. A nagyvázsonyi NB ezenkívül kijelölte az ifjúsági és sportvezetőt. Az EPOSZ, illetve a MNDSZ részére tanácskozó helyiséget is kijelölt. A sport és játszótér céljára a Zichy-féle kastély parkjának réttisztását jelölte ki. Felsőörsön a NB választotta meg a helyi EPOSZ S. E. vezetőségét is. A NB-ok öntevékenyen számos helyi probléma megoldásában közreműködtek. A bakonyiszentlászlói NB pl. vonatkozókérdési ügyben (Győr felé nem volt közlekedési lehetőség) küldöttséget menesztett a közlekedési miniszterhez. Ugyanez a NB az UFOSZ-szal együtt utána járt a Vármegyei Földhivatalnál annak érdekében, hogy az EPOSZ-nak helyiséget szerezzen. A NB nagy tekintélyére utal az, hogy Városlőd tűzoltóparancsnoka táncmulatságra a NB-tól kért engedélyt. A pápai NB december 30-án átirta a rendőrséghez, hogy a járdák tisztántartását és felhívását a legszigorúbban ellenőrizzék, a mulasztásokat szigorúan büntessék meg és nevüket a helyi lapokban közöljék. Szigorú ellenőrzésre hívja fel a rendőrség figyelmét az elszaporodott mezei falopások miatt. Egyben bírálta az egyes rendőrszemek munkáját, akik nem álltak hivatásuk magaslatán. Balatonalmádiban a NB a prostituáltak és a munkakerülők ellen indított eljárást, melynek eredményeként a rendőrség az illetők ellen szigorúan eljárta és eltávolította őket a községből. Érdemes felfigyelni a dátumra is: ez 1949 január 28-án történt, három nappal a NB-ok országos feloszlása előtt.²⁷²

Jelentős a NB-ok kulturális tevékenysége is. A Tanácsköztársaság pápai mártírjainak Devecserből történő hazaszállításáról, a devecseri vértanúk emlékművének felállításáról, a vértanúk kegyeleti tárgyainak összegyűjtéséről és megfelelő helyre történő elhelyezéséről tárgyalt és intézkedett több ízben is a Pápa városi NB. A vértanúk hazahozatalára, az emlékmű felállítására sor került.²⁷³ A zirci mozibérlő az 1947—48-as évadban mindössze egy haladószerű filmet játszott. Emiatt a NB elnöke elmarasztalta.²⁷⁴ Iskolaügyekben is intézkedtek a NB-ok. A balatonalmádi NB pl. egyhangúlag hozott határozatot arra, hogy a Borus-villa egy helyiségét a VIII. osztály részére igénybe veszi és utasította a községi elöljáróságot, hogy „az igénybevétel napját haladéktalanul tűzze ki.”²⁷⁵

A nagyvázsonyi NB iskolák és tanítói lakás céljára kijelölte a Zichy-féle kastélyt.²⁷⁶ A hajmáskéri NB a tanulók tankönyvvel való ellátása céljából

segélykönyvtár létesítését határozta el.²⁷⁷ A vármegyei NB 119/1948. NB. sz. leirata alapján minden községben kulturális munkatervet készítettek a 3 éves terv keretében.

A szép tervek végrehajtásában a NB-ok sokat már nem tudtak tenni, mivel jó fél évvel később működésüket felsőbb rendelkezésre megszüntették.

A proletárdiktatúra kivívása után már sürgető szükségsszerűséggé vált az iskolák államosítása. A szocialista kultúrforradalom kibontakozásának, az ifjúság tudományos, materialista szellemű nevelése megindításának egyik legfontosabb feltétele volt az egységes állami iskola megteremtése.

A NB-ok államosítás mellett állásfoglalására nagy szükség volt, mivel a klerikális reakció a hiszékeny hívőket különböző rosszindulatú rémhírekkel próbálta a megyében is az iskolák államosítása ellen hangolni. A megye lakosságának felvilágosítása népgyűléseken, szülői értekezleteken és a sajtó útján történt. A megye valamennyi NB-a állást foglalt az iskolák államosítása mellett, két község, Siómaros és Adorjánháza községek kivételével — mindenütt egyhangúan.

A megyében 350 iskolát érintett az államosítás, ebből 14 a középiskola, 336 pedig általános iskola.²⁷⁸ A NB-ok az államosításokat követően a szülői értekezletekre elküldték képviselőiket azzal a céllal, hogy segítsenek a szülők politikai nevelésében.

A proletárdiktatúra kivívása, a szocializmus építésének megkezdése az országban parancsoló szükségként követelte meg a községi képviselőtestületek összetételének megváltoztatását. Ugyanis Veszprém megyében a képviselőtestületek összetétele 1945 óta lényegében nem változott meg. A képviselőtestületek tagjai között sokan már régebben minden kapcsolatot megszakítottak pártjukkal, sőt némelyek az ellenzéki pártok tagjaivá vagy azok szóvivőivé váltak. Ezért határozta el 1948 augusztus 11-én a vármegyei NB a képviselőtestületek átalakítását.²⁷⁹ A képviselőtestületek újalakítását már jóval a megyei intézkedés előtt végrehajtja 1—2 NB. Nemeszálókon a MKP, a FÉKOSZ és az UFOSZ beadványára tűzi napirendre ezt a kérdést a NB. A képviselőtestület helyzetét a MKP titkára a következőképpen jellemezte: „...a jelenlegi képviselőtestület összetételénél fogva működésképtelen, akadályozza a 3 éves terv végrehajtását, semmiféle szociális vagy társadalmi ténykedést nem folytat és nem támogat.” Pártja nevében követelte, hogy a jelenlegi képviselőtestületet oszlassák fel és olyan képviselőtestület alakítsák, amely a 3 éves terv

végrehajtását szíven viseli, „továbbá, mely a község érdekeit tartja legelőször is szem előtt és nem a magánosok és egyesek érdekeit.” A Kisgazdapárt képviselője ellenezte a képviselőtestület újjászervezését: „Nem lehet a község legnagyobb adófizetőitől megvonni a jogot, hogy a képviselőtestületben helyet foglaljanak. Virilisek mindig voltak és mindig is kell, hogy legyenek.” A NB tagjainak többsége tiltakozott a fenti kijelentés ellen és azt hangsúlyozták, hogy „elmúlt az idő, amikor a virilisek döntötték el a község sorsát.” Végül is a NB 10:6 arányban kimondta a képviselőtestület átalakítását és a pártok arányszámának megállapításánál az 1947. évi országgyűlési választásokat vette alapul.²⁸⁰

Más községekben is sor került hasonló vitára. Mezőszentgyörgyön a kisgazdapártiak az 1945-ös számaránynak megfelelően akarták a képviselőtestület összetételét megállapítani. A NB azonban nagy többséggel — helyesen — az 1947. augusztusi választási eredmények alapján állapította meg a képviselőtestület összetételét.²⁸¹ Mezőszilasdon a NB a FKP-ből 8, a NPP-ből 3 főt nem fogadott el képviselőtestületi tagságra németbarátság, munkásellenesség, antiszemita uszítás, a közigazgatásra és a közéletmezésre káros tevékenység miatt.²⁸²

A képviselőtestületek újjászervezése lényeges pozitív változást hozott többségüknek összetételében. Többnyire a MDP tagjai kerültek számszerű többségre a többi pártokhoz viszonyítva.²⁸³

Ritka az olyan eset, ahol a Kisgazdapárt adta a legtöbb képviselőtestületi tagot. Ilyen volt pl. Nagygyimót, ahol a MDP 7, a FKP 8, a NPP 3 és a FÉKOSZ 2 tagot delegált.²⁸⁴

A NB utolsó ténykedése az 1949-es népszámlálások előkészítése volt. Ők javasolták a népszámlálási összeíró biztosokat és felülvizsgálókat.

VIII.

A szocializmus építésének megkezdése idején a megye NB-ainak eredményes újjászervezése következtében a NB-ok munkája fellendülőben volt. Természetes és szükséges is lett volna, hogy az átszervezett NB-ok az előző időszakasznál nagyobb szerepet kapjanak, hogy a bennük megtestesült népi tettekreklés és aktivitás a szocializmus építéséhez adjon friss lendületet. Erre azonban már nem került sor.

A MDP 1948. május 9-én nyilvánosságra hozott programnyilatkozata a NB-ok további sorsáról sem-

mit sem említ. A programnyilatkozat — egyébként helyesen — az új Függetlenségi Front megteremtését tűzte célul. A szocializmus építésének megkezdésével szükségessé vált, hogy a dolgozó osztályok együttműködése is fejlődésen menjen át.

Véleményünk szerint az lett volna a helyes megoldás, hogy az új népfront a NB-okra támaszkodott volna, tehát, ha a NB-ok a népfront helyi szervezeteivé alakultak volna át. Ezzel szemben azonban a párt vezetésében az a helytelen nézet vált uralkodóvá, hogy a szocializmus építése idején a NB-ok már betöltötték történelmi hivatásukat, tehát nincs rájuk továbbá szükség. A NB-okban megtestesülő öntevékenység lebecsülése magát az új népfrontot is talajtalanná tette, mivel ez nem támaszkodott a munkások és parasztek helyi tömegmozgalmára. Majd a szektás politika következtében a népfront működése formálissá vált, csupán a választások idején fejtett ki tevékenységet.

A NB-ot a Függetlenségi Front megalakításával egyidejűleg feloszlatták. Ezt fejezte ki az Országos NB határozata. „Az ONB mérlegelve az ország politikai és gazdasági életében a felszabadulás óta végbement alapvető változásokat, s annak figyelembevételével, hogy február 1-én megalakul a Magyar Függetlenségi Front, a NB-ok történelmi érdemeinek hangsúlyozása mellett határozatilag kimondja, hogy a NB-ok február 1-ével (1949. február 1. Megjegyzés tőlem: B. B.) az ország egész területén megszűnnek.”²⁸⁵

Befejezésül tisztázzuk a NB-ok helyét a felszabadult ország közéletében. A NB-ok forradalmi népszervek voltak (többségükben Veszprém megyében is). Többségük tevékenységét a helyi kommunisták javaslatai, kezdeményezései határozták meg. Az egyszerű munkások, parasztek, kisiparosok, vagy kiskereskedők, tehát a dolgozó nép vette kezében a népi szerven keresztül saját községe, városa, megyéje sorsának irányítását. A felszabadulást követő első hónapokban tevékenységük kiterjedt az élet minden területére. Ők látták el a közigazgatás munkáját, mint hatalmi szervek tevékenykedtek.

A megyei tapasztalatok is azt bizonyítják: kimagasló szerepet töltöttek be az élet vérkeringésének beindításában. Megszervezték a romok eltakarítását, gondoskodtak az élelemről, helyreállították a közbiztonságot, intézkedtek a járványok megelőzéséről, a helyi üzletek és üzemek beindításáról, a mezőgazdasági munkák elkezdéséről. Nélkülük alig lett volna elképzelhető az ország vérkeringésének gyors elindítása.

Később a NB-ok közigazgatási tevékenységét hivatalos rendeletekkel megszüntették és bizonyos kisebb átformálással a régi önkormányzati szerveket állították vissza. A NB-ok szervezték újjá az önkormányzati szerveket, a helyi közigazgatást.

A kommunista párt ezt követően a politikai kezdeményezésben és ellenőrzésben szabta meg a NB-ok szerepét. Nem törekedett arra, hogy a NB-ok töltsék be az államhatalom helyi szerveinek funkcióit. A NB-ok sorsa ugyanis szervesen kapcsolódott a korabeli politikai harcokhoz, a koalíciós harcok függvényévé vált. A reakció a NB-ok megsemmisítésére tört. Arra azonban nem volt képes, hogy a NB-ok felszámolását elérje. Ezután a NB-okba való beépülés taktikáját választotta.

A párt nem élezte ki a NB-ok hatásköréért folyó harcot, mert attól tartott, hogy ez a koalíció felbontását eredményezné. A párt a fő erőt inkább a központi szervezetben folyó harcra összpontosította. 1945 elején még nem dolgozta ki a NB-kkal, de az államhatalom új szerveivel kapcsolatos elvi kérdéseket sem, ez is nehezítette a későbbiekben a NB-ok védelmezését és továbbfejlesztését.

A NB-ok szerepe és aktivitása a közigazgatás kiépítésével fokozatosan csökkent. Nem került sor jogkörük és hatáskörük tisztázására sem. Háttérbe szorulásuk összefüggött azzal is, hogy nem találtak maguknak megfelelő munkakört.

A párt ezután is még több hónapon át védelmezte a NB-okat a reakció meg-megújuló támadásaival szemben. A párt a NB-okhoz fordult, hogy mozgósítsák az egész lakosságot az újjáépítés nagy feladatainak megvalósítására. Azt várta tőlük, hogy a dolgozók állandó mozgósítói, serkentői legyenek.

A párt javaslatára szeptember elején létrehozták az Országos Nemzeti Bizottságot azzal a céllal, hogy új életet öntsenek a NB-okba. Az új központi szerv irányításától azt várta, hogy a terménybetakarítás, a beszolgáltatás és az újjáépítés előrelendítői, a pártok összefogott erőfeszítéseivé váljanak a NB-ok. A NB-ok és a kormány viszonyáról az a helyes álláspont alakult ki, hogy a NB-ok szerezzenek érvényt a kormány rendeleteinek, kezdeményezzenek és ellenőrizzék a kormány intézkedéseinek végrehajtását.

Az országos és a Veszprém megyei tapasztalatok is azt igazolják, hogy a NB-ok nagy eredményeket értek el az élet vérkeringésének elindításában, a mezőgazdasági termelés beindításában, az újjáépítés szorgalmazásában. Sokkal kisebbek azok az eredmények, amelyeket a reakció elleni harcban tudtak elérni. Ez szoros kapcsolatban volt a dolgozó tömegek, főleg a NB-i tagok zömét alkotó parasztság jó részének politikai elmaradottságával, másrészt a NB-ok koalíciós összetételével. A megyei helyzet elemzése is arra mutat: ahol a kommunista pártszervezetek erősek voltak, ott a NB-ok is következetesebben, eredményesebben tudtak tevékenykedni.

A kommunista párt 1945 őszétől már alig-alig foglalkozik a NB-okkal. Akkor támaszkodik munkájukra, amikor a reakció elleni nagy tömegmozgalom egy-egy fontosabb állomása idején szükség volt rájuk. Különösen az 1946 tavaszán sorra került B-listázások során látta meg a bennük rejlő nagy erőt.

Az NB-oknak 1948-ban az iskolák államosítása melletti állásfoglalása is jelentős volt. A NB-okban rejlő nagy erőt és életképességet jól érzékelteti tevékenységük fellendülése a nagy politikai harcok idején.

A reakció támadása, a dolgozó tömegek politikai tapasztalatlansága, a kommunista párt kompromisszuma, engedménye a helyi népi szervek rovására, a népi öntevékenység bizonyos fokú lebecsülése együttesen vezettek el a NB-ok tevékenységének elszorvasztásához, majd 1949 február 1-én feloszlatásukhoz.

Tevékenységükben valóra vált a kommunista párt vezető szerepe, a dolgozó tömegek forradalmi alkotó ereje, a saját sorsa intézését fokozatosan kézbevevő néptömegek aktivitása. Veszprém megyei tapasztalataink is alátámasztják az Országos Nemzeti Bizottság értékelésének helyességét, amelyben megállapítja:

„A Nemzeti Bizottságok nélkül sem népi demokráciánkat nem tudtuk volna megszilárdítani és nem tudtunk volna eljutni a szocializmus küszöbére.”²⁸⁵

Beszteri Béla

¹ A dolgozat a Szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 1964-ben megvédett doktori disszertáció rövidített és részben átdolgozott változata. (Opponensek; dr. Mérei Gyula egyetemi tanár, dr. Korom Mihály tanszékvezető docens, a történettudományok kandidátusai.)

A dolgozat célja a Veszprém megyei nemzeti bizottságok tevékenységének átfogó elemzése megalakulásuktól egészen feloszlásukig.

A megye nemzeti bizottságainak munkásságát a kor alapvető kérdéseinek és a nemzeti bizottságok országos helyzetének függvényeként igyekeztem bemutatni. A dolgozat a megyei nemzeti bizottságok tevékenységén túlmenően a nemzeti bizottságokat országosan érintő elvi kérdésekre is megkísérel választ adni. Részletesen elemzi a nemzeti bizottságok működését az 1947-es és 1948-as években is, amelyeket eddig a nemzeti bizottságokról megjelent tanulmányok részletesen nem vizsgáltak.

A kutatás nagyobb területre terjed ki, mint a Korabeli Veszprém megye, mert vizsgálja a későbbi területrendezések (1950) során Veszprém megyéhez csatolt keszthelyi, tapolcai és a sümegei járás nemzeti bizottságainak történetét is.

Dolgozatomat elsősorban a Párttörténeti Intézet Archivumában talált megyei pártdokumentumok és a Veszprémi Állami Levéltár nemzeti bizottsági iratanyaga, valamint az országos és megyei újságyanyagok felhasználásával készítettem el.

Felhasználtam a korabeli politikai harcokban jelentős szerepet játszó Molnár István, Varga István és Varga István II. elvtársak visszaemlékezéseit. Mindhárman a MKP veszprémi szervezetének alapító tagjai voltak és részt vettek a különböző népi szervek munkájában is.

² Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programja, Az MKP javaslatai. Felszabadulási Dokumentumok. Bp. 1955. 170. o.

³ Szabó Bálint: A kommunista párt politikai irányvonala alakulása a KI VII. kongresszusa után és a II. világháború éveiben. Párttörténeti Közlemények X. 1964. február. 63–65. o.

⁴ I. m. 145. o.

⁵ A német elnyomók és magyar cinkosaik elleni harcban, a fasiszta és feudális reakció széttűzésére és a demokratikus átalakítás biztosítására községenként és városokként a demokratikus pártok megbízottaiból és kipróbált Hitler-ellenes hazafiakból nemzeti bizottságokat kell teremteni. A nemzeti bizottságok a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front helyi szervei, amelyek egyesítik a demokratikus, hazafias erőket és vezetik a harcot a demokratikus, népi Magyarorszáért. Néplap, 1944. november 30.

⁶ L. erre: Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben, Bp.; 1941., Magyarország földbir-
tokviszonyai az 1935. évben, Bp., 1937.

⁷ Veszprémi Állami Levéltár (a továbbiakban VAL) Veszprém városi nemzeti bizottság (a továbbiakban NB) 1945. június 1-i jegyzőkönyve.

⁸ Orbán Sándor: Egyház és állam (1945–50) Kossuth, 1962. 47. o. idézi a veszprémi püspök körlevelet.

⁹ Veszprémi NB 1945. április 23-i jegyzőkönyve.

¹⁰ A Veszprémi Népújság az ülésről tudósítva a következővel indokolja a városi NB hatáskörének kiterjesztését: „A megye területén működő községi, városi és járási NB-ok eddig is ellátták közérdekű feladataikat, de ezektől függetlenül szükséges, hogy a vármegye általános jellegű ügyeiben a vármegyei NB működjön.” Veszprémi Népújság 1945. november 3.

¹¹ VAL, Balatonfüredi NB 1945. április 20-i jegyzőkönyve.

¹² MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma. Általános jelentés a zirci járásban észlelt dolgokról. Bszentkirály, 1945. június 13.

¹³ VAL, A pápanyögéri NB 1945. ápr. 17-i, a nemesszalóki NB 1945. ápr. 14-i, a révfülöpi NB 1945. ápr. 8-i jegyzőkönyve, a bakonytamási NB 1945. ápr. 15-i jegyzőkönyve.

¹⁴ VAL, Főisp. Ált. 193/1945.

¹⁵ VAL, Az ugodi NB iratai. A pápai járás főjegyzői hivatalának 1945. május 3-i levele az ugodi NB-hoz.

¹⁶ VAL, Nyárádi NB iratai 1945. június 21-i jkv.

¹⁷ A MKP és a NNP járási vezetőségének Balatonfüreden 1945. május 14-én készült jegyzőkönyve.

MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma.

¹⁸ VAL, Marcalgergelyi NB iratai, 1945. április 18.

¹⁹ Szabad Nép 1946. március 10.

²⁰ VAL, A csopak NB iratai, 1945. június 24-i jegyzőkönyv.

²¹ Magyar Államrendőrség zirci járási kapitányság pol. rend. oszt. 2204/1946. sz. jelentése, H. F. NB elnök ügye. MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma.

²² Keszthelyi Ujság 1945. december 23.

²³ VAL, Takácsi NB iratai, 1945. szeptember 17.

²⁴ VAL, Balatonalmádi NB iratai, 1946. május 7-i jegyzőkönyv.

²⁵ VAL, Hajmáskéri NB iratai, 1946. március 16-i jegyzőkönyv.

²⁶ VAL, Főisp. ált. 245/1945.

²⁷ VAL, Balatonfűzfői NB iratai, 1945. június 4.

VAL, Balatoncsicsói NB iratai, 1946. február 14.

²⁸ MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma. Jegyzőkönyv a MKP megyei választmányi üléséről, 1946. április 11.

VAL, A mezőszentgyörgyi NB iratai, 1946. jún. 4-i jkv.

²⁹ VAL, A bakonyzentlászói NB iratai, 1946. május 4.

³⁰ VAL, VVM. főispánjától 221/1945. sz. levél Balatonalmádi község jegyzőjének.

³¹ MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma. A MKP Veszprém járási titkárságának jegyzőkönyve az 1946. december 20-án tartott titkári értekezletéről.

³² VAL, Veszprém vármegyei NB iratai, Levelezések, ké-

- relmek, iktatók, Levél a bakonyszentlászlói NB-nak, 1945 december 14-én.
- ³³ VAL. Veszprémi NB 1945 ápr. 13–16-i jegyzőkönyv.
- ³⁴ VAL. Veszprémi NB 1945 ápr. 20-i jegyzőkönyv.
- ³⁵ A NB a rendőrségbe toborzott személyek politikai magatartásának felülvizsgálata céljából „... felhívja a pártokat, hogy f. év április 25-én reggel 8 órára a rendőrséghez pártjukból 1–1 tagot küldjenek ki...”
VAL. Veszprémi NB iratai, 1945 április 23-i jegyzőkönyv.
- ³⁶ VAL. A pápanyögéri NB iratai, 1945 ápr. 17-i jkv.
- ³⁷ VAL. A vanyolai NB iratai, 1945 ápr. 17-i jkv.
- ³⁸ VAL. A balatonfüredi NB iratai, 1945 július 5-i jegyzőkönyv.
- ³⁹ VAL. Mezőszentgyörgy község NB-nak iratai.
- ⁴⁰ VAL. Nemesszalóki NB iratai, 1945 júl. 22-i jkv.
- ⁴¹ Balázs Béla: Népmozgalom és nemzeti bizottságok. Ep., 1961. 96. o.
- ⁴² VAL. A bakonyszentlászlói NB iratai, 1946 jún. 30. jkv.
- ⁴³ VAL. A balatonalmádi NB iratai, 1947 szept. 29-i jkv.
- ⁴⁴ VAL. A pápanyögéri NB iratai, 1945 máj. 28-i jkv.
- ⁴⁵ VAL. A vanyolai NB iratai, 1945 máj. 28-i jkv.
- ⁴⁶ Veszprémi Népújság 1945 okt. 13. és okt. 20.
- ⁴⁷ Veszprém megyei Népújság 1955 április 3.
- ⁴⁸ VAL. Veszprémi NB iratai, 1945 május 25.
- ⁴⁹ A NB a népkonyha részére pl. 1945 május 8-tól–17-ig terjedő 10 napra a következő kiutalást eszközölte:
25 kg finomliszt,
20 kg kenyérliszt,
60 kg bab,
375 kg zsír,
150 kg burgonya,
75 kg liszt,
10 kg lekvár.
VAL. Veszprém városi és megyei NB iratai, levelezés, kérelmek, iktatók c. dossziéjában számos ilyen kiutalási engedély található.
- ⁵⁰ VAL. Balatonfüzfi NB iratai, 1945 július 1, október 18.
- ⁵¹ Balázs B.: I. m. 158. o.
- ⁵² VAL. Gyenesdiási NB iratai, 1945 aug. 5-i jegyzőkönyv, 1945 aug. 12-i jegyzőkönyv.
- ⁵³ 1945 augusztus 12-i jegyzőkönyv.
- ⁵⁴ Keszthelyi Újság 1945 július 15.
- ⁵⁵ VAL. Balatonfüredi NB iratai, 1945 július 19-i jegyzőkönyv.
- ⁵⁶ VAL. Balatonfüredi NB iratai, 1945 július 9-i jkv.
- ⁵⁷ VAL. Csupaki NB iratai, 1945 június 10-i jkv.
- ⁵⁸ Keszthelyi Újság 1945 július 8.
- ⁵⁹ VAL. Veszprémi NB iratai, 1945 június 22-i jkv.
- ⁶⁰ VAL. Balatonfüzfi NB iratai, 1945 október 13.
- ⁶¹ VAL. Csupaki NB iratai, 1945 június 10-i jkv.
- ⁶² VAL. Balatonfüzfi NB iratai, 1945 november 15-i jkv.
- ⁶³ VAL. Balatonfüredi NB iratai, 1945 június 7-i jegyzőkönyv.
- ⁶⁴ VAL. Veszprémi NB iratai, 1945 április 23-i jkv.
- ⁶⁵ VAL. Veszprémi NB iratai, 1945 május 19-i jkv.
- ⁶⁶ VAL. Veszprémi NB iratai, Veszprém városi NB titkáranak június 5-i levele a Nemzeti Segélyakció Országos Központjához, VMNB iratai, levelek.
- ⁶⁷ Veszprémi Kis Újság 1946 június 6.
- ⁶⁸ VAL. Városlódi NB iratai, 1946.
- ⁶⁹ Szabad Nép, 1953 I. 26. és Veszprémi Népújság 1953 február 14.
- ⁷⁰ Veszprém városi NB iratai, 1945 ápr. 13-i és ápr. 27-i jkv.
- ⁷¹ VAL. Veszprém vármegyei NB iratai, 1945 május 4-i jkv., ill. az 1945 jún. 4-i határozat a lefoglalásokról.
- ⁷² Balatoncsicsói NB iratai, 1945 május 30.
- ⁷³ Révfülöpi NB iratai, 1945 ápr. 19-i jkv.
- ⁷⁴ VAL. Veszprémi NB iratai. Levelezések, 1945 máj. 15.
- ⁷⁵ VAL. Gyenesdiási NB iratai, 1945 júl. 7-i jkv.
- ⁷⁶ VAL. Balatonfüredi NB iratai, 1945 júl. 21.
- ⁷⁷ Keszthelyi Újság 1945 júl. 15.
- ⁷⁸ Bakonytamási NB iratai, 1945 aug. 15-i jkv.
- ⁷⁹ VAL. Gyenesdiási NB iratai, 1945 júl. 7-i és 15-i jkv.
- ⁸⁰ VAL. V. Vm. NB iratai, 1945 ápr. 20.
- ⁸¹ VAL. Veszprémi NB 1945 április 20-i jegyzőkönyve.
- ⁸² A NB határozata kimondja:
„Férfi munkás megváltási díja 1 napra 90 P., egy óra
5×90 P. = 450,— P.
női munkás 1 napra 60 P., egy óra
5×60 P. = 300,— P.
A közalkalmazottak, magánalkalmazottak, tisztviselők alapfizetésük után
1000 P-ig havonta P. 30,—
2000 P-ig havonta P. 60,—
3000 P-ig havonta P. 100,—
4000 P-ig havonta P. 170,—
4000 P-n felül 10 000 P-ig alapfizetésük 10 százalékát tartoznak az alkalmazottak befizetni, hivatalfőnökségeik, ill. számvevőségeik útján levonásba hozni, vagy a város pénztárába befizetni...
Az iparosoknál, kereskedőknél foglalkoztatott segédek, kisegítő munkaerők, vállalatoknál foglalkoztatott munkavállalók kötelesek keresetük 3 százalékát közmunkaváltás címén befizetni, ill. a munkaadók kötelesek ezt az összeget az alkalmazottaktól levonni, ... Veszprém város pénztárába befizetni.
... a közmunkaváltásdíjat visszamenőleg 1945. évi május 1-től tartoznak megfizetni.
Az iparendéellyel rendelkező iparosok, kereskedők kötelesek napi 150 P-t, 1 óra tehát 750 P-t ugyancsak fenti módon befizetni. a nyugtát a Közmunka Hivatalnál bemutatni.”
VAL. Főisp. Ált. 7/1945., Veszprémi NB 1945 május 4-én tartott ülésének jegyzőkönyvéből.
⁷⁹ VAL. Balatonalmádi iratai, 1945 május 28-i jegyzőkönyv.
⁸⁰ Keszthelyi Újság, 1945 augusztus 12.
⁸¹ VAL. Mezőszentgyörgyi NB 1945 május 6-i és május 19-i jegyzőkönyve.
⁸² VAL. Révfülöpi NB iratai, 1945 július hó 16-i jegyzőkönyve.
⁸³ VAL. Veszprémi NB iratai, 1945 május 19.
VAL. Veszprémi NB iratai, 1945. ápr. 23-i jegyzőkönyv.
⁸⁴ Veszprémi Népújság 1946 július 7., 1946 szeptember 28. és 1946 november 24.
⁸⁵ VAL. Veszprémi NB iratai, 1945 április 13-i jkv.
⁸⁶ VAL. 1945 július 22-i jegyzőkönyv, Bakonytamási NB iratai.
⁸⁷ Néplap, 1945 január 10. Révai József: Kellenek-e a nemzeti bizottságok és mire?
⁸⁸ VAL. Mezőszentgyörgyi NB iratai, 1945 máj. 17-i jkv.
⁸⁹ VAL. Balatonfüredi NB iratai, 1945 jún. 7-i jkv.
⁹⁰ VAL. Gyenesdiási NB iratai, 1945 július 7-i jegyzőkönyv.
⁹¹ VAL. Balatonfüredi NB iratai, 1945 júl. 26-i kv.
⁹² VAL. Veszprémi NB iratai, 1945 április 13-i jegyzőkönyv.
⁹³ VAL. Révfülöpi NB iratai, 1948 január 20. Igazolvány.
⁹⁴ Szervezni a földreform végrehajtását. Irányelvek a MKP szervezeteli számára. Közli: Felszabadulás I. m. 433. o.
⁹⁵ Orbán Sándor: I. m. 58. o.

- 96 Szabad Nép 1945 május 19.
- 97 VÁL. Veszprémi NB iratai, 1945 április 13-i, április 23-i, június 1-i jegyzőkönyve.
- 98 VÁL. Veszprém megyei NB iratai, 1945 máj. 25-i jkv.
- 99 VÁL. A Veszprém megyei NB iratai, 1945 jún. 1-i jkv.
- 100 Szabad Nép, 1945 július 12.
- 101 VÁL. Szigligeti NB iratai, 1945 június 17-i jkv. Balatonfűzfői NB iratai, 1945 július 14-i jegyzőkönyv.
- 102 Bakonytamási NB iratai, 1945 ápr. 19-i jkv.
- 103 Nemesszalóki NB 1945 május 8-i jegyzőkönyve.
- 104 Keszthelyi Újság: 1945 szeptember 23.
- 105 VÁL. Veszprémi NB iratai, 1945 ápr. 13-i jkv.
- 106 VÁL. Főisp. Alt. 123/1945.
- 107 VÁL. Veszprémi NB iratai, 1945 ápr. 27-i jkv.
- 108 VÁL. Veszprémi NB iratai, 1945 máj. 4-i, máj. 19-i és máj. 25-i jkv.
- 109 VÁL. Veszprémi NB iratai, 1945 ápr. 9-i, 1945 máj. 4-i jegyzőkönyv.
- 110 VÁL. Veszprémi NB iratai, 1945 máj. 11-i és máj. 5-i jegyzőkönyvek.
- 111 VÁL. Veszprémi, gyenesdiási, tapolcai, baltonalmádi, balatonfüredi NB iratai (május–július.)
- 112 VÁL. Veszprémi NB iratai: május 4-i, május 19-i és június 14-i jegyzőkönyvek.
- 113 VÁL. Főisp. Alt. 202/1945 Balatonalmádi NB iratai, 1945 ápr. 1-i jkv.
- 114 VÁL. Veszprém megyei NB iratai. Levelezések. Bakonytamási NB iratai, 1945 november 12-i jkv.
- 115 Pl. 1945 június 14-én a következő béreket állapította meg:
munkavezetőnek	12,— P. + 40 % drágasági pótlék,
első oszt. szakmunk.	
3 év idősebb m.	10,— P. + 40 % drágasági pótlék,
1–3 évig terjedő szakm.	8,— P. + 40 % drágasági pótlék,
betanított munkás	7,— P. + 40 % drágasági pótlék,
napszámos, segédmunkás,	
munkásnő	6–7,— P + 40 % drágasági pótlék
- VÁL. Veszprémi NB iratai.
- 116 VÁL. Gyenesdiási NB iratai, 1945 aug. 5-i jkv. Balatonfüredi járási N Birtal, 1945 jún. 10-i jkv.
- 117 „Felhívjuk ezért a már megalakult és ezután megalakítandó községi, városi, járási és törvényhatósági nemzeti bizottságokat, hogy mindenütt alakítsák újjá az önkormányzati testületeket, mint ideiglenes községi képviselőtestületeket, városi képviselőtestületeket és törvényhatósági bizottságokat. Az újjáalakítás végrehajtásánál a következő irányelveket kell szem előtt tartani: A nemzeti bizottságok, mint a demokratikus pártok helyi szövetségei, politikai szervek, tehát maguk ne illeszkedjenek be a közigazgatás szervezetébe. Ellenben a nemzeti bizottságokon keresztül kell újjáalakítani az önkormányzati testületeket oly módon, hogy abban minden demokratikus párt, ezek híján, illetve ahol csak egyes pártok alakultak meg, kiegészítésül a szakszervezeteken keresztül a társadalom minden rétege választás nélkül is arányos képviselést nyerjen... Mindezekkel kapcsolatosan a közigazgatás minden tisztviselőjét... utasítom, hogy a nemzeti bizottságok és az ezeken keresztül megalakított ideiglenes önkormányzati testületek megalakulását ismerjék el, működésüket ne akadályozzák és ne korlátozzák és hivatali eljárásaikban határozataikhoz alkalmazkodjanak.”
- Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 14/1945. M. E. sz. rendelete.
- Magyar Közlöny, 1945 január 4.
- 118 Beér János: A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon. (1945–60) 87. o.
- 119 Szabad Nép, 1946 október 1.
- 120 Szabó Bálint: i. m. 65. o.
- 121 VÁL. Veszprémi NB 1945 júl. 13-án hozott határozatának jegyzőkönyvi kivonata.
- 122 Csupaki NB iratai, 1945 júl. 25-i jkv. VÁL.
- 123 VÁL. Lesenceistvándi NB iratai, 1945 júl. 22-i jegyzőkönyv.
- 124 VÁL. A veszprémi NB iratai, 1945 ápr. 23-i, 1945 ápr. 13-i és 1945 máj. 15-i jkv.
- 125 VÁL. Balatonfüredi NB iratai, 1945 jún. 14-i jkv.
- 126 VÁL. A veszprémi NB iratai, 1945 jún. 13-i jkv.
- 127 VÁL. Gyenesdiási NB iratai, 1945 júl. 7, aug. 15 jkv.
- 128 VÁL. Veszprémi NB iratai, 1945 máj. 4-i jkv.
- 129 VÁL. Balatonfüredi NB iratai, 1945 jún. 10-i jkv.
- 130 VÁL. Veszprémi NB iratai, 1945 ápr. 20-i jkv. Révfülöpi NB iratai, 1945 ápr. 8.
- 131 Keszthelyi Újság, 1945 júl. 22 és 29.
- 132 VÁL. Balatonfüredi NB iratai. 1945 nov. 15.
- 133 Főisp. Alt. 262/1945.
- 134 Főisp. Alt. 246/1945.
- 135 VÁL. Főisp. Alt. 471/1945.
- 136 Balázs Béla: i. m. 57. o.
- 137 Keszthelyi Újság, 1945 november 11.
- 138 Lásd erről a kérdésről: Rajk L. beszéde a DNB 1945 jún. 13-i ülésén. Szabad Nép, 1945 jún. 15. Övjük a demokráciát! Szabad Nép, 1945 jún. 19. Veszélyes tünetek. Szabad Nép, 1945 jún. 19. „A Dunántúlt is meg kell tisztítani a fasizmustól.” (Révai J.: beszéde Veszprémben) és a Párttörténeti Közlemények 1960 febr.—május 228. o. szereplő írásokat.
- 139 VÁL. Veszprémi NB iratai, 1945 ápr. 27 május 25 és június 1-i jegyzőkönyvek.
- 140 VÁL. Veszprémi NB iratai, 1945 jún. 1-i jkv.
- 141 Magyar Közlöny, 1945 jan. 4.
- 142 VÁL. Veszprémi NB iratai, 1945 ápr. 27-i jkv.
- 143 VÁL. Veszprémi NB iratai, levelezések, 1945 július 5. VÁL. „J” 140/1947. jkv.
- 144 VÁL. Gyenesdiási NB iratai, 1946 máj. 25 jkv.
- 145 VÁL. Mezőszentgyörgyi NB iratai, 1946 jún. 22-i jegyzőkönyv.
- 146 „Épp K. Z. volt az, aki — amikor menekültek a községből... a kocsiat, aki nem akart velük menni, fegyverrel kényszerítette a menekülésre, a balatoni part-őrségtől bevonultak hazahozatala érdekében készített kérvényt — nem igazolta... holott ha nevezetteket javasolták volna, akkor a falubeli embereiket hazahozták volna, mint a szomszéd községben is.”
- VÁL. Gyenesdiási NB iratai, 1945 júl. 29 és VÁL. Bakonytamási NB iratai, 1945 aug. 15. jkv.
- 147 VÁL. Nemesszalóki NB iratai, 1945 aug. 5 jkv. VÁL. Balatonfüredi NB iratai, 1945 aug. 14 jkv. Noszlopi NB iratai, 1945 okt. 6 és okt. 30-i jegyzőkönyvek.
- 148 Csupaki NB iratai, 1946 március 28.
- 149 Nemesszalóki NB iratai, 1946 szeptember 7.
- 150 VÁL. Hajmáskéri NB iratai, 1946 január 19 és március 1.
- 151 MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archívuma. Jkv. a MKP bódéi szervezetének 1947 júl. 27-i pártnapján.
- 152 Veszprémi Népújság, 1946 április 7.
- 153 Magyar Közlöny, 1945 február 5 sz.
- 154 VÁL. Veszprémi NB iratai, 1945 ápr. 20-i és ápr. 27-i jkv.

- 155 VÁL. Veszprémi NB iratai, 1945 május 19-i jkv.
VÁL. Veszprémi NB iratai, levelezések, 1945 jún. 28.
- 156 Keszthelyi Újság, 1945 július 22.
- 157 MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma, Jkv. a MKP Megyei Bizottsága 1945 júl. 6-i aktívüléséről.
- 158 Veszprémi Népújság, 1946 február 3.
- 159 Szabad Nép, 1945 jan. 31.
- 160 Veszprémi Kis Újság, 1946 május 3.
- 161 VÁL. Balatonfüredi NB iratai, 1945 jún. 7.
- 162 VÁL. Adászteveli NB iratai, 1946.
- 163 VÁL. Balatonfüredi NB iratai, 1945 szeptember 20-i jkv.
- 164 Balázs Béla: i. m. 82. és 88. o.
- 165 VÁL. Balatonalmádi NB iratai, 1946 május 16-i, június 7-i és július 4-i jegyzőkönyvei.
- 166 VÁL. Veszprémi NB titkárságának levelezési anyagában számos katonai politikai és erkölcsi magatartását véleményező levél található.
- 167 Noszlopi NB iratai. Jegyzőkönyvek 1945 decembereben és 1946 januárjában.
- 168 Veszprém megyei NB iratai, 1945 november 3.
- 169 VÁL. Veszprémvársányi NB iratai, 1945 okt. 3-i levél.
- 170 VÁL. Sári NB iratai, 1945 október 8-i levél.
- 171 Pápai NB iratai, 1945 okt. 19-i levél.
- 172 VÁL. Balatonfűzfői NB iratai, 1945 október 15-i levél.
- 173 VÁL. Veszprémi NB iratai, 1945 április 13, május 19. Főisp. Alt. 303/1945.
- 174 Keszthelyi Újság, 1945 július 22.
- 175 Balatonfüredi NB iratai, 1945 júl. 19-i jkv.
- 176 VÁL. Balatonfüredi NB iratai, 1945 máj. 9.
- 177 VÁL. Takácsi NB iratai, 1945 május 9.
- 178 „Mindazoknak, akiknek fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtó van birtokában, legkésőbb f. év január 20-ig büntetlenség mellett szolgáltatassák be az állampolgári csoportnak.
- Aki felhívásunknak eleget nem tesz és akinél a házkutatás során talál a rendőrség a hirdetményben felsorolt tárgyakból, a törvény teljes szigorával büntetem.” Veszprémi Népújság, 1947 január 19.
- 179 Ságvári Ágnes: Az 1945-ös budapesti választások. — Párttörténeti Közlemények, 1959 3-4. sz. 232. o.
- 180 Párttörténeti Közlemények VI. évf. 1-2. szám. 228 o.
- 181 MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma. Jegyzőkönyv felvéve Adorjánháza községben 1945 szeptember 9-én. a MKP helyiségében.
- 182 MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma. Papkeszi MKP jelentése, 1945 szeptember 23.
- 183 MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma. Jegyzőkönyv a zirci MKP helyiségében, 1945 október 20-án.
- 184 Szabad Nép, 1945 szeptember 29.
- 185 Szabad Nép, 1945 november 9.
- 186 Szabad Nép, 1945 november 10.
- 187 Szabad Szó, 1945 április 21.
- 188 Donáth Ferenc: A földreform mérlege, Bp. 1946.
- 189 MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma. Jegyzőkönyv a MKP 1946 márc. 9-én Veszprém-ben tartott járási konferenciájáról.
- 190 Szabad Nép, 1946 márc. 26.
- 191 Szabad Nép, 1946 február 28.
- 192 Szabad Nép, 1945 október 7.
- 193 MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma, MKP² Devecseri Járási Titkárság jelentése 1945 december 7-én.
- 194 Szabad Nép, 1946 március 9.
- 195 Szabad Nép, 1946 március 26.
- 196 Szabad Nép, 1946 június 7.
- 197 Szabad Nép, 1946 január 29.
- 198 MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma. A MKP Veszprém megyei Pártértekezletének 1946 február 21-én kelet határozata.
- 199 Laczkó Miklós: Népi demokráciánk történetéből. Történelmi Szemle, 1949 3-4. sz. 440. o.
- 200 MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma. Jegyzőkönyv a MKP 1946 március 9-én Veszprém-ben tartott járási konferenciájáról.
- 201 Szabad Nép, 1946 március 2.
- 202 Szabad Nép, 1946 március 5.
- 203 MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma, MKP Vármegyei Bizottsága 1946 jan. 23-i ülésének jegyzőkönyve.
- 204 MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma, MKP Vármegyei Pártértekezletének jegyzőkönyve, 1946 február 24.
- 205 Szabad Nép, 1946 február 10.
- 206 Balázs B.: i. m. 197. o.
- 207 VÁL. Tapolcai NB iratai, 1946 május 9-i és 23-i jegyzőkönyv.
- 208 Veszprémi Népújság, 1946 január 1.
- 209 Veszprémi Népújság, 1946 február 3.
- 210 Szabad Nép, 1946 március 3.
- 211 MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma. Jegyzőkönyv 1946 február 24-én a MKP Vármegyei Pártértekezletén.
- 212 Veszprémi Népújság, 1946 március 31, április 21 és május 12.
- 213 VÁL. Bakonytamási NB iratai, 1946 márc. 25-i jkv. Balatonalmádi NB iratai, 1946 ápr. 28-i jkv. Noszlopi NB iratai, 1946 ápr. 15-i jkv. Balatonfüredi járási NB iratai, 1946 febr. 20-i jkv. Köveskálai NB iratai, 1946 ápr. 19-i jkv. Lajoskomáromi NB iratai, 1946 máj. 2-i jkv.
- 214 Veszprémi Kis Újság, 1946 május 28.
- 215 VÁL. Mezőszentgyörgyi NB iratai, 1946 ápr. 27-i jkv. Litéri NB iratai, 1946 ápr. 28-i jkv. Dégi NB iratai, 1946 aug. 3-i jkv. Pápateszéri NB iratai, 1946 ápr. 28 jkv.
- 216 MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma. Az enyingi NB 1945 aug. 6-i jegyzőkönyve. Az MKP veszprémi járási 1946 ápr. 27-i titkári értekezletének jegyzőkönyve. Az MKP bakonytamási szervezet 1946 júl. 25-i jkv. Az MKP ajkai szervezet jelentése 1945 jún. 12. A lajoskomáromi szociálpolitikai bizottság 1945 ápr. 16. gyűlésének jegyzőkönyve.
- 217 MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma. A MKP Veszprém megyei II. konferenciájának határozata 1947 február 16.
- 218 VÁL. Veszprémi Népújság, 1946 aug. Szabad Nép, 1946 november 28. Keszthelyi Újság, 1946 szept. 8.
- 219 Veszprémi Kis Újság, 1947 július 31.
- 220 VÁL. Veszprémi NB iratai, A megyei NB felhívása a községi NB-okhoz 1946 szeptember 6-án.
- 221 VÁL. Dégi NB iratai, 1946 szeptember 16-i jkv.
- 222 Veszprémi Népújság, 1946 október 27.
- 223 MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma. A MKP Veszprém megyei II. konferenciájának határozata.
- 224 Veszprémi Népújság, 1947 február 23. Szabad Nép 1947 július 5.
- 225 VÁL. Veszprémi NB iratai, 1947 július 31-i jegyzőkönyve.
- 226 Veszprémi Kis Újság, 1947 március 27.
- 227 Veszprémi Népújság, 1947 április 13.

- 228 Veszprémi Népújság, 1947 február 25. Veszprémi Kis Újság 1947 április 24.
- 229 VAL. 1947 október 17-i megyei NB-i jegyzőkönyv.
- 230 Keszthelyi Újság, 1947 július 27.
- 231 VAL. Pápateszéri NB iratai, 1947 november 22-i jkv.
- 232 Veszprémi Népújság, 1947 június 15.
- 233 Veszprémi Kis Újság, 1947 április 24.
- 234 Veszprémi Népújság, 1947 június 12.
- 235 Veszprémi Népújság, 1947 január 26.
- 236 Veszprémi Népújság, 1947 január 26, február 16, július 17, október 26.
- 237 VAL. Balatonalmádi NB 1947 ápr. 22-i levele.
- 238 Veszprémi Népújság, 1947 február 2.
- 239 Szabad Nép, 1947 július 31.
- 240 Veszprémi Kis Újság, 1947 július 31.
- 241 A választások országos eredményeit és tanulságait lásd részletesebben: Ságvári Agnes: Az 1947. évi országgyűlési választások Budapesten. Párttörténeli Közlemények, 1960 3. szám 75–82. o.
- 242 VAL. Balatonalmádi NB iratai, 1947.
- 243 VAL. Várpalotai NB iratai, 1948.
- 244 VAL. Pápai NB iratai, 1948 január 5 és 13.
- 245 VAL. Kislódi NB iratai, 1949 január 21.
- 246 VAL. Zirci NB iratai, 1948 május 31.
- 247 VAL. Felsőörsi NB iratai, 1948 jan. 28, dec. 7.
- 248 VAL. Veszprémi NB iratai, 1948 október 1.
- 249 VAL. Veszprémi NB iratai, 1948 február 20.
- 250 VAL. Veszprémi NB iratai, 122/1948 N.B.
- 251 Veszprémi Népújság, 1947 február 23.
- 252 VAL. Veszprémi NB iratai, 1947 okt. 12-i jkv.
- 253 VAL. Veszprémi NB iratai, 1948. Veszprém vm. centenárius év ünnepségei, 1948 február 26.
- 254 VAL. Veszprémi NB iratai, 1948 május 25-i jegyzőkönyv.
- 255 Veszprémi NB 1948 március 19-i levele a megye valamennyi NB-ának.
- 256 Veszprémi Népújság, 1948 július 25.
- 257 VAL. Hajmáskéri NB iratai, 1948 március 16-i jkv., március 19-i, március 25-i és ápr. 1-i jkv.
- 258 VAL. Felsőörsi NB iratai, 1948 december 7-i jkv.
- 259 VAL. Urkúti NB iratai, 1948 szeptember 7-i jkv.
- 260 VAL. Veszprémi NB iratai, 1948 október 1-i jkv.
- 261 VAL. Veszprémi NB iratai, 103/1948. M. B. sz. levele.
- 262 VAL. Nagyvázsonyi NB iratai, 1948 május 7-i jkv. Pápa városi NB iratai, 1948 okt. 28-i jkv.
- 263 MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma. Jelentés a népi bizottságok működéséről, 1948 szept. 11.
- 264 VAL. Pápateszéri NB iratai, 1948 okt. 22-i jkv.
- 265 VAL. Veszprémi NB 1948 okt. 29-i jegyzőkönyve.
- 266 VAL. Veszprémi NB iratai, 1948 okt. 29.
- 267 A NB-ok újjászervezését a következő főbb szempontok figyelembevételével rendelte el a vármegyei NB:
- „1. Valamennyi párt, szakszervezet, vagy érdekképviselet által beküldött bizottsági tag tagsága az új NB megalakulásával azonnali hatállyal megszűnik. Az új NB legkésőbb ez év április 30-ig alakítandó meg.
2. Az újjászervezendő NB-okba a FKP, a MKP, a NPP és az SZDP egyenként legfeljebb 3–3 tagot küldhet be és 2–2 póttagot jelölhet meg. Képviselési joga azonban csak abban az esetben van a fenti pártoknak, ha az illető községben megalakult és ténylegesen működő szervezetük van. Abban az esetben tehát, ha valamelyik pártnak működő helyi szervezete nincs, úgy a bizottságban nem lehet képviselve.
- Az NB-ok összetételére vonatkozó kormányrendelet képviselést biztosít a szakszervezetek részére is, ezek
- összesen annyi tagot küldhetnek be, mint a fenti pártok egyike. Az olyan községekben, ahol csak FEKOSZ vagy csak az UFOSZ működik, ezek küldhetnek be a szakszervezet jogán 3 tagot, megjelölhetnek 2 póttagot, ott azonban, ahol mindkettőnek szervezete van, a két szervezet együtt küldhet be összesen legfeljebb 3 tagot és jelölhet meg 2 póttagot. Ott, ahol munkás szakszervezet is van, a Szakmaközi Bizottságoké a kiküldés joga és ez küld be a bizottságba az ipari és mezőgazdasági munkásság képviselőjében összesen legfeljebb 3 tagot és jelöl meg 2 póttagot.
- A póttagok a bizottság ülésein csak a rendes tag helyett vehetnek részt.
3. A pártok és szakszervezetek gondoskodni tartoznak arról, hogy az NB-ba a legkiválóbb tagjai kerüljenek, akik a dolgozó nép érdekeit becsületesen képviselik és kezdeményezésükkel, s munkájukkal valóban elősegítik az ország újjáépítését és felemelkedését. Jobboldali elemeknek nincs helyük a NB-ben, bármilyen párt cégére alatt jelentkeznek is.”
- VAL. Veszprémi NB 87/1948. MB. sz. körlevele.
- MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma. Jelentés a népi bizottságok működéséről, 1948. szept. 11.
- 268 VAL. Noszlopi NB iratai, 1948 április 22.
- 269 VAL. Mezőszilasi NB iratai, 1948 május 20, május 23. június 18.
- 270 VAL. Berhidai NB iratai, 1948 május 14-i levél.
- 271 VAL. Felsőörsi NB iratai, 1948 okt. 6-i jkv.
- 272 VAL. Vármegyei NB 105/1948. N. B. sz. körlevele.
- VAL. Nagyvázsonyi NB iratai, 1948 május 7-i jkv.
- VAL. Felsőörsi NB iratai, 7/1948. NB. sz. levél.
- VAL. Bakonyszentlászlói NB iratai, 1948 máj. 8-i jkv.
- VAL. Városlódi NB iratai, 1948 szept. 1-i jkv.
- VAL. Pápa városi NB iratai, 1948 dec. 30-i jkv.
- VAL. Balatonalmádi NB iratai, 1949 január 28.
- 273 VAL. Pápa városi NB iratai, 1948 január 13-i, szeptember 7-i, szeptember 21-i, okt. 21-i és nov. 4-i jkv.
- 274 VAL. Zirci NB iratai, 1948 június 13-i jkv.
- 275 VAL. Balatonalmádi NB iratai, 1948 szept. 23-i jkv.
- 276 VAL. Nagyvázsonyi NB iratai, 1948 máj. 19-i jkv.
- 277 VAL. Hajmáskéri NB iratai, 1948 június 12-i jkv.
- 278 MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma. Jelentés 1948 július hórlól.
- 279 Valamennyi községi (városi) NB-nak szóló körlevelében a következő utasítást adja meg: „Kétségtelen tényként kell megállapítanunk azt is, hogy 1945. év óta mélyreható politikai változások történtek úgy országosan, mint megyei viszonylatban, ami érezhető hatását a Pózségi képviselőtestületekkel kapcsolatban is. Itt első sorban a képviselőtestületekben az 1945. évben megállapított számarányra és a pártok erőviszonyaiban azóta bekövetkezett erős eltolódásokra kell gondolnunk. Nem tartjuk szükségesnek azt, hogy az 1945. évben megállapított arányszám megváltoztatására általános rendelkezést adjunk, annál is inkább, mivel ez a számarány községenként változik. Azonban hasznosnak és a községek politikai békéjében állónak tartjuk, hogy odahat a Nemzeti Bizottság, hogy a községi képviselőtestületek ezen újjászervezésénél a Függetlenségi Front pártjai együttesen, közös elhatározással, ahol ez szükséges állapotoknak meg és békésen rendezik egymás között az időközli erő eltolódások figyelembevételével a számarányt illető vitás problémákat is.
- Általános szempontként felhívjuk a Nemzeti Bizottságok figyelmét, hassanak oda, hogy első sorban a dol-

gozó osztályok legyenek képviselve a képviselőtestületben, illetve a község vezetésében. Tehát a dolgozó parasztság és az ipari munkásság. Nincsen helye a képviselőtestületben más munkáján zsiroskodó és gazdagodó kulák parasztnak, úgyszintén jobboldali elemeknek, bármely párt cégére alatti jelentkezőknek is. A Vármegyei Nemzeti Bizottság egyidejűleg megkeresi a vármegye Alispánját, hogy az ügy érdekében a szükséges intézkedéseket közigazgatási vonalon is tegye meg. "

VÁL. Veszprémi NB levele valamennyi községi (városi) NB-nak, 1948 augusztus 11.

²⁸³ VÁL. Nemesszalóki NB iratai, 1948 jan. 30-i jkv.

²⁸¹ VÁL. Mezőszentgyörgyi NB iratai, 1948 jún. 26.

²⁸² MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma, Mezőszilasi NB 1948 jún. 18-i jkve.

²⁸³ Pl. Zirc:

MDP 18 rendes tag, 4 pótag.

FKP 5 rendes tag, 2 pótag.

Szakmaközi Bizottság 7 rendes tag, 2 pótag.

Csopak: MDP 9 rendes tag,

NPP 5 rendes tag,

FKP 5 rendes tag,

FEKOSZ 5 rendes tag,

Pápateszér:

MDP 10 rendes tag,

NPF 5 rendes tag,

FKP 5 rendes tag,

FEKOSZ 1 rendes tag,

UFOSZ 1 rendes tag,

VÁL. Zirci NB iratai, 1948 november 16-i jkv.

VÁL. Csopaki NB iratai, 1948 aug. 23-i jkv.

VÁL. Pápateszéri NB iratai, 1948 szept. 22-i jkv.

²⁸⁴ VÁL. Naggyimóti NB iratai, 1948 szept. 24-i jkv.

²⁸⁵ Szabad Nép, 1949 január 30, Az ONB határozata.

²⁸⁶ Balázs Béla és Beér János már idézett művén kívül a nemzeti bizottságokra vonatkozólag fontos elvi megállapításokat tesz Csizmadia Sándor: A Nemzeti Bizottságok létrejötte és jogállása, Pécs, 1960. Ságvári Agnes: Tömegmozgalmak és politikai küzdelmek Budapesten 1945—1947, Kossuth Könyvkiadó, 1964 c. műve, valamint Ambrus Anna és Ságvári Agnes Balázs Béla idézett művéről írt bírálatában (Társadalmi Szemle 1961, 8—9. sz., illetve Századok 1962 1—2. szám.)

Tätigkeit der Nationalkommissionen im Komitat Veszprém
(vom April 1945 bis Januar 1949)

Verf. analysiert die Tätigkeit der Nationalkommissionen von ihrer Entstehung an bis zu ihrer Auflösung. Die Nationalkommissionen waren Ortsbehörden, bzw. Organe der Ungarischen Nationalfront, die berufen waren, die demokratisch-patriotischen Kräfte zur Vernichtung der faschistischen und feudalen Reaktion zu vereinigen. Diese Nationalkommissionen waren gleichzeitig Repräsentanten der örtlichen Vereinigung der demokratischen Koalitionsparteien und des demokratischen Klassenverbandes.

Verf. beschäftigt sich weit über die Tätigkeit der Nationalkommissionen des Komitates hinaus auch mit prinzipiellen Fragen, die die Nationalkommissionen des Landes betreffen.

Die Tätigkeit der Nationalkommissionen des Komitates Veszprém wurde durch mehrere, grösstenteils auch für das ganze Transdanubien charakteristische Umstände beeinflusst. Für dieses Komitat war eine Landwirtschaft, basiert auf dem feudalen Latifundiensystem, bezeichnend. Der grösste Grundbesitzer war die katholische Kirche. Sehr stark war auch der ideologische Einfluss dieser Kirche. Das Bauertum war unter dem Druck der feudalen Latifundien politisch zurückgeblieben. In erster Linie auf die deutsche Bevölkerung übte auch der hitlerische Faschismus einen Einfluss aus. Unser Komitat gehörte zu den letztbefreiten Teilen des Landes. Aus diesen Umständen folgt, dass die demokratische Umgestaltung — wie auch in Transdanubien im Allgemeinen — im Vergleich mit den Gebieten hinter der Theiss, unter ungünstigeren Umständen begonnen wurde.

Dies hatte den Nachteil, dass die Organisierung der Nationalkommissionen in den Händen der Verwaltungsbehörden lag und dass dieser Umstand das Eindringen der reaktionären Elemente in diese wichtigen Volksorgane bedeutend erleichterte.

Trotzdem war die Mehrzahl der Nationalkommissionen des Komitates ein revolutionär-volkliches Organ. Die Tätigkeit der Meisten wurden nämlich durch die Vorschläge und Initiativen der Kommunisten bestimmt. Die einfachen Arbeiter, Bauern und andere werktätige Leute haben nämlich die Leitung ihrer Gemeinde mit Hilfe dieser Organe in die Hand genommen.

In den ersten Monaten nach der Befreiung erstreckte sich die Tätigkeit der Nationalkommissionen auf alle Gebiete des Lebens. Sie haben die Arbeiten der Verwaltung versehen und haben ihre Tätigkeit als Machtorgane entfaltet. Eine hervorragende Rolle haben sie in der Reorganisierung des Lebens gespielt. Sie organisierten die Aufräumung der Ruinen, trugen Sorge um Lebensmittel, stellten die öffentliche Sicherheit wieder her und halfen beim Beginnen der landwirtschaftlichen Produktion. Jene Resultate, die sie im Kampf gegen die Reaktion erzielten, waren bedeutend geringer.

Verf. schildert ausführlich, welche Umstände zur allmählichen Verminderung ihrer Rolle geführt hatten. Ihre Rechtssphäre und Wirkungskreis wurden nicht bestimmt; sie sind nicht Organe der Ortsverwaltung geworden. Weitere Ursachen waren: der Angriff der Reaktion, das Kompromiss der Kommunistenpartei, deren Konzession zum Schaden der lokal volklichen Organe, endlich eine gewisse Unterschätzung der volklichen Selbsttätigkeit. Auf die revolutionären Kräfte der Nationalkommissionen deutet der Umstand hin, dass ihre Tätigkeit nicht nur in der Zeit der antireaktionären Massenbewegungen, sondern auch in den Jahren 1947 und 1948 von Zeit zu Zeit einen Aufschwung nahm. Seit 1946 wurden sie aber allmählich in den Hintergrund gedrängt, sank ihre Rolle fortwährend und wurden Januar 1949 auf eine zentrale Anordnung aufgelöst.

Béla Beszteri

A tanácsrendszer létrehozása és a tanácsok kezdeti tevékenysége Veszprém megyében

(1950—1954)

I.

1944—45-ben a szovjet csapatok felszabadították Magyarországot. Az államgépezet a felszabadulás pillanatában teljesen bénult állapotban volt. Az élet megindításának, az állami tevékenység ellátásának feladatát a kommunista párt kezdeményezésére a nemzeti bizottságok vállalták magukra. Hatáskörük kezdetben igen széles volt. Ideiglenesen olyan feladatokat is elláttak, melyek nem az államhatalom helyi, hanem központi szerveinek jogkörébe tartoztak. A későbbiekben a központi állami szervek létrehozásával már csak helyi államhatalmi és igazgatási tevékenységet fejtettek ki, majd az állam helyi önkormányzati szerveinek kiépítésével köz-igazgatási szerepük megszűnt.

A közigazgatás újjászervezésére az első lépést a 14/1945. M. E. sz. rendelet jelentette. Kimondta, hogy a rendkívüli helyzetre való tekintettel a kormány csak fokozatosan tudja helyreállítani az államgépezetet. „Éppen ezért szükséges, hogy a helyi önkormányzatok önállóan és a maguk erejéből gondoskodjanak az igazgatási szervek létrehozásáról és működésük biztosításáról.” Az újjáalakítás feladatát a nemzeti bizottságokra bízta, de hangsúlyozta, hogy mint politikai szervek „ne illeszkedjenek be a közigazgatás szervezetébe.” A helyi önkormányzati szervek újjászervezésénél lényeges szempontként jelölte meg azt, hogy bennük a társadalom minden rétege képviselve legyen a demokratikus pártok, szakszervezetek, ill. egyéb érdekképviseleti szervek útján.

Lényegében az itt körvonalazott gondolat részletes kifejtését találjuk meg az 1030/1945. M. E. sz., a közigazgatás ideiglenes rendezéséről szóló rendeletben. E rendelet már kifejtette azt, hogy az önkormányzati testületi szervekben hivatalból benne levő tagok közül szavazati joggal csak az önkormányzati testület által választott tisztviselők rendelkeznek, a hivatalból résztvevő tisztviselőknek csak felszólalási és tanácskozási joguk van.

A 14/1945., illetve az 1030/1945. M. E. sz. rendeletek tehát felszámolták a felszabadulás előtti önkormányzati testületi szervek működését szabályozó 1929. XXX. tc. legreakciósabb vonásait. Konkrétan azt, hogy a törvényhatósági bizottságok kétötöde virilis, kétötöde választott, egyötöde egyéb (érdekképviseletek, hivatalnokok, vallásfelekezetek) úton jelölt személy, illetve a képviselőtestületek fele virilista.

A közigazgatás demokratizálása irányába jelentett lépést a már idézett 1030/1945. M. E. sz. rendelet 22. §-a is. Ennek második bekezdése kimondta, hogy megfelelő képesítéssel rendelkező jelölt hiányában az önkormányzati szerv kérésére a belügyminiszter elengedi az önkormányzati állás betöltéséhez szükséges képesítést — bár itt kétségtelenül korlátozást jelent a 23. §. 1. és 2. bekezdése, melyek szerint az ilyen tisztviselőnek 1 éven belül vizsgát kellett tennie és a vizsga sikertelensége esetén megbízatása megszűnt. Későbbi rendeletek a 22. §-ban kifejtett gondolatot továbbfejlesztve lehetővé tették friss népi erők további beáramlását a közigazgatásba.

Bár a felszabadító szovjet csapatok elől a tisztviselői kar legreakciósabb része nyugatra menekült, a közigazgatás nem tiszutlt meg a reakciós elemektől. A külföldre menekültek egy része is visszaszivárgott, másrészt sokan itthon maradtak, különösen vonatkozik ez a dunántúli megyékre. E reakciós erők kiszűrését kellett volna megoldania a 15/1945. M. E. sz. rendeletnek. Ennek értelmében a tisztviselőknek 1939 szeptember 1-ig visszamenőleg igazolniuk kellett tevékenységüket. Az igazoltatásról szóló rendelet azonban kibúvókra adott lehetőséget, s ezért a gyakorlatban tényleges eredményt alig hozott. Ezt számszerű adat is igazolja: „... korabeli becslések szerint nagy átlagban 2—5 százalék körül mozgott a nem igazoltak száma.”²

A 14/1945, a 15/1945, az 1030/1945. M. E. sz. első rendeletek, s az ezeket követő további rendeletek

sora a közigazgatás megreformálását célozták. Alapvető változásra azonban csak a fordulat évét, a proletárhatalom megteremtését követően kerülhetett sor. A fenti rendelkezések tehát megőrizték a régi formákat, nem eredményeztek gyökeres átalakulást. A magyar népi demokrácia fejlődése viszont egyre sürögsebben követelte a fejlődésnek egyre inkább gátjává váló régi közigazgatás alapvető reformját. Ezt felismerve szögezte le a MKP III. kongresszusának határozata már a következőket: „... a gazdasági reformok mellett a magyar népi demokrácia kifejlesztése és megszilárdítása megköveteli:

a) elmaradt feudális szerkezetű közigazgatásunk demokratikus reformját, erőteljes helyi önkormányzatok kiépítését, elsősorban a dolgozó parasztság érdekeinek megfelelően...³

A közigazgatás átszervezésének fontosságát már korán felismerték Veszprém megyében is. Pápa polgármestere 1946 júliusában a főispánhoz tett felterjesztéseiben fejtette ki elképzeléseit az önkormányzati szerveket illetően. Hangsúlyozta annak fontosságát, hogy a reformtervezet elkészítésébe vonják be a közigazgatás gyakorlati szakembereit is. Az átszervezést azért tartotta szükségesnek, mert az önkormányzat alapja az 1886. évi XXIX. tc., illetve az ezt kiegészítő 1929. évi XXX. tc. volt, s az ezeket kiegészítő rendeletek sora. Ezek a törvények azonban már elavultak, új tartalommal nem lehetett megtölteni őket. Elképzeléseit csak általánosságban körvonalazta. Lényege: „... erős önkormányzatokat építsünk ki, de a központi hatalom elsőbbségének elismerésével...⁴

Természetesen ugyanakkor, amikor a felismerés pozitívumait hangsúlyozzuk, rem szabad egy nagyon lényeges hiányosságról sem megfedkedezni. A tervezetek egyikében sem találni arra vonatkozóan még utalást sem, hogy a nép minél szélesebb tömegeinek bevonása az állami ügyek intézésébe elengedhetetlenül fontos, illetve, hogy az államügyeket a széles néptömegek érdekének megfelelően kell intézni.

A közigazgatás átszervezésével kapcsolatos különféle nézetek közül az MDP I. kongresszusán elfogadott koncepciónak megfelelően történt az államgépezet megreformálása. Az itt elfogadott programnyilatkozat kimondta:

„A Magyar Dolgozók Pártja sikraszáll az államgépezet teljes demokratizálásáért, a közigazgatás oly reformjáért, mely végleg megszünteti a feudális maradványokat.”

Hangsúlyozta annak fontosságát is, hogy az elengedhetetlen erőktől tisztítsák meg a közigazgatást, minél szélesebb körben vonjanak be munkásokat és parasztokat a központi és helyi közigazgatásba egyaránt. Olyan közigazgatási reformért szállt síkra, mely azon alapelvből indul ki, hogy „... a nép részvétele a közügyek intézésében nem korlátozódhatik a parlamenti és önkormányzati választásokban való részvételre...⁵

A cél tehát „... hogy a népi erőket maradéktalanul bekapcsoljuk gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális életünk teljes vérkeringésébe...⁶

Az elfogadott programnyilatkozattól a közigazgatás alapvető reformjáig azonban még hosszú volt az út. Ugyanakkor a fordulat évére már igen megnöttek az állami feladatok. Komoly problémaként jelentkezett, hogy a helyi gazdasági feladatok megoldására a széttagolt régi helyi állami szervek nem voltak alkalmasak (kb. 45 féle szerv működött megyenként).⁷ A széttagoltság egy sor párhuzamosságot (pl. adóhivatal, javadalmi hivatal stb.) ez pedig nem egyszer ellentétes rendelkezéseket eredményezett.

A széttagoltság is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az államgépezetre nagyfokú bürokratizmus volt jellemző. Pl. az egyik belügyminisztériumi vizsgálat azt tapasztalta, hogy az alsófokú közigazgatási szerveknek 974 időszakos jelentés adása volt kötelezően előírva. Ezt 306-ra csökkentették. Ugyan csak a vizsgálat eredményeképpen az állandó nyilvántartások számtól 602-ről 130-ra csökkentették. Az ekkor megszüntetett nyilvántartások között olyan is volt, melynek vezetését 70 évvel korábban rendelték el, és senkinek sem jutott eszébe visszavonni.⁸

Ilven közigazgatási körülmények között került sor 1949 augusztus 20-án az Alkotmány elfogadására. Az Alkotmány V. fejezete tartalmazta az államhatalom helyi szerveire vonatkozó alapelveket. Leszögezte:

„Az államhatalom helyi szervei a megyei tanács, a járási tanács, a városi tanács, a községi tanács, a városi kerületi tanács.”

„A helyi tanácsok munkájukban közvetlenül a lakosságra támaszkodnak, biztosítják a dolgozók tevékeny részvételét, kezdeményezését és ellenőrzését az államhatalom helyi gyakorlásában...⁹

Az Alkotmány 34. §-a kimondta, hogy a tanácsokra vonatkozó részletes szabályokat külön törvény fogja tartalmazni.

Az Alkotmány elfogadását követően megindult a részletes törvény kidolgozási munkálata. Ezzel párhuzamosan a tanácsrendszert előkészítő egyéb intézkedések zajlottak le. Egyes szerveket összevontak, pl. a megyei számvevőségeket 1950 április 30-i hatállyal beolvasztották a pénzügyigazgatóságokba.¹⁰ E munkálatok keretében szűnt meg a megyék törvényhatósági és közigazgatási bizottságainak néhány albizottsága.¹¹

Az előkészítő intézkedések közül az egyik leglényegesebb a területrendezés volt. Az új területi beosztásnál alapvető szempontként az szerepelt, hogy a kialakítandó megyék között ne legyenek óriási nagyságbeli eltérések (pl. Pest megye területe 1 000 000 holdnál nagyobb volt, ugyanakkor voltak 300 000 holdnál kisebb területű megyék is),¹² hogy az új megyék és járásek gazdasági egységet képezzenek és a székhelyek jól megközelíthetők legyenek. A „gazdasági egység” követelést azt tette nagyon fontossá, hogy a munkáshatalom megteremtésével a gazdasági szervező, irányító munka központi és helyi állami szerveink feladatává vált.

A területrendezések Veszprém megyét erősen érintették. Igaz, hogy az enyingi járást és még néhány községet elcsatoltak a megyétől, de ugyanakkor a megyéhez csatolták a tapolcai, a sümegi és a keszthelyi járást. A megye kb. 80 000 lakossal és 100 községgel bővült.¹³ A területrendezés feltétlenül növelte a megye súlyát, s egyben a helyi állami szervek feladatait is.

Ilyen előzmények után tárgyalta 1950 május 10—11-én az országgyűlés a tanácsok működését részleteiben szabályozó törvényt, melyet egyhangúlag elfogadtak.

II.

Az 1950-ben elfogadott I. tanácstörvény értelmében a közigazgatás átszervezésének úgy kellett megtörténnie, hogy minél kevesebb zökkenővel járjon. Ennek érdekében úgy rendelkezett, hogy a tanácsválasztásokat ideiglenes tanácsok létrehozása előzze meg. Először létrehozzák a fővárosi és a megyei tanácsokat, majd ezt követően a fővárosi kerületi, járási és a városi tanácsokat. Ezeket nem választják, tagjait a Függetlenségi Népfront megfelelő szervei jelölik.

Az ideiglenes tanácsok létrehozásának részletkérdéseit a 143/1950. V. 18. M. T. sz. és a 196/1950. VII. 25. M. T. sz. rendeletek szabályozták. Úgy ren-

delkeztek, hogy a megyei tanácsokat június 15-én, a járási és városi tanácsokat augusztus 15-én kellett létrehozni.

1950. június 9—10-én kétnapos, konzultációval egybekötött értekezletet tartottak a Belügyminisztériumban a budapesti és a megyei tanácsok munkájának megindításával kapcsolatban, majd az előkészítő munkálatok eredményeképpen június 15-én megalakultak a budapesti és a megyei tanácsok, így a Veszprém megyei is. Tagjaikat a Függetlenségi Népfront Országos Bizottsága delegálta.

A következő lépés a járási és városi tanácsok létrehozása volt. A Függetlenségi Népfront Veszprém megyei Népi Bizottsága 1950 augusztus 5-i ülésén megvitatták a járási és a városi tanácsokba jelöltek névsorát és egy személy kivételével az előterjesztett névsorokat elfogadták. Az egy elutasítás oka: reakciós tevékenység a felszabadulás előtt. A névsorokat ezután eljuttatták a megyei tanácsokhoz.¹⁵

Az előkészítő munkák következő állomása: augusztus 13-án értekezletet tartottak a megyei tanácsnál a járási és a városi tanácsok munkájának megindításával kapcsolatban.¹⁶ Ezt követően pedig augusztus 15-én megtartotta ünnepi alakuló ülését a veszprémi, a balatonfüredi, a keszthelyi, a tapolcai, a sümegi, a devecseri, a pápai, a zirci járás, illetve Veszprém és Pápa város tanácsa.

Az alakuló üléseken megválasztották a végrehajtó bizottságokat. Ezekre a Függetlenségi Népfront helyi titkára tett javaslatot. A szavazás egyhangúlag történő megválasztást eredményezett mindenhol. Kivételt képezett a devecseri járási tanács alakuló ülése, ahol az egyik végrehajtó bizottsági jelölt ellen egy felszólalás hangzott el, de ezt a többi tanács tag visszautasította.¹⁷

Mind a megyei, mind a járási és a városi tanácsok ünnepi alakuló ülései leszögezték, hogy a nép érdekében kívánnak tevékenykedni. Jövendő feladataik között olyanokat hangsúlyoztak, mint a jobb ügyintézés, a tömegekkel való szorosabb kapcsolat, a szocializmus építésének nagy ügye. Leszögezték, hogy minden „...ügynevezett helyi kérdés, még a legjelentéktelenebbnek látszó falusi kérdés is közügy, tehát a dolgozók összességének szent ügye.”¹⁸

Természetesen az ideiglenes tanácsok kezdetben különösen nagy problémákkal küzdöttek. Gondot jelentett például az, hogy községi szinten még nem tanácsok működtek, továbbá tapasztalatlanságuk és az, hogy még ki kellett érdemelniük a dolgozók bizalmát. Sok volt még a bürokratikus gondol-

kodó és dolgozó tisztviselőjük, a fiatal munkás- és parasztkádereknél pedig még hiányzott a közigazgatási gyakorlat. Ugyanakkor viszont a tanácsok feladatai a régi közigazgatáshoz képest igen megnöttek.

A továbbiakban azt kell vizsgálni tárgyává tennünk, hogy milyen feladatok megoldása várt a tanácsokra, és hogyan oldották meg ezeket?

A tanácsok feladatai közül a mezőgazdasági kérdésekkel kapcsolatosak voltak a leglényegesebbek. Az aratási, cséplési munkálatok időben történő elvégzése nem volt könnyű feladat, hiszen 195 000 kat. hold kalászos került aratásra, s ez 8 q-s átlaggal is 15 600 vagont jelentett. A csépléshez 684 cséplőgép állt rendelkezésre, s aratókban is hiány volt.¹⁹ A jó eredményhez tehát jó munkaszervezésre, észszerű átcsoportosításokra volt szükség. Az aratás és behordási munkálatoknál a megye az utolsó lett.²⁰ Ehhez kétségkívül a rossz technikai feltételek is hozzájárultak, de feltétlenül szerepe volt benne egyéb tényezőknek (rossz munkaszervezés, a megye ipari jellege következtében munkaerőhiány stb.) is, amelyen bizonyos határokon belül javítani lehetett volna. Feltétlenül helytelen volt nézetünk szerint pl. az, hogy a munkaerőhiány megoldására munkások felkutatását a tanács egyedül a DÉFOSZ feladatának tartotta, s ehhez segítséget nem nyújtott.²¹

A lemaradásból az ideiglenes tanácsok igyekeztek levonni a megfelelő következtetést az őszi mezőgazdasági munkák jobb végzése érdekében. Pl. a pápai járási tanács végrehajtó bizottsága 1950 szeptember 8-i ülése elhatározta, hogy az összes tömegszervezettel felveszik a kapcsolatot és segítséget kérnek tőlük a vetés érdekében végzett felvilágosító munkához.²²

Nehéz feladatot jelentett a tanácsok részére a begyűjtési munkálatok intézése. A begyűjtési rendszer erre az időszakra már idejét múlt, megfelelő árpolitikával kellett volna felváltani. Mivel e munkák irányítása a tanácsok feladata volt, a későbbiekben egyre inkább egyik okává vált annak, hogy a tanácsok tömegkapcsolatai nem a kívánt mértékben és formában alakultak. Az 1950-es évben a rendkívüli jó termés következtében ez még azonban nem jelentkezett annyira élesen, mint a későbbi években.

Az ideiglenes tanácsok működése idején 25 községben végezték tagosítást. Ez 1170 dolgozó parasztot érintett. A munkálatot jó eredménnyel sikerült megoldani. A tanács a tagosítás kezdetén felfigyelt arra a helytelen törekvésre, hogy a termelőszövet-

kezetek, illetve állami gazdaságok földjét a faluhoz legközelebb eső, legjobb földeken akarták kijelölni. A körültekintő munka eredményeképpen mindössze egy felszólalás volt a megyében a csereingatlan kijelölése ellen.²³

A mezőgazdasági feladatok mellett fontos feladata a tanácsoknak ekkor az 5 éves terv megvalósításának segítése is a helyi erőforrások feltárásával. Ezen a téren is tudtak eredményeiket felmutatni az ideiglenes tanácsok. A megyei útépitésekhez szükséges anyag előteremtéséhez üzembe helyeztek kisebb kőbányákat, Keszthelyen és Borsosgyőrött téglagyárat, Tapolcán, Várpalotán és Márkón mésztegetőt. Tanácsok segítettek olyan helyi erőforrások feltárásánál, mint a felhasználatlan gömbvas gyűjtése üzemekből.²⁴

Igyekeztek az ideiglenes tanácsok a lakosság jogos igényeit, kívánságait is minél jobban kielégíteni. Harcot indítottak a bürokrácia ellen. Ennek során derült fény olyan esetekre, mint pl. arra, hogy a pénzügyi osztályon közel 2000 elintézetlen ügy porosodott a szekrényekben.²⁵ A gyorsuló ügyintézésre jó példa volt az, hogy a megyei tanács intézkedésére Badacsonytördemic bányásztelepre 4 nap alatt bevezették a villanyt. (A faluba 1936-ban vezették be a villanyt, de a kb. fél km-re levő 600 lakosú bányásztelepre kérvények hosszú sora ellenére sem kötötték be.)²⁶

A lakosság megsegítésére való törekvést példázza az is, hogy az 1950-es borszöröcsöki tüzeset után a megyei tanács a Népjóléti Minisztériumtól 25 000 Ft-ot, az Építésügyi Minisztériumtól pedig 91 köbméter épületfát és egyéb építési anyagokat szerzett.²⁷

A tömegkapcsolatok kiépítése érdekében szorgalmazta a keszthelyi járási vb fogadónapok tartásának beindítását a községekben,²⁸ — a kép teljességéhez azonban az is hozzátartozik, hogy ez nem volt általános. Általában a megyei, a járási és városi tanácsok tagjait a vb-ok nem aktivizálták és ezzel lényegében azt érték el, hogy a tömegek a tanácsokat többnyire csak mint hivatali szervezeteket ismerték.²⁹

Az eredmények mellett meglévő hibák között meg kell említeni azt is, hogy a központi előírás következtében szinte minden vb-ülésem napirenden szerepelt a egyűjtés és az aktuális mezőgazdasági munkák kérdése. Pl. a sümegi járásban (de bármely más járást megvizsgálva hasonló eredményre jutnánk) az 1950 augusztus 18-tól október 27-ig (az ún. „vegyes” ügyeket nem számítva), tehát az ideigle-

nes járási tanács vb által tartott ülések napirendjének 59,9 százaléka a begyűjtéssel és az őszi mezőgazdasági munkákkal foglalkozott. Ha ehhez hozzávesszük még az október 22-i tanácsválasztások előkészítésével foglalkozó napirendeket (20 százalék), akkor azt tapasztaljuk, hogy minden egyéb probléma tárgyalására a napirendek 20,1 százaléka jutott. Nézetünk szerint ez két szempontból volt káros. Egyrészt más, ugyancsak igen lényeges kérdésekre nem jutott elég idő. Másrészt a mezőgazdasági munkák állandó tárgyalása következtében ez a tanácsi munka szempontjából igen lényeges kérdés egyre inkább formális kezelést nyert, ugyanis az egyes üléseken mindig az egész kérdést tárgyalták. Éppen ezért a vele kapcsolatos feladatok körvonalazása csak általánosságokban történt meg, ahelyett, hogy e munkák egy-egy részproblémáját tárgyalták volna meg egy-egy alkalommal. Csak ekkor lehetett volna a munka megjavításáról, a feladatok megoldásáról igazán eredményes, konkrét határozatokat hozni.

Jelentkeztek az előbbieket mellett olyan hiányosságok is (járási és városi szinten), hogy a vb elnök kezéből a vezetés átsúszott a titkár kezébe. Máshol a pártönkivüli elnökhelyettest, illetve elnököt nem vonták be megfelelően a munkába, nem látva a pártönkivüliekkel való megfelelő kapcsolatok kiépítésének fontosságát. Találkozni azzal is, hogy a megyei tanács vb átnyúlt a járási tanácsok felett, pl. közvetlenül, a járási tanács megkerülésével eszközölt pedagógus áthelyezéseket.³⁰ A hivatalos út be nem tartása azonban megvolt a másik oldalról is, községi és járási tisztviselők nemegyszer a megyei tanács megkerülésével küldtek felterjesztéseket a Belsőügyminisztériumba.³¹

III.

A megyei, a járási és városi ideiglenes tanácsok legfontosabb feladatai közé tartozott a tanácsválasztások előkészítése. 1950 augusztus 4-én ülést tartott a Minisztertanács, s itt az igazságügyminiszter előterjesztést tett a tanácsstagok választásával kapcsolatban. Az elfogadott (1950. évi 31. számú) törvényerejű rendeletet augusztus 6-án tették közzé. Lényege az volt, hogy a tanácsstagokat lajstromos rendszer alapján fogják választani. E rendelet helytelen volta a későbbiekben a gyakorlatban bebizonyosodott. Helytelen volt egyrészt, mert nem tette lehetővé azt, hogy csak egy-egy jelöltet ne szavaz-

zanak meg. Ugyanis, ha valaki valamely jelölttel nem értett egyet, az egész lajstromot el kellett utasítania, hogy ellene szavazhasson. Másrészt a tanácsstagok nem voltak kerülethez kötve, nem érezhették egyik körzetet sem magukénak, ahol a munkáért felelősséggel tartoznak, de nem érezhette egyik körzet sem a magáénak a tanácstagot. Ez a választási rendszer már eleve magában rejtette annak veszélyét, hogy nem alakul ki szoros kapcsolat a tanácsstagok és választóik között.

A törvényerejű rendelet arra való tekintettel, hogy helyi állami szervek választásáról volt szó, egy megszorítást alkalmazott az országgyűlési választójoghoz képest: a választópolgárnak legalább egy hónapja kellett ott laknia, ahol a helyi tanács tagjait választotta.

Augusztus 21-ével országosan megindultak a választói névjegyzékek összeállításának munkálatai. Minden 20 évet betöltött állampolgár összeíró-lapot töltött ki augusztus 25-ig, ezek alapján állították össze a választási névjegyzékeket. Az ideiglenes névjegyzékek kifüggesztése szeptember 5–7-én történt meg. Akik itt nem szerepeltek, szeptember 5–13-a között kérhették felvételüket a helyi hatóságnál. Az 1950. 31. sz. törvényerejű rendelet 26. §-a értelmében az Elnöki Tanács október 22-ére tűzte ki valamennyi helyi tanács választását.

A helyi tanács végrehajtó bizottságok és a községi előljáróságok szeptember 12-ig közölték a Függetlenségi Népfront helyi szerveivel a megválasztandó tagok és póttagok számát. A jelöltek listáját a Népfront helyi szerveinek október 6-ig kellett benyújtani a választási bizottságokhoz.

A választási előkészületek olyan feladatai, mint a választási névjegyzékek összeállítása, s még inkább a jelölések eszközölése igen komoly politikai feladat volt. Ilyen munkát még egyetlen választási előkészületnél sem kellett végezni. Igen sok jelöltet kellett kiválogatni (Veszprém megyében több mint 14 ezret), olyan embereket, akikre a lakosság bizalommal tekint, aktívak, politikai szempontból megfelelőek, a lakosság minden rétege képviselve van közöttük. A jelöléseket nehezítette az is, hogy helyi tisztségekre való választásokról lévén szó, személyeskedés, az egyes funkciókért való versengés is jelentkezett.

Ilyen nagy feladat megoldásánál feltétlenül szükséges volt, hogy az ideiglenes tanácsok is nagy segítséget adjanak a munkához. Ugyanakkor viszont azt tapasztalhatjuk, hogy számos tanácsnál olyan helytelen nézet jelentkezett, mely szerint a taná-

csok feladata a választások technikai, adminisztrációs előkészítése, a politikai munka pedig a párt és a tömegszervezetek feladata.³² Sőt volt olyan nézet is, mely nem is látta a tanácsválasztások politikai jelentőségét, adminisztratív feladatnak tartotta, amit meg kell csinálni, „ha már bent van az Alkotmányban.”³³

Mások a választási harcot az 1949-es országgyűlési választások sikere következtében hajlamosak voltak lebecsülni. Az ilyen „fog ez menni” hangulat veszélyességére mutatott rá a pápai járás vb ülés, amikor felhívta a figyelmet arra, hogy az elbizakodottságot az ellenség könnyen kihasználhatja. A keszthelyi járási vb ülésén ugyancsak annak fontosságát hangsúlyozta, hogy a közigazgatási dolgozók erejükhöz mérten vegyék ki szerepüket a politikai munkából.³⁴

Egyes helyeken a tanács az adminisztrációs munkára sem fordított kellő gondot. Pl. Pápán a választók összeírásánál egy egész utcát kihagytak, a zirci járásban voltak olyan községek, ahol csak a lakosság 50 százalékát írták össze.³⁵

A választói névjegyzékek összeállításánál sokkal bonyolultabb feladatot jelentettek a jelölések. A megyében 14 222 tanácstagot kellett jelölni. Ehhez járult még a póttagok száma. A központi irányelveknek megfelelően a tanácstagok 60—70 százaléka pártönkivüli, kb. 30 százaléka nő, 20—25 százaléka pedig 25 évnél fiatalabbnak kellett lennie. A lakosság minden rétegét képviselteni kellett a tanácsokban.³⁶ Mennyiben sikerült ezeknek az elveknek eleget tenni? A válaszadásnál természetesen nem szabad mereven ragaszkodni a fenti keretszámokhoz, hiszen azok mint keretszámok kisebb eltérést megengednek. Másrészt figyelembe kell venni azt is, hogy a párt politikájában jelentkező baloldali elhajlás a tömegek lebecsülésében is kifejeződött. Ez azt jelentette, hogy nem támaszkodtak eléggé a tömegekre, legjobb esetben is kampányfeladatok megoldásába vonták be őket. Éppen azért ilyen széleskörű káderkiválogatási feladat, amit elég rövid idő alatt kellett végrehajtani, igen nehéz munkát jelentett. Már eleve magában hordta annak veszélyét, hogy több esetben a legjobb szándék ellenére sem a megfelelőbbek kerülnek be tanácsagnak. Ehhez járultak hozzá még a kiválogatás során jelentkező hibák. Pl. a balatonfüredi járásban öt községben kevesebb tanácstagot javasoltak az előírtnál. Az indokolás az volt, hogy itt sok a kulák és a nyugdíjas — még felsőbb szervek személyes beszélgetése során sem akarták belátni az egyik

3200 lakosú községben, hogy helytelen az az álláspont, hogy 81 tanácstag helyett csak 51 megfelelő jelölt található a községben.³⁷

Néhány helyen a pártönkivüliek arányszámát tartották magasnak, pl. a tapolcai járásban.³⁸ Az ilyen álláspont lényegében azt jelentette, hogy helyenként nem ismerték fel a pártönkivüliek mozgósításában rejlő hatalmas erőt, lemondtak ezek mozgósításáról.

Ugyancsak baloldali, szektás nézetek jelentkeztek pl. a devecseri járásban, ahol a középparasztok jelölését hanyagolták el.³⁹ Szintén a devecseri járásban jelentkezett az a helytelen nézet, hogy más községből vagy járásból akartak elnökjelöltet hozni.⁴⁰ Ez a javaslat felmerült a keszthelyi járásban is a vb ülésen, de ott e nézetet a többség azonnal elítélte.⁴¹

Más helyeken a fentiekkel ellentétben nem fordítottak kellő gondot arra, hogy a jelölt politikai szempontból megfeleljen. Így fordulhatott elő, hogy olyan személyt is javasoltak, akiknek nem volt választójoga.⁴²

Felületes, kapkodó munkára utal az a tény, hogy a jelöltek névjegyzékének összeállítása előtt több helyen nem beszéltek erről az érdekelttekkel. Így fordult elő, hogy a balatonfüredi és a zirci járásban egyesek nem akarták vállalni a jelölést. Egyes helyeken beszéltek ugyan a jelöltekkel, de pl. az elnökjelöltnek nem magyarázták meg, hogy ez függetlenített funkció. Ez történt Kislődön és Veszprémpinkócon. Más elnökjelöltek viszont azért húzódoztak a tisztségtől, mert a jegyző a jövőendő adminisztrációs feladatok túlzó ecsetelésével ijesztette el őket.⁴³

A jelölésekkel kapcsolatos hibáknál kell még azt megemlíteni, hogy egyes helyeken, elsősorban községekben húzódoztak a nők jelölésétől. Ez volt a helyzet pl. Borszöröcsökön. Néhol a fiatalok jelölésétől idegenkedtek, máshol viszont ezt a kérdést helytelenül értelmezve 16—17 éveseket is jelöltek, holott a korhatár 20 év volt.⁴⁴

Ugyanakkor, amikor rámutattunk ezekre a hibákra, nem szabad elfeledkezni arról, hogy a jelöléseket nemcsak ezek, sőt elsősorban nem ezek jelölték. A jelölések aljában véve helyesen történtek. Zömükben becsületes munkások, parasztok, értelmiségiek kerültek be a tanácsokba. Igaz, hogy a jelöltek nem mindegyike váltotta be a hozzáfűzött reményeket, de ebben szerepe volt olyan tényezőknek is, mint a helytelen gazdaságpolitikai és politikai irányvonal, az igazgatási szervek túlsúlyra ju-

tása stb. De szerepe volt annak is, hogy a tanács-
tagok ilyen jellegű munkában járatanok, tapasztala-
atlanok voltak.

Az előkészítési munkák menete során szeptember
20-án megalakultak a választási bizottságok, melyek
feladata a választások irányítása, a választások tör-
vényességének biztosítása és az eredmények kihir-
detése volt. Ezt követte október 15-én a szavazat-
szedő bizottságok létrehozása. Megtörténtek a tech-
nikai jellegű előkészítések befejező munkálatai is:
ismertették az újságokban, hogyan kell szavazni,
biztosították a termeket, urnákat stb. Gondoskodás
történt arról is, hogy a választókat kultúrműsor
szórakoztassa.

E munkákkal párhuzamosan újságon keresztül,
kisgyűléseken (pl. Ajkán közel 30, Várpalotán 7
helyen tartottak kisgyűlést),⁴⁵ népnevelők segítsé-
gével folyt a választási agitáció a Népfront jelöltek
megválasztásáért. A választási agitációt békeagitá-
cióval kapcsolták össze. Választási nagygyűlések
zajlottak le Veszprémben, Keszthelyen, Pápán, Sü-
megen, Devecserben stb., melyek egyben békenagy-
gyűlések is voltak.⁴⁶

Üzemi, iskolai és honvéd kultúrbrigádok járták
a községeket, ahol szívesen fogadták őket.⁴⁷ A me-
gyei újság szeptember—októberi számai szinte ki-
vétel nélkül hírt adnak vállalásokról, versenykihí-
vásokról a tanácsválasztások tiszteletére.

Természetesen voltak olyan emberek is, akik kö-
zömbösen néztek a tanácsválasztások elé. Erre utalt
a keszthelyi járási tanács végrehajtó bizottságának
ülésén elhangzott felszólalás, mely a községekben
helyenként meglevő közömbösség megszüntetésére
hívta fel a figyelmet.⁴⁸

Mások, akik a régi közigazgatástól csak rosszat
tapasztaltak, bizalmatlanok voltak mindennel szem-
ben, ami a „községházával” kapcsolatos — és a ta-
nácsok hosszú és jó működése volt szükséges ah-
hoz, hogy ez a bizalmatlanság feloldódjon. Ezt a
bizalmatlanságot akarták elsősorban céljaikra fel-
használni az ellenséges erők. Jelentkezett a megyé-
ben is az a nézet, hogy a tanácsok létrehozását kö-
vetően nem lesz szükség közigazgatási tisztvise-
lőkre. Vagy Csabrendeken azt a rémhírt terjesztet-
ték, hogy az összeíró-lapok kitöltése a szavazatok
leadásával egyenlő.⁴⁹ Más helyen a tanácsstagjelöl-
teket igyekeztek a tisztség vállalásáról lebeszél-
ni, s volt, amikor nem is eredménytelenül.⁵⁰

A fent vázolt körülmények között érkezett el ok-
tóber 22-e, a tanácsválasztások napja. Reggel 7 óra-
kor kezdődött a szavazás. Verseny alakult ki azért,

hogy hol fejezik be elsőnek a szavazást. 7 óra 20
perckor érkezett a jelentés: Óbudavár minden vá-
lasztója leszavazott. 10 órára már 48-ra emelkedett
azon községek száma, ahol a szavazást befejezték.
A járások között a balatonfüredi lett az első.

A szavazás eredménye a megyében a következő
volt:

választásra jogosult	222 845
leszavazott	215 932 (96,9 %)
a Népfontra szavazott	210 108 (97,3 %)
a Népfront ellen szavazott	987 (0,5 %)
érvénytelen szavazat	4 837 (2,2%) ⁵¹

A Népfront jelöltjei tehát elsőprő győzelmet arat-
tak. Az országos eredményeknek kb. megfelelőek
voltak a Veszprém megyei eredmények (országosan
a szavazók 97,8 százaléka adta szavazatát a Népf-
ontra).

A választásokat követően a rendelkezéseknek
megfelelően október 26—27-én tartották alakuló ülé-
seiket a községi tanácsok, ahol a vb-eket is megvá-
lasztották. Ezek az ülések általában a Népfront ál-
tal javasolt végrehajtó bizottságot választották meg,
ez pedig a javasolt elnököt, elnökhelyettest és tit-
kárt.

Természetesen akadtak olyan helyek is, ahol a
választás eltért az eredeti javaslatától. 239 községi
tanácsnál 10 helyen választottak a javaslatlól eltér-
ően más elnököt, 2 helyen más elnökhelyettest és
25 vb tagot cseréltek ki.⁵² Ezek a változtatások többsé-
gükben helyesek voltak, s a tömegek aktivitásá-
nak, a tanácsok iránti érdeklődésének megnyilvánu-
lásai voltak. Csupán néhány helyen jelentkeztek
olyan problémák, hogy személyi ellentétek, illetve
az elnöki funkcióra való pályázás miatt klikkek
alakultak a vb tagok választásánál, vagy felléptek
a javasolt személyek megválasztása ellen.⁵³

Ugyancsak a községi tanácsülésekkel kapcsolato-
san jelentkeztek olyan problémák, hogy egyes ta-
nácsstagok nem akarták elfogadni a megbízatást.
Ilyen eset volt pl. Bében, ahol az ellenséges propa-
ganda hatására tizenötön nem akarták vállalni a
megbízatást.⁵⁴

De a községi tanácsüléseken nem ezek voltak az
általános, jellemző vonások. Az öröm, a választással
való egyetértés szép példáit találhattuk pl. Csajá-
gon, Mezőlakon, ahol a megválasztott vb tagokat a
levegőbe emelve éltették a jelenlevők.⁵⁵

A községi tanácsok után október 30—31-én min-
denhol megalakultak ünnepélyes tanácsüléseken a
járási és városi tanácsok is, november 8-án pedig a
megyei tanács. A községi tanácsokhoz hasonlóan

megválasztották a végrehajtó bizottságokat, azok pedig az elnökséget. Az alakuló tanácsulések ünnepléses jellegét csak tovább emelték a tömegszervezetek, a különféle intézmények üdvözlő szavai, táviratai.

1950 november 8-án, a megyei tanács megalakulásával a tanácsválasztások befejeződtek, az újonnan megválasztott tanácsok megkezdték négyéves tevékenységüket.

IV.

A tanácsrendszer jelentőségének megértéséhez célszerű rövid összehasonlítást tenni közte és a burzsoá állam helyi szervei között. Hogyan történt a Horthy-korszak burzsoá államában a választás, illetve hogyan választják a tanácsok tagjait?

Az 1929. évi 30. tc. 7. §. 1. bekezdése kimondta, hogy törvényhatósági választójoga annak van, aki országgyűlési képviselők választására jogosult és 6 éve a törvényhatóság területén lakik. Községi választójoga — a 41. §. 1. bekezdése szerint — annak volt, aki a fentiekben túlmenően legalább 2 éve föld-, ház- vagy általános kereseti adót fizet a községben.

A választójognak a korlátozását az uralkodó osztály tagjai ilyen érvekkel indokolták: „... az önkormányzatban is meg kell őriznünk a magyar intelligenciának azt a szupremációját, melyre... minden nép rászorul.”⁵⁶

Annak érdekében, hogy a széles néptömegek bekapcsolódási kísérlete a helyi ügyek intézésébe még kevésbé járjon sikerrel, a választhatóság feltételeit a választójognál is jobban megszorítják. Törvényhatósági taggá választható az, akinek törvényhatósági választójoga van, elmúlt 30 éves, állami egyenesadót vagy községi adót fizet és tud írni-olvasni. Amennyiben nőről volt szó, akkor a követelmény még a középiskolának megfelelő végzettség. Községi képviselőtestületi tagságnál községi választójoggal kellett rendelkezni ahhoz, hogy választható legyen valaki, s ugyanakkor be kellett töltenie a 30 évet. Nőt községi képviselőtestületi taggá nem lehetett választani.⁵⁷

Ezzel szemben a tanácsokat általános, egyenlő, titkos választójog alapján választják. Szavazati joga van minden 20 éven felüli állampolgárnak (ezt 18 évre), aki szellemi-
leg egészséges, és büntett elkövetése következtében nem vonták meg tőle átmenetileg e jogot. E széleskörű választójog következtében Magyarországon a

felnőtt lakosság zöme, kb. 6 millió ember rendelkezett szavazati joggal 1950-ben, az első tanácsválasztások idején, szemben pl. 1926-tal, amikor a lakosság 26,5 százaléka, vagy 1929-el, amikor a lakosság 34,4 százaléka rendelkezett önkormányzati választójoggal.⁵⁸ A választójog egyben választhatóságot is jelentett a tanácsoknál.

A nők teljesen egyenjogúak voltak. Ezt olyan adatok is bizonyítják, mint pl. az, hogy az 1950-es tanácsválasztásoknál Veszprém megye tanácstagjelöltjeiből 4018 nő.⁵⁹ Vagy az 1950-es tanácsválasztásokat követően a járási és a városi végrehajtó bizottságok 22 tagja (20 százalék) nő. Ebből kettő elnöki, kettő elnökhelyettesi, egy pedig titkári funkciót tölt be.⁶⁰ Ugyanakkor azonban ez a példa még azt is bizonyítja, hogy az egyenlő jogok ellenére volt még bizonyos idegenkedés a nők funkcióba állításától (nemegyszer a nők részéről is), hiszen a 20 százalékos arány a választójoggal rendelkező nők számszerű arányához képest még csekély, s ez sem oszlik meg a járások és a városok között egyenletesen. A pápai és devecseri járási vb tagok között csak 1—1 nő volt, a járási MNDSZ titkár.⁶¹

A nőkkel kapcsolatos nem hibamentes gyakorlat értékelésénél azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy a felszabadulás előtti nézetek a nők politikai tevékenységét illetően tovább élnek, hatásukat nem lehet egyik napról a másikra megszüntetni.

Amikor a tanácsrendszerben megvalósuló demokratikus választásokról beszélünk, azt külön hangsúlyozni kell, hogy itt a nép maga közül választja küldöttjeit. Nem az Eszterházyak, Festetichek, Fia-tok, Holitscherek, s a megye más hatalmaságai ülnek benn a helyi szervezetekben. Egyetlen megyei példa is igazolja, hogy korábban kik voltak a helyi szervezetek tagjai. Pl. az 1935-ös vármegyei közgyűlés tagjai között egy paraszt vagy munkás nincs, de van 9 gróf, 3 báró, 28 nemes, 12 főpap, 2 egyéb nagybirtokos, 5 vitéz, 83 ügyvéd és bankár, nagyvállalkozó, kereskedő stb.

Ugyanakkor az 1950-es tanácsválasztások Veszprém megyei tanácstagjelöltjei között 4297 munkás, 7452 dolgozó paraszt van.⁶²

A fentiek jelentős tényezői a tanácsrendszer demokratizmusának, de a felszabadulás utáni helyi szervezetekhez képest is hatalmas előrelépés a tanácsrendszerben az, hogy a megválasztott tanácsstagok kötelesek beszámolni választóiknak és visszahívhatók. Ez azt jelenti, hogy a választók jogköre nem korlátozódik a választások aktusára, a továbbiak-

ban is szoros kapcsolat van választók és választottak között, és a választók bizalmával visszaélő leváltható.

Az önkormányzati testületi szervek tanácskozó testületek voltak olyan értelemben, hogy az üléseken kívül nem foglalkoztak még a felszabadulást követően sem a dolgozók ügyes-bajos problémáival. Ez a hivatali apparátus feladata volt. A tanácsrendszerben a dolgozók problémáival való foglalkozásnak olyan eszközei is vannak, mint a beszámolók, kisgyűlések, fogadónapok tartása. De lényegében a dolgozók javaslataival, bejelentéseivel foglalkoznak az egyes tanácsi bizottságok is.

Kétségekívül komoly jelentősége a tanácsoknak az, hogy a közigazgatás korábbi széttagozottságát megszüntette. Megszüntette az államhatalom helyi és központi szervei közti kettősséget. A tanácsokra épülnek fel az államhatalom felsőbb szervei. A tanácsok révén valósítható meg a helyi és a társadalmi érdek összhangja, szüntethető meg a szűklátókörű helyi elzárkózás politikája. A tanácsok feladata a helyi ügyek intézése, s ezen túlmenően saját területükön az országos ügyek intézése is. A kettősség megszüntetése lehetővé tette a megyei szinten működő több mint 40 féle szerv egységesítését. Olyan szervek hatáskörét vették át az önkormányzati szervek mellett, mint a pénzügyigazgatóság, mezőgazdasági igazgatóság, szociális felügyelőség, népművelési igazgatóság, államépítészeti hivatal stb. Ez lehetővé tette a párhuzamos, sokszor ellentétes utasítások kiküszöbölését, az irányító tevékenység jó koordinálását. Nem mondanak ennek ellent olyan tények sem, hogy párhuzamos intézkedésekkel még a tanácsok létrehozását követően is találkozunk.

A proletárdiktatúrában a törvényhozó hatalomnak van alárendelve a végrehajtó hatalom. A tanácsrendszerben a törvényhozó hatalmat a tanácsülés jelenti. Helyi parlamenthez hasonlítható, melynek rendeletalkotási joga van, — természetesen ezek a rendeletek nem mondhatnak ellent felsőbb szervek által hozott rendeleteknek, törvényeknek.

A végrehajtó szerveket a törvényhozó szervek hozzák létre saját kebelükből. A tanácsstagok végrehajtó bizottságait is a tanácsülés választja a tanácsstagok köréből. A végrehajtó bizottság munkáját a kinevezett tisztviselőkből álló szakigazgatás segítségével végzi. Munkájáról köteles számot adni a felettes végrehajtó szerv mellett az őt megválasztó tanácsülésnek. Munkájának általános irányvonalát a tanácsülések határozatai kell, hogy megszabják.

A nem megfelelő végrehajtó bizottsági tagokat a tanácsülés visszahívhatja.

A tanácsülés jogköre lehetővé teszi tehát, hogy a nép által demokratikusan választott, a választókkal állandóan kapcsolatot tartó tanácsstagok testülete legyen a legfőbb szerv helyileg. A tanácsstagok a hatalmi feladatok gyakorlásán túlmenően részt vesznek a végrehajtásban és a végrehajtás ellenőrzésében is. E munkájuk során szoros kapcsolatot tartanak fenn a tömegekkel, igyekeznek minél szélesebb tömegeket bevonni az államhatalom közvetlen gyakorlásába. A tanácsrendszer egyik leglényegesebb, legjelentősebb vonása éppen az, hogy olyan keretet jelent, ami széleskörű bekapcsolódási lehetőséget teremt a dolgozó tömegek számára az állami ügyek intézésébe. A tömegek bevonását jelenti az a tény is, hogy a tanácsstagok a népet magát jelentik, hogy leglényegesebb feladatuk a dolgozók véleményének, javaslatainak, panaszainak állandó figyelemmel kísérése, a dolgozók bevonása (mint aktívák) a különféle bizottsági munkákba stb.

A tömegkapcsolatok kiépítése nem megy egyik napról a másikra. Lenin ezzel kapcsolatban a következőkre hívta fel a figyelmet: „Az állam, mely évszázadokon át a nép elnyomásának és kifosztásának szerve volt, örökül hagyta ránk a tömegek óriási gyűlöletét és bizalmatlanságát mindennel szemben, ami állami. Ennek leküzdése nagyon nehéz feladat s csak a Szovjethatalom képes rá, de attól is huzamos időt és rendkívüli állhatatosságot követel.”⁶³

Ugyanakkor a tömegkapcsolatok kiépítése, egyre szélesebb tömegek bevonása az állami ügyek intézésébe, elengedhetetlen feladata a szocialista államnak, s elengedhetetlen feltétele az állam elhalásának, a társadalmi öngazgatás megteremtésének.

A tömegkapcsolatok megteremtése, az államszervezet feudális széttagozottságának megszüntetése megteremti annak lehetőségét is, hogy a tanácsok mint az egységes államhatalom helyi szervei minél tökéletesebben oldják meg gazdasági, politikai, kulturális feladataikat. Nem szabad azonban arról elfeledkezni, hogy a tanácsok fiatal szervek, éppen ezért nem szabad tőlük azonnal túl sokat követelni. Különösen fontos, hogy e szempontot ne tévesszük szem elől a tanácsok első periódusának (1950—54) vizsgálatánál. Mielőtt a Veszprém megyei tanácsok működését 1950—54-ben megvizsgálánk, egy kérdést még érinteni kell, s ez a magyarországi tanácsrendszer és a szovjet viszonyának a kérdése.

Mind a magyarországi tanácsrendszer, mind a szovjetek lényege azonos: a szocialista állam szervei. „Bármennyire különfélék a szocializmus építésének időszakában az új, népi államhatalom formái, egy a lényegük, a proletárdiktatúra...”⁶⁴ Éppen ebből adódóan igen sok hasonló vonás található a szovjetek és tanácsaink között. Ilyen, lényegét érintő hasonlóságok: a törvényhozó hatalomnak alá van rendelve a végrehajtó hatalom, a tanácsstagok, illetve a szovjetek kötelesek beszámolni választóiknak és visszahívhatók, lényeges közös vonásuk a tömegszervezeti jelleg stb. A hasonlóságok ellenére azonban tanácsaink nem azonosak a szovjetekkel, a proletárdiktatúra más-más formáit jelentik.

Mik azok a leglényegesebb vonások, melyekben a két forma eltér egymástól? Az egyik ilyen lényeges eltérés: egészen más történelmi viszonyok között alakultak ki. A szovjetek alulról, népi kezdeménnyel létrehozott forradalmi harci szervezetek voltak, melyek fegyveres felkeléssel jutottak hatalomra. Fejlődési körülményeikre rányomta bélyegét, hogy működésük kezdetén többéves polgárháborúval és intervencióval kellett megküzdenie. Az itt elért győzelmet követően is egyetlen ország volt, ahol a szocializmust építették, és ez különböző gazdasági, politikai, társadalmi feladatok megoldását a nagyfokú feudális elmaradottság mellett csak tovább nehezítette.

Ugyanakkor Magyarországon nem fegyveres, hanem viszonylag békés úton történt a proletárhatalom győzelme. Az államgépezet szétzúzása fokozatosan történt, s ezt a folyamatot zárta le 1950-ben a tanácsrendszer felülről való megteremtése. Az ellenforradalmi intervenciót és polgárháborút a szovjet csapatok jelenléte kilátástalanná tette. Államunknak nagy segítséget jelentett, hogy nem egyedüli országgént építette a szocializmust.

Magyarország történelmi fejlődésének sajátosságai-
ból és abból, hogy Magyarországon mások voltak a
belső osztályerőviszonyok, más volt a nemzetközi
helyzet, mint Oroszországban 1917-ben, következnek
olyan további sajátosságok, mint pl. a Parlament és
a Népfront létezése.⁶⁵

V.

A szocialista államra jellemző egyik alapelv: a törvényhozó és végrehajtó hatalom szoros kapcsolata. E viszonyban a végrehajtó hatalom alá van rendelve a törvényhozó hatalomnak. Ez az alapelv

nemcsak a központi szerveket illetően, hanem az állam helyi szerveire, a tanácsokra is érvényes. Az államhatalmi oldal megtestesítője a tanácsülés, az államigazgatási oldalé pedig a vb szakigazgatással. Természetesen ez a szétválasztás nem lehet merev, mert a gyakorlatban sem jelentkezik ilyen élesen. A vb az egyes tanácsülések közben gyakorolhat hatalmi funkciót is, s egyes esetekben hasznos lehet az is, ha szorosabban véve az igazgatáshoz tartozó kérdéseket megvitát a tanácsülés. Itt csupán a helyes arányok megtalálása a fontos, nehogy pl. a tanácsülés igazgatási részproblémákat tárgyalgató szervvé váljon, mely nem tudja tulajdonképpeni szerepét, feladatát betölteni, illetve a vb átvegye a tanácsülés szerepét.

A tanácsok államhatalmi jellegének a tárgyalását azonban nem helyes elválasztani tömegszervezeti jellegének vizsgálatától. A kettő között szoros kapcsolat, kölcsönhatás van. A tanácsok hatalmi ténykedésének eredményessége nagyrészt attól függ, hogy mennyire sikerül széles tömegeket bevonni a feladatok megoldásába. Ugyanakkor viszont a tömegek bevonására annál nagyobb a lehetőség, minél inkább látják, hogy a tanácsok valóban a helyi hatalmi szervek, hogy a tanácsok eleget tudnak tenni és eleget is tesznek a hatalmi funkcióból rájuk háruló feladatoknak.

A tanácsok államhatalmi és tömegszervezeti jellegének kibontakoztatása szempontjából nagy jelentősége van a tanácsülésnek. Mennyiben tudtak ezen feladatnak megfelelni Veszprém megyében 1950—54-ben a tanácsok? A választásánál az I. tanács-törvény idevonatkozó rendelkezéseiből kell kiindulnunk. A törvény értelmében a tanácsokat a Minisztertanács alá rendelték. A törvénnyel együtt ismertetett 143/1950. V. 18. M. T. sz. rendelet ezt a jogkört átruházta a Belügyminisztériumra. Nézetünk szerint a kérdés elemezésénél nem az az oldal tart hat érdeklődésre számot, hogy „elvi hiba”, vagy „átmeneti-közvetítő” megoldás eredményeképpen történt-e ez így.⁶⁶ Ez a kétségkívül hibás intézkedés a gyakorlatban egy sor további hiba jelentkezéséhez járult hozzá. Hasonló irányban hatottak a tanács-törvény egyéb cikkelyei is. Így a 30. §. 1. bek. a tanácsülések közti időre teljes hatalmi jogkörrel ruházta fel a vb-t. A tanács nevében hozhatott rendeleteket, bár ezeket a tanácsülésnek be kellett mutatnia, — azt viszont nem szabta meg a törvény, hogy mikor. Tehát még csak arra sem kötelezte a vb-t, hogy a rendelet meghozatalát követő tanácsülésen azt be kell mutatnia.

Ezek, a nézetünk szerint helytelen rendelkezések nagyon elősegítették, hogy a hatalmi és igazgatási oldal közti helyes viszony a tanácsoknál elmosódott, helyenként súlyosan eltorzult. A tanácsülések nem tudták azt a szerepet betölteni, ami szükséges lett volna. Ezt a központi gazdaságpolitikában, politikában egyre erősebben jelentkező baloldali torzulások is táplálták.

Abban, hogy egy-egy tanácsülés mennyiben tud feladatának megfelelni, mennyiben jelent tömegmozgósító erőt, nagy szerepe van annak is, hogy milyen alapos előkészítő munka előzi meg. Ha ilyen szempontból vesszük vizsgálat alá a Veszprém megyei tanácsokra vonatkozó anyagokat, érdekes dolgot tapasztalunk. A tanácsok megalakulásától kezdve hangsúlyozták a tanácsülések jó előkészítésének fontosságát. A még tapasztalatlan községi tanácsi vezetőket a járási instruktori rendszer, a járási vezetőket a megyei instruktori rendszer révén kívánták segíteni. A tanácsok alakuló ülését követő sümegi járási vb ülésen a vb tagok felosztják egymás között a községek instruálási feladatait.⁶⁷ A megyei tanács végrehajtó bizottsága is hozott olyan értelmű határozatot a községi tanácsülésekről tartott napirendi pontnál, hogy az instruálást nagy gonddal kell végezni, lehetőleg egy-egy helyre mindig ugyanaz a megyei, illetve járási instruktor menjen ki.⁶⁸ A tapolcai járási tanács vb határozata is arról szólt, hogy a járási vezetők minden segítséget adjanak meg a községi vezetőknek, hogy a tanácsülések a tanácsstagok megjelenését, aktivitását, a tanácsülés eredményességét tekintve 100 százalékosak legyenek.⁶⁹

Ez így első pillanatra igen helyes, teljes egészében a célnak megfelelő intézkedésnek tűnik. Az elvileg helyes állásfoglalás a községi tanácsülések messzemenő segítségét illetően a gyakorlatban nem valósult meg hibátlanul. A jelentkező problémák egyikét a tanácsi vezetők is hamar felismerik. „A községi tanácsok instruálására kiküldött aktívákat nem válogatják ki elég gondosan, feladataikra nem oktatják ki őket...” — állapította meg a megyei tanács végrehajtó bizottságának 1951 május 29-i ülése. S valóban a községi tanácsülések előkészítését segítő instruktorok munkája sok esetben nem volt kielégítő. Nagyon gyakori volt az az eset, hogy 1—2 órával a tanácsülés előtt, vagy éppen a tanácsülésre érkeztek ki a községbe.⁷⁰ Így az előkészítési munkában nem tudnak segítséget nyújtani. Előfordult, hogy a járási instruktor időben kiérkezett pl. az 1950 december végén tartott községi tanácsülésre

Nagygyimótra. Meg is állapította a felkészületlenséget, de nem adott segítséget arra hivatkozva, hogy utasítása szerint neki nem segíteni, hanem ellenőrizni kell.⁷¹ De nem ritkán olyan instruktor ment ki egy-egy községbe, aki még soha tanácsülésen nem vett részt, s akinek a szubjektív segítő szándéka nem vonható kétségbe, de objektív segítséget adni sem az előkészítésnél, sem a tanácsülésen nem tudott.⁷² Nem helyeselhető viszont a segítségadásnak az a formája sem — amivel szintén találkozhatunk —, hogy az instruktor készíti el a beszámolót a helyi vb munkájáról a tanácsülésre.⁷³ Ez olyan segítséget jelentett, hogy önállótlanúságra szoktatta a községi vb elnököt, sőt lazaságot, nemtörődömséget is válthatott ki belőle annak tudata, hogy legrosszabb esetben majd helyette megoldják mások a feladatokat. Másrészt a beszámolást formálissá tette.

Nézetünk szerint azonban legalább ennyire komoly problémát jelentett az, hogy az instruktor a tanácsülésen nemegyszer átvette a vezető, irányító szerepet,⁷⁴ ténykedésével általa meghatározott irányba terelte a tanácsülés menetét.⁷⁵ Itt tulajdonképpen annak a koncepciónak a továbbvitelével találkozhatunk, melynek alapján — bár átmeneti jelleggel — a tanácsokat felső szinten igazgatási szervnek rendelték alá. E koncepciónak megfelelően pl. az instruktorok révén a járási tanács vb, vagy gyakran a szakigazgatás irányítja az alsóbb szintű községi tanácsülés munkáját, pedig a törvény értelmében a községi tanácsülés csak a járási tanácsülésnek alárendelt szerv. A felsőbb tanácsi igazgatási szervnek az alsóbb tanácsi hatalmi szerv irányában jelentkező irányító, ellenőrző tevékenysége azonban természetesen nemcsak az instruktori rendszeren keresztül jelentkezett. A hatalmi és igazgatási szervek közti helytelen viszony, az igazgatási oszály túlsúlyra jutása jelentkezett pl. abban is, hogy a határozatokat többször a tanácsülés után szövegezték, hogy a napirendi pontok tárgyalása sokszor formális volt, nem jelentett elvi irányítást a vb számára. Egyáltalában az, hogy a tanácsülések reprezentatív ülésekké váltak.⁷⁶ A fentieket segítették még olyan tényezők is, hogy a tanácsülés elnöke a vb elnöke volt, s ez bizonyos befolyásolási lehetőséget adott a végrehajtó hatalom számára. Ebből a szempontból Veszprém megyében már 1952-ben megindult egy egészséges törekvés: különösen megyei szinten, de más tanácsüléseken is egyre gyakrabban elnököt választanak a tanácsülés levezetésére.

Visszatérve előző kérdésünkre, a tanácsülésekkel kapcsolatos instruálás az egyes problémák ellenére is helyes volt. A községi tanácsi vezetők nagy része közigazgatási tapasztalattal nem rendelkezett, és a hibák nem magából az instruálási rendszerből szükségszerűen fakadóak voltak. Ezt bizonyítják az instruálással kapcsolatos pozitív példák. Jónéhány községben az instruktor munkája is sokat segített abban, hogy a tanácsülések eredményesebbek legyenek.⁷⁷ A hibák az instruktori rendszer helytelen értelmezéséből, illetve sokszor formális kezeléséből fakadtak.

A tanácsülések előkészítő munkálatainál igen lényeges, hogy az egyes napirendi pontoknál a beszámolók, és egyáltalán a napirendi pontok témái megfelelőek, az érdeklődést felkeltőek legyenek, s a tanácstagok felkészülve jelenjenek meg a tanácsüléseken.

Nézzük először a beszámolók kérdését. Itt is sok probléma jelentkezett. Az egyes beszámolók elkészítéséhez a községi tanácsi vezetők központilag elkészített szempontokat kaptak. Sok helyen előfordult, hogy az elnök vagy a titkár ezeket az irányelveket olvasta fel beszámolóként. Máshol a beszámolók az utolsó napon, szinte a tanácsülés előtti percekben készültek el.⁷⁸ A legtöbb helyen nem tárgyalták meg előzőleg vb ülésen,⁷⁹ tehát gyakorlatilag a vb egy vagy két tagjának, s nem a vb-nek a beszámolóját jelentette, és elesett attól a lehetőségtől, hogy sok értékes szemponttal, észrevétellel gazdagítsák a vb tagjai. Pedig különösen az apparátushoz nem tartozó vb tagok, állandó bizottsági elnökök, aktívabb tanácstagok bevonásával készített beszámolók sokkal élénkebb vitát, a napirendi pontokban szereplő kérdések különböző oldalainak jobb megvilágítását tették volna lehetővé. Ezt felismerve a 115—1/1953. II. 4. B. M. sz. rendelet leszögezi, hogy a beszámolók és határozati javaslatok készítésébe az érdekelt állandó bizottságokat is vonják be. A beszámolók elkészítése a tanácstagoknak a vitára való jó felkészülését is akadályozta. Pl. az 1950 december végi községi tanácsülésre a beszámolót sok helyen a tanácsülés megkezdése előtt egy órával kezdte az elnök és a titkár összeállítani.⁸⁰ Nézetünk szerint feltétlenül helyes, ha a tanácstagok községi szinten is megkapják a határozati javaslatok szövegét legalább egy-két nappal a tanácsülés előtt. A későbbiekben az ilyen irányú változás meg is történt.

A tanácsülések sikere szempontjából fontos az is, hogy az elnök helyesen vezesse le az ülést. Ez azt

jelent, hogy az egyes napirendi pontok vitáinak vezetését kézben tudja tartani. S itt ismét az elnökök közigazgatási járatlanságára kell hivatkoznunk. Különösen eleinte több helyen találkozni gyenge elnöklés miatt félresikerült tanácsülésekkel, ahol nem lehetett egy-egy felszólalást érteni, mert egymás szavába vágó, egymást túlkiabáló csoportok alakultak ki, s a hozzászólások is sokszor nem a megvitatandó kérdést érintették.⁸¹

Nem segíti a tanácsülések eredményességét, a jó előkészítő munkát a felsőbb szervek részéről sokszor az utolsó percben kiadott kapkodó intézkedés sem. Pl. az 1950 december második felében tartandó tanácsülés időpontját a keszthelyi járási tanács december 6-án közli a községi tanácsokkal. Az időpont: december 18—19. December 16-i keltezéssel a Belügyminisztérium rendelkezésében új időpontot jelölt meg, mégpedig december 27—30-át. Ezt a keszthelyi tanács (de a többi járási tanács is) távmondásban is csak a tanácsülések napján tudta továbbítani a községi tanácsoknak.⁸²

Hasonló, vagy talán még ennél is helytelenebb szervezésre utal, hogy a járási tanácsülések előtt való nap délután háromnegyed 5 órakor közölték, hogy a járási tanácsüléseket más időpontban kell megtartani megyei nagytaktíva miatt. Ekkor viszont már nem volt idő a tanácstagok értesítésére, azok tehát másnap beutaztak a járási székhelyre.⁸³

Ami a tanácstagoknak a tanácsülésen való megjelenését illeti, itt volt a legtöbb probléma. S ez a kezdeti induláshoz képest visszaesést jelentett. Az első tanácsüléseken ugyanis általában nagy az érdeklődés, jó a hangulat. Az alakuló tanácsüléseken a tanácstagok megjelenése jó volt, a lakosság köréből is többen felszólaltak, pl. Sümegen 25-en, Keszthelyen 20-an, és támogatásukról biztosították a tanácsokat. Sőt Sümegen az egyik idős dolgozó paraszt verset írt az alakuló ülésre.⁸⁴ A lelkesedés, a tanács mindenben való támogatása volt jellemző a legtöbb helyen az 1950 december elején tartott községi tanácsülésekre is. A tapolcai és a sümegi járásokban 90 százalékos volt a megjelenés. Sok helyen felajánlások születtek, bizottságokat alakítottak különféle feladatok elvégzésére,⁸⁵ pl. Jásdon 8 tagú bizottságot alakítottak, akik felkeresték a hátralékos gazdákat, hogy felvilágosító munkával elérjék a C-beadás teljesítését is.

Az 1950 december végi községi tanácsüléseken a hozzászólásokban sok konkrét, jó javaslat hangzott el. Csabrendeken pl. a nagytárkánypusztai iskola nagyobbítására ajánlottak fel társadalmi munkát,

Gyepükajánon a kultúrház építéséhez. Mihályfán az ifjúság jobb összefogása érdekében a kultúrházban rendszeres előadások indításáról tárgyaltak,⁸⁶ és lehetne sorolni még példákat. A későbbiek során viszont az egyik legnagyobb szervezői munkát igényelte, hogy a tanácsstagok határozatképes számban megjelenjenek. S minden szervezői tevékenység ellenére sem alakult kedvezően a megjelenési százalék a tanácsüléseken. Néhány példa erre: 1950 december elején községi tanácsülések vannak. Ezek a megjelenés megyei átlaga 80—85 százalék, ami nem rossz eredmény. Háromnegyed év múlva, az 1951 szeptemberi tanácsüléseken 70—75 százalékos a megjelenés, és 14 helyen első összehívásra határozatképtelen a tanácsülés.⁸⁷ Az október 21-i, egyéves évfordulót ünneplő tanácsüléseken sem jobb a helyzet: a keszthelyi járásban 9, a balatonfürediben 4, a zirci járásban 3 tanácsülés határozatképtelen az első alkalommal. Megjelenés szempontjából a legjobb volt a helyzet a pápai járásban, ahol a tanácsstagok 86 százaléka, a leggyengébb a zirci járásban, ahol a tanácsstagok 55 százaléka jelent csak meg.⁸⁸

Nem hoztak különösebb javulást a novemberi tanácsülések sem. Tizenhét községben kellett későbbi időpontra halasztani határozatképtelenség miatt az ülést.⁸⁹ Javulást jelentettek az 1951 decemberi községi tanácsülések, amelyekben a tanácsstagok 78 százaléka részt vett, egyetlen helyen kellett csak új időpontban összehívni a tanácsülést.⁹⁰ A további községi tanácsülések látogatottsága ettől nem tért el különösebben (kivéve az 1954 júniusi községi tanácsülések látogatottsága, ahol igen magas a határozatképtelenség miatt elhalasztott ülések száma).

Községi tanácsülések:⁹¹

	Megjelent tanácsstagok száma %-ban:	Határozatképtelenségért elhalasztott ülések száma:
1952 január	74,5%	3
1953 május	80,0%	5
1953 szeptember	76,0%	4
1953 december	80,0%	1
1954 június	70,8%	22
1954 szeptember	70,0%	6

Ami a látogatottságot illeti a városi, a járási és a megyei tanácsüléseknél még rosszabb a helyzet.

Városi és járási tanácsülések:⁹²

A megjelent tanácsstagok száma %-ban:

	Városi tanácsülésen:	Járási tanácsülésen:
1952 január	58,0%	64,8%
1953 szeptember	58,0%	59,0%
1954 július	53,0%	59,0%
1954 szeptember	51,0%	58,0%

Különösen rossz a helyzet a megyei tanácsüléseken. Az 1952 január 30-ra összehívott tanácsülésen a tagoknak mindössze 39,5 százaléka jelent meg. Keserűen állapította meg az 1952 április 28-i megyei tanácsülés beszámolója, hogy országos viszonylatban egyedülálló rossz példát produkált a megyei tanácsülés, mert az első negyedévben határozatképtelenség miatt újra össze kellett hívni. Az 1952 július 26-i ülésen 49,9 százalékos volt a megjelenés, az ülést tehát ismét el kellett halasztani határozatképtelenség miatt. Különösebb javulása későbbiekben sem tapasztalható. 1954 február 13-ra már harmadszor hívták össze a szokásos negyedévi tanácsülést, s az ismét csak határozatképtelen volt.⁹³ Az 1954 júniusi tanácsülés is éppen csak határozatképes, a tanácsstagok 52 százaléka jelent meg.⁹⁴

A nem megfelelő megjelenésben számos tényezőnek van szerepe. Pl. annak, hogy a felsőbb szervek részéről a tanácsülések idejének beütemezése mechanikusan történt. Badacsonytördemicen pl. délután 5 órára, amikor a tanácsstagok jelentős része este 9 óráig műszakon van.⁹⁵ Volt, ahol a munkahely akadályozta a dolgozókat tanácsügyi kötelezettségeik teljesítésében. Pl. az eplényi és a dudari bányászati üzem csak akkor engedte el tanácsügyi dolgozóit a tanácsülésre, ha helyettes beállításáról gondoskodtak.⁹⁶

A járási és megyei tanácsüléseknél feltétlenül rontotta a látogatottságot, hogy a tanácsstagok jelentős része nem lakott helyben. A tanácsstagok között voltak olyanok is, akik nem érezték e megtisztelő megbízatásból rájuk háruló kötelezettségeket. A legfontosabb tényező azonban véleményünk szerint a napirendek kérdése volt. Egy-egy tanácsülésen sok

napirendi pontot érdemlegesen nem lehet megtárgyalni. Ugyanakkor a Belügyminisztérium átlag 2, sőt néha 3 témát megadott a tanácsulésekre. Ezek tárgyalása kötelező volt. Zömmel a begyűjtés, az aktuális mezőgazdasági munkák, illetve az adózás kérdéseivel foglalkoztak. Jellemző, hogy a központi utasítások még az olyan napirendi pontoknál is, mint a „Beszámoló a vb munkájáról” szempontként elsősorban a begyűjtés, az adófizetés, aktuális mezőgazdasági munkák állása kérdéseket jelölték meg.

A fenti napirendek a lakosság többségének körében nem váltottak ki kellő érdeklődést. Sőt az a törekvés, hogy a tanácsuléseken minél több vállalás és versenykihívás szülessen a begyűjtéssel kapcsolatosan,⁹⁷ a paraszti tanácstagok körében nemegyszer olyan véleményt váltott ki, hogy célszerűbb a tanácsulésekre nem elmenni.⁹⁸ A begyűjtéssel kapcsolatos helytelen politika kedvezett az ellenséges erőknek. Olyan rémhíreket röppentettek fel pl., hogy általános rekvirálás lesz, s ezt a tanácstagoknak kell elvégezni. Másból azt terjesztették, hogy a tanácsulésen meg fogják alakítani a tszcs-t stb.⁹⁹ Az ilyen rémhíreket követően visszaesés jelentkezett a tanácsulések látogatásában az előzőekhez képest is.

A központilag előírt sok napirendi pont, és a kérdésben jelentkező hatásköri problémák azt eredményezték, hogy a községek lakosságát közvetlenül érintő, érdeklődésüket elsősorban felkeltő kérdéseket ritkán tűztek napirendre, s az ilyen irányú javaslatok elintézése is sokszor megakadt a tanácsok hatásköri problémáin, szűk jogkörükön. A hatásköri problémák károsan éreztették hatásukat a munkások és a tanácsok kapcsolatánál is. A tanácsok korlátozott jogkörük következtében jogos szociális igényeket is csak gyengén tudtak kielégíteni. Ez viszont azt eredményezte, hogy sokszor a tanácsot okolták olyan igények kielégítetlenségéért is, mely kívülálló tényezőktől függött.¹⁰⁰ Általában a kezdeti várakozások ellenére egyre többen hivatali szervezetet kezdtek látni a tanácsokban.¹⁰¹ S ez a vélemény vissza is hatott a tanácsok munkájára. A tömegek visszahúzódása erősítette a bürokratikus vonásokat, gyengítette a tanácsok államhatalmi és tömegszervezeti jellegét.

Az a helytelen álláspont, mely a tanácsulés egyik alapvető feladatának a begyűjtési munka segítségét tartotta, a kommunális feladatokat pedig elhanyagolta, abban is tükröződött, ahogy az értékelő jelentések írtak e kérdéstről 1950—52-ben. Azokat a ta-

nácsuléseket tartották csak pozitívnak, ahol begyűjtéssel, vagy időszerű mezőgazdasági munkák elvégzésével kapcsolatos versenykihívás vagy felajánlás volt. Ezek aprólékos, részletekbe menő felsorolása is megtalálható e jelentésekben, ugyanekkor közérdekű javaslatról, helyi problémák megoldásáról nemigen szólnak. Ilyen jellegű kérdésekkel gyakrabban csak 1952-től találkozunk. Ezzel párhuzamosan a vállalások, versenykihívások száma csökkenni kezd az egészséges szint felé. 1953 második felétől a fokozatosan előtérbe kerülő jobboldali elhajlás következtében a vállalások és versenykihívások olyan nagyfokú visszaesése következik be, ami az ezen a területen korábban jelentkező hibákhoz hasonlóan súlyos, ellenkező előjelű hiba. Mindkét hibás álláspont hatását tekintve azonos: az egészséges kezdeményező szellem elfojtását eredményezi.

Központi és helyi vezetők részéről egyaránt lépések történtek annak érdekében, hogy a tanácsulések látogatottságát emeljék, a tanácsulések elfoglalják az őket megillető helyet, kiérdemeljék a dolgozók bizalmát. Ez nem volt könnyű feladat, tudatosító, felvilágosító munka volt szükséges ennek érdekében, s az alapvető: a tanácsok munkájának a megjavítása. Ezt a felismerést tükrözte az 1951 március 31-i megyei tanácsulésen tartott beszámoló azon kitétele, hogy a tanácstagokat jobban be kell vonni a munkába, mert csak a széles tömegek alkotó kezdeményezésének szabad kibontakozásával válhatnak a tanácsok hivatali szervezetből tömegszervezetté. S bár ez a helyes elv a gyakorlatban nem került következetes megvalósításra, mégis lassan megindult egy helyes fejlődési folyamat. Ennek eredményeképpen a helyi problémák kezdetben szórványosan jelentkező felvetése egyre gyakoribbá vált. Az 1951 decemberi tanácsulések legtöbbször már szerepeltek ilyen kérdések. Felvetették pl. az állattenyésztés fejlődését akadályozó tényezők között, hogy a tenyészállatok átvétele nem történik határidőre. Farkasgyepűn a kultúrház rendbehozatalának szükségességét hozzák elő, s rögtön társadalmi munkát is ajánlottak fel hozzá.¹⁰² Jó ivóvízű kutak fúrása, a kenyérellátás megjavítása, közvilágítás, kultúrotthon, fásítás, utak javítása a leggyakrabban szereplő problémák közé tartoznak. Egyre inkább nő az érdeklődés a további helyi fejlődést tartalmazó tervek iránt. A várpalotai városi tanácsulésen hiányolják is, hogy a vb nem ismeri a város távlati fejlesztési tervét.¹⁰³ Nőtt a további fejlődés érdekében tett javaslatok száma is.

A hozzászólások alakulása:¹⁰⁴

	Községi			Járási		
	Hozzászólások száma	Ebből		Hozzászólások száma	Ebből	
		vállalás	javaslat		vállalás	javaslat
1953 május	1457	754	278	—	—	—
1953 szeptember	1526	231	413	95	8	19
1954 szeptember	1777	150	416	89	7	20

	Városi			Megyei		
	Hozzászólások száma	Ebből		Hozzászólások száma	Ebből	
		vállalás	javaslat		vállalás	javaslat
1953 május	—	—	—	8	1	1
1953 szeptember	86	1	18	—	—	—
1954 szeptember	55	—	22	9	—	8

A még meglevő hiányosságok abból adódtak, hogy még ebben az időben sem foglalkoztak a legtöbb tanácsülésen kellő súllyal a helyi problémákkal. Ennek a helyes elvnek a felismerése tükröződött a 115—1/1953. II. 4. B. M. sz. rendeletben, mely előírta, hogy a begyűjtéssel és az aktuális mezőgazdasági kérdésekkel foglalkozó napirendi pontok mellett más gazdasági szervező, kulturális, nevelő feladatokkal is foglalkozni kell, s lehetőleg minden ülésen szerepeljenek községgazdasági kérdések is.

A hozzászólások, ezen belül a javaslatok számának lassú növekedése mellett az egészséges irányba történő fejlődés más jeleivel is találkozhatunk. Jobban bírálják már a vb munkáját, mint korábban. Pl. Somlójenőn felvetették, hogy nem történt meg az utak, hidak javítása, pedig erre ígéretet tett előző tanácsüléseken többször a vb. Sümegprágán a vízellátás megoldatlanságáért bíralták a vb-t.¹⁰⁵ Az ilyen bírálatok nyomán került a korábbiaknál fokozottabban előtérbe az a követelmény, hogy a vb a tanácsüléseken számoljon be az előző tanácsülés határozatainak végrehajtásáról, másrészt az a feladat, hogy a tanácsülések határozatait a tanács- tagok kisgyűléseken ismertessék a lakossággal.¹⁰⁶

A tanácsülések látogatottsága növelése érdekében a másik út lényegében felszíni kezelést jelentett. Sok helyen kultúrműsort iktattak be az ülés elejére. Ez meglehetősen elterjedt és dicsért intézkedés a tárgyalt időszakban. Arra a helytelen nézetre utal, mely csupán külsőségekre, látszateredményekre törekedett. Olyanokra pl., hogy a tanács- tagok és érdeklődők létszáma a tanácsüléseken minél nagyobb legyen. Ami a vendégek tanácsüléseken való részvételét illeti, a kérdés pozitív és negatív oldalaira egyaránt fel kell figyelni. Egyértelműen helyeselhető az, hogy a tanácsülések zömmel nyilvánosak, itt bárki a lakosság köréből mint érdeklődő megjelenhetett. Ez még olyan szempontból is jó hatású volt, hogy a választók jelenléte feltétlenül nagyobb aktivitásra serkentette a tanács- tagokat (különösen fennáll ez a körzetenkénti választás esetén). Nem helyes viszont, hogy egyik legnagyobb pozitívumnak tartották az igazgatási szervek, ha valahol az érdeklődők száma 100 fő fölé emelkedett.¹⁰⁷ Nézetünk szerint nagyon fontos, hogy kisgyűléseken, tanács- tagi beszámolókon minél többen részt vegyenek, viszont tanácsülésen az érdeklődők túl nagy száma nem kívánatos és nem is egészséges. Ilyen esetekben ugyanis tanács- tagok és érdeklődők között elmosódik a határ. Különösen akkor történik ez, ha az érdeklődőknek meg is adják a felszólalásra való jogot — s ez általában így történt.¹⁰⁸ Ezzel a tanácsülés népgyűléssé válik. Ennek káros- ságát példák sora bizonyítja.¹⁰⁹ Nem kívánatos tehát az érdeklődők túl nagy száma, mert gátolja a tanács- ülést tényleges feladatainak gyakorlásában. De nem is egészséges, mert néhány ritka kivételtől eltekintve nem a tanács- ülés iránti spontán érdeklődés állt mögötte. Ezt bizonyítják olyan példák is, mint az, hogy Felsőörsön kb. 110-en jelentek meg, de hozzászólás egy sem volt.¹¹⁰

Lényegében a reprezentációs tanács- ülések szervezésére való törekvést erősítette a Belügyminisztérium- nak a tanács- ülések közti versenyre való felhívása. A versenyben olyan eredményeket pontoztak, mint: hány tanács- tagot hívtak meg személyesen a vb tagok, hány tanács- tag jelent meg, volt-e kultúrmű- sor, milyen volt a dekoráció, vagy pl. minden hoz- zászólás két pontot jelentett a versenyben.¹¹¹

Ennek az intézkedésnek a hibáit a későbbiekben a felsőbb szervek is feismerték, s a versenymozgalmat a tanács- ülések között leállították.¹¹²

A reprezentatív tanács- ülések szervezésére való törekvés talán legkirívóbb példája, hogy 15 község- ben minta tanács- ülést szerveztek a községi tanács-

vb elnökök, titkárok és az állandó bizottsági elnökök részére.¹¹³ Nem ez a helyes módja a tapasztalatcserének — amire kétségkívül szükség van —, hanem az, amit az ilyen félresikerült kísérletek mellett már kezdettől csináltak a megyében, csak nem eléggé következetesen. A helyes módszer, amikor járási vagy megyei szinten értékeli az előző tanácsülések tapasztalatait, rámutatnak az egyes községekben jelentkező hibákra, megkeresik e hibák okait, hogy máshol ne ismétlődhessenek meg. Az 1950 december elején tartott községi tanácsülések eredményeit és hibáit a keszthelyi járásban ismertették a községi tanácsok vezetőivel.¹¹⁴

Akkor, amikor a tanácsülésekkel kapcsolatosan jelentkező hibákból felvetünk néhányat, s hiányoljuk, hogy e problémák elemzése, feltárása a tárgyalt időszakban nem történt meg kellő mélységgel, egy dologról nem szabad megfeledkeznünk. Nevezetesen arról, hogy e hibák nagyrészt a központi politikában jelentkező torzulások következményei voltak. Feltárásuk teljes mélységükben csak akkor történhetett, amikor az országos pártvezetésben jelentkező hibákat feltárták. Ez viszont 1950—54-ben nem történt meg következetesen. Kétségkívül tény, hogy 1953—54-ben egyre többen foglalkoztak e problémával. Azonban a baloldali torzulások elleni harc nem helyes álláspontból, hanem jobboldali oppozícióból történt. Épp ezért a hibákat nem felszámolta, hanem ellenkező előjelű újakkal tetézte.

A tapasztalatok alapján a fentiek ellenére jó kezdeményezések is születtek. Ezek a MDP III. kongresszusát, e kongresszusnak a tanácsokkal kapcsolatos, alapjában helyes útmutatását követően erősödtek. Külön ki kell emelni itt a II. tanácstörvényt. Ez az első tanácstörvénynek a tanácsülésekkel kapcsolatos hibáit is kijavította. A 3. § értelmében közvetlenül az Elnöki Tanácsnak rendelte alá a tanácsokat. A vb tevékenységét is megfelelően szabályozta, a tanácsülést csorbító jogkörét elvette. A politika területén jelentkező hibák azonban 1954 után is fennmaradtak, a tanácsok helyes fejlődése éppen ezért csak később bontakozhatott ki teljes mértékben.

Hasonlóan a tanácsülésekhez, az állandó bizottságok is testületi szervek a tanácsrendszeren belül. Feladatuk részben az államhatalmi, részben a tömegszervezeti jelleg erősítése terén van. Egyrészt segítik és ellenőrzik az igazgatási szervek munkáját, másrészt az egyik összekötő kapocsot jelentik a tanács és a tömegek között. Az első tanácstörvénybe foglaltakat részletesen az 5200—8/1950. II. 8.

B. M. sz. rendelkezés fejtette ki. Előírta, hogy 1950 december 30-ig a községekben is létre kell hozni az állandó bizottságokat. A rendelkezés értelmében a megyei tanácsok mellett 10, a járási tanácsok mellett 6, a községi tanácsok mellett 5 állandó bizottság volt szervezendő. A megyei és járási állandó bizottságok számában azonban rövidesen változás következett be, az új rendelkezés értelmében megyei szinten 12, járásoknál 8 állandó bizottságot kellett szervezni. Tagjai csak tanácstagok lehettek, a nem tanácstag dolgozók bekapcsolódása e munkába aktívahálózat útján történik.

Az állandó bizottságok a tanácsülésnek vannak alárendelve, feladatuk tanácsülések közben az igazgatási apparátus felett a folyamatos ellenőrzést biztosítani. Ennek az elvnek a következetes érvényesülését gátolták azok a rendszabályok, amelyek előírták, hogy az egyes állandó bizottságok időnként számoljanak be a vb-nek a munkájukról,¹¹⁵ kötelezték egyes kérdéseknél (pl. albizottságok felállítása) a vb jóváhagyásának kikérésére. Az igazgatási szerveknek az állandó bizottságok területén is a hatalmi szerv fölé növést segítették elő olyan tényezők is, hogy előadói minőségben a megfelelő szakigazgatási osztályról egy-egy tagja volt az állandó bizottságoknak, bár igaz, hogy csak tanácskozási joggal.¹¹⁶

Az állandó bizottságok tapasztalataikat és a lakosság véleménye alapján javaslatokat tesznek a vb-nak, amiket az köteles záros határidőn belül megtárgyalni. Az állandó bizottság jogköre azonban a vb felé csak ellenőrző és tanácsadó, utasításokat nem adhat. Ez nagyon helyes is, hiszen ellenkező esetben a hatalmi szerv megkettőzése állana elő, sőt az is könnyen előfordulhatna, hogy a különböző állandó bizottságok egymásnak ellentmondó utasításokat adnának a vb-nak.

A továbbiakban az állandó bizottságok megszervezésének és működésének Veszprém megyében jelentkező néhány problémáját tesszük vizsgálat tárgyává. Kiindulásunknál nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a tanácstagok egy része — még pedig nem is jelentéktelen része — a tanácsüléseken sem fejt ki különösebb tevékenységet.

Az állandó bizottságok megszervezése Veszprém megyében az 1950 decemberi tanácsüléseken történt. A megyei tanács vb 1950 december 8-i ülésének 3. napirendi pontja foglalkozott az állandó bizottságok felállításával kapcsolatos kérdésekkel, s a vb tagok elé terjesztette a javasolt állandó bizottsági tagok névsorát.¹¹⁷ A vb ülést követően 1950 december 13-án a megyei tanácsülésen sor került a 10 megyei

állandó bizottság megszervezésére. Ismertették az állandó bizottságok feladatát, hatáskörét stb., majd ezt követően a vb elnök javaslatot tett az állandó bizottsági tagokra. Az előterjesztett javaslat eltért a vb ülésen elfogadottól. Azon ugyanis a BM-nak a vb ülés után kézhez kapott határozata alapján változtatásokat eszközöltek. Az eredeti javaslat szerint ugyanis az egyes állandó bizottságokba bekerültek a szakigazgatás megfelelő osztályainak a vezetői. Az utóbbi kézhez kapott BM utasítás viszont megtiltotta, hogy ez előforduljon. A megyei módosított javaslat az első hibáin azonban úgy „segített”, hogy az osztályvezetőket meghagyja állandó bizottsági tagoknak, csupán nem az osztály melletti állandó bizottságokban. Az állandó bizottságok ilyen összetétele is elősegítette azt a veszélyt, hogy a vb, illetve a szakigazgatás függvényévé válnak, s tulajdonképpeni feladatuknak, a végrehajtás ellenőrzésének nem tudnak megfelelni.

S valóban, már igen korán jelentkezett az igazgatási szervek részéről ilyen helytelen törekvés. Erre utal pl. a megyei tanács vb ülés következő határozata a népművelési állandó bizottsággal kapcsolatban: „... január hó folyamán részleteiben is tárgyalja meg a versenytervet — (az országos téli falusi kultúrverseny megyei tervéről van szó) — és a megyei bemutató február 11-i szervezését és előkészítését.”¹¹⁸

Másrészt hibás véleményünk szerint azért is az osztályvezetők állandó bizottsági tagságának a fenti formában történő fenntartása, mert egy-egy szakterület problémáival foglalkozó osztályvezető nem valószínű, hogy eltérő szakterületen működő állandó bizottságban az eltérő feladatok iránt messzemenő érdeklődést mutasson.

A járási tanácsok végrehajtó bizottságai december 6-án, illetve 9-i üléseiken foglalkoztak az állandó bizottságok megszervezésének kérdésével. Érdekes a keszthelyi járás vb ülés, ahol arra hívták fel a figyelmet, hogy még komoly problémák vannak a tanácsstagok aktivitását illetően. Éppen ezért vigyázni kell, nehogy hasonlóképpen alakuljon a helyzet az állandó bizottságoknál. Határozatban utasította a vb ülés a vb titkárt, hogy személyesen vegyen részt segítségadás céljából a járási állandó bizottságok alakuló ülésein, ott az állandó bizottságok feladatait részletesen ismertesse.¹¹⁹

A december 14-i tanácsüléseken megvitatták a járási és városi állandó bizottságokat. A megyei tanácsüléshez hasonlóan ezeken a tanácsüléseken is általában hozzászólás nélkül elfogadják a javasolt

neveket. Ilyen szempontból kivételt jelentett a sümegi járási tanácsülés, ahol három hozzászólás volt a napirendi ponthoz. A hozzászólók igen helyesen a tömegkapcsolatok szempontjából hangsúlyozták az állandó bizottságok fontosságát.¹²⁰

A községi állandó bizottságok megalakítása 1950 december utolsó napjaiban tartott községi tanácsüléseken történt. A megalakulás előkészítése a későbbi munka szempontjából igen fontos volt. A jó előkészítés azt eredményezte, hogy a jelöltek szívesen elfogadták az állandó bizottsági tagságot, és nemegyszer már a tanácsülésre is konkrét javaslatokkal jöttek el pl. a zirci járásban. Hasonló volt a helyzet a sümegi járásban is. Mihályfán olyan javaslat hangzott el, hogy az iskoláskorú leányoknak szervezzen az állandó bizottság kézimunka tanfolyamat. Gyepükajánon a kultúrház építésére való mozgósításban várnak sokat a megalakult állandó bizottságoktól.¹²¹

Az előkészítő munkálatok azonban nem voltak mindenhol megfelelőek. Ennek következtében kivívó esetek is előfordultak pl. Papkeszin. Itt tanácsülésen az állandó bizottságokat „... minden hozzászólás nélkül elfogadták azzal, hogy nem is tudják mi az, de így kell lenni, hát jól van.”¹²² Olyan állandó bizottságtól aktivitást, jó munkát várni nem lehet, melynek tagjai nincsenek tisztában feladataival, szerepével és jelentőségével.

Más jellegű hibák is előfordultak az állandó bizottságok alakítása kapcsán. Több helyen pl. nem beszéltek meg az illető tanácsstaggal, hogy állandó bizottsági taggá választják. Az sem érvényesült kellően, hogy a tanácsstagokat érdeklődésüknek megfelelő bizottságba válasszák be. Ennek következtében egyes jelöltek nem akarták vállalni a tagságot. Sőt a rossz szervezés olyan esetével is találkozhatunk, hogy az egyik tanácstagot megválasztották a megyei közegészségügyi és népjóléti állandó bizottságba akkor, amikor 1951 szeptember 1-ig Gödöllőn tanult a mezőgazdasági akadémián.¹²³

Részben az állandó bizottságok szervezése körül elkövetett hibák, részben nem kielégítő munkájuk, részben pedig új osztályok létrehozása következtében 1951 márciusban átszervezték az állandó bizottságokat. A megyei tanács mellett működő bizottságok számát kettővel felemelték. Az újjászervezés azonban nem javította ki következetesen a decemberben elkövetett összes hibát. A megyei állandó bizottságokban pl. továbbra is részt vettek az előadókön kívül az apparátusból osztályvezetők, illetve egyéb apparátusi dolgozók. A legrosszabb helyzet

ilyen szempontból a 7 tagú begyűjtési állandó bizottságnál volt, ahol az ipari osztály vezetője mellett tagként megtalálható volt a begyűjtési osztály egyik főelőadója. Ezekon túlmenően a bizottság mellé hivatalból kirendelt előadó a begyűjtési osztály helyettes vezetője volt.¹²⁴

Ugyanakkor, amikor az igazgatási szervek részéről beavatkozási kísérletek tapasztalhatók az állandó bizottságok munkájába, találkozni olyan jelenséggel is, hogy a vb nem segítette kellően a még tapasztalatlan testületeket. Ilyen irányú panasz hangzott el pl. az 1951 márciusi balatonfüredi járási tanácsülésen az állandó bizottságok újjászervezésekor.¹²⁵

Az állandó bizottságok újjászervezésével foglalkozó községi tanácsüléseket illetően a BM. 5203—2/1951. II. 8. sz. leirata igen helyesen úgy rendelkezett, hogy a vb munkáját ismertető beszámoló sokoldalúan elemezze az állandó bizottságok eddigi munkáját, hogy a pozitívumokból és a negatívumokból egyaránt tanuljanak az elkövetkező időben.¹²⁶

Egyes községekben nem okultak a decemberi hibákból: újból rossz volt az előkészítés. Gyulafirátóton, Lovason pl. a javasoltak nem akarták vállalni az állandó bizottsági tagságot. Sőt Lovason a tanácselnöknek az ülés befejezésekor jutott eszébe, hogy a begyűjtési állandó bizottságot elfelejtették megszervezni.¹²⁷ Ugyanakkor olyan példákkal is találkozhatunk, ahol a tanácsstagok átértékelték a kérdés jelentőségét, pl. Bakonygyiróton az összes tanácsstag részvételével lezajlott tanácsülés elhatározta, hogy az újjászervezett állandó bizottságok munkájába aktívan be fognak kapcsolódni.¹²⁸

Mi jellemezte a továbbiakban az állandó bizottságok munkáját? Bár kétségkívül találni jól működő állandó bizottságokat is, nagyon sokra közülük az volt jellemző, ami a tanácsülések jó részére. A tanácsstagok aktivitásának kibontakozásához sok tényező szükséges. Szükséges az, hogy feladatuk az érdeklődésüket felkeltő legyen, lássák munkájuk értelmét, eredményét, érezzék a tanácsstagi megbízatással járó felelősséget, és legyen, aki segít nekik az indulás kezdeti, nehéz lépéseit megtenni.

E feltételek nem voltak az állandó bizottságok többségénél mind adottak. Az érdeklődésüket felkeltő feladatok néha azért hiányoztak, mert a tanácsstag állandó bizottságba való beosztásánál mechanikusan jártak el, az ilyen szempontokat elhanyagolták. Máskor az jelentett problémát, hogy nem állandó bizottsági munkát végeztek a tagok. Pl. a begyűjtési és pénzügyi állandó bizottságokkal sok-

szor népszerűtlen, operatív feladatokat végeztek. Volt, ahol a munka értelmét nem látták, mert kezdeti tevékenységük megakadt a vb-n, vagy hatásköri problémákon. Volt, ahol az első lépésekhez nem kapták meg az igényelt segítséget, máshol viszont a segítség káros gyámkodássá fajult.

A káros gyámkodás az igazgatási szervek és az állandó bizottságok közti helytelen kapcsolat káros voltára a megyei tanács felhívja a figyelmet:

„... az állandó bizottságokkal kapcsolatban egyes osztályokon belül téves nézetek alakultak ki... előfordult, hogy egyik osztály »javaslatokkal látta el« az állandó bizottságot...»¹²⁹ Ugyanakkor a megyei tanács részéről arra nem figyeltek fel, hogy a helytelen nézet jelentkezéséhez erősen hozzájárult a BM-től a megyei tanácsra keresztül érvényesülő szellem, mely „utasítást” ad ki pl. arra, hogy a községi állandó bizottságok az őszi gabonabegyűjtési időszakban hetenként tartsanak ülést.¹³⁰

Igaz, hogy ezen utasítás az alárendelt vb-k felé szólt, de ezzel is csak elősegítette, hogy a vb-k tevékenyen beavatkozzanak az állandó bizottságok munkájába.

A helytelen szemlélet következtében néha egészen szélsőséges formában jelentkezett az igazgatási szervek irányító törekvése. A megyei begyűjtési állandó bizottság ülésén hangzott el olyan javaslat, hogy a községi állandó bizottsági elnökök parasztemberek, járatlanok az elnöklésben, tehát a községekben az állandó bizottsági ülést a vb titkárnak kellene levezetni.¹³¹ Ez a helytelen elv valósult meg néhol a gyakorlatban, sőt pl. a megyei mezőgazdasági állandó bizottság nem egy ülésén az elnök jelenléte ellenére az előadó vezette le az ülést, és az elnök csak egyszerű hozzászólóként szerepelt.¹³²

A vb és az állandó bizottságok közötti viszony helytelen értelmezése következtében fordult elő olyan eset 1951 első felében a keszthelyi járási pénzügyi állandó bizottságon, hogy mind a négy megtartott ülésen olyan beszámoló hangzott el, melyet a vb már előzőleg megtárgyalt.¹³³

A kép teljessége kedvéért azt is meg kell mondani, hogy bár ritkán, de ennek az ellenkezőjével is találkozni. Pl. a megyei kereskedelmi állandó bizottság különféle intézkedések megtételére (húsipari dolgozók részére értekezlet összehívása, áruellátással kapcsolatos panaszok kivizsgálása stb.) „utasítja” határozatában a megyei tanács kereskedelmi osztályát, pedig csak javaslattevő, észrevételvezető jogköre lenne.¹³⁴

Az elkövetett hibák visszahatottak az állandó bizottsági tagok aktivitására. Több helyen komoly problémát jelentett az állandó bizottságok havonta egyszer kötelezően tartandó ülésének összehívása. Az 1951 október 10-i megyei tanácsülés arról panaszkodott, hogy a harmadik negyedévben a megyei állandó bizottságok csak 1–2 ülést tartottak, és ezeken is csak a tagok töredéke jelent meg, s van kilenc olyan megyei állandó bizottsági tag, aki megválasztása óta még egyetlen ülésen sem vett részt.¹³⁵ 1952-ben a szociálpolitikai bizottság elnöke tanácsülésen arról panaszkodott, hogy van, amikor az állandó bizottsági tagok közül senki nem jelenik meg az ülésen.¹³⁶ De még az olyan jól működő állandó bizottság elnöke, mint a megyei egészségügyi, azt kénytelen az 1953 április 8-i állandó bizottsági ülésen megállapítani, hogy a látogatottság nem kielégítő. Éppen ezért kéréssel fordultak a vb-hoz, hogy két, rendszeresen hiányzó tagot váltson le.¹³⁷

Nem volt jobb a helyzet járási, városi, községi szinten sem. A veszprémi járási tanács állandó bizottságai — a pénzügyit kivéve — 1951 márciusi újjászervezésüktől 1951 május 29-ig még egyetlen ülést sem tartottak. S ezért felelősség terhelt a járási tanács vb vezetőit is, akik semmit nem tettek ez ellen, sőt azzal védekeztek, hogy ilyen kérdésekre nincs idejük.¹³⁸ Itt kívánjuk megjegyezni, hogy e szemlélettel több tanácsi vezetőnél találkozni ebben az időben. Lényegében azt jelenti, hogy az állandó bizottságokban rejlő lehetőségeket nem ismerték fel, nem látták jelentőségét, sok időt elvevő szervezési feladatnak tartották, amely hasznot nem hoz.

Az állandó bizottságokkal való törődés elhanyagolására utal, hogy pl. a keszthelyi járási tanácselnök és egyes osztályvezetők még 1951 május végén sem tudták, hogy hány járási állandó bizottságuk van.¹³⁹ Vagy 1951 augusztusában a pápai, zirci, deveszeri, keszthelyi és a sümegi járás egyetlen járási állandó bizottsága sem tartott ülést.¹⁴⁰

Nem volt jobb községi szinten sem a helyzet. A megyei begyűjtési állandó bizottság munkáját tárgyaló 1951 júliusi vb ülés megállapítja, hogy a községi állandó bizottságok néhány kivételtől eltekintve (Zalavár, Mihályfa, Vindornyaszlós stb.) nem működnek.¹⁴¹

A bőven jelentkező problémák ellenére azonban már 1952-ben fejlődésnek indultak az állandó bizottságok, bár ez a fejlődés igen lassú és nem mentes az ingadozásoktól.

A VESZPRÉM MEGYEI ÁLLANDÓ BIZOTTSÁGOK 1952 ÁPRILIS 15-ÉN:¹⁴²

	Hány állandó bizottságnak kell működni	Hány működik	Aktívák száma
Megyei	12	9	99
Járási	72	52	96
Városi és kerületi	40	28	157
Községi	1204	827	3725
Összesen:	1328	916	4017

Az utolsó évnegyedben ismét emelkedett az állandó bizottsági aktívák és a működő állandó bizottságok száma:

AZ ÁLLANDÓ BIZOTTSÁGOK MŰKÖDÉSE 1952. OKT. 1—DEC. 31 KÖZÖTT:¹⁴³

	Megyei	Járási	Városi	Községi	Összesen
Kell működni:	12	64	33	1232	1341
Működik:	9	58	19	1104	1190
Albizottságok száma:	12	32	13	556	613
Aktívák száma:	83	370	76	4890	5419

A lassan meginduló fejlődés is arra utal, hogy a hibák ellenére vannak jól működő állandó bizottságok is. Elsősorban az egészségügyi állandó bizottságokat kell itt megemlíteni. Az 1951 október 10-i megyei tanácsülés beszámolt arról, hogy a megyei egészségügyi állandó bizottság eredményesen foglalkozott olyan kérdésekkel, mint az élelmiszer feldolgozás és kiszolgálás, a gyermekek tejjelátása, tszcs-k, állam igazdaságok, gépállomások egészségügyi helyzetének megjavítása, közterületek tisztántartása stb. Az oktatási állandó bizottságok az „Építsük, szépítsük iskolánkat!” mozgalomba kapcsolódtak be.¹⁴⁵

Ugodon az oktatási állandó bizottság általános és szakirányú előadások szervezéséről gondoskodott.

Sőt, a tanácstagoknak is szervezett előadásokat, hogy munkájukat a továbbiakban jobban végezhesék.¹⁴⁶ A nagyvázsonyi oktatási és népművelési állandó bizottság a könyvtár társadalmi megsegítéssel történő fejlesztéséért tett sokat.¹⁴⁷ Gógánfán fontos feladatuknak tekintették, hogy az ifjúsággal megszerettség a kultúrotthon.¹⁴⁸ A megyei népművelési állandó bizottságnak — bár munkája nem volt kifogástalan — jól működő albizottságai voltak (közönségszervező, könyvtári, művészeti).¹⁴⁹

A pénzügyi állandó bizottságok munkája ugyan többnyire az adóbehajtás és takarékoság szorgalmazására korlátozódott, de sokszor igen hasznosan bekapcsolódtak a vb költségvetésének összeállításába, rendszeres ellenőrzésébe pl. Hajmáskéren, Várpalotán.¹⁵⁰

A tótvázsonyi egészségügyi és szociálpolitikai állandó bizottság kezdeményezésére társadalmi munkával rendbehoztak egy utcát, és propagandát fejtenek ki, hogy a lakosság vegyen részt rákszűrővizsgálaton.¹⁵¹ A tapolcai a tisztasági mozgalom mellett figyelemmel kísérte a magános öregek sorsát, s minden tőle telhetőt megtett azért, hogy helyzetükön segítsen.¹⁵² A sümegi egészségügyi és szociálpolitikai állandó bizottság javaslatára bővítették a községi vízvezetékhalózatot.¹⁵³ Balatonkenesén az egészségügyi állandó bizottság segítségével zöldkeresztes rendelőt biztosítottak. A bizottság javaslatot tett a vb-nak a lakáskiutalásokra is.¹⁵⁴ A szentgáli egészségügyi állandó bizottság javaslatára idénybölcsődét biztosítottak a községnek. Az anyagi feltételek megteremtéséhez kultúrműsort is rendeztek.¹⁵⁵

A badacsonytomaji mezőgazdasági állandó bizottság nagy gondot fordított a mezőgazdasági munkák határidőre történő elvégzésére, de ezen túlmenően arról sem feledkezett meg, hogy ismertesse a termelés növelését segítő legújabb termelési módszereket.¹⁵⁶ A csajági mezőgazdasági állandó bizottság 3 hónapos munkaterv szerint dolgozott. Több albizottsága volt, s ezek közül még széles aktívahálózat a jól dolgozó gazdákból.¹⁵⁷ A mihályfai mezőgazdasági és kereskedelmi állandó bizottság a lakosság azon panaszána járt utána és intézte el eredményesen, hogy aratás idején is megfelelő legyen a falu áruellátása.¹⁵⁸

A jól működő állandó bizottságok sorsa e rövid felsorolással még nem ért véget. Mellettük azonban sok gyenge, vagy egyáltalán nem működő található. Az ezekkel kapcsolatban jelentkező hibák kijavítására már kezdettől törekedtek a tanácsok, elsősor-

ban a megyei tanács. Hangsúlyozta a nagyobb segítségadás fontosságát. A megyei tanács már 1951 januárban felhívta a járási vezetők figyelmét arra, hogy beszéljék meg a feladatokat az állandó bizottsági elnökökkel, adjanak az állandó bizottságoknak konkrét feladatot.¹⁵⁹

1951 májusában újra felhívta a megyei tanács a járási vb elnökök figyelmét arra, hogy kísérjék nagyobb figyelemmel az állandó bizottsági munkát.¹⁶⁰ Az 1951 július 1-től szeptember 30-ig tartó munkatervében azt hangsúlyozza, hogy az osztályvezetők felelősek szakterületük állandó bizottságának munkájáért, és azért, hogy havonta legalább egyszer megszabják az állandó bizottságok munkáját, ellásák konkrét feladatokkal.¹⁶¹

Ugyancsak a fenti munkaterv tartalmazta, hogy a megyei vb tagok havonta egy-egy állandó bizottsági ülésen részt vesznek és ott segítséget nyújtanak, sőt az ülésekről elmaradókkal személyesen elbeszélgetnek az állandó bizottsági tagsággal járó feladatokról.

Az állandó bizottságok messzemenő segítségének fontosságát hangsúlyozta a megyei tanácselnökök 1952 január 23-án a BM-ban tartott értekezletén a belügyminiszter is.¹⁶² Ezt követően január 27-én a megyei osztályvezetők és a járási vb elnökök számára tartott értekezlet ismételtén leszögezte, hogy a tanácselnökök és titkárok nemigen törődnek — különösen községi szinten — az állandó bizottságokkal. Feladatuk szabták éppen ezért a felsőbb tanácsi vezetőknek, hogy községi kiszállásaikkor keressék meg az állandó bizottsági elnököket is, beszélgessenek el velük feladataikról és adjanak tőlük telhető módon segítséget.¹⁶³

Az állandó bizottsági munka javítása érdekében a fenti értekezleten a megyei tanács utasította a járási vezetőket, hogy vb ülésen havonta tárgyalják meg egy-egy állandó bizottság munkáját. Az alapvető szempont tehát: rendszeres, segítő munkával eredményesen működő állandó bizottsági hálózat kialakítása.

E tevékenység során két problémára fel kell figyelniünk. Az egyik, hogy az osztályvezetők felelősek az állandó bizottság munkájáért, a másik, hogy az állandó bizottságok működéséről rendszeresen beszámolnak a vb előtt. Nézzük először az első problémát. Ez az I. tanácstörvény azon hibás elvének továbbvitelét jelenti, amely úgy rendelkezett, hogy az osztályok mellett kell létrehozni az állandó bizottságokat. Az osztályvezetők felelőssé tételének olyan káros visszahatásai vannak, hogy az osztá-

lyok hívják össze az állandó bizottsági üléseket, igyekezzenek mutatós üléseket levezettetni. Ennek érdekében pl. az előadó készíti el a beszámolót, vezeti le az ülést az állandó bizottsági elnök helyett. Ez az elv lehetetlenné tette azt, hogy az állandó bizottságot ellenezzék az osztályok munkáját, az állandó bizottságok osztályoktól való függőségének kialakulását sejtette.

Ami a kérdésnek azt az oldalát illeti, hogy a vb ülésen havonta egy-egy állandó bizottság munkáját meg kellett tárgyalni, szintén az I. tanácstörvényben megtalálható gondolat (21. §. 4. bek. szerint: „Az Állandó Bizottság működéséről a... vb-nak számolni be...”) továbbvitele. Az előzőkhöz hasonlóan ellentmondásos intézkedés, hiszen annak a szervnek kötelessége az állandó bizottság beszámolni, melynek ellenőrzése a feladata. Ebből következnek olyan esetek, hogy pl. a zirci járási tanács vb-nek a megyei tanács vb 1951 október 31-i ülésére készített beszámolója úgy veti fel a kérdést, hogy az állandó bizottságok csak rendszeres beszámoltatás esetén dolgoznak.¹⁶⁴ Ez a beszámoltatási jog szintén csak azt segíti, hogy rajta keresztül a vb irányító tevékenysége érvényesüljön.¹⁶⁵

A helyes segítségre nagyon nagy szükségük van az állandó bizottságoknak. Nagyon hasznos lehet ilyen szempontból az állandó bizottsági tagok oktatása, szakmai képzése. Ilyen igény jelentkezésével találkozhatunk állandó bizottsági tagok részéről is. Pl. a megyei népművelési állandó bizottság egyik tagja felveti 1952-ben bizottsági ülésen ennek szükségességét. Azzal indokolja ezt, hogy a tanácstagok jelentős része a felszabadulás előtt nem tudott tanulni hozzá hasonlóan. Igazán megfelelni a tanácsi munka követelményeinek csak akkor tudnak, ha a megyei tanács gondoskodik szakmai oktatásukról.¹⁶⁶

A szakmai oktatás kérdéséhez kapcsolódik a tapasztalatcsere értekezletek problématikája. Lényegében hasonló a szerepük. Céljuk a munka során szerzett jó tapasztalatok kicserélése. Érdekes kezdeményezéssel találkozhattunk e téren a pápai városi tanács állandó bizottságánál. Javaslatot tettek Veszprém, Komárom, Szekszárd és Makó városok állandó bizottságainak, hogy rendszeresen cseréljék ki egymással az ülések jegyzőkönyveit, ami további munkájukhoz jó tapasztalatokkal fog szolgálni.¹⁶⁷

Az állandó bizottságok 1951 márciusi újjászervezését követően már 1951 március 31-én a Pápa városi tanács tapasztalatcsere értekezletet tart az állandó bizottsági elnökök, elnökhelyettesek, előadók

részére.¹⁶³ Ilyen értekezletekkel gyakrabban csak 1952-től találkozunk. 1952 január 27-én a megyei tanács vb értekezletet tartott a megyei osztályvezetőknek és a járási vb elnököknek. Itt a tanácsok 1951-es munkáját tárgyalták. Megállapították, hogy az állandó bizottsági munka megjavítása érdekében tapasztalatcsere értekezleteket kell tartani.¹⁶⁸ Ezt követően fellendült az ilyen irányú tevékenység. Áprilisban és májusban tapasztalatcsere értekezletet tartottak, a mezőgazdasági állandó bizottságok elnökei (76,2 százaléka jelent meg), és a pénzügyi állandó bizottságok elnökei részére. Ezen utóbbi értekezlet alapelveire jellemző, hogy szinte csak a jó adófizetési eredmények eléréséhez szükséges módszerek, tapasztalatok kicserélése történt meg.¹⁷⁰

Ezek az értekezletek 1953–54-ben is tovább folytatók, kétségkívül nem is eredménytelenül, bár az eredményeket csökkentette a számszerűsítésre való törekvés és különféle szervezési hibák előfordulása. Pl. 1953 augusztus 13–17 között kellett tartani járásonként a községi oktatási és népművelési állandó bizottságok tapasztalatcsere értekezletét. Már az sem helyeselhető, hogy a Helyi Tanácsok Titkársága írta elő központilag ezek időpontját. Az eredményességet viszont még az is nehezítette, hogy az erre vonatkozó rendelet augusztus 10-én jelent meg. A tapasztalatcsere értekezlet a legjobban a balatonfüredi és a tapolcai járásban sikerült, ahol 22 állandó bizottsági elnökből 18, ill. 37-ből 16 jelent meg. Elmaradt a devecseri és a veszprémi járásban, ahol 42-ből 5, ill. 26-ből 4 elnök jelent meg. Bár megtartották, de igen gyengén sikerült a zirci és a pápai járásban, ahol 25-ből 4, ill. 49-ből 9 elnök jelent meg.¹⁷¹

A segítségadásba felsőbb állandó bizottságok is igyekeztek bekapcsolódni. Azonban itt téves nézetek is jelentkeztek. Egyes felsőbb állandó bizottságok ugyanis nemegyszer neki alárendelt szervként akarják kezelni az első periódusban az alsóbb állandó bizottságokat. Bár a megyei tanács többször felhívta a figyelmet, hogy téves az a nézet, mely szerint a megyei, járási, városi, községi állandó bizottságok között alá- és fölérendeltségi viszony van,¹⁷² végig találkozni ezzel a nézettel, törekvéssel. Pl. a megyei begyűjtési állandó bizottság 1953 január 22-i ülésének jegyzőkönyve olyan határozatot tartalmaz, mely nemcsak a megyei, hanem a járási és községi állandó bizottságoknak is előírja az ülések tartásának gyakoriságát. Ugyanez a határozat tartalmazza azt is, hogy a járási állandó bizottsági tagokat „... kötelezni kell arra, hogy men-

jenek ki a községekbe.”¹⁷³ A megyei egészségügyi állandó bizottság 1953 október 5-i ülésén elfogadott határozat is „utasítani” kívánta az alsóbb állandó bizottságokat.¹⁷⁴

Az állandó bizottsági munka fellendítésének terén jelentős előrelépés volt a II. tanács törvény, amely igen helyesen módosította az első több hibáját. Módosította tekintetben is, hogy az állandó bizottságokat nem az osztályok mellett kell szervezni. Szabályozta az állandó bizottság és a vb kapcsolatát. A 21. §. 1—3. bekezdése a következők alapelveket tartalmazza: az állandó bizottság a tanácsnak (és nem a vb-nek) köteles működéséről beszámolni, a vb felő javaslattevő joga van, és javaslatait az köteles 30 napon belül megtárgyalni. Végül leszögezi, hogy „Az állandó bizottság és a végrehajtó bizottság egymást segíti és tájékoztatja.” A törvényben foglaltakat részletesen a 18/1954. és a 19/1954. M. T. sz. határozatok fejtik ki. A második törvényben és a fenti határozatokban kifejtett elvek az állandó bizottsági munka fejlődéséhez a szervezeti kereteket biztosította. A fejlődést azonban nemcsak a szervezeti elvek, hanem a központi politikában jelentkező bal- és jobboldali elhajló irányzatok is gátolták, lassították, bár megakadályozni nem tudták. Az állandó bizottsági munka szabad kibontakozásához le kellett küzdeni ezeket a helytelen nézeteket is. Ez az ellenforradalom leverését követő helyes fejlődési irányvonal megteremtésével valósult meg.¹⁷⁵ A fejlődés tendenciája az állandó bizottságok egyre javuló munkája, aktívahálózatának szélesevése — és ezzel párhuzamosan a tanácsok tömegkapcsolatainak állandó javulása, a tanácsdemokrácia további növekedése.

A tanács tagok tevékenységének igen fontos részét képezik azok a feladatok, amelyek a lakosság körében végzett munkát jelenti. E területen sok szempontból hátrányosan éreztette hatását az első tanács törvény rendelkezése a tanács tagok lajstromos választásáról.¹⁷⁶ Lényeges területe a tanács tagi munkának a tanács tagi beszámoló tartása. A burzsoá alkotmányokkal ellentétben Alkotmányunk (32. §. 2. bek.) előírja, hogy a tanács tagok évente legalább kétszer kötelesek választóiknak beszámolni. Ennek az igen helyes elvnek a megvalósítása Veszprém megyében sem történt problémamentesen. Itt kell megemlíteni a túlzott centralizációs törekvések e téren való jelentkezését is. Ez abban nyilvánult meg, hogy egy-két hónapos terminust szabtak meg országosan a tanács tagi beszámoló tartására. Pl. az 1953 I. félévi beszámoló tartását a BM. február 20—április 15-re ütemezte be.

Sőt március közepén ezt úgy módosította, hogy március 29-cel be kellett fejezni a beszámolókat.¹⁷⁷ Nyilvánvaló, hogy az ilyen elkésett módosító utasítás eredménye csak az lehet, hogy a beszámoló az utolsó 10 napban összerlódtak, másrészt az eredetileg áprilusra beütemezett beszámoló jó előkészítése már nem volt biztosítható.

A fenti hibán az 1954 I. félévi beszámolóknál már pozitív irányban változtatnak: az erre a félévre eső beszámolókat a negyedévre egyenletesen elosztva lehetett megtartani.¹⁷⁸ Ez egyébként már korábban többször elhangzott kérésként a megye tanácsai részéről.¹⁷⁹

A másik jelentkező probléma: a dolgozó paraszt és munkás tanács tagok közül többen idegenkedtek a nyilvános szerepléstől, a „szónoklástól.”¹⁸⁰ Előfordult nemegyszer olyan eset, hogy a tanács tag elvállalta a beszámoló tartását, de nem ment el megtartani. Ez történt pl. az 1953 II. félévi beszámolóknál Olaszfalun, Herenden. Az ilyen esetek a megjelent érdeklődőkre igen rossz hatással voltak.¹⁸¹ Káros még akkor is, ha a tanács vezetők az összegyűlt érdeklődőknek a helyzet mentése érdekében gazdasággyűlést tartanak, mint pl. az 1953 I. félévi beszámolóknál a járási, illetve megyei tanács tag meg nem jelenésekor Nagyesztergár, Szápár, Zirc, Bakonyoszló községekben.¹⁸²

A beszámolóktól való húzódozásnak egy másik oka is volt. Konkrétan az, hogy jó néhány tanács tag nem végzett egyáltalán, vagy nem megfelelően végzett tanács tagi munkát, s úgy érezték, nincs miről beszámolniuk. Lényegében ugyanez a probléma szerepelt a megyei tanácsnak az 1953 I. félévi tanács tagi beszámolókról a Helyi Tanácsok Titkárságához küldött jelentésében is.¹⁸³

A fent vázolt problémák miatt a beszámoló több helyen nem érték el a kívánt színvonalat. Ennek volt még olyan oka is, hogy a vb nem nyújtott kellő segítséget. Pl. Herenden az 1953 II. félévi beszámolóknál nem adtak ki beszédvázlatot.¹⁸⁴ Több helyen viszont a tanács tagok a központilag kapott beszédvázlatot olvasták fel, és ezt az általános keretnek alkalmas beszámolót nem töltötték meg konkrét adatokkal, helyi példákkal.¹⁸⁵

Problémaként jelentkezett az is, hogy a beszámoló még nagyon új módszert jelentettek a lakosság számára, következésképpen jó eredmények (látogatottság, javaslat) elérése érdekében alapos szervező, előkészítő munka végzése volt szükséges.

A tanácstagi beszámolók megjavítása érdekében a megyei tanács 1951. III. negyedévi munkaterve előírta, hogy a járási és a községi vb elnökök személyesen foglalkozzanak a tanácstagokkal.¹⁸⁶ A munka megjavítása érdekében hozott határozatokat a megyei tanács vb 1951. novemberében is.¹⁸⁷

A szervezési munka, a beütemezés sokszor túl mechanisztikusan történt. Nem beszéltek meg egy-egy tanácstaggal, hogy mikor lenne neki is megfelelő a beszámoló időpontja, csak kiértésítették, hogy tartsa meg.¹⁸⁸ Az ilyen intézkedések következtében az is előfordult, hogy olyan tanácstagot is beütemeztek beszámoló tartására 1953-ban (Gyulafirátóton, Hajmáskéren, Hidegkúton, Nagyvázsonyban), akik megválasztásuk óta még tanácsülésen sem voltak. Nem lehet csodálkozni, hogy ezek a beszámolókat nem tartották meg.¹⁸⁹ A rossz szervezés következménye, amikor a hallgatóságra ninesenek tekintettel az időpont kijelölésénél. Az 1952. II. félévi tanácstag beszámolóknál 19 megyei tanácstag nem tudta beszámolóját megtartani érdeklődők hiányában. Sőt Tapolca, Balatonfüred, Magyarpolány községekben kétszer is megjelentek a megyei tanácstagok.¹⁹⁰

A községi vb elnökök közül sokan a beszámolók tartását, megszervezését terhes kötelezettségnek tekintették, melynek célját, értelmét nem látták.¹⁹¹ Éppen ezért előfordult olyan eset is, hogy a vb tagok, sőt a vb vezetők sem tartottak beszámolót pl. 1953. I. félévében Balatonszöllősen, Bakonycsernyén, Nyírádon, Kislődön, Ajkarendeken, Apácatornán, Nemesgörzsönyben stb.¹⁹² Nem volt egyszer sem beszámoló 1953. II. félévében pl. Taliándörögd, Balatonhenye, Lókút, Tüskevár községekben.¹⁹³ Egyes helyeken a beszámolókat fogadónappal, panasznappal, kisgyűléssel keverték össze. Pl. 1953. I. félévi beszámoló megtartására kikerkezett tanácstagnak Veszprémvársány, Olaszfalu, Lókút községekben panasznap meghirdetésével kívántak érdeklődőket szervezni. Az eredmény az volt, hogy mindössze néhány panaszos ment el.¹⁹⁴ Olyan esetek is előfordultak, amikor a vb feleslegesen gyámkodott a beszámoló tartásánál a tanácstagok felett.¹⁹⁵

A fentiek szemelőtt tartásával kell tehát az első beszámolókat és az első eredményeket értékelni. A legkisebb eredmények is jelentősek, mert járatlan úton érték el őket, de ezek a kezdeti lépések egyre határozottabbá válnak, és az e téren jelentkező eredmények a tanácsok demokratizmusának, a tömegek bekapcsolódásának szélesedését eredményezik.

A TANÁCSSTAGI BESZÁMOLÓK EREDMÉNYEINEK ALAKULÁSA A MEGYÉBEN.¹⁰⁶

Év	Beszámoló szám	Részt- vevők	Hozzá- szólások	Közérdekű javaslat, panasz
1951	1415	28 763	4476	607
1952 I. félév:	2301	38 595	4712	985
1952 II. félév:	2869	49 951	5781	900
1959 I. félév:	3180	68 099	5915	nem ismert
1953 II. félév:	3627	61 552	7987	2521
1954 I. félév:	2207	34 134	4565	1726

1951-ben egy beszámolón átlag 20-an,
1952 I. félévben egy beszámolón átlag 16—17-en,
1952 II. félévben egy beszámolón átlag 17-en,
1953 I. félévben egy beszámolón átlag 21-en,
1953 II. félévben egy beszámolón átlag 16—17-en,
1954 I. félévben egy beszámolón átlag 15-en
jelentek meg.

Nézetünk szerint nem lenne helyes az értékelésnél egyedüli szempontként a számszerűséget figyelembe venni, ugyanis így több helytelen következtetésre jutnánk. Az 1953. I. félévi kiugró látogatottságú tanácstag beszámolóknál a leggyengébb a hozzászólások átlaga beszámolónként (1, C). Másrészt, ha csak számszerű eredményekből indulnánk ki, a legjobbnak az 1951-es eredményeket is vehetnénk, hiszen a hozzászólások aránya (átlagosan 3) ott a legjobb. Az 1954. I. félévi beszámolók számának és látogatottságának csökkenését magyarázza nézetünk szerint az, hogy ebben az időszakban már nem találkozni a korábbiakhoz hasonlóan erős mértékben számszerű eredményekre való törekvéssel. Másrészt feltétlenül szerepük van benne olyan tényezőknél is, hogy a megyében is jelentkeznek helytelen, jobboldali nézetek, melyek a beszámolók számát a tanácstagok felkészületlenségére hivatkozva csökkenteni akarják.¹⁹⁷

A helytelen törekvések ellenére szép eredményekkel zárható az 1950—54-es tanácstag beszámolók mérlege. Az itt elhangzott kérések közül a tanács sokat orvosolt. Pl. 1952-ben Cseszéken is bevezették a kenyér árusítását, hogy ne kelljen a lakosságnak Bakonyszentkirályra gyalogolni. Pápán az uta-

kat és a közvilágítást javítják.¹⁹³ Sármelléken, Mihályfán, Sümeprágán, Zalagalsán, Lázin darálót helyeztek 1953-ban üzembe. Szentgyörgyvár földművesszövetkezeti üzletet, Vindornyalak autóbuszjáratot kapott.¹⁹³ Sok helyen társadalmi munkát is felajánlottak a kért intézkedések megvalósításához.²⁰⁰ Ezek a felajánlások 1952—53-tól szaporodtak. Az 1953 II. félévi tanácstagi beszámolókon pl. utak javításához Aszófón, Balatonalmádiban, Tihanyban, Hévízen, Szentgálon, Papkeszin, Tésén ajánlanak fel társadalmi munkát. Hasonló módon állítottak helyre hidakat Hajmáskéren, Vindornyaszőlősön, Pápakovácsin, Pápateszén, Dörgicse és Lovas közkúthoz, Litér iskolához, Gyulafirátót sportpályához tett társadalmi munka felajánlást.²⁰¹

Egyes tanácsok, pl. Pápa város tanácsa a beszámolókat arra is felhasználták, hogy a következő évi költségvetést széles tömegek vitassák meg, tegyék meg hozzá javaslataikat.²⁰² Úgy véljük, ez a néhány kiragadott példa is bizonyítja, hogy a tanácstagi beszámolók minden hiányosságuk ellenére már ebben a szakaszban is igen sok pozitívummal rendelkeztek.

A beszámolók mellett fontos eszköz a tanácstag és a lakosság közötti állandó kapcsolat tartására a fogadóórák tartása is. A sajátos községi viszonyok községi tanácstagok számára nem teszik feltétlenül szükségessé fogadóórák tartását. Itt e forma nélkül is megvan a lehetőség a választók és tanácstagok gyakori találkozására. Éppen ezért véleményünk szerint is egészségesebb, ha itt a kapcsolatot nem szűkítik le a fogadóórákon, beszámolókon stb. való találkozásra.

A fogadóórák beindítása a megyében 1951 nyarán történt. A megyei, járási, városi tanácstagok és egy-két nagyobb község (Ajka, Várpalota) tanácstagi tartották. A megyei tanács vb 1951 július 4-i ülése hangsúlyozta annak fontosságát, hogy a fogadónapokat sajtó és egyéb eszközök segítségével népszerűsítsék a lakosság körében.²⁰³

A beindulás itt is problémákkal járt a beszámolókhöz hasonlóan. Még az 1952 februári megyei tanácsülési beszámoló is azt állapította meg, hogy e területen komoly hiányosságok vannak.²⁰⁴ A fogadóórákkal való törődés első eredményei 1952-től jelentkeznek. Ez év második negyedében 754 fogadóórát tartottak, amelyen 2968-an vettek részt, tehát egy-egy fogadóórán kb. hárman.²⁰⁵

Nagyon jó kezdeményezés a fogadóórák összekapcsolása a beszámolókkal. Pl. az 1952 II. félévi tanácstagi beszámolók előtt kb. 2 héttel, egy hónap-

pal a beszámolót tartó tanácstag ott, ahol a beszámolót tartani fogja, fogadóórát tartott. Ez lehetővé tette, hogy a konkrét helyi feladatok, problémák elintézéséről is beszámolhasson. Ez a — sajnos nem általános — módszer lehetővé tette tehát a lajstromos választásból adódó negatívumok csökkentését.²⁰⁶

1954-re már jelentős javulás tapasztalható. Erre mutatnak a következő adatok is a megyében tartott tanácstagi fogadóórák és az itt megjelenők számának alakulásáról.²⁰⁷

	Megtartott fogadóóra	Megjelentek száma	A fogadóórán megjelenetek átlaga
1954 július	143	644	4,5
1954 augusztus	117	562	4,8
1954 szeptember	123	741	6,0

Ezek a szép eredmények vetették meg az alapját tanácsaink e területen ma elért szép eredményeinek.²⁰³

Ahhoz, hogy a tanácsok — amellet, hogy az állam helyi szervei — széles tömegszervezetek is lehessenek, be kell vonniuk a dolgozó tömegeket az állami feladatok gyakorlásába. Ehhez a bevonáshoz nagy segítséget adhatnak a tanácsoknak a különféle tömegszervezetek és a Népfront, pl. aktívahálózat kiépítéséhez stb. Ezen együttműködéshez adotak voltak-e a feltételek? Hogyan valósult meg ez az együttműködés?

A Népfront mint széles tömegeket átfogó politikai tömegmozgalom²⁰⁹ igen jelentős a tanácsok tömegkapcsolatai szempontjából, segítségével az szélesebb alapokra helyezhető. Nagy szerepe van a tanácsválasztások lebonyolításában. Ezen túlmenően a tanácsok egész tevékenységét politikailag alátámasztja, a meggyőzés és a felvilágosítás eszközével neveli a tömegeket, hogy állampolgári kötelezettségeiket betartsák és éljenek azon jogukkal, hogy bekapcsolódhatnak közvetlenül az állami ügyek intézésébe.

Az 1949—54-es időszakban a Népfront formális szervként létezett, s éppen ezért a tanácsok számára szükséges, a tanácsok tevékenységét politikailag alátámasztó feladatait nem tudta ellátni. Ebbe az irányba hatott az a tény is, hogy a személyi kultusz, a baloldali elhajlás ezen éveiben a meggyőző

munka helyett egyre inkább előtérbe kerültek, uralkodóvá váltak az adminisztratív módszerek — a Népfront-tevékenység pedig épp meggyőzést és nem adminisztratív módszereket követelt volna. Az országos helyzetnek megfelelően alakult Veszprém megyében is a helyzet. A Népfront nem tudott segítséget adni a tanácsnak.

1954-ben, a Népfront átszervezését követően változások következtek ugyan be, ekkor viszont a jobboldali elhajlók igyekeztek a Népfrontot saját céljaikra felhasználni. Bár a második tanácstörvény is hangsúlyozta a tanácsok és a Népfront kapcsolatának a fontosságát, ez ebben az időszakban sem változott meg. Csak az ellenforradalom leverését követően sikerült a Népfront-mozgalom ezen problémáit leküzdeni, csak ekkor válhatott a tanácsok segítőjévé.

Az 1950 októberi tanácsválasztást előkészítő agitációs munkába megyeszerte bekapcsolódott az MNDSZ és a DISZ is. Kisgyűlések előkészítéséből, kultúrnműsor szervezéséből kivették a részüket. A választások után azonban problémák jelentkeztek a kapcsolatban. Egyik oldalról a tanácsok nem igénylik eléggé a segítséget, illetve nem a tömegszervezetek jellegének megfelelő feladatokkal, hanem operatív tevékenységgel kívánják megbízni őket. Másrészt a tömegszervezetek gyakran nem adták meg a kért segítséget.

A központi irányvonal két helytelen nézete befolyásolta különösen e kapcsolatok alakulását. Az egyik, a Népfront-mozgalomnál már említett tényező, hogy az adminisztratív módszerek előtérbe kerültek. A másik: a tanácsok központi feladata ekkor a begyűjtés, ennek és az adófizetésnek megoldására nagy erőket kellett mozgósítani. Épp ezért e feladatok megoldására kívánták sokszor felhasználni, mintegy „aktívagárdaként” a tanácstagok mellett a tömegszervezeteket. E módszer hibás volt a későbbiek során maguk a tanácsai vezetők is felismerték. Erről tanúskodik a megyei tanács 1953 december 31-gyel keltezett levele a nők körében végzendő politikai munka megjavításáról.²¹⁰ Ebben felhívta a járási és a városi tanácsai vezetők figyelmét, hogy az MNDSZ-el (de ez vonatkozik a többi tömegszervezetre is) való nem kielégítő kapcsolat oka elsősorban az, hogy nem az állami feladatok megvalósításának politikai munkával való alátámasztását kérték, hanem sok esetben konkrét adminisztratív feladat végrehajtását. Példaként említi erre a következő munkákat: adóbehajtási eljárásnál közreműködés, fizetési felhívások kézbesítése, be-

adási kötelezettségekkel kapcsolatos hatósági eljárás. A levél nagyon helyesen, hangsúlyozza ezek megszüntetését, helyette politikai támogatás kérésének fontosságát.

A tanácsok részéről jelentkező másik probléma, hogy nem fejtették ki mindenhol kellő törekvést a tömegszervezetekkel való kapcsolat megteremtésére. Nem szükséges pl., hogy járási szinten a tömegszervezeti vezetők vb tagok legyenek, de célszerű vb ülésre olyan napirendi pontokhoz meghívni őket, ahol támogatást várnak tőlük. A megyei tanács vb 1951 május 29-i ülésére készített jelentés a veszprémi járási tanács munkájáról megállapította, hogy:

„A járási vb ülésekre a DEFOSZ és a DISZ titkárait nem hívták meg. A legfontosabb feladatokat is csak rendszertelenül egyes esetekben beszéli át — mint pl. a beiskolázásnál — a DISZ-szel, vagy más területen a DEFOSZ-szal.”²¹¹

Hasonló problémával találkozhatunk a devecseri járás munkáját tárgyaló 1951 június 26-i megyei vb ülésen.²¹² A zirci járási tanács munkájával foglalkozó jelentés azt állapítja meg, hogy járási szinten jó a kapcsolat, de a községeknél a tanácsok — Bakonyzentlászó, Zirc, Csetény, Lázi, Bakonygyirót kivételével — nem támaszkodnak a tömegszervezetekre.²¹³ Egyes községekben, pl. Vonyarcvashegyen a tanácsai vezetők úgy vélekedtek a DISZ tagokról „...mind gyerekek, komolytalanok”, s erre hivatkozva nem akarták őket semmilyen feladattal megbízni.²¹⁴

Bár a tanácsok és a tömegszervezetek kapcsolatát illetően sok hiányosság tapasztalható, természetesen szép számmal találhatunk pozitívumokat is, amikor egy-egy tömegszervezet eredményesen segítette a tanácsokat gazdasági, politikai, kulturális feladataik végrehajtásában.

Jó munkát végzett pl. a keszthelyi járásban a DEFOSZ a növényápolási munkák terén.²¹⁵ Az MNDSZ a tszcs-k szervezésére irányuló agitációból vette ki a részét.²¹⁶ A DISZ több helyen és néhány helyen az MNDSZ és a DEFOSZ is bekapcsolódott a kulturális forradalom feladatainak végrehajtásába, pl. a devecseri járásban Szabad Föld Téli Esték tartásába.²¹⁷ Sokat jelentett egyes tömegszervezetek segítsége az „Építsük, szépítsük iskolánkat!” mozgalom sikerénél.²¹⁸ A keszthelyi járás oktatási állandó bizottságainak munkájához Zalaváron, Sármelegén, Hévízen szép segítséget nyújtott óvodák berendezésével az MNDSZ, a KTSZ-ek és a szülői munkaközösség.²¹⁹

A javuló kapcsolatok nemesak a tanácsok, a tömegszervezetek számára is hasznosak. Pl. az MSZT részéről ismertették a megyei tanács vb ülésén a barátsági hónap megrendezésével kapcsolatos feladatokat, s ehhez a tanácsok segítséget adtak.²²⁰

VI.

A tanácsok államigazgatási tevékenységének kérdése Veszprém megyében végtelenül sokrétű, a szer-teágazó problémák hosszú sorát veti fel. E dolgozat keretében — hangsúlyozva a tanácsok igazgatási tevékenységének igen nagy jelentőségét — a kérdésnek csak néhány vonatkozását kívánjuk megvilágítani. Csupán olyan szempontból kívánjuk megköze-líteni a kérdést, hogy a Veszprém megyében mű-ködő tanácsok igazgatási feladata, tevékenysége, e feladatok megoldásánál alkalmazott munkastílusa hogyan hat a tanácsok tömegkapcsolatainak alakulására.

A burzsoá államokkal szemben a tulajdonviszo-nyok alapvető megváltozása következtében a pro-letár állam igen lényeges gazdasági funkciókkal ren-делkezik. Lényeges proletár államunk helyi szervei-nek, a tanácsoknak gazdasági funkciója is. Termé-szetesen az országos fontosságú vállalatokat helyte-len lenne a tanácsok kezelésébe adni, de nagyon fontos feladatokat kell megoldaniuk a mezőgazda-ság, a helyi ipar és a kereskedelem területén.

A helyi mezőgazdasági, ipari, áruellátási, kultu-rális, egészségügyi feladatok megoldása azért is igen lényeges, mert a dolgozók elsősorban ezen keresztül mérik le a tanácsok munkáját, itteni tapasztalataik nagyban befolyásolják, hogy mennyire érzik a nép szervének a tanácsokat.

A tanácsok gazdasági tevékenységét illetően meg-szervezésükkor jelentkezett az a helyes álláspont, hogy a gazdasági feladatok leadása fokozatosan kell történjen, nehogy a termelésben zavar álljon elő.²²¹ Ezt a helyes elvet azonban a központi szakigazga-tási szervek nemegyszer túlzott centralizációs törek-véseik elvi alátámasztására használták fel, arra, hogy egyes hatásköröket helytelenül megtartsanak, illetve a hatáskörök leadását végtelenül lelassítsák. E probléma megoldására már 1954-től történtek in-tézkedések, de megnyugtató elintézkést csak 1957 után nyertek.

Erősen rányomta bélyegét a tanácsok igazgatási feladatainak alakulására a begyűjtés. Az a helyte-len nézet, hogy a lakosság tervszerű ellátását csak

a begyűjtési rendszer fenntartásával lehet biztosí-tani, súlyosan éreztette hatását a tanácsok munká-jában. A tanácsi munka központi kérdésévé a be-gyűjtés vált, a más területeken jelentkező felada-tokkal való foglalkozásra a tanácsoknak nem volt elég idejük, mert a feszített tervek teljesítésére kel-lett minden erejüket összpontosítani.²²² A begyű-jtési munkálatok mellett az időszerű mezőgazdasági feladatok is gyakori napirendi pontok vb üléseken. A tanácskozások azonban e kérdéstről általában túl-ságosan általánosságokban mozgó, egy-egy speciá-lis feladat megtárgyalására ritkán kerül sor. Hiá-nyosság e téren az is, hogy a fejlett agrotechnikai módszerek népszerűsítését elhanyagolták.²²³

Itt kell említést tenni a tszcs-k szervezéséről is. A mezőgazdaság szocialista átszervezésénél jelentős feladatok hárultak a tanácsokra. A tanácsrendszer megteremtése idején még e nagy feladat megoldása éppen csak elkezdődött. Az 1950 december 13-i me-gyei tanácsülés adatai szerint a tsz-mozgalom hely-zete a következő: 88 tszcs van a megyében, 2881 tag-gal 20 603 kat. hold földön gazdálkodnak. Nagyon helyesen a tszcs-kr megerősítésének fontosságára hívta fel a megyei tanács már 1951 májusában a járási tanácsok figyelmét.²²⁴ A tszcs-k erősítésének jelentőségét hangsúlyozták további vb és tanács-ülések is:

A tszcs-kek kapcsolatban vannak hiányosságok is a tanácsok munkájában. Ezek részben szakember-hiányból adódnak. Másrészt a fő figyelmet Veszprém megyében is újabb tszcs-kr alakítására és nem a már létrehozottak segítésére fordították.

A korábbiakban már említettük, hogy a jó tömeg-kapcsolatok kiépítését illetően a munkásosztály kö-rében is jelentkeztek problémák, s ezek az áruellá-tás, különféle szociális igények nem kellő kielégíté-sének következményei voltak. Ami az áruellátás kérdését illeti, itt a hibák jelentős része nem a ta-nácsokon múlt. A kereskedelmi hálózat fejleszté-sében igen szép eredményeket is tudott a tanács felmutatni.²²⁵ A problémát itt elsősorban az jelen-tette, hogy egyes áruféleségekből a szükséges mini-mum nem állt a megyei szervek rendelkezésére. Az 1950 november 14-i megyei tanács vb ülés a me-gye húsellátásának helyzetét tárgyalva egy súlyos problémára mutatott rá: a területrendezés követ-keztében a megye területe erősen megnőtt, de ezzel nem emelkedett arányosan a megyei húskeret. A helyzetet még rontotta az is, hogy a vágóállatban gazdag enyingi járást csatolták el. Sőt azt sem sza-bad elfelejteni, hogy a megye az erősen iparosodó

megyék közé tartozik, ami ismét csak az áruellátás terén jelentkező igények növekedését jelenti, tehát újabb problémákat.

De nemcsak a húst illetően jelentkezett nehézség az igények kielégítésénél. Hasonló volt a helyzet a tej, a zöldség, a burgonya stb. ellátása területén is. Pl. Veszprém város 1951 októberében sem kapta meg még a hivatalosan megállapított keretet sem húsból, sem tejből.²²⁶

Helyesen hangsúlyozta a megyei tanács vb 1951 május 29-i ülése, hogy nagy gondot kell fordítani az ipari üzemek, építkezések ellátására, de az áruellátásban jelentkező hiányosságok jelentős részén a tanács saját erejéből nem tudhatott javítani. Természetesen vannak olyan hibák is, amin lehetett volna segíteni az áruk ésszerűbb, szervezettebb elosztásával stb.²²⁷ A kérdés megoldását csak még égetőbbé tette, hogy 1952 elejére 25–30 százalékkal emelkedett a dolgozók vásárlóereje a megyében.²²⁸

Szorosban kapcsolódik a lakosság áruellátásának kérdéséhez a helyi ipar problémája, hiszen a lakosság mindennapi életében jelentkező javítások, szolgáltatások ellátására a nagyipar képtelen. A helyi ipart illetően két káros nézetet találkozhattunk. Az egyik a már más vonatkozásban említett hatásköri probléma. A felsőbb szervek viszonylag kevés vállalatot adtak át a tanácsok hatáskörébe, e téren is alapvető változás csak 1957 után következett be.²²⁹ Másrészt a tanácsi irányítás alá tartozó vállalatok elsősorban nem a lakosság szükségleteinek kielégítésére dolgoztak, a minisztériumok által leadott tervek teljesítése kapacitásukat szinte teljes egészében kimerítette.²³⁰ Sőt maguk a tanácsi helyi ipari vállalatok sem akartak sok helyen munkaigényes, apróbb közszükségleti cikkek gyártására átállni, mivel ez több munkát és alacsonyabb termelési értéket eredményezett volna.²³¹

Nehezítette az igények jobb kielégítését a magán kisiparral szemben alkalmazott hibás országos politika. Pl. Veszprém megyében 1950-től kezdve a tanács nem adott ki új kisipari igazolványt, sőt 1951-ben 91-et vissza is vont.²³² Ugyanakkor a lakosság szükségleteinek kielégítésére a kisipari termelőszövetkezetek még nem voltak képesek. 1951-ben mindössze 10 kisipari termelőszövetkezet volt a megyében, számuk 1952-ben is csak 68-ra emelkedett. Ez még így is nagyon kevés, pedig azt is figyelembe kell vennünk, hogy ezek terük 51 százalékat fordították csak a lakosság szükségleteinek kielégítésére.²³³

A hibák ellenére jelentősen fejlődött a megyében a helyi ipar is. Ezt bizonyítja olyan adat, hogy míg pl. 1950 III. negyedévben 181 000 Ft-ot, addig 1953 III. negyedévben 4 860 000 Ft-ot használhattak fel a tanácsok a helyi vállalatok nyereségéből. (A tanácsok működésük első három évében 124 000 000 Ft értékben eszközöltek beruházásokat.)²³⁴

A megyei tanács költségvetésének jelentős százalékat fordította kulturális és egészségügyi kiadásokra. Pl. az 1951-es költségvetésből 17 611 250 Ft-ot (40 százalék), az 1954-es költségvetésből 122 238 400 Ft-ot (45 százalék). Ez utóbbinál kulturális célra fordítottak 63 175 100 Ft-ot.²³⁵

Milyen eredmények születtek ennek nyomán? Az óvodák számának emelése lehetővé tette, hogy az óvodások számát az 1950-es 2700-ról 1953-ra 4300-ra emeljék. A középiskolások számára az 1950/51-es tanévi 2838-ról az 1953/54-es tanévre 4200-ra emelkedett. 1950-ben 5 kultúrotthon volt a megyében, 1953-ban már 4 járási és 173 községi kultúrotthon. 1950-ben 35 mozi, 1953-ban 201, 1950-ben 45 falusi népkönyvtár, 1953-ban 1 megyei, 3 járási és 263 községi könyvtár működött.²³⁶

Emelkedett a kultúrmműsorok száma. Míg 1952 novemberben 285 előadás volt 20 500 nézővel, addig 1953 novemberben 314 előadás volt 37 700 nézővel. A kultúrotthonokban 1954 elején 178 szakkör működött.²³⁷

Nem von le a tanácsok e téren szervezett érdeimeiből semmit az, hogy előfordultak olyan esetek is, mint pl. ami Bakonycseryén történt, ahol a községi tanács azzal utasította el a falusi könyvtár létrehozását: „...mással is elég dolgunk van, nem-hogy még a könyvtár is gondot okozzon.”²³⁸ Vagy pl. Tihanyban elvették a könyvtár helyiségét.²³⁹

Szép eredmények születtek az egészségügy területén is. A tbc-halálozás a megyében 3 év alatt 45 százalékkal csökkent. 56-tal nőtt a tanácsok felügyelete alá tartozó kórházak ágyszáma. A tanácsok javaslatára 16 új üzemorvosi rendelőt hoztak létre.²⁴⁰

A tanácsok munkastílusának kérdését három vonatkozásban célszerű megvizsgálni. Egyrészt a tanácsok kapcsolatát a legfelsőbb állami szervekkel, másrészt az alsóbb- és felsőbbfokú tanácsok kapcsolatát, végül a tanácsoknak a lakossággal kapcsolatos ügyintézési módját. A három kérdés egymással szoros összefüggésben van.

A legfelsőbb állami vezetés és a tanácsok kapcsolatára alapvetően rányomta bélyegét a túlzott centralizációs törekvés. Ebből adódtak a korábbiak-

ban már említett hatásköri problémák. Ebből adódott, hogy az apró rész kérdéseknek is központilag történő előírása a helyi sajátosságok figyelembevételét, a helyi kezdeményezés kibontakozását nem tette lehetővé. Az egyes minisztériumok szak-sovinizmusára jellemző, hogy amíg a sütőipar a tanács hatáskörébe tartozott, jelentéktelen összegeket kapott beruházásra, majd miután az Élelmiszeripari Minisztérium hatáskörébe került, az év utolsó három hónapjában 22 millió forint hitelt kapott kereten felül.²⁴¹

A felső állami szervek és a tanácsok közötti kapcsolat szempontjából káros volt az is, hogy a felsőbb szervek túl sok rendeletet küldtek a tanácsokhoz. Egyetlen adatot erre: 1951 július 1—július 21-e között a Veszprém Megyei Tanács VB egyes osztályai a következő mennyiségű rendeletet kapták:²⁴²

Pénzügyi osztály	198
Terv és statisztikai osztály	130
Igazgatási osztály	24
Ipari osztály	162
Kereskedelmi osztály	274
Begyűjtési osztály	58
Mezőgazdasági osztály	391
Építési osztály	77
Közlekedési osztály	122
Oktatási osztály	172
Egészségügyi osztály	260
Munkaerőgazdálkodási osztály	48
Népművelési osztály	127
Összesen:	2038

Az egyes feladatok határideje általában igen rövid volt. Ez a végrehajtást abba az irányba tolta, hogy az előírt feladatokat számszerűen teljesítették bármi áron és módszerekkel is. Másrészt a rendeletek megválaszolása az apparátus jelentős részét az íróasztalhoz kötötte.

A határidők néha annyira rövidek voltak, hogy ezért nem lehetett megoldani a feladatokat. Pl. 1950 november 28-án a FM-től rendelet érkezett, amely előírta, hogy november 28-án tartsanak a tszcs-k fejlesztésének problémájával foglalkozó értekezletet.²⁴³ Vagy pl. a KSH 84 051/1951. sz. rendelete a mezőgazdasági építkezések műszaki teljesítésével kapcsolatban elrendelt adatgyűjtés határidejét július 15-ben szabta meg, az ennek elvégzéséhez szükséges kérdőívek viszont csak július 17-én érkeztek meg.²⁴⁴

Ugyancsak a felsőbb szervek részéről jelentkező kapkodó munkára jellemző, hogy pl. 1953 decem-

ber 17-én a Helyi Tanácsok Titkársága visszavont egy nem elég átgondolt rendeletet a községi tanácsülések előkészítéséről — ez Veszprém megyében „...400 telefonbeszélgetést tett szükségessé a községekkel, és amellet komoly zavarokat is okozott.”²⁴⁵

A fenti problémák károsan befolyásolták az alsóbb és felsőbb szintű tanácsok kapcsolatát. Egyrészt az egyes tanácsok közötti kapcsolatban is jelentkeztek hatásköri problémák, a megyei tanács sem szívesen adott le hatáskört a járásoknak.²⁴⁶ Másrészt az ügyiratok tömkelege, a határidők rövidsége miatt a megyei vezetők sem tudtak megfelelő segítséget adni az alsóbb tanács vezetőknek.²⁴⁷ Idejük jelentős részét kötötte le az adminisztrációs munka és az értekezletek.²⁴⁸ Kiszállásaik során is sokszor a fő cél az adatgyűjtés volt valamilyen jelentéshez. Ilyenkor végzett ellenőrzéseik éppen ezért nem voltak alaposak és főleg nem sok segítséget adhattak, általában az ellenőrzés is csak a hibák utólagos megállapítására szorítkozott.²⁴⁹ Máskor viszont nagyon helytelenül azt jelentette a kiszállás, hogy a felsőbb tanács szervek dolgozói operatív feladatokat is elvégeztek a községi tanácsok helyett.²⁵⁰

Az ellenőrzésnél gyakran párhuzamosságok is jelentkeztek. Pl. 1953-ban Tótvázsonyban 1 hét alatt 70, illetve 1 nap alatt Tihanyban 16, Monostorapátiában 11 instruktor fordult meg.²⁵¹ Ezen kívántak segíteni azzal, hogy a megyei tanácsapparátus intézkedéseit a vb titkárnak kellett összehangolni.²⁵² Kezdetől fogva volt törekvés arra is, hogy tartalmasabb segítséget adjanak a járásoknak,²⁵³ pl. tanácskozási joggal meghívtak megyei vb ülésre járási elnököket és titkárokat.²⁵⁴ A jobb segítség érdekében osztották fel a járásokat is az instruktorok között,²⁵⁵ vagy tárgyalták meg vb üléseken egy-egy tanács munkáját.

Természetesen akadtak szép számmal olyan mulasztások, bürokratikus intézkedések, amelyek oka más tényezőben keresendő. Az ilyen jelenségeknél feltétlenül szerepet játszott, hogy sok a fiatal, szakmai gyakorlattal, tapasztalattal nem rendelkező közigazgatási dolgozó. A bürokrácia jelentkezését segíti a tanács szerveken belüli nagy fluktuáció,²⁵⁶ de sokszor egyszerűen a hanyagság.²⁵⁷

A túlzott centralizáció csökkentette a tanácsok önállóságát, hatáskörét, növelte a bürokratizmust. Káros volt olyan szempontból, hogy a tanácsok jogkör híján gyakran nem tudták a lakosság jogos kéréseit elintézni. Tehát a felsőbb és alsóbb állami szervek közti nem helyes kapcsolat komoly befo-

lyást gyakorolt a tanácsok és a tömegek kapcsolata is. Ezt a problémát vetette fel a megyei tanács 1954 július 13-i jelentése a Helyi Tanácsok Titkárságához az I. félévi tanácstag beszámolókról.²⁵³

Természetesen a panaszok, javaslatok rossz intézésébe az is közrejátszott, amikor egyes tanácsi vezetők csak az ügyiratot és nem az embert látták. Szerepük volt benne olyan eseteknek is, mint pl. a Keszthelyi Városi Tanács előirata, hogy a dolgozók fogadása csak 8–10-ig történik.²⁵⁹ A keszthelyihez hasonló a mihályházi eset, ahol a tanács kidoboltatta, hogy panaszokkal csak csütörtökön foglalkoznak, más napokon ilyen ügyben az utcán sem állítható le tanácsi dolgozó.²⁶⁰

A lakosság bejelentéseivel, panaszaival való foglalkozást rendszerileg szabályozták. Ezt írta elő az 1004/1951. III. 17. MT. sz. határozat is. A határozatra hivatkozva a BM. 1951 szeptember 11-én leiratot intézett a megyei tanácsokhoz, melyben megállapította, hogy az észrevételekkel, panaszokkal a tanácsok nem foglalkoznak.²⁶¹ Az ilyen esetek elkerülését célozta a 194/1951. XI. 10. MT. sz. rendelete, mely előírta a panaszkönyvek felfektetését.²⁶² Ebbe a panaszon kívül az elintézés módját is be kellett vezetni.²⁶³

A lakosság bejelentései, panaszai szempontjából jelentős szerepe van a tanácstag beszámolóknak, fogadóóráknak is. Az itt elhangzottakat a tanácstag továbbítja elintézésre a vb-hoz, és figyelemmel kíséri az elintézés. Természetesen a panaszok, javaslatok feljegyzése és továbbítása még nem jelent megoldásra tett ígéretet, s igen lényeges az is, hogy a tanácstagok ne tegyenek felelőtlen ígéreteket.²⁶⁴ Nagyon lényeges viszont az is, hogy a tanácsok vb-ai minden kis panasszal lelkiismeretesen foglalkozzanak, mert e téren kifejtett tevékenységük erősen befolyásolja a dolgozók róluk való véleményalkotását. Ennek szellemében hangsúlyozta a megyei tanács vb 1951 december 27-i ülése, hogy még az el nem intézhető kérelmeket sem szabad válasz nélkül hagyni.²⁶⁵

Kezdetben a fogadóórák látogatottságánál, de a tanácstag beszámolóknál is van néhány helyen tartózkodás, az emberek panaszaikkal zömmel az apparátushoz fordulnak. A bizalom kialakítása szempontjából igen fontos, hogy a panaszok gyors elintézését nyerjenek. S itt szép eredmények is vannak. Pl. az 1952 második félévi megyei tanácstag beszámolókon 109 intézkedést igénylő hozzászólás hangzott el. December 31-ig 67 elintézésről az érdekelteket már értesítették, a többi ügy elintézése folya-

matban volt.²⁶⁶ 1953 január 30-án a megyei tanácsülés arról számol be, hogy 95-re adtak már választ, és a fogadóórákról beküldött 44 panaszból elintézését nyert 27.

A községi tanácsok közül jó néhány a panaszokat nem vette nyilvántartásba, ezért elintézésük sem ellenőrizhető.²⁶⁷ De a felsőbb szintű tanácsoknál is előfordultak hasonló problémák. A megyei újságban 1953 áprilisában olyan panaszról olvashattunk, amivel 1952 június 17-én fordultak a Veszprém városi tanácshoz, de az még nem is válaszolt.²⁶⁸

Az ilyen esetek elkerülése, illetve megszüntetése érdekében hangsúlyozta a megyei tanács a járási és a városi tanácsok felé, hogy az 1953 májusi vb üléseken a tanácstag beszámolókon elhangzott panaszokból egyenként foglalkozzanak azokkal, amelyek még nem nyertek elintézését, s indokolják is meg, hogy mi ennek az oka. Mindezt rögzítsék a vb jegyzőkönyvbe is.²⁶⁹

Ilyen előzmények után meglepő, hogy a BM. 1953 április 30-i keltezéssel valamennyi megyei tanácshoz küldött leirata kirívóan rossz esetként említette a Veszprém megyeit. A megyei jelentés szerint ugyanis a fogadóórákon elhangzott panaszokból nagyon kevés nyert elintézését. A jelentés szerint:²⁷⁰

1953 januárban	58 javaslatból elintéztve 4
1953 februárban	86 javaslatból elintéztve 4
1953 márciusban	78 javaslatból elintéztve 20

E számadatok megközelítőleg pontoságát viszont valószínűvé teszi a megyei tanács 1953 május 15-i leirata a járási és városi tanácsokhoz, ahol komoly és általános hiányosságként említette, hogy a járási és a városi tanácsok a fogadóórákon elhangzott panaszok közül csak igen keveset intéztek el, az elintézetlen panaszokat nem tartják nyilván, utólagos elintézésükről nem gondoskodnak.²⁷¹

Az 1953 szeptemberi tapolcai járási tanácsülésen is azért bírálták meg a vb-t, mert a fogadóórákon elhangzó panaszokat többször késéssel intézte.²⁷²

A fenti problémák ellenére pl. 1953 február közepétől október közepéig 714 panasz, javaslat érkezett be a megyei tanácshoz, ezek egy része közérdekű problémák megoldását segítette elő.²⁷³ Ennyi panasz, javaslat beérkezéséhez hozzájárult az, hogy a hibák ellenére sok panaszt, javaslatot időben és jól elintézték a tanácsok. Pl. Veszprém városában ilyen javaslatok alapján, illetve hatására javítottak a köztisztaságon, utak javítására 1 700 000 Ft-ot fordítottak, fásítást végeztek (ehhez társadalmi mun-

kával hozzájárultak a dolgozók is), megjavították a kenyér minőségét stb.

Hasonlóképpen elégedettséget váltottak ki az ilyen intézkedések a falusi lakosság körében is. Az egyik dolgozó paraszt Láziban elmondta, hogy a dolgozók kívánásainak teljesítése meggyőzte őt a tanácsi munka, e munkába való aktív bekapcsolódás fontosságáról. Olyan apró dolgok váltották ki benne ezt a hatást, mint egy daráló megjavítása, a pásztorház tatarozása.²⁷⁴

A panaszok elszikkadását volt hivatott megakadályozni az az intézkedés is, hogy minden beszámolóról jegyzőkönyvet kellett készíteni.²⁷⁵ Ez irányú intézkedések sorába illeszkedett az országgyűlés 1954 január 22-i ülésén elfogadott törvény a panaszirodák szervezéséről.²⁷⁶

VII.

A tanácsok pártirányítása is ezen a lenini elven alapul, hogy a proletárdiktatúra szervei a párt vezetésével fejtik ki tevékenységüket. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a pártiszervek átveszik az állami szervek feladatait.

A pártirányítás kérdéseinek tárgyalásánál abból kell kiindulnunk, hogy a pártvezetésben bal- és jobboldali elhajlás jelentkezett. Ezek a hibák szükségszerűen jelentkeztek az országos politikának megfelelően dolgozó megyei szervek munkájában is. Ez elsősorban abban mutatkozott meg, hogy az országosan súlyponti feladatként kezelt begyűjtési munkára fordították az erők nagy részét, hogy egyes helyeken megsértették a szocialista törvényesség elvét, adminisztratív munkamódszerek kerültek előtérbe stb. Jelentkeztek az országos politika hibái a tanácsok pártirányításában is. E téren Veszprém megyében a következő hibák adódtak. Egyrészt a tanácsok pártirányítását egyes helyeken leszűkítették a tanácselnökök és a párttitkár személyére.²⁷⁷ Néhol nem jelentkezhetett a párt ellenőrző tevékenysége a tanácsok felett, mert a párttitkár és a tanácselnök azonos személy volt.²⁷³ Egyes helyeken a párttitkárok elhanyagolták a tanácsok ellenőrzésének munkáját.²⁷⁶ Máshol viszont ez nem kívánatos mértéket öltött, utasították a tanácsokat.²⁸⁰ Voltak olyan esetek, amikor a tanács akarta a pártiszerveket irányítani,²⁸¹ de olyanok is, amikor a pártiszervezet a tanács feladatát végezte.²⁸² Éppen azért, mert a pártiszervezet gyakran apró részfeladatok, operatív intézkedéseket kívánó tanácsi mun-

kák végzésében elaprózta magát, gyakran nem tudta tökéletesen betölteni irányító és ellenőrző funkcióját. Sok helyen viszont jó kapcsolat alakult ki már kezdetől a párt és a tanácsi szervek között.

Természetesen legtöbb segítséget megyei szinten kapott a Veszprém megyei tanács a pártbizottságtól. Ez a segítség jelentkezett abban is, hogy a megyei pártbizottság titkára részt vett a vb üléseken, a megyei tanácselnök pedig a megyei pártbizottságnak volt tagja. Itt felszólalásaik révén igen fontos kérdésekre hívták fel a tanácsi vezetők figyelmét. A megyei pártbizottság részéről hangzott el pl. az a javaslat az 1950 december 12-i tanács vb ülésén, hogy helyes lenne, ha a megyei tanácsülésen a vb beszámoló rövid értékelést adna a községi tanácsülésekről is.

A megyei pártbizottsági üléseken olyan lényeges, a tanácsi munkát érintő kérdéseket vitattak meg, mint pl. a megye kenyér- és lisztellátása,²⁸³ a megyei tanács oktatási osztályának feladatai,²⁸⁴ a tszcs-k megerősítésével és fejlesztésével kapcsolatos feladatok.²⁸⁵ Itt tárgyalták meg a megyei tanács személyzeti munkáját is, rámutatva, hogy sem politikai, sem szakmai szempontból nem kielégítő a káderekkel való foglalkozás.²⁸⁶ De itt hívták fel a tanácsi vezetők figyelmét lényeges munkamódszertani kérdésekre is, pl. arra, hogy tervszerűbben végezzék munkájukat, számolják fel, hogy túlnyomórészt apró napi feladatokra aprózzák el magukat. Rámutattak, hogy a megyei tanács vb munkáját:

„...nem elsősorban a párt és a kormány határozatainak helyi viszonylatra való konkretizálásával hosszabb időre építi, hanem különböző minisztériumoktól a különböző osztályokhoz jövő rendeletek alapján rövidebb-hosszabb időre vb üléseken határozza meg.”²⁸⁷

Az ilyen egy hétre történő feladatmeghatározás mellett — hívják fel a tanácsi vezetők figyelmét — nagyon erős az íróasztalhoz kötődés veszélye.

A pártirányítás lenini elve teljes következetességgel azonban ekkor még nem valósult meg, ez csak az Országos Pártértekezlet és a Politikai Bizottság 1957 júliusi, a tanácsok pártirányításával foglalkozó határozatot követően tudott kibontakozni.

VIII.

A tanácsok létrehozásának és 1950—54-es tevékenységének összegezésénél néhány főbb szempontokra kell figyelemmel lennünk. Bár a dolgozat

célja a megyei sajátosságok vizsgálata volt, ezt csak is az országos helyzetbe ágyazva lehet megtenni. Nem szabad szem elől téveszteni, hogy a tárgyalt időszak a magyar proletárdiktatúra fejlődésének egyik legtöbb problémát felvető szakasza. Az ekkor jelentkező hibák elemzése és kijavítása kellő mélységgel nem ekkor, hanem később, a bal- és jobboldali elhajlás felszámolását követően történhetett csak meg.

A hibák mellett azonban nem szabad arról megfeledkezni, hogy a tárgyalt időszaknak komoly pozitívumai is vannak, és a hibák kijavítására az első lépések sok kérdésben már ekkor megtörténtek.

Ami magát a tanácsok kérdését illeti: a tanácsrendszer létrehozása nagy előrelépést jelentett, lényegében befejező aktusa volt a burzsoá államgépzet szétzúzásának, a szocialista állam megteremtésének. Ugyanakkor kezdő aktust is jelent, elindulást a szocialista állam fejlődése, demokratizmusa szélesítése terén. A tanácsrendszer megteremtése egy olyan kedvező formá megteremtését jelenti, amely lehetővé teszi mind szélesebb tömegek bevonását az állami ügyek közvetlen irányításába. Olyan keretet jelent, melynek tartalma állandóan fejlődik, mely a legmegfelelőbb forma, hogy a fejlődés egy magasabb fokán az össznépi állam szakaszán keresztül az állam elhalását, a társadalmi öngazgatás megvalósítását előkészítse.

Ha a tanácsok első 4 éves periódusának eredményeit és hibáit vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy ez a szakasz az, amiben a legtöbb hiba található. Elsősorban a tanácsok államhatalmi tevékenységének háttérbe szorulása, az államigazgatási oldal túlsúlyra jutása, a túlzott centralizációs törekvések, s

az ebből adódó hatásköri problémák, bürokratizmus, a szocialista törvényesség megsértése, és végül, de nem utolsósorban mindezek következtében a tömegek bevonásának, aktivitásának nem kielégítő foka az, amit meg kell említeni.

Ha azonban figyelembe vesszük azt, hogy ez a szakasz az új úton megtett első, hazai tapasztalatokkal alig rendelkező lépéseket jelenti, igen nagyok az eredmények. Bár a tömegkapcsolatok nem kielégítőek, mégis sokkal jobbakként, mint korábban, a tanácsrendszer megteremtése előtt. Bár a közszéppolitika általában háttérbe szorul, mégis e téren is vannak komoly eredmények. Külön ki kell emelni a falvak kulturális fejlődése terén tett nagy előrelépést is. Ha mindezt figyelembe vesszük, megállapíthatjuk, hogy a tanácsok már az első fejlődési szakaszukban is komoly eredményeket értek el. Ezen eredmények megsokszorozódását segítette az MDP útmutatásának alapján létrehozott II. tanácstörvény. E törvény részben az első tanácstörvény hibáit javította ki, részben pedig proletárdiktatúránk 4 éves fejlődését figyelembe véve eszközölt az állam helyi szerveinél a fejlődésnek megfelelő módosításokat.

Az eredmények tették lehetővé, hogy minden hiba ellenére a tanácsok az 1956-os ellenforradalom viharában is fennmaradtak, hogy a tanácsok a proletárdiktatúra helyi szerveire háruló funkcióknak lényegében eleget tudtak tenni. A tanácsokban rejlő lehetőségek sokkal eredményesebb kibontakoztatása azonban csak a baloldali, majd az ezt követő jobboldali elhajlás felszámolását, az ellenforradalom leverését követően indulhatott meg.

B. Blickle Ilona

Jegyzetek

- ¹ A dolgozat a Szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán megvédett doktori disszertáció rövidített és részben átdolgozott változata.
- A dolgozat célja a Veszprém megyei tanácsok létrejöttének és első 4 éves működésének vizsgálata volt. A tanácsok tevékenységét illetően a fő súlyt államhatalmi és tömegszervezeti jellegük elemzésére helyeztem. Alkalmazgatási tevékenységükkel csak a tömegkapcsolatok alakulása szempontjából foglalkoztam.
- Az egyes kérdések elemzésénél elsősorban megyei pártdokumentumokra, a tanácsok levéltári iratanyagára, a Veszprém megyei Tanács VB Titkárságán található megyei tanácsülési és vb ülési jegyzőkönyvekre, az országos és megyei sajtóanyagra támaszkodtam.
- Az egyes kérdések elemzésénél elsősorban megyei pártdokumentumokra, a tanácsok levéltári iratanyagára, a Veszprém megyei Tanács VB Titkárságán található megyei tanácsülési és vb ülési jegyzőkönyvekre, az országos és megyei sajtóanyagra támaszkodtam.
- E helyen is szeretnék köszönetet mondani dr. Hardy Zoltánnak, a Veszprém megyei Tanács VB titkárnak, hogy a szükséges anyagokat rendelkezésemre bocsátotta.
- ² Beér János: A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon (1945—1960), Bp. 1962. 99. o.
- ³ Az MKP III. kongresszusának határozata III. fejezet (Olvasókönyv a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetének 1945—1963 tanulmányozásához, Kossuth 1964 62. o.)
- ⁴ Pápa megyei város várospolitikai tervének ismertetése (1946 júl. 20.)
- Pápa város községpolitikájának általános irányelveiről (1946 júl. 20.)
- Veszprémi Állami Levéltár (a továbbiakban VÁL) Főispáni iratok 324/1946. ill. 14/1949.
- ⁵ Az MDP programnyilatkozata. (Az MKP és az SZDP egyesülési kongresszusának jegyzőkönyve. Bp., 1948 349. o.)
- ⁶ U. o. 239. o.
- ⁷ Szabad Nép, 1950 jún. 11.
- ⁸ Falu és Város, 1949 3. sz. 1. o. (Kádár János belügyminiszter költségvetési beszédéből.)
- ⁹ A Magyar Népköztársaság Alkotmánya 30. § 1. bek. és 32. § 1. bek. Bp., 1959 41. és 43. o.
- ¹⁰ Falu és Város 1950/10. sz.
- ¹¹ Falu és Város 1950/4. sz.
- ¹² Falu és Város 1950/1 sz.
- ¹³ Veszprémmegyei Népújság, 1949 dec. 21.
- ¹⁴ VÁL, Megyei Tanács VB Titkárság iratal (a továbbiakban MTVB Titk.) 5205—9/1950. és 5201—1/2—1950.
- ¹⁵ VÁL, MTVB Titk. 5205—1/1950.
- ¹⁶ VÁL, MTVB Titk. 5205—9/1950.
- ¹⁷ VÁL, MTVB Titk. 5205—1/12—1950 — a devecseri járási tanács 1950 aug. 15-i alakuló ülésének jegyzőkönyve.
- ¹⁸ VÁL, MTVB Titk. 5205—1/10—1950 — a pápai járási tanács 1950 aug 15-i alakuló ülésének jegyzőkönyve.
- ¹⁹ Veszprémmegyei Népújság, 1950 júl. 2.
- ²⁰ Veszprémmegyei Népújság, 1950 júl. 30.
- ²¹ Az 1950 szept. 21-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
- ²² VÁL, A pápai járási tanács 1950 szept. 8-i vb ülésének jegyzőkönyve.
- ²³ Az 1950 szept. 21-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
- ²⁴ U. o.
- ²⁵ U. o.
- ²⁶ Veszprémmegyei Népújság, 1950 okt. 22.
- A megyei tanács 1950 nov. 8-i alakuló ülésének jegyzőkönyve.
- ²⁷ A megyei tanács 1950 szept. 21-i ülésének jegyzőkönyve.
- ²⁸ VÁL, A keszthelyi járási tanács 1950 szept. 15-i vb ülésének jegyzőkönyve.
- ²⁹ A megyei tanács 1950 szept. 21-i ülésének jegyzőkönyve.
- ³⁰ VÁL, A pápai járási tanács 1950 szept. 1-i vb ülésének jegyzőkönyve.
- ³¹ VÁL, MTVB Titk. 5210—1/1950 — a megyei tanács 1950 júl. 10-i leirata az alárendelt helyi szervek vezetőinek.
- ³² VÁL, A pápai járási tanács 1950 aug. 19-i vb ülésének jegyzőkönyve.
- ³³ A megyei tanács 1950 szept. 21-i ülésének jegyzőkönyve.
- ³⁴ VÁL, A pápai járási tanács 1950 szept. 15-i vb ülésének jegyzőkönyve.
- VÁL, A keszthelyi járási tanács 1950 okt. 20-i vb ülésének jegyzőkönyve.
- ³⁵ A megyei tanács vb 1950 szept. 12-i ülésének jegyzőkönyve.
- ³⁶ MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma — a Veszprém megyei Pártbizottság 1950 szept. 12-i ülésének jegyzőkönyve.
- ³⁷ A megyei tanács 1950 szept. 21-i ülésének jegyzőkönyve.
- ³⁸ MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma — az 1950 szept. 15-i megyebizottsági ülés jegyzőkönyve.
- U. o. az 1950 szept. 20-i megyebizottsági ülés jegyzőkönyve.
- ³⁹ A megyei tanács vb 1950 szept. 26-i ülésének jegyzőkönyve.
- ⁴⁰ A megyei tanács 1950 szept. 21-i ülésének jegyzőkönyve.
- ⁴¹ VÁL, A keszthelyi járási tanács 1950 nov. 10-i vb ülésének jegyzőkönyve.
- ⁴² A megyei tanács 1950 szept. 26-i ülésének jegyzőkönyve.
- ⁴³ U. o.
- ⁴⁴ MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma — az 1950 szept. 12-i megyebizottsági ülés jegyzőkönyve.
- ⁴⁵ Veszprémmegyei Népújság, 1950 okt. 22.
- ⁴⁶ Veszprémmegyei Népújság 1950 okt. 11. és okt. 18.
- ⁴⁷ Veszprémmegyei Népújság, 1950 okt. 15.
- ⁴⁸ VÁL, A keszthelyi járási tanács 1950 okt. 6-i vb ülésének jegyzőkönyve.
- ⁴⁹ A megyei tanács 1950 okt. 25-i vb ülésének jegyzőkönyve.
- ⁵⁰ U. o.
- ⁵¹ Szabad Nép, 1950 okt. 25.
- A megyei tanács 1950 nov. 8-i ülésének jegyzőkönyve.
- ⁵² A megyei tanács 1950 nov. 8-i ülésének jegyzőkönyve.
- ⁵³ VÁL, A keszthelyi járási tanács 1950 okt. 28-i ülésének jegyzőkönyve.

- ⁵⁴ MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma — az 1950 okt. 31-i megyebizottsági ülés jegyzőkönyve.
- ⁵⁵ A megyei tanács 1950 nov. 8-i ülésének jegyzőkönyve.
- ⁵⁶ Gr. Bethlen István: Beszédei és írásai Bp., 1933. II kötet 167. o.
- ⁵⁷ 1929. 30. tc. 7. §. 3. bek.
42. § 1—2.bek.
- ⁵⁸ Szabad Nép, 1950 szept. 21.
Csizmadia Andor: Helyi választások egykor és ma. Bp., 1954 2. o.
- ⁵⁹ Veszprém megyei Népújság, 1950 okt. 15.
- ⁶⁰ VÁL, MTVB Titk. 5203—10/1950.
- ⁶¹ U. o.
- ⁶² Veszprém megyei Népújság, 1950 okt. 15.
- ⁶³ Lenin: A Szovjet-hatalom soronlevő feladatai. (Művei 27. kötet Bp., 1952 248. o.)
- ⁶⁴ Az SZKP programja. (Az SZKP XXII. kongresszusa — jegyzőkönyv). Bp., 1962 744—745. o.
- ⁶⁵ A dolgozat nem tűzte céljául e sajátosságok részletes elemzését, csupán röviden utalni kívánt rájuk.
- ⁶⁶ A kérdést így veti fel Beér János: 1. m. 159. o.
- ⁶⁷ VÁL, A sümegi járási tanács 1950 nov. 3-i ülésének (vb) jegyzőkönyve.
- ⁶⁸ A megyei tanács 1951 júl. 25-i vb ülésének jegyzőkönyve. (A júl. havi községi tanácsüléséről.)
- ⁶⁹ VÁL, A tapolcai járási tanács 1951 szept. 15-i vb ülésének jegyzőkönyve.
- ⁷⁰ VÁL, MTVB Titk. 5204—22/18—1951 — ellenőri jelentés az 1950 dec. végi községi tanácsüléséről.
VÁL, MTVB Titk. 5203—2/5—1951 — ellenőr jelentése az 1950 dec. végi községi tanácsüléséről. (Bakonygyepes.)
VÁL, MTVB Titk. 5203—2/6—1951. (Pápai járás.)
VÁL, MTVB Titk. 5203—16/5—1950 — ellenőr jelentése az 1950. dec. eleji községi tanácsüléséről (Gyepükaján).
VÁL, MTVB Titk. 5205—44/9—1951 — jelentés a BM-nak az 1951. novemberi tanácsüléséről.
VÁL, MTVB Titk. 5205—44/10—1952 — ellenőr jelentése az 1951. december végi tanácsüléséről.
VÁL, MTVB Titk. 5203—24/5—1951 — jelentés a BM-nak az 1951. áprilisi tanácsüléséről.
VÁL, MTVB Titk. 5204—51/2—1951. (A devecseri járás 1951. júliusi tanácsüléséről.)
- ⁷¹ VÁL, MTVB Titk. 5203—2/—1951 — megyei ellenőr jelentése az 1950. dec. végi községi tanácsüléséről.
VÁL, MTVB Titk. 5203—24/8—1951 — jelentés a BM-nak az 1951 májusi tanácsüléséről.
- ⁷² VÁL, MTVB Titk. 5205—54/1951 — jelentés a veszprémi járási tanács munkájáról. (1951. máj. 29.)
- ⁷³ VÁL, MTVB Titk. 5205—53/2—1951 — jelentés megyei vb-re a devecseri járási tanács munkájáról. (1951. jún. 23.)
- ⁷⁴ Pl. a zirci járásnál egészen helytelen e kérdésben az álláspont. Véleményük szerint: „Csak abban az esetben kell az önálló vezetést a vb elnökre bízni, ha az ülés zavarjalán levezetése biztosítottnak látszik.” — a megyei tanács vb nagyon helyesen megtiltotta ennek végrehajtását.
VÁL, MTVB Titk. 5203—24/12—1951 — a megyei tanácstól 1951. júl. 23-ai keltessel levél a zirci járási tanács-elnököknek.
- ⁷⁵ VÁL, MTVB Titk. 5203—16/5—1950 — megyei ellenőr jelentése az 1950. dec. eleji gyepükajáni tanácsüléséről.
VÁL, MTVB Titk. 5203—24/1951 — ellenőr jelentése az 1951. januári vindornafoki tanácsüléséről.
- ⁷⁶ Érdekes, míg egyik oldalról (és ez az általános) azt tapasztaljuk, hogy a tanácsülések nem élnek kellően az-
zal a jogukkal, hogy helyileg kötelező érvényű rendeleteket hozhatnak, addig egyes helyeken e jogkört hibásan értelmezik. Pl.:
Vigantpetenden az elnök tanácsülésen szavazásra akarta bocsátani, hogy legyen-e árverés az adóbehajtásnál vagy sem.
VÁL, MTVB Titk. 5203—16/5—1950 — ellenőr jelentése. A balatonfüredi községi tanács felsőbb jóváhagyás nélkül államosított, a csékúti tanács a tejbeadási rendeletet törölte el.
Az 1950. dec. 13-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
- ⁷⁷ VÁL, MTVB Titk. 5203—24/8—1951 — jelentés a BM-nak az 1951. májusi tanácsüléséről.
VÁL, MTVB Titk. 5204—51/2—1951 — beszámoló a sümegi járási vb-n az 1951. júl. 1-i községi tanácsüléséről.
- ⁷⁸ VÁL, MTVB Titk. 5204—22/16—1950 — megyei ellenőr az 1950. december végi községi tanácsüléséről.
VÁL, MTVB Titk. 104—1/26—1954 — ellenőr jelentése az 1954. jún. tanácsüléséről.
VÁL, MTVB Titk. 5205—44/4—1951 — jelentés a BM-nak az 1951. márciusi járási tanácsüléséről.
- ⁷⁹ A megyei tanács ezt az 5203—18/1951. II. 8. BM. sz. rendeletre hivatkozva előírta.
VÁL, MTVB Titk. 5203—24/17—1951.
- ⁸⁰ VÁL, MTVB Titk. 5203—2/5—1951 — ellenőri jelentés az 1950 december végi községi tanácsüléséről.
VÁL, MTVB Titk. 5203—24/9—1951 — jelentés az 1952. januári tanácsüléséről (Sármellék, Vonyarcvashegy)
VÁL, MTVB Titk. 5203—24/8—1951 — jelentés a BM-nak az 1951. májusi tanácsüléséről.
- ⁸¹ VÁL, MTVB Titk. 5203—24/11—1951 — jelentés a balatonfüredi járástól az 1951. jún. tanácsüléséről. (Alsóórs.)
VÁL, MTVB Titk. 5203—24/9—1951 — jelentés a tapolcai járásból az 1952. jan. tanácsüléséről.
VÁL, MTVB Titk. 5205—44/10—1952 — megyei ellenőr az 1951. decemberi tanácsüléséről. (Zánka, Tagyon.)
VÁL, MTVB Titk. 5203—2/6—1951 — megyei ellenőr az 1951. december végi tanácsüléséről.
VÁL, MTVB Titk. 5204—22/18—1951 — megyei ellenőr az 1950. december végi várpalotai tanácsüléséről.
VÁL, MTVB Titk. 5203—22/12—1951 — ellenőr jelentése a lovasi tanácsüléséről.
VÁL, MTVB Titk. 5203—24/6—1951 — jelentés az 1951. májusi vörösbényi tanácsüléséről.
- ⁸² VÁL, MTVB Titk. 5204—22/16—1950.
VÁL, MTVB Titk. 5203—22/1950.
- ⁸³ VÁL, MTVB Titk. 104—76/2—1953 — az 1953. nov. 24-i megyei nagyaktíva ülés jegyzőkönyve.
- ⁸⁴ MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma — az 1950. okt. 31-i megyebizottsági ülés jegyzőkönyve.
- ⁸⁵ VÁL, MTVB Titk. 5203—16/5—1950 — telefonjelentés az 1950. december eleji községi tanácsüléséről.
VÁL, MTVB Titk. 5203—24/1951 — ellenőr jelentése az 1951. jan. csékúti tanácsüléséről.
VÁL, MTVB Titk. 5203—24/11—1951 — (az 1951. júliusi tanácsüléséről.)
VÁL, MTVB Titk. 5203—24/8—1951 — jelentés a BM-nak az 1951. máj. tanácsüléséről.
VÁL, MTVB Titk. 5205—44/10—1952.
VÁL, MTVB Titk. 5205—44/9—1951 — levél a BM-től az 1951. novemberi tanácsüléséről.
- ⁸⁶ VÁL, MTVB Titk. 5203—2/6—1951 — jelentés a sümegi járási tanácstól az 1950. december végi tanácsüléséről.
- ⁸⁷ VÁL, MTVB Titk. 5204—5/5—1951 — jelentés a BM-nak az 1951. aug. tanácsüléséről.

- ⁸⁸ VÁL, MTVB Titk. 5205—44/9—1951 — jelentés a BM-nak az 1951. októberi tanácsülésekről.
- ⁸⁹ VÁL, MTVB Titk. 5205—44/9—1951 — jelentés a BM-nak az 1951. nov. tanácsülésekről.
- ⁹⁰ VÁL, MTVB Titk. 5205—44/10—1952.
VÁL, MTVB Titk. 5204—110/1951 — jelentés a BM-nak az 1951. dec. tanácsülésekről.
- ⁹¹ VÁL, MTVB Titk. 5203—24/17—1951.
VÁL, MTVB Titk. 115—2/7—1953 — jelentés a BM-nak az 1953. májusi tanácsülésekről.
VÁL, MTVB Titk. 115—2/20—1953 — jelentés a Helyi Tanácsok Titkárságának az 1953. dec. tanácsülésekről.
VÁL, MTVB Titk. 115—2/14—1953.
VÁL, MTVB Titk. 104—1/20—1954.
VÁL, MTVB Titk. 104—1/25—1954.
- ⁹² VÁL, MTVB Titk. 5205—44/10—1952 — jelentés a BM-nak az 1952. januári járási és városi tanácsülésekről.
VÁL, MTVB Titk. 115—2/19—1953.
VÁL, MTVB Titk. 104—1/22—1954.
VÁL, MTVB Titk. 104—1/25—1954.
- ⁹³ VÁL, MTVB Titk. 104—7/5—1954.
- ⁹⁴ VÁL, MTVB Titk. 104—1/20—1954.
- ⁹⁵ VÁL, MTVB Titk. 5204—22/16—1950 — megyei ellenőr az 1950. december végi tanácsülésekről.
- ⁹⁶ VÁL, MTVB Titk. 5203—16/5—1950.
- ⁹⁷ Jellemző ilyen szempontból a megyei tanács BM-hoz küldött jelentéséből (1951. aug. tanácsülésekről) néhány sor: „Hiányosságként mutatkozott még az is, hogy egyes tanácselnökök nem voltak tisztában azzal a körülménnyel, hogy az eredményes tanácsülések előbbre viszik a begyűjtési tervek teljesítését és a tisztes fejlesztését is, nem beszélve arról, hogy az augusztus havi tanácsüléseknek tulajdonképpen ez lett volna a lényege.”
VÁL, MTVB Titk. 5203—24/16—1951.
- ⁹⁸ VÁL, MTVB Titk. 5203—24/1951 — a keszthelyi járástól jelentés az 1951. januári tanácsülésekről.
VÁL, MTVB Titk. 5203—24/11—1951 — a devecseri járás az 1951. júniusi tanácsülésekről.
VÁL, MTVB Titk. 5204—88/1951 — a Veszprém városi tanács jelentése az 1951. okt. 2-i ünnepi tanácsülésről.
- ⁹⁹ VÁL, MTVB Titk. 5203—24/1951. (1951. jan. tanácsülés: Lesencetomaj, Lesenceistvánd)
VÁL, MTVB Titk. 5203—24/13—1951 — jelentés a zirci járástól az 1951. aug. tanácsülésekről.
- ¹⁰⁰ VÁL, MTVB Titk. 5203—22/12—1951.
VÁL, MTVB Titk. 5203—24/8—1951 — jelentés a BM-nak az 1951. máj. tanácsülésekről.
A megyei tanács 1951. jan. 26-i vb ülésének jegyzőkönyve.
Szabad Nép 1954. aug. 4.
- ¹⁰¹ VÁL, MTVB Titk. 5203—24/11—1951 — távmondattal a BM-nak az 1951. júl. tanácsülésekről.
- ¹⁰² VÁL, MTVB Titk. 5205—44/10—1952 — a pápai járási tanács az 1951. decemberi tanácsülésekről.
- ¹⁰³ VÁL, MTVB Titk. 5203—24/9—1951 — a zirci járási tanács jelentése az 1952. januári tanácsülésekről.
VÁL, MTVB Titk. 5205—44/10—1952 — a sümegi járás jelentése az 1952. jan. tanácsülésekről.
VÁL, MTVB Titk. 5205—44/10—1952 — a balatonfüredi járás jelentése az 1952. jan. tanácsülésekről.
VÁL, MTVB Titk. 5205—44/10—1952 — jelentés az 1952. jan. városi tanácsülésekről.
VÁL, MTVB Titk. 115—2/7—1953 — jelentés a BM-nak az 1953. máj. községi tanácsülésekről.
- ¹⁰⁴ A megyei tanács 1952. aug. 2-i ülésének jegyzőkönyve.
VÁL, MTVB Titk. 115—2/7—1953.
VÁL, MTVB Titk. 115—2/14—1953 — jelentés a BM-nak az 1953. szept. községi tanácsülésekről.
VÁL, MTVB Titk. 104—1/25—1954 — jelentés a BM-nak az 1954. szept. községi tanácsülésekről.
VÁL, MTVB Titk. 115—2/19—1953 — jelentés a BM-nak az 1953. szept. járási és városi tanácsülésekről.
VÁL, MTVB Titk. 104—1/25—1954 — jelentés a BM-nak az 1954. szept. járási és városi tanácsülésekről.
VÁL, MTVB Titk. 115—2/11—1953 — jelentés az 1953. ápr. megyei tanácsülésről a BM-nak.
VÁL, MTVB Titk. 104—1/20—1954 — jelentés a BM-nak az 1954. jún. megyei tanácsülésről.
- ¹⁰⁵ VÁL, MTVB Titk. 115—2/20—1953 — jelentés az 1953. dec. tanácsülésekről a Helyi Tanácsok Titkárságának.
- ¹⁰⁶ VÁL, MTVB Titk. 5203—24/11—1951 — az 1951. júliusi tapolcai járási tanácsülésekről.
A megyei tanács 1952. okt. 11-i ülésének jegyzőkönyve.
VÁL, MTVB Titk. 115—2/14—1953.
Helyes elvi állásponttal egyébként már korábban is találkozhattunk. Pl. a megyei tanács 1951. aug. 22-i vb ülésének határozata leszögezte, hogy a tanácsülések határozatait a lakossággal ismertetni kell, ahol ez nem történt meg, ott a tanácsstagok használják fel erre becsatolóikat és fogadóórákat.
- ¹⁰⁷ Vendégek száma pl. Nyírádon 400.
VÁL, MTVB Titk. 5203—22/12—1951 — jelentés az 1951. márc. tanácsülésekről.
Kövágóórsőn 120, Balatonedericsen 150.
VÁL, MTVB Titk. 5203—24/5—1951 — jelentés a BM-nak az 1951. ápr. tanácsülésekről.
Balatonfőkajár 200.
VÁL, MTVB Titk. 5204—51/2—1951 — jelentés az 1951. júl. tanácsülésekről.
Tapolca 425, Cserszegtomaj 300, Sármellék 500, Lázi 234, Sümegcehi 204, Vonyarcvashegy 200, Gógánfa 195.
VÁL, MTVB Titk. 5203—24/11—1951.
- ¹⁰⁸ Pl. az 1951. ápr. tanácsülésekről a BM-nak adott jelentés arról ír, hogy egyes helyeken még előfordulnak olyan „helytelen” esetek, hogy a vb elnök az érdeklődőket kizárja a vitából.
VÁL, MTVB Titk. 5203—24/5—1951.
- ¹⁰⁹ VÁL, MTVB Titk. 5204—22/18—1951 — megyei ellenőr jelentése az 1950. december végi papkeszi tanácsülésről.
- ¹¹⁰ VÁL, MTVB Titk. 5203—24/13—1951 — távmondattal a BM-nak.
- ¹¹¹ VÁL, MTVB Titk. 115—1/1953. II. A. BM. sz. rendelet.
VÁL, MTVB Titk. 115—3/1953. vb. sz. leirat a járási és városi tanácsokhoz
- ¹¹² VÁL, MTVB Titk. 115—3/9—1953 — leirat a járási és a városi tanácsokhoz.
VÁL, MTVB Titk. 115—1/1953 — leirat a Helyi Tanácsok Titkárságától.
- ¹¹³ A megyei tanács 1952. aug. 2-i ülésének jegyzőkönyve.
- ¹¹⁴ VÁL, MTVB Titk. 5203—16/5—1950 — jelentés a BM-nak az 1950. december eleji községi tanácsülésekről.
- ¹¹⁵ 5204—178/1951. II. 8. BM. sz. rendelet.
- ¹¹⁶ Természetesen az állandó bizottság előadója igen pozitív szerepet is betölthet.
- ¹¹⁷ A megyei tanács 1950. dec. 8-i vb ülésének jegyzőkönyve.
- ¹¹⁸ A megyei tanács 1951. jan. 9-i vb ülésének jegyzőkönyve.
- ¹¹⁹ A tanács vb 1950. dec. 8-i ülésének jegyzőkönyve a keszthelyi járásban.

- 129 VÁL, MTVB Titk, 5204—22/14—1950 — az 1950. dec. 14-i sümegi járási tanácsülés jegyzőkönyve.
VÁL, MTVB Titk, 5204—22/15—1950 — jelentés a BM-nak a megyei, járási és városi állandó bizottságok megalakulásáról.
- 131 VÁL, MTVB Titk, 5203—22/4—1951 — a zirci járási tanácstól jelentés az 1950. december végi tanácsületekről.
VÁL, MTVB Titk, 5203—22/6—1951 — jelentés az 1950. december végi tanácsületekről a sümegi járástól.
- 132 VÁL, MTVB Titk, 5204—22/18—1951 — ellenőr jelentése az 1950. december végi papkeszi-i tanácsülésről.
- 133 VÁL, MTVB Titk, 5204—22/18—1951 — ellenőr jelentése az 1950. december végi berhidai és várpalotai tanácsületekről.
VÁL, MTVB Titk, 5204—22/17—1950.
- 134 A megyei tanács 1951. márc. 31-i ülésének jegyzőkönyve.
- 135 VÁL, MTVB Titk, 5205—44/4—1951 — jelentés a BM-nak az 1951. márc. járási tanácsületekről.
- 136 VÁL, MTVB Titk, 5203—22/10—1950.
- 137 VÁL, MTVB Titk, 5203—22/12—1951 — megyei ellenőr jelentése az 1951. márc. tanácsületekről (veszprémi járás).
VÁL, MTVB Titk, 5203—22/12—1951 — ellenőr jelentése az 1951. márc. lovasi tanácsülésről.
- 138 VÁL, MTVB Titk, 5203—22/12—1951 — megyei ellenőr jelentése az 1951. márc. tanácsületekről (zirci járás).
- 139 VÁL, MTVB Titk, 104—42/2—1952.
- 140 A megyei tanács 1951. júl. 18-i ülésének jegyzőkönyve.
VÁL, MTVB Titk, 104—54/2—1953 — leirat 1953. szept. 4-én a járási és városi tanácselnökökhöz.
- 141 VÁL, MTVB Titk, 104—16/1953 — a megyei begyűjtési állandó bizottság 1953. jan. 22-i ülésének jegyzőkönyve.
- 142 VÁL, MTVB Titk, 104—64/1953 — a megyei mezőgazdasági állandó bizottság 1953. júl. 29-i ülésének jegyzőkönyve.
- 143 VÁL, MTVB Titk, 5200—5/62—1951. (a keszthelyi járási tanács munkájáról)
- 144 VÁL, MTVB Titk, 104—83/1953 — a megyei kereskedelmi állandó bizottság 1953. nov. 6-i ülésének jegyzőkönyve.
- 145 VÁL, MTVB Titk, 5200—46/17—1950 — a megyei szociálpolitikai állandó bizottság 1951. szept. 26-i üléséről.
- 146 A megyei tanács 1952. ápr. 28-i ülésének jegyzőkönyve.
- 147 VÁL, MTVB Titk, 104—4/3—1953 — a megyei egészségügyi állandó bizottság 1953. ápr. 8-i ülésének jegyzőkönyve.
- 148 VÁL, MTVB Titk, 5205—54/1951 — jelentés az 1951. május 29-i megyei vb. ülésre (a veszprémi járási tanács munkájáról).
- 149 VÁL, MTVB Titk, 5200—5/62—1951. (a keszthelyi járási tanács munkájáról jelentés 1951. jún. 14-én.)
- 150 VÁL, MTVB Titk, 5200—46/6—1951.
- 151 A megyei tanács 1951. júl. 18-i vb. ülésének jegyzőkönyve.
- 152 VÁL, MTVB Titk, 104—52/3—1952.
- 153 MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma — a megyei tanács 1952. december havi helyzetjelentése a Helyi Tanácsok Titkárságának.
- 154 L. erre: Házi Árpád beszéde a megyei tanácselnökök 1952. máj. 10-i értekezletén. (A Helyi Tanácsok és a tömegek kapcsolata — Bp., 1952.)
- 155 VÁL, MTVB Titk, 5203—24/5—1951 — jelentés a BM-nak az 1951. ápr. tanácsületekről.
VÁL, MTVB Titk, 5200—46/5—1951 — a veszprémi járási tanácstól jelentés az állandó bizottságokról.
A megyei tanács 1952. febr. 8-i ülésének jegyzőkönyve.
- 156 Veszprém megyei Népűjság 1951. április 1.
- 157 VÁL, MTVB Titk, 5200—46/5—1951 — a veszprémi járási tanács jelentése az októberi állandó bizottságok munkájáról.
- 158 U. o. — a sümegi járási tanács jelentése.
- 159 A megyei tanács 1952. okt. 11-i ülésének jegyzőkönyve.
- 160 VÁL, MTVB Titk, 5200—46/3—1951 — a tapolcai járási tanácstól jelentés az állandó bizottságok munkájáról.
VÁL, MTVB Titk, 5200—46/5—1951 — a balatonfüredi, a pápai, a devecseri és a keszthelyi járási tanács jelentése az állandó bizottságokról.
Veszprém megyei Népűjság 1953. november 15.
- 161 VÁL, MTVB Titk, 5200—46/5—1951 — jelentés az állandó bizottságokról a veszprémi járási tanácstól.
- 162 VÁL, MTVB Titk, 5200—45/5—1951 — a tapolcai járási tanácstól jelentés az állandó bizottságok munkájáról.
- 163 VÁL, MTVB Titk, 5200—46/5—1951 — a sümegi járási tanácstól jelentés az állandó bizottságokról.
- 164 VÁL, MTVB Titk, 5200—46/5—1951 — a balatonfüredi járási tanács jelentése az állandó bizottságokról.
Veszprém megyei Népűjság 1953. október 25.
- 165 VÁL, MTVB Titk, 5200—46/5—1951 — a tapolcai járási tanácstól jelentés az állandó bizottságok munkájáról.
- 166 VÁL, MTVB Titk, 5200—46/5—1951 — a balatonfüredi járástól jelentés az állandó bizottságokról.
Veszprém megyei Népűjság 1954. augusztus 26.
- 167 VÁL, MTVB Titk, 5204—22/19—1951 — a megyei tanácstól a járási és városi tanácsokhoz. (1951. jan. 11-én.)
- 168 VÁL, MTVB Titk, 5200—46/5—1951 — levél a járási vb elnökökhöz (1951. május 18-án).
- 169 A megyei tanács 1951. júl. 4-i vb. ülésének jegyzőkönyve.
- 170 Szabad Nép 1952. január 25.
- 171 VÁL, MTVB Titk, 5205—61/1951 — jelentés az 1951. okt. 31-i megyei vb. ülésre.
- 172 VÁL, MTVB Titk, 104—9/1952 — az 1952. jan. 27-i megyei értekezlet jegyzőkönyve.
- 173 VÁL, MTVB Titk, 5203—24/11—1951.
- 174 VÁL, MTVB Titk, 104—67/2—1952 — a megyei népművelési állandó bizottság 1952. jún. 25-i ülésének jegyzőkönyve.
- 175 VÁL, MTVB Titk, 5200—46/5—1951 — jelentése a Pápa városi állandó bizottságokról.
Veszprém megyei Népűjság 1951. március 31.
- 176 VÁL, MTVB Titk, 104—9/1952 — az 1952. jan. 27-i értekezlet jegyzőkönyve.
- 177 VÁL, MTVB Titk, 104—28/6—1952 — jelentés a BM-nak az 1952. ápr. 15-én a mezőgazdasági állandó bizottsági elnökök járási tapasztalatsere értekezletéről.
Veszprém megyei Népűjság 1952. április 20.
Veszprém megyei Népűjság 1952. április 27.
Veszprém megyei Népűjság 1952. május 10.
- 178 VÁL, MTVB Titk, 104—62/1953 — jelentés a Helyi Tanácsok Titkárságának 1953. aug. 25-i keltezéssel a községi oktatási és népművelési állandó bizottsági elnökök járási tapasztalatsere értekezletéről.
- 179 A megyei tanács 1951. júl. 18-i vb. ülésének jegyzőkönyve.
VÁL, MTVB Titk, 104—42/2—1952.
VÁL, MTVB Titk, 104—83/1953 — az 1953. okt. 9-i állandó bizottsági ülés jegyzőkönyve (egészségügyi).
- 180 VÁL, MTVB Titk, 104—16/1953 — az 1953. jan. 22-i megyei begyűjtési állandó bizottsági ülés jegyzőkönyve.
- 181 VÁL, MTVB Titk, 104—83/1953 — a megyei egészségügyi állandó bizottság 1953. okt. 5-i ülésének jegyzőkönyve.
- 182 Kétségkívül még vannak problémák jelenleg is az ál-

landó bizottságok működésénél. Az eredmények azonban igen nagyok. Ez mutatkozik meg olyan kérdésekben is, hogy 1959-ben 111 községi tanácsülésen szerepelt napirendként az állandó bizottságok működése, s ugyanez a kérdés 1962. I. 1.—X. 31. között 344 tanácsülésen szerepelt napirendi pontként. Megmutatkozik olyan kérdéseknél is, hogy 1958—1962-ig működő tanácsok mellett 881 állandó bizottság dolgozott, 4100 taggal. Az állandó bizottságok előírt üléseit a megyében működő állandó bizottságok a következő %-ban tartották meg:

megyeiek	85,6 %
járásiak	94,7 %
városiak	69,3 %
községiek	48,6 %

Veszprém megye fejlődése a III. tanácsciklus alatt 1953—62. (Az MSZMP Veszprém megyei VB, a Veszprém Megyei Tanács, a Hazafias Népfront Veszprém Megyei Bizottságának kiadványa, 19. és 22. o.)

- 176 Vannak olyan állandó bizottságok, ahol a tanács tagok jobb aktiválása érdekében a tagokat utcákhoz osztották be, ezzel igyekezve megoldani a lajstromos választásból adódó problémákat.
- 177 VÁL. MTVB Titk. 104—76/2—1953 — az 1953. nov. 24-i megyei értekezlet jegyzőkönyve.
- 178 VÁL. MTVB Titk. 104—17/10—1954.
- 179 VÁL. MTVB Titk. 104—3/43—1953.
- 180 VÁL. MTVB Titk. 104—3/39—1953.
- VÁL. MTVB Titk. 104—3/43—1953.
- 181 VÁL. MTVB Titk. 104—3/43—1953.
- 182 VÁL. MTVB Titk. 104—3/16—1953 — jelentés az 1953. I. félévi tanácsügyi beszámolókról.
- 183 VÁL. MTVB Titk. 104—3/43—1953.
- 184 VÁL. MTVB Titk. 104—3/39—1953.
- 185 VÁL. MTVB Titk. 104—3/43—1953.
- VÁL. MTVB Titk. 104—17/8—1954.
- 186 A megyei tanács 1951. július 4-i vb ülésének jegyzőkönyve.
- 187 A megyei tanács 1951. november 28-i vb ülésének jegyzőkönyve.
- 188 VÁL. MTVB Titk. 104—3/43—1953.
- 189 VÁL. MTVB Titk. 104—3/43—1953.
- 190 VÁL. MTVB Titk. 104—3/43—1953.
- VÁL. MTVB Titk. 104—3/1953 — 1953. jan. 3-i keltezésű a megyei tanács a járási és városi tanácsokhoz az 1953. II. félévi tanácsügyi beszámolókat tapasztalatairól.
- 191 VÁL. MTVB Titk. 104—3/39—1953.
- 192 VÁL. MTVB Titk. 104—3/16—1953 — jelentés az 1953. I. félévi tanácsügyi beszámolókról.
- 193 VÁL. MTVB Titk. 104—3/43—1953.
- VÁL. MTVB Titk. 104—17/8—1954.
- 194 VÁL. MTVB Titk. 104—3/39—1953.
- 195 VÁL. MTVB Titk. 104—17/8—1954 — jelentés a Helyi Tanácsok Titkárságának az 1954. I. félévi tanácsügyi beszámolókról.
- 196 VÁL. MTVB Titk. 104—77/22—1952.
- VÁL. MTVB Titk. 104—3/43—1953.
- VÁL. MTVB Titk. 104—17/8—1954.
- A megyei tanács 1952. okt. 11-i ülésének jegyzőkönyve.
- VÁL. MTVB Titk. 104—3/1953.
- 197 VÁL. MTVB Titk. 104—17/8—1954 — jelentés a Helyi Tanácsok Titkárságának az I. félévi tanácsügyi beszámolókról.
- 198 A megyei tanács 1952. okt. 11-i ülésének jegyzőkönyve.
- 199 VÁL. MTVB Titk. 104—3/43—1953.

- 200 A megyei tanács 1952. okt. 11-i ülésének jegyzőkönyve.
- VÁL. MTVB Titk. 104—3/16—1953 — jelentése az 1953. I. félévi tanácsügyi beszámolókról.
- VÁL. MTVB Titk. 104—3/43—1953.
- 201 VÁL. MTVB Titk. 104—3/43—1953.
- Veszprém Megyei Népújság 1952. október 10.
- 202 VÁL. MTVB Titk. 5200—52/1951.
- VÁL. MTVB Titk. 5200—52/2—1951.
- 203 A megyei tanács 1951. júl. 4-i vb ülésének jegyzőkönyve.
- 204 A megyei tanács 1952. febr. 6-i ülésének jegyzőkönyve.
- 205 A megyei tanács 1952. aug. 2-i ülésének jegyzőkönyve.
- 206 VÁL. MTVB Titk. 104—77/2—1952.
- 207 VÁL. MTVB Titk. 104—22/7—1954.
- 208 Ezek az eredmények a következőképpen alakulnak az 1962. I. 1.—IX. 30. közötti időben:
- Megyei: 315 fogadóórán 1099 vendég
- Járásai: 1745 fogadóórán 4133 vendég
- Városi: 3425 fogadóórán 10810 vendég
- Tehát összesen 5485 fogadóórát tartottak, ezeken 16 036 vendég vett részt.
- Veszprém megye fejlődése a III. tanácsciklus alatt 1958—62. 27. o.
- 209 Bár 1949-ben igen helytelenül tömegszervezetként hozták létre.
- 210 VÁL. MTVB Titk. 104—83/1953.
- 211 VÁL. MTVB Titk. 5205—54/1951.
- 212 VÁL. MTVB Titk. 5105—55/2—1951.
- 213 VÁL. MTVB Titk. 5205—61/1951.
- 214 Veszprémi Népújság 1952. szeptember 27.
- 215 VÁL. MTVB Titk. 5205—56/1951.
- 216 A megyei tanács 1950. nov. 21-i vb ülésének jegyzőkönyve.
- 217 Tanácsok 1950. dec. 15. (I. évf. 6. sz.)
- 218 VÁL. MTVB Titk. 5205—63/1951.
- 219 Veszprém Megyei Népújság 1953. december 4.
- 220 A megyei tanács 1952. ápr. 28-i ülésének jegyzőkönyve.
- 221 Falu és Város 1950/14.
- 222 A megyei tanács 1950. október 30-i vb ülésének jegyzőkönyve.
- A megyei tanács 1951. jan. 30-i vb ülésének jegyzőkönyve.
- VÁL. MTVB Titk. 5200—11/8—1951 — a megyei tanács 1951. ápr. 10—jún. 30-i munkaterve.
- Veszprém Megyei Népújság 1951. október 5.
- Szabad Nép 1951. október 20.
- A megyei tanács 1952. febr. 8-i ülésének jegyzőkönyve.
- Veszprém Megyei Népújság 1952. augusztus 6.
- 223 A megyei tanács 1952. ápr. 28-i ülésének jegyzőkönyve.
- 224 VÁL. MTVB Titk. 5205—54/1951 — jelentés az 1951. máj. 29-i megyei vb üléséről.
- 225 Veszprém Megyei Népújság 1952. május 10. 1953. febr. 4.
- 226 VÁL. MTVB Titk. 5204—88/1951.
- 227 A megyei tanács 1950. október 24-i vb ülésének jegyzőkönyve.
- VÁL. MTVB Titk. 104—76/2—1953.
- Szabad Nép 1953. augusztus 17.
- VÁL. MTVB Ipari Osztály Iratai 5200—23/IV./1950.
- 228 A megyei tanács 1952. február 8-i ülésének jegyzőkönyve.
- 229 Részletesebben Beér János i. m. 202—203 és 425—423 o.
- 230 A megyei tanács 1953. március 10-i rendkívüli ülésének jegyzőkönyve.
- 231 VÁL. MTVB Titk. 104—76/—1953.
- 232 VÁL. MTVB Titk. 5205—63/1951.

- 223 Veszprémmegyei Népújság 1953. február 19.
- 224 Veszprémmegyei Népújság 1953. október 22.
- 225 VÁL, MTVB Titk. 5205-5/34-1950 — a megyei tanács 1951. évi költségvetési terve.
A megyei tanács 1954. évi március 5-i ülésének jegyzőkönyve.
- 226 Veszprémmegyei Népújság 1953. október 22.
- 227 Veszprémmegyei Népújság 1954. január 1.
- 228 Veszprémmegyei Népújság 1951. október 14.
- 229 VÁL, MTVB Titk. 1810-13/1951.
- 230 Veszprémmegyei Népújság 1953. október 20.
- 231 Társadalmi Szemle 1954. 2. sz. 55. o.
- 232 VÁL, MTVB Titk. 5204-6/1951 — jelentés a BM-nak 1951. július 23-án.
- 233 VÁL, MTVB Titk. 5204-21/1950 — jelentés a BM-nak 1950. november 29-én.
- 234 VÁL, MTVB Titk. 5204-54/1955.
- 235 Társadalmi Szemle 1954. 3. sz. 79. o.
- 236 VÁL, MTVB Titk. 5204-32/1951 — levél 1951. január 29-én a BM-nak.
- 237 VÁL, MTVB Titk. 5205-54/1951.
A megyei tanács 1951. január 19-i vb ülésének jegyzőkönyve.
- 238 A megyei tanács 1951. jan. 30-i vb ülésének jegyzőkönyve.
VÁL, MTVB Titk. 5205-51/6-1951.
- 239 VÁL, MTVB Titk. 5205-51/6-1951.
VÁL, MTVB Titk. 5205-63/1951.
A megyei tanács 1952. február 8-i ülésének jegyzőkönyve.
VÁL, MTVB Titk. 104-28/1953.
VÁL, MTVB Titk. 115-2/19-1953 — jelentés az 1953. szeptemberi járási tanácsülésekről.
- 240 VÁL, A sümegi járási tanács 1950. november 17-i vb ülésének jegyzőkönyve.
VÁL, MTVB Titk. 5205-54/1951.
A megyei tanács 1951. február 13-i vb ülésének jegyzőkönyve.
A megyei tanács 1951. június 19-i vb ülésének jegyzőkönyve.
- 241 A megyei tanács 1951. június 19-i vb ülésének jegyzőkönyve.
VÁL, MTVB Titk. 104-28/1953.
- 242 A megyei tanács 1951. július 4-i ülésének jegyzőkönyve.
A megyei tanács 1952. ápr. 28-i ülésének jegyzőkönyve.
VÁL, MTVB Titk. 5204-84/2-1951.
- 243 A megyei tanács 1950. szeptember 12-i vb ülésének jegyzőkönyve.
VÁL, MTVB Titk. 5205-55/2-1951.
VÁL, A keszthelyi járási vb 1950. nov. 17-i ülésének jegyzőkönyve.
- 244 A megyei tanács 1950. augusztus 29-i vb ülésének jegyzőkönyve.
- 245 A megyei tanács 1951. július 4-i vb ülésének jegyzőkönyve.
- 246 VÁL, MTVB Titk. 5105-54/1951.
VÁL, MTVB Titk. 5205-56/1951.
A megyei tanács 1951. július 31-i ülésének jegyzőkönyve.
A megyei tanács 1952. február 8-i ülésének jegyzőkönyve.
A megyei tanács 1952. április 28-i ülésének jegyzőkönyve.
VÁL, MTVB Titk. 104-28/1953.
VÁL, MTVB Titk. 104-76/2-1953.
- 247 VÁL, MTVB Titk. 5205-48/1951.
- A megyei tanács 1951. június 19-i ülésének jegyzőkönyve.
VÁL, MTVB Titk. 5205-54/1951.
VÁL, MTVB Titk. 5205-56/1951.
VÁL, MTVB Titk. 5205-55/2-1951.
VÁL, MTVB Titk. 5205-51/1951.
VÁL, MTVB Titk. 5204-95/1951 — 1951. november 2-i keltezéssel levél a megyei tanácstól a járási tanácsokhoz.
VÁL, MTVB Titk. 104-28/1953.
Szabad Nép 1954. március 12.
- 248 VÁL, MTVB Titk. 104-17/2-1954 — jelentés 1954. július 13-án az I. félévi tanácstag beszámolókról.
- 249 Veszprémmegyei Népújság 1954. április 21.
- 250 VÁL, MTVB Titk. 104-76/2-1953 — a megyei ügyész feljegyzése 1953. november 21-én a megyei tanácselnökhöz.
- 251 VÁL, MTVB Titk. 5204-79/1950.
- 252 VÁL, MTVB Titk. 5204-168/1951 — 1951. dec. 1-i keltezéssel levél a BM-től a megyei tanácsnak.
- 253 VÁL, MTVB Titk. 5205-44/9-1951 — jelentés a BM-nak az 1951. novemberi tanácsülésekről.
- 254 Veszprémmegyei Népújság 1953. november 25.
- 255 VÁL, MTVB Titk. 5205-63/1951.
- 256 VÁL, MTVB Titk. 104-77/11-1952.
- 257 Veszprémmegyei Népújság 1953. március 17.
- 258 Veszprémmegyei Népújság 1953. április 9.
- 259 VÁL, MTVB Titk. 104-3/17-1953.
- 260 VÁL, MTVB Titk. 104-35/1953 — leirat a BM-től.
- 261 VÁL, MTVB Titk. 104-35/1953 — a megyei tanács leirata a városi és járási tanácsokhoz.
- 262 VÁL, MTVB Titk. 115-2/19-1953.
- 263 A megyei tanács 1953. október 24-i ülésének jegyzőkönyve.
- 264 Veszprémmegyei Népújság 1953. október 25.
Veszprémmegyei Népújság 1953. november 15.
- 265 VÁL, MTVB Titk. 104-3/39-1953.
- 266 VÁL, MTVB Titk. 5205-56/1951.
- 267 A megyei tanács 1951. május 29-i vb ülésének jegyzőkönyve.
- 268 MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma — az 1953. augusztus 21-i kibővített pártválasztmányi ülés.
Szabad Nép 1954. február 14.
- 269 VÁL, MTVB Titk. 5205-55/2-1951.
VÁL, MTVB Titk. 5205-61/1951.
Veszprémmegyei Népújság 1951. október 6.
Veszprémmegyei Népújság 1953. november 15.
VÁL, MTVB Titk. 104-37/1954.
- 270 VÁL, MTVB Titk. 5205-63/1951.
- 271 A megyei tanács 1950. szeptember 21-i ülésének jegyzőkönyve.
VÁL, MTVB Titk. 5205-54/1951.
Veszprémmegyei Népújság 1953. november 14.
- 272 MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma — az 1951. november 25-i keszthelyi járási küldötttertekezlet jegyzőkönyve.
MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma — az 1952. május 5-i megyei pártbizottsági ülés jegyzőkönyve.
MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma — az 1953. augusztus 22-i kibővített pártválasztmányi ülés jegyzőkönyve.
- 273 MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma — az 1953. június 8-i megyebizottsági ülés jegyzőkönyve.
- 274 MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma — az 1952. szeptember 1-i megyebizottsági ülés jegyzőkönyve.
- 275 MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma — az 1952. december 22-i megyebizottsági ülés jegyzőkönyve.

²⁸⁶ MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma — az 1953. okt. 12-i megyebizottsági ülés jegyzőkönyve.

²⁸⁷ MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma — az 1951. március 7-i megyebizottsági ülés jegyzőkönyve.

Megjegyzés:

A megyei tanácsülések és a megyei vb ülések jegyzőkönyv-anyaga a Veszprém Megyei Tanács Titkárságán található.

Organisierung des Rätessystems und Beginn der Tätigkeit der Räte im Komitat Veszprém

Verfasserin untersucht die Entwicklung der Räte und die ersten vier Jahre ihrer Tätigkeit im Komitat Veszprém. Sie schildert den allmählichen Abbau des alten Staatslebens. Dieser Prozeß wurde nach dem Befreiungsjahr beschleunigt. Im Aufbau der staatlichen Organisation waren nämlich grundlegende Veränderungen notwendig, damit die Proletardiktatur ihre Funktionen restlos erfüllen kann. Diese Aufgabe bei den örtlichen Organen zu lösen war die Einführung des Rätessystems berufen. Seine Organisierung bedeutet den autonomen Organen alten Types gegenüber einen Fortschritt. Die Räte werden nämlich auf Grund des allgemeinen, gleichen und geheimen Wahlrechtes gewählt, und das Wahlrecht bedeutet gleichzeitig auch die Wählbarkeit. Die aus dem Volk gewählten Gestandten sind verpflichtet, ihren Wählern Rechenschaft zu geben. Sie sind wann immer abberufbar. Die Verwaltungsorgane sind den Machtorganen (Rätessitzung) unterordnet. Die Einbeziehung der weiten Massen in die unmittelbare Verrichtung der Staatsangelegenheiten wird durch die Tätigkeit der verschiedenen Kommissionen der Räte und des um diese organisierten Aktivanetzes veranschaulicht. Deshalb hat die Bevölkerung die Organisierung der Räte auch im Komitat Veszprém mit Freude begrüßt.

Das Rätessystem bedeutete aber im Augenblick seines Zustandebringens eine viel Möglichkeiten in sich einschließende Form, einen Rahmen, der in den kommenden Jahren mit entsprechendem Inhalt gefüllt werden sollte. Im Interesse dieses Ziels war das wichtigste, den Charakter der Räte als Repräsentanten der Staatsmacht und der Massenorganisation ständig zu verstärken und auf dem Gebiet der Verwaltung die bürokratische Mentalität und Arbeitshmethode zu bekämpfen.

Bei Erörterung der ersten Ergebnisse und der Fehler der Räte — weit über die Eigentümlichkeiten des Komitates hinaus — weist Verfasserin auf die Probleme des ganzen Landes hin. Es wird be-

tont, daß auf diesem Terrain noch wenig Erfahrungen aus Ungarn zu unserer Verfügung stehen. Andererseits fällt die behandelte Zeit auf jene Entwicklungsphase der ungarischen Proletardiktatur, welche die meisten Probleme aufzuweisen hatte. Die landläufigen Fehler von rechts und links haben die Arbeit der Räte auch im Komitat Veszprém stark erschwert. Es handelt sich hier um solche Fehler, wie das Zurückdrängen der Tätigkeit der Räte, als Repräsentanten der Staatsmacht, oder die Oberhand der Verwaltung, die übertriebenen zentralisierenden Bestrebungen und die daraus stammenden Probleme der Wirkungskreise, der Bürokratismus, endlich, als Folge dieser Umstände, ein nicht befriedigender Grad der Einsatzes und der Aktivität der Volksmassen.

Verfasserin beweist mit Hilfe von Datenserien, daß die Erschaffung des Rätessystems — trotz der Fehler — einen Fortschritt bedeutete. Für die Tätigkeit der Räte sind nämlich immer die Ergebnisse bezeichnend. Obwohl die Verbindungen mit den Volksmassen nicht befriedigend, waren, waren sie doch bestimmt viel besser, als vor dem Zustandebringen der Räte. Es gab zahlreiche gut fungierende ständige Kommissionen und Aktivisten. Ernste Resultate wurden auch auf dem Gebiet der Gemeindepolitik erzielt. Es soll die kulturelle Entwicklung der Dörfer besonders betont werden. Die Räte waren also im Wesentlichen fähig, den Obliegenheiten der örtlichen Organe der Proletardiktatur Genüge zu leisten. Die erzielten Resultate haben ermöglicht, daß sie trotz aller Angriffe des Klassenfeindes auch im Sturm der Gegenrevolution im J. 1956 fort dauerten. Eine erfolgreichere Entfaltung der in diesen Räten verborgenen Möglichkeiten ist aber, obwohl das zweite Rätegesetz einen bedeutenden Schritt in diese Richtung bedeutete, erst nach der Liquidierung der beidseitigen Abweichungen und Besiegung der Gegenrevolution erfolgt.

Ilona B. Blickle

A „Veszprém megye helytörténeti lexikona” című munka vitája

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Tudományos Bizottsága vitát rendezett Veszprém megye helytörténeti lexikonáról. A Tudományos Bizottság dr. Csizmadia Andor tanszékvezető egyetemi tanárt, a jogtudományok doktorát, a pécsi Tudományegyetem dékánját, Éri Istvánt, a Veszprém megyei múzeumok igazgatóját és Wallner Ernő egyetemi docenst, a földrajztudományok kandidátusát kérte fel arra, hogy a vita alapjául szolgáló bírálatokat, értékelő észrevételeiket a résztvevők számára írásban előre elkészítsék. A vitára 1965 április 22-én került sor az ELTE központi épületének tanácstermében. A vitát dr. Beér János tanszékvezető egyetemi tanár, a jogtudományok doktora, a Tudományos Bizottság elnöke vezette. A vitán a különböző tudományterületek képviselői közül mintegy 40 szakember jelent meg. A munka szerzőin és a felkért hozzászólókon kívül ott voltak: dr. Sinkovics István professzor, az ELTE Bölcsészkarának dékánja, dr. Vargyas Lajos, a néprajztudományok doktora, dr. Thirring Lajos egyetemi magántanár, a Nemzetközi Statisztikai Intézet tagja, dr. Vas Tibor professzor, a jogtudományok kandidátusa, dr. Bakács István, az Országos Levéltár osztályvezetője, Szigeti Mihály és Scherer Tibor, az Akadémiai Kiadó szerkesztői, dr. Kenéz Győző tanár, dr. Degré Alajos és Lakatos Ernő megyei levéltárvezetők, Páldy Róbert, a Könyvtáros szerkesztője, a Közalkalmazottak Szakszervezetének képviselői és többen az Eötvös Loránd Tudományegyetem s más egyetemek oktatói közül.

Az alábbiakban rövid vázlatos áttekintést adunk a vita legfontosabb részleteiről, nem térve ki Éri István bírálatára, tekintettel arra, hogy a Közlemények jelen száma azt teljes terjedelemben közli.

Dr. Csizmadia Andor szerint a „Magyarország helytörténeti lexikona” című sorozat első kötetére mind a tudományos, mind a gyakorlati életnek különösen fel kell figyelnie és a szükséges bírálatokkal a szerzők segítségére sietni, hogy a következő kötetekben ezeket értékesíthessék. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Tudományos Bizottsága éppen

ezért igen helyesen tűzte ki vitára a Veszprém megyei kötetet, mert az alapos vita feltétlenül segíti a szerzőket a további kötetek megírásánál.

Ahhoz azonban a vitában résztvevőknek jól kell ismerniük, s talán használniuk is a kötetet, mert ebben a helytörténeti lexikonban a forrásoknak olyan rendkívüli mennyiségű és olyan sokoldalú anyaga van feldolgozva, melyek bírálatát akkor lehet helyesen elvégezni, ha a bíráló maga is használta már ezeket a forrásokat, tisztában van azok tudományos és gyakorlati felhasználásának lehetőségeivel.

A lexikon célja, mint arra Erdei Ferenc az előszóban rámutatott, a Fényes Elek által megkezdett, majd Pesty Frigyes és Tagányi Károly által folytatott vállalkozásoknak a mai viszonyok szükségleteihez mért megvalósítása. Megyei monográfiák a Horthy-korszak alatt is készültek, de ezek alig adnak többet a lexikonban közölt népességi és közigazgatási adatoknál. A falvak népességének életéről, évszázados küzdelméről, a települések lakóinak életét meghatározó gazdasági viszonyokról ezek a monográfiák alig adnak valamit, de annál többet a falu földesurairól, a falu viriliseiről, a rendszert megszemélyesítő helyi hatalmasságokról.

Napjainkban új igényként jelentkezik településeink múltjának megismerése, de a múlt megismerése azt a célt is szolgálja, hogy a jövőt megfelelően építsük. Elég sok hibát követtünk el az elmúlt években is azért, hogy a múlt ismeretének mellőzéseivel, a helyi társadalmi követelmények ismeretének hiánya mellett akartunk igazgatási reformokat végrehajtani. A valóság nem ismerése önkényes és adminisztratív intézkedésekhez vezetett, elégedetlenséget szült és a következmény a kívánt eredmény helyett sikertelenség lett.

Napjaink társadalomtudományi kutatásaiban nagyobb helyet kap a szociológiai módszer, a valóság felismerése és feltárása. Ezen módszernél azonban gyakran az a veszély jelentkezik, hogy néhány adat feltárása mellett az író önmagáról is elhiszi, hogy az egész valóságot ismerte meg, pedig csak a valóságnak egy részét, s megállapításai ezért torzítottak

lesznek. A Veszprém megyei helytörténeti lexikon éppen a maga sokoldalúságával azt a célt szolgálja, hogy valóban a valóságot adja és a szociológiai módszer felhasználásával szolgálja is tudjon azoknak, akik nemcsak szólamszerűen hangoztatják a valóság megismerésének szükségességét, hanem mint a közigazgatás felelős emberei, az igazgatottak életét jobbá és könnyebbé akarják tenni. A szerzőknek valóban nagy nehézségekkel kellett megküzdeniük, amikor ezt a valóságot akarták bemutatni. Az adatoknak olyan nagy tömegét kellett feldolgozniuk, amelyeket mind lehetetlen, de szükségtelen is a lexikonban közölni, ha pedig szükségszerűen a válogatás útjára lépnek, azzal a nehézséggel találják magukat szemben, hogy vajon a válogatás nem torzítja-e a valóságot? Vizsgáljuk meg ennek alapján, hogy a lexikon milyen forrásokat használt fel, felhasználta-e minden szükséges forrást, a felhasznált forrásokat jól rendszerezte-e és a feldolgozásból mit tud a ma tudománnyal foglalkozó és gyakorlati embere meríteni? A jelenlevők bizonyára megbocsátják, hogy csak a jogtörténész és a közigazgatási jogász szemszögéből végzem a vizsgálatot.

A történész szempontjából érdekes az a kutatómunka és források felsorolása, amit a szerzők külön cím alatt (14–15 old.) elvégeznek. A források felsorolása igen gazdag, azt lehet mondani majdnem minden fellelhető levéltár anyagát feldolgozták. A következő kötetekre azonban helyesnek tartanám, ha konkrétabb és részletesebb felsorolást tartalmazna az ilyen forrásközlés. Ne csak általában bírósági levéltárakat, gyűjteményeket említsenek a szerzők, hanem pontosan meg kell jelölni a levéltár nevét, székhelyét és a levéltár gyűjteményét.

Maguk a szerzők hívták fel arra a figyelmet, hogy nem egyforma a forrásanyag minden megyében. Amint a szerzők is jól látják, még a Veszprém megyei forrásanyag is az egyes községeknél egész különböző értékű és mélységű. Különösen a második világháború alatt rengeteg olyan levéltári anyagunk pusztult el, amit évszázadokon keresztül meg tudtak őrizni a hiteles helyek és más arhivumok. Milyen kár, hogy a helytörténeti lexikon már nem előbb készült el. Többkötetes helytörténeti lexikon-sorozatnál tehát figyelembe kell venni a szerzőknek e divergáló forrásokat, hogy a lehetőség szerint egységes rendszer alakuljon ki.

A mai gyakorlati munkának elsősorban a legújabb adatokra van szüksége, mert hiszen abból látja a fejlődés irányát. Gondolni kellene arra, hogy a következő kötetekben a legutóbbi összeírások, ill.

népszámlálások anyaga gazdagabban kerüljön közlésre.

A lexikon egész rendszere jó, ugyanez mondható mind az első, mind a második része. Mégis helyes lenne a jövőben, ha a bevezető tanulmányok a problémákat élesebben vetítenék fel. Ezzel ad a lexikon segítséget a megye, a járások, a városok és községek vezetőinek.

Felvetették a szerzők, vajon helyes-e a jegyzetanyag közlése. Feltétlenül csak helyeselni lehet, mert pontos közléssel lehet csak a tudományos kutatást segíteni. Ne a szerzők asztalfiókjában maradjanak a források, a lexikont így sokkal jobban lehet használni.

A bírálat összefoglalásaképpen megállapíthatom, hogy Veszprém megye helytörténeti lexikona igen hasznos munka és mind a tudomány, mind a gyakorlati élet számára ezt a kezdeményezést az ország valamennyi megyéjére kiterjedően folytatni kell. Törekedni kell azonban arra, hogy a lexikon adatgyűjtésében és a bevezető feldolgozásban a legújabbkori adatok bőségesebben álljanak rendelkezésre és a következő kötetekben ezek a szempontok jobban érvényesüljenek.

Dr. Wallner Ernő főként arról szolt, hogy a lexikon nagy segítséget jelent a földrajzkutatóknak is. A településföldrajz, a népességföldrajz számára alapvetőek azok a források, amelyeket a szerzők feltártak. Bírálatában még arra mutatott rá, hogy a következő kötetekben célszerű lenne több térképet közölni a települések alaprajzában a bemutatásához, — esetleg a kötet végén szereplő fényképanyag rovására. Éri Istvánnal egybehangozóan kifogásolta a földrajzi nevek elhagyását. Véleménye szerint kár volt, hogy az összegyűjtött földrajzi helynévanyag a kötetből kimaradt.

Dr. Thirring Lajos professzor a demográfia és a statisztikai tudomány szempontjából bírálta a kötetet. Megállapította, hogy a kötet rendkívül gazdag anyaga lenyűgöző volt, használhatósága eleve biztosítottnak látszik. Öröm látni, hogy a régi tervek átformálva, meggazdagodva megjelentek. A gyakorlati és a tudományos szempontokat egyaránt tekintetbe véve készült a kötet és ez helyes megoldás. Csatlakozva Csizmadia professzor véleményéhez fontosnak tartotta a gyakorlati szempontot; az összefoglaló adatokra is szükség van, de a lexikális rész pótolhatatlan. Egy további kötet szerkesztésénél ennek a résznek a bővítéséről érdemes gondolkodni. Az újabb adatok bővítése, egyes tábláknak némi kiegészítése vagy jegyzetek közlése szük-

séges és fontos. Gondolt arra, hogy nem lenne-e helyes községenként utalni arra, hogy milyen az elvándorlás, — ami megtörténik a legújabb adatok beillesztésénél. Több gazdasági jelzőszámot kellene beiktatni, pl. a bányászat és az ipar különválasztására. A földterületekre nézve hasznosnak tartaná annak rendszeres közlését, hogy a földreform előtt a község mekkora része volt nagybirtokterület, és valamilyen adatot a termelészövetkezetekről és az állami gazdaságokról. Az egyes községek gyakran összefüggenek más településekkel, nagy az ingázás, talán érdemes lenne egy nagyobb város környékére utaló kimutatást készíteni ezzel kapcsolatban. Népeiségünk történetében három nagy törés volt, az 1873. évi kolerajárvány és a két világháború, — ezeket az adatokat érzékeltetni kellene. Felszólalása további részében arról szolt, hogy a kötet nagyon jó áttekintést ad a régi és újabb időről. Az újabb adatanyag szempontjából hasznosnak gondolná azon táblák körének bővítését, amelyek jelzik, hogy a községek száma hogyan oszlik meg a népességfejlődés és a foglalkozási ágak szerint. Többet kellene kapni — akár a bevezető fejezetekben — az életkorra vonatkozó adatokról. A népesség fejlődésére több táblázatot kapunk, amelyek azonban nem mindig világosak, egységesebb eljárást javasol. Fontos a könyv bibliográfiája, — még most is nagyon kevésnek tartja. Itt a maximumra kellene törekedni. A képek szépek, hasznosak és tetszetősek, de fontosabbak lennének a térképek.

Dr. Sinkovics István hozzászólásában utalt arra a megállapításra, amit a szerzők tettek a mű elején, hogy tíz évig dolgoztak a kötetten. Aki átnezi, az megérti, hogy valóban nagy munka fekszik a kötetben. Az elmondottakhoz hozzáfűzte, hogy e műnek nemcsak helytörténeti jelentősége van, hanem már ez a kötet is anyagot ad a fejlődés általános törvényeinek megismeréséhez. Kiemelte, hogy a kötet szerkezete világos, könnyen áttekinthetően adja az anyagot, jól használható. Fontos az a módszertani segítség, amelyet a kutatók számára nyújt. Bírálataiban kitért arra, hogy a különböző források értékének meghatározásánál gondolni kellett volna arra, hogy az úrbéri táblák a lakosság 60 százalékat nem tartalmazzák. Felvetette, hogy a kutatómunka milyen értékes lehetőséget kínál a szomszéd országok tudományos munkásaival való együttműködésre. Már a Veszprém megyei kötetnél fel lehetett volna használni a csehek közreműködését. Teljesen egyetértett Éri elvtárrsal, hogy nagyobb szervezetet kellene létrehozni és egyszerre több megyére kellene

gyűjteni az anyagot. Feljegyezte, mint hiányosságot, hogy csak a ma élő helységeknek adja a névsorát, szerinte nem jelentene sem terjedelemben, sem munkában olyan nagy eltérést, hogy érdemes lenne az elpusztult helységekről lemondani. Kifogásolta, hogy 1527-tel kezdődik a kötet, szerinte az 1526 előtti anyagot is be kellett volna venni. Felvetette, hogy milyen más volna, ha nem Csánkyra való hivatkozással kezdődne egy-egy helység jellemzése. Az V. fejezet a népmozgalom címet viseli. Itt nem érti, hogy miért 1910-től kezdik a szerzők az adatok bemutatását. Jóval korábbról lehetne adatokat felsorakoztatni, ha nem is a megye egész területéről. Helytelennek tartja ő is a földrajzi nevek elhagyását, a következetesség szempontjából helyes lett volna közzétenni. Kitűnő térkép-vázlatok készültek, de hiányzik a hegy- és vízrajzi térkép. Úgy látja, hogy a szerzők felhasználták az 1815—1820-as összeírást, de ezekből sokkal többet lehetne értékesíteni, mert az ott tett megjegyzések a községek egész problémájának a megértéséhez fontosak. Az általános irodalmat nem tartja szerencsésnek. Nem elég betűrendbe szedni az irodalmat, külön kellene sorakoztatni a Veszprém megyére vonatkozó leírásokat. Bizonyos hiányosságokat lehet felfedezni egy átolvasásra is. Gerő László munkája pl. Magyarország várépítéséről nem szerepel. Ha nemcsak tudósok számára készült a kötet, akkor lehetőleg ritkítani kellett volna az idegen szavakat. A történeti statisztika forrásaihoz készült egy magyarázó jegyzék, ilyen kellett volna itt is. Országosan ismerjük, hogy a jobbágyfelszabadításkor mekkora föld volt a majorsági és mekkora volt a jobbágyok kezén. Nem lehetne-e ezt a rendkívül fontos problémát megyénként megvilágítani? Szerinte a XVI—XVII—XVIII. század nem válik el eléggé a bevezető részben és odavezet, hogy itt-ott elszórt általánosítások vannak. Azt is kiemelte, hogy máshol is mutatkozik elszórt általánosítás, pl. a bevezető részben, ahol arról beszélnek a szerzők, hogy a jobbágyok eladnak irtásokat vagy más földeket, azt mondják hogy itt érvényesül Werbőczy könyve. De ez tartalmilag nem helytálló, mert bizonyára egy tömeg adatot lehetne ellene felhozni. Ilyen jelenségekkel találkozunk, de ez a jobbágy általános helyzetét nem befolyásolja. Nem tud egyetérteni azzal, hogy a nemességén kívül eső tömegeket „nem nemesi” osztálynak nevezik, ilyen nem volt.

Dr. Bakács István bevezetőben a helytörténeti irodalom helyzetével foglalkozott, majd megállapította, hogy a helytörténeti lexikonok bírálata

előtt mindenekelőtt azt kell tisztázni, hogy mi is e lexikon feladata? Szerinte az, hogy segítséget nyújtson a helytörténetíróknak, akik az adott helység történetével kívánnak foglalkozni. Neki az a véleménye, hogy a szerzők önmérsékletet voltak kénytelenek gyakorolni. Ez nem jelenti azt, hogy az előzőkben elhangzott észrevételek nem megszívlelendők. Gondol a maga szempontjából arra, hogyha meg akar tudni valamit, azt keresi, hogy a helység mikor keletkezett. Osztrák szomszédaink Burgenland Landestopografie-ját adták ki, a kötetnek kb, az a szerkezeti felosztása, mint a veszprémi köteté. Az első kötet 423 lap volt, a második kötet 1123 oldal. Az 1910-es statisztikában megnézte, hogy az a két terület, amellyel a lexikon foglalkozik, területileg majdnem azonos. Terjedelemben mégis milyen nagy a különbség. Nem szabad azt elfelejteni, hogy pl. Csánky, amikor hozzákezdett munkájához, az elsőben 20 vármegyét dolgozott fel, a másodikban kevesebbet. A lexikonok ne akarjanak helytörténeti munkát pótolni, hanem ismertetésre szolgáljanak. Ebből az következik, hogy sokkal célszerűbb volna ezt a munkát szervezettebbé tenni, mert gondoljunk csak a hiteles helyi anyag átnézésére, több megyére terjedő anyagot néznék át egyszerre, a munkatársak nemcsak egy megyének az adatai dolgoznak fel s így a munka gyorsabbá, eredményesebbé válna. A levéltári források nem megyénként tagolódnak.

Az a véleménye, hogy a veszprémi úttörő kötet, természetes, hogy vannak hiányosságai, de azt a célt, amelyet kitűzött, hogy lexikonszerűen tájékoztassa az olvasót, megvalósította.

Dr. Lakatos Ernő kiemelte a munka úttörő jellegét és azt a meggyőződését, hogy a lexikon európai szinten is kiváló munka. Az NDK-ban készült munka meg sem közelíti ezt. Felvetette, hogy mi az a terület, amelyet egy ilyen lexikonnak tartalmaznia kell. A szerzők Veszprém megyének régi hagyományos területét vették. Ő ezt a maga szempontjából elfogadni nem tudja. Ha Pest megyét dolgozza fel, nagyrészt Bács-Kiskun megyére vonatkozó adatokat talál. Lehetséges, hogy a megyék változnak, de a kutatás helyi erők támogatásával folyik, éppen ezért hangsúlyozza, hogy Pest megye nem támogatná azt az elképzelést, hogy a szobi járás kimaradjon. Itt egy ilyen kiadvány esetén mind a két megyei tanácsot érdekelte kell tenni. A másik megjegyzése a bevezetéssel volt kapcsolatos. Ő egy lexikon-jellegű bevezetést tart helyesnek. A munka nagyon hosszú időre készült, lehet talán egy évszázadra, nem felesleges, amit erre anyagiakban

ráfordítanak. Az olvasó várja a többszínű nyomást is. Egy előző felszólaló azt javasolta, hogy bizonyos statisztikai adatokat hagyjunk ki belőle, mert más statisztikai kiadványokban is megvannak. Áttekinthette két megye könyvtárát, de ott nincsenek meg ezek a statisztikai források. Egy helytörténeti lexikon minden község könyvtárába el fog kerülni és amire kíváncsiak, hogy pl. mennyi volt a népesség bizonyos években, egyszerűen képtelenek megállapítani, ha a lexikonból kimaradt.

Degré Alajos a legérdekesebb kérdésekben Bakács Istvánhoz csatlakozott és kijelentette, hogy a lexikon célját elérte. Természetes, mint vidéki levéltáros, a kutatók segítségét várja a lexikontól, hogy az anyaggyűjtésnél felhasználta, de a lexikon keretébe bele nem férő forrásmunkákat is jegyezzék fel. Sokan dolgoznak helytörténeti monográfiákon. Hiányolja magának a lexikonnak a bevezető részében egy áttekinthető közigazgatási leírást. Végül Sinkovics professzornak válaszolva megjegyezte, hogy az „in apacitas possessorium” nem Werbőczinél, hanem ma Planum Tabularum-ban van. Érdekes, hogy Veszprém megyében a XVII. században ellenkező gyakorlat volt.

Molnár Lajos néprajzkutató kívánatosnak tartotta, hogy Magyarország összes megyéjének lexikona egyszerre készüljön el. A helységek helybeli természeti adottságait ő is térképen kívánta volna szemléltetni. Ember Győző könyvével is hiányolta a térképet. Ilyen jellegű munkáknál nélkülözhetetlen a történeti földrajzi térkép. Természetes dolog, hogy ez abban az esetben valósítható meg, ha valójában egyszerre fognának hozzá több megye elkészítéséhez.

Dr. Kenéz Győző tanár írásban benyújtott referátumában megjegyezte, hogy a lexikon előkészületi munkálatai olyan időben folytak — a személyi kultusz időszakára gondolt —, amikor éppen és elsősorban a társadalomtudományok területén dogmákká merevített elvek gátolták a kutatott téma és a feltárt adatok által biztosított lehetőségek teljes kibontakozását. Az a tény tehát, hogy a szerzők koncepciójukat ennek ellenére képesek voltak töretlenül megvalósítani, tudományos bátorságukat és elhűségüket is bizonyítja. A didaktikus kérdésével kapcsolatban hangsúlyozta, hogy a helytörténet, mint tudományág, napjainkban fellendülőben van, ám ez a lendület nemcsak pozitívumokat hoz, hanem eltévelyedések veszélyét is magában rejt. A félig vagy egészen műkedvelő, többet ártó, mint használó helytörténészkedés megzabolására, okos korlátok közé

szorítására permanens kísérletek folynak. Ilyesféle kezdeményezés volt 1960-ban a Történelemtanítás (a Művelődésügyi Minisztérium minden általános és középiskolába eljutó módszertani szaklapja) szerkesztősége részéről, amikor cikket közölt a helytörténeti kutatómunka módszeréről. Nézete szerint kitűnő módszertani útmutató is lett a lexikon és senkinek sem kellett csalódnia, aki ezt várta tőle. Elveket tanulhat meg belőle forgatója. Megtanulja, hogy mindenekelőtt a kiadott, már eddig megjelent szakirodalmat kell átnéznie s csakis azután szabad írásos, levéltári forrásokhoz nyúlani. Itt is megvan a gradáció: első a helyi, majd a megyei, azután az országos anyag. Végül: láthatja az egyes településeknél, milyen szempontok szerint legcélszerűbb foglalkozni az adott helyre települt démosz életét, mi maradhat el, s mi nélkül nem demo-gráfia a demográfia! Nagyon helyes az, ha mi, szakemberek egymásközt minuciózus pontossággal bíráljuk a lexikonnak akár minden mondatát, de ne felejtjük el azt sem, hogy — mint Éri kollégánk finoman utalt is rá — közben a ma élő démoszok javában szavazák meg saját régi démosz-elődjük történetének a feltárására az anyagi támogatást, s mégiscsak döntő szempont, gyakorlati szempont az, amikor minta van, amit kezükbe adjunk, és van módszertani útmutató, amit követhetnek!

Kenéz Győző is fontosnak tartja a levéltári kutatások koordinációját. Véleménye szerint a kutatások több megyére történő kiterjesztése nem képzelhető el másként, mint maggal, mely később esetleg intézetté lenne fejleszthető, s melyet megfelelő helyre, a Statisztikai Tanszékre kellene telepíteni, és amely a kutatómunka mellett a koordinációra is megkeresné a lehetőségeket, akadémiai égisz alatt. A kutatómunka koordinációja sok tapasztalatot és igen sok tudományos tapintatot is követel.

Befejezésül megállapította, hogy a helytörténeti lexikon, ha nevében lexikon is, technikai kivitele, megszerkesztése merőben új feladat elé állította az Akadémiai Kiadót és az Akadémiai Nyomdát egyaránt. Ezeket pedig mind a Kiadó, mind a nyomda kitűnően oldotta meg.

Dr. Gyimesi Sándor aspiráns megemlítette, hogy Borsod megyében megkezdődtek egy olyan megyei monográfia munkálatai, amely az 1920 utáni fejlődésre egy lexikonszerű munkát jelentene. Helyes lenne, ha ezt a munkát koordinálnák a helytörténeti lexikkal. Ez nem történt meg.

A referátumokra és hozzászólásokra elsőként dr. Kovacsics József válaszolt.

Megköszönte azt a sok észrevételt, tanácsot, amit a könyv bírálói tettek. Külön is megköszönte Éri István sokoldalú, elmélyült bírálatát, mely nemcsak a Veszprém megyei lexikon szempontjából, de az egész magyar helytörténetírás szempontjából is igen értékes. Azok az észrevételek, melyek a vitán elhangzottak, véleménye szerint részben hasznosíthatók lesznek a további köteteknél. Válaszában a helytörténeti lexikon céljából indult ki. A szerzők azt a célt tűzték ki maguk elé, hogy a mohácsi véstől eltelt korszakra vonatkozóan tájékoztatást nyújtsanak a települések keletkezéséről, fejlődéséről, pusztulásáról lexikális rövidséggel. A legfontosabb igény e célkitűzésben az volt, hogy a települések lakóinak életét mutassák be. Az emberek élete meghatározott közigazgatási egységekben folyik. Kifejtette, hogy akkor tudjuk helyesen szolgálni a történettudományt és más tudományokat, ha az emberi életviszonyokat, a népesség életét, gazdálkodását meghatározott földrajzi környezetben vizsgáljuk. Az a fejlődési folyamat, amit a lexikon felölel, nagyon sok törést mutat be. A veszprémi községeknél nem egy egyenes vonalú fejlődés mutatkozik, hanem egy visszafejlődő, stagnáló kép észlelhető. A bajokat orvosolni akkor tudják a szakemberek, ha ismerik azokat az okokat, amelyek ezen települések stagnálásához vezettek. Egy lexikonban az a fontos, hogy a legjelentősebb mozzanatokot ragadjuk meg, az összes tényezők bemutatására nincs lehetőség. Válogatni kellett a forrásokban és helyesen fejezte ki Bakács István, józan önmérsékletet kellett tanúsítani a források közlésénél, amit azután könnyűvé tett, hogy az Akadémiai Kiadó meghatározta az ívterjedelmet. Itt válaszolt arra, hogy mindazok a jogos javaslatok, amelyek a települések földrajzi helyzetének pontosabb, világosabb bemutatására vonatkoztak, helytállóak. A szerzők megkíséreltek több térképet közölni, meg is rajzoltatták ezeket, de a mellékletek még jobban drágították volna a kötetet. Így került sor elhagyásukra. Azt a törekvést szeretnék megvalósítani, hogy nagyobb településekre vonatkozóan a jövőben térképeket is közöljenek. Egyetért azokkal a javaslatokkal, amelyek arra irányultak, hogy nagyobb apparátus vegye ki részét az ilyen munkából. Az ő véleménye az, hogy egyetlen további megye elkészítéséhez sem szabad hozzáfogni addig, amíg az illetékes megyei szervek a legteljesebb támogatást nem helyezik kilátásba. A Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Főosztálya nemrégiben kiadott egy felhívást azon múzeumok részére, amelyek területén ilyen jellegű kutatások

folynak, hogy kapcsolódjanak be a helytörténeti munkába, tartsák hivatali feladatuknak. Milyen jó lenne, ha a Könyvtári Főosztály hasonló utasítást adna ki. Jó lenne a feladatokat úgy megosztani, hogy a helytörténeti lexikon profiljába eső egyes munkákat, a földrajzi anyag gyűjtését a MTA Földrajztudományi Intézete, a helynévanyagokét a Nyelvtudományi Intézet végezné. Ilyen szervezethez mellett nagyon könnyű lenne elkészíteni a megyék lexikonjait, és ha a Tudományos Akadémia, vagy más szerv vállalja az ilyen munkák szervezését, előbbre fogunk jutni. Magunk tettünk ilyen jellegű javaslatot a Művelődésügyi Minisztériumnak, a MTA-nak, a Hazafias Népfrontnak, a TIT-nek, a Minisztertanács Titkárságának és megpróbáltuk az illetékes szervek figyelmét felhívni arra, hogy tartsák fontos feladatuknak e kutatásokat. A lexikon időbeli cenzúrára vonatkozó javaslatokra megjegyezte, hogy egyik javaslat az volt, hogy menjünk vissza a mohácsi vész előtti időre és hasznosítsuk azt az anyagot, amelyet Győrffy munkái hoznak, másrészt fogjunk hozzá az okleveles anyag feldolgozásához is. Zala megyénél könnyebb a helyzet, mert rendelkezésre áll Holub középkori anyaggyűjtése. A többi megyénél az szabja meg a lehetőséget, hogy rendelkezésre állnak-e olyan kutatási erők, amelyek ennek a feladatnak az elvégzésére vállalkozni tudnak. Veszprém megye kutatásait két fő végezte csupán. A másik ok, amiért a szerzők mellőzték az 1526 előtti időszakot az, hogy számszerű források a mohácsi vést megelőző időszakból nincsenek. Egyetért Sinkovics professzor javaslatával, hogy az anyakönyvi adatoknál célszerűbb lett volna korábbi időszakot is érinteni és nem 1910-zel kezdeni. De sajnálattal kell közölni, hogy nincsenek feltárva ezek az adatok. Egy község teljes lakosságára nézve, ha vegyes felekezetű a lakosság, nem lehet teljes képet kideríteni, a népmozgalomra még levéltári források alapján sem. A különböző felekezetek más-más időpontban kezdték meg az anyakönyvezést. Állami anyakönyvezésünk csak 1896-ban indult meg. Még a KSH-nál és az Országos Levéltárnál sincsenek összegyűjtve ezek az adatok. Kissé túlzásnak tartja azokat az igényeket, melyeket e tekintetben a bíráló támasztott két kutatóval szemben. Zalánál kísérlet történik, hogy a XVIII. századtól kezdve, mégpedig olyan községeknél, ahol az anyakönyvezés folyamatos volt, kigyűjtsék az adatokat. Persze más kérdés a publikáció kérdése. A kigyűjtött adatok a községek dokumentációjában rendelkezésre állnak, nem biztos, hogy közlésre is

kerülhetnek. Hogy 1940 után miért nem közöltek adatokat? Nem lehetett hozzáférni a hivatalos statisztikai dokumentumokhoz. Egyetértett azzal is, hogy jó lenne a demográfiai adatokat jobban kibővíteni. Azonban itt mindig azt a kérdést is szem előtt kell tartani, hogy a lexikon nem demográfiai kötet, az önmérséklet itt is fontos. A legtöbb adat, amit dr. Thirring Lajos hiányolt, a veszprémi múzeumnál tárolt gyűjtésben rendelkezésre áll. Azt a kérdést, hogy a bevezetés helyes-e vagy nem helyes, véleménye szerint lehetne vitatni. Olyan megyénél, ahol van megyei monográfia, elmaradhat esetleg. Amikor a kézirat elkészült, nem volt bevezetés, a kötet lektorai kívánták és a szerzők is úgy gondolták, hozzátartozik egy ilyen kötethez. Azt lehet vitatni, hogy a bevezetést méginkább településtudományi szemlélettel kell megtölteni, mint eddig, mert a demográfiai szemlélet erősebben érvényesült.

Ila Bálint válaszában néhány tárgyi kérdés szorított. Így arra, hogy hogyan kellett volna felhasználni azt a sok irodalmi anyagot, amit a szerzők hoztak felszínre. A másik szervezeti kérdés. A hozzászólók úgy látják, hogy a szervezésnél kellene segíteni. Ha nem kell két embernek vesződnie vele, gyorsabban érhetnénk el eredményt. Ami a felvetett problémákat illeti, az együttműködésre is nagy szükség volna, Jugoszláviával és Ausztriával is. Egy nagy szervezet működik ezen országokban, külföldre is küldenek kutatókat. Megemlíti, hogy Csehszlovákiában 1963-ban volt egy történeti kongresszus és ott mutatkozott is hajlam az együttműködésre. Ez is elősegítené a célt. Felmerültek különböző problémák, mint pl. az, hogy miért áll a következő kitétel a lexikonban: „a jobbágyság adták-vették a földet” — ez is helyi jelenség, több esetben találkozott olyan megjelöléssel, hogy a jobbágy három nemesi telket vett. Zalában is van ilyen jelenség. A XVI—XVII. század bizonytalan viszonyaival magyarázta, akkor még a jogviszonyok lényegesen lazábbak voltak, mint később. Felvetődtek a földrajzi nevek. Ila Bálint szerint felvethető, hogy a földrajzi nevek beletartoznak-e az ilyen kötetbe. A szövegből sokat el kellett hagyni, ez is áldozatul esett a spórolásnak. Teljesen egyetért azzal, hogy a forrásanyagot részletesebben kell feltüntetni. Ez is takarékosági szempontok miatt történt így. A pecsét-mellékletekkel kapcsolatban hangsúlyozta azt, hogy ezek beiktatására a tördelés után került sor. Az üres helyekre lehetett pecsétet betenni. A helynevekről sok szó esett. Győrffy György szerint a helynevek etimológiája kérdés, hogy beletartozik-e

a lexikonba. Sinkovics István felvetette, hogy lehetne a népesség mezőgazdasági statisztikai adatait vizsgálni a XVIII. századból. Sajnos, ezek nehezen formálhatók statisztikai adatokká, azért maradtak ki.

A vitát dr. Beér János összegezte.

Örömmel állapította meg, hogy a mű módszerét, használhatóságát, értékét illetően a vélemények pozitívak voltak. Ez, véleménye szerint azért lényeges, mert a Jogi Karnak egyik tanszékvezetője volt a kötet szerkesztője, e sorozat elindítója, egyben a kötet egyik szerzője. A vita azt is tükrözte, hogy a helytörténeti kutatásoknak növekvő jelentősége van. Hozzátette, hogy századunkban a határterületi tudományok nagyon is előtérbe léptek. A határterületeken való kutatás a tudományos haladás jelentős tényezőjévé vált. Ezt ebben a munkában is fel lehet fedezni, hiszen egy új műfajt hozott létre a különböző rokontudományokból.

A vita fő célja az volt, hogy a további munkának adjon segítséget. E tekintetben igen hasznosnak nevezhető, hiszen a bírálók, hozzászólók megjegyzései alapján sok érdekes, hasznos szempont merült fel, amit a további köteteknél hasznosítani lehet.

Kiemelte Beér professzor azt is, — a bírálatokkal egyetértőleg —, hogy ennek a nagy és országos jelentőségű vállalkozásnak a sorsát nem szabad két ember lelkesedésére bízni. Ha továbbra is két ember dolgozik a helytörténeti lexikonok munkálatain, két emberöltő is kevés lesz ahhoz, hogy az összes megye elkészüljön. A kisipari módszerekről át kell térni a fejlettebb módszerekre. Sokkal határozottabb együttműködést kell kialakítani a munkában érdekelt szervek — így a Művelődésügyi Minisztérium, az Országos Levéltár és a Kiadói Főigazgatóság — között.

Sinkovics professzorral egyetértőleg nagyon lényegesnek tartotta ő is a szomszéd országokkal való együttműködés megszervezését. Azt gondolnám — mondotta befejezésül Beér professzor — annyiban segíthetnénk a vita alapján a kutatások fokozottabb hogy elküldjük a vita összefoglalóját az illetékes szerveknek azzal a javaslattal, hogy hozzanak létre valamilyen kooperációt a további munkálatokhoz.

Megköszönve a szerzőknek a hosszú évek alatt kifejlesztett értékes kutatómunkáját, s az elért jelentős tudományos eredményt, az ankét résztvevőinek a megjelenést — az ülést bezárta.

D. Nagy Katalin

Der im J. 1964 herausgegebene Band des Oberarchivars **Bálint Ila** und des Universitätsprofessors **József Kovacsics**, zusammengestellt mit der Arbeit von mehr als zehn Jahren, wurde durch die wiss. Kommission der juristischen Fakultät der Eötvös Loránd-Universität Budapest zur Diskussion gestellt. Die Diskussion erfolgte im April 1965. Von den Vertretern der verschiedenen Wissenschaftszweige nahmen an dieser Diskussion etwa vierzig Fachleute teil. Dr. Andor Csizmadia, Dekan der Universität Pécs, Dozent Dr. Ernő Wallner und István Éri, Direktor der Museen des Komitates Veszprém, sind aufgefordert, zur Sache zu sprechen. Die Kritik des letzteren wird in diesem Band der Mitteilungen der Komitatsmuseen Veszprém volltextlich mitgeteilt. Ausser diesen Fachleuten nahmen an der Diskussion Historiker, Geographen, Statistiker, Bibliographen und Archivisten teil.

Alle Redner haben die bahnbrechende Bedeutung des Bandes für die ungarische Fachliteratur gewürdigt. Die vom Jahre 1527 an bis zu unseren Zeiten bearbeitete Menge von Daten gewährt den Fachleuten der verschiedensten Wissenschaftszweige eine reichliche Orientierung in der Vergangenheit und im heutigen Stand der Ansiedlungen des Komitates. Die Vielseitigkeit des Buches ermöglicht eine erschöpfende Kenntnis der geschichtlichen Wahrheit.

Durch die Verwendung der Methode der geschichtlichen Statistik und der Soziologie ermöglicht es die Schilderung der Entwicklung der einzelnen Dörfer, Städte, wohl auch des ganzen Komitates, oder der einzelnen, abgeschlossenen, typischen Gegenden desselben.

Es ist dieser Band ein Handbuch. Es war das Hauptziel der Verfasser, die weitere Detailforschung

gen zu fördern. Dadurch ist die Mitteilung der reichlichen, aber gut auserwählten Angaben, sowie die der bibliographischen und archivischen Zeichen begründet. Die Rezensenten waren einig darin, dass die unbedeutenden Mangelhaftigkeiten, wenn solche hier und da überhaupt vorhanden wären, neben den hervorragenden Vorzügen des Buches verschwinden. Deshalb wäre es notwendig, der Fortsetzung dieser Unternehmung für alle Komitate des Landes Sorge zu tragen.

Mit Rücksicht auf die riesig grosse Menge des durchzuforschenden Quellenmaterials ist unbedingt notwendig, eine organisierte Gruppe der Fachleute der Hauptstadt und der Provinz in die Arbeit einzusetzen, uzw. auf Grund von einheitlichen Gesichtspunkten. Diesbezüglich wurden in der zweiten Gruppe der geäusserten Meinungen Vorschläge gemacht. Im Hinblick auf das Landesinteresse haben die Anwesenden für notwendig gefunden, dass diese hochinteressante Unternehmung unter den Direktiven der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und mit Konzentration von allen persönlichen und materiellen Kräften fortgesetzt wird. Mehrere Redner haben bei der Würdigung des Bandes auf die ähnlichen Initiativen der Nachbarländer hingewiesen und einige Vergleiche gezogen. Es wurde auch festgestellt, dass bei der Zusammenstellung der nachfolgenden Bände und beim Sammeln ihres Materials eine enge Verbindung mit den Fachleuten der Nachbarländer unbedingt ausgebaut werden soll.

Nach den Antworten der Autoren wurde die Diskussion durch den Präsidenten der wiss. Kommission der Universität unter Würdigung der zehnjährigen, opferwilligen Forschungsarbeit der Autoren zusammengefasst und abgeschlossen.

Katalin D. Nagy

Veszprém megye helytörténeti lexikon¹

(Könyvismertetés)

Nagyszabású, az egész ország területét fokozatosan felölelő vállalkozás első kötetét vehettük a kezünkbe az elmúlt évben. Ismertetésekor — mint erre már mások is rámutattak² — elsősorban abból a szempontból lehet és kell vizsgálnunk a szerzők célkitűzését és a megvalósításban elért eredményeit, hogy a lexikon-sorozat jó úton indult el, lehet-e, kell-e az eredeti elgondoláson változtatni?

Talán másodsorban, de számunkra, Veszprém megyében élő és működő szakemberek számára mégis szükségesen „előkelőbb” rangsorolásban kell azonban az első kötetet vizsgálnunk. Hiszen megyénknek hosszú évtizedek óta, sőt, ha a korántsem ilyen átfogó célzattal készült munkákat leszámítjuk, első ízben jelent meg olyan helytörténeti összegezés, amelynek értékét nemcsak a kortárs, hanem jónéhány elkövetkező generáció is méltányolni fogja.

E kötetnek tehát mindkét értelemben vett úttörő jelentősége miatt, bár főleg helyi vonatkozásaiban vagyunk elsősorban illetékesek vizsgálandni. Érdekes azonban az előkészítése előtti elgondolások, az arról folytatott viták ismertetésével is foglalkozni, nyomon kísérni a tervekben valóssággá lett mű útját.

I.

Amint arra a szerzők maguk is hivatkoztak, tervezetüket annakidején, mint az Országos Községi Törzskönyvbizottság tagjai dolgozták ki és terjesztették e bizottság elé 1948-ban, amely azt pártolta. Kiindulásként tehát egyrészt a helynév-megállapításokkal kapcsolatos történeti anyag kiadatásának szükségessége merült fel,³ másrészt a helységeknév-tárak érthetően szűkszavú, de az egész országra kiterjedő, míg az egyes helytörténeti monográfiák csotenként részletező, de korántsem minden településre felölelő, tehát hiányos (emellett gyakran elavult) adatközlései közötti áthidaló megoldásnak a lexikális módszerű feldolgozást javasolta. Azonban már ekkor is hangsúlyozták a tervezet készítői, hogy csak a névváltozatok, — változtatások közzététele nem

volna elegendő, a történeti statisztika adatait feltétlenül hasznosítani kellene, ezzel számos tudományág felmerülő igényeit, elsősorban természetesen a demográfusok és gazdaságtörténészekét lehetne kielégíteni.⁴

A bizottság tagjainak (köztük Pais Dezsőnek, Kniezsa Istvánnak, Mendöl Tibornak) egyetértése ellenére sem indulhatott meg a szervezett munka — anyagiak hiányában, csupán a szerzők végezték anyaggyűjtésüket, korlátozott mértékben. Néhány év múlva azonban, amikor 1952-ben felmerült a Törzskönyvbizottság megszüntetésének gondolata, a Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya elfogadta és anyagilag is támogatta a szerzők javaslatát arra vonatkozóan, hogy kísérletezzék ki a helységek névalakjaira és azok változásaira, a települések keletkezésére, pusztulására, fejlődésére vonatkozó főbb adatok közreadásának módozatait. A kutatómunka kezdetben két megyére terjedt ki. Borsodnál a levéltári források szinte megszakítatlan sorozatban állottak rendelkezésre, míg Veszprém megyénél ezzel ellentétben csak hézagos adatsorok voltak kiaknázhatók. Már itt meg kell jegyeznünk azt a körülményt, hogy a szerzők adatgyűjtésének az 1940-es évek végén történt megindításakor a történeti és a mai közigazgatási beosztású Veszprém megye területileg egybeesett. Az 1950-ben végrehajtott területrendezéssel a helyzet ugyan jelentősen megváltozott, azonban a levéltári állagok a történeti beosztáshoz igazodtak, így a szerzők — mint egyedüli kutatók is — nem tudtak vállalkozni a jelentős többletmunka elvégzésére, ami a rendezésből adódott. Ez tökéletesen érthető és az eljárást kifogás nem érte. Legfeljebb nyomósabb okok szólnak amellett, hogy a következő kötetek egyike az 1950 előtti Zala megyét dolgozza majd fel.

Az adatgyűjtés előrehaladtával szükségesnek látszott néhány minta-leírás és a feldolgozási szempontok alapján a munka megvitatása. Erre 1955 nyarán, a MTA Településtudományi és Nyelvtudományi Főbizottságának ülésén került sor. A számszerű adatanyag táblázatokba rendezése mellett — mely-

ben egyöntetűsége törekedtek — a szerzők az ott nem közölhető, de éppen a kutatások során előkerült értékes, változó bőségű anyagból készítették el az egyes települések életrajzát. Azonban még a legfontosabb tények is szétfeszíteni látszottak a szűkreszabott kereteket, megállapítható volt már akkor, hogy az összegyűjtött forrásértékű anyag teljes egészében közlésre nem kerülhet.

A tervezet megvitatása során az egyes szaktudományok képviselői a munkálatok fontosságával, sürgősségével egyetértettek. Jóllehet valamennyien tudatában voltak a terjedelemszabta korlátoknak, éppen a mű jelentőségének ismeretében vetettek fel újabb és újabb javaslatokat, melyek a gyűjtés körének kiszélesítését, még több szempont figyelembevételét igényelték volna. Ugyanakkor több hozzászólás emelte ki a közlésmód szabatoságát, még inkább a kutatási szempontok következetes szabályozásának, rendszerezésének fontosságát.

Mind ez alkalommal, mind a kézirat lektorálása során számos, valóban megszívlelendő s ami ennél is fontosabb, megvalósítható észrevétel segítette a szerzők munkáját. Feltétlenül érdemükül kell tudnunk, hogy a sok irányból érkező, gyakran egymással néha ellentétbe is kerülő javaslatból a legtöbbet elfogadták, hasznosították.

A tervezet elfogadása után tovább folytatódott a munka. Ez idő tájt kapcsolódtak az anyaggyűjtésbe és a feldolgozásba az egyes részfeladatok elvégzésére: a bibliográfus (Nagy László), a kartográfus (Nagy Júlia) és a névmagyarozatot adó nyelvész (Mikesy Sándor), az adatok kigyűjtését és rendszerezését végző többi munkatársat nem is említve.

A kéziratot 1960-ban zárták le és adták át a lektoroknak. Jóllehet maguk a szerzők is világosan látták, hogy az eredeti célkitűzés valamennyi szempontját (így pl. gazdaságtörténeti adatok — állatállomány, termelési mód stb. — közlését) a terjedelem korlátai miatt nem lehet érvényesíteni, tehát elhagyásuk mellett döntöttek, a kézirat így is terjedelmessé vált. A lektoroknak így, elismerve, hogy a szerzők töretlen úton jártak munkájuk készítése során, az a hálátlan feladat is osztályrészükül jutott, hogy helyenként rövidítéseket, elhagyásokat javasoljanak. (Így maradt el pl. a földrajzi nevek, határrészek neveinek közlése.) Többnyire azonban az ésszerű rövidítés, egységes utalásrendszer alkalmazása révén tartalmi szempontból változatlan maradt az egyes települések anyaga — ez azonban átdolgozást igényelt.

A terjedelem csökkentésének kívánalma azonban nem volt öncélú. Mindkét lektor egyaránt hiányolta az egyes településeknél amúgyis értékelt életrajzok alapján az egész megyére vonatkozó összefoglalást. Ez az általános érvényű megállapítások egyszeri közlésével többek között a felesleges ismétlődések kiküszöbölését (mint pl. az úrbéri terhek, megélhetés módjai, birtokosok, telepítések ismertetését) is eredményezhette. — Az összefoglalás ezen túl azután kitűnő alkalmat adott a történeti statisztika módszerével a megye lakosságának szám- és megoszlásbeli vizsgálatára is, fontosabb köztörténeti adatok ismertetése mellett.

Felmerült egy olyan javaslat is, hogy a községenként részletezett statisztikai táblázatokat egy közös, összevont táblázatsorral helyettesítsék. Még ha a javaslat nyomdatechnikailag megvalósítható lett volna, a közös megyei táblázattal az egyes települések könnyen nyomonkísérhető és összevethető területi, népesedési-népmozgalmi, továbbá lakóházakra vonatkozó változásai tűntek volna el a lexikonból, felemás helyzetet teremtve, hiszen ebben az esetben nem érvényesülhetett volna a lexikális rendező elv: egy címszó alatt tárgyalni az egyes települések adatait. — Más kérdés viszont, persze ez már a terjedelem növelését s az adatok esetleges ismétlődését jelentette volna, ha az összefoglaló részben, a települések egymással való összevethetése érdekében fontosabb táblázatok (pl. lakosság lélekszámváltozása 1785—1960 között) településenkénti adatai kerültek volna összevontan közlésre.

Az utóbbi javaslat tehát nem került megvalósításra s ez nem volt baj. Kár volt azonban egy másik javaslatnak engedve vesztegni tájakról, településekről és műemlékekről fényképeket közölni. Az e célra rendelkezésre álló teret inkább régi térképek részleteinek (pl. XIX. sz. közepi településfelméréseknek) nagyszámú, megfelelőbb léptékű közlésére lehetett volna felhasználni.

A kéziratnak a fentebb vázolt kívánalmaknak érdekében történt átdolgozása, ill. bővítése lényegében 1961 végére fejeződött be. Ha a nyomdai munkálatok, illetve az azt megelőző szerkesztési munkák időtartamát is ide vesszük, a szerzők javaslatuk felvetése óta több mint másfél évtizedig foglalkoztak munkájukkal, melyből tíz esztendő kellett az aktív kutató-feldolgozó tevékenységre fordítaniuk. E tények figyelembevételével szükséges a vállalkozás folytatásának mikéntjét meghatározni. Még ha számításba vesszük is az úttörő jelentőségű kezdeményezés első köteténél természetszerűleg jelent-

kező, de a továbbiakban remélhetőleg kiküszöbölhető műfaji, kutatásbeli nehézségeket s a feldolgozás szempontjának rendszeressé tétele érdekében szükséges átdolgozásokat is — melyek többletidőt igényeltek —, az egyes megyék anyagának megjelentetése több generáción keresztül húzódnék és ez egyértelmű lenne a válalkozás csődjével.

A konklúzió csak egy lehet: ha a helytörténeti lexikonsorozat megjelentetése érdeke a tudománynak, a közigazgatásnak, a jövőben az e kötetnél alkalmazott módszeren gyökeresen változtatni kell. Nem lehet kizárólag néhány kutatót, szinte egyéni vállalkozásként e feladattal megterhelni, hanem összehangolt munkaterv alapján egy, vagy több intézmény (köztük a vidéki, helyi intézmények: levéltár-könyvtár-múzeum) munkatársainak közös feladattá kell tenni a munkát, amelyet párhuzamosan, egy időben több megyére kiterjedően kell végezni. Az egész országra kiterjedő forrásanyagok kigyűjtését pedig egyszerre, egy munkafázisban kellene elvégezni és a kötetek megjelentetésére egy-két-évenként kellene sort keríteni.

Felmerülhet még az a vélemény, hogy a most kialakított műfajon belül ebben az első kötetben maximálisan érvényesített szempontokat tovább szelektálva kevesebb adatgyűjtést, ennél fogva korlátozottabb feldolgozó munkát igénylő módszer is kialakítható, ez a terjedelemben, a kiadási időpontokra is visszahatna. Meggyőződésem az, hogy ezzel a lexikontípussal sikerült a helységnévtár és a helytörténeti monográfia között mutatkozó üres teret egyértékelt forrásközlő munkával áthidalni, kár lenne a szempontokat, a kialakított módszert ismételtelen átformálni. A munka tagolása, rendszerezésének alapelvei a gyakorlatban bizonyítottan jók. A feldolgozandó megyék adottságai (a kutatottság állása, források gazdagsága stb.) amúgyis különböznek, emiatt bizonyos változtatásokra, az alapelv helyenkénti módosítására így is szükség lesz. Továbbá néhány indokolt szempont figyelembevétele gazdagítását jelentené az alkalmazott módszernek.

II.

Ha tudatában is vagyunk annak, milyen, országos jelentőségű sorozat részeként folyt a Veszprém megyei kötet összeállítása, szerkesztése, ennél fogva a speciálisan mutatkozó helyi igények kielégítésére nem lehetett gondolni, a következőkben mégis helyi, ha úgy tetszik provinciális szemszögből vizsgál-

juk: milyen jelentősége van a lexikonnak a megye helytörténeti irodalmában?

Messzire vezetne annak oknyomozó vizsgálata: miért annyira hiányos és egyenetlenül feldolgozott Veszprém megye helytörténeti vonatkozásban? Hiányos például annyiban, hogy máig sem készült el a megye monográfiája, kisebb tájegységei is meglehetősen ritkán kerültek összefoglaló jellegű munkában feldolgozásra (így a Balaton-monográfia egyes kötetében). Ha az egyes települések monográfikus igényű (bár nem mindig kielégítő színvonalú) feldolgozásait vizsgáljuk, éppen az Ila—Kovacsics kötetében adott bibliográfiák jelzik, hogy a történeti Veszprém megye 176 települése közül legfeljebb a felével foglalkozott az utóbbi 60—80 esztendőben kutató. Egyenetlennak kell mondanunk a helytörténeti irodalmunkat azért, mert helyenként kitűnő részletfeldolgozások láttak napvilágot (pl. műemléki és régészeti szempontból), másutt, még a kínálkozó adatanyag gazdagsága sem ösztönzött senkit kutatásra.

A mozaikszerű részletfeldolgozások bármilyen szép számát tárja is elének egy-egy bibliográfia,⁵ részben az összefoglalások hiánya, részben az egyes szakterületen végzett feldolgozások „belterjessége” (pl. plébániatörténetek, régészeti, műemléki szakpublikációk) a jellemző. Mindezek okai közül kettőt tartok jelentősnek. Az egyik társadalmi. Veszprém megye társadalmának soha nem volt, egyes kiváló szaktudósok érdemét korántsem kicsinyelve, olyan rétege, mely a helytörténeti kutatások iránt behatóan érdeklődött volna, igényelte és támogatta volna az e fajta munkálatokat. Az érdektelenségnek köszönhető, hogy a millenáris idők felbuzdulásakor létesített megyei monográfia alap összege igen csekély volt (kb. 8000 korona), s tízegynéhány év alatt sem sikerült a cél érdekében elkölteni. S a közömbösséget mutatja, hogy amikor az 1910-es években, más célra kívánták a megye vezetői felhasználni, a javaslatot a törvényhatóság tagjai ellenvetés nélkül megszavazták.

Cselekvésképtelen volt az 1903-ban alakult vármegyei múzeumegylet is ebből a szempontból. Némi eredményeket csak a harmincas évek elején létrejött Veszprémvármegyei Régészeti és Történelmi Társulat működése, a társulat és a veszprémi múzeum publikációs tevékenysége mutatott fel e tekintetben.

Társadalmi méretű érdeklődés és ösztönzés híján természetszerű, hogy a megyének helytörténeti jellegű folyóirata sem volt, s érthetővé válik a másik

oka, jobban mondva okozata ennek a helyzetnek. Forrásközlések tekintetében Veszprém megye alig tud valamit felmutatni az egy Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis sorozaton kívül. Természetes, hogy ha hiányzott az anyagiakban megmutatkozó áldozatkészség, ez a kutatásra jelentős mértékben visszahatott. Végeredményben tehát, összegezve az eddigieket, a helytörténeti kutatás megyénkben tapasztalható viszonylagos elmaradottságának okai egy, a megyében kialakult társadalmi-történelmi helyzettel magyarázhatók elsősorban.

Ezen, a mindenképpen sajnálatos helyzetképen lényegileg nem módosított az sem, hogy a felszabadulás óta örvendetes változás tapasztalható. Az újabban szépszámmal napvilágot látott városmonográfiák, néprajzi, régészeti, műemléki vagy bármilyen más jelegű tanulmányok ma is csak a színskála egyes színeit adják, de nem válnak egy spektrum szerves összetevőivé. S a legtöbb közös hibája, hogy nem támaszkodik, mert forrásközlés híján nem támaszkodhat, új levéltári anyagra.

A helytörténeti lexikon veszprémi kötetét tehát elsősorban mint forrásanyagot közlő, azokra bőven is utaló művet forgatja majd hasznosan a kutató. Ugyanakkor az összegezés, a helységek életrajza alapján a helytörténetírásban mindeddig sajnálatosan nélkülözött történeti statisztikai, demográfiai szempontok és értékelések fognak újabb indítékeket, illetőleg szempontokat adni a további feldolgozásokhoz.

Természetesen a lexikon sem pótolhatja mindazt, amivel a kutatás megyénkben még adós maradt. Így elsősorban a megye középkori történetének kutatása szempontjából a lexikonnak a legjobb esetben is csak visszautaló szerepe van. Éppen a szerzők ismerték fel továbbá a legjobban, hogy a XVI—XVII. századi levéltári források, legalábbis amelyek az országban találhatók és átkutatottak (a családi levéltárakat nem számítva), megyénknek köztörténetére éppúgy, mint más szempontból, alig szolgáltatnak annyi adatot, melyből halvány kontúrok volnának felrajzolhatók. Az itt mutatkozó hiányosságok éppen a lexikon anyagának közzétételével váltak általánosan ismertté, nyilván ösztönözni fognak arra, hogy helytörténészeink más forrásokhoz is folyamodjanak.

A XVI—XVII. századokra vonatkozó hiányos adatsorok miatt a megye népességének lélekszáma, társadalmi, gazdasági helyzet tekintetében ábrázolható fejlődése folyamatosan nem vázolható fel. Azonban enélkül is kiviláglik, ha csak a XVIII—

XIX. századi adatokra támaszkodunk, egy megdöbentő, elgondolkodtató és feltétlen további kutatásokat igénylő jelenség, amelynek ilyen világos bemutatása a lexikon legfőbb értéke és tanulsága.

A közölt adatsorokból világosan kitűnik, hogy Veszprém megye összlélekszáma, de azon belül a települések túlnyomó részének népessége a fejlődés üteméhez viszonyítva alig, vagy egyáltalán nem nőtt az elmúlt másfél évszázad alatt. (1949-ben az 1785-ös lélekszámhoz képest a megye lakossága mindössze 97,5 százalékkal gyarapodott: 165 év alatt alig több mint 0,5 százalékos az évenkénti fejlődés.) Az egyes kisközségek esetében természetesen még sokkal rosszabb a helyzet. S hogy ez a folyamat, ha más okból is, de mégis napjainkig tart, a statisztikai adatokból szintén világosan kiderül.

Ha ez a jelenség csak a kis, fejlődésképtelen lakott helyek esetében volna észlelhető, magyarázatát könnyebben adhatnánk. Már korábban is tudtuk azonban, hogy magának a megyeszékhelynek is 1785—1910 között alig, hogy megkésztetődött a lakossága, ez a fejlődésképtelenségre valló tendencia tehát bizonyíthatóan a XIX. századra vonatkoztatva az egész megyére általános érvényű. Hollós István tanulmánya⁶ alapján vált ismeretessé, hogy 1880—1930 között az elvándorlás csaknem 63 000 Veszprém megyei lakost érintett. Így tehát csak az eddig ismertett néhány adat és jelenség is a megye társadalmi-gazdasági történetének olyan kulcsait adja kezünkbe, melyet nemcsak a múlttal foglalkozó, de a jelent irányító és a jövőt tervező közgazdászok, közgazdászok stb. számára is feltétlen elgondolkoztatók.

S éppen e kiragadott, de talán legjellemzőbb példán keresztül mutatható be, milyen fontossága van a lexikon elkészültének. Vitatható, mert elnagyoltnak látszik a szerzők adata, magyarázata a jelenségre vonatkozóan. Nemcsak a nagybirtok szorítása, a föld hiánya egyedül az ok. Az ipari munkaalkalom hiánya is hozzájárulhatott ehhez — írják a szerzők. Főleg, ha azt nézzük, hogy a megye területén a XIX. század elején a városokban és falvakban hozzávetőlegesen 150 cég működéséről van tudomásunk s ezek a devecseri és pápai járások nyugati részén fekvő falvakon kívül csaknem minden más településen nem is jelentéktelen számú lakost tömörítettek — módosítani kell ezt az állítást. A jelek szerint, bár ez csak az eddigiekből leszűrt általánosítás, Veszprém megyében a XVIII. században az újratelepítés, az intenzívebb gazdálkodás, továbbá az egyes iparágak újraéledése, specializáltsága ré-

vén történt megoszlása tekintetében, de még a manufaktúrák iparok (papír, üveg, kerémia stb.) szempontjából is a viszonyok jobbak voltak, mint általában a Dunántúl bármely megyéjében. Mondhatnánk talán azt is, hogy a fejlődés legkedvezőbb előfeltételei éppen ebben a megyében voltak meg leginkább. A XIX. század egész folyamata azonban egyértelműen a visszafejlődés jegyében értékelhető. Okai között a nagybirtok tökehiányát éppúgy kereshetjük, mint a polgárság kifejlődését akadályozó feudális tendenciák érvényesülését, a továbblépni nem tudást általában.⁷ Adatok híján ennek az egész megye fejlődésére jellemző folyamatnak gazdasági és társadalomtörténeti értékelése nem indulhatott meg eddig.

Kétségtelen, hogy a tényanyag közlése, a szigorú szelektálás ellenére is hihetetlen bőségu adat ismeretése a lexikon legfőbb értéke. De amint az említett és szép számmal említhető kisebb részproblémák sokasága bizonyítja, a szerzőknek sikerült művekben a fejlődés dinamikáját érzékeltetni, sikerült a tudományos kutatás olyan ösztönző alapját kézbe adni, amely jóval több, mint amire a szerzők első tervezetük kidolgozásakor gondolhattak.

S amikor azt is állítom, hogy a kutatómunka a feldolgozás tekintetében többre is képesített volna, ezt nemcsak a publikált anyag ismeretében teszem. A szerzők ugyanis, egyetértve több szakembernek más, a tervezet tárgyalásakor, majd a kézirat bírálatakor elhangzott javaslatával, munkájuk cédulaanyagát hozzáférhetővé kívánván tenni, azt a veszprémi Bakonyi Múzeumnak adták át, amely, mint a megye múzeumi szervezetének központja, néhány éve a helytörténeti kutatások irányítását is végzi (természettudományi, régészeti és műemléki kutatások tekintetében eddig — melyek széles területen kapcsolatosak a helytörténet más szakterületeivel és természetesen egymással). Ezt az anyagot is átvizsgálva nyugodtan kimondhatom, hogy a megye sok munkatárssal készítenő monográfiája adatainak zömét a közzétett és közöletlen Ila—Kovacsics-féle anyag alkotja majd.

Éppen ezért, ha nem az eredeti célkitűzést tekintjük, ha a szerzőknek nem egy sorozat maguk- és másokszabta rendszeréhez és terjedelméhez kellett volna igazodniuk, Veszprém megye kevés híján hozzájuthatott volna régóta várt monográfiájához is. Természetesen ez már nem a bíráló, hanem a lokálpatrióta véleménye. — Magát az elkészült művet tekintve viszont nyugodtan állítható, hogy e sorozat keretében Veszprém megye alighanem többet

nyert a lexikon kiadásával, mint sok más, még csak ezután megjelenő kötettel a helytörténeti kutatás tekintetében előbbálló megyéje az országnak.

III.

A bíráló azonban, ha mércéje felmutatása előtt kinyilvánítja is általános, osztatlan elismerését a művel szemben, nem hallgathatja el, ha hiányokat érez. Legfeljebb tudomásul veszi, hogy a szerzők minden jószándéka, szakértelme mellett sem lehetett módjuk különböző okok miatt a kívánatos maximum nyújtására.

Előljáróban azt is meg kell állapítani, hogy a szerzők maguk is kezére jártak a bírálónak azzal, hogy a bevezető fejezetekben őszintén feltárták, hol, mennyiben érzik hiányosnak a kötetet. Nemegyszer utaltak arra, hogy a kiegészítésekkel, a részletkutatásokkal egyes megállapítások módosíthatók lesznek. Így tehát néhány észrevételt, mint például azt, hogy az egyes települések életrajzainál vitatható volt egyedül az általuk feltárt közöletlen forrásanyagra támaszkodva dolgozniuk, hiszen helyenként már a publikált kötetek, tanulmányok be- dolgozásával a kép teljesebbé válhatott volna, — ismétlem, ezt a körülményt éppúgy, mint a bibliográfia hiányosságait⁸ nem is tárgyalom.

Fentebb említettem már, hogy egyes összefoglaló tabellák a bevezető fejezetekben szükségesek lettek volna. Hozzátehetem, hogy bár az itt közölt térkép-es-grafikonos mellékletek igen jók, néhány még szükséges lett volna a teljességhez. Az egyes települések földrajzi környezetének leírása, lokalizálása (szomszédos települések említésével, különösen pusztánmaradt falvak esetében), általában hiányzik. A szöveg terjedelmét talán szükségtelenül növelte volna ennek bedolgozása. De egy megfelelő jelmagyarázattal, esetleg a jelenlegi községhatárok jelzésével is ellátott térképlapon valamennyi címszó pontosan, vagy hozzávetőlegesen a helyére kerülhetett volna. Komoly kartográfiai munkával talán még a községek összevonás előtti, illetőleg egyes puszták — elpusztult falvak határait is jelezni lehetett volna, pl. az 1857-es kataszteri lapok alapján. S ez a kívánalom éppen nem kizárólag a tudományos szakemberek igénye, a közigazgatás helyi és felsőbb vezetői számára legalább annyi a jelentősége.

Ha már az illusztrációknál tartunk, a kifogásolt 69 fénykép helyett, melyeket elhagyhatónak tartok, inkább tipikus települési formákat (belterületek

esetleges változásaival), a közölnél számosabb régi térkép-fotót kellett volna közölni. Úgy érzem, hogy ennek a lexikális formának egyenesen szüksége van minél több ábrára, eredeti dokumentum teljes, vagy részleges közzétételére. (Legfeljebb az iratok közlésénél — ha erre egyáltalán szükség van — tartom a léptéket kicsinynek.) Idetartozik még a községpecsétek közlésének kérdése is. Feltétlen helyes volt a fellelhető lenyomatok publikálása, de helyenként átrajzoltatással magát az ábrázolást közérthetőbbé lehetett volna tenni. Sajnálatos azonban, hogy a közzététel előtt a Bakonyi Múzeum igen gazdagnak mondható eredeti pecsétgyűjteményét a szerzők nem ismerték meg. Itt ugyanis száznál több községi, városi és megyei pecsétíromó (természetesen jónéhány helységről több, korban és ábrázolásban eltérő variánsal) található, mindmáig közöletlenek. Szükséges lett volna azonban mindenképpen a megye címerének közlése, ha másutt nem, legalább a kötet tábláján.

A kötet lexikális része 472 (és nem 481) címszót tartalmaz. Ezek közül 176 lakott hely, község és város névváltozatait, névmagyarázatát, életrajzát, teljes statisztikai adatanyagát közli, térképjelzetek és ahol van, bibliográfiai, végül a levéltári utalásokat tartalmazó jegyzetanyag kíséretében. Néhány esetben csak a térképek jelzete, másutt egyes táblázatok hiányoznak (összevont községek esetében, vagy elhagyott falvaknál). Így körülbelül kétszázra tehető a teljes alaposággal tárgyalt települések száma, míg a többi lakott hely, vár stb. ismertetésénél a névváltozatokon kívül az életrajzi s ehhez kapcsolódó jegyzet és bibliográfiai anyag volt közölhető. Az egykor és ma is lakott helyek jegyzéke a ma ismert adatok alapján teljesnek mondható.

A helynévmagyarázatok elhagyása a pusztán maradt települések esetében meglehetősen sajnálatos. Valamennyi helynév eredeztetése esetén ugyanis a névadásra, a megtelepülés időpontjára vonatkozóan a teljes anyag ismeretében lehetne általános érvényű következtetéseket levonni, így viszont a csonkán maradt, felerészben elkészült névfejtés legfeljebb csak a laikus szívet névadásmagyarázat ellensúlyozását adhatja.

Remélhetőleg a kötetből elhagyásra ítélt földrajzi helynevek kilátásba helyezett megjelentetésekor pótolni lehet az elmaradt magyarázatokat s egyszersmind mód nyílik a megye helyneveivel foglalkozó elemző, összehasonlító nyelvészeti-történeti tanulmány megjelentetésére is. (Itt szükségesnek tartom még azt is megemlíteni, hogy a megyei tanács a

múzeumokkal és az önkéntes néprajzi gyűjtőkkel néhány éven belül össze kívánja gyűjteni a ma élő földrajzi neveket. Kívánatosnak látszana e terveket az említett helynévpublikációval összehangolni.)

Az egyes települések életrajzi anyaga zömében megfelel a kívánalmaknak: tömören fogalmazottak, minden lényeges, felkutatott anyag említésre kerül bennük. Kétségtelen, hogy az egyes településekre vonatkozóan előkerült adatok, mennyisége kihatott az életrajz terjedelmére. A bőségesebb közlés ellen nem is lehet kifogást emelni, néhol azonban érezhető, hogy különösen a feudális kori anyag esetleges „soványsága” pótlásaként a szerzők a statisztikai adatsorok szükségtelen elemzésével, vagy a község felszabadulás óta elért eredményeiről adott közléssel (pl. villamosítás, új kultúrház, orvosi rendelő építése stb.) próbálkoztak, véleményem szerint feleslegesen.⁹

A III. pontban a község határának művelési ágak szerinti területmegoszlását találjuk három keresztmetszetben (1857, 1895, 1935). Csak mint gondolatot vetem fel: nem volna-e hasznos a következő kötetknél, ha mégoly pontatlanok is, a XVIII. századi összeírások mezőgazdasági művelésre vonatkozó adatait közzétenni? A még nem kielégítő adat is hozzávetőleges tájékoztatást adhatna az 1857-et megelőző 80—100 évben bekövetkezett változásokról.

A IV. pont alatti táblázatok közzététele megfelelő, hiszen jól szelektáltan tartalmazza a népességi adatokat. Bár az egyöntetűség rovására menne, de meggondolandónak tartom, esetenként a IV/3. rovatához, a foglalkozási adatokhoz kiegészítő kimutató csatolását. Veszprém megyei településeknél is számos esetben jelzik a szerzők az iparosítás hatására a népesség foglalkozási megoszlásának változását. E tény a táblázatban jelenleg található három foglalkozási főcsoport adatai (őstermelés, bányászat- ipar, más foglalkozás) nem tanúsítják a szükséges részletességgel. Néhány foglalkozási főcsoportra bontva a két utolsó adatot, az átalakulás irányai egyes településeken sokkal inkább érzékeltethetők volnának.

Részben ide, részben azonban az életrajzi részhez tartozik egy, véleményem szerint nem elhanyagolható kérdés: a kézműiparra vonatkozó adatok részletesebb bedolgozása. Maguk a szerzők is kiemelik az 1828. évi, e tekintetben legalaposabb és egyben legjellemzőbb adatok alapján a megye iparúzó népességének viszonylag magas számát. 1300-nál magasabb Pápán, Várpalotán és Veszprémben együttvéve az iparosok száma. Ha ehhez hozzávesszük a

legapróbb községben is található iparüzőket, következtethetünk a megyében falvakban működött céhek számából, egyáltalán nem lesz meglepő, ha arra az eredményre jutunk, hogy a XIX. század elején a megye lakosságának 12—15 százaléka legalább iparból élt, a háziipart nem is számítva.

Általánosságban ismeretes, hogy a megye falvaiban, de helyel-közzel városaiban is fogyott a XIX. században az iparüzők száma. (Pl. Veszprémben 1828-ban 40 százaléknál magasabb volt az iparból élők száma, ez 1900-ban 33,7, 1930-ban már csak 30,6 százalék volt.)¹⁰

A Bakonyi Múzeum igen gazdag céhes anyaga (tárgyak és iratok) kiaknázható lett volna, publikálatlan, tehát forrásértékűnek számít mindkét anyagcsoport és a Szádeczky ismertette anyagnál sokkal bővebb. Felhasználása révén és esetleg az iparüzők számának az 1828-as összeírás alapján történő összevetésével a most csak általánosságban mozgó, illetőleg nem rendszeresen bedolgozott adatokra támaszkodó megállapításokhoz igen értékes tényanyagot lehetett volna csatolni.

Végül arra, hogy csupán az újonnan kigyűjtött források adataira történt hivatkozás az életrajzok felvázolásánál, a korábbi publikációk figyelmen kívül hagyása hiányosságokat okozhat, a néhány manufaktúrális kezdeményezés, tehát a nagyüzemi termelés csíráinak tárgyalása a példa. A szerzők nem tesznek említést, mert forrásaik e tekintetben hiányosak voltak, a bakonybéli és a városlódi kerámiaüzemekről, holott az utóbbi több-kevesebb eredménnyel, de a felszabadulásig működött. S miután ide helyezték át az 1850-es években a pápai kerámiaüzemet, helytelen az az állítás, hogy Pápán csak a kiegyezés után szűnt meg a „porcelán” gyártása.¹¹ Azt a tendenciát, hogy a nagybirtokosok, polgárok (vagyonosabb kereskedők és céhiparosok) alapította manufaktúrák a XIX. század közepéig fejlődőben vannak, majd egymást követik a bukások, visszahúzódnak a tőke, a vállalkozások száma a XIX. század végén kezd ismét, bár igen korlátozott mértékben nőni, az összefoglaló részben is részletesebben lehetett volna tárgyalni, az okokra rámutatva. Ugyanitt lehetett volna a megyében a kereskedelmi forgalmat döntően befolyásoló, visszafejlesztő vasútépítési tevékenységről részletesebb ismertetést adni.

A fentiekben észrevételezett apróbb hiányosságokat (melyeknek számát a részletekkel foglalkozó szakemberek munkájuk során nyilván szaporíthatják) nem akadémikusból kívántam említeni. Mindezek eltörpülnek a közzétett anyag csodálatos

gazdagsága mellett. Ami a vázolt javaslatokból meg-szívlelhető, arra a következő kötetekben tekintettel lehet lenni, biztosra veszem azonban, hogy e fajta igényekkel szép számban fognak még találkozni a szerzők. Nem hallgathatom el azonban, hogy a kötet hiányosságainak észlelésekor ismételten az a benyomásom támadt: ezek jórésze kiküszöbölhető lett volna a helybeli intézmények hatékonyabb közreműködése révén.

IV.

Befejezésül tehát, nem is csak egy felmerült probléma kapcsán tartom szükségesnek tisztázni, milyen szempontokat kellene a jövőben sokkal hatékonyabban megszabni tudományos vállalkozások tervezésekor, végzésekor s központi és vidéki tudományos intézmények, azok munkatársai között milyen volna a kívánatos együttműködés, továbbá egyes vállalkozások összeegyeztetése tekintetében a tudományos munka szervezésénél mire kellene ezután az illetékeseknek tekintettel lenniük.

Őszintén meg kell állapítanunk, hogy a helytörténeti lexikon veszprémi kötetének készítése a vázolt problémák tekintetében a negatív példát adja. Igaz ugyan, hogy a megye tanácsa anyagilag — bár szerény keretek között — támogatta a kutatást. Igaz, hogy a kötet egyik lektora, a Megyei Könyvtár akkori igazgatója személy szerint sok segítséget nyújtott. De sem a megye levéltára, sem múzeuma, sem könyvtára intézményesen nem volt érdekelt ennek az éppen a megye helytörténete szempontjából nagyhorderejű munka támogatásában. Az igazság kedvéért azt is el kell mondanunk, hogy minde me intézmények esetleg éppen megfelelő munkatársak híján annakidején talán nem is tudták volna azt nyújtani, amit ma, megfelelő apparátusuk létrejöttével már biztosíthatnának. Ettől függetlenül mégis az a helyzet, hogy e munka helyileg közügyé kellett volna, hogy váljék, s nem lett azzá.

A következtetés e tekintetben világos: ma már általában nem kizárólag személyi adottságokon múlik, hogy lehet-e az említett intézményeket s munkatársait és ezen túl, más szakembereket egy-egy ilyen feladat támogatására mozgósítani. Kialakult a múzeumi szervezetek igazgatósági hálózata megyénként, ezzel a helytörténeti kutatások bázisai teremtdtek meg. Munkatársi gárda, anyagi ellátottság tekintetében is kedvezően alakult a helyzet. A megyei könyvtárak feladatkörébe is bekerült a hely-

történet sajátos teendőinek ellátása (különgyűjtemények, helyi kiadványok gyűjtése, bibliográfiák készítése stb.), elképzelhető, hogy a megyék levéltárainak munkatervébe is beilleszthető a helytörténeti lexikonokkal kapcsolatos feladatok végzése, annál is inkább, miután a lexikon egyik kiadó intézménye éppen az Országos Levéltár.

Miután ezeknek az intézményeknek irányítását egyrésztől egységesen a Művelődésügyi Minisztérium illetékes szakosztályai végzik, a múzeumok és levéltárak esetében a kutatási program összeállítására a Magyar Tudományos Akadémia is tehet javaslatot, végül a könyvtári és múzeumi szervezet gyakorlati irányítása a megyei tanácsok kezében van, nincsen annak akadály, hogy kellő előkészítés után ezek az intézmények szervezett formában lehessenek résztvevői a lexikonok előkészítésének, kiadásának. (Talán a szerkesztőbizottságokban is felválthatnák az amúgyis túlságosan lekötött párt-és tanácsi vezetőket.)

Nem vitás, hogy ilyen szervezeti előkészítés után a lexikonok sorozata lényegesen gyorsabban kerülhetne kiadásra. A gyakorlati együttműködés módzataiban pedig amúgyis szerepet fognak játszani a speciális helyi adottságok.

Sokkal nehezebb kérdés azonban az egyes tudományos vállalkozások programjának összeegyeztetése. Milyen problémák mutatkoznak e tekintetben országszerte? Különböző tudományágak részéről különböző, szintén sorozatjellegű vállalkozások megindítása folyt és folyik (műemléki, régészeti topográfia, helynévgyűjtés, megyei és kisebb hatóságú monográfiák, Magyarország árpád-kori történeti földrajza, és a tárgyalt helytörténeti lexikon, — hogy csak a most ismerteket említsem). Ezenkívül a levéltári források terv- vagy éppen ötletszerű kutatása is számos helyen megindult, vagy indulóban van (pl. szervezeten évek óta gyűjt építészettörténeti, művészettörténeti levéltári jellegű anyagot a Művészettörténeti Dokumentációs Központ — mely egyébként nyilvános gyűjtemény és szabadon kutatható — az Országos Műemléki Felügyelőség, a Magyar Tudományos Akadémia nem egy intézete — egyes monográfiák, topográfiai szerkesztőbizottsága). Elsősorban tehát a kutatások egybehangolására, egyeztetésére kell gondolni. Közismert egyébként az a tendencia, hogy megyék és városok, sőt községek is szívesen és egyre bőkezűbben áldoznak e fajta munkákra, nem is említve, hogy a helyi múzeumi és könyvtári központok szervezett, költségvetésileg biztosított összegek felett rendelkeznek e célból. Ép-

pen az egyes sorozatok támogatása (mely néha jelentős anyagi összegeket igényel) tenné szükségessé az esetleg szétforgácsolódo, ötletszerűen adódott kisebb-nagyobb anyagi erők centralizálását.

Ez kifejezetten tudományszervezési feladat. Összehangolására véleményem szerint a Magyar Tudományos Akadémia hivatott, még akkor is, ha pillanatnyilag néha jelentéktelennek látszó összegek és elgondolások jönnek számításba.

Még inkább az lenne és kell, hogy legyen az egyes sorozatok szerkesztésének egyeztetése. Egyre inkább számolnunk kell azzal a „veszéllyel”, hogy egy-egy adott területről többé-kevésbé egymást fedő, bár más-más célkitűzésű összefoglaló munkák sora jelenik meg. Helyi példánál maradva: a Veszprém megyei régészeti topográfia konkrétan 1526-ig, általában azonban (elpusztult falvak esetében) a XVII. század végéig közli az egyes lelőhelyek leírását, ott, ahol kell, a vonatkozó történeti adatokat is. Természetszerűleg összefoglaló fejezetek is megírásra kerülnek, így pl. elképzelhetetlen, hogy középkori településtörténeti, köztörténeti fejezete e sorozatnak ne legyen. A munka negyedik éve folyik. A megye műemléki topográfiájának előkészítő munkálatait 1964-ben indítottuk meg. Fedések várhatók már a régészeti topográfiával érintkező területeken is. De méginkább várható e fajta tendencia a helytörténeti lexikon, sőt az egyelőre csak terveződő megyei monográfiával. Ugyanakkor, szintén példaként említem, amikor előreláthatólag 1970-ig régészeti, műemléki topográfiakötetek, a már megjelent 1527-től napjainkig terjedő időszakot átölelő helytörténeti lexikon és esetleg még megyei monográfia, számos részletfeldolgozás, és bibliografikus, illetőleg okmánytárjellegű munkák szép sora kerül kiadásra, az Árpád-kori történeti földrajz idevágó kötete anyagának megjelenése bizonyára jónéhány évvel később várható.

Nem egészséges jelenség az, ha tudományos kutatás és feldolgozás tekintetében nem vagyunk képesek tervszerűen dolgozni, nem tudjuk megteremteni az általában mindenki által igényelt és kétségkívül hasznosnak tartott koordinációt. Valljuk meg azt is, hogy tudományos életünkben az egyéni kezdeményezésnek, a spontaneitásnak még ma is a kívánatosnál nagyobb szerepe van.

A másik „veszély”, ha annak nevezhetjük, a már említett helyi kezdeményezések egyre gyarapodó száma. Egyes tudományszakokban (régészeti, esetenként történeti, művészettörténeti kutatásoknál) már most kimutatható, hogy nagyobb anyagi erők álla-

nak e helyi kezdeményezések rendelkezésére, mint akár az Akadémia, vagy a Művelődésügyi Minisztérium ugyane célra fordítható kerete. Helytelen volna ezt a tendenciát adminisztratív módon visszafojtani. Inkább a „felülről” és az „alulról” jelentkező elgondolások összehangolása és egyeztetése a

kívánatos s ez ismét a tudományszervezésnek az eddiginél hatékonyabb alkalmazása mellett szól.

Ha talán nem is kifejezetten a Veszprém megye helytörténeti lexikona bírálatához tartozik, de az ennek ürügyén felvázolt fentebbi problémák feltétlenül és remélhetőleg az ezután gyorsabb ütemű sorozat jövőjét is érinthetik.

Éri István

- ¹ Írta: Ila Bálint—Kovacsics József; szerk. Kovacsics József, Bp. 1964.
- ² L. Kenéz Győzőnek a Történelemtanítás-ban (IX. évf. 1964. 3. sz. 28—30.), illetőleg D-né Nagy Katalinnak a MTA Társadalmi-történeti tudományok osztályának Közleményei-ben (XIII. k. 1964. 4. sz. 467—478.) megjelent ismertetéseit.
- ³ „A törzskönyvbizottság éppen ezért az elmúlt 25 év alatt is ismételtelen leszögezte azt, hogy adatgyűjtéseinek részben az Országos Levéltárban, részben pedig a Központi Statisztikai Hivatalban őrzött teljes ósanyagát alkalmas időpontban feldolgozza és közrebocsátja.” — írja 1947-ben Thirring Lajos „Község- és helyneveink megállapítása s megváltoztatása” c. tanulmányában. Magyar Statisztikai Szemle, XXV. évf. 1947. 5—6. sz. 195—202.
- ⁴ Altalában a helynév-megállapítások problematikájával, de az említett javaslat ismertetésével kapcsolatos Kovacsics József: A magyarországi hivatalos helynevekről címmel (Földrajzi Közlemények, Uf. I. 3—4. sz. 245—252.) megjelentetett tanulmánya.
- ⁵ Sajnálatos és egyben jellemző, hogy Lukács József munkája (A veszprémi egyházmegye könyvszete, Veszprém, 1909.) óta sem történt kísérlet ennek a maga korában valóban megközelítőleg teljes bibliográfiának kiegészítésére, folytatására. Erre természetesen a Lexikon sem vállalkozhatott.
- ⁶ Hollós István: A vándormozgalmak hatása Veszprém vármegye népességének fejlődésére. Magyar Statisztikai Szemle XIV. évf. 1936. 5. sz. 397—411.
- ⁷ Jól mutat rá a kereskedelmi tőke próbálkozásainak az iparban elszenvedett kudarcait ismertetve Pápa és Veszprém esetében a tendencia egyik összetevőjére Ruzsás Lajos: Városl fejlődés a Dunántúlon a XVIII—XIX. században c. munkájában (Dunántúli Tudományos Gyűjtemény, 51. Bp. 1964. 18—23. és 32—35.).
- ⁸ Legfeljebb néhány szembeötölő hibával illusztrálom, hogy a bibliográfia néhol az alapvető munkák említésével is adós maradt. Így Véghely Dezső: Emléklapok rendezett tanácsú Veszprém város közigazgatási életéből (Veszprém, 1886.); Maksay Ferenc: Szentgál népesedési viszonyai a feudalizmus végén (Történeti Statisztikai Evkönyv 1961.); Schleicher Aladár: A kislódi vashámor története (A MTA Műszaki tudományok osztályának Közleményei XXI. k. 1957. 1. 4. sz. 395—411.) és u. o.: A kislódi vashámor története II. r. (u. o.: XXX. k. 1—4. sz. 1962. 393—405.); Mihalik Sándor: A városi régi kéramia (Folia Archaeologia VII. 1955. 193—212.); u. o.: Bakonybéli kőedénygyártási próbálkozások (u. o. IX. 1957. 257—272.); Gulden István: A városi plébánia története (Magyar Sion, II. évf. 1864. 833, 945.), hogy csak néhány, találmásra kiragadott helysége hivatkozzam.
- ⁹ Hadd említsék meg itt a fogalmazásbeli pontatlanságok illusztrálására egy példát. Várpalota egyébként igen részletes, talán a kötet legterjedelmesebb életrajzában nemcsak szükségtelen ismétlődések találhatók, hanem három helyen egyugyanazon (az 1828. évi összeírás) forrásra hivatkozva egyízben 301, egy bekezdéssel alább 285, majd egy oldallal hátrébb 275 főben adják meg a helység iparosainak számát. (I. m. 391—392. o.)
- ¹⁰ I. erre H. Pálffy Iona: Veszprém város adózó lakossága az 1828. évben, és Kovács Alajos: Veszprém város lakosságának fejlődése és összetétele. (Magyar Statisztikai Szemle, XIV. évf. 1936. 384—397., ill. 371—383.)
- ¹¹ I. m. 105—106, 388, ill. 317. — E példákat még a textilfeldolgozó ipar, az üveghuták és a kislódi vasgyár kapcsán szaporíthatnánk.

Süle Sándor: Kiszántói Pethe Ferenc (1763—1832)

(Könyvismertetés)

A bécsi udvar 1754 után kialakított gazdaságpolitikája Magyarországnak elsősorban a nyersanyagtermelő szerepét szánta.¹ E politika egyik jellemző vonása, hogy az örökös tartományok ipara érdekében nálunk olyan ipari növényeket igyekeztek meghonosítani, melyeket a nyugati országok a gyarmatokról szereztek be (festő buzér, indigó, gyapot stb.).² A hatalmas legelőterületek feltörésével, a század első feléhez viszonyítva, az állattenyésztés is visszaesett. Ám az okoszerűbb gazdálkodást a XVIII. század utolsó évtizedében már nemcsak a Bécsben kidolgozott és a Helytartótanács által szétküldözgetett ismeretterjesztő füzetek népszerűsítették, hanem a magyarországi szakiskolákban felnevelkedett nemzedékek tagjai is.³ Az 1763-ban alapított szempci Collegium Oeconomicum után az 1770-es évektől a pesti egyetemen is állandó katedrát kaptak az agrártudományok.⁴ A század végén (1797) pedig a Festetics György által alapított nagyhirű Georgikonban már csak a mezőgazdasági szakismereteket tanították. Az intézet legjelesebb tanárai között találjuk Pethe Ferencet, kinek itteni működését eléggé hézagosan ismerhettük csak ezideig.

Süle Sándor alapos és adatgazdag monográfiájából most kitűnt, hogy Pethe elejétől fogva nagy ügybuzgalommal vett részt a Georgikon kiépítésében, és Bulla Károly igazgató mellett egyidőben mint helyettese s mint második tanerő szerepelt. Az oktatás módját és menetét Pethe dolgozta ki, általában ő mindenben a kezdeményező. Bulla inkább a csendes hivatalnok benyomását kelti bennünk. Tervei, elképzelései mellett nem állt ki határozottan, a gróf utasításait fenntartás nélkül végrehajtotta, függetlenül attól, hogy egyetértett-e velük, vagy sem. Nem így Pethe Ferenc, akinek sokszor emiatt kellemetlensége is támadt. A Georgikon éppen úgy a Direktórium alá volt rendelve — tangazdaságuk és oktatómunkájuk is —, mint ahogy a keszthelyi, csáktornyai, csurgói stb. uradalmak. Pethének újszólván minden kellemetlensége, kegyvesztettsége

a gróf előtt a direkciónbeliek akadémikuskodásának, kicsinyeskedésének volt köszönhető. Az iskolában ugyanis számtant, mértant, könyvelést és építészeti kellett tanítania, amibe a hozzá nem értő Direktórium mindig beleszólt. Pedig ő volt az első hazánkban, aki felső fokon is magyar nyelven tanította az ifjakat az elméletileg és gyakorlatilag megalapozott, fejlett technikájú, belterjes gazdálkodásra.

Pethe minden tárgyát alapos felkészültséggel adta elő, de a legnagyobb előszeretettel a különböző mezőgazdasági eszközöket és gépeket — a termelés-technika fejlesztését ismertette. Hamarosan össze is állított egy értékes szertári modellgyűjteményt, mely azután későbbi beszerzések révén is szépen bővült. Ebből az anyagból jónéhány darab — még eredeti georgikoni számokkal ellátva — az Országos Mezőgazdasági Múzeumban van, ahol nemrég emlékkiállításon mutatták be azokat.⁵

Keszthelyi tanárkodását az árulkodások, intrikák, tehetségtelen tehetetlenek irigykedése keserítették egyre inkább, így azután 1801 szeptember 1-én végleg elköltözött abból a Georgikonból, amelyiknek egyik megteremtője volt.

Pethe Ferenc életének további folyása túl esik megyénk határain, de nyomkövetése hozzátartozik az egységes kép kialakításához. Süle Sándor kitűnő monográfiája ebben biztos kalauzunk.

Végezetül egyetlen megjegyzést: kétségtelen, hogy a Pethe keszthelyi tanárkodásáról adott kép egészben elfogadható, helytálló, ám a jegyzetanyagból az is világos, hogy a Festetics levéltárban még számtalan — itt a dolog természetéből folyóan csak töredékekben idézett — levél, feljegyzés, utasítás, döntés, ügyszerirat található. Ezek kiadása tovább szilárdítaná, mélyítené és árnyaltabbá tenné a szerző által felvázolt képet. Az anyag feltárása megérné a fáradságot, közzététele nemcsak megyei, hanem országos agrártörténetírásunknak is nyeresége lenne.

Kőhegyi Mihály

Jegyzetek

- ¹ Eckhardt Ferenc: A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon Mária Terézia korában, Bp. 1922. — Pach Zsigmond Pál: Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon, Bp. 1952.
- ² Karlovszky Endre: Magyar gyár- és kézműipar 1771—74-ben. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 1896. 1—64. — Léderer Emma: Iparunk é kereskedelmünk a merkantilizmus korában, (Domonovszky Sándor szerk.: Magyar művelődéstörténet IV, 213—247, Bp. 1941.) — Futó Mihály: A magyar gyáripar története, Bp. 1944.
- ³ Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában, I—II, Bp. 1899—1902. — Molnár Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században, Bp. 1881.
- ⁴ Eber Ernő: A mezőgazdaságtan első hazai tanszéke és első tanára: Mitterpacher Lajos. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei, 1962. 33—43.
- ⁵ Szabó Miklós: Pethe Ferenc emlékkiállítás a Mezőgazdasági Múzeumban. Agrártörténelmi Szemle, 1964. 267—271.

Tartalomjegyzék

Szerkesztő: Közleményeink 3. kötete elé	5— 6
In memoriam: Darnay-Dornay Béla — Gutheil Jenő — Iványi Béla — Pongrácz József	7— 12
Éri István: Beszámoló a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság 1964. évi munkájáról	13— 36
Patay Pál: A homokbödögei harang	37— 42
Kisvarga Lajos: Sármellék gazdasági fejlődése 1731—1850 között ...	43— 68
Mihalik Sándor: A Windschügel család szerepe a magyar kerámia- gyártásban	69— 82
Cenner Mihály: XIX. századeleji pápai színlapok	83— 99
Herényi István: Nemes Székely János csöglei közbirtokos naplója ...	101—112
Vörös Károly: Füred és vendégei 1838 egy nyári hetében	113—123
Füzes M. Miklós: Adatok Györök György és Györök Leó életéhez ...	125—144
Éri István: Modern Dunántúl, egy elfelejtett veszprémi folyóirat	145—182
Czeplédy József—Sági Károly: Adatok a Tanácsköztársaság keszthelyi történetéhez	163—190
Farkas Gábor: Földosztás, házhely- és határviták Sümegcsehi község- ben (1945—1948)	191—204
Beszteri Béla: A nemzeti bizottságok tevékenysége Veszprém megyé- ben (1945 április—1949 január)	205—244
B. Blickle Ilona: A tanácsrendszer létrehozása és a tanácsok kezdeti tevékenysége Veszprém megyében (1950—1954)	245—282
D. Nagy Katalin: A „Veszprém megye helytörténeti lexikona” című munka vitája	283—290
Éri István: Veszprém megye helytörténeti lexikona (könyvismertetés) ...	291—300
Kőhegyi Mihály: Süle Sándor: Kisszántói Pethe Ferenc (1763—1832) (könyvismertetés)	301—302

Inhalt

Der Redakteur: Zum dritten Band unserer Mitteilungen	5— 6
In memoriam: Darnay-Dornay Béla — Gutheil Jenő — Iványi Béla — Pongrácz József	7— 12
István Éri: Bericht über die Tätigkeit der Direktion der Veszprémer Komitatsmuseen im Jahre 1964	13— 36
Pál Patay: Die Glocke von Homokbödöge	37— 42
Lajos Kisvarga: Die wirtschaftliche Entwicklung des Sármellék ...	43— 68
Sándor Mihalik: Die Rolle der Familie Windschügel in der ungari- schen Keramik	69— 82
Mihály Cenner: Theaterzettel aus der Reformzeit im Museum zu Veszprém	83— 99
István Herényi: Tagebuch des Landjunkers János Székely von Csögle	101—112
Károly Vörös: Balatonfüred und seine Gäste in einer Sommerwoche 1838	113—123
Miklós F. Füzes: Zur Biographie von György Györök und Leo Györök	125—144
István Éri: Modern Dunántúl (Modernes Transdanubien) eine verges- sene Zeitschrift	145—162
József Czeglédy—Károly Sági: Die Räterepublik in Keszthely ...	163—190
Gábor Farkas: Bodenverteilung, Hausgrund- und Grenzstreitigkeiten in der Gemeinde Sümegcsehi	191—204
Béla Beszteri: Tätigkeit der Nationalkommissionen im Komitat Veszp- rém (vom April 1945 bis Januar 1949)	205—244
Ilona B. Blickle: Organisierung des Rätessystems und Beginn der Tätig- keit der Räte im Komitat Veszprém (1950—1954)	245—282
Katalin D. Nagy: Die Diskussion um das „Lexikon der Lokalgeschichte des Komitates Veszprém“	283—290
István Éri: Buchbesprechung (Veszprém megye helytörténeti lexikona)	291—300
Mihály Kóhegyi: Buchbesprechung (Süle Sándor: Kisszántói Pethe Ferenc, 1763—1832)	301—302

1. The first part of the document is a list of names and addresses. The names are written in a cursive hand, and the addresses are in a more formal, printed style. The list includes names such as "John Smith", "Mary Jones", and "Robert Brown", along with their respective street addresses and cities.

2. The second part of the document is a series of short, handwritten notes or entries. These notes are arranged in a columnar format, with each entry starting with a number or a letter. The handwriting is more casual and less legible than the printed text.

3. The third part of the document is a longer, more detailed handwritten entry. It appears to be a letter or a report, written in a cursive hand. The text is dense and covers several lines, providing more information about the individuals or events mentioned in the list.

Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság kiadványai
Veröffentlichungen der Direktion der Veszprémer Komitatsmuseen

B. Thomas Edit — Szentlélek Tihamér: Vezető a veszprémi Bakonyi Múzeum régészeti kiállításai-
ban (1959)

Edit B. Tomas — T. Szentlélek: Führer durch die archäologischen Ausstellungen des Bakonyer
Museum in Veszprém (1959)

Tihany. Vezető a Múzeum kiállításához
Führer, durch das Museum von Tihany (1963)

(Elfogyott — vergriffen)

Vajkai Aurél: Bakonyi Ház (1963)

(Elfogyott — vergriffen)

Éri István — Vajkai Aurél: Veszprém megye múzeumai (1963)

István Éri — Aurél Vajkai: Museen entlang des Balaton (1963)

(Elfogyott — vergriffen)

Tarnay Zsuzsanna — Rózsa György: Batsányi János irodalmi munkássága és egykorú képmásai (1963)

(Elfogyott — vergriffen)

Veszprém megyei Múzeumok közleményei 1. (1963)

É. Takács Margit — Péter Márta: Csikász Imre emlékkiállítás (1964)

B. Tomas Edit: Baláca, freskó, stukkó, mozaik
Baláca, Fresko, Stuck, Mosaik (1964)

Fekete Gábor: A Bakony növénytakarója (1964)

A Veszprém Megyei Múzeumok közleményei 2. (1964)

B. Thomas Edit: A nagydémi lararium (1965)

Borsos Miklós szobrászművész tihanyi kiállítása (1965)

(Elfogyott — vergriffen)

Dr. Tompa Kálmán képzőművészeti gyűjteménye (1965)

(Elfogyott — vergriffen)

Gorka Livia keramikus keszthelyi kiállítása (1965)

Papp József: A Bakony növénytani bibliográfiája (1965)

Botanische Bibliographie des Bakony — Gebirges (1965)

Kiadja:

a Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága

Felelős kiadó: Eri István megyei múzeumigazgató

Technikai szerkesztő: Jakab Ágnes

A címlapot tervezte: Katona László

A kézirat nyomdába érkezett: 1965 április.

Megjelent: 1000 példányban, 19¹/₄ ív terjedelemben

65-1460 Veszprém megyei Nyomda Vállalat

Felelős vezető: Steltzer Ferenc

